

Verblijf in Duitschland van 29 Aug. 1830 - 7 Julij 1831

<https://hdl.handle.net/1874/213959>

Carton N 738.

O. C. 7.

Hs.
O C 7

Hss. Ackersdijck.

9

T. 1316.

Ms. Ackers. 9.

Hs. 1316, O.C.7 J. Ackersdijk: Dagboek
van zijn verblijf in Duitsland 29 Aug. 1830-
7 Julij 1831.

Zie hierover brief van Otto Pöggeler van
21 Sept. 1955 en antwoord van H. A. Stolk
van 18 Nov. 1955 (beide in handschriften-
correspondentie).

Hegel wordt in dit hs. op de volgende
blz. vermeld: 174v., 177, 186, 187, 188,
189, 191, 192, 196, 197, 205, 232, 242, 252
262, 276/7, 282, 291, 299, 315, 323, 426v.

De gebeurtenissen van Lunk hebben my
daar besluiten, om naar Aker. te gaan,
en daar den gang der zaken af te wan-
ten. Ik ben dus dit maal met van
huis gegaan, om te werken, sterven en
te zien. De grootste belangstelling is
de berichten, die dagelijks aankomen en
het leedmissen over den inhoud der be-
richten, hebben my dezer dagen den
lust en maed benomen, om mij er-
stig met andere onderwerpen bezig
te houden. Toch wil ik de gelegenheid,
om nog wat te zien en te leeren, niet
geheel laten voorbygaan, en ik begin
dus hier, maandag avond, 6 Septem-
ber 1830, myne aantekeningen als
volgter.

Zondag 29 augustus om 12 uren ben ik
van Lunk vertrokken, langs het kloo-
ster der Carthusiers en van Roermond,
wiens bewoners by het wolk, des tauran-
ganaand werden. Naby deze plaats is

Die vader 8 Septemb.

Aken.

2.
nu het kerkhof, waar mijn voorganger,
Wagenaar, ligt. De weg leverde mij
niets byzanders op. De talbedienden
der beide staten, Nederland en Pruis-
sen, lieten mij zonder ondersaek
doorvaren. Voor 8 uren was ik in
Aken in den sigle noir.

Maandag 30 augustus, 's morgens
deed ik eene wandeling naar Burtsche
of Borsette. De rianne straat, die
naar de poort, en de weg, die naar het
dorp vaert, zijn nieuw en mooi aan-
gelegd. Burtscheid is een onbeduidend
stadje, maar de brunnen, en de herder-
gen ter zake daarvan gebouwd,
maken het een punt, waar de veeen-
den zich veel ophouden. Het ligt slechts
een kwartier van de stad verwijderd.
Ik ging by den boekverkooper Mager,
kocht eene kaart der stad en een paar
boekjes, schreef mij in naar 'zyn leef-
kabinet, waar ik toch niet veel zag,
bladen rond, en ging verder door de
straten, om mij een algemeen denk-
beeld van de stad te maken.

Ban de tafel rond ik meest luge,

token. Het eten was alles in schik, daar
een valksaploos, die zich zeer ernstig
liet aanmerken, en waaraan ik afschande-
lyke aantekening gehouden heb. Ik
liep veel door de straten en leerde daar
door min of meer den weg kennen. Ook
sprak ik dikwyls met de burgers en
had gelegenheid het afwykende Surina-
maal op te merken; dikwyls is die by-
na Hollandsch.

Dinsdag 31 augustus, hield men zich
nog aanhoudend bezig met het ge-
beurde van den vorigen dag. Ik ontkeek
in het kaffyhuys tegenover de woning
van den heer Kockril, die geplunderd
was; vele burgers hielden in deze
streek de wacht. Ik dronk ook van
het mineraal water, dat mij niet by-
zonder tegenstand. Ik heb wel in de
stad gewandeld, maar nog niet daar
buiten, omdat men vrees had van
benden, die van het land konden ko-
men, om te plunderen.

In myne treurige stemming vond
ik mij zeer verlaten. Aan tafel maak

te ik eenige kennis met een gemessen Ja-
jaar, genaamd Richard, welke de "Aache-
ner Zeitung" schryft; hy is Kanonieraan.
De schryf byna dagelijks naar Holland.
Woensdag 1 September. Het is wat
rustiger geworden, maar de burgers
blyven de macht daer, dat er traepen
komen; de waanselingen zijn meest
vertraffen. De berichten uit Neder-
land maakten my zeer naarslachtig.
Tegen den avond heb ik een groote
wandeling gedaan, onder anderen op
den Luisdang; ik vond daar het gezigt
zeer mooi.

Donderdag 2 September, Morgens
bleef ik thuis; des namiddags deed
ik een wandeling in de aanlagen
buiten de stad, die reys lief is. De
Schauburg was weder geopend en ik
ging er eenige verstrooying zoeken.
Men speelde de opera Othello, waar
van de muziek zeer mooi is. Er
waren weinig menschen. Ik trof er de
heer Edikking uit Amsterdam met zyn
ne zuster aan; ook den heer Van Spaan.

Schneider, histoire et description d'Alsace.
Chapelle 55 & 56.

Aken.

5.
De zaal is nieuw en in een goeden smaak
gebouwd.

Vrijdag 3 September. Ik ben met den
heer Edikking de naaldfabriek van
den heer Stapf meegen zien. Men weet
ons alles met veel beleefdheid. Ik heb in
mijne aantekeningen over de verbeelding van
den arbeid een uitdrukking gemaakt uit den
"Dictionnaire technologique" aanteekent de
zeer meesgrijpende verscheidenheden, die
noodig zijn om een naald te maken.
Ik behoef dus hier niet alles op te schrijven,
wat ik er van gezien heb, en hetgeen toch
ook niet volledig zijn kan. Alleen eenige
punten, die ik gemaakt afgezonderd heb.
Men zeide mij, dat de naald 72 maal door de
handen ging alvorens afgelenigd te worden.
Het grondraad wordt vervaardigd in Berg-
land. Men haalt het door een kleine
opening in een stalen plaat (filier) om
het dunner te maken. Hiernaast het roet
dus is als de naalden, die men vervaardigt,
geen wil, vangt het werk aan.

De punten worden niet in de fabriek geslepen,
hiervoor worden zij 20 meelbladen intslu-
tend bezig in huize vanwijzen.

Het recht maken (drukker) der stukken, welke
naam twee naalden bestemd zijn en ook de

+ 40 tot 50000 te gelyk.

Akw.

8
vinden een punt hebben, geschiedt door ze by een
in twee groeven nagen te poken; en ze alzo
ander groeven stangen welke tusschen de nagen
passen heen en weder te rollen; deze stangen
zyn bevestigd aan een boom, die aan den wal
der vast is.

Het plat maken, teekenen en duarstellen van
het oag (appellativ, manguen et parcer) door
een werktman aan 3000 naalden, ongeveer
laags.

Het polsten (polin) kost veel arbeid. Lene
zekere haareldheid wordt in graf linnen ge-
wonden, met kleingemaakte steen en
aly daar tusschen. Das ingepakt worden
ze aanhoudend gesloten door middel
van een werktuig dat nacht en dag in be-
weging is. Vyftien dagen duurt dit,
en elken morgen wordt elk pak open
gemaakt en nieuwe aly en steengroen
daarin gedaan. Om ze dan schoon te
maken, worden ze gehaakt in zeepwater,
en vervolgens gedroogd door ze in een kam
met zeepwater te draagen. Zy ontken
geen nog eene laatste polsting door ze op
een zacht steen, die rondgedraaid wordt
te schuiven, ontrent even zoo als men de
punten slypt.

De bewonderde de naardigheid, maar mede
men de naalden in een soort van lade,

Schreiber Histoire et description d'Asie.
Ca. Chapelle. p. 58.

Schreiber 24.

Akew.

enkeel daar ze te schudden, nept deed liggen.
Veel kleine ragen worden nag nersinde,
wanneer zy naardig zijn, om er uit te toe,
ken die krom zijn, maar van de punten af de
oogen bedorven zijn; de beste van de min-
der goede af te zandenen; die van de zee,
de laatste zijn kyeen te leggen; eindelijk,
maar het gewicht (zonder ze te tellen), per-
set van honderd af daarvorent te
maken.

Men heeft in deze fabriek 14 soorten
af nummer, namelijk van 00 tot 15.
Zoo men my zeide, werken voor deze
fabriek ongeveer 200 lieden, en verma-
dicht men ongeveer 200,000 naalden laag,
dat door hen 1000 naalden de maan in
een dag.

My zijn ook het Kabinet Schilderijen van
Leopold Bottendorf tussen zien. Ik heb er
meinig merkwaardigs in gevonden. Enige
and duitche stukken hebben waarde voor
de geschiedenis der kunst, maar voor de
schonheid zelve minnelen. Ze op my mei-
nig indruk.

In de kerk der Franciscanen (Sint Nicolaas)
zagen my boven het altaar een paar mooye
schilderijen, het middelste, de afneming van
het kruis, herinnert aan het groote stuk van
Rubens, ook is een leerling van hem de schilder.

Ik heb den heer Rits en den oversten *
van Schepeler bezocht, beide zijn lief-
hebbers van historische en politieke stu-
dien. Ik heb met veel belangstelling
zinnige kennis gemaakt, zij ontvren-
gen my zeer goed.

Aken.

8
Dezen avond ben ik in den schouwburg ge-
weest, waar men Käthe von Heilbrunn gaf.
Het stuk is very kinderachtig en kan mij in
weenen berallen, maar het uitstekend goed
gespeeld werd; hier niet het my te zeer af.

Zaterdag 4 September, is de stad veel levender
dijer gewaarden door het aankomen van
troepen. Aken is geene garnisaanstad in
gemane tijden; men heeft er ook geene
kassernen; doch in de tegenwoordige om-
standigheden is men ternaden, dat naar
de veiligheid gezorgd wordt, en de burgers
ontvangen gaarne de knygscieden in hun-
ne huizen. Men kan de goede handing
dier troepen niet genoeg bewonderen. De
generaal ^{Pfuhl} met nog eenige officieren zijn
in hetzelfde logement waar ik ben, en heb-
ben aan de publike tafel met ons gezeten.
Men voorkomt is zeer beschaaft en zonn-
der aannatiging.

* Zondag 5 September. De parade en de
muziek der nieuw aangekomene troepen
leverden een feest naar de inwoners van
Aken op. Ik had het voorrecht van dit
alles met myne neigsters te kunnen genieten.
ook ben ik lang thuis gebleven.

Den avond heb ik in den Schouwburg
doogebracht, waar men Oberon speelde.

eene opera van C. M. Weber. Het is eene tonangebende schiedenis, die door de fraaye muziek en de comities zeer onderhoudend is. En werd door de vrouwen zeer mooi gezongen. Nu was het ook mal; de vorige dagen waren er byna geen menschen.

Na den schouwburg ben ik gegaan in de Redoute of speelzaal. Er waren veel menschen, doch er werd, zoo my toetschen, niet zeer veel gespeeld. Dese levendigheid deed my naar een korten tyd genoezen. Ik vond er ook nog enkele bekenden; den heer Van Quadt student te Lint, die met zijne moeder hernaar is geluist is, maar al, zoo hy my zande, om niet gedwongen te worden de wapenen op te rukken tegen de regering in wier dienst zijn vader staat aan het hoofd eener afdeling der armee. Ik sprak er ook met den heer Twinkelmann, wiens kennis ik dierer dagen aan tafel gemaakt heb. Hy is een Zaar, en is in Maestricht als inspecteur der belastingen geplaatst. Zijne anterekenen over de Belgen en ook over de handelwijze over de regering was zeer groot.

Maandag 6 September. Dese morgen heeft my de heer Lecheler bezocht en even avond bezocht ik den heer Ritt, die

Aken.

10

de zyn zeer veel aubergiste en heilwienende men-
nen; het is my zeer belangryk met hen over
den algemeenen loop der zaken, en ook over
ons land te spreken. Zy zien met my in,
dat de ammenteling der Nederlanden ge-
heel niet gelijkt naar die van Parys.
De adel en de geestelykheid zyn er, volgens
hen, de hoofdauteurs van, en de liberale
bedragenen of vernadens; daarom ook
meenen zy, dat het tot niets goeds naan-
kan.

Ik geraak dixer dagen het Casino, waar
de heer Rits my heeft geïntroduceerd.
Het lokaal is zeer goed, en men vindt er
vele dagbladen. Alle personen, die men
er vindt nemen over de Nederlanden,
ongelukkig gaat my dit ondernem-
aan het hart, en is alles wat ik er van
hoor vermeerdering van ongenoegen.
Dit maakt my naan ziel en ligchaam
ongesteld; ik moet my geweld aan-
doen, om eenigzins meermalen te zyn.

Dingsdag 7 September. Ik ben den ge-
delen voormiddag thuis gebleven en heb
gelesen en aangekeekend. Dixer avond
heb ik in den Schouwburg de opera,
Faust zien spelen. De muziek was nu
er dan zeer mooi; de geschiedenis is voor

valkenermaakt zeer onpassend, doch men is
reeds daarvan heen.

Woensd. 8 September Het regent dezes dagen
byna nonpareil, dit doet my heel thuis
blyven; ik heb ook hoofdpijn en ben niet
zeer opgewaakt. Ik heb dezes dagen brieven
ontvangen en geschreven, heb ook gelezen en
omgekeerd.

Dezen namiddag was het goed weder ge-
worden; ik heb er gebruik van gemaakt om
eene wandeling te doen naar Borcetto,
langs den nieuwen weg achter den schans-
burg. Het landschap is daar mooi en
ik vond by de Bron te Borcetto eene
leene wandeling; daarbij is de herberg na-
Stephanus, die in den zomer zeer aangene-
zaam gelegen is. Men begint reeds het
herfstweder en de vreesden verlaten
dit aard. Ik zag nu ook met meer
opmerkzaamheid de plaats; het is eigne-
lyk een stadje, dicht bebouwd met onre-
gelmatige straten en slechte huizen; de
hoofdstraat is zoo styl dat men er byna
niet ryden kan. Er zijn verscheiden ja-
bricken, en de bevolking belooft 5 tot 6000
inwoners. Ik ben langs den anderen
weg) ^{naar} de Marchier of Borcetter Thor terugge-
keerd.

Aken.

12.
Donderdag 9 September. Een groot geheel
te naan den morgen heb ik beftien, om het
kabinet fchilderijen van den overften v.
Schepeler te zien, een Paulus liefhebber
was er met my, en de eigenaar was
om naauwkeurig elk ftuk. Zy zijn
metst allen van Spaanfche meesters, en
in Spanje verzameld. Onder degen, die
my byzonder bevalen hebben, waren
Jesus doot liggende, van Alonso Vafquez,
Afneeming van het konig v. Perreda,
Kieronymus van Cornejo
Portretten, Laurentgroote van Philippe
II. en Don Juan 4de broeder, v. Pantoya.
Deren namiddag heb ik eenige ftukke van
deling gedaan in den omleggen buiten
de poort St. Adalbert, de Kaulzke end,
den weg op naar Aantzig en in die omstre-
ken. Het land is heuvelachtig, met men
gebouwen, en niet veel huizen en kerken.
In den buiten de Adalberts poort gevonden
in de heide genaaud Ketschenburg,
waar des namiddag ook gespeeld wordt en
redoute gehouden. Sedert eenige dagen
heeft dit niet meer plaats, om het klein
getal verzamelingen.

Aken.

De stad was den avond verlicht tot 4 u.
ke van de aankomst van Prins Wil-
helm, zoon des Konings. Om 10 uur
is hy aangekomen en heeft zijn intres
in den Dragon d'or genomen. Een groot
aantal burger hebben hem een optocht
met fakkel (Fackelzug) en Lerenade ge-
geven.

Ik ging nog wat naar de Bunk,
waar ik met den heer Winkelmann over
den toestand van ons land sprak.

Vrijdag 10 September. Er was groo-
te parade naar den Prins, in de
meeste straat achter den Schouwburg.
Men kan de uitstekend goede handing
van de trouwen, lanciers en infanterie,
met genoeg bewaarders. De Prins
werd zeer vriendelijk begroet. Ik ont-
moete den heer Winkelmann, en be-
ghelede dag met hem gebleven. Wy
zijn gemandeld naar het Casino van
Borcelle, waar men een mooi gezicht
op de stad heeft; vervolgens bezochten
wy de Rokende bron laag in Borcelle,
waarvan een mooi mekje ons het wa-
ter liet proeven. Wy wandelden nog
veel in deze omstreken, die recht lief zijn.

Aken.

Na het eten hervatteden wij onze wandeling en wandelen om en in de stad; wij dronken thee in den Vereinigarten, buiten de muur, we poort, waar een mooge zaal en lieve tuin zijn. Daren avond hebben wij samen gesoepeerd in de restaurant aan de bank of nabuurt.

Zaterdag 11 September. Heden heb ik brieven ontvangen en geschreven, ook heb ik thuis gelezen. Het is nu herfst weder en is het er gebruik van gemaakt, om een groote wandeling te maken buiten de Landkint-Thor, den weg op naar Rolduc en Tüsel. Ontrent drie kwartier van de stad is het landgoed van den Canonien Tijfen, genaamd Kaisersruhe. Het is beroemd wegens den fraayen aanleg en de schoone blaemen, en in der breedte rondt beide zeer mooi. De grond is zeer ongelijk en daaraan heeft men party getrokken, om wandelwegen, ryers en gebouwen met maak te plaatsen. Het uitzicht op het hoogste punt is toch nog beperkt door onlijnde heuvels.

Aken.

Omtrent halfweg den ik gencept in
Tivoli, eene kerberg met een mooyen
tuin, zeer aangenaam gelegen, en in
den zomer veel bezocht, maar nu
niet meer.

Zondag 12 September. Heden was neder-
parade en mooye muziek voor my-
ne neigsters. Een Lijflandsch officier
kwam, met zijne vergunning, met
zijne kamer de parade zien; ik
heb met hem over Rusland in 't alge-
meen en Lijfland in 't byzonder gespro-
ken, en over de revolutie, die nu in
Europa uitbreken. Hy spreekt daarover
als Rus, maar tevens met veel kennis van
zake en doorgift. De Franschen, zeide hy,
gaan verlanen door hunne gheekheid en wel-
kome gebrek aan redelyke grondebeginsels.
Eek wil groot zijn, en zoo daer als hy aan
het hoofd is, wordt hy door zoo vele be-
ngd, dat hy weder naet, - de natie levent
ziek tot alles medeslepen, omdat hy aan
niets goheest is, en door geene wijsheid
in hare driftten wordt teruggelouden.
De laatste ommanteling zal dus nog
door vele andere gevolgd worden.

Hy was ook lang in België geweest en zande,
dat menar zijn oordeel de Belgen tegen de opz
der Francken, die alles wat verkeerd is in
deren mag overdragen, en de goede eige
schappen mispen. Deze kunnen mag min
der dan de Francken vastig blyven. Een
willenswijze heerschappy is de enige, die
welke lieden in tusschen kan houden, en zy
is ook mag de gelukkigste voor hen.

Van Duitschland had hy betere verwach
ting, hier gaat men voort, goede hy,
zonder het redelyk karakter en de be
ginselen van pligten te verwaagen en
dan is meerdere vryheid mogelijk
als in Engeland. In Rusland is
meer vryheid, dan men denkt, de baas
gemaakt zijn eigene waande, en de heer
kan hem niet willenswijze behandelen,
ook in Lyfland niet. Het is overleving
opvoeding, verdeling der eigendom
men, die bysondere vormen en afschei
dingen in de maatschappy mag over
mydelijk maken; maar zy bestaan van
der eenig geweld, en drukken daardoor
niet zoo al. zy elders daer zanden. In
Polen, Lithauen enz. is de slaverny het
hardst, omdat daer minder redelykheid
heerscht. Er is in Rusland groote voort

Schneiders. 8. x Zij is geweest aan Onze Lieve Vrouw.

Ik ben meermaal in kerken geweest, als
en dienst was, ook des avonds. Er was
dovoraan een aandachtige zchaar, doch
meest saamgesteld uit oude lieden, vrouwen
en kinderen. Ook mannen en jeun kint
is, want ik dikwijls lieden, die saam gebeden
hartogezeggen, maandelijks het Maria, maechen
Gods, bid voor ons, niet vermind worden

Akew.

gang en afzetting van wel als in melk
en bevolking. Hy behield my, Rusland,
naar myne overtuiging als het gelukkig
ste land van de wereld, en haerel hy
hy my die overtuiging niet deed gebaren
worden, was het my belangryk hem
te horen.

Ik ben oprettelyk in den munster of hoofdkerk
gemeest om die te bezien. De herinnering
aan Karel den Groten, die er begraven is
geworden, maakt ze merkwaardig. Het
is moeyelyk te onderscheiden, wat my van
den eersten koning overgebleven is, en wat la-
ter bygevoegd of veranderd is. Het geheel
levert, naar my voorkomt, slechts een
middeelmatic hergebouwt op. Een steen
in t midden der kerk herinnert, dat Karel
daar begraven was, maar van zyn oorspron-
kelijk ^{graaf} is niets meer over. In het midden
boven des steen hangt een kroon voor
de keizers, die de blyken draagt, dat hy met
de mind deelen was. Frederik I heeft ze van
de kerk geschoonen.

De religieuze en koft beoekeden. Het is in
1824 gezien.

Dezen avond heb ik het berucht stuk: Die
Stimme von Partici, zien spelen; - veel min-
der gaed dan in Brussel. Haderhand ben ik

mat in de Redoute gemeest, maar nu veel meer
sehen waren.

Maandag 13 September. Dieren morgen
ben ik thuis gekomen. Aan tafel is door
gaans levendig en goed gesproken, de gare
noval Pfuhl draagt daar toe het byge-
by; hy is een beschaffer en zeer veel on-
derzocht man. Een der disgenoten is
de heer Richard, gewezen majoor en
de Hanoversche troepen, schryver van
de Sachsen Zeitung; hy is gewoonlyk
mijn binneman, en ik spreek
veel met hem. Gedurende eenige
dagen, maar heden niet meer, heeft
men met ons gesproken een reisiger
uit verre landen, die jaren lang
in Zuid-America heeft doorgebragt.
Heden vernam ik dat hy was Water-
ton, zeer ryk particulier, die enkel
uit nieuwsgierigheid, met opoffering
van groote sommen gelds, reizen ge-
daan heeft in de binnenlanden van
America; - en dat hy het is die eene
reis heeft uitgegeven, waarin hy ander-
anderen beschryft, hoe hy zich op den
rug van een krokodil (Alligator) ge-
zet heeft. Ik herinner my deze byzon-
derheid zelven te hebben, en als ongeluk

Athen.

lyk opgegeven. Hy had aan de aannemer¹⁹,
zynde heeren die geschiedenis nog niet
meer onttandigheden verhaald, die
het ongelooflyke wat schenen te ver-
minderen. De heer Waterston is van
generaal catholiek. Hy heeft medege-
bragt en had ook hier^(Byzint) een diep, dat hy in
America geschooten heeft, en dat nog
niet beschreven is. Het schijnt een
aap te zijn, maar komt veel nader
tot den mensch dan eenig bekend ap-
loort, onder anderen door een grist-
profiel van het aangezigt. Tot myn
leedwezen heb ik dit alles eerst niet
nomen nu hy weg is. Een ander
gast aan tafel is de heer Chatfield,
te voren officier, thans Engelsch con-
sul in Athen. Met hem heb ik haden
gespreken over de vryheid van den han-
del en het stelsel van Hunkisson; maar
ik heb hem niet kunnen overtuigen
van het raandeelige dier vryheid. De
generaal Pfuhl was het met my
eens en scheen zeer wel bekend met
de bezittingen der Staatshuishouding
de. Een der andere bidders, die met

* Sir Richard Hennighen.

Schreiber 70

Schreiber 69.

Aken.

20.
vrouw en vier kinderen, hier is ¹/₂ plaats 15.
duizend pond Sterl. inkomen te hebben,
en heeft dat vermogen... verspaeld!
Hy schijnt nu geheel niet in vermindering
standigheden te zijn.

Dien namiddag ben ik gewandeld
naar Frankenberg, eene ruïne van
een oud kasteel, waar men meek gaat
eten. Het landschap is zeer lief, men
den in 't geboante, en op de ruïne heeft
men een mooi gezicht: de ondergaan,
de zon vertoonde den Lippert en
andere omstreken in een zeer mooi
licht. Ik heb ook maaye wandelme-
gen in denzelfden omtrek gevonden,
namelyk tusschen den Ketschenburg
en Borselle, langs vlyvers en groene
weiden.

Dinsdag 14 September. Daren morgen
heb ik gewandeld in den aanleg rond,
om de stad, zoo ver die af is, namelyk
van de rillende poort tot die nauwke-
tricks. ^(wandeling) Die is als een eigen landgoed,
met smaak ingericht en met zorg an-
derhouden. Daren namiddag ben
ik gewandeld naar het dorp Marlen,
op den weg naar Keulen. De land-
stroek en de weg zijn mooi, aan het

dorp is niet byzondere.

Alle deze wandelingen en myn gang
nabij alhier zonden my veel meer
genoege oplevenen indien ik met een
of meer goede vrienden was; maar
ik ben al te eenzaam. De heer Wini-
kelman, met wien ik kennis gemaakt
had, is zaterdag vertrokken. Indien
ik my moeite gaf, konde ik wel
eenige kennissen kunnen maken en
omgang vinden; maar ik ben daar
toe zoo weinig gestemd, en bloote
omgang, zonder vriendschap of
overeenstemming konde my in
myn tegenwoordigen toestand zoo
weinig valdezen, dat ik nog maar
liever in myne eenzaamheid blyf.
Ik verwacht ook spoedig verandering.

Woensdag 15 September. Dese morgen
ben ik thuis gebleven en heb gelezen
en aangesteekend. Des namiddags
heb ik den heer Rits bezocht, met wien
ik lang gespraakt heb. Dese avond ben
ik in den schouwburg geweest, waar men
den Kaufmann van Venedig speelde.

Donderdag 16 September. Dese mor-
gen om half 7 ben ik een uitstap op het
land gaan maken, te weten naar Stalberg

Schreiber 68.

Akew.

en Corneli Hunter. Ik need de Adelbert
Thor uit, en ruim den kwartier van de
stad verliet ik den grachten waag en slaag
links om. Ik need nu spoedig langs het
gehuicht en de herberg Roths Ende, en
nervolgens door het dorp Eilenborg,
een uur van de stad. Het land is
heuvellachtig, men ziet veel boeren, en
de huizen liggen verspreid; het geheel
levert een mooi gezicht op. De weg
dien ik need, is door den heer Cochius
aangelegd. Te noven need men door He-
ren, en dat was meer dan een uur van.
Ik kwam eerst aan eenige gebouwen,
waaronder eene lakenfabriek; men
noemt dit punt Bruchmühle, een
kwartier verder was het vlek Stalberg
zelf. Ook in deze plaats zijn vele fa-
brieken: Kopergieterij, glasblasery, la-
kenfabrieken. Van de laatste zeide
men mij dat er twee stil staan, om
dat de eigenaars gesprongen zijn.
De plaats is niet mooi, maar heeft een
welkenend voorkomen, en de ligging
tusschen de heuvels is schilderachtig.
Er zijn drie kerken: eene catholike, eene

Men is hier in het Eifelgebirge, dat veel ^x
overblijfsels van vulkanen bevat, die met
de marine bronnen het aanzyn van on-
denaardshout in deze streken ontwijfel-
baar maken.

Aken.

hervormende en eene luthersche.

23
Ik ben op het slot geklommen; het is
mooi gelegen, maar gaauw vervallen;
eenige arme lieden bewonen de ver-
trakken, die nog bruikbaar zijn. Op
een toren van het reus heeft men
een uitzicht over Stalberg en
de omstreek.

Van daar ben ik over de heuvels
naar Corneli Münster gereden.
Die weg was zeer slecht. Het land
was veelal kool, ^{eenig} bosch, ^{veel} heide
en bouwland, weinig huizen. Ik
zag eene ruïne van een kasteel.

Corneli Münster is een mooi dorp
maar niet groot, het heeft den naam
van de abdy van Cornelius, die zeer
beroemd en zeer rijk geweest is, en
tot 1802 in stand gebleven is. Enke-
len van den eersten Consul heeft ze
met alle andere kloosters vernie-
tigd. De kerk, Dom of Münster, is
gedeeltelyk zeer oud, maar er is in on-
verschillen tijden bygebouwd, het nieuw-
ste gedeelte is eene kapel, naar ruim
honderd jaar door een baron van Sie-

kingen gesticht. Men heeft my de portretten der abten, zy waren alle van adel. Het kloostergebouw is verpacht en dient thans voor fabriek, in de kerk slaet men dienst.

Op een kleinen afstand ziet men op een hoogte in het bosch een kleine kapel met een kleine gebouwtje, dit noemt men de hermitage, en inderdaad wonen daar twee franciscanen monniken. Ik vond er een non, die zeer goed met my sprak. Zy behoren tot de Cornelius kerk, en daarnaast heeft ook de koning in 1819 een gedeelte van het bosch, waar zy wonen, geschenken. Zy dragen geen monniksbedring. In Aken hebben zy kunne gesloten gedaan. Ik vond er een jongen, dien de hermit andermaal, hy zeide my, dat hy ook in den tuin werkt en zijn beroep van steenhouwer zelfs nog uitoefent. Er waren eenige boeken onder andere Thomas a Kempis, waar in my de hermit zeide, dat hy meer zijn knippenoort nlytig las.

Om twee uur ben ik in Aken terug gekomen. Doren avond ben ik nog naar

Aken.

25

Bonetto's gewandeld, en heb verder thuis ge-
schreven.

Vrijdag 17 en Zaterdag 18 September. Ik be-
neet thuis geweest, heb gelezen en aangekeken.
Vond. Het weer was niet gunstig, zoo dat
ik myne wandelingen tot den omtrek der
stad heb moeten beperken. Ik ben op het
Kerkhof der Katholiken geweest, daar
heb ik niet een merkwaardig grafsteen
of opkrift gevonden, ook geen bloemen
en kransen zoo als men elders aantreft. Men
is in Aken niet practisch of sentimenteel.

Zondag 19 September Reden. morgen ben
ik in de protestantische kerk geweest. Het
gebouw is zeer eenvoudig maar oecumenisch;
de gemeente was vrij talryk en zeer aan-
dachtig; de preek was middelmattig, de
inhand was: niemand kan twee heeren dienen.
Na teken heb ik met den heer Chatfield en
den H. Richard Samins gesproken. De laatste
heeft mij ook zyne woning getoond.

Daerom avond was ik in den schouwburg, waar
men den Freyschutz gaf. Daarna ben ik nog
wat in de Redoute gegaan, maar ik met den
heer Schepeler en den heer Ferrero over Span-
je sprak.

Maandag 20 September. Het heeft steeds
gezegeind, ik heb veel thuis gelezen, geschreven.
Reeds is de generaal Pfuhl teruggekeerd naar

Dieren dagen was ook aan tafel de heer x
Alraghan, een Spanjaard, die onder de Corte
aangesteld geweest is, en daarvan zijn land
verlaten heeft. Hij woont in Lening en is van
daar naar de omwenteling en home geve-
zen gevlucht.

Schreier 65

Schreier 71

Aken.

26.
kenen, maar by commandant geworden is. Dit
is een verlies aan tafel. Zijn opvolger is een zeer
elk van bij man van jongen stand, en weinig
belangrijk naar den ouderdom. Overigens blijft
het gezelschap naamaan hetzelfde. Een der
gasten, die zeer levendig is, maar niet meer
dagelijks komt, omdat hij in een burger huis is
gegaan wonen, is Mr Richard Henigan, een jonge-
ren officier, die men mij zegt, dat 1500 pond
sterling in handen heeft te hebben, maar zijn
gansche vermogen bijna verpoot heeft.

*
Dinsdag 21 September. Dieren namiddag
heb ik een grante wandeling gedaan
naar Burgersdijk of het Pauline Walden
omtrek drie kilometer van de stad. Te
den langs de koopt de rivier, gesloten en
door de velden van het riviertje, de Loone,
meestal door grasland, dat men bezig was
te maaien, teruggekomen; de landstreek
is zeer mooi.

Woensdag 22 September. Ik heb
ik mijn wandeling gemaakt buiten
de kerk of Burgersdijk Thos,
langs deze plaats den weg op naar Eupen.
De landstreek is recht mooi; veel bosch,
kanalen met landhuizen en groene weide,
maar het was; alles samen genomen
maakt een zeer aangename indruk.

De Schryver is Lytton Bulwer *

Aken.

Donderdag 30 September De laatste dagen heb ik in pijnlijke onzekerheid en ongemakheid ontrent het geen in Nederland gaderde doorgebracht. Dit heeft mij tot alle ernstige werkzaamheid, ook tot de nasporingen, om deze stad en het land nader te kennen, bijna geheel ongeschikt gemaakt. Ik heb een paar daerheen gemaakt bij den Heer Schepeler en bij den Heer Rits. Deze heeft mij ook aan zijn vrouw voor gesteld.

Thuis heb ik een Roman, die veel opgang maakt, gelezen, te weten Pelham. Het is de geschiedenis van een jong man, die in de grootste wereld leeft, maar teregt met de verschillende standen der maatschappij in aanraking komt, en die deugdzaam is. Het oorspronkelijk is Engelsch; ik heb de Duitse oversetting gelezen van den Heer Richard, welke deze mij zelf geleend heeft. Er is veel goeds in deze roman. De Engelen worden er dikwijls scherp en met grond in getekend.

Ik vervolg ook nog Schepelers geschiedenis van de Spaansche aanmerking.

Laat ik in den Schouwburg geweest te zien verleden maandag; men speelde Wallenstein Tod van Schiller. Ongehoord.

was er maar een koningspeeler, Jermanen,
die goed speelde; hy had de val van Wallen-
stein.

Dinsdag is de heer Braun uit Heidelberg,
broeder van mynen oudtgenoot in
Lent, hier doorgekomen. Hy is naar Lent
gegaan, om zynen broeder en diens vrouw
voor te stellen herwaarts te komen.

In het vele brieven geschreeven; heb
ook veel gemaandel, ^{een} des namiddag,
nu en dan in het koffyhuys gezelt,
maar ik met eenige heeren, anderen-
den doctor Lartarius domino stelde.

In het Capho ga ik somtyds nieuwskladden
lezen en naar nieuwvragen; doch
de tydingen zijn zoo ongunstig, zoo
meinig verresnend naar de Hollanden,
dat ik, om geene grievende aanmerkin-
gen over myne landgenooten te hooren,
dikwyls vermaide in het Capho of in
andere openbare byeenkomsten te gaan.

In het velden heb tweemaal dagen geheet
als ik hier doorkom.

Vrijdag 1 October. Dagen namiddag
ben ik met den heer Raufaar van Aken.

Akew.

29.
tricht naar Vaals gereden. Het is de nieuwste
bygelegene nederlandsche plaats, de afstand
is nagenoeg een uur, en de grensoversteek-
ding is in het doop zelve. Miss hebben
de Pather en Thielmann twee maanden
doorgebracht. Het is een tamelyk groot,
welversierd dorp.

Zaterdag 2 en Zondag 3 oktober My
lezen hier blyfs vyf eentonig. De heer
Rouffart, die zyn ryding hier heeft,
is met my deze twee morgen
een toer meeren, daer: gisteren naar
den Louispberg, dien my omvonden,
en naar Trivoli; heden naar het
Fortverhuif op den weg van Enper.

Ik leer meer en meer de omstreken
kennen, die inderdaad zeer lief zyn.
Overigens breng ik den tyd met wandel-
len, lezen en brieven schrijven door.

Maandag 4 oktober, den ik gereden naar
Maarten Blanche, laatste punt op Pruis-
sch grondgebied, om eenig goed in ontvang-
te nemen, dat naar Lint komen moest. Ik
vernem, dat sedert eenige dagen geen post-
waggen langs dezen weg gereden had, en men

Aken.

Keulen.

30
er hadden ook geen vaartwade; toen ging ik van
daar naar Eupen, om te zien of er langs de
anderen weg, over Perriers, een wegen van
Leuk kwam. Deze wegen trof ik juist en
had dus mijn reis niet vergeefs gemaakt.

De afstand van Maison Blanche naar Eupen
is ruim anderhalf uur gaans, de landstreek
is kennelijk met bosch en weide, ook groen
land bedekt. De kleine stad Eupen kon ik
niet kunnen bereiken, de weg loopt er niet
door. Langs Barcelte over den weg dien ik
vandaag te noemen gederftelyk gezien had kwam
ik des avonds in Aken terug.

Dinsdag 5 en woensdag 6 oktober, be-
reide ik mij om naar Holland te gaan;
ik wandelde nog veel, nam afscheid, en
pakte op. De heer Brown uit Heideelberg
kwam uit Leuk terug, verhaalde mij
veel van zijn broeder en van den straat
waarin zijn Leuk bevond.

Op 8 veld vertrak ik met den post-
wagen naar Keulen en kwam daar

Donderdag 7 oktober des morgens om 4
uren aan. De stoomboot van dien dag
niet den Rijn af en ik moest dus aanvul-
tig een dag in het oude Keulen doorbrengen.
Ik begon met uit te slapen, wandelde op de
brug en door de stad, maar het niet meer

Kemlen.

31.

Hecht en myne stemming was zeer treurig.
Aan tafel was groot gezelschap, ik sprak
in 't eerst niet, en trooste my met de laatste
trekken van een lief jong meisje, dat over
my zat, te beschouwen. Haderhand sprak
ik met mijn binneman, die had wel niet jong
lynde, was vol vuur was, dat ik de lust,
om met hem de ampten-digheden na den
dag te behandelen spoedig verloor. Hy
was frankman, voorstender van de te-
genwoordige order vanaken; en hy nam
veel kneelyk, dat men in twyffel took of
die toestand wel blyvend vande mezen.
Haderhand heb ik vernomen, dat hy was
monsieur Longueville, fabrikant in
Poussy, en dat hy in de laatste resolutie
de eerste gemeest was, die een gentien
me heeft doodgeschoten. Dit maakte
het begrypelyk, dat hy nog zeer opge-
wonden was.

Na den middag ging ik op de brug
wandelen, en vond daar den generaal
Pfuhl, met wien ik lang sprak over den
staat van ons land en dien van Europa.
Zyne myne van zien kant zeer met de
myne overeen; maar ongelukkinghe-
kenen my ons voorts een weinig rust
en geluk voor de velden. Haze heb
nog beter intrallen.

Om 6 uren gingen wij van Kenlen, om +
half 8 des avonds kwamen wij te Hymegen,
van waar wij des anderen daags om half
7 vertrokken en des avonds half 6 in Rot-
terdam aankwamen, dit was later dan de
vrouwlyk doordat wij vroegeren leet me
de te slapen gehad hadden.

Kenlen.

32.
In het haintrier Caffeehous las ik een aan-
tal nieuwstbladen, en in myne herberg
vond ik er van Leuk en Pours. Ik was
dus met den staat van zaken vrij wa-
kenig bekend; maar dit konde my
niet openen.

Des avonds at ik weder aan de table
d'hôte, die niet talryk was.

Vrydag 8 oktober, naar ik met de
Stoomboot van Kenlen naar Hyme-
gen, en Zaterdag 9 oktober van daar
naar Rotterdam. * Het gezelschap
was vrij goed; myne neerlaagtheid
deed my minder spreken dan ik er ge-
zonheid toe had. Er waren eenige N.
Nederlanders: de Mr. Brandes, Lion, Del-
maire, de directeurs van politie uit
Spa; met wie ik veel over de laatste
gebeurtenissen gesproken heb. Zy zijn van
het klein getal, dat aan de regering
getrouw gebleven is. De Fransche ge-
zant aan onzen Koning, Bertin de
Kauf, met zyn zoon waren ook van
het gezelschap, ik heb nog al aan-
staandig met dien gezant gesproken.

Rotterdam. Van Nymegen tot Dordrecht waren
3 tot 400 soldaten, die naar Antwer-
pen bestemd waren, gedeeltelyk op
de stroomboot, gedeeltelyk op twee
vaartuigen, die er aan vastgemaakt
waren. In Nymegen trof ik myn
Lennenschen ambtgenoot, Bronckman,
aan, deren avond en den volgende
dag (hy ging naar 's Herge) heb ik veel
met hem gesproken.

Van zaterdag tot zondag acht dage,
later, 17 oktober, ben ik in Rotterdam
gebleven, en heb van daar alleen een
uitstap naar den Hoop gemaakt,
waar ik by Enryk gegeten heb en vele
andere vrienden en kennissen gespro-
ken. De vrennsche toestand van myn
land maakte my een langer ver-
blyf daarin niet wenschelyk; meer-
toch naapte my tot het wederkeeren
naar Aken de hoop, om aldaar wel
Leuk myne balcken en ander goed te
kunnen bekomen.

Nymegen.

Zondag 17 oktober, des morgen, om 4 uren
den ik met de stoomboot van Rotterdam
naar Nymegen vertrokken. De Dordrecht
werd het getal der reizigers ongemeen groot,
ongeveer 150 verschillende kinnamen, daar
scheep, om naar hun land terug te keeren.
Zij bestonden naar een gedeelte uit be-
arbeiders, mannen en vrouwen, die in Hol-
land in het veld gemaakt hadden, en die
mij reeds voor onze aankomst in Nym-
gen, op den linker oever der rivier, afst-
eden, om naar hunne woonplaatsen in
de Meuse van den Batk weder te keeren.
De andere waren Duitschers, die op kort
vloten den Rijn afgekommen waren,
en naar huis gingen, zij namen tot keeren
en gaan dan te niet naar de streken van
Coblentz. Hierby kwamen eenige meisjes in
derselven streken die in Holland vandaan
verkeert hadden en eveneens naar huis gin-
gen. De stoomboot, die reeds zeer belad-
was, werd door dat aantal menschen aan-
merkelijk vertraagd, zoo dat mij eerst om
7 uren in Nymegen aankomen.

Het gezelschap van de groote kint en
het paviljoen was met groot en menig be-
lang. Van Dordrecht tot Gorcum waren
eenige officieren met ons, die in België

Nymegen.

34
Byzonder, uit Hamou en Typara kramen, en
ons verhaalden van den afval hunner Bel-
gische en openbroeders en van de ineen-
opgeernde meeninge in die streken. Zy gin-
gen naar Goveim, om hunne Corpsen door
nieuwe soldaten op den vorigen voet te her-
stellen en te oefenen.

In het paviljoen was de Prins van Chimay
met zyn Zoon Alphonse; zy gingen naar
Parys en van daar naar Nice, waarnaar
de prins, om dootstrichte ^{zijn} reeds begenen
had. Na het nog al veel met dezen
half Franschen, en half Belgischen prins
gepraat. Hy betreurde zeer den opstand van
Belgie, die hy aan eene verbystering toe-
schreef, waaraan men by nadenken gewis
zoude terugkomen, want er bestonden
geene redenen ^{van} aanmergensgheid. De ver-
gelijking van de Nederlanden met de
aangrenzende fransche departementen,
zeide hy, had de Belgiërs dankbaar jagend
hunne regering moeten maken. Dit was
ook myne meening; of de prins spreke
was in zyne afkeuring niet ik niet.

Maandag 18 oktober om 6 uren zyn myn schoep
gegaan; het weder was even als den vorige
dag zeer schoon, maar kool. De boorden

van den Rhyne, dien my nu langzaam opvrees,
 waren my bekend; hanc vlakke eenen
 mighid levent weinig belang voor de
 reiziger op. Elten is de eerste verhevenheid
 die men ontmoet, en die een aangena-
 me afwijking toestelt. In Emmerik,
 vlak by de Pruisische toeliedenden, die
 de macht kwamen ondersoeken, maar de
 reizigers geheel niet lastig vielen.
 Ik heb eene wandeling door de stad gedaan,
 en vond er veel verbetering: sedert 1818
 was ik er niet geweest. Toen trapte my het
 voorkomen van veelal en vormde, men
 had alles het voorkomen van taenderende
 invloed: de meeste huizen waren
 nieuw opgemaaht, ik zag er geen le-
 dig staan; de straten waren op nieuw
 geplaveid; zindelijkheid en orde schenen
 algemeen te heerschen. De taal, zelf, de
 opschriften, zijn hier byna volkomen taal
 landst. Dit duurt nog verder: te Rees
 spraken de lieken in de haat met onzen
 Kaptein zuiver Hollandsch.

De plaatsen aan den Rhyne gebouwd men-
 ken veelal op een afstand eene goede uitzien-
 king, maar van naby zijn zy niet mooi,
 vooral omdat men byna nooit de hui-
 zen langs heagen aan de rivier gebouwd

De houtplanken worden nu slechts een laag ^x
booven gebouwd; men zeide mij, dat het zelf,
verhadt is er meer op elkander te leggen.

De Rhyne.

37.
leeft. Men treft dit byna nergens, ook in an-
dere landen, en in veel plaatsen aan: de moog-
gelegenheid is naar de woningen verlaan.
Ik geloof, dat de noodzakelykheid, om
zich te verdedigen grootendeels oorzaak
geweeft is, dat men aan de rivier af het
strand muren en torens in plaats van
huizen gebouwd heeft. In Raas maakte
een nieuwe catholike kerk met twee
vierkante torentjes in de nexte aan
gode vertoning.

Mij papieren Kanten, tuinen en veel an-
dere plaatsen, waarnaar men toch zoo
goed als niets ziet; de vlakke boorden was-
ken alleen daar torens, huizen en gebouwen
afgewisseld. Het gezelschap leverde mij
ook eenig anderhand op. Ik heb nu
gevraagd met de houtplanken en het om-
trek het navaer van de vlakten betrek-
en ander vernomen. De boomen was-
sen van verschillende streken aan den Rhyne,
als kleine vlakten in de omstreken van
Coblentz gebracht; daar bouwde men dan
grote vlakten, om naar Holland te va-
ren^x. Op zulk een groot vlak zijn ongeveer
200 man, die in hutten op stros slapen en
dagelyks hun brood, bier enz. bekomen.
Van Coblentz tot Dordrecht naar men

in den zomer voortgezet in vyf dagen, dikwylt
is men langer anderweg, velden meer dan
tien dagen. In Dordrecht worden de ma-
nen, die op het vlot geraden hebben afge-
dankt en betaald, eenige dlynen een tyd
lang, om aan het afbreken van het vlot
te werken, daarvoor bekomen ze dan af-
zonderlyk dagloon. Deze lieden zoeken
minmer in Holland aan dlyten, polders
of veldarbeid; zy achten zich daarbinnen
werken, en komen ook uit een andere
streek van Oostpolderland, naamelyk van
den Laren-Rhyne, te wyge de poldergasten
uit Zuytphalen komen.

Deze handelotters worden verschildend be-
taald, naarmate van hunne diensten op
het vlot en van de langere of kortere reis.
Het minste dat zy bekomen is drie prouf-
mike daalders (naml. ⁸⁰ 75 nederl) tot tien sul-
ke daalders; zy maken dan voor eigene
rekening terugreizen; doch gewoonlyk
konden zy van brood en kaas, die men hun
dagelyk uitgedeeld heeft, zoo veel anes, dat
zy op de terugreise byna geen verkeerping
behoeven te maken. Zy reizen dikwylt
met de stoomboot om tyd te winnen, en
betalen dan juist niet de volle vracht;
ditmaal liet men hen van Hyuzen tot
kenlen reizen voor 12.25.

De Rhyne.

Dezelfde lieden maken verscheidene zulke
reizen achter een, zoo zy my zeiden, komen
zy, als het nu is vijf maal in een jaar den
Rhyne af. Voor dit jaargety is het nu nuar
by, zy blyven thuis tot het naajoar, en
het is alleen, om by hen nog eenigen veld
arbeid te verrichten dat zy spaas maken
om terug te keeren.

Het avondsmerk, dat in Holland zoo menig
vuldig aan de deuren gereild wordt,
komt eveneens uit de omstreken van
Coblenz, waar men vele fabrieken
daarvan heeft. In groote aken vaart
men het den Rhyne af, en het zy meest
al vrouwen en kinderen, die het ver
koopen; de aak wordt eveneens, na hoer
en de vrouwen en kinderen gaan met
het geld den Rhyne weder op. Hoe spa
diger zy kunnen vrucht kuyt zy, hoe
minder zy vertoeven en hoe eerder zy
naar huis kunnen gaan. Daarvan ge
lykt het aanbod van kunnit waer zoo
dikwyl, naar bedelen.

Haemel de nachts kond en nachtig merd,
verkoos ik op het dek te blyven, liever dan
in de onaanwetenheid der kajuit my neder
te leggen, iets dat my altyd zeer tegenstreekt.
Ik wandelde dus op en neder onder het ster.

Dusseldorf.

40

veingemalt, hield my bezig met herinneringen
en met beelden der onzekere toekomst.
Hoe weinig my ook die toekomst belooft, en
brak my hier even min als door myn gan-
zke leven de Troost, dat
„Uebereu Sterneneelt... muß ein guter
Papier machen!“

Eindelijk zag ik met genoege het
kleed van de koffers en pakken wegnemen,
en bespeurde in de verte het licht, dat
men my reeds ter plaatse myner bestem-
ming te zien, en zoo kwam ik

Dinsdag 19 oktober, des morgens ruim
3 uren te Dusseldorf aan, en nam myn
intrek met andere reizigers by Becking.
Slapen was myne eerste behoefte, en ver-
warming de tweede; aan beide voldeed
ik, en stond niet naar vegen uren op.

Men had ik toch een kleinen tegenspoed; de
portmappen naar Aken vertrok om elf
uren; ik vond am eene plaats en kon
die niet bekomen; alles was vol. Ein-
delijk overlegde ik met den Scheinmees-
ter, dat hy my te Ysis vande opneem,
en ging overged te naar dermaards, zoo
dat ik er te gelyk met den wagen aan-
kwam, en zoo vervolgde ik mijn den
zelven myne reis. De weg boert niet

meekmoedigh, op. Tug aten (naar elvater) te Tierth.
Het land is vlak en heel tot Gulik, daar
wordt het meer of meer kenmerkend en
septant, heel aangenaam naar het oog.
Deze kleine vestingstad heeft een melk-
nend voorkomen, heeft ook eenige
binnenlandsch handel. Om half 9 kwam
ik te Aken aan, waar ik als te voren mijn
intrek nam in den Tierarten Arend.

Woensdag 20 oktober. Den geheelen voor-
middag ben ik thuis gebleven. Na 12 o'k
heb ik met den heer Raupach een wandel-
ling gemaakt, en hebben wy in het casino
van Barcelte koffy gedronken. In den
Schoumburg heb ik Bekham's Eisermacht
en Werther, enie Passe, zien spelen. Ik
vond daarin een goede verstrooying, men
kan toch ook niet altyd trennen. Ik
trof er den heer Leignes, die, even als ik,
leuk om de tydsomstandigheden verlaten
heeft.

Donderdag 21 oktober. Dese morgen be-
zoekten my de Hr. Schapeler en de Hr. Leignes,
men den Hr. Stamper, een Hollander, die
lang in Engelschen zedienst geweest is.
Ik heb brieven, ontzendingen en geschenken
en heb verder gelezen. Des namiddags
heb ik gemandeld en trof den Hr. Ritz aan
met wien ik veel over politieke onderwerpen

Aken.

42
pen sprak. In het Casino las ik een aantal dag-
bladen. Het is deze dagen volkomen zonnig
weer.

Vrijdag 22 october. Deze namiddag heb ik
met den Hr. Rongjan een groote wandel-
ing gedaan, en wij hebben op den Lousberg
koffy gedronken. Overigens heb ik thans ge-
lezen en geschreven. Mijn 40te verjaardag
gaf mij stof tot ernstig nadenken.

Zaterdag 23 en zondag 24 october. Het weder
is regenschichtig geworden; ik heb meest gelezen
en geschreven; heb eenige boeken en schriften
uit Lint bekomen, ook heb ik vele brieven
geschreven.

Maandag 25 en dinsdag 26 october. Het
weder was slecht, ik heb veel thans gelezen
in de bekruande verhandelingen over de
Vaderlandse historie en andere werken.
Ik heb ook geteekenen en beselichingen
gemaakt omtrent de verandering van
mijn goet, uit Lint Hoernaard.

Beide dagen ben ik 1 'avonds in den
schouwburg geweest. De eerste reis zag
ik ^{spelen} Das Leben ein Traum, een wonderlij-
k stuk, gevolgd naar t Spaansh van Cal-
deron. Er is veel bombast in, maar
ook eenige mooie plaatsen. Den twee-
den avond speelde men Die Räuber van
Schiller. Hierin werden de twee rollen

Aken.

van Carl en Fraunz hoor door Jermann⁴³
vervuld. Het is een schrikbarend stuk
en Jermann begrypt de vallen wel.

Woensdag 27 oktober. Degen avond ben
ik met den heer Ranfaar lysters meer
eten in het koffyhuys van Flora. Het is
in Aken de gewoonte, even als in de mees-
te Duitse steden, dat vrouwen en meis-
jes in de koffyhuizen de heeren ontvange-
zen; terent zijn die koffyhuizen tege-
lyk restaurants. De naarnaamste zijn
dat van Julia by de fontain, maar
wy dikwyls na h eten gaan koffy
drinken, en dat van Flora, maar
wy dezen avond waren. Elk maakt
zyn hof aan die dames, welke alle com-
plimenten met dezelfde vriendelyk-
heid opnemen, en er steeds op uit zijn
niemand te verrinnen, elk op zyne
beurt met eenen als ware het ander,
wonderende blik, met een suikergaas-
glimlach te neemen. Op my maken
die dames weinig indruk, nee, leas laten
my zulke ware alleen onverschroomd
grijpen.

Donderdag 28 oktober. Degen avond kwam

Aken.

Takmann uit Heidelberg, om morgen naar Lint te vertrekken. Wy hebben lang gesproken over de gebeurtenissen in België, en over den toestand onzer verschillende ambtgenoten, en over ons aller toekomstig lot.

Vrijdag 29 oktober. Heden avond kwam Van Rees uit Lint, waar hy geweest is, om zijn gaed op te pakken. Wy zijn saam in den Lehnwoning geweest, maar gespeeld werd Rolamundenthuus, een stuk dat uit Walter Scott's Woodstock genomen is. Wy spraken weder hand nog lang over de Belgische en over onze zaken.

Zaterdag 30 oktober. Degen gehelen dag heb ik met Van Rees doorgebracht en steeds hebben wy over het ongelukkig Nederland, waard en eind gesproken. Degen avond om 8 uren is hy naar Keulen vertrokken.

Zondag 31 oktober, maandag 1 en dinsdag 2 november. Van dese drie dagen valt voor my niets byzonder op te teekenen. De be-
nigten omtrent Antwerpen hebben my zeer treurig gemaakt; ik ben intonig uitge-
gaan anders dan om te wandelen, voor zoo

In het koffyhuys van Flora komen +
veel toneelpalers; het is niet zonder be-
lang hem van het toneel te ontmoeten.
Ik heb daer daze dagen met gesproken met
Jerman, wiens groote bereidzucht
zeer opmerkelijk is.

Aken.

45.
Het rochtige heeft weder dit taclant.
Ik blyf alleen hier, en order op myne za-
ken in Lint te stellen, en dit gaat zeer
langzaam, haer met ik dageliks brie-
ven schryf, en eenige vrienden daer
gesind zijn my behulpzaam te weren.
Ik lees met het een en ander, maar zeer
aaneengeschaakte studien zijn my
nog niet wel gelukt. De Hr Schep-
ler berucht my gisteren en zeide, dat
men my nergens zag, en inderdaad
maakt my de toestand van mijn
land somber en menschenloos.
Aan de tafel spreekt ik seker dagen
nog al veel met Sir Richard Hen-
gen, die veel geest heeft en den toestand
van Engeland en Europa goed kent.
Een belgische graaf d'Orsy eet sedert
een paar dagen met ons, hy is kamer-
heer des koning en schynt hem niet
te verraden.

Woensdag 3, donderdag 4 november. Het we-
der is beter geworden, zoo dat ik op nieuw
veel heb kunnen wandelen, hetgeen voor
mijne gezondheid hoog nodig is. Overi-
gens zijn deze dagen zeer eenzaam. De
brieven, die ik ontvang en die ik schryf zijn
my een der voornaamste ^(van bezigheid) onderwerpen. Ik

het na lang wachten, hier acht kisten met
baken ontvingen en tyding, dat Heren
andere van Kenlo naar Rotterdam
ingescheept zyn. Lezen is verder myne
voornamste tydpasfening.

Vrijdag 5, zaterdag 6, zondag 7 november.
Het goede weder heeft my geoorloofd
veel te wandelen, hetgeen voor myne
gezondheid zeer noodzakelyk was.
Ik heb tyding gekregen, dat een
groot gedeelte van myn goed hier
zal aankomen; handschriften, die
ik by den heer Leclercq gedeponeerd had
zyn hier voor my aangekomen; zoodat
nu het gevaar voor plundering of
groot verlies in Luik nagenoeg voor-
by is. Ik heb ook zeer vriendschappelyke
brieven van daar ontvangen. Dit alles
beurt my niet op voor myn persoon,
maar de publike zaken blyven steeds
zeer bedruwend.

Aan tafel was dezer dagen vyf talryke
en levendig gezelschap, een Hollander
met name Trinne, die in Eindhoven aange-
steld geweest is, en de heer Leignes uit
Luik zyn daar bygekomen; zy zyn kennis-
ten van den heer Ranfaer en wy gaan
veel na het eten samen koffy drinken.

Ik ben in Aken nu reeds geheel thuis
en heb wat er merkwaardig is, gelooft,

Aken.

meest alles gezien. Echter had ik nog het
Zinn in het Stadhuys de Zaal van het
Congres van 1748 en andere vertrekken
te bezichtigen; dit heb ik gedaan, vandaag
gedaan. De Zaal is mooi en heeft een
historisch belang. Een schildery, die
het Congres moest voorstellen, is allen-
dij; maar er hangen eenige portret-
ten van ministers, die merkwaardig
zyn: dat van den afgerispen graaf Cam-
biss trok vooral myne aandacht.
De vrede werd gesloten 18 oktober
1748. In 1808 is ook hier het Congres
gehouden.

In een der andere zalen ziet men
een schildery voorstellende Karel IV
die de gouden bul door den Magistraat van
Aken laat bekransen; Zoo men my zeide
is Van Dyck de schilder van dit stuk,
en werkelijk zyn de portretten van de
leden der stedelyke regering vol uit-
drukking.

Maandag 8 novemb. Degen morgen an-
kenen ben ik met een hennepwagen, die
berugging, naar Keulen vertrokken. De
weg is my bekend; ik kan dien nu, daar my
langzaam nederen nog goed zien. Dat Ge-
litz is het land, zonder zeer schilderachtig
te zyn, zeer aangenaam voor het gezigt.
Stedot kenmerkelyk, en met veel houtgewas.

Naar Kenlen.

48
Wij ontdekten op dien toeg in Neidenhoven, een
graat vlak. Gulik woorts meer en meer
in staat van tegenmeer gesteld; veel
baanen in den omtrek waren gekapt en
dat 't scheen voor palissaden gebruikt. Wij
zagen in het veld de traepen reik aafzien.
Zij bestonden meest uit landweken, die
zich alleen anderscheit door twee
reimen waaraan de sakel en de pa.
traantal hangen, terwijl die reimen by
de linstraepen wit zyn.

Het land wordt vervolgens vlakker, maar
toch niet zoo als aan den kant van Duf.
Seldorf, waar men niet de minste ver-
keersheid ziet, ook niet men mag steeds
veel bosch. Overal is de grond met zorg
bebouwd, en men zag de landlieden nog
vlytig in den veldarbeid. De bevolking
schijnt groot te zyn de dorpen zyn tenlyk
en uitgestrekt; in het dorp Steinstrafsh
den wy out opgehouden. De woningen
zyn meestal armelyk, op veel plaatsen en
naad van kant, leem en stroo gebouwd.
De bewoners zyn er toch gezond en wy
werk uit; hier en daar hebben eenige
kinderen, doch daarvan kan men niet
besluiten tot het bestaan van veel ar-
maede. Wij aten in de Stad Berchleim,
die zeer klein is; maar in taanemende

Kenlen

49
welvaart, hetgeen ik overeenstemt met velen van
hen, die men niet konnen of verfraagen. Dinsdag
de merk ik op in de smeeke plaatsen der Prins-
bissche Rhyneprovincieën, die ik bezocht, echter
niet zoo algemeen als het voor eenige
maanden nog in België was. Het
middagmaal in Barchheim was zeer
goed. De waardin verhaalde, dat de offi-
cieën niet zeer verwonderden, dat in twee
eene kleine stad zoo veel maagde meesters
zijn; dit was onder anderen op het bal in
het aaggelopen. Veronwachtlyk viel
voor deze dames de kamet der kro-
nen, die thans in deze streken buiten
gewoon talryk zijn, eveneens niet on-
verschillig zijn.

Men was algemeen bezig, om een weg
te verbeteren; graatkendeel, is die van
steengruut of kleine steentjes gemaakt,
iokt hierna daar gepland. Het is
goed overlegd, dit werk aan de megen
te laten verrigten in den tyd al, er meer
nig ander werk is.

Om 6 uren kwam ik in Kenlen aan en
nam mijn intrek in het Kaunterhof.

Dinsdag 9 november. Deren dag heb ik in
Kenlen doorgebragt; ik heb een plan van
de stad getoet, en heb daarmede op myne
wandelingen door de kronkelende straten

Keulen.

50
zeer goed kunnen vinden, welke men ⁵⁰moet
nemen. Ik ben gaar eten te
Dentz in het Mariabildchen aan den Rhy,
waar ik toch niet het fraaie uitzicht
zag, dat ik verwachtte.

Thuis heb ik geschreeven en gelezen, ook
heb ik eenige commissies gedaan. Dieren
avond heb ik in de groote zaal ge-
speeld, maar heb daar geen gezelschap ge-
vonden, dat voor my eenig belang
had; ik ben ook met de herberg niet
tevreden geweest. Het genoegens
best ik diesen avond nog eens een
zame wandeling op de Rhybrugg,
het was een bijzonder schoone ster-
renhemel.

Woensdag 10 november. Dieren mor-
gewont half negen ben ik met Dr.
Inclingen naar Coblenz vertrokken.
Deren weg heb ik meermalen gemaakt, en
toch doet hy my steeds op nieuw ge-
noegen. Dat Bonn is nog niet veel
schoner dan het Larengebirge, dat
men in het westen heeft, maar
nou daar leest de weg steeds afwij-
seling ^{op} naar mooge gezigten. Wy waren
in Bonn tusschen elf en een en half twaalf.
Te Romano werd middagmaal ge-
dan, en om 6 uur. kwamen wy te Coblenz.

En liedaad voor het land in dezen tijd &
naar het jaar is het jonge koren, dat over,
al uitteekend goed stond. De oog ook
veel uitgestrekte velden met rapen en
met naupraad.

Het is des avonds voor St. Martin dat #
men deze velden brandt.

Haar Coblentz. Het weder was voor den tijd van het jaar
byzonder gunstig, en het was my zeer
aangenaam de schoone landschapen van
den Rhyne, die ik reeds meer dan eens
bemarkeerd heb, nu eens in het ge-
maad van den kerst te zien. Gottes-
berg, de Drackenfels, Rolandseck,
Nonnenwerth, Apollinarisberg,
al die punten herinnerden my
den indruk, dien zy vroeger op my
gemaakt hebben. Kort voor An-
nach maakte de ondergaande zon
eene uitteekende fraage inties-
king: men heeft op eens een nieuw
gestrekt gezicht en daar naast een
lange rei van populieren; deze
was door het avondrood gevermd
en toonde zich als eene reusacht-
tige muur uit de ontheid. Toen
het donker werd, zag men overal
vuren uitteekenen. Dit was ter ere
van den heiligen Martin. * Wy had-
den reeds te Remagen en elders de
kinderen langs de huizen hooren
zingen en schreeuwen, om hout
en stroo te verkrijgen, dat zy ver-
volgen op de hooften brachten, om

Naar Coblenz, vroegde vuren te kunnen branden, 57.
waar zy zich vandaan met dansen
en jubelen vernemen. Deze het
ten vuren, die zeer menigvuldig wa-
ren, en die men zeer ver hier. Kan-
den een zeer aangenaam gezicht
op, waar toe mag bydraag het denk-
beeld, dat elk hier vuren de verzam-
plaats was van dansende kinderen;
het was een illuminatie van on-
schuldige vroeg in den groeten tem-
pel der natuur.

Ik vond goed logement in de Drei
Schweizer.

Eene byzonderheid van den weg verdient
nog opgeteekend te worden. Hy is in het alge-
meen van steengruis gemaakt en men ma-
kent, om hem te onderhouden, doch
een groot onderscheid ondervond men
by den overgang uit het Reginings-
district naar Keulen in dat van Coblenz,
waaraan de grens tusschen Bonn en Re-
magen was. In het eerste was de weg
slecht, val slijk, en zeer ongelijk; in
het laatste was hy goed, overal gelijk,
de slijk reeds algemeen op den kant ver-
laaned en door steengruis vervangen.
Die groot en geregter onderheid komt

Andere hebben mij gezegd, dat het nopensloot &
daarom konst, dat men in het Rijnland van te
kleine beten en overvloedige barmhertigen van
de wegen vindt, althans dat zware wegen;
naby keulen in groote haareheid de wegen
behooren.

Neuwied.

53
Zoo men mij zeide, alleen daaraan, dat de
oprichter der wegen in het eerste Rijnland
nalatig is, en die in het tweede zijn plicht
naauwgezet waarmaken. Het is wonder-
lijk, dat de regering dit onderscheid
niet opmerkt en doet nederwijken. Men
kan hieruit besluiten, dat de oprichter
in het Rijnland van keulen niet alleen
zijn plicht waarmaken, maar dat de al-
gemeene oprichter die boven hem is dit
eveneens doet.

^x Donderdag 11 november. Bij mijn ont-
waken had ik den Rijn, de schipbrug,
Erenbreitstein en de heuvels, die daarbij
liggen, voor ogen. Dit alles heb ik in de
ter seiden en in vrolijker tijden ge-
zien; evenwel doet de aanblik al-
tijd genoege; naar den indruk, die de
schoone en verhevene natuur op het
gemaad maakt, neemt mijn natbe-
heid, god dank, niet af.

Om negen uren ben ik gewandeld
naar Neuwied, waar ik nog niet
geueest was. Ik nam een groeten
weg aan den linker Rhijnener, die
de kortste is. Het weder was zeer schoon
en hoewel de afstand ruim drie uren
is, viel mij de tijd niet lang: ik ben

Heurwied.

op zulke wandelingen niet alleen, en ⁵⁴₁₆
maakt myzelven meer kouden, en niet
door den indruk der natuur en door
myne verbeelding en herinnering
my te zeer te laten wegslepen. Het
is een zachte troost en ik heb er byna
de gelukkigste uren van myn leven
aan te danken; en slaan morgen al
ik zoo geheel ongetoosd in die schoone
natuur verheugde, zeide ik nog, duise-
pente als welker, tot myne draomery:
"Reine, etend sur nos jours de heu-
reux et heureux"

L'utile illusion, la paix, la douce
ivresse

Et que ta main enchanteuse

Nous cache l'avenir sans un
voile de fleurs.

Grafat zegt het tot de verbeelding.

Naby het dorp Weissenhausen is eene
gierbrug, en die bracht my om 12 ure
in het stadje Heurwied. Het is geheel
regelmatig gebouwd, met rechte bre-
de straten en meestal nette huizen.

Ik ging dadelijk naar de Herberg
der Herenkutters en liet my naar
het Broederhuis wijzen. De broeder-
hand-schaemmaker leidde my met

Nieuwied.

neel beleeftheid vond. Orde, afge⁵⁵,
pastheid, netheid heerschten hier als
in alle de inrigtingen van deze Loket.
De jongensschool is naast het Brader
huis en ik bezocht die ook. Naar het
uitmondige te oordeelen, berieft 'er my
veel goed; men kwam juist van
tafel, alle de knapen waren vroelyk
aangedwongen, vagen er gezond en
zondelyk uit. Het lokaal was ruim,
luchtig en er heerste orde. Men
heeft my een prospectus gegeven, dat
ik hierby leg. Zonderling is het, dat
de zoo nuttige gymnastische oefenin-
gen nog altyd afgesloten zijn ten je-
volge der maatregelen in der tyd ge-
nomen tegen de "demagogische tin-
triebe" en hetgeen daarmee in ver-
band stond. Er waren 40 kneekelin-
gen, waaronder twee Hollanders.
Het Zusterhuis heb ik ook bezocht,
men rees er my zeer fraaye waar-
brengels van vrouweelike handar-
beid. By dit Zusterhuis is de meis-
jesschool. Het vloeyd vroelyk uit
zien van deze, meestal mooge, meisjes
geef een gunstig denkbeeld van de

inrigting. Zy zyn, nu men my zeide,
nimmer nacht noch dag, uit het oog
kanter onderingzerefsen; dit is vooral
het kwart. Het getal der huize-
liken bedraagt 30, waaronder slok-
eene uit Halland.

Deze scholen worden ook bezocht
door kinderen, die er niet in de kort zyn.

Ik at in de Kerukhtsche herberg met
een jongen Engelschenman, genaamd
Stephenson, wiens ouders in Ralla-
dam wonen, en die hier was, om
druitsch te leeren. Zyne zuster was
ook op de school.

Ik moet nog opteekenen, dat de zus-
ter, die my rondleide, my gezegd heeft,
dat onder de bewoners van het brae-
der en zusterhuis geheel geen gemeen-
schap van guederen bestaat: sommi-
ge zyn rijk, hebben verscheidene kamers,
en arbeiden niet; terwijl andere
arm zyn, veel arbeiden en verscheide-
ne te samen, eene kamer hebben.

De ganse gemeente beloopt onge-
veer 400; zy wonen meest in dezelfde
de buurt.

Henricus.

57.
Het slot van den vorst van Henricus
is uitwendig niet schoon, inwendig
wordt het niet vertoond. De men-
delingen zijn nog al mooi, en staan
voor het publiek open. Ik heb het
kabinet van den prins Schamiliaan,
broeder van den vorst en hooft der
familie, bezigtigd; het bestaat meest
al uit voorwerpen van de natuurlijke
ke historie, die hy uit Perzië heeft
medegebracht. Er zijn ook een aan-
tal teekeningstukken, lithodien, ma-
penen, teekeningen van de inwoor-
lingen. Dit alles is zeer merkbaar-
dig. De vorst is des zomers meest
op zijn lustslot konnepos; des winters
is hy veel hier, en jaagt in den omtrek.
De vorstin is kinderloos, en worden
leghoop opgesloten.

Ik heb ook nog de porcelainfabriek
van Kinsing bezocht doch daar
was nu niets byzonders te zien.

Om half vyf ging ik met den snel-
wagen, die van Keulen kwam, terug,
en was om zes uren weder in Coblenz.
Vrijdag 12 November, om zes uren ben ik

Naar Mainz, met een uitstekend goeddeur wagen voortrok-
 ken naar Mainz. Deze wagen volgt niet
 den gewonen weg naar den linker oever des
 Rhijns, maar gaat recht naar den Rhijn
 door het Hertogdom Nassau; hy scheert
 ook niet tot de prinselijke post, maar tot
 de van den prins van Thurn & Taxis, alge-
 meen postmeester der kleine Duitsehe
 Staten. Ik heb reeds meer gezegd met we-
 gens van zijn postmeesterchap, en heb re-
 steedt zeer goed gevonden. De weg is ook
 zeer goed en men heeft dezen wagen eerst
 sedert de maand juli aangelegd.

Wij reden over de schieding door het
Thal van Lauenbrückstein naar Embs. De
 moogen was helder en frisch, en het was
 een groot genuegen, deze fraaye dorp-
 straat te zien. Embs was my bekend, het
 was in den laatste tyd nog toegevoegd.
 Het dorpje Dauisenau, wat verder dan Embs
 trof my door zijn schilderachtige ligging
 aan de rivier, tusschen oude muren en torens.
 Het dal van de Lahn vervolgde de hoo-
 gen weg te Nassau, dat in een bijzonder
 schone straat ligt, aan den voet des bergs
 waaraan de ruïne Stein van Nassau staat.
 Hier is sedert een jaar een fraaye ketting
 brug over de Lahn; te waken naar men over
 met een pont.

In het heken de vragers en ploegers al,
gemeen de pannen gezien met afen,
die met de honden trokken.

Naar Mainz. Om te velen kwamen wij in het dorp Lein 39
hafen. Een groot gedeelte van den weg derwaarts,
zijn wij te vast gegaan, waartoe ons de stui-
te bergen gelegenheid gaven. De gezigten
waren zeer mooi.

Wij kwamen nog door het dorp Kemmel over-
gens lagen de dorpjes, rechts en links van
den weg, meestal in de valleyen. Het
land blijft steeds bergachtig; men ziet
veel mastkanten, ook veel schapenweide.
* Om een uur kwamen wij in het dorp
de Schmalbach, waar wij middag hielden.
Deze plaats ligt in een diepe vallei,
en de kemel, rondom zijn meestal
kaal. Men heeft een nieuwe haag,
naamde Kaersmal gebouwd; ook wor-
den er nog huizen byggebouwd, wandelin-
gen aangelegd, zoo dat ook deze bad-
plaats toeneemt. De gemakkelijheid om
zich naar alle deze badplaatsen te bege-
ven, draagt waarschijnlijk by tot eenen
glacieu lewendigheid.

Van hier gingen wij nu naar Wiesbaden.
Men beklimt daartoe een vry hoogen berg,
dien men vervolgen meder afdaalt. Op
de hoogte gekomen, heeft men een zeer
uitgestrekt gezigt op Mainz en den Rhijn,
mer alle de omtrekken; men ziet ook
Wiesbaden, het jagdhuus, de Platte genaamd.
Dit alles vertoont zich by het dalen der

hainz.

Zou in het schoonste licht. Een gebouwen
Wisselbadon, dat ik te naven niet gesien heb
en dat boven alles uitstak, was een
nieuwe gebouwde katholieke kerk. In
de stad waren ook nog nieuwe huizen
gebouwd, en ereneens buiten, achter
hen konnt hier bysamen met.

Om half 5 vertrokken wij met een by
zondere wagen, die ons om 6 uur in
hainz bracht; de groote wagen reed
daar naar Frankfurt.

In den vamen volgt de wagen van Schwan-
bach niet doodelyk op Wisselbadon, maar
neemt den weg naar Schlengenbad,
Mendorf, Lohrstein en Biberich. Dit is
een half uur ons, maar narschaft me
gemak voor de reizigers die deze
plaatsen bezaken.

Ik heb naar nieuwsgierig gehad een jong
advocaat met name Jellé uit het
kies, departement der Rijn Rhein (El-
las), met wien ik nog al veel gesproken
heb, vooral over de Duitsche den
Elzassers, de Franseke revolutie, enz.

Zaterdag 13 november. Rezen morgen
om 6 uur maekt de stoomboot, die den Rijn
afvaart, vertrokken, en ik met haar. Onge-
lukkig maakte een dikke nevel het naven
onmogelyk: de dag brak aan, de zon ging

De Rhyne.

op en nog bleef alle, rondom ons onzichtbaar.
Het was naby 11 uren eer de lucht helder
werd en wy verstrakken konden. Toen de
kruisen wy ook insteesd schouwde weder
en onze vaart was nu oorspandig. Ik vond
mijne verwachting voldaan, ons met groot
genuagen nog eens de schoone boorden
van den Rhyne te zien. Het jaargetyde
had de kleunen minder levendig gemaakt,
maar de formen waren dezelfde, en de
verlichting was zeer gunstig. Bijzon-
derheden bekeek ik er niet van op te
teekenen, die vind ik in de beschryvin-
gen en in mijne vroegere aantekeningen.
De herinnering van het zien ik vroeger
opgemerkt en aangevonden had maakte
mij dikwyl, een dubbel genuagen.

In het Bingerloch was men, meerkraan-
en nog meerdere raten te zien sprin-
gen ten einde de vaart gemakkelijker
te maken. ^x Een der oude kussteden
aldaar, de Pfalzburg, is door Prins Wil-
helm, zoon des konings van Pruisen,
weder opgemakt en wordt soms door
hen bewoond.

Wy waren hier in het wynland, ik bemondde
steeds, met hoe veel jong veld, kool raten
beplant waren. Deze bouw verdoet groote
vlyt en vachtering by de bewoners deser
streek; het gansche jaar slaan zy arbeide.

Om half een waren wy te Bingen. ^x

De Rhyne.

in de onzekerheid of niet alles vergaet, zijn ⁶²hal.
Dit jaar zijn er byna geheel geen druiven ge-
tueest, en nu reeds zag men naar het volgen-
de jaar werken. Onder anderen zag ik
vele vrouwen de mist in manden op
het hoofd naar boven dragen.

Tegen vijf uren kwamen wij te Coblentz,
de ondergaande zon wierp het schoonste
licht op Ehrenbreitenstein, en de menig-
vuldige forten in den omtrek. Byna
alle hoofden zijn versterkt, die, waaron
het kanton verkleettert ligt te staan, of
eroveren, tot een fort gemaakt. Het
is treurig dat men zoo veel kosten en
opofferinge doet, om zich onderling
te benadeelen; maar het schijnt, dat de
mensch een overlagruchtig wezen is. Van
het schilderachtige van het landschap
daen die vestingwerken, althans wanneer
zij door de avondzon beschenen worden,
geene kleine indrukking.

Niet tegenstaande de donkerheid, hadden
wij onzen weg vervolgd, alleen de stocaven
gaven eenig licht, en de dergen, teekenden
zich dikwyls zeer schoon aan den bleau-
wen hemel. Ik bleef meestal op het dek.
Voar 10 uren waren wij te Keulen, waar
ik mijn intrek nam in het Keizerlijke Hof.
Het gezelschap was niet zeer groot, toch had

Keulen.

ik nu en dan nog al goed gesprek gevonden, ⁸³
der anderen met een koopman uit Iserlohn,
die van een reis door Italië terugkwam.
Onder de reizigers tot Coblenz was de gene-
raal Wareschaf, die men mij reeds, dat in
Frankfort woont.

Zondag 14 november. Dezen dag heb ik in
Keulen doorgebracht; de stad is mij reeds bekend,
en ik kan bijna zonder vragen den weg
vinden. Ook hier ziet men veel bomen
en verspreiden: de Biers, het justitie ge-
bouw, de Schouwburg zijn alle nieuw;
eenige straten worden breder en regelma-
tiger, zoo dat Keulen dagelijks fraayer
wordt. Ik ben in verschillende kerken ge-
weest; men was daar veel naagzaam-
dan in vele andere plaatsen b.v. in Lierik.
Ik vond de gansche gemeente Duitsche lie-
kenen zingend even als in de protestantsche
kerken, en deuzel men hier meer muziekant
is dan in Holland, maar dit gezang staatig
en stichtend. Na den middag hoorde ik in
de kerken het ontienig rozenkransbedden,
even als elders. Vrouwen dien troost
maakt men aan de anderen en troosten
laten; wanneer maar het aankomend ge-
lacht glimend wordt aan minder an-
waardige begrrippen en formen, en zoo
het schijnt heeft de aardschifchap in hetzelve
dese bedaeling; - het naasten op vrydag en

Keulen.

Zaterdag is geheel afgeschaft.

64

Het gezelschap aan de tafel was niet groot. Ik ben over den Rijn meren kof. By drinken, en desen avond ben ik in den schaumburg geweest, waar men de opera Camilla gaf. Het gebouw is zeer net en schijnt ^{te} my gaet ingericht te ^{zijn}; de loges zijn ganckh vrij, zoo dat men de dienst in al haren glans zien kan. De zaal was zeer vol. By het naar huis gaan was het schoone weder in regen veranderd.

Maandag 15 november. Desen dag ben ik nog in Keulen gebleven; het weder was zeer goed, ik heb veel gewandeld. De Rhijn lucht verkwijktte my, ik had my in langen tyd niet zoo gezond gevoelt. Hiertoe draag ook by, dat ik in eenige dagen getracht had my meening met politieke zaken bezig te houden. Aan tafel heb ik ook over den staat van Europa gesproken met een Pruisisch generaal, die naast my zat. Het is opmerkelyk, dat de meening van een algemeen oorlog die op handen is, zoo verspreid is.

Dinsdag 16 november ben ik weder naar Aken teruggekeerd; ik vertrok om 8 uren uit Keulen met den Snelwage, en kwam om half 5 uur.

Aken.

Ik vond vele brieven, waarvan ik som-
mige nog gedeeltelyk beantwoorde. Om-
treunt myn goed waren nog zwaarig.
heden voor den invoer in Holland.
Dit alles nam myne goede stem-
ming der laatste dagen weder weg,
waartoe ook bydraeg, dat ik ander-
weg met minachting over de Hol-
landers en hun gedrag in Venlo had
hooren spreken. Ik had hen wel ver-
dedigd, maar de zaak had my toch
verdroten.

Woensdag 17 november. Den gan-
zen dag heb ik my maaken bezig
houden met beschikkingen over
myn goed en brieven schryven.

Donnerdag 18 en vrijdag 19. Ik heb nog
vele brieven gelezen; heb ook galen en
aangefloekend; wat gewandeld, dagbla-
den gelezen, en dezen avond, vrijdag, ben
ik in den Schouwburg geweest, waar ge-
speeld werd: De vier Temperamente, een
Dierken, een weinig betrekkenend stuk, dat
goed gespeeld werd. Aan tafel was nog
al goed gesprek, een paar dagen was
er eens Intimitatie met Benzel, die
zeer snel sprak, ook is Sir Hennipau
dagelyks zeer levendig en anderhandend.

+ Mr. Bouquet

Ik dank by herhaling in vele kerken geweest ⁺
en heb als gewoonlijk bijna altijd veel
mensen daarin gevonden, van alle
standen en leeftijden. Men ziet er veel
op de knieën liggen en groote vertoning
van vroomheid maken. Het is wel
tegt ongegrond, maar my is voorge-
komen, als of men hier grover en
plumper is in het uitoefenen van
godsdienstige ceremoniën dan in
Keulen.

Aken.

Zaterdag 20 en Zondag 21 November. Van
soms twee dagen valt niet op te rekenen,
lezen, brieven schrijven, pakken, ruken
mijne eigene bezigheden.

⁺ Maandag 22 November. Het pakken
en lezen maakt vynde, dan ik dezen
avond naar den Schouwburg gegaan,
waar men Die Schwestern von Prag
speelde. Dit is een klucht, die eigent-
lyk te weenen thuis behoort, maar
die men toch vrij goed gaf, zoo dat men
men en dan eens hartelyk lagchen kon,
en dat is niet onverwettig. Hader-
hand ben ik wat geweest in het Hof
sykuis van Julia, waar ik eerst ^{sprak} met
den Majoor Richard en vervolgens
met den heer Tenne, een Hollander
uit Maestricht, die sedert eenigen tyd
in Aken is. Hy komt terug van
eene reis in Italië en het ontbrak
ons dus niet aan stof.

Dingsdag 23 novemb. Dezen morgen
is het gaed, dat ik van tyd tot tyd met
Luit ontrangen heb, en dat ik dezen
dagen het opgepakt, afgehandeld, om
met myn ander goed naar Keulen ge-
zonden te worden. Het myne allen-
gen is. Luit ben ik nu ook bijna ge-

Aken.

moed en dan Kanik Aken verlaten, maar
namik zeer verlang.

De heer Majoor Richard heeft mij
een boekje gebracht inhoudende 49e
reis naar Columbia in 1820, dat zeer
belangrijk is.

Dezen avond is mijn vriend Brown
uit Lusk aangekomen; ik ben met
hem in de Redoute geweest, waan
ik afscheid nam van den heer van
der Dussen, een landsman, geboren
aan den oever van den waterstaar, die
hier een tyd lang heeft opgehou-
den en nu naar Holland gaat.

Woensdag 24 november. Ik heb het
grootste gedeelte van den dag met
Brown doorgebracht; veel hebben
wy over den toestand van ons land
gesproken, over de verandering in on-
ze omstandigheden, onze plannen
en vooruitzichten. Dezen avond is hy
naar Keulen vertrokken, om ver-
der naar Holland te reizen.

Ik ben in den Schouwburg gegaan,
waar Joseph und seine Brüder in
Egypten gespeeld werd.

Donnerdag 25, novemb. Brieven gelezen in het kach van den heer

Aken.

Richard, begaaf by den heer Schepeler, het
verzoeken van myn goed naar Keulen
naartegedene. Dagen avond zag ik
in den schouwburg die Schmeissfam-
lie spelen.

Vrijdag 26 november. Hadu maats
ik myne laatste beschikkingen van
myn verzoek, meermalen ging ik by
de Heeren Charlier en Trupel, om het
verzoeken van myne boeken en
menkel te bevorderen. Ik ging af
scheid nemen van den Hr. Leignet, ook
van den Hr. & Her. Schepeler, die my
aanbevelingen voor Berlyn mede-
geven. Ik pakte thans myn goed af.
Aan tafel was de heer Willems, gewe-
zen lid van de rekenkamer en zyne
vrouw; ik heb nog al veel met hen ge-
praat. Ik nam nu afscheid van my-
ne laatste disgenoten, onder anderen
van den oudten major Turner.

Om 8 uren den ik met den Laelwagen
vertrouwen naar Keulen. De nacht
was gunst en rechtig zonder regen, ik
verkoos toch in de cabriolet te zitten. ^(Lieve)
Daw in den wagen waar het val en te
naamde was.

Zaterdag 27 november, des morgens om

Keulen.

Kwartier over Haven, kwam ik aan, en, ⁶⁰50,
wel ik in de soft my Schone hant, het
Keizerlyk Hof, ging, was de ontvangst niet
aangenaam. Lang moest ik wachten, en
een bed en vuur gemaakt waren, en
naar beide verlangde ik naar. Ik lie-
de my ter rust, en stond niet voor
half 12 op, de nachtlucht had my
kwaad gemaakt, needt Robert eenige
dagen nael ik my niet naar viel.

Ma den by den H. Boeker ont myn
gast waren spraken, dat needt gedeel-
telijk hier aangekomen is. Ik wandel-
de op de Rhyndrug en in Duits, ook
door de stad, en deze avond heb ik
thuis gelezen en geschreven.

Zondag 28 maandag 29 novemb. den ik was
in Keulen geboren, maar myn gast was
niet was aangekomen. Ik heb veel brieven
geschreven en gewandeld; aan tafel was
daarop een vrij belangrijke gesprek. Zondag
ben ik in den Schouwburg geweest, waar
Der politische Linsgießer en Das Fest der
Handwerker, middelmattig, gespeeld werden.
Maandag was ik in een Concert van vier
jonge Zwitsers, Kölla genaamd, die newon-
derlyk voor hunne jeugd speelden. Er waren
veel mensen.

Dinsdag 30 november kwam myn gast

Keulen.

70
enke Aken; ik bezorgde nog het een en ander
en, des avonds om 8 uren vertrok ik naar
den Inelouwen naar Coblenz.

In het dazor dazou Keulen maar en meer
leeren kennen; naar vreesmedelingen be-
kent het weinig gemogen op; de konink
is het belangryste dat inwoners en vreesmede-
lingen hier bezig houdt. De ligging aan den
Rhyne maakt dit gansch natuurlijk en ge-
wis behoort Keulen onder de oudste steden
van Sinnenland. Het vertien. Van dazou oer-
sprong en van het geestelyk opperkerk
vindt men overal de sporen. De lange en
geluutige straten, slechtgebouwd maar
graate huizen, die tenen voor het plaat-
zen van koopmanen dienen kunnen, grove
getal kerken; onder de inwoners geken-
heid aan het oude en nog veel bygeloof.
De pagingen, en wat betere politie on-
treut het bouwen der huizen, de nienheid
der straten enz; hoe nuttig ook, vinden
weinig byval of goeden uitslag. Voor de
oude huizen, die spits playten te zyn laar
men nu veelal markante gaveln bouwen,
die het dak bedekken; doch dit maakt de
lange straten nog donkerder, en verbetert
inwendig de woningen niet. De grootste ver-
betering bestaat in opene plaatsen, die men
haar heeft verintuigvuldigd en enkele
menne, breede straten, zoo als die van de

Keulen.

71.
komedie. In de gesprekken aan tafel merkt
ik algemeen een goeden geest ontrent de Pruis-
sische regering op; men vindt een tegenover-
gestelde gerindheid wellicht niet openlyk heb-
ben uitgesproken, doch het twijfelen vande duar-
van een gunstige zaak loeken daaraan gemeest
zijn. De schade welke de kooplieden reeds
andervinden van de Belgische omwenteling
en de berigten ontrent den treurigen to-
stand der nederheid aldaar, hebben een groo-
ten invloed op het oordeel der beschouwe-
re standen; maar de mindere standen
zijn hier zeer ten gunste van den opstand
in België, en daardoor ongunstig voor
de Pruisische regering, gestemd. Lange-
spreek met een hunkaetsier gaf mij een
sprekend voorbeeld daarvan. De regering
als vijandig tegen de burgerij en alle be-
lasting als roof te beschouwen, tevens alle
rechten der burgerij aan de regering toe te
schrijven; dit zijn de ongelukkige dwalingen
die men niet opzet onder het veld ver-
breid, en die schrikbarende gevolgen kun-
nen hebben. De lagere standen twifelen
ook den Franschen tijd terug, toen zij in den
smokkelhandel groot voordeel vonden.
De geestelijkheid eindelyk meert in de
Rheinprovincies niet gunstig voor de re-
gering.

Woensdag 1 december des morgens om

Ik heb in Keulen, Eulich en andere plaatsen
dikwijls verschooten openbare arbeid van
narrigten, straten vernemen, aan de nestingen
merken enz. Zij zijn den dikwijls gekatend
en worden door soldaten bewaakt. Voor
en tegen deze instelling laat sich veel zeg-
gen. Voor den beschaaften man is het
altijd een treuring gezigt.

Er is een slot by Montabaur, dat nu is
op een heuvel gelegen is, de hertog kwam er
om de twee jaren eenigen tijd doortbrengen,
om te jagen.

Coblenz

72.
Naar Wetzlar. geen gelegenheid, om met een postwagen
mijn reis te vervolgen. Na eenige ver-
geefsche pogingen, om op een andere wyze
verder te komen, werd ik gebragt in
den Riepen, een herberg van den twee-
den rang, en daar nam een valsmid
aan, om my nog denzelfden dag naar
Wetzlar te brengen met een wagen
met twee paarden, en voor den prijs van
tien daalder. Het was half 8 toen ik
vertrok. Ik need door Thal, het dorp
Niederberg en vervolgde denzelfden weg,
dien ik ontlang naar Lins gereden had
tot op anderhalf uur afstand van Co-
blenz. Daar slaaf ik links om, en need
nu door een heuvelachtig land, waar
veel bosch was, naar Montabaur daar
ik om half 12 aankwam. Het is een kleine
stad met 3000 inwoners, laag gelegen. Zy be-
hoort aan Saksen, maar was vroeger
Trierisch; ook zijn de inwoners Catholiek, even
als in Limburg. In de stamlanden van de
familie Saksen daarentegen is men alge-
meen protestantisch; zoo dat nu $\frac{1}{3}$ van het
hertogdom Catholiek en $\frac{2}{3}$ protestantisch zijn.
Het hertog Montabaur heeft meening andere
middelen van bestaan, dan het verhandelen
landbouw, het verru van gaderen, mag
tot Coblenz over land gaan. Er was juist

markt, waaraan alle vier weken plaats heeft. Ik zag veel narcken, die de landlieden ter gelegenheid van een slagtocht naar de stadelingen kwamen te koop bieden; anderen bestond de markt meestal uit kleding stikken of stoffen, om klederen te bereiden, huisraad, werktuigen, alles naar de landlieden, die juist ook gretig naar die onderscheidenen waarmenpen voortvaren. Ik merkte op, dat het eenzijdig en ruwheid bemiddeld de lieden in deze streken ook zijn mogen, toch heeft veel tot hunne bekwaamheden, of althans gewone genieetingsbehoort, dat in vroeger tijd als groote waarde beschouwd werd, zoo als ryden, stoffen, katanen, kammen, die het schelpen nabuizen, enz. De verkopers behoorden grootten deels tot Israël; hunne liederachtige en luttige aankledingen zowel als hunne oosterseke gelaatsrekken, die by de blonde Germanen afstaken, lieten daaraan twielfel over. Onder de byzonderheden der kleding merkte ik op een laken jak en een klein mutje by de vrouwen, en by haar zoo veel als by de mannen alles eng en beklemd, tenen naar alle bevaligheid bevoegd. Toen het nog vroeg was, reisde ik hier middag en vernatigde daarna mynen weg naar Limburg, daar ik voor 3 uren aankam. Deze plaats was my reeds bekend, ik ging er dikmaals slechts voorby, op een

Naar Wetzlar.

afstand gemidd. ligt deze kleine stad recht bij
aan de Laan. Ik vernam ook het dat men de Ro-
muis, reeds door eenige dorpen, en kwam
tegen het water te Weilburg, waar ik om-
treunt anderhalf uur vertoefde, om het licht
van de maan af te waschen. Het is ook
een stadje, met ongeveer 1000 inwoners, op
de hoogte ligt het slot, maar de vorst van
Hassan-Weilburg placht te wonen. Men kwam
de hertog hier, even als op de andere gene-
rene residentien, zamtijd, nog een korten
tijd doorkruisen. De landstreek is allerley-
soort als men mij zeide, en zoo als ik in de
manateken eenszins hande waarnamen,
rondom het stadje zijn bergen met bay-
toren en weiden; ik merkte ook een aan-
tal zeer nette en zelf meene huizen op,
en men zeide mij, dat de gewoone inwo-
ners toeneemen. Ik had hier gelegenheid,
om in de herberg het vertrek, waar de
familie woont, en tegelyk de neuzigers
en de bedden van de plaats den avond door-
brengen, maar te nemen. Zulk een bont ge-
zelschap, en de zandvolinge gesprekken, die
men hoort, zijn naar de onbeendeling
niet zonder belang; ik leer gaarne de men-
schen van alle soort kennen.

Tusschen 7 en 8 uur vernam ik mynen weg,
en kwam nu op de grenzen van het Her-
tagdom Hassan, dat ik leden in zyne gangen

Ik ben veel te laat gekomen, dit is een
aangename afwijking van het ritte
in den wagon en een der gemakken van
de bergachtige streken.

In Nafsan bestaat geen post op het budget noch
der vorst (leste civile), de Standen hebben alleen door
belastingen de Staatuitgaven te dekken, de vorst leeft
van zijn domeinen. Als levissing wordt somtijds
in twyfel getrokken, ofwel alles, wat by het innemen
der grondwet als voorheylig domein beschouwd is, die
involgt naar het wet, zoo als b.v. sommige gassen
van afgeschepte kloosters. De ingez. meerp. de baf.
schen bekend worden geest somtijds, ook aanleiding
tot klachten.

Yasar Wetzlar

75
breedte gepasseerd ben. Alle de verschillende
takken van dit geslacht zijn nu vereenigd
in den regerende vorst, die, zoo ik meer,
van den tak van Nafsan. Velingen is.

Het is een schilderachtige strek, aan
honderd gaat men berg op en berg af;
heel hantjeen of treft men aan, en dit
is niet alleen hier, maar overal
een bron van inkomsten voor de
vorst tot wien domeinen, de meeste
bofschen behooren. De minerale bron-
nen zijn voor hem een ander natuurlijk
middel van inkomsten. Het land is over-
geest niet rijk; landbouw, wynteelt, zeer
vining fabriekruyverheid en nog mindere
handel leveren de middelen van bestaan
voor de inwoners op. Het heeft my ge-
troffen, dat men op de uitsteekende ge-
de wegen zoo weinig ruyngen ontmoet.
Het rundvee wordt hier aangehouden
in plaats van paarden.

Ik heb algemeen tot lof van den vorst
hooren spreken, hy geeft geen aanstoot
door zijn gedrag, bermaakt zijn volk
niet, en zijn regering is recht en wel-
willend. t

Het was naby 11 uren toen ik in Uktr
aan kwam; ik vond geen gehoor
in den Kroonprins, eveneens was alles in slaap

Wetzlar.

in het Pruisische Hof; maar dan een half uur ^{70.}
blijf alle schellen en kloppen vergeef, daer
stand ik op de straat en wist niet meer
heen. Toen ik wankende, om binnen te
komen, en met den nateman overlagen
moet te doen, daar de slaap der herbergiers,
in Wetzlar onoverwinnbaar scheen, zag ik
op het onverwachtst licht komen; de deur
ging open, en toen werd ik zeer goed ont-
vangen; men maakte mij vuur, en wel
dra werd ik door regelmatig vertrekken
en gasten, zoo dat ik welgemoot mij
ter rust begaf en zeer goed uitsliep.

Donderdag 2 december. Dieren morgen heb ik
mij in Wetzlar aangezien. Het is een zeer ander
stad, welker name rykstad, gelyk zoo vele andere.
Hier was de zetel van het Rijkskamergerecht
sedert 1693 tot 1806. Dit gaf aan deze plaats een
byzonder karakter; naar mate van hare bevol-
king waren er vele aangenaamde honorationen
en het getal der personen, die onmiddelyk of
middelyk tot dat Hof behoorden werd op
800 berekend. Zoo men mij zegt, is hiervan
nog overgebleven een meerdere bevolking
en ruimte voor lectuur. Intusschen vond ik
in de herberg duitseke tydskriften, die rondgaan
in een leesgezelschap, waaraan de lyfde der leden
ongeveer 20 bedraagt. Voor een stadje van 4 tot 5
duizend inwoners is dit iets byzonder. Een
ander overblyfsel is, dat hier vele gastenhuizen
zyn, die voor lage huur te behaalen zyn, zoo

* Op een der hoogten ziet men de ruïne Kaalkmont,
zoo men zegt heeft Karel de Groote dat slot tot
verdediging der stad aangelegd.

Men moet wel een vrye Bykeftad.

Wetzlar.

dat men goed koop en dan elders leeren kan; dit trekt
eenige families van renteniers aan.

De ligging van Wetzlar is uitstekend lief, aan
de helling van een berg, by de monding van de
Dil met de Lahn; vandaar zijn keuzels met bouw
en bouwland bedekt. * Binnen de oude muren der
stad, die thans geene vesting meer is, heeft men
met veel smaak wandelingen aangelegd, die
ook van de deklaring der inwoners getuigen.
Er is maar meer vriendelykheid, men herstelt de
theater en er zijn geen bedelaars, een goed
armhuis voorziet in den nood der behoeftigen.
Dit alles heeft my een gunstig denkbeeld gege-
ven van het bestaan dier plaats, die meer een
klein gebied tot Pruisen behoort, haerel ge-
heel van de andere provincien van dat Ryk
afgezonderd. Men is, zoo als de waard my vertelde,
met de regering niet ontevreden, maar hoe wil
men patriotisch gehecht zijn aan een land, waar
men niet in aanneming van grondgebed
is, en waarby men slechts toevallig gemaakt is,
voor 1815 heeft Wetzlar dan tot deelen en dan tot
geenen der Duitseke staten, en een tyd lang als over-
vallen land onder een provisorium van de
Franschen gestaan. Alle dier veranderingen
zinken natuurlyk sporen in het politiek ka-
raktier der inwoners nalaten. De „hant“ bene-
vent de „Schlacht- en Kahlsteiner“ zijn hier al elders
voornemen van klagten.

Merkwaaardigheden levert Wetzlar weinig
op. De Domekerk is een oud en waardig gebouw.
Zy is gemeenschappelyk voor de Catholiken en
Protestanten; de laatste zijn veel groter in getal.

In Tübingen hebben de gebroeders Goethe de
aankomst gezien hebben tot de broers van Werther
welke in der tyd zoo veel gemaakt hebben,
Goethe was hier als jong mensch, om zich by het
Rykskongregent te oefenen. in 1780 onder de zeventig,
ter gelegenheid van de ^{Lautz} "Kammergerichtsvorstellung".
Een Senaat van de zeventig van Bonn, Bonn,
van den abt Jerusalem, had liefdeskettel.
Lingen met de vrouw van den Baderen ge-
kent, en toen dit den gemeen bekend werd, de
deeltelyk ook mit deledigde ijdelheid, schout
by zich dood. Goethe was een vriend van den
jongen Jerusalem, en was te gelyk verhoofd
op een jong meisje, met name Lotte Rief, wel-
ke naaderhand met den heer Kästner getrouwd is.
Het is dus zyne eigene liefde voor Lotte en de
wanhoop van zyn vriend Jerusalem, welke
aan Goethe de bronstaf voor zyn kleine roman
geleverd hebben.

Gießen.

en dit maakte waarschijnlijk die gemeenschap introm-
lyk; haewel men my zegt, dat er groote verandering
samenheid heerscht.

Het gebouw van het Rykskongregent is niet
zeer oud, en dient thans voor caserne. In een
afzonderlyk nieuw gebouw worden de archi-
ven bewaard; de Bondsdag heeft besloten, die
hier te laten.

+ Om 11 uren verliet ik Tübingen; spoedig kwam ik
op groothertoglyk Hessisch grondgebied, en om
een uur kwam ik in Gießen, maar ik zag
intrek nam in den Rapp.

Ik ging dezer namiddag nog een paar collo-
gies byzonen; het eerste van Prof. Goulmann
over Naturrecht. Hy is nog jong, sprak my
maar wat sentonij, zyne behandeling was
niet zeer belangryskend. Hy volgte het leer-
boek van Grat. Er waren slechts 10 of 12 toe-
hoorders. By eenige anderen ging ik nog op,
omdat de uren niet overeenkwamen met het
"Verreicht". Om 5 uren woonde ik het Col-
legie by van Pr. Schmittknecht over de alge-
meene historie. Hy sprak byzonder goed, draeg
de gebroeders levendigen onderhoude
voor. Hy behandelde de geschiedenis der Gracki-
ens. Het was blykbaar, dat hy niet opzet die
gebroeders deed uitkomen, welke een byson-
der belang hebben en van een aanmerkelijke
voordragt wettig waren. Hy vertaalde,
maar vroegde er toch nederzinken tafelen. Ik
heb hem om dit een en ander hooren prysen
en laken; men zeide ook, dat hy niet grondig
is. Zoo veel is zeker, dat zyne voordragt groot

Gieslen.

39.
byzmal vindt er inderdaad zeer aangenaam is, heer-
dan 50 studenten in een tegenwoordig en allen
ten eerste opmerken. Deze Carpus gaat
over de gansche historie, en is voorgeschnoven,
behalven dien draagt de heer S. nog in vier
leermeesters afzonderlyk voor de oude historie,
die der middeleeuwen, de renaissance en de renaissance,
etc.

Ik heb een beraad gemaakt by Prof. Hille-
brand, die philosophie onderwyft. Hy was
zeer vriendelyk en heeft lang met my gesproken
over den staat der wetenschappen, over Hegel
en andere schryvers, Caupis, enz.: ook over
Belgie en de Belgische revolutie, over den
oorlog, die men vreesst, over de stemming in
Duitschland. Dieren avond vond ik in de
kerk onder anderen den Privaatdocent
Dr. Muller, welke Encyclopedie des rechts
voordraagt, een jong levendig mensch, maar
wel wat ingedroogd, zoo als Duitche, vooral
jonge, geleerden veelal zyn. Ik heb lang
met hem over Belgie en ook over Gieslen en
Duitschland gesproken.

Vrydag 3 decemb. Dieren morgen heb ik Prof.
Schmittkammer bezocht en heb zeer lang met
hem gesproken, om 1 uur heb ik zyne les over
"National - Economie" bygewoond en den op-
merken na die les by hem gemaakt. Hy is een
zeer berchafte man, die een gunstig voorke-
men heeft, en zeer aangenaam sprekend, hy is
niet veel ouder dan ik. Tug hebben over allen

Giefen

80
konde anderszins van historie en politieke wet-
tenenschappen gesproken, en dit was my zeer belang-
ryk. Hy is begonnen een handboek uit te geven,
dat alle die vakken omvatte, zal en, waaraan hy
my het plan heeft medegedeeld. Ik kon uit een
voo korte kennis niet oordeelen over de gran-
dige geleerdheid van deren college, maar
wel dat hy schijnt een helder hoofd te hebben,
en zeer vlijtig te zijn; maar al te veel nab-
ken te willen nensamen.

Ik bezocht ook den Geheimevater en Prof
Crome, de oudste man van het nat in Duit-
land, hy is 78 jaar oud, maar toch nog lev-
dig; college houdt hy niet meer. Hy was
veel vriendelyk, vroeg niet veel belang,
stelling naar de gebeurtenissen in België,
die hem niet berallen. Hy zonde my, dat hy
zyn laatste werk, namljk zyne levensde-
schrijving, onderhanden heeft.

Ik waande een voordrag by den Prof
Stillebrand over Psychologie. Zyne voordrag
is nlazig, vrij, levendig nog niet als een een
afgetrokken wetenschap gedaan. Het was
meer Ziekten de a priori dan naar erue-
ring, hy behandelde de vraag van rangso-
nen begrippen. Maar myne meening konde
hy duidelyker zameest zijn, doch uit een
les laat niet dit niet beslissen.

Deren avond den ik daar der K. Schmittken
ver gedragte in de Societait af „Gelechte Gesel-
schaps“ im Lirkorn, waar ik ander anderen des

Giefen.

81
ouden Crome, Lindelauf een jong en mathe-
man die Deutsche Rechts- en Rechengeheer-
vaardigheid, ook Adrian, die geschiedenis
der nieuwe literatuur onderwijst, men-
traf. De veelede collega's werd met veel
hartelykheid en belangstelling ontvangen,
en my hadden levendig gesprek. Ik vernam
vele byzonderheden omtrent den toestand
der kleine Duitse steden, der hooftscholen,
der studien en der wetenschappen in geral-
gemeen; te veel om hier alle op te tekenen.
De aangelegenheden van den dag, de opstand
van België, de koozstoerusting, de kansen
van den oorlog, de gemindheid der Duitsers,
dit alles werd ook aanstondig behandeld.
Ik hoorde hier vele byzonderheden medede-
len, die hen bevestigden in eene ongunstige
meening omtrent den opstand van België.
De beschaaft en welkoddende leden van
wel en, zoo reide men my, dat van een op-
stand zoo als die niets goeds te wachten is,
dat de Fransen, zoo zy in den oorlog over-
tuunden, niets dan onheil over Duitschland
zouden brengen; doch de lagere standen,
althans in deze kleine steden denken er geheel
anders over, die zijn voor de Fransen en
vinden den opstand der Belgen zeer goet.
Deze stemming kan zeer bedenkelijke ge-
volgen hebben. De oorlog zal beschaamd
worden als een ^{groot} styg Aristocratie tegen de de-
mocratie, en kan ligt inderdaad veranderen in

De Stad Gießen ligt in eenige maate landstreek,
zij is onregelmatig gebouwd, de huizen meestal
slecht, van hant en steen, weinig sierlijk en nog
minder stevig. Buiten de stad zag ik eenige zeer
fraaye nieuwe gebouwen, sommige zag ander
handen; ook waren eenige der professoren buiten
de stad, maar het in den zomer zeer aangenaam
zijn moet. De academische gebouwen zijn on-
beduidend; ik heb toch ook geen tyd gehad, om
ze nader te zien. De professoren ge-
ven colleges aan hunne huizen, dikwijls in
zeer middelmatige vertrekken, des avonds
by het licht van eenige kaarsen, die met klee-
op de tafels geplant zijn, over als in de haaren,
verkeren. Dit echter is alles bykomend, de man-
en zijne voordragt zijn in der daad de hoofdzacht
by alle hooze scholen. Er zijn tusschen de
5 en 6 hondert studenten, en ongeveer 30 pro-
fessoren. Al, een bijzonderheid maakt ik op,
tekenen, dat sedert kort hier eens catholische
theologische faculteit is opgericht, die reeds een
dertigtal studenten tellt. Hiermede is de geest-
lykheid zeer tevreden. Gießen was oorspron-
kelijk eens Lutherische universiteit, maar men
heeft die onderscheiding sedert lang opgegeven.

Marburg.

een optant van hen die niet hebben mogen hen die
was besitten. Nationaal dienstig gevoel de
staat er, zoo men mij sage, altemin in derzake
hen, byna niet; de dwaze vernippering van
den Duitschen bodem met zijne konings-
heeft dit vooral belemmerd. In den laatste
tyd heeft het universiteits raadsofficeel, ook
in de kleinste vorstendommen ingevoerd,
in dit opzichte veel nadeel gedaan. De Hof-
ten Darmstatters vanden liever tegen de
Kenshofen te veelde trekken dan tegen de
Franschen. In de daad heeft de aankom-
de en het aangevan der vorsten en hunne
naadgaaf gedurende de laatste jaren
aan Europa groote rampen veroorzaakt.

Zaterdag 4 December. Daren morgen
ben ik tegen 8 uren met den pakwagen naar
Marburg vertrokken, waar ik om half
een aankwam. Van het kennelachtige land,
dat ik dooreed, hadde ik meermalen
weel, die alles bedekte, weinig zien. Ik nam
in de herberg den "Ritter" dadelyk deel aan
de publike kafeel, die meestal uit studenten
bestond; zij waren niet buiten mate leu-
dig en ook niet onbeleefd.

Ik bezocht den professor der geschiedenis
Rohm, die mij uit zijne schriften reeds bekend
was. Hy ging juist college geven, en ik woonde
dit by; het handelde over den oorsprong der Ro-
menen. Zoo hy mij seide, was dit een publike
les, die hy op verzoek der studenten geeft. Zijn
voordragt was eenzijdig en dindelyk. Naar
geest ging ik by hem, en wij spraken lang over

Harburg.

83
de studien en over de geschiedenis van den dag.
De Hr. Rehm is tusschen de 40 & 50 jaren oud, heeft
het naarkomen van een plegtig kamergaalcere, ^{re}
zeer beleefd en welwillend, maar geen man van
hoofdel. Hy heeft my gezegd, dat hy nog niet
tien jaren werk zal hebben eer hy zyn 80.
Schiedenis van de middeleeuwen volcindi-
gen kan. Hy behoort onder de zeer naame-
gerette en grondige geleerden, en konde ver-
af, dat Schmittkenners in Gieten zoo vele
naken tegelyk behandelde, waardoor nood-
wendig oppervlakkigheid moest bestaan. Ik
beoogde nog de Heeren Volzgraff en Lips te
bezoeken maar vond hen niet thuis. Daar-
den Hr. Rehm werd ik gevraagd in de Club,
eene Sociëteit waarin de meeste professoren
en ook vele andere leden zyn. Een outwing
my zeer beleefd en ik bleef tot 9 uren praten.
Behalven den Hr. Rehm vond ik hier nu ook
den Hr. Volzgraff welke Politiek en verman-
te naken voordrage naar een door hem
uitgegeven werk, en National-Oeconomie.
naar het werk van Say overgezet door hater
stat in Heidelberg. Hy is een jeugdig man,
tusschen de 30 en 40, wel vuur, spreekt
en schynt niet tot de kamergaalcere te be-
hooren. Ik vond hier ook Prof. Bickell,
wiens hoofdrak is kerkelyk recht, een man
van niet meer in de twintig, die een zeer gun-
stig naarkomen heeft, - Prof. Boersch een
bejaard maar levendig philolaaf, die veel
en goed sprak. Wy behandelde, als gewoon

Enige plaatsen van het voorges. dioc. x
Tulda zijn onder Bejaren en onder Twenar
gekomen, en daar is de gadiendiensthanding
gebleven; byzonder verbaast zijn die in de
laatste.

Harburg.

84
lyk, den toestand van Europa en de ommekeer
loop, van Frankryk en België. Het was my
belangryk, hier nagaan of dergelyke myre van
voren te vinden als in Giesse. Omtrant de
geestelykheid zeide my byzonder de H. Roken,
dat die op de katholyken in deze streken, en
in het algemeen in het noorden van Duitsch-
land, geen invloed meer hebben. Zy zyn eigent-
lyk niet meer katholyken; hebben byna geheel
aanhangelijkheid aan den Paus. Onder andere
oorzaken naar deze streken heeft daarop
gemerkt, dat men behaarde onder het bis-
dom Mainz, dat zich steeds daan verdraag-
zaamheid onderscheide. De ^{aarts} bishop was pri-
mar van Duitschland, en zocht zoo veel
mogelyk onafhankelyk van den Paus te zyn.
De bishop (vroeger ook het kleriker) van
Tulda trachte zich onafhankelyk van den
aartsbishop van Mainz te maken, en sloeg
zich deswegens naanmer aan Rome. Hier
door bevestigde nog meer ultramontanisme
in de plaatsen, welke onder Tulda behoorden.
De tegenwoordige bishop van Tulda echter
waarsander geheel Keur. Heffen. Maar is ten
interste verdraagsaam, en hy heeft zyn ka-
pittel zoo saamgesteld, dat men de duur-
zaamheid van dat stelsel mag verwachten.
Gemengde kerkelyken. Zyn hier zeer gewoone,
geven geen aanleiding tot moegelykheden.
In overeenstemming met den bishop is tot

In Giefren en in Harburg rekent
men zich reeds tot Noord-Duitsland.

Ik heb opgemerkt, dat tusschen deze twee
hooge Scholen veel afgunst bestaat: de
professoren over en weder spreken, met min
achting van de andere universiteit en van
de professoren aan dezelfde. Immers dit is
een snel, dat men aan vele en vooral aan
Duitsche universiteiten aantreft.

Harburg.

met gemaakt, dat alle overeenkomsten om
trent den godsdienst der kinderen van overaan
de zijn; dat de kinderen altijd de jongens in
de kerk van den vader, de meisjes in die der
moeder moeten aangenomen worden; ten
men maakte tuss dat de kinderen achtien ja
ren oud zijn; dan wordt hun toegestaan zelf
te kiezen.

Er zijn in Harburg slechts weinig Vorststudenten,
toch zijn er meer dan het kleine naasteland
kan opleiden; men heeft Hofmeesters, Prinses,
ook Hof-Darstellungen. Het getal der Profes
soren is naamen 200 als in Gießen.

Binnen kort zal ook hier een catholische
theologische faculteit worden opgericht, ge
meenschappelyk voor Keur. Hessen en Hef
sen. Men verwacht, dat zy goed zal samen
gesteld zijn. Een roomsch priester, Meester
is reeds aangesteld en onderwyft de school
niet; die zal waarschijnlijk tot de nieuwe
faculteit behooren; Hy is ten uiterste niet
draagzaam. Deze faculteiten worden in
Duitschland overal overal het verbanden
van den Paus en naar den inhoud der con
cordaten opgericht; Zy doen de Seminarien
niet vernemen; daar gaans bezaken de tie
komstige geestelyken beide insigtingen.
Van de stad het is weinig kunnen zien; de tijd
was te kort en het weder te ongunstig. Het
geen ik er van zag, heeft my veel, de grond
is zeer ongelijk, zoo dat men veel klimmen
maakt, die verschoft op eenige punten een

meer uitrijft. Het voorkomen der kintjes
is nog zeer onduidelijk, zoo kintjes my
zelf de lieden van den burgerstand voornamelijk
mannen en vrouwen hebben een styfs.
De landlieden hebben eenen zeer doerbaer
kleding: de mannen witte kanten en drie
kante kleding, de vrouwen zwarte kanten
jassen, het hoofde, enge kanten, lakenen
donkere jassen, zeer korte rokken, kanten
schoenen met geleerde klanken, en schenen
met hooge hakken. Dit land is toch
niet meer algemeen. Ik zag ook een
Lijvenster met haar kind; men zeide
my, dat dit in de stad een zeldzaam
heid is.

Zondag 5 december. Degen morgen heb
ik my om half 5 naar de post bege-
ven en ben om 6 uur vertrokken
naar Cassel. Dit opentand mede van
verre door dat de wegen van Frank-
furt laat aankomen. En gaat goed
wegen van Harburg op Eisenach daaron-
der ik een omweg maken. Terwijl ik
wachten moest heb ik gesproken met een
Hamburger, die naar Amerika gaat. Hij
verhaalde veel van de misbruiken die in
Harburg aanleiding tot antipathie
geven. De Senaat is een soort van fa-
milienvergadering, die naelooft willekeurig
handelt. Maar wordt niet scherp gogelen na

Naar Cassel.

87
de inkomsten en uitgaven der Staat en van
tyd tot tyd worden nieuwe belastingen inge-
voerd. Arme conatoren, zegt men, waar-
nijk. Men heeft in 1844 bepaald, dat de
constitutie voorloopig zoude blyven,
maar spoedig zoude worden hervormd;
die hervorming vindt geen plaats. Het
bestuur der politiek is bysamen sterkt, de
gelden burgers worden gekweld en tege-
aanspoogdheden en overtreddingen der wetten,
zo als, b. v. het handelen van verboden late-
ren, wordt geheel niet gewaakt. Hier by
komt, dat het volk in Hamburg rust en
oplopend is. Daar het de Landst is maar
over men zich beklagt en is geheel ge-
hooger beroep is aan de Landst, zoo is te
voren, dat men eindelijk opzwaarig worde.

Relatie refere, maar de men, die my die
aller zeide spreek over verstandig en van
zijn onpartijigheid plegt de omstandig-
heid, dat hy zich niet waarteldes zijn
naderstas out weder te zien. Een
Brenner, die by ons kwam zeide dat in
Brennen zulke misbrinken niet plaats
hebben, dat men daar vrede, heeft gevonden
te zijn, en het volk ook merkelyk geheel
niet onvreden, zegt is. De Hamburger be-
vestigen dit.

Ik vert op deze reis binnen in den tuinen,
hetgeen my zeer on aangenaam was, te
meer, omdat het geschiedt onbehoorlyk

Naar Cassel.

82.
was
of nog minder; anders zouden een Duitshen
die in Hult waant, niet zyne (Engelfche)
vrouwen kind. Jaen dit wist je door
het ryken diek werd, hetgeen voor de reis
genoten zeter niet aangenaam was, van
de de laderen maeder het vanderlinga mid
del aan, haas door slagen beter te ma-
ken. De weeg ging steeds berg op en
berg af, en ^{was} teer slechts onderhanden; ons
bleven wy werkelijke steeken; het was aan de
naast van den berg; wy stegen uit, en toen
gelukte het door een draags van slagen
de paarden met den tuagen weder voor
uit te brengen. Wy passeerden niet dan
misdalmatige dorpen; de dorpen waren
veel met kasschen begraven, ook somtijt
goed bebouwd. Van de maags gerichte,
die men hier en daar heeft, konde ik
niet veel vernemen worden, de nevels
omringden ons den ganschen dag.

Te Kerstenthausen, want wy mid dag hielden,
sahet de posthouder op de regering als
een echt ommentelingsgezind. Haer kon-
st die anders zyn: de man was een El-
laster en hy bevand zich in Rouw. Heffen.

Om half 7 kwamen wy te Cassel aan, ik
nam mijn intrek in den Roomschen
keizer en ging niet meer uit; ik bestudee
den avond, om te schryven.

Cassel.

Maandag 6 December Dezen morgen ben ik
thuis gekomen, om aan te tekenen.

Aan tafel ontmoete ik een jong vriesch, die
lang kwam van een noire in Ruisland, ^{huid}
Finland, Denemarken. Hy vertaalde daarvan
met veel levendigheid, en zijn gesprek was my
 zeer belangrijk. Schoon hy Duitsh sprak, was
zijn verstand met een ontwikkeling licht geboord, en zijn
hervolgzaamheid eveneens doordringend; dit liet
vermoeden, want hy thuis behoort; hy was
naamelyk Eliaf en met hart en ziel Frang
man. Hy zeide my een belyf, dat hy reisde
naar een fabriek van behaangsel papier te
Kiel kauft.

Ik deed een wandeling door de stad, die
my niet vrager werdyg weder bekend was,
en ik bewonderde op nieuw den schoon en regel-
matigen aanleg: den Friedrichsplatz, den
Königsplatz, Königstraße, Ballhausweg;
in menig steden van Europa vindt men
zulk een schone plan en straat.

Ik bezocht den heer Borchardt, te weten Bibliothecaris
te Cassel en thans by de Bibliothek
alhier aangesteld. Ook bezocht den heer
Struberg met wien ik lang gesproken heb.
Het was my belangrijk enige byzonderheden
te vernemen omtrent de politieke gedachten
in dezen kleinen staat; de heer S. valdeed van
zelf myne nieuwsgierigheid; ik wil er hooren en
ander van optekenen. De onderbond heeft
karen grond in het gezag van den Keizer en
zine ministres, eenen hooftzaken der
uit. Berlyn, genaamd Oetleb, door den Kei-
ser tot Graaf v. Reichenbach gemaakt. De
novel, die menig verstand af karakter heeft, en

Door den vroom geheel onder het yk gebragte
 inderdaad hing het bestuur van het Land van
 Rhine-Limburg af. Zy verspreide op vergoederde
 groote schatten ten nutte van het Land,
 kocht ook andere, anderen groote gaden
 in Bohemen. Haar broeder, Tot Graaf van
 Rostenburgel verheven, was „Oberforstmeister“
 en „Oberpostmeister“ te gelijke, hield van Rijn-
 takken van bestuur iets te verstaan. Alle
 posten en gunsten werden door de Gravin
 verogere, en die haar of haar gunstelingen
 niet het hof maakte, leed dikwijls het
 grootste onrecht. Alle rechten en invrechten
 van het Land werden naarbijgehouden; het
 staatsbestuur en dat van den hof was
 menig, ook alle kassen naar willakens der
 Gravin beschikt. Dit alles verantwoordig
 de de onderdanen op het eikelste; de Gravin
 was toch nog niet te spreken. Zy wilde tot den
 vorstentand verheven worden, en dit konde
 de keizer niet doen. In Frankrijk maakte die
 rang verknogten worden. Door Louis needed
 de keizer en de Gravin naar Carlshad, en zy
 verspreide, dat zy als vorstin zande trouwtonen.
 Het blijkt, dat de keizer niet ongepaste begi-
 gen gedaan heeft, en onvoorijfde zake uit bleef
 naar Carlshad terug gekomen is. Toen is er, zoo als
 men zegt, tusschen hem en de Gravin iets voo-
 rfallen, maar nu men het meer mag niet weet,
 maar het gerucht verspreide zich, dat hy dood
 was, dit gerucht duurde een paar dagen en werd
 opvolgd door een ander, dat hy misdood
 maar genaarlyk zich was ten gevolge eener
 lepra. Officiële tyding kwam en geheel

Cassel.

niet. In stille kwam de brader der Gravin, welke
in het paleis hare papieren en kostbaarheden op,
en reisde daarmede in allerleij weg, ook naar
de lyfarts van den Keurvorst naar Carlshaus
ontboden. Doch toen de lyfart daar aankam,
wendt hy door de Gravin te ruggezonnen met de ver-
rekening, dat de vorst reeds beter was en hy niet
geheel meer by den vorst toegelaten. By de
terugkomst van dien lyfart in Cassel steg
de ontevredenheid op het hoogste. Men was veront-
waardigd, dat een vrouwe den Keurvorst van de
heerschte, zyne onsedanen niet navigt mitte-
zyn leeren of dood liet toekomen en zelfs aan
zyner lyfart geen toegang tot hem geboogde.
De burgers wilden nu de Gravin niet meer
in de stad laten komen, zy verlangden van de
keizerlyke regeringsplecht wapenen, en verkocht
werden zoo gemeen uitgeroyet. Een dag
later nam de stadelyke magistraat gingen
toesien naar Carlshaus; die wendde dat goed om-
vangen en bekomen de toezegging, dat de
Keurvorst spoedig woude terugkomen.
De burgers schaarde zich nu aan de poorte
om de Gravin, indien zy medekomen, afte-
wyzen. Men bekomen navigt van den dag
waerop de Keurvorst komen woude; maar
hy kwam nog vroeger en vande de Gravin
sta stond al het volk onbeweeglyk, nie-
mand nam den haet af, niemand sprak,
tweemaal kwam de Vorst op het balkon,
en de groote schaar van burgers zag hem
onbeweeglyk aan. Den volgende dag ging
hy naar Wilhelmsstede. Toen rykten de burgers

+ die was in Cassel waren,

Caspar.

Dit was den 15 September.

92
verzoeken te schrijven in aan den Magistraat, om
hemme te verzoeken, aan den Kenovorst van
te dragen. Gedurende deze gifting toon-
de zich een gering burger, Herbold, van he-
noep Kump, als volksredenaar. Het aan-
gunstig interlyk, eenige meerdere kundig-
heden dan gewoonlyk, en een onbesproken
gedrag erlangde hy veel invloed. Hy sprac
by den magistraat naar de burgers,
en toen de magistraat besloot, om
naar Wilhelmsstade te gaan ging hy
mede. Aan het paleis aldaar aangeko-
men, werd de magistraat niet toegelaten,
dit vernemende liet misnagen. Herbold
ging nu alleen en sprac den Vorst, die
in het park wandelde aan, stelde hem he-
genaar voor, indien hy de klachten zyner an-
derdanen niet wilde aanhooren. De vorst
was ontblijft, en gaf hem goede woorden.
Den volgende dag besloot men op nieuw
naar Wilhelmsstade te gaan. Nu werd men
weder afgewezen, maar met de toezegging,
dat de Kenovorst den anderen morgen in
stad zoude komen en daar den magistraat
ontvangen.

Hier straande het volk naar de grante
Friedrichplatz naar het paleis, de Kenovorst
kwam en werd als te voren niet begraet.
De magistraat ging, en met hem de kinderen
Herbold, om de klachten van het volk voor
te dragen. Herbold sprac met de burgers af,

93

dat, waarom hy terughouende een "witten" zak,
daar in de hand vande hebben, dit des Lecker-
vande zijn, dat het verrast van een "magis",
traat was toegestaan; maar dat hy in het
tegenovergestelde geval een "zwarte" handhaving
in de hoop vande te krijgen. Het aangevoeld
maakte de meeningte de terughouende van
den "magistraat" met "Herbald". Sinds
lyk kwamen zy en het teeken dat alles
was toegestaan werd verstaan. Men ging
het levendigste gezins op, en de versage
was algemeen. De Koningst Koning ver-
volgend op het balkon, en een die maal
harkend "Leke hart" deed zijn paleis da-
nemen.

Hetgeen men gevraagd en verplegen had,
bestond daarin, dat de Koningst de Sten-
den des land, volgens de oude constitutie
vande byeenroepen, en dat die Stenden een
nieuwe constitutie, naar de behoeften van
den tyd konden aannemen. Die Stenden
zijn ook byeengevoerd, en zijn sedert den 16
october vergaderd. Zy bestaan uit adiel
baarenstand en geleerden stand. De Koningst
zelf heeft een ontwerp van Constitutie naar
geleerd en over hoofdpunten is men het na-
gemagt eens. De hoogleeraar Jordan uit
Markburg is een der voornaamste leden. En is
aankomende in het belang des volks.

Ongeregeldheden hebben er nagenoeg niet plaats
gehad. Den 6 September zijn by eenige boeken
de wettelijke ingelagen, omdat er geen brood

Cassel.

to bekomen was, doch dit was dadelijk 94
verhaalpen. Toen de Koning tot terug
gekomen was, verlangden de burgers een
talrykere gewapende macht te kunnen aan-
stellen dan ^{van men} 200, welke gedurende tyne af-
wezigheid gewapend waren. Hieraantrien-
tuyfde de Koning, beloufde wapenen
en trok tyne bevelen weder terug; toen was
het volk op het punt van het tuinghuis te
bestormen. Doch het dreef, om nog 1200
gewone uit te ryken knaam, en alles volk
te zien. Kerkdied draeg veel by, om de bur-
gers by die gelegenheid van buitengewoon
heden terug te houden. By de opening
der Steden was men op het punt van hand-
gemeen te worden met de troepen. De gewa-
pene burgers hadden verdragen de macht
van het paleis der Steden te hebben, men
had hun dit toegezegd, maar op klachten der
militairen, kwam men van die belofte te-
rug. Looze macht van soldaten werd naar
het paleis gesteld en eens macht van burgers
kwamen om post te watten. De anarste, die de
macht der soldaten commandeerde, werd
door de burgers uitgezand en moest de
klage nemen. De troepen kwamen onder
de wapenen, de burgers verzamelden zich
eveneens gewapend, en men was voor groot
ongeluk beducht. De tusschenkomst van
den burgemeester ^{(van} en andere welgezinde
lieden kwam de gewenste aankomst van, de

Cassel.

De troepen en de burgers gingen uiteen, en⁹⁸
de Stenden verklaarden, dat zy geheel gee-
maakt behoeften.

De burgemeester, welke zeer hoog gelokt
wordt, en veel bezwaagen heeft, om de zaken
zulk een gunstige rigting te doen nemen,
heet Schamberg.

Men is nog steeds zeer verbitterd tegen de
Gravin, en men wil wel streken niet, dat
zy weder in Cassel of zelfs in het Keurvor-
stenland komen zal; zy handelt niet thans
Frankfort op. De Keurvorst heeft voor een
gen tyd zich in een wagen met zyne oudste
dochter by de Gravin, ontfant 16 jaren oud,
vertoond. Het volk was daarover zeer ont-
nood. Einige burgers zyn naar den Biss-
teijn van politie gegaan, en hebben hem ge-
noedzocht uit hunnen naam aan den
Keurvorst te verklaren, dat wanneer hy
zich weder met kinderen der Gravin in het
openbaar vertoont, zy steunen in zyn wagen
zouden werpen.

De Keurprins, die in amin met zyn vader leef-
de, heeft zich by deze gelegenheid met hem ver-
zoend. Ook deze heeft reeds veel aanstoot aan
zyn gedrag gegeven. Hy heeft in Mainz een
Prinselijk officier dienst vrouw afgekocht en
leeft nu met haar. Ik mag niet verzwijgen
dat de verkoper zynen vrouw dadelijk ge-
vondraakt is geworden zyn ontslag te vragen
en nu van de renten zynen behande leeft.

Naar Eisenach.

Dinsdag 7 December. Des morgens om 5 uren
ben ik met den briefpostwagen vertrokken,
naar Eisenach. Ik moet een koffer achter-
laten, om mij met den pakwagen te worden
nagelaten; dit is op reis zeer ongemak-
kelijk. Ik beschouw het als een gebreuk.
De inrigting der Duitse postwagens, dat
men zelfs voor betaling der huize vraakt
niet altijd zoo veel kan medenemen, als
men op een lange reis nodig heeft.

De weg had weinig belang, het land is zeer
bergachtig, met veel bosch, maar weinig
bouwland. Voor de gezigten is de streek
niet bijzonder mooi, maar dat men in de
nabijheid der Therra komt. Daar de be-
dem weinig oplevert, zijn de menschen even-
wel paffert men slechts middelmatige dor-
pen en een paar stadjes, Waldeck en
Cunersdorf, die niet beter dan dorpen zijn.
Het de laatste plaats, naagt het Saxe-
Meinische grondgebied aan, ongeveer
drie uren van Eisenach. Ik merkte ook
ook langs dezen weg eenige kleine hui-
zen of die nog ander handen waren, en die
veel beter waren dan de anderen. Er is ook
hier blykbaar voortgang in welkheid,
heid en maak naar levensgenot, zoo als
de vrede die byna overal heeft te weegge-
bracht. De weg was zeer slecht onderhouden,
en op veel plaatsen zeer stijl. Om half 4
kwamen wij in Eisenach aan.

Eisenach.

Myne eenige reisgenoot was een Herr "Floss-⁹⁷
inspector" uit Heinungen. Zijn post is te
zorgen voor het hout, dat men uit Hei-
nungen de Thürva laat afzagen. Het
hout is voor dit vorstendom een voort-
brengsel van veel belang, de baten
zijn bijna geheel domein en leveren
het voornaamste inkomen. Op van den voor-
jaarlyks wordt voor 5 tot 6 honderd
duizend d aalders gekapt. Zy naamt
byzonder het bestier der baten. Zy zijn
alle begraaf en men maakt naauwkeu-
rig, dat niets meer gekapt dan aan ge-
plant wordt, en dit naar een Formu-
van 90 jaren. Het hout aan de noord-
oostzijde van het Thüringerwald gebopte
gaat de Thürva af dat aan de Zuidwest-
zijde den Main af. Om goede beambten
voor het batenwezen te bekomen, heeft men
eene Forstschule te Dreifsigacker, waar
ongeveer 40 leerlingen zijn. Die school is
vooral beroemd geworden door den
onderwyzer Beckstein, die doot en door
Hellmann opgevolgd is.

Ik vond te Eisenach in de Halne Maan eene
goede herberg. Myne middagmaal kwam
laat en wat te meer gewenscht. Ik ver-
nam, dat er een Concert ^{van} Alpenlänger zou
de plaats hebben en om 6 uren ging ik der-
waart. Het was in de Zaal van een ander
geheel ander gezelschap, maar nu alleen voor

ongeveer 40 canton toegang had. Het ge- 98.
 zelschap was vrij talryk: ruim 60 dames
 en veel meer heeren. De jongeren, waaren
 4 Stiermarkers, die hunne volkliederen,
 en eenige andere zongen. In de vro-
 lyke liederen zongen zy vooral thuis, daar
 door gaven zy een denkbeeld van de gees-
 tigheden en van den opgeruimden geest
 hunner landslieden, die van de Zwitsers
 en Tyrolers nog in veel opzichten ver-
 schillen. Het gunstig uitsicht der dale,
 waaraan toch byna niet eene nege muur
 was, en de beschafte kroon, die er heerste,
 gaven my een ^{voordeel} gunstig denkbeeld van de
 Eisenachers.

Het lokaal wordt genaemd Clemda,
 naar een oud kasteel, dat zoo heete en
 dat op dezelfde plaats stond. Men heeft
 hier tydchriften en komt byeen tot gezell-
 schappelyk vermaak. Zulke Casino's, Kaf-
 feezaal, Vereens en: zyn in Duitschland
 zeer algemeen.

Woensdag 8 december. Deze morgen
 bezocht ik de Wartburg, die op een berg nabij
 de stad ligt. Ik ging door den Röschschen
Garten, die zeer aangename wandelingen
 berad, maar men kan de eenel zyde de stad
 aan de andere het dal der Werra, een tak der
Werra, overziet. Een koopman, Rose genaamd,
 heeft dien aanleg gemaakt, en heeft den
 kalen berg, Nadelstein of Mittelstein, beplant.

99.

De Wartburg is een kasteel uit de 11^e eeuw, in waarvan nog een gothicke overgebleven is en een gothicke nieuw bygebouwd. By Landen belangrijk is het, om de herinnering aan Luther, die hier gebragt werd, toen hy naar Worms kwam, en gebedende 10 maanden bleef. Hier begon hy den bybel over te zetten. Men bezocht nog zyne kamer, die zeer eenvoudig is, en zich bevindt in een neugebouw na het kasteel. De kerk of kapel, waarin hy geprekecht heeft, is nog byna onveranderd; de preekstoel is nog dezelfde. Men kan zich niet zonder aanblijef en dankbaarheid herinneren aan het gewigtig tusschen dat Luther ander handen had toen hy hier bevand, om naamelyk Europa te bevryen van het schrikkelelyk juk der Pausen. In deze kerk is ook een schildery, voorstellende de welvaderigheid van de heilige Elisabeth gemalin van Hendrik IV landgraaf van Hessen, dochter van Andreas II koning van Hongarye. Het was, zoo men zegt, and, maar is zoo schryft van niemand, dat het geheel veranderd is. Die heilige was my geheel onbekend. Een ander schildery, hetzelfde onderwerp voorstellende, hangt in een der nieuwe vertrekken. Het is van Louise Seidler uit Jena. In de Rüstkammer ziet men een aantal

Eisenach.

onde harnassen, en wapenen. Als gewoonlyk¹⁰⁰,
verwandert men zich over de zwaarte van
die groten bepleedsels, waarmede men het
ganse lighaam en samtyd, ook de
der paarden bedekt. Hoe kan men dan
nog de wapenen gebruiken. Het oudste
harnas is van „Ludwig den Springer“, die
1064-1070 de Wartburg gesticht heeft, en
in 1123 gestorven is. Er zijn hier ook ver-
schiedene harnassen van vrouwen en van
kinderen van 8 tot 12 jaren, onder anderen
van Ernst prins van Saksen, stamvader
van de Ernestinische linie. Er is ook
nog een zaal met ander portretten van
Landgraven van Thüringen en Hertogen
van Saksen.

Van de Wartburg heeft men een uer ge-
tegt, waarvan ik nu geen volkomen ge-
nat kande hebben, de winter heeft noch
van het schoon weggenomen, en de nevel
bedekt een gedeelte. Toch leest het ge-
bergte in zijn wintergewaad, met witte
ryp bedekt, en door de nevel, dan een
verborgene. En dan meer ontblaat, naar
mate de wind waait, en bysonderen
sanklik, die ook zijn waarde heeft.

Boven het groen der sparreboomen op de
hüdelstein ziet men twee zwarte rotten
uitsteken, die door de natuur zeer vande-
ling gevormd zijn. Zy gelyken namelijk eenig
zins naar een monnik en eene non, die elk

ander Kuffen. Men noemt ze ook den man,
 nik en de non; en de fabel zegt, dat zy ver-
 steend zijn tot streif hunner onkuisheid.
 Wieland heeft hen onder de namen van
 Listus und Cliviken bezongen.

Op de Wartburg werd in 1817 der 18de Oct. het
 feest van de hervorming en tevens dat van
 den slag van Leipzig door 4 tot 500 Studenten
 ten geverd. Dit feest had des morgens plaats
 en liep met veel order af. Maar des avonds
 gingen zy met fakkel naar den Wart-
 berg af Wartenberg, ongeveer een uur
 ver van de Wartburg en ommerkelijk
 hooger. Daar werd een groot vuur ge-
 maakt, en met redevoeringen, die veel aan-
 staat gegeven hebben, wakte men onderling
 de geestdrift op, en toen wierp men in dat
 vuur schriften van Kotzebue, Schmalz
 en Arnim, die voor de magt der vor-
 sten geschreeven hadden, benevens een Prins-
 zijk keurlyf, een Hessische staart en een
 Oostenrykschen korporaalstok. De gelyke-
 nis van den naam des bergs heeft veelal
 doen geloven, dat dit laatste ook op de
 Wartburg gebeurd was. Drie professoren
 waren, zoo al niet by den optocht, dan toch in
 Eisenach, te weten Luder, Frisch en Oker.

Op de markt staat, behalven het Hat van
 den Hertog, een schoon en groot gebouw met
 het opschrift "Bürger Schule, 1825." Het was in

Luder heeft my wederhand gezegd, dat hy de
 niet geweest was.

Eisenach.

102
dat jaar, ter gelegenheid van het feest der Soja-
nize regering van den Groothertog, dat hier
en elders een nieuwe schoollokaal werd in-
gericht; tegelyk werden de jaarwedden der
onderwijzers verhoogd en verhoogd en
eene verbeterde leersyde ingevoerd. Zul-
ke byzondereheden getuigen van een hoo-
gen trap van beschaving by vorst en
volk. In deze school gaan de kinde-
ren van alle standen, byzondere be-
gane schalen, rym er niet. De andere be-
talen niet ^(aan) den schoolmeester, maar ^(aan) de
stedelyke regering. Ik zag ook een ande-
re inrigting, die geheel nieuw is, naamlyk
het Doodenhuis. Dit is een gebouw op het
kerkhof, bestemd om de gestorvenen, te be-
manen tot dat de geneesheeren verklaren,
dat er zekere teekenen van den dood sijn.
Twee vertrekken, een voor de mannen en
een voor de vrouwen, dienen om de lyken
te plaatsen, in het midden is een vertrek
voor den waachter die in beide andere
vertrekken zien kan. De lyken worden
met zorg geplaatst en kaarden in hunne
handen gedaan welke, by de minste be-
weging, schellen doen gaan, welke den waach-
ter het ontwaaken van schuldoden doen
kennen. Een "Schuldrath" Perlet heeft voor
deze inrigting 500 Thalers gemaakt, en in
dit jaar is hy tot stand gekomen. Ik meen

Eisenach.

haat ook als een blyk van hooger beschaving
te kunnen beschouwen. 103.

Men heeft my de plaats gewezen, en van de
1^{en} September 1810 een transport ^{bus} ~~Kreis~~ van de
Francken getrouwen is. Een aantal knijpen
zyn daardoor geheel verwaast, en in de 50 bus
zest omgekomen. Slecht en Fransman was
door het leven. Als een byzonderheid ver-
haalt men, dat een paar jong getrouwen
den op de derde verdieping lazen op de
Lopka zaten; door den slag storte het
huis in; zy werden opgenomen, en kwa-
men onbeschadigd aan de andere zyde
der straat beneden, nog zittende op
de Lopka. Zy leven nog.

Eisenach heeft my wel bevalen, het is
eene kleine stad met 8000 inwoners, ka-
melijk net, met eenige fabriken, welke
werk en inkomen bezorgen. De mencken
kamen vlytig, beleefd en gaedaandig voor.
De gelaatstrekken der vrouwen zyn aange-
naam zonder byzonder schoon te zyn, de
kleding net en eenvoudig.

Men heeft my de omstreken zeer geraamd,
byzonder de kleine badplaats Liebenstein
en het Lustslot van den Grootheertog, Wil-
helmsthal.

Eisenach is een klein afzonderlyk vorst-
dom, onder den Grootheertog van Saksen.
Men is met dien vorst zeer bevreesd. Hy is
van zeer beperkte geestesvermogen, maar

Ik ontmoete op dezen weg, zoo als reeds ^x
meermalen te worden handmerken, die be-
kelen; dit is een gebruik dat men be-
haarde af te schaffen.

Gotha.

104
wel gerind. Hier hebben ook geheel geene an-
lusten plaats gehad.

Om half 3 ben ik naar Gotha vertrok,
ken, met een waagentje met een paard; om
half 6 ben ik daar aangekomen. ^x Ik was
nam, dat in den schouwburg gespeeld werd,
en ging derwaards. Men gaf Die Kauer
und die Schläfer, een opera naar het Fran-
van Scribe. De uitvoering was middel-
matig. Het was zeer vol, ook is de schou-
burg klein, en eigentlijk alleen voor
het hof bestemd geweest, zoo al, ook de
Hertog de kosten zelf betaalt.

De Hertog, die thans dit vorstendom
met dat van Coburg bezit, is nagenoeg
de helft van het jaar hier. Ik zag hem
in den schouwburg; hy is 44 jaar oud, en
heeft een uitpreekend goed voorkomen;
hy heeft verscheidene zonen die eveneens
tegenwoordig waren. Men zegt my veel
goed van de regering; ook "hy" hier ge-
heel geen opdraaiende bewegingen geweest.
Deren avond hoorde ik veel spreken
over den Hertog Carl van Brunswyk.
Hy heeft pogingen gedaan, om in "hy" land
terug te komen; maar is te Osterode, op
Hannoversch grondgebied zeer grof behan-
deld, en genoodzaakt terug te keeren. Een jong
man uit Osterode zelf sprak met veront-
diging over dit gedrag ten opzichte van een vorst.

die als vreemdeling had behoord bejehemd en niet mishandeld te worden. Anderen werden als overmaat der menschelijkheid, die tegen hem bestond, zijn verdrag van, dat hy gedurende twee jaren ge-
handen heeft, en dat weder hooger beschijpelyk
schijnt gemaakt te zijn.

Donderdag 9 december. Heden heb ik de merk-
waardigheden van Gotha bezigtigd.

Het Stad staat op een hoogte, waaraan men
een mooi gezicht heeft op de omstreken. Link
ziet men het Thüringerswaldgebergte en rege-
den Harti. Den Bloksberg kan de is niet goed
onderscheiden, maar zeer goed den Infelsberg
hoogte prikt van het Thüringerswald. Zoo
men mij zegt, is het panorama van daar
schoner dan van den Bloksberg, ook gaat
men uit deze streken meeningvuldig der
waard. Het stad dient niet alleen voor den
Koning en de regering, maar ook voor ver-
melingen en boeking. Het Kunstkabinet de-
het veel merkwaardige voorwerpen, die lan-
rige als herinneringen aan belangrijke per-
sonen of gebeurtenissen, andere als overblijfsel
uit anderstokende tyden der kunst, of wel als
uitstekend op zich zelven waarde hebben.
Ik merkte op: een goddeloos van Lodewyk
XIV in amethist, — eenige zeer fraaye stam-
men, — Ionen beeldwerk, — houten beeldjes van
Lucas van Leyden, — Adam en Eva in hout ge-
maakt door Albrecht Dürer, — allerlei
antiquiteiten, waaronder vele uit het Oosten en
Egypten door Scutren medegebracht, — ook Ketten

rische vazen. De hood, troezen en handschoen
 van van Napoleon, die by is der slag van Tilsit
 geoorloofte heeft.

In het kabinet van Naturalia vinden byson-
 der schone porceleyns; — vele mar-
 ringen; — beenderen van een menschen-
 te do mede by Langer soeken gevonden.

Het Chinees kabinet is zeer rijk aan voorwerpen
 van handwerk en kunst; men kan er dat wonder-
 lig volk waarneming uit leeren. Men
 heeft ook verschillende boeken met afbeeldingen,
 waaraan men er nog een meer daar de knislyke
 Oorlogsgeschiedenis, benevens de neerlandseze wyze van
 strafafzetting in voorgestelde vazen.

Onder de kunstwerken was een rond stuk in
 vanden men 15 kopels in een en in t mit een
 oobolteken geteekend had, allet zeer fyn en
 men vande niet geloven dat mensche-
 lyk oeffening het zoo ver brengen kunnen. Ongelukkig
 vande men die voorbeelden van de overwinning van
 de grootste moedgelykeden oeffening en oeffening
 zeken; en dit is by de Chinezen bysonder het geval.

De verzameling van schilderijen is niet zeer groot
 zy bevat toch vele goetstukken, vooral oud-
 landsche en Nederlanders. My verschen zeer goed een
 paar landschappen van Backer. Onder de oud-
 Duitsche is een tekenen met 144 stukken bestaande, die
 de geschiedenis van het nieuwe Testament voorstellen.
 Zeer mooi zijn twee stukken van Lucas Cranach van
 Hollandsche jacht, waar zy Holophaemus nederlegt en
 nalgaaf waar zy hem het hoofd afslaat. Onder de
 portretten was myn aankende Agnola van Knappe,
 die den bishop van Keulen zyn geloof en zyn bisdom
 deed verliezen. Men heeft my een klein stukje van Go-

Gotha.

De uitgever van den Almanacke Gotha is een de,
jaard Franckman of Belg, van de waarde meende,
met name Lala, die neest dertig jaer hier is en een
post van Kriegscommissar bekleedt. Hy geeft persoon-
lyk onderwijs in de Franse taal.

107.
rare Baw, voorstellende de maeder van den schil-
der by het spinnenwiel. Dit stukje is in Amsterdam
voor W. Duitend Daalder gekocht.

In de bibliotheek vond ik den bibliothecaris, Kall,
die zeer beleefde was, en my eenige byzonderheden mee-
lene overzetting van het oude en nieuwe testam-
ment met byzonder fraaye miniaturen schilden
meehen. Het nieuwe testament draagt het jaer
tal 1530 en het werk des schilders is: C. W. C. H. D.
vertaling Duitisch naar de vulgata. Men heeft
veel andere handschriften van meeder of niet,
der belang, van als brieven van Rasmus Ronsard en
een zandeling stuk is uit de middeleeuwen, en
handels met de vestkunst in alle byzonderhe-
den, zelfs over die tufsten, maar en vrouwen, het is
met veel afbeeldingen versierd, en de maker naam
zich Kauf Talhoffer. Veel andere drukken vindt
men ook hier.

De bibliotheek bevat ruim 150 duizend boekdeelen,
zy staat in een goede staat, en is zoo men my
zeide, goed geordend. De metentheppelyke Catalogus
gaf is volkomen gereed, de alphabetische nagaan-
jaerlyk worden voor aankoop van nieuwe
boeken 15 handend Daalder besteed. Er wordt
veel gebruik van de bibliotheek gemaakt, zy is
dagelyk open en men leent boeken uit binnen
en buiten de stad, zoo dat meer dan duizend
in omloop zyn. In Gotha zyn met 20 geleerden,
die boeken uitgeven, meest als philologen.

Er is nog een minstkabinet en een verzameling
van afgietsels in gips. Die heb ik niet gezien, om
dat zy voor my minder belang hadden en de
tyd te kort was.

Wanneer men bedenkt, dat het Hertogdom Gotha
slecht 80000 inwoners heeft, zoo is men verwonderd

over den schat naar voorwerpen van kunst en wetenschap, die hier gevonden werden, en over de herten die nog jaarlijks daarvoor worden aangeleverd. Dit is een gunstige tyde van de verbeeljing van Duitschland in kleine staten. Men zal niet licht iets dergelyks in een provincie stad van Frankryk vinden.

Dien namiddag heb ik veel in en om Gotha gewandeld. De stad is zeer anspalendly gebouwd, en heeft sleekene enige ruwe straten; toch ziet men de blyke van voorspaed en niet van neual. De wandelingen zijn allerlyds. Voor ongeveer 25 jaren, zoo men my zegt, zijn de nestenpnecken gesleekt, en is alles om harslas en de stad met boom en geplant. Men ziet ook vele trinen, en kleine landhuizen, die men wel hebdenhard en de beschaving der inwoners getuigen. Het observatorium heb ik ook op myne wandeling, doch slechts op eenen afstand gezien. De tyd van het jaer goddage niet, dat is het merkwaardige van den ontelkerache, waerby de harslas het institut van Salzman te Schnepfenthal, dat zoo is hoer, over het bestuure van syen Laan zeer bloeyend. Het getal der inwoners van Gotha bedraagt ongeveer 11000.

Om tien uren des avonds konde men op een tussche kanonfokaten. Dit was het heken van brandspoodig was de gansche stad in beweging. Ik ging ook uit, om te zien; maar vernam, dat de brand niet in Gotha, maar in het dorp Eulen, anderhalf uren van de stad, was. Ik zag, dat men met groeten spoed en veel over genceed was, en viel op

Erfurt behoort thans aan Pruisen. *

Erfurt

109
men heeft, om te gaan slofschen. Men zegt my ook, dat
de spuiten branden goed is onder 40, en de vuren
glorianten
tevens zeer stept aan alle buigzame hinnen plijp
in geval van brand voorzorgzaam.

Vrijdag 10 december, om 8 uur, den 10^{den} een
rijtuig met een paard naar trokken, om naar
Erfurt en Wiesbaden te reizen; om 11 uur kwam
ik in eerstgemelde stad aan. Erfurt is een
grote stad met 18,000 inwoners; 47 is omringd
van vestingen die toch niet zeer sterk zijn, want
de Citadel, zegt men, kan niet lang uithouden.
De Pruisen hebben nog daarby buiten de
stad een tweede fort, de Cyriakskirch, gebouwd,
waaraan groote kosten besteed zijn. *

Naby de Citadel is de Friedrichsplatz of
nieuwe Paradeplaats naar op een Pyra-
mide staat tot aanblijven aan Karel Jozef
keizer van Saksen. Erfurt behoort
naar tot dit keizerrijk. Deze plaats
was te voren met huizen bedekt die in den
laatsten oorlog door het schieten van de Cita-
del zijn afgebrand. Op een aanmerkelijke
hoogte naby deze plaats staan de Dankhaus
en de Spitzkirche welke een goede uitzichting
doen. Den Don heb ik inwendig gezien.
Het is een eervolwaardig oud Gotsche gebouwd.
Men is bezig om het van binnen nieuw op te
maken. De nongsters zijn alle, en voor het
grootste gedeelte pas onlangs, beschilderd, zoo
dat het heilig duister bijna al te groot is. Men
ziet in deze kerk een zeer oud monument van
Gleichen met zijne twee vrouwen; het jaartal
tal is toch niet uitgedrukt. Aan de muur is een

nieuwachtige Christophorus in 1499 geschilderd. Het is van
 wolven, dat die heilige altijd schrikdarend groot is.
 Veel gothische ciradieu schijnen ook en zijn toch
 ganssch nieuw; zoo is onder anderen een groote
 kraan die men zande en water van yzer te zijn.
 zy is van papier mache en vernadigd door
 een backinder, genaamd Carl Schrub, die
 nagelooft.

Eene andere uitstekende kerk is die der Bas
fuer, die sedert lang voor de protestanten
 diende. De vrouw van den koster zeide my, dat
 de kerk reeds 800 jaar Lutherisch was en men
 my zeer kwalijk, dat ik zeide dat die ommen-
 gelyk was. De kerk is zeer mooi. Men ziet
 er vele oude grafsteenen waarvan toch meest
 al de opschriften niet meer te lezen zijn.
 Voor eenige jaren heeft men vele dozen gro-
 ven gespand en heeft men de zydene klede-
 ren nog ganssch goed gevonden, de ijken
 waren dikwyl, de oudste het minste ver-
 teerd. In deze kerk zijn ook ciradieu van
 den backinder Schrub.

Er zijn in Erfurt zoo veel protestanten als
 catholiken, onder den aartsbisshop van Mainz
 hadden reeds de protestanten zeven kerken.

Het protestantisch weeshuis is in een gemoe-
 den Augustijnsklooster. Het nieuw gesticht is
 het weinig belangryk: 40 kinderen worden er
 naar handwerken of huishoudt opgevoed. Het
 herinnering heeft het groot belang. Men heeft
Luther het eerst als mannik geleefd, gedurende

Erfurt.

2½ jaar. Men mist nog de cel die hy bewoont heeft. Eenige reliquies van hem bevinden zich aldaar: het exemplaar van de oversetting van het Heilige Testament, druk van 1530, dat Luther zelf gebruikt heeft; zijn inktkoker. Ik zag hier ook den Reformationssalmanac, die Friedrich Keijser in 1819 heeft begonnen uit te geven, en waarvan drie nummers zijn uitgekomen; zij bevatten vele bijzonderheden van Luther. Deze hervormer had ook in Erfurt gestudeerd, en heeft alles saam 8 jaren aldaar doorgebracht. Van hier is hy naar Wittenberg gegaan. Men heeft hier ook een aantal schilderyen, die den dadeindafnastellen, zy zijn in de 17^e & 18^e eeuw geschilderd, inestak door Bock. De Commisie voor de inspectie heeft zich ook drie maal in den dadeindaf laten voorstellen. Als een wonderlingheid berag is de Kramarbrunke, een straat, die op een berg gebouwd is; overigens heeft zy niet belangry. De Parkhof, te noorden die tuyn, is een zeer mooi gebouw van de regering, dat reeds zeer lang bestaan heeft, en bestemd is, om de tuynen der kooplieden te deponeren. De stad ligt aan het kleine riviertje, de Ghera, die in de Saale en daar door in de Elbe valt. Dit water heeft men door middel van kanalen door de ganse stad gevoerd. Dit draagt veel tot gezondheid en schoonheid toe. Het heeft ook

Eene byzonderheid van Erfurt is, dat de ^x
klanken meestal niet in de torens maar van
buiten aan dezelve hangen; dit herinner ik mij
niet elders gezien te hebben.

Vanden weg tusschen Gotha en Erfurt en van
hier naar Weimar valt niet veel te zeggen; het
land wordt steeds minder heuvelachtig en by
Weimar is het nagenoeg gaauw vlak. Men passeert
veel meeningen en geen veel beteekenende dorpen.

Erfurt.
Weimar.

116.
117.
te Gotha
gezien, ^{te Gotha} ~~aan~~ ^{aan} de Prins, die in de Tuynen en
Weimar pleest.

+
Aan tafel in den Keizer had ik het onge-
naegen, om met minachting over de Hol-
landers te hooren spreken. Dit ontstelt mij
in toren; ik verdedigde hen met yver en
zeide omtrent de Prins en Duitschers
eenige harde woorden (1806) die het
overwigt des samelyke herstelde. Toch
heeft het mij zeer getroffen, omdat ik er by
vernietiging uit zag, hoe ongunstig de
voornemens over de Hollanders seiken,
terwijl ik innerlyk moet blyfsen af
dit noodal veel in alle opzichten onge-
grond is.

Om 3 uren vertrok ik van Erfurt en
kwam om 6 uren te Weimar in den ocht-
tend. Ik ging niet meer uit. Aan
tafel dezer avond werd weder politiek
gesproken, doch alleen in het algemeen.
Een capelmester met heiningen en twee Ber-
lynsche Studenten waren, men het gezelschap
tint al dat vinnigstereen, zoo als by het
naemden, waardt mij steeds duidelyk,
dat vele Duitschers naar de Franschen ge-
loofd zyn.

Zaterdag 11 december. Weimar is zeer bezaaid
door de herinnering aan uitstaende mannen,
maar op zich zelf heeft het weinig belangryks
op. De hoofdstad is een mooi gebouw. Men de-
breit, na den dag van de helden, door heten, gesteld

De waardige Anna Amalia moeder van
den laatstgebooren Grootkroonprins, geboren prin-
ces van Brunswyk ligt ook hier; - Zy stierf in
1807. Zy was geboren in 1739.

Weimar

116
maakt een eerallustigk van Luise Cranch, de kon-
tigin van Weimar. Zoo als gewoonlyk in de stude-
ken van dien meester en van zynen tyd, zyn de gelief-
teliken zynen beelden zeer sprekend, maar het
plu van zyn stuk gaauw veranderling en dithout,
naar onze wyze van denken, bijpotelgelyk. Men
ziet hier verschillende geschiedenissen uit het oude
testament; vooral de uitgoring van Moyses, een
heel allegorisch beeld, vooral Jesus die doodend
in den dood overwint, eindelijk op den roos-
grond Johannes den dooper inder Lutherse. De
cal Cranch zelven, die alles niet meer nog
eenigt om het kruis van Jesus.

Van denzelfden schilder zyn hier nog de por-
tretten van eenige saksische vorsten: Keurvorst
Johann Friedrich (broeder van Johann den byson-
digen, die in Wittenberg en naderhand in Tü-
bingen was) en zyne vrouw; - de drie zonen
van den vorsten, naaraan de oudste Johann
Friedrich der Tempelachtige. Dierzelfde vorsten en
eenige andere zyn ook hier begraven en men
ziet hunne monuminten, die nog in goeden
staat zyn. Thans worden de leden der Groot-
kroonprinselijke familie begraven in een grafstede,
die op het kerkhof gebouwd is.

Korner ligt ook hier begraven, een eenvoudige
steen tegen de plaats aan; hy stierf in 1803.

Wieland ligt op zyn landgoed, Schiller op het
kerkhof. De beenderen van dezen zyn thans in
het Grootkroonprinselijk graf geplaatst.

Het huis waar Korner woonde staat by de kerk
hy was hier prediker.

Men heeft my ook gewezen naar Wieland
Schiller gewoond hebben; de woon van Wieland
vrij, na den dach van de kerk, door de kerk.

Men heeft mij ook gewezen het Gymnasium,
het staat nabij de kerk en is een nieuw gebouw.

Weimar

116
117
Maakt mij in het huis van Urs. vander een
keijzer jagen is de mededeling van Schiller gestad-
nien en toen is Urs. vander overleden. Hij heeft
drie kinderen nagelaten.

Verbaasend is het Lokale der Bücherei
hetgeen, was als ik reeds in Eisenach het open-
kand, by het poort der sojersche woning van
Carl August is ingewijd. Het is zeer ruim en
eenvoudig, was als het behoort. Hier is ook
het Seminarium voor jonge theologieën,
dat zeer gerund is. Ik had geen gelegen-
heid, om er mij nader mede bekend te maken.

Ik heb ook de Bibliothek bezocht, en troef er
den bibliothecaris Professor Riemer een groot
vriend van Gotha, die mij met veel beleefdheid
vondde. Men heeft ruim 100 duizend bue-
deelt., zeer ordentlijk in een goed Lokale ge-
plaat. De catalogus is zeer volledig
naar vakenschappelyke, doch tegelyk prakti-
sche afdeeling, tevens alphabetisch. Het is
hier uitstekend rijk in reizen en in prachtige
plaatwerken. De landthanselens hertog had
persoonlyk binnend daarvoor, byzonder voor
botanische werken. Een oude stadskerk is nog
heel trouw en overley naar de plaatwerken en
voor een opzettelyke militaire bibliotheek
ingericht. Een byzonderheid is nog een zeer
talryke verzameling van album (Mammul-
cher) van belangrijke personen. Er zijn ook
in de bibliotheek eenige zeer merkwaardige
portretten en portretten; Friedrich der Tweite
en zijn vader Johann der Staatshof van Baden-
Digo van Louis Cranch. Een schone copie
van 4 portretten van den ongelukkigen Johann Fried-
rich, na den slag van Jena, door Titian, gesticht.

Weimar.

116
115
died op het verlangen van Karel V. Onder de beroemde
beelden zijn uitstaande Herder en Goethe door
Truppel en Schiller door Danneberg.

Dien namiddag ben ik in het slot geweest; men
kan het zien haemel de Groothertog daar is, en
kijkt daartoe het uur van het middagmaal,
als bijna alle vertrekken vrij zijn. En zijn
een groot aantal zalen en vertrekken, meestal
met veel smaak gemeubeld; de hal is
groot en fraai. De gezelschapsaal van de
groothertogin was bijzonder elegant. In een
taal, die met gothisch ingewerk in hout versierd
is, staat de wapenrusting van Bernhard van
Saksen-Weimar, die zich in den 30 jarigen oorlog
heeft onderscheiden. Men weet mij daar ook
den zaal, welke de hertog, die thans in de
nederlandchen dienst is, gedroegen heeft in den
slag van Wagram en waaraan twee kogels ge-
gaan zijn.

Men ziet in het slot vele fraaye tekeningen en
schilderijen, onder andere landschappen van
Kackert en Rode; ik merkte een gerigt van Goethe
op door overgegaan door geschilderd, dat mij
aan die plaats herinnerde.

Bijzonder fraai zijn de parken in de meeste
vertrekken.

Ik had mij naargesteld, in Weimar zijnde,
den onder Goethe te bezoecken; hierin ben ik te-
tergestereld; hy is genaderlyk ziek geweest, en
nog naamlyk hersteld, zoo dat hy nog geen
bezoecken aanneemt. In zijn huis ben ik ge-
weest tot voor de deur van zijn kamers, maar
hem zag ik niet. Zijn huis behoort tot de beste

Göthe heeft maar een kind gehad, een zoon, en
die is na een korten tyd in Rome gestorven.
Zienz in de meden met drie kleinkinderen. Leven
nu met den anderen man.

Geen der Zonen van de beroemde mannen,
die hier gewoond hebben, is uitsteekend
geworden. Die van Göthe was een geheel
onbeduidend mensch.

Weimar.

van Weimar.

116
* Ik ben ook geweest in het Industrie-comptoir,
dit is een grote boeken en landkaartenfabriek.
Veel werken zijn hier uitgekomen, maar de
oprichter Bertsch is dood en nu heeft het alrij-
tins afgenomen; zijn vrouw en zoon von
Froben, Medicaalrath is thans aan het Recht.
Hij zelf schrijft veel, en een aantal andere
geleerden van Jena en elders zijn nu het
Industrie-comptoir werkzaam. De vlytige
maar minder naamkenige Hafner was
ook hier nu het werk der Statistiek werkzaam.
Hij is dood en zijn Statistische almanak
wordt door den heer Dede met nog andere
voortgezet.

Derz avond ben ik in den Schaumburg ge-
weest, de opend Joseph, of Jacob in de
Lone van Hehul gegeven werd. Men speelde
en zang zeer goed; de smaak naar den schouw-
burg en naar goede muziek is hier algemeen.
Hetgeen nog gedeeltelyk aan Göthe toegehoort,
men moet wandelen. De Groothertog was te-
genwoordig; hy heeft een zeer gewoon voor-
komen en is 48 jaren oud. Zyne vrouw, een
zuster van den Keizer van Rusland, was er
niet. Het lokaal is middelmattig groot, een-
vuldig en net.

Zondag 12 december Derz morgen ben
ik gewandeld naar Belvedere, een landhuis
van den Groothertog, ongeveer een uur ten
zuiden der stad gelegen. De weg derwaards is
aangenaam als wandeling, steeds met boomen
beplant; links ziet men de dorpen Oberweil.

Er is op Belvedere eene groote verzameling van antiekenische gewapen, maar van de laatste overleden Groothertog een liefhebber was; men noemt byzond de palmingewapen. Ik had geen tyd en ook niet, mij lust, om in de trekkers te gaan, die voor de intinendige form niet merkwaardig zijn.

Weimar

117
mar en Eringsdorf. Het slot is als gebouwd niet zeer merkwaardig; uit de nongsters heeft men een uitgestrekt gezicht op de stad en hare omstreken. De vertrekken zijn zeer net en versierd, byzonder overladen, met allerlei hande kleinodien en kunstwerken, zoo als porcelain, waarvander zeer fraai uit de fabriek van Gotha; - vazen, - sommige van malakiet uit Rusland; - majolica; - beeldjes; - teekeningen enz. Vele van deze voorwerpen zijn zeer fraai, maar ik merkte ander anders op deze naam van meer schijn, gevonden door Kauf in Eisenach. Zy was wel anderhalf maat in middellijn groot; en ik herinner mij niet ^{elder} zoo groote voorwerpen van meer schijn gezien te hebben. Ik zag ook hier een portret in levensgroot van de oude keizerin van Rusland, geboren van den stam van Württemberg, gemalin van den ongelukkigen Paul. In het vertrek van den Groothertog stond eene draaidans, maar mede men mij zeide, dat de voort zeer veel bezig hands. De groothertoglyke familie brengt gewoonlyk den winter op Belvedere door.

^x In het terugkome heb ik de helft van den weg genomen door het Park van het Slot. Weimar, zoo ver strekt zich die zeer fraai aangelegde wandeling uit; zy is een groot genoege voor de bewoners der stad.

Dezen namiddag heb ik nog veel gedaan, deed in en om de stad, ben ook in de kerk gegaan.

x een der fraaiste is de Carlsplatz.

Weimar.

maakt, maar ik een zeer middelmatig prediker 118
tot eene zeer kleine gemeente hoorde spreken.

Weimar behoort onder de middelmatige
steden van Duitsland, zy telt 10000 inwo-
ners. De straten zijn onregelmatig, de mees-
te toch breed, en er zijn verscheidene opene
plaatsen; men ziet een aantal kleine
huizen, vooral op de plaatsen waar de
vestingwerken geslecht zijn, en dus van
nu en dan kleine straten zijn aange-
legd; de kleine en eenvoudige huizen, die
nog veelvuldig voorkomende zijn, maken
dat Weimar geheel niet als eene
mooie stad gelden kan.

De beschaving, en de smaak voor kunsten
en literatuur zijn hier algemeen. elders,
en in dit opzicht is Weimar ook buiten
lands bekend. Het was vooral Anna Kar-
la, waarvan ik reeds melding gemaakt heb
(8113) welke dit te weeg gebracht heeft; zy
vereenigde om zich en ontving dagelijks
aan het hof de intetakenste mannen van
Duitsland, en zy wist by haar zoon, Carl
August, dezelfde smaak voor beschaving op
te werken. De invloed daarvan moet
groot zijn, denkt die vorst 53 jaren regeer-
de; hy stierf in 1828. Van zijne gemalin, Lou-
ise prinses van Hessen-Darmstadt, die in
1829 stierf, spreekt men niet veel.

De tegenwoordige groothertog is, zoo men
algemeen zegt, zeer goed, maar men noemt
als middelmatige reetvermogen. De int.

Als ik de klachten naga, die men in Duitsch^x
land algemeen heeft, zoo is het eigentlyk
meer over dwangzaken, nederigheid der
regeringen, dan over onrecht en verdrukking.
Het is niet zoo zeer een behoefte, om meer
vryheid te hebben, dan wel om onder verstaan-
dige en bekwaame regeringen te staan, die
zich daat naelen. Men wil niet gaarne be-
stuurd worden door lieden, die men minacht.
Dit is zoo welken, dat ik meermalen, als men
van vryheid sprak, de regeringen van Frederik
en van Napoleon het haren aanwaaren als
goed en gewenscht.

Weimar.

119
steekende opvoeding, die hem, zyn vader en, ^{zoo} Goethe
hebben willen geven, heeft hem meer kinard
dan goed gedaan. De adel is, zoo men my
zeft, weder meer naar voren gekomen; hy is
arm en trots, de geleerden en dichters zyn
niet meer zoo veel aangepzien. Overigens
klaagt men geheel niet over de regering.
Aan tafel rond ik eenen dagn. Onvergeens
goed gezelschap, en ik heb veel over den toe-
stand van Duitschland, over de stemming en
de vooruitzichten van het volk gesproken.
Men voelt algemeen het ongemak der ver-
deeling van Duitschland onder kleine vor-
sten, en dit zoo veel te meer, omdat overal
het verbodstelsel den handel en verkeer be-
lemmert. Daaraan schryft men de lang-
ming van de rynerheid toe. Dese bezwaren
zyn des te moeilijker weg te nemen, daar
het naar elke staat de verbodsmetten
der naburige staten zyn, die het knuud
te veel brengen, en dus elk der kleine vor-
sten by zich in de onmogelykheid is dit
te veranderen. Hier toe is eenenstem-
ming nodig, en die is zoo zeldzaam be-
reikbaar. De Fransche omwenteling be-
wandert men ten uiterste, onder alle standen
daar heeft men de vryheid verkenner, zegt
men, die onaf onthreest. Dit maakt, dat
men den oorlog zonder veel afschrik be-
schouwt, en hoopt dat de Franschen vry-
heid naar Duitschland zullen aanbrengen.
Zonder oorlog en hulp van Frankryk, zegt

In het groothertogdom Weimar hebben +
geen opstanden plaats gehad: te Jena,
Jülte en Ilmenau hebben zeer onbeduidende
de en voorbygaande bewegingen plaats
gehad.

Weimar

129
men, zullen de narsten op nieuw, even als in
1814 geen spand handen, en willekeurige
gringen herstellen. Die stemming komt
my naar Duitsland zeer bedenkelijk voor,
ongelukkig zijn de narsten, en die niet
en naar hen regeren, de aartsmannen.
Men raemt hier algemeen de Pruisische
regering en konykt hen, die daaraan
leven, maar als de koning sterft, meent
men, is dit ook voorby, want de kroon
prins is zeer voor den adel en naar oude
wiskunnen getind.

* Ik vind ook hier verbittering by de pro-
testanten over de nieuwe aanwinsten
en waelingen der Jesuiten en hunne
aanhangelingen. Men sprak van een re-
ligieus overlag in Duitsland, als van een zeer
gebedenlyke verschynning.

Omtrent de revolutie in België was
men hier beter onderrigt dan elders, men
beschaamde die niet als een stap tot de
vryheid, alant in de bedweling. Ik ver-
nam in ^(Gotha) Erfurt en hier dat ook in Polen
opstand is, vooral heerschte belangstelling voor de
Polen.

Onder de gasten, welke het leyt over publi-
ke zaken spraken was een Kapitaanat
Hept van hier. Ik heb ook eenige kennis
gemaakt met een Kammerheer Fabricsius
de Tennagel uit Plaen in Holstein. De Fran-
sche gezant aan het hof van Drenthe, Rein-
hard, was dezer dagen hier. Ik heb met een
jong mensch, die by hem attache was, wat ge-

Jena.

provat. Hy draagt het uniform der natio¹²¹,
nalk gande, en spreek als een jong Fran-
man, maar toch met gematigdheid
en gezond verstand. Hy zeide onderan-
deren, dat Frankryk niet zonde af,
kennen, dat Pruisische troepen en
het groothertogdom Luxemburg rek-
ten. Zyn naam is Comte Sieyès.

Ik ontving dezen avond myn koffer uit
Cassel, en westrok toen nog, tegen 7 uren,
naar Jena, waar ik om 10 uren aan-
kwam.

Maandag 13 december. De Hooge School
is in Jena het eenigt, wat voor my van
belang is. De meuge landstreek, langs de
Saale, kande in den zomer ook verdienen be-
zocht te worden, thans is dit niet doenlyk.

Ik heb heden prof. Leiden bezocht en heb
hem collegeie hooren geven over de nieuwe
historie; hy behandelde den tyd van de her-
vorming, na dat Luther van de twaartburg
kwam. Hy las by deze gelegenheid voor een
gelyktydig verhaal van twee studenten, die
Luther te Jena in den Beer ontmoet hadden,
en dat zeer naif is. Het is voor eenige (in den
Schweizer Almanac gedrukt. Ik nam my
voor myn bezoek te herhalen. Ik ging ook
in de les van Prof Reinkald over Psycho-
logie; en bezocht hem naderhand. Hy is onge-
veer 40 jaren oud, een zeer gemakzuchtig ma-
n, Zyne wys van de psychologie te behandelen.

Jena

was vrij duidelijk; hy oordeelde goddeloos, 122
sprak verder vrij. Lang heb ik met hem ge-
spraken over de geleentnissen van den dag,
over den staat der beschaving, vooral der ge-
deelte, in de noordelijke landen, en over dit ge-
ne, wat men voor de volken te wreken en te
hopen heeft.

Ik benoemde ook nog den Prof. Lahille, die
volken- en Staats-huishoudkunde onderwijst.
Hy kwam mij voor, wat jonger dan ik te zijn,
vol gret voor de wetenschap, en zich gaarne
daarover onderhandelende met zijnen Leuk-
schen ambtgenoot.

Aan tafel deren middag en avond werd
weder veel politiek gesproken, de meeste ge-
ten waren reizende kooplieden. De verhoud-
ingen, de zoogenoemde „Geleite“ (convoi-geld
voor het geleide, dat men in oude tijden den
reizenden medegaf) en de belasting, die
men veevende kooplieden laat betalen, al-
zy kunne vryverheid komen uitroeven,
waren ditmaal de voornaamste bezwaren.
Een wijnhandelaar Braun uit Mainz
was vooral hevig. Alle deze klachten heb-
ben wel eenigen grond, maar zy worden
zeer overdreven. Van de Pruisische rege-
ring sprak men met achting en goedhe-
ding; maar zeide tenens, dat dit slechts
duren zoude, zoo lang de tegenwoordige ko-
ning leeft.

Jena.

123

Dinsdag 14 december. Dexam morgen, om 8 uren, ben ik in het Collegie van Pr. Schabbe geweest over de Staatsrechtshandkunde. Hy behandelde de vraag, of de staat, en de staat intelektueel, bosciken hebben moes, en betrapte, dat de staat, maar niet intelektueel, behoort eigenaar van bosciken te zyn. Zyn voordragt was duidelyk, hy dicteerde gedeeltelyk. In zyne ontwikkeling was ik het niet altyd met hem een.

Behalven de vakken, die ik genoemd heb draagt hy nog de Landrechtshandkunde en het Boschwezen voor, en is aan het hoofd van een instituut, waar 12 jonge lieden opgeleid worden tot praktische Landbouwers. In de les over Staatsrechtshandkunde waren slechts 12-15 Studenten. Die les is niet voorgeschreven, de meeste andere zyn dit wel.

Ik ging vervolgens in de les van Martin, over procedure. Daar vond ik meer dan 60 hoorders, zeer opmerkzaam en onafgebroken toehorende. Martin is een man van om de 50 jaren, maar nog vol vuur en leven. Hy behandelde het drage onderwerp met veel duidelykheid en belangstelling, dicteerde grootendeels, en wist toch de aandacht gaande te houden. Hy is advocaat geweest en wordt voor een uitstekend practicus gehouden.

Jena.

124

Ik ging ook in de voordragting van Bachmann over de geschiedenis der philosophie. Hy behandelde de school van Socrates, en kwam tot aan Plato. De inhoud van het geen hy voorbrag kwam my zeer duidelyk en grondig; de form was middelmatig; hy dicteerde inestyl. Ik heb ook wat met hem gepraat. Zyn uiterlyk voorkomen doet geen man van genie vermoeden; zyn gesprek was niet zeer belangryk. Het getal hyscher toehoorders was klein; ook zyn hier 4 hoogleeraren die philosophische colleges geven.

Men berooft ik ook Fries, die wegens „demagogische Vindtriebe“ voor de commissie te Mainz beschuldigd geweest is, en gedurende de laatste jaren geen collegies heeft mogen houden.† Ikant is hy weder hersteld, doch alleen voor Natuurkunde, Sterrekunde enz; philosophische lessen geeft hy by oogluiking privatissime. Hy is herukant, en zyn uiterlyk voorkomen zoo veel als zyne spraak verraden dit. Hy sprak veel met my over België, maar de verbandene mogelijkheden, naar zyne mening, die aangelegdheden niet hadden behouden toe te laten; — ook over den toestand van Frankryk en Duitschland. Het was my zeer aangenaam in dezen goedmoedigen, diepen philosoph een opweiser tot revolutie te vinden; dat hy voor geestdrift vatbaar is geloof ik toch wel.

Jena.

125.

Hy meende, dat men in Duitschland geene
grootste volksbewegingen te verwachten heeft,
omdat het gemeen niet zoo op een ge-
hoort is als in de steden der andere landen;
de verdeeling der goederen en der be-
skaving zijde hy is in Duitschland te
algemeen verbreid; de landlieden hebben
meestal eigendom; en ook zijn de Duit-
schers niet zoo bedorven.

Voor de philosophie, zijde hy, is tegenwoor-
tig weinig lust; toch had hy geen twiifel, dat
hy door het mysticismus zoude verdoord
worden; hier zijn geene mystiken, en in
het algemeen zal het nationalisme by
de protestanten bevestigd worden.

Deren namiddag berocht ik den Geheim-
rath Schmid, welke alleen des zomers het
Staatsrecht voordraagt, maar Linters
geen collegie geeft. Hy zal ongeveer 50
jaren oud zijn; hy heeft een uitstekend goed
voorkomen, meer als een man van de me-
nede, dan als een Duitse geleerde. Hy houdt
zich veel met praktische werkzaamheden bezig,
vooral met het opmaken der Adviessen
(Gutachten) welke door Regeringen en
Gerechtsbanken aan de faculteit verzocht
worden. Dit is in Duitschland nog veel in ge-
bruik. Behalven dit zijn de meeste juridische
voaglectanten, en de heer Schmid daaronder, de

Jena.

126
van het Hof van appel voor alle de kleine Leik-
lijke vorstendommen; dat in Jena zijn zetel
heeft. De heer Schmidt was ook de redacteur
van den Thermes, die hy mij zeide, dat zoo
weinig aftrek gevonden heeft, dat men hem
niet kan voortzetten. Het dero. college
heeft ook veel over politiek gesproken;
hy was met den staat van zaken goed
bekend, was ook in Polen geweest, en
stond zeer in twyfel, of daar iets goeds
van de revolutie te verwachten zij. Hy
meende ook, dat in Duitschland minder
stof voor ornamentelingen is, dan men
zich wel voorstelt; doch het kwaad, dat
te duchten is, komt eeniglyk door de schuld
der vorsten, zeide hy, en hy vond, dat men
Duitschland in eenen armzaligen toestand
gebracht had. Maar eene ornamenteling die
de Duitschers tot een volk zande make,
is niet te verwachten, omdat het volk zoo
wel als het grondgebied verdeeld is. Men ziet
dit, zeide hy, daar, waar onlusten uitbar-
sten; het volk weet daar naauwlyks wat
het verlangt, en is met kleine verande-
ringen tevreden; groote worden slechts
door enkele verlichte menschen gewenscht.
Ik moet nog opteekenen, dat men dero.
professor heeft opgedragen eene nieuwe

Jena.

constitutatie voor keuningen te maken; hy^{127.} heeft dit gedaan; maar, zoo als my ande-
ren gezegd hebben, wil men zijn ontwerp
niet op goed vertrouwen aannemen.

Op aannaden van Fr. Lude, berocht ik den
heer Herrag, een Zwitsers en vriend van Münz,
die eens geschiedenis van Thüringen heeft
uitgegeven. Hy is nog een jong man van
ongeveer 30 jaar, vol lust voor histori-
sche en statistische studies; hy heeft my
het een en ander, dat hy onderhanden had,
vroeger heeft hy plan gehad, om aan de
Universiteit te onderwijzen; thans denkt
hy in Keuningen by de regering aan te
stels te worden, en wat bezig met some
statistisch van dat hertogdom. Hy was
vol van belangstelling in de politieke be-
wegingen, verwachte veel goeds van Polen
en Zwitserland. Hy dacht ook minder on-
gunstig over België. Van Duitsland zei-
de hy my, dat het volk veel minder be-
druft is dan men gewoonlyk denkt,
byzonder in de Saksische vorstendommen,
waarran tweemaal het meest, maar het
koningryk het minst gevorderd is. Zoo hy
my zeide, had hy byzonder zijn merk gemaakt
van een onderzack aangaande dit onder-
werp. In de laatste jaren, zeide hy, is in het
koningryk Saksen door de regering niets te-
nutte des volks gedaan.

Politiek vraagt de H. Ludea sedert x
eenige jaren niet meer voor. Het is
over dat mak, dat men hem beschuldigt
teid voor de commissie in Mainz.

Jena.

128.
H. woont op nieuw eens les van Prof. Ludew.
by, dit maal over de oude historie, waarin
hy handelt over de Phoenicische colonies.
Hy sprak levendiger en vlugger dan in de
les over de nieuwe historie, dewyl hy in
dese, zonder juist te dicteren, gelegenheid
geven wil, om veel op te tekenen, daar
hy geen handboek volgt; - over de oude
historie verlaat hy zich op zyn eigen hand-
boek, en men tekyt daar ook dyna niet.
Zyne voordragt is zeer byzonder, hy
komt het gemeenzaam gesprek zeer
naby, is terent zeer vrolyk, geeft dik-
wyls aanleiding tot lachen; maar toch
is hy nooit onsepart, en bevat steeds
belangryke onderwerpen, zeer beratte-
lyk ontwikkeld. Hy vindt ongemeen
veel byval. In de nieuwe historie waren
meer daadwerken, in de oude meer redene-
ringen. x H. heb naderhand nog lang
met hem gespraat over allerlei on-
derwerpen, ook over Holland en de poli-
tiek partijen aldaar. Hy meet my een
levensbeschryving van Gratius, die hy in
zyne jeugd heeft uitgegeven. Hy is reeds
26 jaren professor en was 26 jaar toen hy dit
werd, zoo dat hy nu 52 is het geen sijn hem
naamelyk zonde geven. Hy heeft een aange-
naam, rond voorkomen, veel bonhummie;
en hy heeft my uitstekend beleefd ontrange.

Jena.

Behalven den post van professor bekleedthij, ¹²⁹aan
van afgevaardigde in de Saksen-Tuiningen
Stenden, en is daarin een der presidenten. Hy
zaken met dat Stendenwezen in deze klei-
ne staten eenig op te hebben.

Ik heb gesaapeld by Pr. Schulze met
Pr Fries. Wy hebben veel en lang gespra-
ken over allerlei andere zaken; doch herin-
ner ik my geene bijzonderheden, die ik hier
moet opteekenen; dan deze, dat ik niet ken-
nen als met Leden en nog anderen de
vraag behandelde, of men in het Latijn
kunde en behoorde te onderwijzen; en
dat zy dit voor ongehoord hielden. Wel-
mand buiten Kleuter, dachten zy, kunde in
gansch Duitsland beweren, dat andere vak-
ken dan philologie en Romeinsch recht in
het Latijn kunnen behandeld worden. Te
Gießen en te Harburg zeide men my het
zelfde.

In myne bezoeken op de collegies en op
myne wandelingen door de stad, heb ik een
groot aantal studenten ontmoet; ik heb by
hen geentruis de ruwheid, de ongenue-
heid gevonden, die men hun te laste legt;
hunne kleeding was ook niet onraeflaan-
af barok. Hoegelyk is dit vroeger anders
geueft; zoo niet, komt my de beschrijving,
die voor eenige jaren in de Edinburg-Re-
nieu gestaan heeft, overdoenen naar van
Brittany's porigheden, die Lontje's voorvallen,

Jena is eene kleine zeer slecht gebouwde +
stad van tusschen de 4 en 5,000 zielen; men
wouwt er algemeen very slecht, en ik heb
zelden ellendiger herberg gevonden. Het
leven van den geest moet hier de gemak-
ken en genuegen van het lichamelijke
leven vergaeden.

Naar hetgeen my de heer Loden en
anderen verzegd hebben, heeft in Jena
eigentlyk geheel geene oproerige bewe-
ging plaats gehad. Een gebouw buiten
de stad stond in brand, eenige lieden
in de stad zongen, en daaruit maakte
de stedelyke regering op, dat het gebouw
aangestoken was, en dat dit het teeken
van aanvangend oproer was. Men nam
maatregelen wapende de burgers, deed
patrouilles, en dit veroorzaakte eenige
beweging; maar het blijkt niet, dat het
gebouw aangestoken is geweest, en geen
het minste oproer is uitgebarsten. Sedert
men de burgers weder ontslagen heeft
is alles rustig gebleven.

Naar Altenburg, af van rechtezgen kan ik natuurlyk niet son-
deelen. 130

+
Woensdag 15 december. Dieren morgen
om 8 uren, maekt de postwagen op Al-
tenburg afryden, waarmede ik vertrek-
ken wilde; maar desen dagent is het be-
gonnen te sneeuwen, en hierdoor werd
de komst van den wagen zoo ver-
traagd, dat my eerst om 10 uren Jena
verlieten.

Van het schilderachtige land konde ik
maar weinig zien. Wy lieten links op een
berg de ruine Lobeda liggen, reden steeds
door bergachtig land, verlieten de val-
lei van de Saale, om in die van de Elster te
komen. Te Schön Gleina vertrokken wy
ons met wat warme sleep; het is een tame-
lyk dorp. Wy kwamen vervolgens in het
klein Kloster Laufnitz. Hier waren wy meest
al in diepe markbosken, waarnaar de graa-
ne takken met sneeuw bevoacht waren;
dit leent een merkwaardigen aanblik
op. De wagen ging doorjaande zeer
snel, vooral toen wy afdaalden van
de bergen. Zoo reden wy door twee
klein Kortritz en Tierz, jebide een land
huizen en tuinen van de Prinzen Reuf, in
meer gebied wy ons thans bevonden.

Tegen 4 uren kwamen wy in Jena, een
klein stadje met 7000 inwoners. In 1780 werd
het door een zelden brand byna geheel ver-
woest, en daarna regelmatig en fraai her-

In Gera is ook revolutie geweest; maar ^x
zonder groote buitensporigheden. Toen in
de maand September het voorgevallene
in Brüssel bekend werd, hadden den 13
onlusten plaats in Altenburg en daarop
volgden die van Gera. Het volk schaalde
samen en eischte de afzetting van den Landrichter
Franz en den Hofrath Budaus. Een der
Gera'sche Reus ging onder het volk en vol-
deed aan hunne eischen, en toen was het
over. De bediende van den Landrichter
kreeg een pak slaag, en daarmee
liep deze revolutie af.

Wij passeerden nog eene kleine stad, Schmölln.

Naar Altenburg. Daar is veel fabrieken ook binnen, ¹³¹

landbouw, en vele families komen
hier wonen, om de landstreek, die allerliefs-
telyk de vallei van de Elster, ^x is, te
den maar een tyd, om wat te eten en ver-
volgden toen onze weg; kwamen spoer-
dig in Ronneburg, een stadje waar
voor twee jaren 200 huizen zijn afge-
brand. Wij verloor hier een onzer reis-
genoten, die onvermoeid in spreken ge-
weest was, by voorkens over politiek.
Hy was voorstander van de revolutie,
en nam het goede hier, dat hem eindelijk
zeer vroow en heftig tegen de niet-ver-
gelijke christenen maakte. Wij verma-
nen, dat deze levendige man de stads-
musicus van Ronneburg was. Een an-
der reisgenoot was in Gera gebleven; nu
was nog met my een jong mensch, die
in de omstreken van Hof een fabriek
heeft, en die zeer beschaaft was; wij sprac-
ken over de Baysche regering, waar-
der hy leefte en woonde. Hy in het alge-
meen goeds zeide. Als byzonderheid moe-
te opteekenen, dat hy my zeide, dat in
de Baysche plaatsen, waar catholiken en
protestanten gemengd zijn, de laatste nog
onverdraagzamer zijn dan de eerste;
hy was zelf protestant.

Om 9 ure kwam ik in Altenburg aan en

noud in de Stad Gotha goede herberg.

Donderdag 16 december. Eene merkwaarde
oizheid van Altenburg is het vorstelyke
slat, dat op een roij hooze rots gebouwd is.
Men weet my hier de kamer ^(uit) waar den
8 juli 1455, de twee Saksische prinzen Erich
en Albrecht, door Künz van Kauffungen
outtraard zyn. De eerste was 14 de twee
de 12 jaren oud; en beide zyn koningden
van de regerende geslachten in Saksen
geworden: de Albertinische Linie in het
koningryk, de Ernestinische in de Hap-
tagdommen. Men bewaart hier nog
de ladder van reimen gemaakt naar
door de vader met de zynen tegen de
stijle muren opgeklimmen was. Onver-
gelyk is het slat weinig belangrijk; er is
eene mouge groote zaal; eene andere, de
kerkzaal genaamd, is aan den zolder be-
schilderd door Lucas Cranach. Men over-
ziet uit de vensters de stad en het om-
liggende land. Zoo lang als dit vor-
stendom met Gotha vereenigd was, was
dit slat zelden bewoond, thans dient het
voor gewoon verblyf van den Hertog, al-
tans in den winter, die voort is 68 jaren
oud. Er is by het slat eene fraaye kerk, die
dient ook voor de stedelingen, en de kofpredi-
ker Saxen, wordt zeer gevergd.

Tegeuover het Slot, op eene andere haagte, ziet men het Magdalena-Stift, thans be-
stemd tot opvoeding van adelyke Luther-
sche jeuntes.

By de stad is een zeer uitgestrekte velden
rondom met lanen boomen beplant,
en in het midden met een eiland even
eens beplant. Dit laart eene int-
steekend fraaye wandeling op, waar
by nog vele andere kansen in de om-
streeken, die zeer schilderachtig zyn.
Men is hier aan de boorden van het
riviertje de Elbisse. Men raakt my
ook een aantal tuinen, waaronder
de Princengarten, ^(met een huis) dat des Koningers
door de lanen des Hertogs bewaand
wordt; ook tuinen van gezelschappen
en partikulieren.

De Lage der Vrymetselaars heeft
ook een fraai gebouw met een tuin,
men maakt hier veel merk van de
vrymetselary. Boven den ingang
staat: *Stultiturbare circulos*.

Ik heb verder nog veel door de stad ge-
wandeld. Zy is op zeer ongelijken grond
gebouwd, heeft een aantal goede
straten, fraaye markt, en in het
algemeen bestaat hier een voor-
komen van welvaart. Men berekent
de bevolking op ruim 12000. Het naan-
naamste bestaan is binnenlandsche handel.

Altenburg.

134.
Altenburg is de marktplaats voor de vaas-
brengfels van den landbouwer in eene groote
uitgestrektheid lands, ook is hier veel
graslandhandel. Tevens komt men wel hier
voorzien van coloniale en andere wa-
ren, die op het land ^{worden} verbouwd. De da-
ren zijn, zoo men mij zegt, veelal eige-
naars van den grond; en de hofstad-
den mogen niet verdeeld worden, maar
komen in onderaardeden toestand op
den jongsten zoon; de andere kinderen
worden zoo veel mogelijk schadeloos
gesteld. Deze zonderlinge inrigting
brengt, zoo men meent, te weeg, dat
de landbouwers zoo welkhebbers zijn.
Toch bestaan ook nog heeren diens-
ten en andere overblijfsels uit de mid-
deleeuwen.

De bewoners van deze streken zijn
van oorsprong twenden of Slaven;
haemel zij algemeen Duitsch spraken.
Kunne kleding is nog gebleven zoo
als zij van ouds was. De korte sage-
rokken der vrouwen zijn byzonder op-
merkelyk; zoo heb ik ze nog nergens
gezien. Ik heb afbeeldingen bekomen,
die mij de maete der beschrijving be-
sparen.

In Altenburg hebben zeer ernstige on-
lusten plaats gehad. Dit was des nachts

Altenburg.

De man, die het vertaande, meelde by my ook belangstelling. Hy zeide my, dat hy eigenlijk fechtant was uit Heidenberg. De oorlog en vervolgens de vrede met het verbodstelsel hadden zyne fabriek daar te niet gezet. Wat wetende wat hy konnen woude, was hy op het denkbeeld gekomen, met deze vertaande, die men Cosmorama noemt, te reizen; hy kocht er twaalf en begon zynen togt. Zonen verwachting gelukte hem dit; hy vond een goed bestaan en was nog over, zoo dat hy nu reeds 40 stuks gezichten heeft en dus hy langer verbleef afwachten kan. Hy stelt af koopt de als hy schieders vindt, die zich daar mede bezig houden. Vele bomen heeft hy nu reeds overzeed. "Zoo helpt ons God toch nog over de zee."

135.
van den 13 September. Het gemeene volk begon op eens de huizen van eenige ambtenaren te plunderen en te vernielen, en schreeuwde, dat het ge-
maal moest worden afgeschapt. Acht huizen zijn op die wijze vernield. De Hertog is onder het volk gegaan, heeft de gehate ambtenaren vernield; heeft nog het een en ander belooft, en heeft het ge-
maal werkelijk afgeschapt. Des morgens is de rust hersteld. Men heeft toen de gezonde burgers verzameld, en deze daer sedert met de soldaten aankomend wachten en patrouilles. Het waren, zoo men my zegt, lieden van het laagste gemeen, door meanderen opgeruid, welke die buitensporigheden gepleegd hebben. Drie zijn er naar Erfurt gebragt: een Pruis, een Leipziger en een Detmolder. Overigens heeft de Hertog algemeene amnestie verleend.

Op myne wandeling door de stad heb ik een Cosmorama gezien waaraan eenige gezichten naar my niet zonder belang waren: Today, een paar gezichten in Lileien &.

Vrijdag 17 december. Degen morgen om 2 uren heb ik Altenburg verlaten, om naar Leiptig te reizen. De bestemde tijd was 12 uren, maar de sneeuw had den wagen,

neef, beide de goedmoedige man, al my maar
zelf goed willen en den moed niet verliezen."

Naar Leipzig.

die van Zwitken kwam, vertaagd. Dese ma¹³⁶
gen was eene zoogenaamde diligente, nog
gemakkeelyk, maar vervuld van de mis-
bruiken, die naar de invoering der taelma-
gens bestanden, namelijk: loing reuollen,
langzaam rijden, pleittaren naar welge-
nallen van conducten en postellen, dring-
geld verschuldigd aan elken postillon, en
en daerdoor onaangename antma-
ting tusschen dezen en de reijzer, en
bezwaande groftied naar den conduc-
teur, slechts zorg voor het goud.

Alle dese verkeerdheden tracht men
by de nieuwe inrigtingen te verhaeden,
en ik begryp niet waarom men nog
zulke introuderingen als dese toelaat.

Van den weg heb ik niet kunnen zien,
maar de eenen hunderd het ryden
niet; toch kwamen wy eerst om 10 uer¹³⁷
in Leipzig aan. Ik moest myn goed
ompakken ten einde het voort te
lyfste te kunnen medenemen, want

by de goede taelwagent heeft het onge-
mak plaats, dat men slechts dertig
pand mag medenemen, het overige
wordt met een pakwaagen vageraand.

Aan tafel in het Hotel de Saxe was het
gezelschap zeer klein, en het gesprek onbelang-
ryk. Het slechte weder was niet uitlokkend,
om uit te gaan; ik bespaalde my daarom tot

Leipzig.

* Het kwam mij uit de gesprekken van den anderen, vlytigen
Pälitz duidlyk naar, zoo als ik uit zyne schriften ook wel
had opgemerkt, dat hy niet op de hoogte der gewigtige gebeur-
tenissen van onzen tyd staat. Hy ziet slechts de opper-
vlakte maar den grond niet. De godel inbeelding van zyn
invloed op zynen tyd en op Duitsland te hebben behoort tot zyne
dwaalingen.

een beraet by Pälitz. Ik heb lang met hem ge-
praet; hy was mededeelzaam en sprak van
de veranderingen welke de kroone behielden,
dergeaen heeft; van de bewegingen in Oos-
ten en West, van den toestand van Europa
van dien der politieke wetenschappen.

De ongelukheid, welke pligt te bepalen
tusschen de professoren die tot de oude
en de nieuwe richting behooren, ook
de verdeling van professoren en studen-
ten in vier natiën. Zyn afgeschaft, ook
heeft men ^(aan de professoren) een hooger rang als
staatsbeambten gegeven.

De onlusten hebben geen bloedig of ver-
woestend karakter gehad, en zy zullen, naar
men meent, een goed einde hebben. Een
geen gekorte ambtenaren zyn verwyderd.

De stedelyke magistraten hebben, niet ver-
lang en nadeloos getoond; dit heeft
het gemakkeelyk gemaakt misbruike
in de steden af te schaffen, zoo als dat der
geldelyke administratie konde ooit re-
kening te doen. De eerste minister, graaf
Linsiedel, die hervatter was, en zyne lede
te gelyk met de Catholiken bevoorregte,
is vervangen door den graaf Lindenau,
in wien men alle vertrouwen stelt. Binnen
zeer kort zal aan de Ständen een nieuwe
Constitutie worden voorgedragen.

* De toestand van Europa wordt de zelyke
ingewikkelder: behalven Polen zegt men, is
nu ook Piëmont in opstand.

Leipzig.

Naar Berlyn.

In de politieke wetenschappen heeft in den laatsten tijd het mysticismus tweed geboomt. Van Haller, Adam Müller, Gärner, en anderen, vooral in Bayen hebben veel deeligen trachten te werken. De theologische disceptie heeft zich daaraan gesloten; de Jansenisten hebben mede daaraan deel genomen. In Berlyn werkt de philosophische naam Hegel en de begunstiging, die hij van de regering geniet nadeelig. De tegenwoordige politieke gebeurtenissen zullen de wetenschap waarschijnlijk van die richting afbrengen, maar de grondige studie van dezelve zal wellicht niet rogen.

Om 8 uren ben ik met de snelpost vertrokken naar Berlyn. Op 2 uren afstand van Leipzig komt men in Schlattitzsch, het eerste Prinzipale dorp; de talkeambten lieten ons overnachten. De eerste hoofplaats is Delitzsch. Van hier gaat een nieuwe weg, die nog onafgeerd is, en daardoor zeer staat naar Butterfeld, waar wij om een uur omtrent aankomen. Hier komt ook de weg van Halle en de reizigers worden vereenigd, om den weg naar Berlyn te vervolgen. Ik was alleen tot hier gekomen en sloot een reisgenoot behuud ik uit Halle. De volgende hoofplaats was Gräfenhainichen, en daarna Wittenberg, waar nog een persoon in den wagen kwam.

Berlyn.

139
Dinsdag 18 december, om 9 uur. Binsichten my
het stadje Treuenbrietzen, dat reeds en nog
niet gebouwd is, en 3000 inwoners heeft. Dit
was de eerste plaats in het Pruisen, of
later de Mittelmark Brandenburg; tot
hier waren wij in de nieuwe provincie
Saksen. Om 1 uur kwamen wij te Pots-
dam en naar 5 uur te Berlyn. Deze
toeg heeft mij niets belangrijks opgele-
verd; het heeft byna onopgemerkt ge-
meerd, zoo dat ik mij geluk magt
wenschen in het vlakke land te zijn.
Men ziet ook alles in de grootste een-
vormigheid met nieuw bedekt; meer
mensen naden wij door marktschapen;
maar die verstaanden zelfs hun graen
niet. De koude en natheid van de
smeltende sneeuw was zeer hinderlyk,
zoo dat ik mij verheug dit maal in
Prinsens loofstads, en aan het daer
myner reis te zijn. Ik ben niet meer
uitgegaan.

Zondag 19 december. Morgens thuis ge-
schreeven, wat door de stad gewaandeld, en de
heer de Norman bezocht, aan wien mij de
heer Schepeler aanbevalen heeft. Ik vandin
hem een jong, wel onderricht en berekend
man, die niet voor een diplomatische loop-
baan bestemt. Aan de publike tafel was

Ik heb mij ook aangeschikt Rimpp's
Fremdenführer in Berlin 1829. Ik zal
nu en dan tot dat boekje verwijzen.

Handelhand heb ik nog gezocht Nicolas's
wegweiser durch Berlin 1827, en zal daar
ook ook verwijzen.

Berlyn.

140
mij zeer geschikt. Ik moest weder de Stol
landers verbedigen, maar vond nog al veel
ondersteuning. Ik ging aan de post om
mijne achtergeblevene goederen te halen,
men, zij waren aangekomen en ik was,
kreeg ze. Ik ging in het Schauspielhaus
waar gespeeld werden: Hehret ein
Exempel daran! en Die Schleichen
der Pöbel, Pöbelspiel, onbedrukkende stuk-
ken, die zeer goed gespeeld werden. En wa-
ren weinig menschen.

Maandag 20 december. Dieren geheel dag heb
ik nagaan moeten betrekken, om mij een re-
ming te zoeken, en toen ik die gevonden had,
onder de Lenken no 26, mij daar in te vesten.
Ik heb twee middelmatige kamers, de stand
is goed, de toefang in huis niet best. Ik heb
ze gehuurd voor een maand en betaal twaalf
daalder. Overigens heb ik mij wat gaaien
teerd, een Series lectuorum van de univers.
hiet gehaald, en thans wat gelezen en ge-
schreven.

Dinsdag 21. Ik heb den heer de Porpancher
Nederlands gezant, en den heer van Stil,
nu den Leontaris, bezocht. Dier na
middag ben ik gewandeld naar Tivoli, bin-
ten de Hallische poort. De inrichting is fraai,
maar er waren nu geen menschen. Daar
na ben ik geweest in het Königsködtische The-
ater, waar gespeeld werd: Liebe Kammerlins
en Robert als Freyschütz. Het eerste is de
gewone geschiedenis van den man, die syne
vrouwe goed maakte door zich loof van de

* Dit soort van strikken is men tusschen afkanten,
stijg, maar zy boren die in het patroon der stad
gespeeld worden, en een negt nationaal karakter
ter hebben. Men heeft de plamphoid van die twee
men groppen eerst in Duitschland zeer afgekeurd
en men valgt men ze algemeen na.

Berlyn.

144
dare, en het andere is de parade van den Treyschke
negt belachelijk gespeeld.*

Het kerstfeest is naar de Duitschers een familie-
feest en men heeft de gewoonte ~~te~~ zich aansluiting
by die gelegenheid kleine geschenken te maken.
Ik zie in alle kaaranten "Weihnachtsgeschenke"
aangekondigd; naby het slot is een soort van
kermit; overal in de winkels ziet men "waage"
naamde "Auffstellungen" van allehande voorwerpen
van kleding, travenant, smidsegeboort enz. op de
straten zelfs worden veel versierde boomen,
van takken van sparren of van papier gemaakt,
te koop aangeboden.

Men heeft meermalen opgemerkt, dat de Duits-
schert zich zeer toeleggen, om naar humane bae
ken vnaemde, zachtklinkende en naar hun
begrip innemende titels voor humane boeken
te plaatsen; vooral nemen zy daarvoor vna-
menamen. In de Berlynsche kaarant van
leden is my een voorbeeld daarvan in het oog
gevallen. Zien men uitgekomen boeken wor-
den daarin aangekondigd, waaraan de titels zyn:
Atroaca, Sonatra, Constantia, Eupenia, Lusa-
bia, Kertilia, Theodora. Op die wyse moet de
voorraad van welkklende namen spoedig
uitgeput zyn.

Woensdag 22 december. Ik heb een brief dien
ik had voor den heer Baetle, getragt, maar heb
hem zelf niet gevonden. Ik ben vervolgens in
de Koninklyke Bibliothek geweest, waar ik
kannt gemaakt heb met Prof Wilken, ook
met den heer Spiker. Men heeft my de Biblio-
thek laten zien, een reglement en een taclating

x in het jaar

Berlyn.

142
tot het "Journalennummer" gegeven. Het lokaal is
van Frederik den Groaten, het is niet zeer mooi,
en het wordt te klein. Maar aankoop van bue-
ken wordt zeer veel besteed (12 duizend daal-
der^x). Ik hoop er naar mijnne studien eenig
nut naar te trekken.

Ik had tot nu toe gezeten in het hotel de
Brandenburg, maar ik aangekomen ben; heden
heb ik het eens beproefd in de restauratie van
het Cafe national, dat in hetzelfde huis is
waar ik woon. Het water is niet keusd maar
eenzaam. Het eten ben ik gezeten naar
Franz's Wintergarten, in de Konigsstrasse,
dien men mij zeer geroemd had. Ik vond
merkelijk een uitgebreide orangerie met
maak ingericht tot vermaakende zalen en
vertrekt, waar men met gezelschap zeer
aangenaam zijn kan. Het was nu niet de
tijd waaraan men er minnek en uitmaken
vondt, ik zal mijn bezoek hernatten.

Dezen avond bracht ik thuis door, ik be-
gan met aandacht te lezen een paar uitge-
kome werk van Meier Blicke in die Zeit,
dat vooral over de statistiek van Pruis-
sen handelt, waarmede ik mij in de hoop
dat zijde naauwkeuring wel trachten be-
kend te maken.

Ik heb mij gisteren en heden niet zeer veel be-
vonden, de vermaeling der reise en het vijf-
tig konde meder met meen op de straten
hebben mij eenigzins ongesteld gemaakt, zoo

Berlyn.

dat ik des avonds gewisend heb een gewoel naar
hooft te bespeuren. 142

Donderdag 23 december. Ik heb den ganschen
dag thuis gebleven, in de hoop van my door
onthandeling en rust beter te maken. De tyd
is my toch niet lang gevallen; ik heb veel gelezen
en aangeteekend, anderzonden heb ik bejamen
de aanteekeningen van myne reis in 1819, toen
ik voor het eerst in Berlyn geweest ben na te
lesen en in ander te brengen. De jonge
heer Kattandke te namen student in Luitzen
thans hier, is my komen oproeken.

Vrijdag 24 december. Ik heb den heer For-
mann bezocht en heb lang met hem gespraak
over de politiek, over Pruisen, over Berlyn.
Hy heeft my veel medegedeeld, dat myne
voorstellingen bevestigd of opgehouden heeft;
als ik met langer hier geweest ben, hoop
ik de sloten van hetzelve te zien en ver-
neem, met eenige zektheid van my niet
te bedriegen, op te tekenen. Dit wil ik toch
reeds bemerken, dat, volgens den Hr. H. in de
hoofse kringen byna nooit over wettenschen
of letteren gesproken wordt, dat het niet
moeilijk te leren, en dat letterkundige verdien-
sten in den regel hier geen rang geven. Men
ontmaet weinig vreedeliefen in gesel-
schap en men is niet voortkomend ten hun-
nen opzichte.

Ik heb gegeten in het Hôtel de Brandebourg
den daarn ^(gegaan) in het kaffyhuys of de Candita
rei van Stahely, waar men een grooten voor-
raad van Dagbladen vindt; maar het was
te veel, dat men te niet veel te lezen kon.

Berlyn.

144
De bekanten. Ik wandelde af haren loop nog wat
door de straten, om beweging te hebben, maar
het sloekte weder droef my spoedig naar
huis, maar ik was lachen en zingen den
avond doorbragt.

Zaterdag 25 december, eerste kerstdag.
Het afschuwelijke weder en myne verkoud-
heid, die nog voortduurt, deden my
thuis blyven; ik maakte myne winterte-
mijgen over Berlyn in 1813 in order. Na
het eten, in het Café national, werd my de tijd
toch wat lang, en ik waagde het in het kaf.
Zyklus van Hebel, en naar het konings
theater, „das Opernhaus“ te gaan. Er was
veel toeloopt, en maar een ingang en een
kas voor alle plaatsen. Ik bekommerde
een biljet voor de eerste loge maar ik
was gaad wat. Men speelde Hürmahal,
opera en ballet, maar het gedicht Lalla
Rukh van Th. Moore. De fabel van het stuk is
veel eenvoudiger, de muziek zeer aangenaam
en de decoraties byzonder prachtig; het
dansen, dans nu en dan zeer bevullig. Het
was het geheel een my gaade verstraging.
De koning en zyne ganse familie, ook
onze koningin waren in het theater. De
vorsten van Liechten, gemalin des konings
was er ook.

Ik schreef thuis nog tot 12. uren.

Zondag 26 december Deren morgen heb
ik eerst thuis z'betreuen, en vervolgens een

Berlyn.

145
besoek gemaakt by den heer v. Bogen, gewe-
zen minister van oorlog, aan wien ik door
den heer Schepeler aangevoerd was. Ik werd
zeer vriendelyk ontvangen, en wy spraken
lang over België en over den toestand van
Europa. De heer v. Bogen is een begaafd
man, zeer open en rond; hy scheen my toe
veel kennis te bezitten; ook België
en Holland goed te kennen.

Ik zat in het Hotel de Brandebourg,
en bezocht daarna Prof. Dirksen, wie-
rak mathesis is. Ik had hem voor een
paar jaar in Brunsfel ontmoet. Hy is
Oost. Friest en zegt zyne meening geheel
onbesocht. Ook met hem sprak ik over
politiek, want daarover spreekt men
waarsig alleen. Hy had meer vraag naar
oorlog en naar den uitslag daarvan voor
Pruisen dan ik by anderen gevonden heb;
zyne gronden waren niet vernieuwelyk.
De aandrang meent hy zal Rusland ge-
ven. Pruisen zal den staat byna alleen
moeten inhouden; de geallieerden laten
byna altyd elkander in de steek, en in Pruis-
sen zal men spoedig den moed verliezen, want
men ziet wel in, dat Frankryk met 33 mil-
lioen inwoners meer hulpmiddelen
heeft dan Pruisen met 12; en dat Frank-
ryk voor de meening derzer eenen en
Pruisen voor die van vroegeren tyden de
trouwen naakt. Wy spraken ook over
den staat van het onderwerp in Berlyn en

* Hy is Director van het Stadtsgericht.

Berlyn.

145.
elders; over het leven in deze hoofdstad enz.
Hy heeft belooft mij in de Schachklub te kome-
gen.

Ik ben den avond thuis gekomen, heb ge-
corse en geschreeven tot 12 uren. De hande-
werde mij in myne slacht geslachte ka-
mer zeer hinderlyk; ik worde ook bijna
niet bedrukt. Het veel nergelyk ik myne
tegenwoordige toestand met dien waanen ik
mij voor een jaar derand; - ook die verande-
ring is geheel buiten myne schuld.

Maandag 27 december. Daren morgen be-
zoekt mij de heer Justizrath Beelitz voor
wie ik een brief van heerr. Kennedy uit tot-
recht het medegebragt, maar wien ik reeds
twee maal nergelyk gezocht had. Hy is een be-
jaard man, lid van het hoogste gezetshof, me-
ker en heel Poms. Hy was zeer vriendelyk
en mededeelzaam; had zich aan om my
van dienst te zyn en nodigde my reeds voor
denzelfden avond op eene byeenkomst van
professoren en andere uitgerochte leden.
Hy heeft mij veel van den toestand van het
recht en de rechtpleging medegedeeld, en in het
algemeen van den staat van Poms, den
hy zeer gunstig schildert. Dit wil ik
mij bemerken. Sedert verscheidene jaren
is men bezig met ontwerpen, om een ge-
lykvoornigheid in het recht van alle provincies
daar te stellen; want er bestaat nog on-
gelykheid zelf, waar het algemeene Landrecht
ingevoerd is, met name voor de Esfoprolving,

Het was de Graaf Danckelmann, geboortig uit Cleef, hy was dadelijk niet als de heer B. van hem sprak, en een paar dagen later is hy zelt overleden.

Er is boven Frankfurt, by Muhlrofe een ka. k. naal van den Oder naar de Spree, dat voor den toevloed naar Berlyn van veel belang is.

Berlyn.

146.
147.
maaronkent de titel, opgevoert 1794, en de andere cultuurmen nog meerken. De tegenwoordige Minister van justitie is onder den last derer onderneming begrepen. Het blyft steeds maatschappelyk te zyn naar mate men er aan werkt. Voor de Rhyndprovincies geeft men het op. De regtopleging is sedert Frederik II. geheim en men oordeelt hier, dat die niet openlyk zyn moet zoo lang niet de groote algemeene belangen der natie openlyk behandeld worden; en dit laatste is, zoo men meent nog niet introevlyk.

Ik heb thans gelezen, verzeft eenige lieden gezocht, en boodschappen gedaan, hiermede is in deze groote stad dadelijk de voormeddag voorby. Ik at in het Hotel de Brandeburg. Hier sprak ik over de duurte in Berlyn, die zeer in het oog loepend is. Na alles wat men er nog van zegt, ^(dat my dat) schijnt de schraalheid van de omstreken, de groote afstand van welke de meeste voorwerpen komen moeten; de kortbaanheid van het transport voor alles, dat de Spree niet op af afvaart, de aanraken van deze duurte zyn. De stedelyke belastingen zyn ook zeer hoog, doch dit zyn zy in alle groote steden; - alleen kan men aanneemen, dat hier, waar de fortuinen en verkeringen minder aanzienlyk zyn, en vele behoeften der stad toch evenzeer aanmerkelyk, de belastingen naar evenredig.

Berlyn.

heid zwaarder dronken, en de voorwerpen, die
men verbruikt, meer in prijs doen stijgen. 147.

Ik heb ook gesproken over den toestand der
werklieden. Men zegt mij, dat die hier zeer
verdoornen zijn, meestal veel sterker dronk
drinken en trawf werken. Maandags
werken zy in den regel niet, vele Dings-
dags ook niet; en de vier overige dagen
zoo zy die nag valent werken, moeten
hun opbrengen, om de geheel week te
kunnen leven. De meesters hangen van
hunne knechten af; het is de gewoonte veel
meer by het stuk dan by dagloon te beta-
len, maar de arbeiders maken den prijs
en veel al zeer laag, zoo dat zy niet
alle dag behaeren te werken. In elk
ambacht zijn samenkomsten. Daaraan
trekt, die het bijna onmagelyk maken
zich aan deren dwang te onttrekken.
Zy verklaren, wanneer zy antwoorden
zyn, naar handspat elk, die voor zake-
nen meester of aan zake werk anders
dan op bepaalde voorwaarden anders
Indien men veelede werklieden laat
komen, hetgeen men reeds beproeft
heeft, zoo worden die door de ander en
Berlynsche spaedig af verleid, om van 's ge-
lyke te handelen, of daartoe door kwalle-
gen en mishandelingen gedwongen. Dit
misbruik moet ook bydragen, om Berlyn

De losbambigste overkleeden zijn de kleermid, ^x
keren en schoenmakers; hunne kleint opvoeren
en hunne gezichten onbeholven zijn bemerkt.

^x de Stoutapfelclub.

Berlyn.

148.
duur te maken, brengt men den arbeid en
de voortbrengstely van den arbeid, in zoo
ver die niet van elders kunnen worden aan-
gevoerd (zo als linien enz) te duur be-
taalt. ^x Trouwen is dit kwaad niet
alleen in Berlyn voorhanden, maar
het schijnt er in een ergeren graad dan
eldert te bestaan. Het behoort onder
die byzonderheden, welke in de theorie
van den arbeid nog voorbygezien zijn en
er toch in maatschappijen worden opgenomen
zoo men niet tot valsche uitkomsten
gebragt wil worden.

Ik heb nog nergens gezocht naar betere
kamers, dan die ik tegenwoordig heb; de
meeste zijn een slacht, of om andere
redenen niet aanneembaar.

Thuis schreef ik een langen brief aan van
Hensde, ik las nog wat en toen kwam
my de Heer Beelitz afhalen en bracht
my in 'een gesloten gezelschap van veel
mannen van rang en van naam, van
welke hy my voorstelde. Het was onge-
veer negen uren; men zette de zich aan
tafel en laepeerde, het duurde tot half
twaalf duurd. Slechts enkele namen
zijn my bygebleven: de rector de Buch,
prof Link, Schadow; de overige zijn my
ontgaan. Het gesprek was meest over de

Dezen nacht was er brand in de Tanden,⁺
strafte, niet zek. ver van my verwijderd. Ik
hoorde eerst klaren en vervolgens met
neel geroef de brandspuiten aanvaaren;
de inwoners kwamen ineenig op de been,
men zocht het aan de daartoe bestemde
personen over te laten. Dezen morgen liep
ik meen. De brand was zacht en
men runde met tamelyk veel orde
de balken en pijn op. Voor het vuren, dat
nog lueulde werd water in tonnen op de
den, met paarden bespannen, aangevoerd.
Dit alles geschiedde door mannen met een
zaort van laken op die geminnend was,
en onder een algemeen bestend meek,
zaam waren.

Men heeft, zoo ik hoor na de Brand-kamer
en Brand-Tischler, - vaste Rampenmakers, die
met hunne gereedschappen tegenwoordig mee,
ten zyn, om als er iets aan de spanten ontbreekt,
het dadelijk te herstellen. Het water was op
Heden aangevoerd met paarden, die de eijenaars
op beurt dadelijk vonden, moeten als er brand is

Berlyn.

149.
tydumstandigheden, ook veel over plaatselyk
nieuw, zeer vertroetelyk, blykbaar van
ande vrienden en kennissen. Daar ik my
voor het eerst onder dese heeren bevand
konde ik niet veel deel aan hun gesprek
nemen, en daar het zeiden metenschap,
pelyk of van algemeen belang was,
naet er voor my niets van op te tekenen.
x

Dinsdag 28 december. Dezen morgen
des ik behalven vele verpersone tegeten
en boudschappen, en bezichtigten van
kamers, dat alle, veel Tyd megnemen
en my slechts den weg, en min
of meer den tustand van Berlyn
duet kennen; een besach gemaakt
by den heer Hoffmann, professor in
de Statistiek, en bestuurder van
het Statistiek bureau (sedert 20 jaren).
Hy is 66 jaar oud, maar nog vol vlyt. Hy
ontving my zeer beleefd, en heeft lang
met my gepraat. Enkelde byzonderhe-
den, van hetgeen hy my zeide, wil ik op
tekenen. Omtrent het meenige vertroet-
men, dat men hebben kan op de statis-
tische opgaven naende hy als voorbeelden
aan: in Rusland is het aantal der gebo-
renen zeer veel groter dan dat der gestor-
nenen, volgens officiële opgaven. Men
meent daar na de toerneming der bevol-
king te kunnen berekenen. Die berekening

evenwel komt niet uit, dewyl alle de gedoopte kinderen wel gedoopt worden, en dus in de opgaven der geestelyken begrepen zyn, maar by den grooten afstand, waarop men in vele provincien van de kerken en priesters waant, een groot aantal personen en vooral kinderen sterven en begraven worden, zonder dat men er van de geestelykheid kennis van heeft, en dus ook zonder dat zy in de officieele opgaven begrepen zyn.

Omtrent de statistiek der misdaden hebben de grootste misvattingen plaats. Men bewyzt ander anderen uit de echte beschieden, dat thans de jongste misdadigers veel talryker zyn dan voor 50 jaren, en toch is de doodsoorzaak vaker, maar voor 50 jaren werden de jongste misdadigers duchtig gekasteld zonder form van proces, en thans worden zy even als de volwasseneren voor de rechtbanken gebracht. Ten opzichte van misdaden der bedienden tegen hunne heeren geldt nagenoeg hetzelfde.

De stukjes van Quetelet toekenen aan den H. H. weinig waarde te hebben, die heeft op anekdote of onvullende daadzaken zyne berekeningen gegrond, en heeft zelfs voortaan niet goed gerekend. De rekening der probabilititeit, reeds H., dat voor

de Statistiek rekening met opleverde. In die van Pruisen waarop hy zich verlate kan, zeide hy, kwamen de uitkomsten, zelfs over zeer vele gevallen en jaren, valstrekt niet met de berekeningen overeen. Het is ook valstrekt niet in te zien, waarom de kansen over vele gevallen zich zonde maaken opwezen. Als voorbeeld waarde hy aan het lotto of de lotery van vijf nummers uit 90. Dit was zoo berekend, dat de regering, volgens de waarschijnlijkheid, aannemelyk winnen maekt; en dit was een grond waarom men ze niet wegt afkeurde. By de uitkomst in Pruisen is toch gebleken, dat over een oneindig aantal nummers, waar het evenwicht der kansen zich naar de berekening der waarschijnlijkheid had maaken herstellen, de regering verloor in plaats van gewonnen had. En dit is zelfs de oorzaak van de afschaffing geweest.

Van het voorgesallene in België spraken de, zeide hy dat het hem niet voorkwam, dat de onverdraagzaamheid der katholieken onoverwinnelyk en hunne verering met de protestantische Hollanders onmogelyk zonde geweest zyn. Pruisen heeft $\frac{2}{5}$ katholieke onderdanen en men name zeer veel in Silezië en in eigentlyk

Prinzen. Het heugt hem nog, dat als Prins-
 siche troepen in Silefien gezien werden, de
 oude vrouwen openlyk den vloek over
 die Kettlers uitspreken; en thans heerscht
 reeds de volkomenste broederschap. In
 hunslyken maakt men geheel geen onders-
 cheid; men gebruikt dikwyls gemeenschap,
 pelyk de kerkgebouwen, en zelfs dienst en
 zelfde goddiensstaofening samtyds voor
 de twee geloofsbeltydennissen. Men verhaalt
 daarnaan de volgende byzonderheid. In
 een dorp, waar twienij katholiken en twee
 protestanten waren, en toch eene katholi-
 ke kerk met eigene fondsen bleef bestaan
 terwyl de protestantische tamelyk ver-
 wyderd was, had de gewoonte ingevoerd,
 dat de protestanten in de kathalike
 kerk de preek bywonden en alleen voor-
 des avondmaal en andere plegtigheden
 in de protestantische kerk gingen. Toen
 nu het feest der hervorming zonde ge-
 vierd worden, kondigde de kathalike
 pastoor aan, dat hy dien dag niet predi-
 ken zonde, dewyl zyne protestantische
 hoorders daar in hienne kerk moesten
 gaan. Doch drie navraagden zick by den
 pastoor en drongen er op aan, dat hy
 hen voor dat feest ook mocht eene preek
 houden. Hy liet zick overreden, en predikte
 op het hervormingfeest zoo dat de protestan-

ten zeer gestichtes inderdaad, en doet hy van de hogere katholieke geestelykheid, aan welke hy naderhand, op haar verlangen, die proef mededeelde, volkomene goedkeuring verwoneef.

In de Rhymprovinciën gaat men reeds zeer vooruit, en al, andere omstandigheden de toekoming niet hadden toegestaan, meende hy, dat België ook niet by een nieuw geslacht met Holland in dit opzigt rante verweten hebben, en dit toek is het eenige punt waarop, trent merkelyk tweespalt bestond.

Nu is wel geene verzoening meer te hopen; maar een regering die byzeloof en priaf ter regering ten onderbrengt moet om het belang van Europe vroeger of later worden daargesteld.

Ma t sten in 't Rot. de Pr. heb ik den heer Kattendyke bezocht, en heb met hem over Holland en Berlyn gespraat.

Ik ging nog naar de port, en bleef ver, volgens thunt schryven.

Derer dagen hoort men veel op de straten liederen zingen door een paar na jaige liederen. Dit is een Duitsch gebruik.

Het syn de arme schoolken van het gymnasium, die, by gelegenheid van het einde van het jaar de "Civrende" doen, dat is geel insamelen, terwijl zy een proef ge.

Berlyn.

nu van hunne vordering in het zingen, dat ¹⁵⁴
mede behaart dat het anderszins, dat zy out
vanzen.

Berlyn is tegenwoordig intotoekend goed
met gas verlicht. Dit geschiedt door een
Engelsche maatschappij, die opzettelyk be-
staat voor dergelyke ondernemingen. Men
heeft in het land zeer afgekeend, dat de
regering een onderneming van zoo veel
belang aan vreemdelingen opdraeg
die met de winst naar een ander land
zouden gaan. Thans beruimt zich, dat de
maatschappij nialst berekend heeft en
zeer groote schade lydt, toch moet zy
haar contract gestand doen, en nu
wordt de regering lang geraemd. Inde-
daad was het mis in een land, waar zoo
weinig kapitalen zijn, een onderne-
ming, die zoo hackelyk was, door vreemde
kapitaal te laten ^{doen} ~~aanvangen~~. Als het
nu door inlanders zal worden voortge-
zet, zyn de groote kosten van eerste
inrigting gemaakt, en heeft de onder-
vinding eenen grondslag voor verdere
berekening opgeleverd.

Woensdag 29 december. Dieren morgen heb
ik weder maal door de stad geloopen, om eeni-
ge benodigde zaken te koop, kamers te zien,
en benutten te maken.

Ik ben geweest in het Kunst en Industrie
Kabinet, in de Vintars waferstraße n° 5. Dit
 is een groote verzameling van voorwerpen
 van brack of leetobbery, waaronder
 zeer fraaye en kostbare. Men heeft dit
 alzer dagen byzondere ten toon gestelde
 ter gelegenheid van Kerstmis en Nieuwjaar.
 Men is verwonderd hoe veel overvloedig
 hebben gezien te zien. De eigenaars van het
 Lokaal en van het grootste gedeelte van
 het goed zyn, Rallenberg en Quittel, en
 zyn toch ook vele voorwerpen in commu-
 nie. Hooge meesjes zyn op verschillende
 punten al verkoopten gesteld. In een
 winkel kan men alleen in een hoef-
 plaats zaken. Porcelein, vanden, beelde,
 platen en vanden allerlyfste. Veel chinische
 vanden vanden en ook, waaronder nog
 liere. Men raide my, dat die vanden jaar
 in Hamburg vanden aangebragt door het
 ship princeps Loufe, en door de genaemde
 eigenaars van dezen winkel gekocht. Zelf
 onskeden, voorwerpen van natuurlijke
 historie vindt men hier. Het geheel was
 inderdaad tiensnaard.

Ik heb den heer Prof. Von Ramm opge-
 zocht en heb lang met hem gesprakt over
 historie, vooral over die van den dorp. Hy
 zal erdaags brieven uitzenden, die hy uit Parys

Berlyn.

176
getekenen heeft, zoodatende de laatste nummer
telling. Hy had nog al goeden smaak op den
gang van zaken. Pruisen wil geen oorlog
beginnen, den wanneer Frankryk dien
overmoedelyk maakt; den zat de meening
voor dien oorlog zyn, die er thans tegen
vande meyer, indeen hy van de Pruisen
of Rusen begonnen werd. Wanneer de
Franschen hunnen overmoed te veel toe-
geren, en Duitschland beleedigen, dan
zullen de Duitschen zich veranigen en tegen
Frankryk bestan zyn; hetgeen een wel-
licht niet zyn zoud.

Ik heb ook den Hr. Van Styrum bezocht,
die my van den staat van het nederland
geen zeer gunstige berichten gaf. Zoo hy
my zeide, telkenen de leden van het Congres
in Londen het niet eens te zyn.

In het H^{otel} de Brandebourg gezeten;
- nog kamert garni; - koffykhuys, waer-
vanten gelezen; - K^{önigstädtische} Theater,
waer gespeeld werd: Der hässliche Twist,
- Das war ich; - Der Schlafgänger und
der Windmüller. Gespeerd in het Cafe
national. In de Staatszeitung stond de
veroordeeling der Ministers in Parys.

Donderdag 30 december. De meening, dat de
Kroonprins niet in alle opzichten de wyze van
zien en handelen zyns vaders volgen zal, is

x van Pruisen.

Berlyn.

157

hier van algemeen. Men zegt my van hem, dat
hy eene groote achtiging heeft voor onze instel-
lingen en historische overblyfsels. Op zyn
dringend verzoek heeft de Koning het
kapittel van Brandenburg hersteld. Dit
was het oudste in Pruisen, van de aart-
kerk Christendoms in deze landen mitgegaan,
en daarom moesten er, naar de wize
van zien des Princes, eenige leeren zyn,
die Domherren heten, een viers inkom-
genieten en daarvoor niets daen.

Men had in het gansche Koninkryk in
de jaren 1808 en vervolgens, toen men
zoo veel hervormd heeft, alce over-
blyfsels van geestelyke orders vermindert
en de gaedeken naar het anderszins be-
stand. De herstelling van het kapittel
van Brandenburg wordt daar wel als een
ongeluk bij voertoecken. Beschikking van het
terugkeeren tot oude instellingen, die niet
meer passen. Vanneer men van deze "graaf-
heid des Princes moet gebruik te maken, tot
welke verkeertheden zal men hem dan niet
kunnen verleiden. Het is zoo men zegt,
Ancillon, die zyn leermeester was, welke hem
dese saak van duispany heeft ingebaerd.

Dezen morgen heb ik grootendeel door-
gebracht met my betere Wandeling te zoeken.
Dit is in Berlyn zeer moeilijk; de genen der
huizen zyn zeer duur, maar inwendig is die
wylt alles zeer slecht gebouwd, de toegang tot

de hamer is veelal moeilijk of moeij en
de hamer zelf uitgewaand. Men kan daar
enburen, zoo als de heer en ook reed, onder
vind, op het veld van de verhuurders, ge-
heel geen staat maken. Deze kleine moeilijke
heden maken mij de eerste dagen in Berlyn
minder aangenaam, en daer mij vooral
noel Eys verlieten.

Ik heb, als de vorige dagen in het Hotel de Bran-
debonp gezeten; daar is weinig maar gewoon-
lyk goed gezelschap, en de maand is een balcefs
maand; zoo dat ik daarop het een en ander
nemen kan.

Men stookt in Berlyn bijna uitsluitend hout
de kachels van witte tegelsteentje, gebouwd
en de rook wordt daarin door pijpen ge-
leid. Het vuur in die kachel, ligt te hoog
hier door is de vloer meestal kamden en
vaeten eveneens. De witte kleur en het glan-
zende der kachel, maakt ook, dat de warmte
te niet niet goed aan de lucht in het ver-
trek mededeelt. Wanneer het hout oorge-
brand is, draait men de pijp toe, opdat de
waarmte niet in de schoorsteen ga; zoo dra
men dit verzoemt verliest men een groot
gedeelte van de vrucht van het stoken.
De platzaam is, dat men in de kuit van
verwarmen nog zeer ten achtere is, en dat
is het hout zeer duur. Men stookt weinig
steenken, die komen uit Silesie op een
Oder en het kanaal dat dien met de Spree

Rumpff's Freudenfahrer XI.

Berlyn.

157
vercempt. Men heeft nog bijna geen kachel,
die voor steenkolen geschikt zijn. De waard
in het Kätel vende mij, dat hy in "yne keu"
ken steenkolen brandt, en er gaat voor
deel by vindt. Men heeft ook turf in den om-
trek van Berlyn, maar men stookt die by
na niet in de stad, om de slechte lucht die
hy verspreidt.

Als bouwstof gebruikt men hier alge-
meen baksteen. Zeer menigvuldig zijn
in den omtrek de opent, waarin die ge-
bakken worden, en de goede drafstaf is ook
in den omtrek voorhanden. Wanneer
men zandsteen gebruikt laat men die
kamen van de boorden der Elbe in de
omtreken van Dresden.

Professor Dirlchen kwam my Taren avond
afhalen, om my te brengen in de Schach-
klub. Deze klub wordt zoo genaamd, om
dat Schaken het eenige geoorloofd spel is en
er waarschijnlijk veel geschikt wordt. Wy vor-
den daar eenige heeren, die levendig over po-
litiek spraken, geheel zonder weerhanding
en vooral liberaal. De Hr. Dirlchen had
my dit reeds vooraf gezegd. Ik konde
my met deze heeren zeer goed verstaan
en zal ook wel meer in deze klub gaan.

Ik maakte om half 9 een bezuk by den
heer Perpouche, die my zeer vriendelyk ont-
ving. Er waren eenige dames en de gezon-
ten van Frankryk, Engeland en Saksen.

ken sprak meest over de gebouwen van den dag, vooral het proces der ministers in Parys.

Vrijdag 31 december. Heden, den ik de vertooningen van Gropius megen zien. Degen moogten dioramas: „Grabkirche in Northamp“, „tau; - en Gothisches Dom bey Morgenbeluecht“, „Lung, nach einem Bilde von Schinkel.“

By het eerste is de begaaftheid nader komen; men meent de kerk, waaraan nog gebouwd wordt, merkelyk te zien. Het tweede stelt een dorp en daarin eene schoone kerk met hare torens voor, en men blyft het aanblik van den dag en het opkomen der zon mee. Dit is fraai en knaagtig, maar het komt der werkelijkheid niet zoo naby.

Dezen avond zag ik, wat slechts des avonds, en heden voor het laatste te zien was.

De tent van den Dag van Algiers en wie die tent, waaraan weinig te zien is, een gezicht op de haven van Algiers by manschep, - en een gezicht op Petersburg: de haven, de Bours en omliggende gebouwen.

Algiers is wel mooi, maar men bemerke toch nog kleine gebreken in de teekening en in de uitvoering. Petersburg is in den smaak der vertooningen van Pierre in Parys, men ziet de torenen, en de menschen op de kaaien zich bewegen. Dit is met veel kunst en op eene groote schaal gemaakt, zoo dat het een goed denkbeeld van de werkelijkheid geeft. Een panorama dat ik eeneffers gezien

Wien 16. 76.

Berlyn

162.

Hij weet my het handschrift van een brief,
dat hy binnen kort denke uit te geven en
dat de beginselen van natuurwet en van
andere politieke wetenschappen bevatten
zal.

Wij spraken ook over Pruisen, zynen toe-
stand en vooruitzichten, waaraan Schou-
de beste meening knaastende. Het bestuur
der financien is uitstekend, zoo het outlay
moet kunnen alle de kosten van eerste
instruït en van eenen veldtocht betaald
worden uit hetgeen opgelegd en daarvoor be-
stemd is. Men heeft meer dan een derde der
openbare schuld afgelost, zy bedraagt nu
nog ongeveer 120 milliaenen daalders en
die som zal ook worden afbetaald. Hij
was ook van meening, dat Pruisen zeer
zeer ontwikkeld heeft door de afschaffing
der lyfseigenschap. Dit is niet by trappen
maar op eens geschied. In 1808 is afgeho-
ren, dat met den 1^{en} november 1810 nie-
mand in het koninkryk meer lyfseigen zoude
zyn. De landeigen zyn nu in den regel
eigenaars van een gedeelte van den grond,
en zy gevoelen zich zeer wel daarbij. Het
veelste heeft nu eenen plaats in het go-
vernement van Polen, en de Poolische hertogen
vangen ^{aan} reeds in te zien, dat zy less onder
den koning van Pruisen better hebben dan

Berlyn.

163
onder hunne oude regering. Dit is de reden,
waaraan men in het Grootkroonland
Rosen geen amenteling vermaakt.

Als een voorbeeld, hoe vorsten somtijds
door vergiften tegen hunnen wil konnen
duren, verhaalt hy my, dat Frederik de
Grootte, die zeer tegen de lyfseigenschap was,
800,000 inwoners naar Oost- en West-

Prusssen tot lyfseigenen gemaakt had, na-
melijk de bewoners der koninklyke do-
meinen. De keurvorst Albrecht, die ke-
zer van Prusssen was, had reeds de lyfse-
igenschap afgeschaft, en aan elken boer een
oorloofd het land, waarop hy woonde, te
verlaten. Deze boeren waren trots daarop,
en dikwyls wegejelyk voor de bestur-
ders der domeinen. Deze besturders ^{de} klag-
den nu aan Frederik, en de koning deed
daarop, dat de bewoners der domeinen,
niet zonder een verlof van zyne ambte-
naren het goed, waarop zy woonden, kon-
den verlaten. Hierdoor deed hy
hen op nieuwe lyfseigenen worden.

Omtrent den koning en zyne familie sprak
de heer Schmalz met veel lof. Voor eenige
jaren stond de kroonprins in de mening zeer
hoog, de koning veel minder, tegenwoordig is
het omgekeerd. Intusschen verdienen beide zeer ge-
acht te worden. De kroonprins is wel zeer tegen

Berlyn.

164.

revoluties maar niet tegen verbeteringen. Hy is
zeer godsdienstig, maar geheel protestantisch. Hy
zelf heeft zyne vrouw, de zuster des konings
van Bayeren, bekeerd. Om hier toe te geraken
verzoocht hy den hofprediker Strauß meer,
malen om den avond met hem en zyne vrouw
en zeer veel andere vertrouwde vrienden door
te brengen. Hy bracht dan van zelf het gesprek
op godsdienstige onderwerpen, waaraan de
princeps levendig deel nam. Ongevaarlijk vond
zich deze overtuiging, ging in de protestant-
sche kapellen avondmaal, en nam daar naar
den koning, die er niets van wist, om hem
aan te kondigen, dat zy had opgehouden
catholisch te zyn. Dit is voor de tsaar van
veel belang, omdat de invloed der jesuiten hier
door wordt afgetreden. Dit heeft in den laat-
sten winter plaats gehad, in het voorjaar ver-
nam men dat de kroonprinses evangelisch
was. De koning heeft eveneens zyne vrouw
de Vorstin Liegnitz bekeerd, zoo dat aan
dit hof alles protestantisch is.

Kamuel my de lieden, die ik opgezocht heb,
beleeft antwoorden hebben, vooral ik my nog
zeer eenzaam, en ik eindig het jaar in geen
vrolyke stemming. By den aanvang bevond
ik my zoo wel, myne loopbaan, myne levens-
wijze, myn bestaan waren zoo goed, zoo in onge-
eenstemming met myne behoeften, dat ik
alles verduwen, en zelfs heb ik geene waarnit-
zigten, die my zeer opdenken. Kleine lichamelijke
ongesteldheden, vreeselijkheid over kleinigheden,
zwaarte vaning, onbelleghoud van de lieden daar

ik mede in aanwaking kom, dragen ook bij, om my
ontereven te maken. Tusschen gaar dit alles spoer,
bij beter.

Zaterdag 1 Januari 1831. Rezen morgen
heb ik thuis overgebracht met schryven. Om
3 uren heb ik gegeten in de Stadt Rom. Het ge-
zelschap was zeer klein, het eten was goed en
zeer duur. De dag viel my te lang, om
den avond weder thuis te blijven; ik ben
gegaan in het Lohampielhaus, waar drie
Franse stukjes zeer goed gespeeld wer-
den: La Devote, - Le Concert, - La seconde
amuse ou a qui la faute.

In de Cauditorij van Krugler ben ik
vervolgent kaeranten ineen lezen.

Zondag 2 Januari. Het weder was helder
en ik voelde my gezonder en meer opgeveerd.
Ik schreef thuis brieven, - bezocht den
heer Bellits en den heer Van Styrum. In
het Hof de Br vond ik weder een menigtal
syke tafel. Na eten ben ik gegaan naar
het Wintertivole binnen de Hallische poort.
Men waren er veel menschen en waren de
zalen fraai verlicht. Men ging in de zalen
op en neder, gezelschappen plaatsen, zits aan
tafeltes, dranken, wijn, thee enz.; - nevens
zo als overal op openbare plaatsen van
dese soort. Het gezelschap kwam my niet
voor van de eerste rang te zijn; toch ook
niet van de verdachte klasse van Dames. Ik
saw byzonderheid, die geheel Duitisch is, met

Ik ging aan de Polisie mijnne Auffenthalt, & kaart vernieuwen, en zag by die gelegenheid het inwendige van zulk een Bureau in deze hoofdstad. Overal bemerkten die plaatsverwaa- men naar de politie-beambten met verschy- nen, meermalen; en wel met ik niet wie meer te beklagen, nu, de beambten of zy die daar hen dikwijls nuw behandeld worden. Hier waren ook men, die met werk en lastige formaliteiten overladen werd, en die mij met be- lyk medelyden inbaasende. Het alle de knellin- gen die de politie de, inwoners en vreemdelingen aandoet, bewijst zy toch nog niet het doel van instelling. Wellicht zal eens de menschen ook dat danker gedeelte van maatschappelyk bestant ophef- sen, en zekerheid, zedelyk en vryheid in overeenstemming brengen.

186
Ik op, dat de vrouwen vlytig aan den bierkantsmarkt-
ten. Zoo lang het niet geheel donker was
werd nog veel gebruikt gemaakt van de
Montagne rufse, dat is: de hoogte meer,
van men niet in wagentjes laat afvallen.
Hier heeft de baan de byzondere inrigting,
dat men niet reys uit meer in een half
mond rydt, en dat men onder wagenen
naar boven en op nieuw naar beneden
rydt. De toegang tot dit Tivoli is
te makkelijk, wanneer men geen vesting
heeft, om als gewone wintervermaak-
lykheid te kunnen dienen.

Teknischekomen heb ik het overige van een
avond met lezen en schryven doorgebracht.

Maandag 3 Januari. Ik had onaan-
heden met de uithuister mijner kamer, om
dat ik gewaant werd, dat ik met het hout be-
dragen werd. Ik bewoos Prof Dinklen, die
beloofde, mij eenen vertrouwden, bediende
te bezorgen; vervolgens huurde ik tegen
den 15 en andere kamer. Deze huyselyke
zorgen hebben mij byna den ganschen ma-
gen doen verliezen. Ik deed nog eenige band-
schappen en schreef en liet een versuip.

+ Aan tafel in het Nat. de Br. werd onder
anderen gesproken over inlandschen wijn.
In Silicien heeft men den zoogenamden
Grünenberger, een roden wijn, die tamelyk
drinkbaar is, en in eenige dorpen een bestan-

In de avond, evenwel maar vlugtig, heb ik
het kabinet van Natuurlijke historie, dat
nu en intotekend goed in order is.

Berlyn.

voor de landlieden opleent. Roudorn Pots,¹⁸⁷
dand bouwt men ook rodeu wgn, die men Pots,
dammert noemt. In Berlyn zelf zijn twee
liefshebbers, welke wgn brennen, zy wonen be-
den in de Lindenstrasse, te weten de Leibelma-
ker Leonhard en de verlatter Kecht. Zy geven
zich veel moeite en hun wgn is zeer drink-
baar. Een ander maakt wgn van aan-
dappelen, te weten de Hs Dorn in de Doro-
theastrasse no 4.

Dezen avond ben ik wat geweest in de
Schaakclub, waar veel politiek en meer
nondheid en daoricht gesproken werd.
Pallen, Frankryk, België waren, zoo als
men verwachtte konde, de anderziden.
Ik vond die heeren meer besmaard dan te
voren.

Dinsdag 4 januari. Thuis geschreeven.
Op verzoek van den heer Van Stieren,
heeft my de Secretaris des Oostenryks
toeken gezantschaps, de heer Odélya, in het
Café gebracht, daar heb ik wat gelezen.
Ik maakte vervolgens een bezoek by
den heer Prof. Lichtenstein, die met den
heer Janssen aan de Kaap geweest is.

Dezen avond was ik in het Opaankamp
waar gespeeld werd Der beste Ton; en Der
Platenreger als Eheprocurator. Ik heb nog
geschreeven aan myne aankomelingen van 1879.

Berlyn.

Maandag 5 Januari. Deker morgen heb ik ^{168.}
graatendeels thuis doorgebracht. Ik heb de aan-
teekeningen van myne reis in dit land in
1819 ten einde gelezen en wat nog ontbrak
afgeschreven. De herinneringen van het
geen ik voor ruim elf jaren gezien en op-
gemerkt heb, knopen zich natuurlijk aan
myne tegenwoordige waarnemingen.
Mijne wyze van zien heeft zich weinig
veranderd, allere hoop ik nu wat verder
en wat dieper te zien. Ik bevind mij
nagenaag op niemant in den staat van
"nothingness" waarin ik toen was, maar ik
ben over den tijd, die intusschen verloop
is, niet te onvrede; ik ben ook niet het
meer verzaend, kalmer en minder ne-
gend. Wie weet ook, wat het beste voor an-
te ontwikkeling, en voor de uitkomst het
beste is. Ik heb nu ook een meer bepaald
kring van studien, en myn titel van pro-
fessor geeft mij wat meer toegang tot
de Hooge School alhier, waarvan ik nog
hoop nut te trekken.

Ik heb nu die aantekeningen te bunden
gebragt, en ben aan de universiteit nog
gaan onderrichten waar, door wie en op
welke uren morgen de colleges hernat
worden. Sta't eten ben ik, zo al meer,
malen dezer dagen, vergeest aan de post
naar vrienden wezen vragen; heb verder
nog wat bemoeijng genomen; ben in het la-

+ en eene over Romeine historie.

4 Ik druef drudelyk en verzageld de wyzigingen
en theologische begrippen van Thomas van
Aquino voor.

Berlyn.

169.
Lies dagbladen meeran lezen, en breng myn
verderen avond thuis met lezen en schry-
ven door.

Zaterdag 6 Januari. Heer. hebben de Collo-
giet aan de Universiteit weder een aanneming
gemaakt, en ik heb er aadelyk gebruik van
gemaakt. Ik waande 2 lefen by van Hoff-
mann, eene over de Financien en eene over
de Statistiek; - twee by Raimar, eene over de
geschiedenis der Constituties en der Administras-
tie; - eene van Gaus over de Instituten; -
eene van Twilken over de geschiedenis der
middeleeuwen; - eene van H. Ritter over de
geschiedenis der Philologie by de Christenen.

4 Dit heeft my byna den ganschen dag bezig
gehouden. Ik heb in het Cafe national zage-
ten en geslapen, en ben verder thuis weest,
naam genceest, om myne aantekeningen van
die Collegies in order te brengen.

Vrydag 7 Januari. Ik heb weder de Collo-
giet van Hoffmann en Raimar bygewoond,
- ook dat van Schmalz over de Cameral Wif-
tenenschappen; en dat van Ritter over de Geo-
graphie.

Er had zich een huinder naar myne kamer,
opgedaan, en zoo ben ik met overleg der
huinder, nog dezen avond verhuurd en heb
de kamers betrokken, die ik tegen den 15-
gehurd had, en die toen ledig stonden, in de
Heissstadtke Kirchstrasse n. 7. Het myne nieu-
we inrigting bracht ik een deel van den avond
door, en ging alleen in de Conditorey van
Krausler wat gebruiken. By deze gelegen-

Berlyn.

170
heid zag ik een natuurschynsel, dat zich hier
zelden vertoont, namelijk Noorder licht. Toen
ik om 6 uren thuis kwam van de Universiteit,
begon dit reeds, en de menschen stonden er
naar te zien; maar het was zoo zwak, dat
ik er weinig acht op sloeg. Men, ruim te
gemaken, was de hemel in het noorden gans
in glaad; lager wit en hoger rood. Dit
licht veranderde menigvuldig, scheen
zich dan te vereenigen en dan uit te brei-
den; verdeelde zich ook, vormde groote
flacopen aan de lucht, die al stroom-
den uit een middelpunt scheen uit te gaan.
Het was zeer mooi om te zien. De hande-
mat was zeer hevig en dit stak af by het
schynbare punt aan den hemel. Uit de
beveemding en de gesprekken der men-
schen konde men bemerken, dat het voor-
der licht hier zeer zelden gezien wordt. Ik
vond mij zeer moeten bedriegen indien
het iets anders geweest ware. Echter ben ik
niet afgitig te lezen, wat er oeffeningen
van gezegd hebben.

Zaterdag 8 Januari. Dieren morgen waande ik
tot Collegia by van Michelet over de Geschiedenis
der nieuwe philosophie. Ik heb overigens weinig
gelezen en geschreven. Om drie uren bracht
mij de heer Hoffmann in de Gesetzlose Gesellschaft.

x het koninkryk.

Berlyn.

171.
waar wy met een dertigtal gasten het middag-
maal hielden. Zulke gezelschappen zijn hier
menigvuldig; de leden komen om de acht of
negtien dagen byeen, om te eten, en
brengen als gast mede die, zy willen. Waaltz,
den snel vromen dansentegen zijn zeer weinig
algemeen, vooral om de kostbaarheid. Want,
wanne men vrienden wil uitnodigen, doet
men dit veelal in zulke gezelschappen.
Ik heb veel met den heer Hoffmann gesproken
over statistiek en staatshuishoudkunde, zoo
veel als zich dat aan tafel doen laat. Hy bracht
my in kennis met den heer Gehrmann Engel,
hardt, die by het statistiek bureau onder den
heer Hoffmann werkzaam is, en vele landkaarten
uitgegeven heeft. Het gezelschap was in het
algemeen zeer goed, de gesprekken waren over
politieke en wetenschappelijke onderwerpen.

Om zes uren vergaderde in hetzelfde huis,
Linden 44, de Geographische Gesellschaft, en
daar werd ik door den heer Engelhardt gedropt.
President was Prof. Ritter. Er werden ver-
scheidene stukken voorgelezen, een door den
heer Engelhardt over de Statistiek van Polen,
waaronder hy de bevolking op ongeveer 4 millioen
men begaafte. Een byzonderheid, die ik opmerkte,
was wel is nog, dat er slechts drie steden zijn
die meer dan 10,000 inwoners hebben: Warschau,
Lublin en Calisch, en slechts vier die van 5 tot 10 duizend
inwoners tellen. De heer Reinmann ver-
toonde eens kaart en gaf een stuk, om het nog

lyke, de staken in Duitschland te bepalen, waan
 zekere eind. syllaben van de namen van plaats
ten als groepen voortkomen. Die eind. syl.
 tekenen zyn Duitsch, Slavisch, of Romeinsch,
 en zoo zande deze bepaling kunnen waeren
 tot de historishe kennis van den oorsprong
 der bevolking. Men vindt de Slavische namen
 zeer ver wettelyk in Duitschland, zy zyn in alt.
a. sch. Landen zande men kunnen oorsprong
 niet vernemen door eene kleine verandering,
 die zy ondergaan hebben, zoo als Budweis,
 voor Budissa, Leiprig voor Leipzka, enz.
 Ik merkte nog op, dat volgens den lexen Drey
 en furt hetzelfde beteekenen. Er werd ook
 stukken over meteorologische ondersoeken ge-
 lezen, en eenige heeren deelden hunne waer-
 nemingen omtrent het Noordlicht van
 den vorigen avond mede. Allen kwamen
 daarin overeen dat het eene zeer merkwaardige
 en hoogst zeldzame verschijning geweest is.
 Het gezelschap bleef byeen, om te lachen, hetgeen
 my laat dunde. Men was nu meer dan nog een,
 zoo talryk als aan het middagmaal. Ik maakte
 te nu onder anderen ook nog kennis met den
 heer Zéne directeur van de School voor blinden,
 en tereuf bintengaven hoogleeraar aan de Konig-
 school, waan aan hy tacht dit half jaar geen
 collegie geeft; — met den heer Ermann pro-
 fessor in de natuurkunde en den heer Rison direc-
 tor van de „Berlinsche Gewerkschule“.

In het dezer dagen, en heden byzonder, veel over
 den toestand van Polen hooren spreken, men
 kent kunnen opstand in alle opzichten af. De
 Russische regering, zegt men, wil voor dat
 land niet drukkend, Alexander en zijn brue-
 der hadden reeds veel gedaan, om den toe-
 stand der Polen beter te maken, en zelf de
 politieke zelfstandigheid te bevorderen. Onder
 geene vroegere regering is het hun zoo
 goed gegaan. De Franschen hebben op verne-
 na voor Polen niet zoo veel gedaan als
 de Russische Keizer. De welstand, de land-
 bouw, de bevolking zijn voorbeeldloos
 vorderd gegaan. Het is moeilijk te be-
 steeuen, of dit oordeel vrij van vooroordeel
 menheit is. Men vermoedt ook de aan-
 vorderd omdat zij groote rampen over het
 volk ^(gebragt hebben) zonder eenig vooruitzicht van gaeden
 uitlag; alleen de groote ligtheden,
 die men hun toelicht, kan begripelyk
 maken, dat zij zoo onbarmhertig gehandeld
 hebben; maar die zal hen ook by de eerste
 nederlaag doen zwichten; zij zullen niet
 tot het uiterste volhouden, dit ligt niet in
 hun karakter, zegt men. In hoe verre dit
 gegrand is, zal spoedig de uitkomst kennen.

In het Groothertogdom Polen is de bevolking
 wat meer verlicht, en begint men de wettenden
 der Pruisische regering te waandren, vooral
 de afschaffing der byzondere schap. Die bevol-

Berlyn

174
king zal eindigen met Duitsch te worden,
en nu als de bewoner van Pruisen en Po-
nenen, die ook Slaven waren, Duitscher of ge-
warden zijn. In Cracow, waar men
veel naaresten gewest, hebben de inwoners
zich met de opstandelingen van het Konink-
rijk vereenigd.

Ik stel mij voor, dat het lot van Polen zal
afhangen van het al of niet uitbarsten van
den oorlog met Frankrijk.

Zondag 9 Januari. Dieren morgen ben
ik meest thuis geweest, heb gelezen en
geschreven; naar de Duitse kerk ben ik
vertoofd geweest, de preek was begon-
nen en zoo lang die dienst worden
de deuren gesloten.

Dieren avond ben ik in het Schan-
spelhaus geweest, maar gespeeld werd.

Die Damen unter sich, en Das Ka-
milleon. De intravering was intes-
sant gaed; byzonder speelde Wämer
voor een gaeden vanden landeelman
onverderlyk. Ik heb thuis nog wat
geschreven.

Maandag 10 Januari. Ik heb weder
de Collegies van Haffmann en Rainer,
en deren namiddag die van Schmalz
en Hegel bygewoond. Het neemt een

Berlyn.

graat deel van den dag in, en dan nog heb ik
niet te doen met thuis het een en ander van
hetgeen ik gehoord heb op te tekenen. Het
heeft voor my veel belang, en ik gaarne
my vele handigheden, die my nuttig
kunnen zijn.

De zond avond was ik weder met den
heer Bealitz in de Kontags-Club. Veel
belangrijks werd er niet behandeld. Ik
heb nog al veel gesproken met den heer
Friedrich lid van het hooft Militair
Gerechtschap, een intetekkend man, die eigen-
lyke rechtgeleerde was, maar met naam
de civiele overlaggen als officier mede
gemaakt heeft. Hy is met het ontwerpen
van een Militair wetboek belast, en
heeft my daarnach het een en ander me-
de gedeeld. De militairen staan ter zake
van alle, ook gewone, misdaden van mi-
litaire rechtbanken terecht; - volgens het
ontwerp, zullen altijd gewarene uit-
spraak doen, zoo wel over het recht als
over de daad; - de Auditor Militair zal
ophouden aanklager te zijn, en gantsch on-
partydig voorlichten; - een aanklager
zal uit de militairen welken naar mate
van den rang des beschuldigde benoemd
worden; - elk beschuldigde zal ook naar

Dinsdag 11 Januari. De zelfde collegies by
gewoond als gisteren. Daarna ben ik ge-
weest in het journalen-kabinet van de
Bibliotheek. Ik heb my voor de eerste
keer alleen wat in het algemeen omge-
zien. Er zijn hier 105 Tydschriften, die
blyven een maand ter lezing liggen, en
worden dan in de Bibliotheek geplaatst
of uitgeleend. Dagelyks is dit vertrek
van 11 tot 2 uur open voor professoren
en bepaalde ambtenaren; - met uitnemen-
ding van Zaterdag en Zondag.

Deze avond heb ik doorgebracht by Prof.
van Ravenna. Ik vond er Prof. van der
Nagel, een Majoor Willison, Professor
Le Trone een schilder en teekenaar uit Pa-
rys, die in Petersburg een Lithographie
zal oprigten. De heer van Ravenna is ge-
trouwd, heeft een zoon en een dochter,
die bijna volwassen zijn. Wy hebben wat
thee gedronken en daarna gesproken, en
wy hadden veel en goed gesprek, meest
over historie en politiek. De majoor W.
is een zeer melandschaps man, die uitstee-
kend goed spreekt; hy is groot bewon-
deraar van Napoleon en van de Fran-
skind. Hy verdedigde met veel kracht
het stelsel van volkomen vrijheid van
spreeken, schrijven, drukken, van lang niet
geene straffene zonden pleegt, ^{hy} wil de iem. de

Berlyn.

177
Jesuiten, den afzagen, aan allen toetstroom rieb
te versoenigen, te prediken enz. Gas lang zy
niet stellige, wederrechtelyke daden plegen.
Dit stelsel is reeds dikwyls ontvinkteld,
en ik moet bekennen, dat, zoo al, de
Kajoor het voordraef, het volkomen
consequens is. Daardoor konde hy
zich veel beter verdedigen dan zyne
tegenparty, die de jesuiten, jacobynen
en andere verstoorders van den staat
willen te keer gaan eer het kunnad, dat
zy beaagen, ten uitvoer gebragt wordt,
en die natuurlyk hun stelsel naar de
omstandigheden, en niet naar afgetrok-
kene regels vormen. In de merenlykhe me-
nold exemplar ben ik verzekerd, dat het
scheane stelsel van onopgekke vryheid
elke roman is. Toch is het ook hier zeer
verbreid, en vele stellingen zich voor, dat
die vryheid algemeen behoorde ingevoerd
te worden.

Woensdag 12 Januari. Heden heb ik
het Collegie bygewaand van Michaels over
de historie der nieuwe philosophie, en deze
van Keppel over de Philosophie der historie.
Bekalven die hoorde ik Helwing, privaas
docent, over de Romeinsche historie. Hy be-
handelde de Licenische vagationes, de leg-
agnum enz; sprak duidelyk en tamelyk
nlag, hy is nog zeer jong. Zyn Collegium

Ik hoorde ook den hertogswaam Prof. Schmidt over Dante. Hy legde den dichter grondig en geleerd uit; sprak evenwel zeer onduidelijk en onaangenaam. Er waren slechts twee toehoorders. Zoo ik hoor, wordt er weinig werk van nieuw talen, vooral van het Italiaans, gemaakt. Een ander academisch onderwijs, Tabbrucci, heeft geen collegie tot maand kunnen brengen.

By den heer Bopp woonde ik een collegie by over het Sansemitisch. Hy leide een geslacht uit, ontleede woord voor woord, zoo dat hy niet meer dan drie regels behandelde. Er waren acht toehoorders, zoo ik hoor is dit het gewone getal, en dit is veel, als men bedenkt dat het allee half jaar is. Ook legt men niet hier nog al veel op de oosterseke talen toe. De heer Bopp is nog een jong man, is gewoon hoogleeraar en is vol gna voor zijn vak. Dieren avond ben ik met vieran smaken in de Schachklub, en heb vervolgens met den heer Kuttandzke thee gedronken. Daarna heb ik nog tot over 12 uren geschreeven.

Donderdag 13 Januari. Dieren morgen heb ik maar eene les van Hoffmann

Berlyn

en eens van Raurer bygewoond. De heer 179.
Van Stirum bezocht mij en bracht mij
een brief van Rotterdam.

Ik waande ook eens les by van Rau-
guy over de Pandecten, die ik intotookend
gaed vaud. Ik heb nog niemand gevon-
den, die 't zo duidelyk en eenvoudig, en
tegelijk zoo grondig voordraagt. Hy
gaf zyn Collegie baren in de grootste
zchoussaal, en daar waren alle plaatsen
keret. Hy handelde over de Servitutien.

In dezelfde zaal houte ik om 4 uuren
gaaf over de instellingen van Jur publi-
cum onder Lodewyk XIV, zoo heet het; maar
eigentlyk was het de geschiedenis van de
Fransie. De toeloop was ongelyken groot.
Hy sprak zeer levendig, vrij onderhou-
dend, zocht zeer de aandacht op te wekken.
Niet ongepast vaud ik hetgeen een stu-
dent er van reeds dat hy veel "witzaelt".

Ik hoorde nog Hezel en ging toen in
het Lokaalspielhaus, waar Emilia Ga-
lotti gespeeld werd. De meeste personen
werden gaed vaangesteld, byzonder de
Gravin Ossina door Mr. Crclinger, en
Odoardo Galatti door Lemm.

Nu heb ik thans nog niet geschreeven.
Ik heb niets te doen, en toch zyn my de
dagen nog veel te kort.

Berlyn.

180.
Vrijdag 14 Januari. Ik heb de Lopen van Hoffmann en Ranner bygewoond, heb een brief naar Rotterdam geschreven, en ben om 4 uur by den heer Van Stürum thans eten, waar niemand was dan ik. Dieren avond bezocht ik Prof. Schmalz en bleef lang met hem praten over Staatshuishoudkunde en allerhande andere onderwerpen. Hy is een Hys physicaaat en wil gaarne zyn stelsel ontwikkelen, en daar ik my niet voorstel den anderen man te bekeeren, spreek ik hem niet tegen; ik win er toch by, dat ik dat stelsel in zyne byzonderheden nauwkeurig hoor ontwikkelen. Van latgeen hy my van der mededeeling heeft, wil ik nog dit optekenen.

De Bank van Berlyn bestaat nog van den Ege van Frederik II. Deze koning verstand weinig van Economie politique, en liet zich dus dikwyl door onuitvoerlyke plannen wegloopen; zoo was dat van de Bank. Het plan was eens voorgenaamde Giro-Wechsel-Let-ten en Leih-Bank op te rigten. Men stelde een eenheidsdig bankgeld daar van 1 Thaler 10 G. Grofchen, een vierde van een Friedrich d'or, en dat naemde men Pond. De vermenig der twee metalen en de last van berekenen zonder eenig nut deed deze Ponden spoedig weder vervallen; vrijwillig legde men geen geld in de Bank, in papiergeld van haar had men geen vertrouwen. Het slot is dus gemeen, dat deze voorgenaamde bank de gelden, die zeytelyk gedeponeerd werden, die van minder,

Nieuwari 77.

Zie bl. 155.

Berlyn.

jarigen, in bewaring bekant, omdat de regering ¹⁸¹ het voorgelieven heeft, en daarvoor den ma-
tigen interest van twee en drie per cent betaalt,
terwijl zij weder uitleent tegen vijf procent.
Alleen vermag zij niet op hypotheek leenen.

Eene andere mislukte instelling van tre-
denk bestaat ook nog. Het is de Leehand-
lungs-gesellschaft. De koning verlangde,
dat in zijne koninklijke hofhoudende hand-
magt komen en regte daarvoor deze
maatschappij op; zij behield het intolui-
tend recht, om buitenlandse goederen in te voo-
ren, en de koning verrekende 10 procent
rente. Dit lokte de kapitalen uit. Het ging
met dien handel zoo weinig voordelig, dat
men spoedig de renten van tien tot vijf
vermindende, teruggave van het kapitaal
aanbiedende. Haderhand heeft de koning
alle de acties ingekocht, en hij maakt nu
de geheele maatschappij int goederen voor-
deel en van te trekken. Het monopolie
voor den invoer van zant dienst nog
vaart. Voor een paar jaren heeft men een
schip met Pruisische varen naar China ge-
zonden, dat met thee en allerhande kleinaden
teruggelaten is en aanmerkelijk verlies heeft
opgeleverd. Men behoeft die zoogenoemde
koninklijke Leehandlungs-gesellschaft alzo
afte schaffen.

De maatschappij voor den Indischen handel
voor eenige jaren te Elberfeld opgericht, bestaat

Berlyn.

ook niets dan schade op. Zy is het werk van een
plannemaker, die reeds bankraet gemaakt had.

Zaterdag 15 Januari. Ik heb dezen mor-
gen het Collegie bygewoond van Prof. He-
meyer over den Satenspiegel. Hy is nog
een jong man van ongeveer 30 jaar; zyne
voordragt is eenduidig, duidelyk, zeer ge-
past; de uitleg, dien hy gaf, was zoo wel
nuttiggeleerd als taalkundig, en voor Duit-
sche Juristen zeer nuttig. Ik ben ook in
de les van Schellert over de nieuwe phi-
losophie geweest; thans heb ik vervolgende
brieven geschreven. Dezen avond zag ik
in het Opernhaus Romeo en Julia spelen.
Mr. Ellinger was in de rol van Julia
zeer goed. Ik heb wat gespraakt met een
jongen Deen, die maakt my dat; hy was
Forstjunker en zyn naam Lichtenberg.

Zondag 16 Januari. Dezen morgen heb ik
de godsdienst in de Doukerk bygewoond.
Er waren naar evenredigheid van de plaats
veel menfchen, de preek was middel-
matig; de fpreker behandelde een plaats
uits een brief van Johannes over het waer-
nemen der maatschappelyke pligten. De
woorden van den Apostel zyn zoo een-
voudig en duidelyk, dat, zelfs zonder ont-
bloot te zyn van talent, men niet wel een
reddehanden kan, om ze uit te leggen en toe te
passen, zonder overvallig en langweilig te
spreeken. Ik wil dit taet geheel niet afge-
meen toepassen, want de lieden, die aanme-

Zelfs het gemeenschappelyk gezang werd x
lynd gantsch verwaarloosd, men kwam
na het voorgedrag, en ging heen naar
het nagesang.

Berlyn

1871
Zig waren, zekeren niet veel stichting te luy-
teren. Eene opmerking naar meer belang
naar mij, wat de onbeduidendheid van
de formen der nieuwe lithurgie. Ik had
die reeds meer gezien. Zy zijn blykbaar
van de catholiken weder overgenomen,
en daargesteld, om wane het mogelijk ee-
nige statigheid aan den eeredienst te
geven. Maar myne overtuiging zijn die
mislukte pogingen en die mislukken
maesten. De predikant staat voor het
altaar, waarop een kruis en twee bron-
dende wateraarsen gesteld zijn, leest ee-
nige formulieren, het geloof en het on-
ze vader. Het Choor zingt tusschen beide
eenige regels, twat de predikant lastig
niet veel verstaander, maar de gemeen-
te weet het, kent ook de regels, die het
Choor zingt. Doch juist daarom komt
men eerst als de preek begint en stelt
geen belang in die formen die altyd de
zelfde zijn. Men kan de menschen niet
willenkennig daen geloven, dat daarin
eene heiligheid gelegen is, en als men dit
konde daen, wande men te kort maar we-
tinglyk daen tegenwoordig zijn, als de ca-
tholiken in de mis. Het oagmerk, om het
goordienstig gevoel op te wekken, de men-
schen te veredelen en te verheffen wordt
daar door niet bereikt. Het is eene ern-
stige vraag, wat men hier uit bepluist, moet
alle eeredienst heeft zijn oorsprong in het

Anthropomorphismus, dat geloven goed, dat men aan het oppermensen behagen maakt door dezelfde middelen, waardoor men de menschen vereert: door maaltijden, reizen, werken, gezang, vlegeryen. Men nadert het tydperk, waarin men van die voorstelling zal teruggekomen zijn. Wat zal dan de godsdienst of culte vernemen; zal het hart van een mensch de tempel des eeuwige zijn, en zal reinheid en strenge deugd niet aan het innerlyk gevoel der Godheid en der onsterfelykheid knopen? Het is moeyelyk dit voornit te zien. Maar zeker is het weinige belang, dat men in interlyke vormen van een godsdienst begint te stellen niet eene blote verbeelding der menschen; het is een natuurelyk gevolg van den voortgang der ontwikkeling, en men zal het door lithuysen niet terughanden. Of een nieuwe Godsdiens de bestaande zal vernemen en een nieuwe leven brengen in hetgeen thans afsterft laat niet voornit zeggen. De volgelingen van Saint Simon zeggen van ja; doch ik geloof niet, dat zy het raafel zullen oplossen.

Dezen avond ben ik in het Opernhuis geweest, maar Fidelio gezeten werd; het was zeer val; de muziek was mooi; en de val van Fidelio (de vrouw van eenen

Berlyn.

185.

staatsgezanten, die om waren man te neemen,
verkleed als knecht in dienst van den kerk-
kenmeester (kamt) werd daar Mr. Schöder
bevrucht vervult; hy zong met veel by-
val, en terent is hy byzonder mooi en
speelt en spreekt met zeer veel uitdrukking.
Zaterdag 17 Januari. Dese morgen woonde
ik weder de lessen van Hoffmann en Resner
by. Ik heb gegeten in de Schach-Club waar
my de heer Dirksen had uitgenodigd. Het
vermaak was zeer gaad; men sprak nog en
nand. Myn buurman aan tafel was een
belangryk. and man, met name Ben
David, jaad van geboorte, Kantiaans-
myljaar, Schayner van verscheidene suc-
ken. Ik heb veel met hem over vriendschap-
pen gesproken. Een medelid, dat ik daar
doorgaans vinde is de heer Timan, Kiez-
nath, een man, die zich onderscheidt door
veel onbewimpelde vrijzinnigheid en
belangelose gehechtheid aan zyne gesae-
lent. Hy was heden zeer spraakzaam en
verhaalde ons vele byzonderheden van
zyne levensmyre. Tug zyn by Scheligen-
ren kaffy drinken, en naar de Club terug-
gekeerd, maar ik was tot over 8 uren
bleef praten.

Eene tyding, die my zeer ten neder slaag,
en die men zich daar verhaalde was, dat
haestriekt door de Hollan door zonde zyn
overgegeven.

Ik maakte napoleon bezoek by den heer van

Berlyn.

Styrum, die my koop gaf, dat de Tyding om-
treft Maastriacht nader 29.

Dinsdag 18 Januari. Ik heb de collegies
van Hufmann, Roumer, Schmalz en He-
gel bezogwaard; en den doeravond in
het Konigstaetische Theater geweest, waar
„Das Mädchen aus der Feenwelt“, ook als
„Bauer als Millionaar“ gespeeld werd. Dit
is een dwaas Possenspel, dat alleen door
den actor Spitzeder eenigzins onderhou-
dend wordt. Hy heeft veel talent voor het
Laagcomique.

Ik heb brieven uit Holland bekomen, en
heb vernomen, dat Maastriacht niet onge-
geen maar antwort, dat heeft my wat
opgetoend; maar ik had hoofdpijn en
geen lust om bezoeken te maken.

Woensdag 19. Het Collegie van Michaelis by-
gewoond; thins van dit en andere collegies
wat opgetoend; een brief aan van Rees ge-
tekenen. Ik heb gezeten in het Cafe national
met den heer Toman en twee onbekenden.

Om 5 uren ben ik in het Collegie van Hegel ge-
weest.

Dezen avond bracht ik door by Prof. Lichten-
hein, waar my groot gezelschap was: weinig
dames, eenige professoren en andere hojaards
heeren, en een aantal studenten. Ik heb veel
gepraat met den heer Ehrenberg, die in Egypte
en Abyssiniën en laatst met Humboldt
in het Uralgebirge geweest heeft; hy zat
naast my aan tafel en met vier van my zat
de heer von Buch, die ook van zyne reizen ver-

Ik ontving een brief van Van Kennel +
waarin hij mij schryft, dat ik in Utrecht
zal geplaatst worden.

Berlyn.

187
haalde. Het is geoorloofd, maakt nog jaarlijks een
reus en schryft boeken; hij is privaatgeleerde.
De Hr Ehrenberg is natuuronderzoeker en
professor aan de Hooge School, waar hij over
de insecten college geeft. En waren onder
de Studenten Twitters, een van de Kaap,
een uit America, en vele uit alle streken
van Duitsland. Deze verscheidenheid gaf
dikwijls belangrijk gesprek. Herrouw Lichter-
stein is een lieve, beschaafde vrouw.

Donderdag 20 Januari. Als gewoonlijk
maande ik de les van Hoffmann, Ran-
ner en Kegel bij; ook dat van Gauss over
Ladewijk XIV, hetgeen zeer val was. Dieren
avond bezocht ik den Hr Bealitz en den
Hr Van Steen. Den Hr Barpacher
vond ik niet.

Vrijdag 21 Januari. Ik woonde de college,
by als gisteren; schreef vervolgens mijn aan-
teekeningen van dat van Kegel over, en ging
om 3 uren in het Café national eten. Om
5 uren maande ik weder een les van Kegel bij.
Ik ging daarna een bezoek maken by Hoff-
mann en bleef nog al lang met hem praten.
Hij meent, dat België onder den Koning, maar
met een afgezonderd bestuur zal terugko-
men, dat in Polen onenigheid zal komen,
en die revolutie dan ook zal ophouden, en
dat van de bewegingen in Duitsland niets
ernstigs te verwachten is.
Wij spraken over de Statuten van Pruisen. Daar
over zijn geen valdaende werken: dat van de

Berlyn.

186.
man is niet veel waard; dat van Leditz denge-
geheel niet, het is geheel onverschuldig en
zonder verstand verzameld; - want beter is
dat van Voigt in Halle. Het werk van
Herder over de Industrie is zeer goed; - dat
van Meier, "Blüthe in die Zeit" is niet anders,
langrijk, maar het is eenzijdig, omdat hij
alleen de daadzaken naar zyne stelling, dat
Prinzen zeer blaazend is, verzameld heeft.

Ik heb het verspreiden van den avond thuis
met tekenen doorgebracht.

De koude is dezer dagen zeer streng, de
wind en de gladheid der straten, maken
het gaan door de stad zeer onaangenaam.

Zaterdag 22 Januari. Van college by
gewoon; thuis brieven geschreven, lezen
en andere nagelaten en opgelezen. Ik
las onder anderen in de Endkunde van
Ritter, die mij de Hr. Bayen geleend had.
Ik heb by den Hr. van Stirum gesproken en
het daarna nageaf, zeggende een bezoek by
Rammert te maken. Ik heb thuis nog ge-
schreven.

Zondag 23 Januari. Thuis een brief aan
Engel geschreven, en gelezen in de Geogra-
phie van Ritter. Vergeef, ging ik by de Heer-
en Bayen en Engelhart. Ik bezocht ver-
volgens Pr. Dietrichsen. Ik at in het Hotel
de Brandebourg; na't eten bezocht ik Prof.
Hezel, met wien ik over België, Prinzen en

Berlyn.

Hy behandelde de verbintenissen, die uit de
Laten voortvloeijen.

189
over de Philosophen van onze Tye sprak. Hy is een be-
leefd man, die het naachkomen heeft van recht door
studien overmakt te hebben. Hy schijnt twintig
de 50 en 60 jaren oud te zijn.

Ik ging in het Opernhaus, waar Oberon ge-
geven werd; Adde Schröder de vrent speelde
veel mooi voor Retia; de decoraties waren
by uitstek fraai. Ik ging met den heer van
Kattendyke naar in het Cafe national.

Maandag 24 Januari. Ik woonde de
lessen van Hoffmann, Ramm, Hegel
by als gewoonlyk. Ik ging ook in die
van Klauze over de Instituten. Hy is
een man van ruim 40 jaren; spreekt
elluvandig, vriendelyk, zonder aanna-
tizing; hy is leerling van Savigny. *

Dezen avond heb ik thans doorga-
bragt met lezen, en heb een langen brief
aan Dupont geschreven.

Dinsdag 25 Januari. Ik heb ook veel
colleget bygewoond: die van Hoffmann, Ram-
mer en Hegel, welke ik voor eerst regelmatig
denkte volgen en waaraan ik dus niet meer be-
hoef te spreken; — en die van Wilken over de
historie van de Middeleeuwen, en van Stübe
over de historie der oorlogen van 1813 tot 15.
Dit laatste is publiek, en daar het vier maal
meer is en over een zoo beperkt onderwerp, zoo
kan het zeer veel byzonderheden bevatten. Dat
hoorde ik in deze les alleen een klein gedeelte van den
slag van Leipzig behandelen. Er was een talryk

Berlyn.

gemaakt en men ziet den kongleeraar gaarne te
huaren; toch kunnen de byzonderheden van kryg-
verrichtingen van elken generaal en van elk corps
maatschappijk een algemeen belang inboezemen;
terwijl het niet wel mogelijk is, dat zy, die
niet krygskundig zijn, niet de zwerf duidelijke
voorstellingen en daarover oordeelen; en waar-
ken die zich voor den krygssdienst willen be-
kwaamen maken, geloof ik, dat zulke lezers toch
ontvrekend zijn, die maaken metenschappelyk
militaire werken over de noodlagen bestudeeren.
Prof. Strüker is een levendig man, die evenwel
nog meer met weinig begaafdheid voorovergaat.
Hij gaf dat hy tusschen 40 en 50 jaren oud is.

Dezen avond ben ik in de Schachclub ge-
weest. Daar werd onder anderen gesproken over
de Kandelmaatschappij van Elberfeld, welke he-
den aankondigt, dat zy naar eerst geen renten
van hare actien betalen kan. Voor eenige ja-
ren was de algemeene meening dat Pruisen, om
wel te naven voorzigtelyk te handelen hebben
moest. Dit heeft aanleiding gegeven tot de op-
rigting derer maatschappij, die byzonder be-
stemd was, om aan de fabriekwaaren afneem te
besorgen. Haar kapitaal was op een maximum
van twee millioen Thaler bepaald, waarvan
4 pr. 100 renten betaald werden. Die renten zijn
tot nu toe (10 jaren lang) betaald; in het eerst
ook enige dividende van overwinst. De
maatschappij heeft groote schade geleden
in Mexico, in Peru, byzonder op Sint Domingo
door een brand, die hare goederen verniet
heeft. Zy heeft ter derer sake met de afnemer
Compagnie in Londen, die deze goederen ver-
reke

Rumpf's Freudenführer XIV. Nicolai's Freudenführer 23.

De Catalafus komt mij voor beter te zijn x
dan men die gewoonlyk in zulke verze-
melingen vindt.

Berlyn.

102
191.
Heed had een kortduur proces gevoerd, en toen
zy het gewonnen had, heeft de compagnie
bankraak gemaakt. In Seneapone heeft zy
ook verliezen geleden. Zoo dat zy van alle
kanten tegenspreid gehad heeft. Volgens de
naamwanden van oprichting, moet zy wor-
den opgelost, zoo ook een derde van het
kapitaal verloren is. Dit, denkt men, zal
spoedig plaats hebben.

Deren avond heb ik thuis gelezen en ge-
schreven, onder anderen een brief aan den Tex.
Ook bericht mij de heer Kallendyke, zoo als
hy van tyd tot tyd doet, en ik hem antwoorde.

Waarom 26 Januari. Heed heb ik alleen de
collegies van Kiehel en Kegel bygewoond. Ik
heb getracht eenige professoren te bezoeken,
maar heb hen niet aangetroffen; het weder
was mooi en ik wandelde door de stad.

Ook bericht ik het Museum en berag daar
de verzameling van Schilderijen (Bildergal-
lerie). Het gebouw is gaarlijk nieuw en zoo my
voorkomt, goed uitgevallen. De Zalen voor
de Schilderijen zijn in vakken afgedeeld, zoo
dat men meer plaats heeft, en ook door de
zeer groote menigte, die tegelyk in het oog valt,
minder wordt afgetrokken. Zoo veel ik by
een eerste overzigt konde aarzelen, kwam mij
voor, dat de plaatsing met zeer goed overleg
getuurd is. Men vindt in elke afdeeling de
namen en de inhoud der stukken nauwkeu-
rig beschreven. De verzameling is veel rykker
dan ik mij had voorgesteld, doch ik kon
by een eerste vlugtig overzigt over de waer-
de der stukken nog geheel geene meening

Berlyn.

108
192.

voornemen. Ik hoop nog meermalen weder te komen.
Daren avond heb ik weder Thuis met Leven
en schryven doorgebracht. Het optekenen
van hetgeen ik in de philosophische Collegies
hoor, maakt het te val if en de inhanding
ook niet veel mogelijk maakt, om daer-
lyk blyvend op te schryven, neemt my veel
tyd weg, maar het is my ook een studie
en oefening over die onderwerpen.

Donderdag 27 Januari. Ik ben laat op-
gestaan en heb alleen de Collegies van Ran-
ner bygewoond.

Om drie uren ben ik by den heer Van Sproon-
tueren eten, en om 4 uren zijn wij samen ge-
gaan naar de openbare zitting van de
Akademie der Wetenschappen, welke plaats
had ter viering van den verjaardag van
Frederik den Groten. Er waren vele aan-
zienlyken, ook de kroonprins Prins Wil-
helm. Het publiek was niet zeer talryk.
De opening geschiedde door den Prof Enke,
met eene korte aanspraak tot herinnering
aan den koninklyken Stichter der Akademie.
Vervolgens las Fr. van Humboldt eene ver-
handeling over de taal en de geschiede-
nis van Java. Zy was zeer geleerd en ook
wel belangryk, maar toch niet voor het
algemeen; dat konde slechts de slotron-
nen op prijs stellen. Daarby is zy voor
snapt eentonig. De onderscheiding van
den Zusammenhang der Javaansche en Balie-
sche talen met het Latijnsch af met
het Maleisch, was eentvoornamelijk

Berlyn.

193.

van ondersaach, en was ik het wel verstaan heb, helde hy naar het laatste over. Hy voemde zeer het werk van Raffels. Eene opmerking van dezen dienaar taalgeleerde heeft my getroffen, te weten: dat de onregelmatigheid, van een volk naar taal te oordeelen, veranderen wel meer ligt in den vorm dan in de stof der taal, dewyl de gang der gedachten zich aan dien vorm genood heeft. De oorsprong der talen laat zich dan ook meer uit den vorm dan uit de woorden zelven nagaan. Hiervan kwam het, zei, de hy, dat de Japansen, in America, al, zy de bekeerde inwoners derzelfde taalminde, dan doen spreken, geene Europeische taal invaarden, maar eene der Americaanische, die juist de stof, de woorden, zelven, de, stof, even vreedt naar de bekeerde inboorlingen wat, maar die in den vorm niet kunne eigene taal overneemen.

Vervolgens deelde Prof Ritter eenige aanmerkingen mede over twee Chinese, leke landkaarten die hy aan de vergadering overtoonde. Zy waren geheel onspronkelyk, de eene van China de andere van de wereld. Zy zyn in houtsnede zeer net en op intolkeend gaad bingraam en toch sterk papier gedrukt. Zy geven naauwkeurigere kennis van de verdeling van China en van de ligging van vele plaatsen. Men ziet er ook uit, dat zy met de vreedende landen niet zoo ge,

Berlyn.

Les Coupins is een vertaling van het Engelsche *
Hulk School for Scandal.

194.
heel onbekend zijn; zelfs Engeland en Hol-
land staan op de algemeene kaart; maar
de onverschillen en afstanden zijn zeer
onjuist. Men ziet er toch in, dat zij
met zijn Glycerin stilstaan, maar byzon-
der in de sterrekunde vorderingen ge-
maakt hebben. Het net der kaarten is vol-
gens Europeische mylen, en de eerste me-
ridiaan is door de Sterrenmaasche van
Peking getrokken.

Verder viel in de vergadering niets voor,
tegen het eenen wat de zitting geëindigd.

Ik trachte nog te vergeefs Pr. Reimer te
bezaken; en ging toen in het Schanspiel,
hoort waar die Naturkinder, een Lustspiel,
en die Kuller, een komisch Ballet, gespeeld
werden.

Vrijdag 28 Januari. Het heeft een gan-
zen dag voortdurend getuend; ik heb
toch eenige bezoeken gedaan, ben an-
der anderen in den Boekwinkel van Vos
gewest, om my eenige werken te bestellen
voor myne studies.

Van tafel was een mooi meisje die hier
gekomen is, om eenige malen op het toneel
te spelen; zij is te voren in München geweest
en gaat waarschijnlijk naar Dresden. Haar
aanwyl gaf daadelyk meer levendigheid.

Dezen avond ben ik in het Schanspielhaus
gewest waar gespeeld werd. Les deux Coupins
en Les Perruquets de la mare Philippe.

* Thuis bleef ik nog lang te schrijven en lezen.

Berlyn.

+ Uit de nieuwstbladen zie ik dat de naam
is van Kagen.

Zaterdag 29 Januari. Ik heb weder alleen het¹⁹⁵
Collegie van Schikket bygewoond. Ik had hoofd
pyn en was lusteloos.

Ik deed een wandeling in den Thiergarten,
die steeds gaet in order gehouden wordt, zoo
dat men van treurnis of glorie geen hân-
del heeft. Ook wandelt men er nog al veel;
ik ontmoetede den heer en mevrouw van St.
nunn.

Ik heb gezeten met den heer Kattendyke
in het Kotel de Brandeburg. Onze nieuw
aangekomene gijzenote is Fraulein von
Kagen,⁺ van koninkliken Theater in Mün-
chen, en zy komt hier „Gastrollen“ geven.

Wij gingen, de heer Kattendyke en ik, in de
Conditores van Connadi op de Schloßstr.
heit koffy drinken; en deren avond hebben
wij saam thuis thee gedronken. Overigens
heb ik thans gelezen en getekenen.

Zondag 30 Januari. Ik had zeer hoofd-
pyn en ben daarom geen bezaken meer
maken. Een geheel morgen bleef ik thuis,
schreef een langen brief naar huis, en leef
en schreef het een en ander; de vaderland-
sche aangelegenheden houden my ook weder
 bezig. Ik ben alleen avond in het Schan-
spelant geweest, maar Kabale und Liebe
gezien niet. De uitvoering was oorgaan
de zeer goed. Hr. Cnelinger (de vader he. Stieh)
speelde naar Lady Milford en Fraulein von
Kagen naar Louise, beide uitstekend goed.

Berlyn.

196.
Maandag 31 Januari. Ik heb de collegies van
Hoffmann, Raimier en Nagel bygewoond;
en ben in het Journalentimmer twee-der-
aan tafel vanden my weder Fräulein
V. Nagen.

Dezen avond ben ik in het Concert van den
Zanger Breiting geweest, en zag by die gele-
genheid de maagde zaal in het Schanzen-
haus. Er is eene byzondere gallery voor
het Hof, waar de Koning en eenige leden
van zyne familie waren. De muziek met
veel meer, behalven de Zanger liet zich de
Zangeres Schröder Desvrient hooren, en speelde
de Mr. Holte op de harp. De toneelspeeler
Desvrient las een gedicht voor, namelijk
eene Larmenspraak van een Jood met den
dood. Er waren veel menschen; tot my-
ne verwondering waren de dames meest
al met hoeden en mantels en zonder
eenig Toilet. Dit stak af by de elegantie
der zaal. Eene dame zat te breijen.

Ik ben in het Casino nog kaarten en we-
zen. Ik las onder anderen het Mani-
fest van de Polen, dat zeer belangrijk is.
Het staat in den Hamburger Corresponden-
tent, maar niet in de Prinsliche Bladen.

Dinsdag 1 februari. Dezen avond ben ik ver-
geefs geweest by Lichtenstein en Savigny; ik
bezoekt den Heer Beelitz, Prof. Zant en den
Heer van Strum. Het is zonder doen het nog
geweest is, en dat is my zeer onaangenaam.

Rumpf. 83.

Berlyn.

137

Woensdag 2 februari. Ik heb de collegie van Kirchelt en van Hegel bygewoond. Daren morgen ben ik in de Inrigting voor de Blinden (Blinden Anstalt) geweest. Zy is niet groot; ongeveer 30 kleine kamers zijn er in het geheel, en daaraan wonen er 20 op leedertuizen in het gebouw, de andere bezoeken alleen de school. De tijd van onderricht is drie jaren, hetgeen toch nauwelijks taeykend gevonden worden kan. Men leert er lezen, schrijven, rekenen, meten, teken en handwerken, zoo als in de meeste dier soort van inrigtingen. Eerst gedurende de laatste oorlogen heeft men deze school tot stand gebracht, en zy is niet ruim bevolkt. Men had hoop op uitbreiding, maar de tydsomstandigheden begunstigen dit niet. Er bestaat geene inrigting, maar volwassene blinden op den duur onderhouden worden, de meening, veldige militairen, die blind geworden zijn, bekomen een pensioen en leven dan maar op goedvinden; eenige arme blinden zijn in de gewone goeddadigheidsinrigtingen onder de vrienden opgenomen.

Ik heb nog lang gesproken met Prof. Zeune, die aan het hoofd der Blindenschule is, en dien ik reeds te voren ontmoet had. Zijn byzonder werk van studie is Geographie. Hy geeft dit half jaar geen collegie.

Berlyn.

198.

Dezen avond heb ik in den Schouburg zien spelen König Philipp, historische Tragedie von C. Raupach. Zy stelt voor een dood koning Philip hertog van Zuecher, koning van Duitschland, die door Otto van Wittelsbach vermoord wordt. Het stuk is my naar gekomen middelenatip te zyn; het werd door de goede uitvoering zeer bejuintigd. Het stelt den toestand van Duitschland in het begin van 1200 very goed voor; het karakter van den Hohenstaufen Philipp en van den Paulyken Legaat very de voornaamste.

Zaterdag 3 februari. De collegies van Hoffmann, Raimler, Janz en Regel bygewoond; - veel Hollandsche korrespondenzen. Ik eet dezer dagen met een heer van Kattendyke in het Hôtel de Brandebourg, maar onze maagte ditgenote, Fraulein van Kagen, hebben my verlaten. Dezen avond zag ik my haar in "Christine's Liebe und Entzuegung" en "Der Jurist und den Bauer'spele". Het eerste is Christina, koningin van Zuechen, die op het punt is een jong officier tot gemaal te nemen, als haar minister dien zelfden officier met zyne nicht, die reed te varen door hem bemind werd, een huwelijksaanspraak. De koningin is zeer verstoofd, maar eindigt met in te zien, dat haar minister oorzaak is, dat zy geene andere koning, daad volbragt heeft.

Berlyn.

Vrijdag 4 februari. Op zeer felle koude, die door den wind naaral zeer onaangenaam was, volgt zintaren en heiden davi en regen; die veranderingen zijn zeer plotseling.

Ik heb tusschen door een schryver, dien ik eenige callogies wil laten afschrijven, kennis gemaakt met een privaattoeleant uit Bonn, die Staats-huishoudkunde heeft voorgelezen, en die op het verlangen der regering int hier opkomt, om zyne studies, naaral onder Hoffmann voort te zetten. Zyn naam is Kaufmann; hy heeft een boek uitgegeven over de uitwerking, die het verdoestelsel op de Rhymprovincien gehad heeft en mede legt daarin Adam Smith. Ik heb niet met hem gesproken; maar zyn boek heb ik nog niet gelezen, en kan dus over zyne wysen zien niet oordeelen.

Ik heb leden de dagbladen in het Café, en bezoekt daer avond den heer van Sturm, onversigent heb ik thans gelezen en getekeneerd. De Callogiet valgt ik nog als gewoonlyk.

Zaterdag 5 februari. Daren morgen be-
zoekt ik voor de tweede maal het Museum
en bezigt dit maal de oude standbeelden.
Zij zijn niet te vergelijken met die, welke men
in Italië en in Parys ziet; maar toch zijn er
een vrij groot aantal en daaronder zeer wijze.
Eene groote koudte zal, en daarachter een
langwerpig vierkante zaal zijn reeds met
beelden van zinnen, en er zullen nog meer zalen
worden ingericht. Het Museum is nu voor dat
in de lange zaal te veel en te dikke zuilen zijn;

de nansen taal is uitsprekend nieuw.

Derom avond was ik weder in de Geographische
Gesellschaft, die elken eersten zaterdag der maand
vergaderd. Prof. Ritter las nu een meer
uitgebreid stuk over de Geographie by de Chi-
nezen, en toonde dergelike kaarten, die hy in
de Academie der Wetenschappen, tot ander-
werp zynen voordering gemaakt had. Het
bleek uit zyne ontwikkeling, dat hy tot nu
toe over de Geschiedenis zoo veel als over de
geographie van China, en in het geheel van
Oost. Asia, heeft aanvullende en gebroekte
berigten hebben; heeft de grootste merken van
de Jesuiten zyn maar intrekkele, uit hand-
bullen en onnaamkenrige schriften der
Chinezen. Evenwel zyn er in China grote
en naamkenrige merken over de Geschiede-
nis van het Ryk, over de geographie van
het Ryk en van enkele provincien, over
de Statistiek in de onderscheidene Gopar-
ten der verschillende regeringen. Heeft
ook de aanleggende landen zyn dergelike
merken voorkonden. Men heeft re. nog me-
nig in Europa, de beste verzameling-
zyn in Parys en in Petersburg. Men heeft
eerst begonnen eenige stukken daarvan
over te zetten. De heer Abel Régnier hat hand-
vich daarmede bezig; de Engelschen hebben
ook eenige oversettingen gelyerd. Uit het
meeste, dat men uit de geographische
merken verzameld heeft, is reeds voor de ken-
nis van Oost. Asia, byzonder van Tibet een
nieuw licht opgegaan. En was in de verga-

1. Doctor Schot.

Een taalgeleerde van hier, Prof Heimann, is opzettelyk naar China gezonden, om de taal de-
ter te leeren kennen; hy bevindt zich nog aldaar.

Men noemt de Inrigtingen tegen de Pest Contumax.

4. Von Pirch.

1. Rheingannum.

Berlyn.

201
Tering een jong geleerde^x Heinrich, die niet uit-
sluitend met het Chinees bezig houdt, en die
ook de Landtaarten heeft vertaald.

Er werden nog verscheidene stukken gelezen,
een over de oostersyische militairen,
die zoo wel tot veiligheid tegen de stro-
perijen der Turken als tot vering van de
pest dienen. De officier* die ons dit stuk
mededeelde had de militairen reeds be-
reid en beschreef wat hy gezien had. Een
ander* gaf ook nieuwe berichten van
Griekenland en de Ionische eilanden. Zy
waren zeer ongunstig voor de Grieken en
even zoo voor de Engelsche regering, van
der welke de bezetting der Ionische ei-
landen afneemt en armer wordt.

Tuit een mededeeling omtrent de stre-
ken, maar de Saksenspiegels en maar de
Schwabens- of Frankenspiegels plaats te ge-
den, werd door Prof: Leine opgemerkt
dat de Saksen slechts een kleine land-
streek aan de Rijn bewoonden, tusschen
de Wenden en de Franken.

Zondag 6 februari. Dieren morgen bleef ik
thuis, ik bracht myne financiële en andere
aanteekeningen in orde. Ik heb ook naar Rot-
terdam geschreven.

Dieren avond bracht ik door by Prof: Leine,
die den eersten zondag van elke maand, zoo
als hy mij verzegt heeft, zyne goede vrienden
ontvangt. Er waren 12 tot 15 heeren, en een
by het avondeten kwamen 5 of 6 dames

by ons, die tot zoo lang in een andere kamer ge-
weest waren. Dit gezelschap was, naar myn
maak, uitstekend goed, barbaars en heer-
gedwongen sprak men meestal over met-
schap en letteren. Van eenigen heb ik alleen
den naam onthouden. Een geneesheer harting,
hy verhaalde ons, dat sedert eenigen tyd in
Belgen zeer algemeen wordt het delirium tre-
mens; men rekent, dat er dagelijks ten min-
ste vier lieden aan sterven. Dese ziekte is
nieuwe en komt nog maar in zeer weinig
werken over geneeskunde voor. Hy is het
gevolg van buitensporig drinken, en, zoo
launige meenen, van aardappelsbrande-
ruym, waarvan men vermoedt, dat een by-
zonder soort van vergif zonde bevat zy.
Hieraan twyffelt de heer harting, maar,
zoo hy zegt, gaat het drinken in de laagere
standen in dese stad alle maat te buiten.
Men geeft in het delirium tremens opium,
dat in ander soort van delirium zeer sch-
delijk zyn zonde; maar het is een ont-
maaddigende omstandigheid voor den ge-
neesheer, dat, zoo de ziekte heerscht, hy zyn
byna altijd op nieuw aan den drank over-
geeft, en dan weder de ziekte bekamt en er
van sterft.

De Luitenant von Risch, derhalve, die
in de Geographische Gesellschaft over de af-
teenzpake militairgrenzen gelezen heeft, ver-
haalde ons nog veel van zyne reizen in
Servie, Wallachye en Moldavie; hy is daar
in het vorige jaar geweest en heeft ook een

x De andere overzetting van Servische poëzy
is van Genard, en is, zoo men de H. van
Pirch gezegd heeft, nog te verbeteren.

Berlyn.

203.
narkaal daarvan laten drukken. In mallachte
spreekt men eenen romanische taal, die, als
men Latyn en Italiaansch kent, niet moeilijk
te verstaan is, in Kaldavie spreekt men
geheelteyls dienelfde taal en geheelteyls eenen
Slavische. De mallachen en Kaldaviers zijn
trage onbeschaafde menschen, die toch
nu onder het Russisch bestuur in bescha-
ving en welvaart voortgaan. Veel
meer belangwekkend zijn de Serviers, zij
zijn een ongemeen Slavisch volk, spre-
ken de zuiverste en aangenaamste der
Slavische talen, die als het Italiaansch
ander de Romanische bekend wordt.
Zij hebben veel volksgesnel, overleveringen,
geschiedenis en nationale literatuur,
die hoogst merkwaardig is. Er bestaan
twee overzettingen van Servische gedichten,
de eenen onder den titel: Volkslieder der Ser-
bier metrisch überliefert und historisch ein-
geleitet von J. J. v. Kalle. Rigaerische Brief-
handlung 1825. 1 vol. 8. De heer Lemme las er
ons eenige stukken uit voor, die zeer mooi
waren, en het karakter van dat volk doen
kennen. Die te overgezet heeft, is de dochter
van Prof. Jussow in Halle, die sedert met een
Amerikaan getrouwd is. Zoo de heer
van Pisch ontzide, is de Kaatand der Ser-
viërs thans zeer gelukkig, zij zijn geheel onaf-
hankelijk van de Turken, worden door hennin-
landman, vorst Milosh, goed bestuurd. Hoe
kan niet lezen of schrijven, is het niet te min
een zeer beschaafd man, die de beschaving en

Berlyn.

de welvaart zeer bevordert. Overal nicht men
204.
goede teholen in. Men reist er zeer aangenaam
en is ten minste zoo veilig als in Pruisen.

In Albanien spreekt men eene taal, die
zich gevormd heeft uit eene oorspronkelijke,
die verloren gegaan is, en waarvan alleen de
onverlyfelte nu zamenhangt zyn met Romanische,
Grieksch en Turksch.

Onder de gasten was ook Doctar Birkmann,
welke zich byzonder met de studie van
talen bezig houdt. Hy is opzettelyk daar
voor naar America gereisd, om de talen
der oorspronkelijke bewoners te leeren. He-
redzaamheid heeft hy ons hier onze naden
in de taal der Attekken of Chippeween opge-
zeigd, dat allerwonderlykst klonk. Hy las,
eveneens om onze nieuwsgierigheid te ver-
doen, ons wat handschriften voor, en Prof
Leune las ons een stuk van de Weeklagen
des Brahmin, uit die taal overgezet, voor.
Het handschrift heeft niets gemeen met de
Semitische talen: Arabisch, Hebreeuwsch o.
maar wel met de Slavonische, ook met
de Germaansche, en zelfs min of meer
met de Pelasgische (Grieks Latynsche).

De heer Birkmann zal met den heer W. van
Kumbalt onderzoekingen over de talen van
al van America ingesien.

Van Belgie sprekende zeide men my, dat
een Berlynsch dichter, Stägermann een epi-
gramma op hen gemaakt heeft:

Saul, so lagen die Bücher Samuels, suchte die Esel.
Jetzt, wie die Zeitung erzählt, suchen die Esel den Saul.

Maandag 7 februari. Collegies bygewoond, in het Juraalencinnumen en in het Calvis Typ., schriften gelezen, en daren avond in de Schouwburg geweest waar Wallenstein's Faust gegeven werd. Lem speelde zeer goed voor Wallenstein, en Fräulein von Hagen voor Thoklas. Ik heb naderhand nog met den H: Kattendyke thee gedronken.

Dinsdag 8 februari. Daren avond heb ik met den heer Kattendyke een bezoek ge-, maakt by den heer Penpancher. Daarna zijn wy gegaan in de zoogenamde Luein Stube van Lütter und Wegener in de Char-
lottenstrasse. Hier komen, zoo men ons ge-, roep heeft, veel toneelspelers, en hier kwam dagelijks, de Schryver Hoffmann, die er dik-, wyls te veel oronk. Wy vonden het lokaal middelmatig, het gezelschap onbeduidend, en hetgeen men genoot slecht; zoo dat wy ons voornamen niet weder te komen.

Woensdag 9 februari. Ik heb een aan-, vang van Hegels Collegie over de Philo-, sophie der Geschiedenis te een ontraffen, en heb dien heden morgen by een afschay, ner gebracht. De schone woning van dezen man, die my al, een der besteschy-, ners aanbevalen is, was my een bewijs, dat hier met de pen niet veel te verdienen valt. Ik heb vergeefs getracht den heer van Hammer te bezoeken, en ben toen ge-, gaan by Prof. Nicholat, met wien ik over de Philosophie gesproken heb.

Berlyn.

Dezen avond heb ik in het Opernhaus Die Jungfrau von Orléans zien spelen. De rol van Johannes werd door Fräulein von Hagen uitstekend goed vervuld; de decoraties waren buitengewoon mooi.

Donderdag 10 februari. De heer Gant bracht mij na zijn Collegie over Ledenryk XIV in het Spreekkamer der Professoren, waar ik met verschillende derer heeren sprak en eenige naar het eerst leerde kennen. Dezen avond bezocht ik den heer van Strunne, by wien ik den heer Kalman, te namen Charge d'affaires van Pruissen in Turyn aantroef.

Het weder is dezer dagen zeer yakt, de straten zijn door het smeltend yst., na onbegrijpbaar.

De waarschijnlijkheid van oorlog en het vergeefs wachten op Tydingen uit Holland heeft mij dezer dagen verdrietig gemaakt. Ik ben daardoor voor den omtrent vlecht gestand en in studie heb ik ook geen groote lust. Ik kan mij niet van mijn toekomstig lot voorstellen en zie geen bestanden. merkking, terwijl ik toch zonde verlangen nuttig werk,zaam te zijn. Dit is een byzonder onaangenaam gevoel, dat ik toch mijn best doe om te overwinnen, terwijl ik mij geheel niet in werkloosheid taag.

Vrijdag 11 februari. Dezen morgen heeft mij Prof. Gant bezocht; hy is een der beleeftste Berlynsche Collegas. Dezen avond ben ik in het

Opernhaus gemaakt maar men Die Ränkebraut
 sene opera van Riet, gaf. De muziek was zeer
 mooi. De bruid is de dochter van den Graaf
 van Viterbo; zy moet, om haren vader te red-
 den, die daar sene valsche beschuldiging ver-
 volgt wordt, zich aan een hoofdman der ro-
 vers verlossen. In het eind wordt deze bruidge-
 schoten, de vader bevrijd en zy aan een man
 dien zy liefste heeft gekend. Deze geschiedenis
 geeft aanleiding tot moorge tonelen en zeer
 treffende muziek. De choren der rovers, een
 geheel van de bruid, als zy in den kougten
 nood is, hebben my het best bevallen.

Ik had heden hoofdpijn; myne maag wordt
 door veel zitten en door zware spysen der
 publike tafel in het Hôtel de Brandebourg
 bedarven, en dit maakt my angstig. De
 ontevredenheid over de gebeurtenissen om-
 trent België werkt ook ongunstig op myne
 gezondheid. Het meder moet heden zacht en
 lekker.

Zaterdag 12 februari. Ik heb veel thans aange-
 takend en nagaan onder anderen over het
 geen merkwaardig is in Berlyn. Om drie uren
 heb ik gezeten in het Café national; het vervolg
 een bezoek gemaakt by den heer van Bazar, met
 wien ik lang gesproken heb over de politieke ge-
 beurtenissen. Men is namelijk in een oogenblik
 naar beslissing omtrent oorlog of vrede. De
 tydingen uit Parys en Londen maeten de on-
 zekerheid, zoo men meent, wegnemen. De
 heer van Bazar is een zeer onpartysig man,
 die veel kennis en ondervinding heeft, en zeer
 gesprekkel over den toestand van Europa is.

Berlyn.

belangryk. Omtrent den overlag zeide hy, dat men zich vrochten moet doormake, dat zoo het schijnt, de vrede met de ontwikkeling van melancant en de vernederdering van kennis, maar de overlag met de ontwikkeling van de knacht en het karakter der naties gepaard gaat, en de afwijfeling van beide voor het menscheid onovermydelijk schijnt. Over Prunfen en Berlyn spraken my ook. Hy stemde my veel myner aameterkingen toe, zoo als die, dat politieke verlichting en over, richt hier niet uitsteekend zijn; dat men thans eene blinde bewondering heeft voor Napoleon. Hy vergeliken dezen met Friedrik II en stelden den contrasten boven een eer, ster, vooral om zyne konigere bedoelingen voor de menscheid en de beschaving; de heer V.B. deed dit ook als krygsmann. Friedrik, zeide hy, heeft zich byna zonder hulp, bronnen tegen geheel Europa verdedigd, Napoleon heeft onmetelike hulpbronnen gehad, heeft overwonnen, omdat hy raekelooz zyne legers opofferde, en heeft in het eind de grootste magt die hem ten dienste stond door onvergeeflyke onvoorzigtigheid verspeeld. Dit neemt niet weg, dat hy uitsteekende eigenschappen had, maar zyn zedelyk karakter stelt hem zeer laag.

Dezen avond zag ik in het Schauspielhaus Romeo und Julia spelen. Fräulein von Hagen was eene uitstekende Julia. Het was de laatste

ste reis dat hy hier speelde, hetgeen zeer jammer is, want naar het treurspel ontbreekt het aan tusschenspel.

In het deze tragedie nu reeds meermalen zien spelen en steeds met veel genoege. Zy is eene der aandoenlykste, en daardoor algemeen bekend en bemind. Het men ze naam kenrig onderscheidt is het aandoenlyke byna geheel in het treurig en treffend eind der jeugdige geliefden, niet in de karakteren af in de poësie. Het is wonderling, dat Romeo by den aanvang van het stuk nog eene andere bemindt. Hy ziet Julia op het dal, en dadelijk zijn hy beide in vurige liefde ontstoken. Dit heeft, althans naar voordelyke karakteren, niet het belangwekkende van eene onveranderlyke wandervastige liefde, die alleen wederstand te boven komt. Romeo is een zwak melchelyk man, die zich by zyne verbanning wanhopig op den grond werpt. Men ziet in hem niets waarom Julia hem zoo bemint. In Julia bekrachtigt ons de frischheid en de gloed eener eerste liefde, die naar Italiaansche natuur niet bloot platonisch is. Haar moedig besluit, om den slaafdrank te nemen is ook een trek, die onze belangstelling roept; maar overigens is haar karakter weinig ontwikkeld. Een aantal kleine waardopelingen en geestigheden zijn niet in overeenstemming

met het diep treuren van den toestand van de
personen. Het afscheid der geliefden by het
aankomen van den dorf en de misvatting
van den leunende voor den nachtegaal zijn
daarentegen alleenlijk.

Ik heb in deze week de Collegies genogd als te no-
men; hiernaar besteed ik veel tijd, maar ik geloof niet
zonder eenige vrucht.

Zondag 13 februari. Ik heb het grootste ge-
deelte van dezer dag thans met Schnyren
doorgebracht. Dera morgen bezocht ik den
heer Kampman en wij spraken lang over
staatsrechtshandkunde en over andere
politieke onderwerpen. Hy beklagde zich
veel over het gebrek aan constitutionele
vrijheid in Pruisen en in Duitsland in
het algemeen. Dit ontneemt vooral de re-
delijke kracht aan de natie, zende hy, en
als het er op aan komt zich met de Fran-
schen te meten, die thans vol zijn van die
zesselijke kracht, zal men het versiel ge-
waar worden. Men leeft ook door het we-
geren van Constituties het woord gebraken
dat men plechtig aan het volk gegeven had,
en waarnaar het volk de wapenen had opge-
vat. In Pruisen is men vrij goed bestuurd,
maar dat is door gunst des konings, en
zonder eenige waerborg; ook wordt niet
in het algemeen naar recht gezorgd, voor
materieel welzijn, ook voor wetenschappen,
lyke beschaving; maar voor politieke bescha-
ving niet, die wordt tegengehouden, zelfs op de
hooge scholen. Hy beklagde zich byzonder

bevooroordeeld, dat de Regering op het onderwijs aan de Universiteit van Berlyn een schadelijken invloed heeft. Ik ben niet in staat, om over de gegrondheid van dit alles, te kunnen oordeelen; maar het is voor mij eene belangrijke daadzaak, dat die meening by de jonge ge-
leerden en andere welanderrichte lieden zoo algemeen verspreid is; dit doet geloven, dat zy altans gedeeltelyk op waarheid steunt. De Franke dagbladen, die zoo goed geschreven zyn, en dat te meer gelezen worden, naar mate de Duitse onder de censuur elendig zyn, hebben op de meening der beschreyde standen een grooten invloed. De Regering steunt daer op, dat die onder het volk toch niet gelezen worden en dus daarop geen invloed hebben. Dit is eene dwaling: de meening der beschreyde standen verspreidt zich ongelyk anders het volk even als de mode.

Wat de politieke wetenschappen hier meer naar grondig en onpartydig behandeld worden komt my ook voor. Zonder te beweren, dat de hoogleeraren tegen hun gezinthen zonden spreken, leeft op hunne geringheid, en ongelyk op hunne meening, de Regering, die zoo naby is, grooten invloed. Zy komen aan het hof, worden Redders, Gekleimnaden, Staatsraden, beko-
men nuverdeelige verensposten, van dat eindelyk het professoraat byna ophanden vanpdaakt te zyn. Dit is vooral zoo by de professoren in de politieke wetenschap-
pen: by Hoffmann en Rauwer is het omring-

Ik at in het Café royal, dat zoo als de mees-
te koffyhuizen restauratie is; het was er zoo
goed, maar niet beter als in het Café national.
Daarna heb ik een brief op de post gebracht
en ben in den Wintergarten van Faust ge-
weest. Hier was het nu zeer vol, aan alle
tafelten, zette gezelschappen was het lokaal
van welkellende burgerlieden. Zy dronken
bier, koffy en thee; de vrouwen hebben zich
 bezig met den breakfast de heeren met de
pyp of cigar, van tyd tot tyd was er een
rucht. De tabakrook was zeer hinderlyk;
het lokaal is, als trekkas naar planten de,
schimmel, ruim, maar om zoo vele mannen
te berokken beknoopen. Toen ik dus van dit
rookmerbaak een duidelyk denkbeeld had,
bleef ik niet langer. In het voorbygaan
zag ik een zeer fraaye winkel van laken-
nen, die zeer vol was vooral van militair.
De gasten genoten hier sturende de geestryke
dranken uit groote glazen en aten alleen
brood of kashen daarby. Elk nacht richt
op zulke dagen het leven te vereenigenamen,
doch als men het wel beseit, is het eigentlyk
niet het genot maar de verbeelding der men-
schen, die er het genot van intimaakt.

Ik wandelde nog wat en bleef verder thuis.

Maandag 14 fe. Brnari. Dingen morgen be-
zoekt mij de heer van Stierum. Ik at in
het Café national, en ging daarna met den H.
Kattendyke naa een winkel, om een of twee
ge aan te schaffen, ten einde deze avond te gaan

Berlyn.

213.

op het Maskenbal in het Lokaal van het Winter
Fivali. Wy zijn om zeven uren Terwaards ge-
gaan met een Hamburger en twee America,
nen, waarnaan de een uit den Staat van Missis-
sippi is en Kentrel heet. Om 8 uren begon men
te dansen, tot half elf duurde de eerste af-
deeling; toen sloepeerden, wy zoo als de
meeste anderen; - om half twaalf begon
men weder te dansen, en dit duurde nog
voort om half één, toen wy hunswaerts
gingen. De Galen met veel baarmen en
spiegel, versierd waren zeer vrolijk; het ge-
zelschap was vrij talryk, meestal in domi-
not; zonder masken werd men niet toege-
laten; eenige waren als Karlekyns, Schoor-
steenroet, Zwitsersehe baeren enz. gekleed,
ander de vrouwen waren een paar liere
oostersehe costumen. Men scheen niet goed
te vermaken, er waren minder dames
dan heeren, zoo dat de eerste altyd hand-
danden. Toen op het laatst de masken
byna algemeen werden afgedaan, zagen
wy een aantal zeer mooge vrouwen, zoo
als wy er in Berlyn nog maar weinighad-
den aangetroffen. Zy waren met alle
van de strengste knusheid, mogelyk was
dit maar by uitzondering; Vrouwen kan
dit niet berispenden op een openlyk maske-
bal. De vroegzaamheid werd in geen deele
beledigd, en alles saam genomen kan men
zeggen, dat het eene mooge party was.
Als blout aanschammer, en neemt aan alle die
vrolyke menschen, konde ik er natuurljk

Berlyn.

214.

geen zeer groot genoege vinden. Ik valdeed
mijne nieuwsgierigheid, zag met welgeval
eenige mraze gezigten met de uitdrukking
van vrolykheid en levensgenot, en vond
daarin wellicht te meer behagen naar ma-
te ik naar myzelve minder aan die stem-
ming gewoon ben. Terredenheid mag
op den duur meer waard zijn, maar schoon
is het toch ook, als men somtijds met vo-
zen bekraamt den beker der vrolyg onbezorgd
mag drinken; gewis behoort dit tot de
poëzie des levens. Ik heb daarvan byna niet
andert dan eene theoretische kennis, en ik
zoude haast met Lamartine zeggen.

Pleasant de met long, jours l'espoir
exanoni
Je me retourne encore et d'un regard d'envie
Je contemple cet être dont je n'ai pas
Joni.

Dinsdag 15 februari. Ik heb hebben eenige
boeken gekocht, en ben begonnen te lezen
in een werkje van den heer Kaufman over
de Staatshuishoudkunde. Dieren avond
dronk de heer Kattendijke met my thee.

Woensdag 16 februari. De heer de No-
man is my leden komen baracker, ik maakte
met hem eene wandeling in den Tuinparken,
nervolgens aten my saam in het Cafe royal,
waar nog een paar kennissen van hem waren.
Wij hebben gesproken over Staatshuis-
houdkunde, over vrede en oorlog en over den
toestand van Pruisen. De meening, dat spo-
dig de wapenen over het toekomstig lot van
Belgie en van Europa zullen beflissen, vond

Berlyn.

215.

ik by deze heeren ook genestigd. De gransen die zy er voor aanvoerden later ook byna geen twyfel over, of die algemeene meening is met de waarheid onopzettend, maar zy toch een smaling gaven.

Ik las weder veel in het laatste van de Leer Kaufmans, ook in andere werken, ik schreef ook veel, zoo dat ik eerst om half een naar bed ging.

Een brief van van Raaf bracht my nog rigten uit het vaderland.

Donderdag 14 februari. Het was reden uit, steekend schoen meder; ik heb voor en na het eten wat gelyandeld. De vijf collegies, die ik heb bygewaand; het lezen der dagbladen in de candidaten en de rectoraat. Later my niet veel tyd over. Ik heb toch thuis nog al veel gelezen.

Vrijdag 18 februari. Ik ben begonnen te lezen en zoo veel my mogelijk is te hettenderen; regels Philosophie des Rechts. Ik deed een groote wandeling door de stad, en ging in het Hotel de Brandebourg eten, waar over de Hollanders en de Belgiërs gesproken werd zeer ten voordeele der eersten, en toch volkomen naar waarheid. Ik heb zoo dikwijls het tegen deel gehoord, dat het my een genoege is, maar naar ik eent de waarheid onpartijdig hoor van onzen.

Dezen avond ben ik in het Konigstadter The-

Berlyn.

eten geweest, waar men Pfeffervasel speelde.
Dit is de geschiedenis van een meisje dat ge-
perkeek verkocht op de Frankforter markt
van 1297, daar verteld wordt op een jongen
edelman; verderhand een verhaal ontdekt,
en dezelfde jongen edelman, die in ver-
king komt, doet vrijkomen. Zy eindigt
met door den Keizer geadoel te worden, en
te trouwen met den jongen man, dien
zy gered heeft. Het is nu al aardig en
meer vrij gaat gespeeld.

Zaterdag 19 februari. Ik ben met den
Hr. Kattenbryke by den heer van Stroom-
wezen, en daarna by den heer van Laarn gegaan
naar het Subscriptionbal. Dit behoort
tot de byzonderheden van Berlyn. Het heeft
plaats in de zeer schoone Gärten van het
Schauerspielhaus. Men laat er byna zonder
onderscheid alleen deel aan nemen, die goed
vindt onderhouden Thaler te betalen; even-
wel komt er de Koning met zyne gansche
familie en bygelyf de koning adell en an-
tenaren. Er waren ongeveer 700 personen,
de vorige reis by er byna 300 meer ge-
weest. Men zag er veel uitsteekende schoo-
ne toiletten en dames. Prinsessen en bar-
gordachten waren schynbaar vermengd; alle
onderscheiding van rang wordt hier op het
tegelijk vermoed, niemand verscheynt in mi-
litairische kleding. Men het openen van het bal
door een Palanais van de Koning en alle
de princen deel, de princen deinsten vervulde
ook veel mede, de prinsessen byna altijd.

Beslyn.

217.

Kander doet eenige dwang bestand namen
vele heeren en dames, die anders niet onse,
wegen tot denfen vanden gemeest zy, daar
aan geen deel, vooral ook wanneer zy
niet zeer goed walfen; deenzyl zy die
daarby de anderen eenigzins hinderen, was
in het oog loopen. De koning ging door
de hall en sprak met een groot aan-
tal personen. Tegen tien uren werd
geslaept, daarna begon men weder
te dansen, onder anderen een Kroatische dans,
de shakurka, en voor twaalf uren wa-
ren men de meesten reeds weggegaan.

En hebben op een winter vier zulke bals
plaats; dit was het laatste.

Ik heb nog al veel gesprakt met den Hr
Reutnes. Hy is een zeer wel onderriegt jong-
man, die in Edinburg, Londen en Parys, ging
heeft toegelegd op Natuurnwetenschappen,
en op Rechtsgelcerheid en politieke wet-
enschappen. Met tegenstaande de vualyk-
heid van de plaats, hebben wy lang gespro-
ken over deze laatste. Hy heeft vooral in
Parys zint daarop toegelegd, en kent zeer
goed de personen die daarin uitsteehen.
In America, zegt hy my, wordt in de twee
gerande vergaderingen veel over politiek
gehandeld en de constitutionale ontwik-
keling; maar menig schryft men
over die vakken. Behalven Franklin die
reeds tot een vroeger tydonk behoort, wist
hy my alleen Jefferson en Livingston te

noemen.

Hij heeft my ook gezegd, dat het onderwijs in de Natuur en Scheikunde schier hem een middelmatig voorkomen; en dat de apparatuur daarvoor ellendig zijn. Het Leinburg of Parys zoude naech het onderwijs naech de apparatuur kunnen vergeleken worden. De eenige professoren die naech betrekkenen in deze vakken zijn Leman en Mitscherlich.

Ik heb in de afgeloopene week nog by voortdoring de lefen van Hoffmann, Raimar, Hegel en eene van Michelet en van Gant bygewoond.

Zondag 20 februari. Dieren morgen heeft den Hr. Savigny bezocht en werd vriendelg door hem ontvangen. Wy spraken algevaunlyk over Belgien; vervolgens over zyn verblyf in Italië. Hij heeft daarby voor zyne gezondheid geheel geen baat gevonden; zyne ziekte bestond in atthydrumende longfopynen. Sedert zyne terugkomst is hy grotendeels genezen, zoo dat hy nu naech het kan genezen. Zoo hy reide, of hy dat aan de homöopathische behandeling verschuldigt.

Het gesprek kwam ook op de namen van deelen van Hoofdscholen in groote steden te placieren. Hij meende, dat de onderwijsing geheel ten voordeele van deeren maatregel sprak. In eene groote stad heeft de Professor niet enkel studenten rondom zich, die hem beoordeelen; hy komt met verlichte en praktisch handige menschen in aan-

naking; dit bewaart hem voor die eenzijdig-
heid en pedanterie, die men anders zoo dikwyl,
aantraf, en waardoor dikwyl mannen van
geme bysander blaas stonden. Al, voor,
keeld vuerde hy aan Oken, die gemis niet
zulke overdrevene stellingen. Gande niet
dedig hebben, als hy in eene groote stad
onderweeten had. Ik reisde, dat Görner toch
ook overdrevene zaken onderzocht; doch
die reede Laryng, zyn ook niet in de groe-
te stad München ontstaan, maar Görner
heeft ze derwaart medegebragt.
De vandeelen van gebannen, bibliothec-
kensur: zyn bekend.

Doch zyn de professoren in kleine plaat-
sen niet onafhankelyker, minder onder
den invloed der Regering? Dit konde in
vroeger tyd zoo zyn, toen de regeringen
niet zoo regelmatig en alomverbreid
haren invloed uitoefende, en eene uni-
versiteit in eene kleine stad, op eenen
afstand van de hoofdplaats, onopgemerkte
handelen konde. Tegelyk moet tot het leven,
in de studien geheel van het dagelykhe
praktische leven onderscheiden. Maar te-
genwoordig werkt de regering even zoo
op eenen afstand als in hare nabylheid;
zy is even goed onderrigt van het geen een
eene hoofdschool in eene kleine stad on-

afwezenen wordt, als in de hoofdstad. Haar invloed is dikwijls sterker en minder aanzigtig, omdat het mindere, provinciale beambten zijn, met welcke de Hooge School in aanraking komt; en niet gelden de Hooge School als eene provinciale inrigting beschouwd en behandeld wordt, als dat zy in eene provinciëstad is. In de hoofdstad zijn altijd eenige professoren in eenere betrekking met de Regering, en bekomen andere posten en werkzaamheden, tenent ook aanzien en onderscheiding, dit maakt, dat de ganse Hooge School in eenen wordt getandem, en de regering veel minder dan op kleine afgelegenere hooge scholen de professoren in hunnen vryen gang belemmerd; zoo dat veel eer de meeningen der Hoogleraren, dan op de Regering invloed hebben, dan de geest der Regering op het onderwijs der hoogleraren.

Men werpt ook tegen de Universiteiten in de hoofdsteden de afkeer door de schamburgzen te weeggebracht, doelt de schamburgnost in Berlyn aan de studenten niet meer tyd dan die van Hamborn aan de Heidelbergsche, die van Cassel aan de Göttingsche en die van Weimar aan de Jena'sche studenten.

De Hr. Savigny was toch van meening, dat het niet menscheelyk zoude zijn, dat het eene of het andere beginsel uitsluitend de overhand nome.

Het is goed, dat er conserventies plaats hebbe
tusschen. Hooge scholen in kleine en in groote
steden.

De Hr Kallendyke en ik zijn naar de verzande-
ring reden in den Kaiser van Rusland, Spain,
dauverstraße, wenen etc. Hier vonden wij gans
ander gezelschap, dan wij tot nog toe hebben
aangetroffen, namelijk byna intolintend
concelepelert en spakesters van het Konig,
Häufige Theater wyherkende dadelijk
Spitzeder, die ons zoo dikwyl had daen
lachen, en vervolgens ook nog andere, de
waard zelf, een klein madmetje, is concelepe-
ler geweest, en is ten intolte bereidig. Het
heeft ons zeer vermaakt dit vrolyk anna-
denkend volkje onder zins te zien. Zy hadden
zeer opgedruangen, naemden de vrouwen by
den voornamen, waren tamtyd geestig, lach-
ten veel, maar gepraegen zins niet onbe-
hoorlyk.

Zy zijn vervolgens geverandeeld naar Tanz
mann Blumengarten in den Thiergarten.
Hier zijn, even als in den Tanz van Faust, de
trekkoper ingerygt, om er in te zetten, er was
goede muziek en veel menschen. Als gewoon-
lyk zaten de heeren te roken en de dames te
breyen. Dit is een zeer onschuldig en niet
korkbaar vermaak, dat in den burgerstand
zeer schynt in gebruik te zyn, want er zijn
niet zulke inryptingen. Zy vonden het nog
beter in dese wintertinnen beraallen, als
er niet recht een stikkenpe tabakstraak was,
doch daaraan is men gewoon.

In het Schauspielhaus zagen wy, Die Blume

Berlyn.

in 'ter tuch; - en „Der Zeitgeist“ spelen. Het eerste
een zeer lief stukje, dat ik nooit kende; - het
tweede een alleraardige Pape van Rampach,
die alleen draaglyk met dat de belache-
lykheid van Gern, die intrekend goed voor
het laag komisch geschiedt is.

Ik ging nog de nieuwsbladen naamenken-
rij lezen, want men had my gezegd, dat
er overloppende tydingen waren. Dit
vond ik ook niet overbodig. De koning
van Frankryk staat de Belgische kroon
af voor zynen zoon; - in België maken
men op nieuw voorstellen voor een Repu-
blik; - in Italië schynen zeer ernstige be-
wegingen plaats te hebben, die wellicht naar
Oostenryk bedenkelijk zullen worden; -
in Polen zijn de de Russen op vele punten
aanmerkelijk voortgedrongen; op een punt
is, volgens paulyke berichten, de russische
generaal Geismar geslagen, en heeft 11 ka-
nonnen verloren. Zoo staan de zaken op dit
oogenblik; hoe zullen ze over eenige we-
ken staan.

Maandag 21 februari: Het was weder schoon,
helder weer; ik heb er gebruik van gemaakt,
om veel te wandelen, tott alleen door de
stad, want de sneeuw en regen maken de
wegen zeer slecht. Dese avond heb ik in
het Schanspieltent König Enrico, van Ran-
pach zien spelen. Het is de geschiedenis der
liefde van de schone Lucia naar den onge-
lukhigen jongeling, en van zyne mislukte

vlugt. De geschiedenis is meestal gelyk, het stuk
is zonder veel handeling, evenwel is het niet
zyn grootste gebrek; er zyn veel gezocht, onbe-
langryke tanelen in, gezocht en gewallene
uitdrukkingen; een lang toneel met een
daadgraver, kande en mislukte navalging
van hetgeen elders zoo veel beter voorkomt.
Naar de frischheid en het zinn van Lu-
cia's liefde, hare opoffering, en het slot
waer zy zyne vrouw wordde en, als daaraan
verkeerd, mit met hem in zyne onder-
waardige verangenis beceft, zyn zeer mooi
en leveren eenige treffende en aandoenelyke
toneelen op, die door M^r. Crulinger bevalde-
ten lof goed gespeeld werden; ik kan deze
toneelspeeler niet genoeg bewonderen.
Rabenstein vervulde zeer goed de rol van
Enzio. Dit zyn de eenige karakters van
het stuk want den daadgraver kan ik
niet als zodanig aanzien.

Dinsdag 22 februari. Ik ben met myn kind
gemaakt de Verigting voor Doofstommen men-
zien. En zyn 40 knekelingen, waarvan 36 in het
laboral waren, de andere bezochten alleen de school.
De Bestuurder Prof Gratthoff leest ons in
het algemeen het anderwys uitgeleed, en zyn zyn
ook de lagere klassen doorgegaan. Ik heb derg-
lyke inrigtingen dikwyl gezien, en behoef my dus
niet meer op te tekenen, hoe men doofstom-
men anderwys. Het kwam my voor, dat
men hier niet achtelyk was; hoewel hier
geen van die zeer inteskerende knekelingen wa-
ren, zoo als men enkelde in Parys aantreft.

Berlyn.

224

En der ondermyself moet zelf doofstom.
Men maakt byzondere veel moeite van het
spreken; maar nog, zoo men my zinde, om
dit voort den omgang aan te wend, dan
naar de ontwikkeling der denkbeelden. Maar
meer de vereeniging der denkbeelden omdan-
delijk met de gesprokenen woorden meer plaats
hebben, is de zwaarte veel groter dan. Maar
naar het gesprokenen woord ook uitgespro-
ken wordt.

Het getal, dat opgenomen kan worden, is
te klein naar de behoeften; er zijn thans 90 af-
hankeken. In Konigsberg en in Munster
zijn ook Doofstommeninstituten; in Bres-
lau is een stedelyk instituut dat klein is.
Maar in Berlyn is ook een byzondere school
voor doofstommen, die niet van de Regering
betreft wordt.

De heer Gnaphof heeft een plan laten doen.
Aan een doofstommengemeente, die
by voorbeeld, dat in de nabijheid van Berlyn
vandaan gesticht worden. Daar anders onge-
luckige lieden, meent hy, zullen daar niet
meer ongelukkig zijn dan by hem ze.
Wij met elk ongelukkig vanden anderen
den, en zy steeds met anderen vanden zijn, die
de gefachtheid hebben, om met hen om te gaan.
Men twyfel aan de uitvoerbaarheid en doel-
matigheid van dit plan. Maar vanden alle
doofstommen uit het koninkryk van
Prusen families verworpen worden, om

Berlyn.

met andere doofstommen te leven. Met
vriende of naar zulk eene gemeente worden
met betrekking tot hun bestaan. Hoe en
waaraan zonder de hulpelijken van doof-
stommen bepaald worden tot hen die het
levensgebrek hebben. Hoe zonder de
kinderen, die in den regel deze kerk met
van de onderferven, worden opgevoed in
den zij ander schied doofstommen opgevoed
den; en vande men ze door doofstommene
kinderen daer vernemen, ten einde de ge-
meente haar doel bleef bereyken? Hoe nu,
dan maar na een paar generaties de stom-
me gemeente sprekende geworden; - hoe
ja, hoe vanden de onderf goed kunnen
vinden, kunne kinderen voor andere
te vinden? Hoopst u dat men, vande
eene inrigting voor doofstommen, die
wereldten en ongetruwd waren, als doel-
matig kunnen worden aangeraden, even
als het Hospice des quierre vuyts in Parijs
voor blinden is.

Ik at in het Cafe' royal met den heer Hor-
man en twee zijner vrienden, waaraan de
een, met name van Bück, haamel een jong
mensck, zeer ultraroyalist was. Hij sprac
ken veel over den politiken toestand van
Europa en vooral van Frankryck, maar
niemant onlusten hebben plaats gehad ter
gelegenheid van een lykdienst voor den Ker-
tog van Berry. Steeds moet men zich vragen

Berlyn.

226

Zal de regering zich kunnen handhaven, of niet? Wy behandelde onder anderen de vraag, by welke party meer eerlyke lieden zyn in Frankryk, by de Royalisten of by de Liberalen? Wy waren het daarover eens, dat onder beide hun getal klein is.

Dezen avond bracht ik thuis met lezen en schrijven door.

Woensdag 23 Februari. Daren morgen heb ik den Hr Kauffmann bezocht, en heb lang met hem over den inhoud van zyn boek gesproken. Zoo als te verwachten was, overtuifden wy elkander niet, maar wy eindigden toch met ons eenigstint te verstaan.

Om 4 uren ben ik weerom skou by den heer Perponcher, maar een gezelschap van meeft diplomaten was. Tot myn genoege maakte ik kennis met den Hr Ancillon, die ook diplomaat is en man van de wereld, tenent geestelyke en filosofisch en historisch schryver. Hy was beleefd en heeft my uitgenodigd hem te bezoeken.

Ik heb naderhand by den heer van Ste. vroom theegedronken, en ben verder thuis blyven schrijven en lezen.

Leedert eenige dagen verwacht ik het jeaf, tydning uit Holland; ik word ange, rust meent het achterblyven teavven;

Berlyn.

227.

Den vorigen nacht heeft het my lang daer
wakker blyven. Hoge ik by myne tegensta-
aen bemaand blyven voor dien van einde
lyke treurige berichten van waarde be-
trekkingen te ontvangen.

Donderdag 24 februari. Het was vlecht, nach-
tig weder. Ik heb niets anders gedaan dan
collegies bygewaand en thuis galen en ge-
schreven. In de Restauratie en het koffy-
huis las ik de nieuwbladen, die de berichten
aantrent nimmer en grote bintentporigheden
in Parys beratten.

Vrydag 25 februari. Heden heb ik een brief
uit Rotterdam bekomen, waarmede my ge-
bleken is, dat de myne van 6 daer niet aan-
gekomen is.

Dezen avond bracht my Prof. Zeune in de
Gesellschaft für ausländische Literatur, welke
alle maand in het Engelse Kaaf vergaderd.
De president was de Hr. Hitsch, die het lezen
van Turner en van Hoffmann besloven
heeft. Er waren tusschen 20 en 30 leden tegen-
woordig, en daaronder vele dichters of schry-
vers. De heer Strakpiss, overzetter van Dante
en Ariosto, deelde eenige berichten mede, ont-
rent de nieuwste Italiaanische treurspelen
van Manzoni, Melini en byzonder Fran-
cesca de Rimini van Pollio. Dit stuk is
zwaar maar er komen mooge plaatsen in
voor. De heer Chamisso, een zeer belang-
wekkend man, die met Kotschne de meesters om

Berlyn.

228.

geregeld is, deelde een aantal Franfche volksliederen mede, en fprak over het karakter van dit laart van partije. Een ander fprak over hetzelfde onderwerp ter gelegenheid eener verzameling van Franfche volksliederen uitgegeven door Walf en aan deze Gefellfchaft opgedragen. Derelfde las eene overfetting voor van eenige Finniſche liederen, die allerlieft waren. Doctor Körning redacteur van den „Freimüthige“ las eene Portyne voor op het Belgifch Congres. Zy beftond in het verhaal van eene Zetting, waarin voorgeteld werd, dat aangezien in Parys Benjamin Conftant met plotsfipheid begraven is, in Bruffel een der leden van het Congres eveneens behoort begraven te worden. Dit ſtok was zeer goetfij. Behalven deze fpreker moet ik nog medding maken van Baupain, een dichter, Joh. Schryver der Gefchiedenis van de Joden, Berckhauf. — Van nalen 47000 nog de namen weder uitgaan, ik hoop kan nog veel nader te ontmoeten.

Zaterdag 26 februari. Deken morgen ben ik bij den heer Anillon geweest, die my vriendelyk uitnodigde myn bezek te herhalen als hy minner met werk overladen zoudt 47000. Ik zal het beproeven. Om drie uren at ik weder in de Grote Gefellfchaft, waar my de heer Hoffmann bracht. Het beviel my zeer goed, de gasten waren veelal zeer berekafte en kundige mannen, wier gefprek aangenam en belangryk was. De namen ben ik meestal vergeten. Ik zag hier nu

Beelgn.

229
ook Prof: Schlegelmacher, een der intsteekendste
mannen der Hooge School. Hy is een, kleine,
bochelt mannetje met grijze haren een een spre-
kend gelaat. Hy is een bruinman, wien's naam
ik niet meer weet wat onlangs in Denemar-
ken en Noorwegen geweest en heeft my daar
van verhaald. De zamen Prinsesische ge-
lant in Brasilië, Olffers, was ook onder de
gasten.

Ik heb nog al veel met den Hr. Hoff-
mann gesproken. over zijn nak byzonder over
de munten. Hy heeft my gezegd dat hy het voor
beter handt tot Standard goud dan zilver te
nemen. Zonder in vele byzonderheden daar-
over te kunnen treden, gaf hy my twee gron-
den op naar zijn gevoelen: de waarde van
het goud ondergaat minder blyvende veran-
deringen, omdat ten gevolge van het gemak-
kelijk vermeer het evenwicht zich spoedig her-
stelt; - het muntten kost onveindeg minder.
voor $\frac{1}{4}$ p 100 slaat men hier goud geld. Men
kan, als goud de gewone munt is, het zilver
wat minder dan de evenredige waarde geven,
wanneer men het met mate uitgeeft. In Eng-
land heeft men alle die voordeelen; daar is het
volmaakte muntstelsel. In Pruisen heeft
Frederik II. verbeurdelyk zilver in plaats van
goud tot Standard gemaakt, ondrent is
het stelsel goed. De Silbergraven van 30 op een
Thaler zijn alleen aangenomen, omdat zy in
het grootste gedeelte van het Ryk in gebruik
waren en men verlangde eenheid in te voeren.
De heer Hoffmann heeft my deze avond in
de Humaniteitsgezelschaft, die zich vergadert

in het Krymetrelaarslokaal Royal York. In die
 Genootschap worden alle soort van metoo-
 schappen behandeld. De Hr. Hoffmann zelf
 gaf een stuk voor over de middelprizen der
graanen in het koningryk Pruisen. Deze
 middelprizen werden aan het Statistisch bo-
 reau naauwkeurig opgemaakt. Men heeft
 als richtmaat genomen de prizen der 14 laat-
 ste jaaren met inbeglating der twee duurste
 en twee goedkoopste jaaren. Het verschil in
 de provincien hangt haarm met de bevolking;
 waar die het dichtste is, zijn de prizen het hoog-
 ste; eene andere byzonderheid is, dat het ver-
 schil tusken de prizen van tarw en rog het
 grootste is waar de bevolking het dunste
 is. Volgens de middelprizen, is de aagst van
 het laatste jaar niet byzonder slecht nag
 byzonder goed geweest; nameelyk in tan-
 nische provincien wat boven in andere waer
 onder de middelmaat. Onder de leden,
 wier namen ik onthouden heb, waren de Ober-
 Land-Forstmeister en Professor honoreering
Hartig en de Generaal Minutali, welke een
 reis door Egypte gemaakt heeft.

Zondag 27 februari. Ik heb nagenoeg den
 ganschen dag met schryven doorgebracht. On-
 der anderen heb ik een brief naar Rotterdam
 aan Prof. Lebröder in betrekking geschreven.
 Ik heb gezeten in het Hôtel de Brandebourg,
 waar veel menschen waren, maar geen be-
 langryk gezelschap.

Afschiedsavond bezocht ik den Hr. Van Stipsum.

Berlyn.

Maandag 28 Januari. Ik blyf nog steeds de collegies bezoeken, die ik reeds vermeld heb, en heden heb ik ook weder dat der In-
natuurwetenschap by Kuffmann, en dat der Cameralwetenschappen by Schmalz bezocht, alles naar heden toe. Ik was ook heden in het Journaalencabinet der Akademische Bibliothek, maar ik Dor Kaufmann's recensie van Voigtels Statistik van Pruss. Land las.

Dezen avond bracht mij de Hr. Lemme in de Gesellschaft für Deutsche Literatur. Ik vond er nagenoeg dezelfde leden als in de „Gesellschaft für ausländische Literatur“. Men las gezamenlyk de Brieven van Räumer in het verleden jaar uit Parijs geschreven. Eigentlyk behelven die meer politiek dan literatuur; maar de belangstelling in de groote gebeurtenissen der Staten neemt vandaan alle menschen in, dat zy de eigentlyke literatuur oact vergeten. Ik vond die brieven niet zoo zeer belangryk. Veel onbeduidendheden, dat den goet kunnen weggelaten worden; en de byzonderheden omtrent den inneren toestand van Frankryk de stemming der Gemadenen naar de omwenteling van Juli zyn slechts laci communis. Men heeft, hoeze niet zeer diep of tekerp te zien, om te voorspellen, dat een Coup d'Etat eene revolutie en verduyning des Konings kon te weeg brengen. Er is eene groote ydelheid in het bekendmaken

Berlyn.

Ik keracht deze avond Prof. Gaus, met wien
ik veel over den tuestand van Europa en van
Prussien sprak. Hy is liberaler dan men in het
algemeen is. Prussen, zeide hy had zich niet haast
tegen de annexatie van België en naar die
van Polen moeten verklaren. Van de regering
hier zijn bijna niet anders dan middelmatige leden
aangesteld. Gansse onkundige worden door spanse
teruggehouden; maar uitstekende hebben ook niet
waars. Alle bevorderingen hebben plaats naar
syndaat. Het getal der korporanten is drie maale groot.
Ik ben heden voor de tweede maal in de

School voor blinden geweest, die ik nu vrij
goed heb leeren kennen. Hetgeen ik er van
zoude kunnen opteekenen, vind ik meest in
een boekje door den heer Tenne daarover uit,
gegeven.

Er werd onder anderen gesproken van de Cho,
lera morbus. De heer Dirksen zeide my, dat de
Prussische inrigtingen gewis dit land niet voor
die ziekte zonder bloemen. Zoo goed als de Oosten-
ryksche gezondheidsmaatregelen zijn, zoo slecht
zijn de Prussische. Eene geneeskundige commissie
heeft een Rapport uitgebracht over de besmettelijk
heid der Cholera en de middelen, om zich daartegen
te waanborgen. De Ministers hebben de middelen
te kostbaar gevonden, en hebben geoordeeld, dat
het gevaar wel niet zoo groot zoude zijn!

van zulke brieven in naar geheel. Dit neemt
niet weg, dat er veel belangrijks in voorkomt.

Dinsdag 1 maart. Ik ben deze morgen in
het Museum van Handbeelden en Schildery
en geweest. Ik zit in het Hotel de Brande-
bourg, waar vrij goed gezelschap is.

Een groot gedeelte van den avond bracht ik
door met een stuk uit Regels Philosophie
der Geschiedenis natelesen, die ik mij laat
afschryven. Daar ik de leszen tegenwoordig
meest bywoon, is het mij belangrijk ook een
aankomst te kennen. Het is gebruyk dat
half jaar het eenige Collegie dat Regel geeft.

Woensdag 2 maart.^{xx} Prof. Dirksen heeft
my heden als gast gebracht in de Nahmlong
Vereniging, die alle maand eens eet in het
Cafe Royal. Men was niet zeer talryk,
maar vriendschappelyk en levendig. Zoo als
gewoonlyk naar de politiek bijna het gan-
sche gesprek in. Men sprak onder anderen
over het verblyf der Franschen in Berlyn, en
de heer Dirksen zeide my by die gelegenheid,
dat de Berlyners toen blyken, naar groote lief-
heid gegeven hadden, en dat zg zich, zoo hy
meent, sedert niet gebeterd hebben.

Deze avond heb ik in het Schansspeelhaus
het Bild van Konrad zien spelen. Het is naar
my voorkomt een zeer middelmatig stuk, waar
van de geschiedenis duister en onnatuurlyklyk.

Berlyn.

293.

De auteur was zelf aanwezig; hy is een oud man met een kalen kruin. Hy is juist en antwoordeaby my zat Rampach, met wien ik was over dit en andere stukken gesproken heb.

Donderdag 3 maart. Ik heb gezeten in het Café Royal, waar ik den heer Garmann ontmoet. Dezen avond ben ik in het Schanspielhaus geweest, waar gespeeld werd Friedrich August in Madrid, naar Blum. Dit stuk, dat eene liefdelgeschiedenis van den jongen vorst van Saksen voorstelt, is met zeer goed, maar het werd goed gespeeld. Vooral werd de rol van Karel II. door Herrient J. en ^{die} van de hantise heen. Verast door Mr. Crelinger zeer goed vernomen. Ik heb theegebruikt en was lang gepneet met mijn conubernaal Kattenbyke.

Vrijdag 4 maart. Heben was het schoon weer, ik heb er gebruik van gemaakt, om weer door de stad te wandelen. De straten, zijn tot nog toe verschrikkelijk morsig geweest, men is nu vlytig werkzaam, om ze te reinigen.

Ik ontmoet tegenwoordig in de collegies van Hoffmann den heer doctor Kampmann met wien ik dan over hetgeen wy gehoord hebben praat.

Ik at weder in het Café Royal en bracht een avond grootendeels thuis door.

Volgens de dagbladen zijn de Rollen door de Russen verlagen; dit brengt zeer verschillende gemaarmordingen in Berlyn te weeg. De Regering en die haar daadelyk aanklagen verhangen zich.

Rumpfs Fremdenführer
Mucal's Wegweiser 45.

Rumpfs 19.

Berlyn.

234.

niet jonge lieden beklagen een dapper volk,
dat verongelykt is. Want het behoudt van den
algemeenen vrede is het waarschijnlijk gem.
stij, dat aan de Franken de hoop onthalt
om door de Polen in hunne ondernemingen
tegen Rusland of andere mogendheden ge.
holpen te worden.

Zaterdag 5 maart. Ik ben met den heer Katten.
dyke de Thundersche kerk inzien. Zy is geheel
nieuw volliedigd, van gebakken steen en in go.
thische bouwstijl. Zy vormt een langwerpig
vierkant, met twee kleine torentjes. Inwendig
is zy zeer eenvoudig. De schilderyen: een voorstel.
lende de opstanding en een met allegorische figu.
ren vult ik niet meer.

Wij hebben daan, met den heer Ventres, gezeten
in het Café de la Paix; ik zag hier voor het eerst
een rond billard.

Wat eten dronken wij koffy by de H. Luter
een jong mannetje geboortig uit Oostindien, wie.
nader een Schot en wien's moeder eens Portugee.
sche is, en die thans hier studeert. Hy vertelt me.
gens ongesteldheid redert een germinen Eyd thans
gebleven.

De H. Kattendyke is vervolgens met my gaen
zien de inrifting voor de gasverlichting, buiten
de Hallische poort. Het is eene Engelsche
Compagnie, die aangenomen heeft sagelyk, 3000
lanten te doen branden, en die hier het gas daar.
toe bereidt. Er zyn 115 groene pypen, 6 voet lang
en 8 duim in middellyn, waarin de kolen voor
het gas berloten worden. Alle rest men worden

* De steenkolen komen uit Engeland.

Berlyn.

235.

ze met nieuwe kolen gevuld. Een oven dient, om
zaren zulke pijpen glaeyend te maken. De uitgebran-
de kolen, die uit de pijpen kaman (koken) worden
gebruikt om de oven te stoken. Nachts en dag
wordt dit alles voortgezet, en zoo men, my
reide verbruikt men 900 scheffels in de 24
uren.* Het gas wordt in eene groote pijp op-
gepompt en naar beneden gevoerd. Dan schied
er zich de teer af, en loopt in een grooten vas,
die vlak onder den grond waaruit het gepompt
en in tonnen gaderen wordt, om in de zee
kanen en elders verhuicht te worden. Het
gas wordt door engere pijpen, die in een groot
vat met water slingerend heen en wederloopen,
afgehaeld. Vervolgens gaat het door twee
naken met kalkwater, om van alle vreemde
deelen gereinigd te worden. Dan komt het
in de Gasometers. Dit zijn groote yzeren vaten,
die van boven gesloten zijn en van anderen
in het water staan, dat opzettelyk daartoe in
eene groote put beresht is, zoo dat het yzeren
vat geheel daarin zinken kan. Naar mate
het gas daarin komt, rijst de Gasometer, die
van boven met kettingen en evenwichten
voorzien is, om dit ryzen gemakkeelyk te
maken. Zulk een Gasometer is 400 centner
zwaar, en kan 3000 cubiekvaet gas bevatten.
Hy heeft 48 voet middellyn en is 14 voet hoog.
Er zijn vier zulke Gasometers. Wanneer de
eerste vol is, sluit men de pijp die het gas er
invoert, en opent de pijp, die het in een tweede
voert, en zoo vervolgt. Iegen den avond,
wanneer de stad verlicht wordt, opent men
de pijp, die het gas uit den Gasometer naar de

Nicolaai 1 Meijer 182.

Wij bezochten op onzen terugweg het kerkhof,⁺
of liever de begraafplaats buiten de Kal-
ische poort. Wij vanden er geene namen,
die ons bekend waren. Weinig zedentee-
kenen hebben eenige kunstwaarde noch
naar uitbreiding noch naar uitneming.
Ik zag ook niet een opschrift, dat eenigzins
treffend was. Bloemen waren op vele graven
geplant en getuigden, dat men nog aan de
overledenen denkt.

Berlyn.

stad, en in alle rigtingen, door kleinere pijpen, die
laam 900,000 voet lang zijn, tot aan alle de
lantaarns op de straten en in de huizen vaart.
Men kan deze inrigting waardaer welk een
groote stad, van een punt uit, als door toverij
verlicht wordt, niet zien, zonde de ontrent
lyke waardeningen, die de kunst door de meter-
schap gehalpen, gemaakt heeft, zeer hoog te
bewonderen.

Wij hebben onze wandeling links buiten de
Kallische poort voortgezet naar de ruïne,
naamde Kalenberg, een sparsbosch op
een heuvel afstand van de stad. Men is daar
merkeelyk in de herde. Als wandeling is het
nog al lief. Wij gingen in een Tandberg, zoo
naemt men hier welke herbergen, en drank-
loftidier. * Tegen het uien Karamen-wy thong.

Ik ging toen in de Geographische Gesellschaft,
die, zoo als gewoonlyk zeer belangryk was.

Onderanderen las een Officier een stuk, waarin
hy trachtte te bewyzen, dat in den tyd van Caesar
de Belgen een afzonderlyk volk, dat niet tot
den Gallischen noch tot den Germaanschen stam
behoorde, zonde hebben uitgezonderd, en verma-
kent met de Caledoniërs. Talke vaken vindt
men zoo hy meende meer B. V. de Esthen, ook
de Fehinden die tusschen Slavische en andere
groote volkstammen als opgesloten zijn geweest.
Tuit dit verhaal der Belgen en Germaansche
Bataren zonde dan de oorspronkelyke meer
van der noord- en zuid. Nederlanders worden afge-
leid. De gronden, die hy aanvaarde, zijn zeer
zwak, en ik geloof dat hy niet nergens; dat de

Berlijn.

afscheiding niet onder is en geen anderen grond heeft dan de verschillende toestand sedert een afval van Spanje. De Godsdiens is eigentlijk het eenig diep geworteld verschil, en, in zover volkshaat bestaat, is het Godsdienshaat.

De heer Ledebuhr las een stuk over de grieken, ten tijden van Saksenland en Frankenland, by, zonder IJveringen, waar in hy gantse ver- schilde van het gevoelen door Prof. Kenna by eene vorige gelegenheid medegedeeld. Saksenland heeft zich volgens hem veel verder uitgestrekt. Ik merkte op, dat hy zeide, dat de verdeeling der diocesen niet altyd met de politieke afcheiding van het land overeenkwam, maar wel de Archidiaconaten en diaconaten.

Men deelde brieven uit Brazilië, een stuk uit eene reis naar een professor te Casan, aan de Caspische zee in het vorig jaar gedaan, ook een brief van den heer Westphahl, die in Egypten gereisd heeft, mede.

Het incident werd gesproken over de vraag, of de Bulgaren van Slavisch afkomst zijn, of ^{tot} eenen anderen volkstam behooren. Het slot was, dat Bulgaren noch niet genoeg door wetenschappelyke reis- gers bezocht is, om de vraag volkomen te kunnen beantwoorden. Onder de gronden naar het eerste gevoelen voerde men aan hetgeen de Generaal Diebitz gezegd heeft, dat de Russische soldaten de Bulgaren zeer goed ver- stonden.

Zondag 6 maart. Een groot deel van den avond
 heb ik thuis lezen en schrijven; ik schreef
 een brief naar Rotterdam.

De heer Kattendyk en ik oeten in den Keizer
van Rusland; maar wij worden er niet meer
 onderhandeld gezelschap als de vorige reis;
 ons liep dit maal veel meer de gemeen-
 teid in het oog, die toch ook stof tot be-
 kring en tal lachen geeft.

Wij dronken happy by Tischs maar het
 was, maar niet zeer goed is. Wij praat-
 ten wat te wandelen, maar het was er
 te slecht. Toen gingen wij thuis wat lezen
 in de Lana van Byron.

Den avond bracht ik door by Prof. Zeine,
 maar ik heb er goed gezelschap aantrof.
 Men sprak, zoo als gewoonlijk over het
 nieuws van den dag, en ik vond meer
 belangstelling naar de Polen dan ge-
 woonlijk. De heer Rheinmann had
 medegebracht een reis naar een Amerikaan,
Dwight, die lang hier geweest is, en veel
 over Berlyn spreekt. Dit gaf aanleiding tot
 gesprek over de waarheid of onwaarheid
 naar zyne bemerkingen. In het algemeen
 zijn zij vrij juist, en hebben de byzonderheid
 dat zyne wijze van zien geheel verschilt van
 die der Pruisen, en hij daardoor onparty-
 dig of partydig in een tegenovergesteldem is.
 Het vernut der standen, de aanmatiging
 van den Adel, worden door hem veelal juist

Berlyn.

239
samtigds overdoeren, gekokeld. Eene byzonderheid
hieromtrent was, dat in de koninklyke familie
aanvaangt een groote weersin bestaan heeft,
om des Gravin Kervrich, vrouw des koning,
in den vorstelyken kring te ontfangen. Men
bevestigde dit door hetgeen de heeren zeiden
zelf gezien te hebben; dat toen de gravin
(thans Fürstin van Liegnitz) naar het eerst
in de Lage der koninklyke familie in een
schouwburg kwam, alle de prinsessen,
schoondochters des konings, opstonden en
heengingen.

(punt naar)
De overdoerende gewaelticheit naar het eer
is den American in het oaf geloozen. Hy
haalt daaromtrent een verhaal aan, dat
ik hier wil opteekenen, omdat de adamaen,
ge heeren de waarheid daarvan bevestigden,
en, "was my voorkwam de handeling goed"
hemden, en dat bemerken, dat het voorwaarde
nog bestaat. Eene dame verloor op het
bal een armband; een jong officier nam
dien op, stak hem in de zak, om de geloozen-
heid te hebben haar een herroek te maken
en het verloorene terug te brengen. Een
gondtmit bemerkte het, en bracht den of-
ficier aan als iemand, die een verlooren
armband naar zich genomen had. De
officier, over deze onbescheidenheid ten inter-
ste verbitterd, ging den volgende morgen
naar den gondtmit, om hem een pak slaag te
geven. Hy deed dit ook; maar de knecht nam
den gondtmit kwam zynen meester te hulp,

Berlyn.

240

an nu kwam de officier slaag. Dit had plaats
by dag en kon dat niet verborgen blyven. De offi-
cier had also zyne eer verloren; in den krygsgedien-
ste konde hy niet blyven; hy had niet genoeg ver-
mogen, om te gaan leven waar zyne te hande
onbekend was. Wat bleef hem dus over? Hy
scheurde zich dood. Deze handeling werd alge-
meen goedgekeurd en bewonderd; en ik geloof
hy wordt dit nog. Dat men den man be-
klaagt, zynen moed, om te doen wat hy mag ge-
meend hebben zyn plicht te zyn, bewonderd; dit
is my zeer begryppelyk; maar dat men het
merkeelyk daer-naar handelt, dat dit menig ledig-
dend voorval een voodamige vlek op den
jongen mansch maektwerpen, dat voor hem
in de maatschappy geen plaats meer was, en
hy niet meer nuttig en terechten vande heb-
ben kunnen leven, dit komt my voor een
vooroorddeel te zyn.

Van onze andere gesprekken valt niet veel
byzonderst op te tekenen. Men kwam ook op
voorgenaamde Calambourgs, en ik hoorde
voor het eerst dat die naam Duitsoh is, en
ontleend van den naam eenes Graaven van
Calamburg, die niet uit geestigheid maar
uit verlegenheid en domheid dubbeltinnig
leden zinde. Dat hy in het Duitsoh niet meer
zyn bemerkte ik uit de meeningte, die men
sonderlyk mededeelde. En wil ik al voorbeeld
opteekenen. „ Een officier schryft van het slag,
veel aan zyne geliefde, dat hy sterft, maar hy
sterft en dat hy haar getrouwe gebleven is.
Dit alles schryft hy met een woord. Wat
schreef hy dan? „ Peterwarden.

Berlyn.

247
Onder de gasten moet een jong doctor, Richard,
zijn uit Montreal in Canada; met wien ik
over zijn land gesproken heb. Hy raamt de
grootte vrijheid en onafhankelijkheid der
colonie. De Gouverneur wordt door de rege-
ring in Engeland benoemd, maar zijn magt
is door de Assembly, een Parlement der
colonie, zeer beperkt; zoodat zelfs een Gu-
verneur, die intusschen dadelijk terugzoo-
pen is. Van de andere zijde belet dit de Re-
gering om veel voor de verlichting van
het volk te kunnen doen. De meeste colonisten
zijn van Franschen afkomst en zijn catholiek.
De priesters hebben zeer grooten invloed en
de regering beschermt hen en heeft ook hun
nieuw aanhang gewonnen. Er heeft eenigzins
afrekening plaats tusschen de Franschen en
tusschen de Engelsche colonisten; de laatste
zijn evenwel zoo in minderheid, dat zy een
wel der anderen niet weerstaan kunnen.
Door handel en handelen heeft taenader-
wing plaats en men verwacht in het einde
eene volkomena vermenigving; tot nog
toe is het Fransch byna de algemeene taal.

Onder de gasten moet ik nog vermelden
den Russischen Hofrath Abodofski, en den
Burgemeester van Jorau in de Pruische Landen,
die als lid der Brandenburgsche Provinciale
Kamers hier is. Hy had zijn dochter, een mooi
jong meisje, zy liet aan wie men niet bemerkte
dat zy uit een klein afgelegen stadje kwam.

Berlyn.

+ Gans.

242

Maandag 7 maart. Ik heb heden veel geleerd, van; ook wat gestudeerd op het Collegie van Regal, dat ik mij laat aftehooren. Het regent bijna aankomend; dit weder zal, zoo men meent de Russische armee in Polen vernieften.

Dezen avond bracht ik door in een gezelschap, dat Prof. in het Café royal versocht had. De meeste waren professoren: Regal, Boeck, i. Rait, met, Bop, Kemming, Komayer, Marknecke, Notho; — de Anteur Vormhagen van Enke, een voornaam beaante by het Ministerie van onderwijs, de Geheim-Ober-Rapieringsrath Schulze.

Het was mij belangrijk eenige nieuwe kennis te maken, en die Berlynsche Haagles, waren in hunne reis van afgang te zien. Men was algemeen, vooral, ongedwongen; de gesprekken doorgaans onderhouden veelal wetenschappelyk, dikwyl, toch ook niet. Men bleef tot twaalf uren byeen.

Dinsdag 8 maart. Na ontmaat dezen dagen het morgen in de collegies van Köffmann den Hr. Kaufmann, met wien ik dan over onze studies spreek; dit is mij zeer aangenaam. Ik heb gisteren en heden gegeten in het Café Royal, waar ik den Hr. Vormann en zyne vrienden ontmaat. Men spreekt dan over het nieuws van den dag.

Dezen avond heb ik thuis gelezen en getekenen. Het den Hr. Katendyk gaf ik het tweede gedeelte van Byron's gedicht Lara. Het is mooi, maar torens yfelyk.

Ik ging nu in het Collegie van Hegel, dat by
Krantzler de dagbladen en den verder thuish ge-
leeven.

Donderdag 10 maart. Van heden heb ik
niet byzonders op te tekenen, dan dat ik Daxen
avond Elisa von Valkburg, een schansspel
van Ipland heb zien spelen. Het onderwerp
is de liefde van een vorst voor een meisje, dat
in hare onschuld zich ook in den vorst verliest,
maar door haren broeder gered wordt; ten-
nige de vorstin door een gesprek met dat
meisje (Elise) tot de overtuiging komt,
dat hare haatheid en trotsheid den vorst
van haar vernederd had. Zy verandert hare
wijze van zijn, komt haren gemaal harte-
lyk tegemaet, en wint op nieuw zijn ge-
negenheid. Ik heb dit stuk in tweeën reeds
gezien. Sammige personen daar beter ander-
ze beter hier voorgesteld. Mr Cnelinger
was als vorstin volmaakt, en overtrof
ver Mr Krupke uit tweeën; voor Elise
was Mr Schult zeer middelmadig, ver be-
reeden Mr Corn die er in tweeën voor
speelde.

Vrijdag 11 maart. Deden morgen den ik met
de heeren Kattlenbyke en Kaufmann het Egypt-
tisch Museum waren zien. Het is geplaatst
in een der nevengebouwen van Konbyon.
Een groot gedeelte is verzameld door den
heer Passalacqua die twee jaar in Egypte
heeft doorgebracht, en door den Generaal Chi-
untoli en andere reizigers. De Mr Passa-

Berlyn.

245.

Laquea is er oprijster van. Het zijn een groot
aantal munten, grafsteenen, cinadren
van allerlei hand en voet, kinnaden, mesketen,
gan en andere voorwerpen, alleen gevonden
in de graven. Men kan niet zonder groot
te belangstelling deze rijke verzameling
zien, die voor den onthoudkundigen nog
dubbeld gewichtig ^{moet} zijn. De hooft onder-
dom van vele dazer voorwerpen, het
Zandstrijke van het rijk, waar tal zy
behoord hebben, wekken ook byzonder
de belangstelling. Het treft dan waar-
neer men eenige onovereenkomst met
voorwerpen van onzen Tijd vindt, en
die vindt men toch B.V. in de kalfen-
dien, maar van sommige nog gevonden
kunnen gedragen worden; zoo zijn de kalfen-
nen byna even als de onze, de muziek-
instrumenten, enz. Het meefel van hun
linnen was reeds zeer volkomen, en de
duurzaamheid blijft daarin, dat het nog
bestaat. Een kistje met de alcabate
Zelfpotjes van een Egyptisch geneesheer
is volkomen goed bewaard. Enige pa-
pyrus zijn nog goed gebleven, en kunnen
wellicht nu gelezen. En verstaen worden.
De nieuwsgierigheid, om van de geschie-
denis van dit naadrelachtig rijk wat
naders te weten, wordt door het zien van

dit Museum zeer opgewekt.

Ik heb weder veel bandtenschappen gedaan, en
overandren. By mijn boekverkoopster in
den kaartenwinkel, want onder aan-
ken en kaarten te koop, kan ik het
niet wel inthouden.

Dezen avond ben ik in de Lezaarsclub
gewees, maar ik met Prof. Dirksen
lang sprak over Staatshuishoudkunde.

Verder heb ik thuis gelezen en geschreven.

Zaterdag 12 maart. Ik ben byna de
ganschen dag thuis gebleven; alleen het
Collegie van Michalet en twee collegies
van Janst dezen namiddag, over den
Regent en Lodewyk XV heb ik bygewoond.

Ik las de verdediging van den Graaf van
Bylandt over zyn gedrag in Brunsfel en
andere daar toe betrekkelijke stukken.

Dezen avond breng ik weder met lezen
en schrijven door. De gehele week heb
ik de Collegies gevolgd als gewoonlyk. Ik
blyf my steeds op de Statistiek van Preus-
sen, de nieuwe Philosophie, en veroen
op allerhande nakkten, naar dat ik er ge-
legenheid toe vind, toeleggen.

Ik heb met mijn landsman Kattendyke de
gannen te lezen een pas intgekomen werkje
onder den titel van Liebesgeschichten, dat
men my als zeer merkwaardig aanbevalen
heeft.

Deze kerk is niet groot maar zij vormt
een aethoek, en men heeft rondom men
galleryen boven elkander, zoo dat zij naar
evenredigheid zeer veel menschen kan bevatten.

Berlyn.

247.
Zondag 13 maart. Deken morgen om half 10
heb ik professor Schlegelmacher in de Dreifal-
tigheidskerke hebben preken over johannis
XII. 23. Hij spreekt eenvoudig, duidelijk en
met waardigheid, niet slaat over redelijke
plichten, en toch niet zweepend, hetgeen een
grote verdienste is. Er waren zoo veel toe-
hoofters als de kerk bevatten konde, en
er heerste stilte en aandacht. Als ik dit
vergeleek by de laatste preek, die ik in luth.
gehoord had, zoo was dit zeer gunstig voor
Berlyn. Het was namelijk de Biskop van
Bonnin, die in de kerk Saint Martin, een
grooftere aanzien in opgetrokken woorden voor-
draeg, over de ^{trans} substantië, en voor een
gemeente, die geen zohyn van aandacht had,
maar op de aanvraag om te wijzen heen en
meder liep, maar men steeds hoofs geschiedde
niet of twist en geelyf zag. In de protest.
tante landen is inderdaad een goede een-
vondige preek het eenige, wat aan openba-
re godsdienselijke byeenkomsten eenige meer-
de kan byzetten; in catholike landen zijn
treffende ceremonien en vooral statige mu-
ziek de eenige middelen, om de gemeenten
met het gevoel naar iets hongerig te vervullen.

Ik heb thuit brieven geschreeven; ik at in
het Cafe royal; ging naar de post; en bracht
nervolgent den avond door in het Schanspiel-
haus waar zijden werd: Kunstlers Erben,
wallen, Lustspiel van J. Van Hof. Het is een
vrolijk stuk, bestemd om het paradijsche en
dikwijls verachtelijke van het dagelijksch leven

Berlyn.

248.

der Kunstenaars voortvertellen. Zeer goed speelde de Deviand de aarde naar een dichter, die in armoede leefde, en zich in den drank te buiten ging. Deze toneelspeler wordt oud, maar heeft het de uitsteekhandte in zijn vak behouden.

Na het theater, dat om 9 uur uit is, drink ik thuis thee, lees en schrijf nog wat, en denk aan vroegere dagen.

Maand 14 maart. Veden heb ik bij twee proffessoren, waar collegies ik niet gewoonlyk veel gehospiteerd, te weten by:

Leipniz in zijn collegie over het kerkelyk negt der Catholiken en protestanten. Hy behandelde het onderscheit der trouwbeloften. Zijn voorzigt was eenvoudig, duidelyk, met het menscheagelyke, de eigentlyke grondigheid der tragt, kon ik uit een lef niet afdeelen. Hy is een man van middelbaren leeftyd, heeft een zeer gewoon voorkomen; een byzonderheid, die zijn voordragt onaangenaam maakt, is dat hy by afwijkeling met een hooge stem als een vrouw en met een manlyken spreekte.

Tälker over Aesthetica. Hy sprak over de heldendichten met veel blyken van kennis en een goede oordeelvelling. Hy is een man van tusschen 50 en 60 jaren. Zyne voordragt is levendig maar niet mooi.

Den avond bracht ik door in het Gesellschaft für deutsche Literatur. Men las daar nog de Brieven van Raimner, die meer Politiek dan wat anders betreffen. Behalven de leden, waar van ik te voren reeds melding gemaakt heb, waren er nu nog de H. Gubitz, een zeer kunstig ver.

Berlyn.

249.

vaardiger dan houtsmeden. Een geestig en rond
man bleek hy te zyn in zyne gesprekken by
de avondmaaltyd, waarop ik ditmaal gebleven
ben. Een ander medelid is my in het oog gevallen,
te weten de Heer Kniepsattel Wohlbrück, een
klein, dik mannetje, zeer levendig. Hy heeft zich
met byzondere onderwerpen uit ^{de} Geschiedenis
 bezig gehouden, en heeft een werk uitgegeven
over de historie der familie Alneusleben, en
een over de historie der stad Libusa. Dit is
een aardigklare arbeid; hy vindt voor zyne wer-
ken byna geen afkeer.

Dinsdag 15 maart. Neden ben ik in het Col-
legie geweest van Prof. Phillips over Duit-
sche Ryks en Regtgeschiedenis. Hy sprak over
de bronnen van het territoriaalrecht, by-
zonder de familieovereenkomsten der Duit-
sche Vorsten. Dese hoogleeraar is nog zeer
jong, zoo my voorkwam 22 tot 23 jaar, tussch
is hy door geschriften over de Duitse Ge-
schiedenis reeds in de geleerde wereld bekend.
Zyn voordragt was duidelijk en hy herhaalde
de elken zin, zoo dat hy byna dicteerde.
Daeren avond heb ik visites gemaakt by
den Hr. van Stirum en by den Hr. Persow-
sker.

Woensdag 16 maart. Deden morgen waar-
de ik eens liet by van Prof. Lentz over
Duitse Ryks en Regtgeschiedenis by. Hy geldt
voor een zeer grondig geleerde; zyn voordragt is
midaelmatig; hy behandelde den hal van het
Duitse Ryk. Ik zij, dat hy reeds 50 jaren oud is.

Berlyn.

Dezen namiddag woonde ik het Collegie bij van
prof. Henning over de theorie van het Strafrecht.
Het was juist de laatste les. Ik hoorde dat
zijn beginsel is, dat de Straffen moeten plaats
hebben ten einde aan het recht voldaan
worden, (Vergeltingsprincipe) Toek een jure
talionis. Hy verwerpt het nooddedings-, het
afschrikking-beginsel en andere. Hy was voor
de doodstraf tegen moord en thans terminade.
Zijn voordragt kwam mij zeer verwant en op-
perklachtig. Hy is een zoon van tijden de 40 en
50 jaren, Hegeliaan. Hy geeft ook Metaphys.
Leid en Geschiedenis van. Principien.

In het koningstadter Theater zag ik Robert der
Leijfel spelen. Het is een zanderling onoverneem-
stuk: Robert, zoon van den Hertog van Normandien,
die is een waagst en wreed jong man, die zijn le-
vens in het begin van moorden, en roofd van
eene nonverbaasde wordt. Zijne moeder had aan-
dat hy kinderloos bleef, den duivel aangeropen,
en daarom had nu haar zoon ook eene dui-
velsnatuur. Een meisje, dat Robert wil gaa-
zen nemen, stort niet van eene rots en haar
geest wordt zijn beschermengel, hy bekeert zich
tot goede; kardinal Altarf, koning van Rome,
mit de handen van de Saracenen, en bekant zijn
dochter, Formosa, tot vrouw; hy wil stou-
maer begint van ontroering te spreken. De ma-
ker van dit stuk, dat mij voorkomt weinig waar-
de te hebben, is Kollei een levend dichter.

+ Vatke.

Berlyn.

251.

Donderdag 14 maart. De professoren nemiander
distingte hunne gheschreeven, en een vintmen
reits beoogen als men hunne lessen niet byne-
men. Ik maande by een jurist te hooren,
en hoorde een Theolog over de brief van de
Kabbarenen collegei geven. Dit had voor my by-
zonder meinig belang. Indien ik het wel ver-
staan heb niets by dien ghelezen brief voor on-
echt.

Ik hoorde Dr. Jarcke in zyn college over het
Strafregt. Hy behandelde de gemakken waaren
doodslag verantwoord kan worden, en deed
dit byzonder volgens bepaalde wetbepalingen.
Zyn voordragt was middelmattig. Hy is een
man van ongeveer dertig jaren, die in bladzijde
de gezondheid het voorkomen heeft van byson-
der wel gevond te zyn. Hy is een groot absolutist
in alle opzichten en is daarom tot een catholiken
godsdienst overgegaan. Hy heeft onlangs een
boek uitgegeven over de Francke ommetelling
waarin hy de Bermbke ordonnantie verdedigt
en zegt, dat de kamert, met Karel de X, het Chap-
ter gehandelen heeft.

Daren avond ben ik met myn landman Karl
Lambrecht weder in het Konigstaadische theater
gewest om „Hieronymus Knicker“ te zien, een
der stukken waarin Spitzeder het beste speelt. Hy
is daarin Knicker, een oude diavignard, vaagd over
een jong meisje, en wil een ander jong meisje
trouwen. Het stuk beteekent niets, maar de be-
lagchelyke Knicker heeft ons zeer vermaakt.

Ik heb dezer dagen nog al veel gestudeerd op de

Hicabai, Inezmar, 30.

Berlyn.

252

nieuwe Philosophie, die ik gaarne begrippen
wilde

Vrijdag 18 maart. Heden heb ik de Eending be-
komen, dat ik tot professor in Utrecht be-
naemd ben; een brief van Engelt brengt mij
de verlangde zekerheid omtrent mijn be-
stemming.

Ik ben met de heeren Kattendijke en Kaufmann
de Patentpapierfabriek meen zien. Men maakt
het papier zonderda eind op de Engelse ma-
nier, en daarvoor heeft deze fabriek een uit-
sluitend recht, dat nog drie jaren loopt. Men
heeft ook een stoomwerktuig van 24 paarden-
kracht, met hooge drukking. De drukking
was nu van $30\frac{1}{2}$ pond op de □ duim, zij gaat van
25 tot 45 pond. De haard was zoo gemaakt,
dat hij altijd draait en de steenkolen door een
trechter regelmatig met kleine haarscheeren op
het vuur vallen. Hierdoor verhoogt men dat
de rook verbrandt, en dat de warmte steeds
regelmatig blijft. Men verbruikt een Berlynse
Löffel in het half uur (dovengerekend). De
tweede stoomwerktuig is van 20 paarden-
kracht.

Men gebruikt bijna uitsluitend lampen van
linnen, omdat die van katoen en andere
stoffen naar het soort van papier, dat men
vermaakt, niet zoo geschikt zijn. Eerst wor-
den de lampen uitgewaakt, - dan klein gesneden,
- dan in een grote ton met water, door mid-
del van een rand met scherpe messen, tot een
grove pap gemaakt en tegelyk vermaakt; - dit

Men noemt de tinnen waarin de Compas tot
pap gemaakt worden Hollanders.

^x
Dit maakt naamaeg 250 bladen dikte.

Berlyn.

253
Dunst van 2 tot 4 uren, en het wordt met een
ge wyziging in twee andere tinnen of na-
ter herhaald, telkens van 2 tot 4 uren lang.
Hierna is de pap klaar, en wordt in een
vierde nat weder met frisch water gesaam,
daarin steeds geaerd, en loopt vervolgens
regelmatig op het ritspalkmetaalgaaf,
waar, door regelmatig schudden, het water an-
derdoorgaat, en zoo verandert zich vander-
ang de pap in papier, dat over cylindres
teengedraerd wordt, en doorkundt van
warmen damp, die die cylindres verwarmt,
gedroogd wordt. Op die wyze ziet men aan
het ander einde van dat kastel van metaal-
gaaf en cylindres het papier gaafte naardig
en gedroogd oprollen. Als dit opgerolde
papier ongeveer een duim dik is, neemt men
het weg en snydt het door, dan heeft men
in de lengte vier in de breedte twee bladen.

Op die wyze vernieuwt men dagelijks onfe-
noor 140 ream in 18 uren, namelijk twee maal
als de pap gedroogt, die in 24 uren bereid wordt,
want dat merk staat nooit stil.

Het wordt dan nog gedurende 48 tot 84 uren
geportekt, en daarna uitgeraacht genomen
en bzeengehouden. Dit laatste merk is
schiedt door mantjes in een groote zaal.
het maakt gewoonlyk acht soorten van
wit papier en twee soorten van blaauw
pakpapier.

Zoo als de oprichter zeide, heeft men in 1830

x

Na het collegie van Hegel (6 uren) heb ik lang
met Prof. Heine geproost ook met Hegel zelf.
Hervolgens ben ik in een mooi Concert geweest
dat in de Lohrstrasse van het Schouwspel.
Liedt gegeven werd door Möser.

Berlyn.

11,000 Centner lampen verbruikt. Van het ge-
wicht gaat ongeveer 25 tot 30 per 100 verloren
door het wassen enz. De waarde van het
papier, rende hy, belooft jaarlyks ongeveer
70,000 berabderf, die van de lampen 25,000 Th.
Dit zal wel niet veel meer naarmakenig zijn.
En werken 120 tot 130 menschen.

x. Zaterdag 19 maart. Men sloot prof. Hei-
chelot het collegie over de Geschiedenis der me-
die Philosophie, met een aankondiging van
het absoluut Idealismus of ethisch van
Hegel, waaraan hy toevoegde als een der beste
leeringen beschouwd worden. Hy is nog zeer
jong, geen 30 jaar, hy spreekt nog duidelijk,
toch niet mooi, en met eenmatiging en
kwaakzalery is hy, dankt my, niet geheel vrij.
Zijn vak was eigentlyk philologie; ook geeft
hy opzettelyk collegie over Aristoteles, hy
neemt onderwerp philologie en philosophie niet
ontaan.

Ik heb vrienden naar Holland geschreven.
Dien woensdag hoorde ik Prof. Gaus zijn
publiek collegie over Lodewyk XIV en volgen-
de tyden sluiten. Hy kwam tot aan onze da-
gen, sprak van de Restauratie en van de
revolutie in juni. Zijn gehoor was zeer klein,
en scheen veel gemaagd in zyne voordragt te
vinden. Hy was voor de revolutie juistig ge-
vond, beschouwde ze als een onvermydelijk ge-
volg van de vroegere tyden. Ik was dikwijls
niet naar zyne mening, anderzander als hy de-
meende dat Napoleon overleggen gevoeld heeft, and

* De gewone colleges by Haffmann, Ram,
mer en Regel, vijf uren daags, heb ik bere-
maakt als te naven gevolgt.

Berlyn.

255
de materiele invloeden der revolutie: afwijking
van veranderende instellingen, gelijktijdigheid
van personen enz. ook by andere volken te ver-
breiden. Vele stellingen klonken alleen maar,
en konden een quaden zin hebben, maar juist
door den zin dien zy schenen te hebben, en die
welke men, hadden zy iets treffends, en waar-
tegen op de tachtveertig. B. V. Ik by zeide, dat
onze tijd niet, zoo als Hiobus benoemd heeft,
een zedelyk verdorven tijd is, noegde by er by,
dat er nooit een zedelyk verdorven tijd plaats
heeft, dat zelfs de tweede eeuw geen verdorven
tijd geweest was, dat altijd het menscheit
voortgaat ook in het zedelyke. In een gewo-
nen zin is dit onuitwispelbaar valsche. Het kwaad
kwaad kan wel weder goed ontstaan, maar
het kwaad zelf is daarom niet goed, de ver-
dorvenheid by de Romeinen was wel verbor-
den voor het Christendom, dat na oorspronk
eene hoopende zedelykheid konde te weegbre-
ngen, maar die verdorvenheid reukte niet toe
historische aanmerking.

Ik ging nog met in het kaffeehuys, om menigvolden
den te lezen. Thuis las ik met myn landman
in de "Liebesgeschichte".

Zondag 20 maart. Ik schreef een brief naar
Holland, las het een en ander, en om 11 uur
ging ik met de H. K. in de Domkerk, waar
zij den Hofprediker en Professor Strauß hoor-
den. Zyne preek vond ik niet uitsteekend. Hy gaf
zich veel moeite om verkenen en aandacdelijk

Berlyn.

te zijn, en was daarom nacht het een ²⁵⁶ en
and, het waren meest ledige waarden. En waren
veel menschen, de meesten gingen na de preek en
naar het nachtinmaal weg, zoo deden ook wij.

Na een wandeling door de stad gemaakt te
hebben, gingen wij eten in den Keizer van
Rusland, maar het gezelschap geen byzon-
der belang had. Wij wandelden op nieuw
na het eten, en ik bracht den avond daar
met lezen en schrijven.

Zaterdag 21 maart. Deken morgen heb ik
aan van Reinde en aan Bruegg geschreven.
Ik bracht den avond door in de Gesellschaft
für deutsche Literatur. Men las daar nog al-
tijd in de Briefen van Raumer, en die waren
meer aanleiding tot politieke dan tot letter-
kundige gesprekken. Men was het meestal
eens met Raumer, die verwondert mij niet,
maar wel, dat men zeer gewone opmerkingen
en vooropellingen, die mij alledaags voor-
kwamen, als diepe wijsheid aanzag. Ik kan
het mij zoo uitlaten, dat men hier niet
den toestand van Frankrijk meeninge ver-
trouwt is, en vooral in juni van het vori-
ge jaar was, dan mijn kennis en ik
dit te leide waren. By het avondeten
was Rampach zeer spraakzaam; hij was
ook het vorige jaar in Frankrijk, verhaalt
de anekdotes vooral van het toneel. Het ge-
zelschap is weinig talryk, maar men is zeer
vertrauenslyk.

Rinipf. 23.

Berlyn.

Dinsdag 22 maart. Ik heb weder aan den huijs²⁵⁷,
ten en aan Ewijk geschreven, en deze brieven heb ik
by den heer van Stürum gebracht.

Dezen avond heb ik gelezen in de reis van den
Luitenant van Perik door Servie.

Woensdag 23 maart. Dezen morgen heb ik
het collegie bijgewoond van Prof. Rudorff over
het esfrage. Hy sprak over de myre, waarop
geroofd wordt voor de erfenis van een onge-
boven kind en van een zinnelose, volgens
het Romeinsch recht. Hy is nog niet zo jansen
out, zijn voordragt was eervandig, zonder by-
zondere gaaf van spreken. Hy sloot met dege-
tes zynen cursus.

In het terugkomen ontmoette ik den heer
Beelitt, dien ik in langen tyd niet gezien had.
Hy ging naar het Stadtsgericht waaraan hy
Director, dat is President, is, en hy nodigde
mij uit met hem te komen. Alle stadelijke
zaken worden hier in eersten aanleg behan-
delt, voor zoo verre de zedezaden niet geene
meerden zijn, dat is te zeggen: ambtenaren of
edelen, welke in eersten aanleg voor het
Kommongerecht komen. De heer Beelitt bracht
mij in de Grante zool naar het Gericht nit-
ting hands. Alles had hier het gewone aan-
zien van dergelyke lokalen, somber, moedig
akelig. Ik zag kamers vol met papieren
waan het stof dik oplag. Stapels met ge-
schriften bracht men den armen Director
om door te zien, of te ondertekenen. Reken-
saffen, denwaarders en andere twaarte-man

nen zag men in menigte, ook vele lieden, die
 recht kwamen raaken. Het gezelt zalno was
 niet vergaderd. Ik herinnerde my vroegere dagen,
 en verheugde my, dat ik niet meer in den kring
 van werkzaamheden leefde. De zaal is
 versierd met eenige borstbeelden en met twee
 schilderyen van Rade herene de Bestraffing
 der zonen van Brutus voorstellende het an-
 dere Rudolphus Lueticus, die zyne rechter
 hand verliest maarmade hy trouw gewo-
 nen had aan Keizer Hendrik IV, wien hy
 naderhand ontrouw geworden was.

Ik las hier wat in het Pruisisch Landrecht.
 Dit Wetboek is ingevoerd met 1 juni 1794;
 het bevat zoo veel crimineel als civile regt-
 bepalingen. Onder de ondernemingen waarop
 myne aandacht viel, was het morgema-
 tisch kerkelyk, dat regtend is, en maaron-
 trent byzondere voorschriften bestaan.
 De eekthouding kwam om neelunedige nede-
 ren plaats vinden. De „recherche de la pa-
 ternite“ is niet verboden.

Dezen avond ben ik met myn Landman ge-
 weest in het Königsstädtische Theater, waar ge-
 speeld werd: „Der eintrachtsummenhangende Zin-
 sammenhang“; een erbarhelyk stuk, bestaan-
 de in brokken uit treurspelen, blyspelen,
 pafen, operas, enz. voltrekt zonder zin. Het
 bemyst voor het gebuld, maar niet voor de
 beicharing van het publiek, dat men mel-
 ke ellendigheden spelen kan.

My hebben verspeerd by Timm, in de Jagerstroepe.

Als ik van myne herinneringen wilde aan
teekening houden, magt ik niet verzuimen
te vermelden, dat ik weder voor een jaar in
Lond' my een huis met een tuin huurde, dat
aan myne wenschen uitstekend beantwoordde.
waarran ik my zoo veel gemaegen voordeelde.
Het hoe veel rang en vlyt begon ik van nu af
vooral mynen tuin in te rigten, die my gezond-
heid, vroetvoering, ternadenheid maekt aan-
brengen. Hoe geheel anders zy than myne
voornitrigten, en wie weet of de nieuwe lukt.
kastelen, die ik nu maak meer eerenlykheid
bekomen zullen.

Bevlgw.

289
Dit is een der beroemdste wyne en bierhuizen, die
te gelyk restauratieel zyn. Het lokaal is net; het
geen my gebrinkten met goed. Men had ons ge-
zegd, dat hier veel kanselspelers en ander vro-
lyke gezelschap pleegt te komen. Ikeden hebben
my dit niet bevestigd. Het onderscheid tuf-
schen deze huizen en de groote restauraties
onder de Londen komt my naar daarin te
bestaan, dat hier het eten hoofzaak is,
en alle tafels den oot gedeelt zyn, terwyl
in de wynehuizen het drinken hoofzaak
is, en het eten op eene ongedeelte tafel ge-
geven wordt; terent dat het gezelschap in
deze laatste meer algemeen is, en dikwijls
in hetzelfde vertrek een algemeen gesprek
plaats vindt.

Donderdag 24 maart. Ikeden heeft Kani-
mer tot sluiting van zyne twee cursus voor
galeran de Rederaarung die hy, als Rector,
in 1822 gehouden heeft ter gelegenheid van
de viering der vyfentwintigjarige regering
des konings. Zy bevat eene ontwikkeling
van den voortgang en de verbeteringen, die
gedurende die regering hebben plaats gehad, en
zy is zeer belangryk.

Dezen avond las ik in de reis van den Luitenant
van Pirsch.

Vrijdag 25 maart. Dezen morgen heeft
Hoffmann zyne beide collegies gesloten.
In den middag gegaan naar het Kammer
gericht in de Lindenstrasse, om een examen van

De voorgenomde Cameralistische en de Dipl.^x
matieke examens zijn niet publiek.

Berlyn.

260
nisten by te wonen. Alle jonge lieden, welke regt,
terlyke posten verlangen, ook dien van advocaat,
maeten vóór al zulke examens ondergaan, wel-
ke door byzonder daartoe benaemde commissi-
sarissen worden afgenomen. Zy bevatten alle
takken van het regt, en zy zijn publiek. ^x Ik
vond het jonge juristen, en twee Commissi-
sarissen die hen ondervraegen, de een over
het Strafrecht, de andere over het Romeinsche
regt, gedeeltelyk in het Latyn gedeeltelyk in het
duitsch. Byzonder maatelyk waren de vra-
gen niet; wat de een niet wist, vraagde men
aan een ander; alleszaam genomen ging
het vry goed. De toehoorders bestonden, zoo
als men vermoeden kon, uit studenten en
zulke, die hunne studies vullendigs heb-
ben maar nog niet zelf geëxamineerd zijn.
Om zulke examens te kunnen aflaggen, waren
vervaard, dat men drie jaren aan eene hoofs-
school hadde doorgebracht en beproefde colle-
gies hadde bygewoond. Op die wyze heeft by
de groote vryheid aan de hoofs school toen
een zekere smang plaats, en die merke zoo, dat
juridische collegies, die niet voor het exa-
men vereerd worden maatelyk tot stand
kamen.

Van het juridisch examen heb ik gezegd naar
eene theologische promotie aan de universi-
teit, namelijk naar den graad van Licenti-
aat. Deze promotie geschiedde op 12 gedrukte
thesen, waartegen een student, een Candidaat
en een doctor legent (Votko.) opponeerden; hun

we namen haar gedrukt naar de theses. De Decaanus der faculteit (Hreunder) stond toen den Candidaat, en deed hem een kleine aanspraak by het promoveren en overhandigen van het Diploma. Van twee diplomen werden meerdere afdrucken gemaakt, en een daarvan aan het Instituut aangeleverd. Het disputeren ging als naar gewoonte, de Doctor legde zelve de den Candidaat welkenamen vast, en eindigde ook met te zeggen, dat hy een te genonengestelde mening had. De thesis was, dat de philosophie noodzakelyk was naar den God geleerde niet de form, niet naar den inhoud betreft, waarvoor de openbaring voldoende is. De Doctor bewees hem, dat de onderscheiding van form en inhoud niet aannemelyk is.

En schrikbarend incident was, dat de Candidaat in anmatig viel. Hy herstelde zich fort weder en toen ging de plegtigheid voort.

Dezen avond zag ik een nieuw toneelstuk van Raupach, "König Friedrich" spelen. Het is de geschiedenis van Frederik II, die in Silezie zynde tot keizer verkoren wordt, naar Duitschland komt, en Otto IV van den troon verdrift. Het zyde toneelen van de geschiedenis, die fort niet altyd getrouwe zy; maar het is geen toneelstuk. Men ziet geene grote handeling, geene grote ko-

Benedict.

valters zich ontwikkelen. Frederik is een jong, welligend vaar, die veel ontwerpen maakt, maar hy komt, en in Otto's mening matig stand vindt. Otto is een dwaas oplopend man, die alle vorsten en vorstinnen van zich af, wydest en tegen allen raad aan. handelt, en zich zoo in het ongeluk brengt. Een persoon, die byna tekenen voor Mr Crabbe, ger in het stuk gebracht te zijn, is Beatrix, een Italiaansche vrouw, de geliefde van Otto, die hem onverschillig gelyk is en niet volgt; zy doet daar neergif de jonge Beatrix, dochter van koning Philip omkamen, als Otto die tot zyne vrouw genomen heeft. Na den slag van Bouvines sterft zy in een boez, waarin zy met Otto gelukkig is. Ook zit ka, na het, dat met de handeling van het stuk byna niet samenhangt is niet zeer tra, gisch.

Zaterdag 26 maart. Deze morgen heb ik thuis voorgebracht, ik heb gelezen in de brieven van Raimon, het eerste vers van van Kanan: "het heimelyk leen" afgeschreeven van van den heer Levine.

Deze gehele week heeft Hegel zyn collegie verduubd, ook haden dat hy van vier tot zes was, en deed dit tot dat van zynen cursus.

De heer Levine kwam met my en myn lazen en vertaalden mandeling het vers van van Kanan. Ik bleef verder thuis, wher, het een en ander, dat met den heer v. Kallie, dyke in de "Liebengeschichte", en dat verder

Vrijdag 14.

Berlyn.

263.

was alleen tot een mond.

Zondag 27 maart. Palmzondag. Hierin
morgen wilden wij in de Franfike kerk den
heer Palmier hooren prediken, doch dit mis-
lukte, het was de heer Henry, die den ker-
kel besteed, en die had niet het talent, dat
ons in de kande, Calyke kerk, waarin byna
geene vrouwen waren, kande doen blyven.
Wij deden een groote wandeling door de
stad, en zingen veldbranden over de Ru-
nowski-berg. Zy is van gras, en gaat over de
gemeene stadgracht tufken de kün-
straße en de Heut Friedrichstraße. Zy heeft
dit byzonder, dat zy door twee partikulie-
ren gebouwd is, die daarvoor 80 jaar lang
een bruggeeld gaven. Wij moesten elk een
halve zilvergrafike betalen om er over te
gaan.

Wij gingen in de Heutstädtische of Dorothé-
altstädtische kerk naby onze woning. Zy
heeft niets belangrijks als gebouw. kerk,
maardig is een monument op een Graaf
van der Mark door den nuy levenden
Kunstenaar Schadow gemaakt. De an-
ledene was een kind van 9 jaren in 1788
gestorven. Hy is als slapend in marmor voor-
gesteld, en op een basrelief ziet men, dat
hy door den daad naar het graf worde
heengesend. Wij zagen ook een gedenksteen
van een landgenoot, Graaf van der Elst,
die als Nederlander gezant ruim honderd

jaar geleden in Berlyn gestorven is.

Een bejaard en zeer dik man preekte met een jammerende stem, angstig op de oogde wijze, als ik het tot mijne vernedering als kind zoo menigvuldig des oangehoord.

Wij zijn ook gegaan in de Kedings kerk, die ik reeds meer gezien heb. Zij was zeer vol en bemanteld. Aan de deur dezer kerk, en ook elders op straat, stonden arme lieden zwagerende palmen, met kleine uitgespreide takken van lindes en andere boomen, den voorbijganger aan.

Het weder was voor het eerst in langen tijd helder, haemel nog altijd kaal. Dit bevestigde de parade, die in de nabijheid van het konings paleis plaats had. Wij bewonderde de schoone handingen, kleding der troepen, en ook de schoone muziek. Aan de voorposten van het Paleis waren onder andere personen de Turstin, Liegnitz en de Princessin Albrecht af Hannover, dochter van onzen Koning, die ik nu duidelyker zien kon dan ik het nog gedaan had.

Om half twaalf zijn wij gegaan in het gewoonlyk Concert, dat de Zingacademie gaf, en maar men de Passionmusik van Joh. Seb. Bach zong. Dit statig verheven gezang door een zeer talryk koor intreedend goed uitgevoerd, was zeer schoon en

Nieuw 140. Rumpf 124.
248.

Berlyn.

265
maakte een diepen indruk. Het herinnert
aan het kerkgerang in Italië. Er waren veel
menschen, en men bemerkte, dat hier veel
wetbaarheid voor ernstig en godsdienstig
genaegen is.

De Singacademie, welke dit concert gaf,
is een byzonder gezelschap, bestemd om
zich in het zingen te oefenen, onder de lei-
ding van Prof Zeller, die men voor uit-
steekend in zijn vak houdt. Het gebouw,
dat in 1826 voltooid is, heeft een oaa-
matige inrichting; de zaal, waar het con-
cert gegeven werd, is ruim en, hoewel een-
voudig, zeer schoon.

Wij aten by den heer van Strun, en sprak-
ken als gewoonlyk veel over het vaderland
en over Berlyn. Het bevalt den H. v. s.
hier veel minder dan ons; ook is het
oogmerk van zijn verblijf, en tenent de om-
standigheden en de kring waarin hy zich
hier bevindt, geheel verschillend.

Dezen avond waande ik met den heer Leune
de vertooning van König Luis by. Hoewel
er veel op dit stuk aan te merken is, komt het
my toch nog het beste voor van de Tru-
spelen van Kumpach, die ik tot nog toe gezien
heb. De goede intonering draagt hier toe
ook by.

Vrijdag 28 maart. Dezen morgen bleef ik
thuis lezen en schrijven; ik deed nermalen met
mijn landstman een wandeling in den Thiergar-
ten, waar veel menschen waren, en om 3 uren

Berlyn.

* Herr Staatsrath Faltz.

gingen wij eten by den heer Eberf met wien de heer
Kallendyke mij in kennis gebragt heeft. Deze
kennis was dubbel aangenaam toen ik ver-
nam dat mevrouw Eberf, eene mooie jonge
vrouw, onze landgenote is, te weten de doch-
ter van den heer Levifan uit Rotterdam. Het
gezelschap bestond enkel uit Heeren, en
was uyalys en bejhaaf. De dokter Raupach
professor Mitscherlich, de Charge d'affaires
van Spanje, een jong mensch van het Por-
tugefche gezantschap enz. Het was mij be-
langryk deze nieuwe kennissen te maken;
ik heb nog al veel met Mitscherlich en
Raupach gefproken.

Dezen avond woonde ik meder eene by-
eenkomst van de Gefellfchaft für deutf-
fche Literatuur by. Men bragt het lezen der
brieven van Rammer ten einde, en zy vanden-
neel bynaal. Er is by de bewoners van Berlyn
neel Pruffifche vaderlandfiefde en die
keerucht ook in de brieven van Rammer.

Onder de gasten was een Paul, lid van de ko-
mer der afgevaardigden, die aan den opftand
geen deel heeft willen nemen. Hy heeft ons vele
byzonderheden medegedeeld, omtrent het
wtbarften van de eerste vyandfcheden in
Warschauw. Hy kennde naaal het nava-
derlyke der eerste ondernemers af. Vele Paul-
fche amptnaren en hoofdofficieren zyn
met groote onverfchrokkenheid gestorven,
omdat zy zigzelden met de opftandelingen
gemeene zaak te maken. Volgent zyne me-

In het gezelschap waren ook twee keenen Rei^x
chand uit Brunsbyk, die ik nooit meer ontmoet
heb. Zy kwamen niet naby deze stad neftigen, om
een nieuw soort van baksteenen te verruuen,
die volgens een door hen uitgevonden schei-
kundige bereiding. Zoo zy my gezegd hebben,
bestaat hunne uitvinding darin, dat zy min-
nertbare aarde als grondstof gebruiken en dat
hunne steenen niet rooktig worden, zy zijn
niet meer ondoordringbaar. Zy hebben een
patent voor 8 jaren bekomen, en, zoo zy my
zeiden, blijft na dien tyd hunne uitvinding
nog een geheim.

Berlyn.

267.
ning was er geene eigentlijke kamervening ge-
weest, maar wel onovergenagtheid, waer toe
Constantyn gegrande aanleiding gaf. Doch
toen eens de opstand in waerhouw door jon-
ge lieden en door het volk begonnen was, heb-
ben de Polen er zich algemeen bygevoegd, om
dat zy de gevolgen voor het ganzsche land
vreesden. Hy raemde zeer den Dictator
die had aan het ontstaan van den opstand
geen deel, maar op sterken aandrang van
zyne landgenoten had hy het oppergetuy aan-
genomen, in de hoop van het ongeluk eener
gemapende strafuafening van de zyde des
keizers af te wenden. Dit was geen ver-
reid jefens de Polen, maar een versta-
dig middel, om hen te sparen. Toen men
zyne magt in dit opzicht wilde beperken,
heeft hy zich teruggetrokken. Het ware
toen nog mogelijk geweest, om met den
keizer te onderhandelen, nu niet meer,
de keizer kan dit om zyne Russische
onderdanen welne niet doen.

^x Dinsdag 29 maart. Dieren morgen bleef ik
thuis, ik las in de brieven van Remmer, teken-
de aan, schreef het Collegie van Michels by,
dat in collegiet van Haffmann, die men my
gelaend heeft.

Ik at als gewoonlyk in het Cafe royal, dispa-
teerde met den heer Harman over het beginsel
van vreesfauvereenkomst, dat hy bemerke, dat
in Engeland aangenomen en aangenand is.

Nicolai 121.

2. 6. 288.

Nicolai 161.

Nicolai 130. Rimpf 79.

Berlyn.

268.

Na den middag deed ik verscheiden bezoeken, en ging in de Educatie-aanstaalt für lichte verdoorbene Kinder, dat ik 400 belangrijke vond, dat ik naarmen, volgens de intussen, ging naar den heer Inspector, nader te hooren. Ik zal den myne opmerkingen in dit dagboek schryven.

Het weder was leden byzonder schoon; tegen den avond wandelde ik naar den Kreuzberg buiten de Hallische poort, en bezag het gedenksmonument, dat ter gedenktenis van den veldtocht van 1813-15 is opgericht. By den voet van het zeer piek is, en op deze hoogte, byna de eenige nabij Berlyn eene goede uitwerking doet. By het ondergaan der zon, was het uitzicht van dit punt over de stad en omtrek nog al mooi; in 400 van een 400 geheel vlak land moer kan vergezeld worden te zijn.

Ik ging thans nog wat schryven, en ging vervolgens met den heer v. Kattenbergke toe, peren by Jäger. Dit is de fraaiste Restauratie, ook had de eigenaar den titel van Hof-trakteur; thans behoort de inrichting aan zyne weduwe, die, zoo ik hoor, met een jong advocaat zal hertrommen. Wy wanden heen en zeer goed, maar er waren weinig men, schen. Zoo kwam het ons in de beste restauraties gewoonlyk voor. Het schijnt dat er voor de behoefte der stad te veel zijn, en, daer de appret quite verdoelt, kunnen zy alle slechts matige winsten maken niet tegenstaande zy zeer duur zijn.

Woensdag 30 maart. Dieren morgen waande ik de examens by in de Berlinische Gewerbschule.

Berlyn.

Nicolaï 130.

269. 270
Deze school is stedslyk, zy bestaat sedert 1824. Zy
is bestemd, om aan hen, die tot de reynere stam-
de behooren, wetenschappelyk en praktysch on-
derwys te geven. Men examineerde in het reke-
nen, de natuurkunde, de scheikunde enz.: -
die examens gaven een gunstig denkbeeld van
het onderwijs. Toch kan men overmits niet
valdende besluiten trekken. Men zegt my
dat de jonge lieden, die de school verlaten
hebben, zeer bekwaame en bruykbare menschen
zyn, en dit is het beste bewys voor het nut
van de school. Ik zal trachten my de gedruk-
te Rapporten te bezorgen, en nog andere by-
zonderheden te vernemen.

Ik ging met den heer Zeune nog andere
examens bywonen, namentlyk in het Konink-
lyk Friedrich Wilhelm Gymnasium, die exa-
mens duren twee dagen en loopen over zeer
veel onderwerpen. Vry woonden die by over
Arithmetica, Hebreewsch en Latyn. Ik kan my
hier verspreken tot het Programma of "Aankunde-
gungsschrift" van den H. Gym, dat deze onderwys-
ter zoo goed gerneest is my te geven. Er is eene
naamloze Realschule met dit Gymna-
sium verbonden, bestemd voor kinderen, die
niet naar de Hooge school gaan. Het onder-
wys is geheel afzonderd, en zelfs over dezelfde
onderwerpen wordt het niet tegelyk voor de
twee laarten naar leerlingen gegeven.

Ik heb thans geschreeven, ander anderen den Lan-
gen brief naar Luit van Dupont. Ik zit in
in het Cafe national, deed eene wandeling
met myn landman, en ging daarna
de Gesellschaft für ausländische Literatur.

hen was talryker dan te voren. De heer Chamif
 so bevolgde zyne mededeelingen over de Finmeke-
 vachtheden, dikwyls door verhalen en anek-
 dotes afgewisseld. De heer Hitzig las uit
 de Minerva byzondereheden voor auktent
Kolgrood, waar thans Karel X niet bevindt.
 De auktent van dit kortelc dient al. nageplaat
 voor lieden, die hinnen schieden met betalen
 kunnen; zy zijn daar van alle vervolging ont-
 slaagen. Hy las ook de laatste Charfou van
 Beraufers voor, en stakken uit een oed van
 Barbier „La Cuvée” getiteld en het onderschryf het
 band de wyze waarop zyn de vryheidsmen
 men thans alle posten laten taaleken. Hy las
 de mooiste plaatsen voor uit van Kanauf
 gedicht „het menschelyk leven”. Prof. Zeune
 las ^{voorst} een overzetting in het Duitsch, opdat
 men het beter konde verstaan. Het schen
 mag al bynal te vinden. Men kent hier by
 na niets van Zweedsche, deensche en holland-
 sche Literatuur. Men meent, dat het de ma-
 te niet behoort die talen voor enkele belang-
 ryke voortbrengfels te leeren.

Am tafel by het avondeten was zeer levendig
 gesprek. Als gewoonlyk kwam men spoedig op
 de politiek. Zouden alle Duitschers eenigzins
 bereid, als het oorlog werd, zande Oostenryk
 en Rusland met Duitschland eenig bynen,
 en wat zouden de gevolgen zyn, indien een van
 deze vragen niet meer moesten beantwoord
 worden? Over welke punten laat zyn men
 tusschlyk in het onverschillige neemen. Belang-
 ryken voor my was een gesprek over de oude
ten, die in Berlyn zelve aan het einde van Sep.

Berlyn.

241.

tenken hebben plaats gehad. Men hoort menig
nuttig daarmede. Spotten; "niet ook caricatur"
niet daarmede gemaakt; evenwel heeft de zaak
toch ook een ernstige zijde. Ik heb er meermalen
en overig gesproken, en zeer uiteenlopende voor-
stellingen gehoord. De slottoren, vooral ook
van hetgeen in deren avond hoorde, komt hier
op neer. Ik kan het niet te meer verstaan
optekenen, omdat een officier, die er veel
over spreekt, zeide alles voortaanlyk bygewoond
en gezien te hebben.

Geene antevreesdenheid over de regering of van
stelingen van rykheid of constitutie gaven aan.
Alding) ^{tot} de samenkomsten; maar alleen het
vernamen, dat men in andere landen tegen de
regering optond, dat dit gaad ging en gaand
werd. Het waren lieden van een laagsten stand,
meestal kleermakers en schoenmakersgezellen,
die tegen den avond naby het slot en de Pruis-
sche byeenkomsten, schoolmeesters ^{en} tegen
militairen en leeraars der politie beledigen
en veroorloofden. Dit maakte de menigte
leid van vele lieden, die niet tot het laagste
gebaar behoorden, en ook geen deel hadden,
om de nach te verstoren. Op die ryke kansen
den tweeden en derde avond omringde menuten
op de baan, zonder zelf te weten waarom, en het
gaf een schrikbarend aanzien van een meer-
spanning van een getal van eigentlyk nog
leer 300 kwaadwilligen. Deze kregen daardoor
een gewicht in hunne eigene oogen, en daer de
regering niet dadelijk krachtige maatregelen
nam, meenden zy, dat men niet tegen hen
dorst te doen. Zy schulden de militairen, zelf

Men heeft die gedraupen ontelagen en
de ambtenaar der politie, die weerkelyk zyne
magt daarby eenigzins wyl te beuilenge
zamen, afgeerd.

Berlyn.

272
hoofdofficieren uit, wierpen met steenen tot
in de plaats van het slot, zoo dat zelfs een
maat de kroonprins byna getroffen werd.
De regering schijnt niet dadelijk ingesien te heb-
ben, welke de beste maatregelen waren; het
was twyfelachtig, of het konink zoune diepere
wortels had, en of men geweld of onderhande-
ling moest aanwenden. Het bleek toen spo-
dig, dat geen plan of deel by dit volk de-
staad. Zoo men verhandt hadden zy, toen men
hen aanprak, en vroeg, wat zy dan eige-
lyk verlangden en waarover zy zich beklag-
den, niets waken te antwoorden. Eenigen
zeiden, zy begeerden de vyheid te hebben, om
in den Thiergarten te mogen roken; overigens
was vyheid voor hen een woord zonder
bepaalde betekenis. Een kleine bykome-
de omstandigheid was, dat een ambtenaar
der politie een paar kleermakergezellen
had in hechtenis genomen omdat zy ka-
rardspeland in een kruis gevonden waren.
Eindelijk heeft men alle inwoners, by gedrang
te aankondigingen, die men in alle huizen
gezonden heeft, uitgenodigd, om zich niet
op de gezegde plaatsen te verzamelen; en
toen er ^(niet) des avonds weder verzameld be-
vonden, zyn er troepen gekomen, en alvo-
rent die te doen handelen, heeft een hoofdof-
ficier hen uitgenodigd, zich te verstrooien.
De nieuwsgierigen hebben dit meermal ge-
daan, maar een troep van 100 tot 150 heb-
ben hem uitgejond, met steenen geworpen
en geroepen, dat de soldaten niets tegen hen

Berlyn.

273.
daen Tonderen. Na dat het konvootie, dat hy hem
gegeven had, om uit een te gaan, verstreken
was, en nu eene laatste vermaning, heeft
men de cavalerie op den draef tegen hen
laten instygen, en door infanterie de vlugt
tende daer in haaktemis nemen en naar de
geraansmit brengen. Daar heeft men toen
gevonden, dat zy de zakken vol steenen
hadden, en ook, dat zy tot het laagste ge-
meen behoorden. Dese zyn met eene korte
geraansmit gestraft; en zoo heeft de geraak
zeen verder gevolg gehad. By dien mar-
sch zyn eenige leeden gewond geworden, en
zoo het schynt, enkele, die geen aandeel aan
de rustherstoring namen, doch uit nieuw-
gierigheid deraby waren. Hierover is de
regering zeer streng beschuldigd geworden,
en ook in dit gezelschap verkiezen zich
enkele klachten over dese handeling. De Hr.
Gubitz onder anderen, zeide dat hy zelf in
mand, die niets gedaan had, zwaar gewond
op straat had zien liggen. Het maakt my
zeer merkwaardig te zien, hoe zelf hier de
kracht, om de regering te berispen algemeen
is en dikwyls verblindt. Het alleen grond,
zoo scheen het my, merkte de officier, die de
regering verdedigde, aan, dat zy daar maar
schuivingen alle voorzorgen genomen had, ten
einde onschuldigen geen teklagtoffers magten
worden, dat zy dit ook alleen door de groote
ste onverschuldigheid hebben kunnen zyn. Hy
vraagde den Hr. G. hoe hy wist dat de gewonde zeer

Berlyn.

274

veel aan de rustherstelling genomen had. Deze
antwoorden, dat omstanders het hem ge-
zegd hadden. Op zulk een laffen grond had
hy een onwaarschynlyke daadzaak naar
waar aangenomen; en op een daadzaak
die zoo ruwmg tot schand der regering
zoude opleveren, had hy hare handeling,
geveroordeeld. Als men zulke voorbeelden
by verstandige welgesinde menschen aan-
treft, kan men zich ligt voorstellen hoe het
naek zelfs tegen de beste regering kan op,
gerind worden.

Men heeft naderhand veel gespot met deze
„Schneiterrevolution“ van Berlyn, en zy was
ook bespottelyk; doch het is buiten twyfel,
dat wanneer de regering zo niet dadelijk
te keer had gegaan, en gehandeld had zoo
als men in België gehandeld heeft, zy aan
zeer veel ernstig woude geworden zyn. Het
kracht en strengheid het kwaad te witten
was plicht van de regering, en ik verwonder
my dat verstandige lieden naar daarvan de
schuldigen.

Donderdag 31 maart. Ik ben tot half vyf
thuis gebleven, heb gelezen in de brieven van
Raumer en geschreven. Ik ging in het Cafe
national eten, en vervolgens in het Lokaal
spielhaus naar „Der Spion“ gespeeld werd.
Het is een geschiedenis uit den oorlog der
Americanen tegen de Engelsen, gevolgd naar

De roman van Cooper. De Spian is een man die, om aan Washington de gewichtigste diensten te kunnen bewijzen, zich zelf als spion van de Engelsen voordaat en daardoor in de grootste gevaaren komt, eindelijk zelfs den dood vindt.

Vrijdag 1 april. Ik heb thans gelezen en gehoord, vervolgend heb ik een bezoek gemaakt aan Professor Dirksen. Lang hebben wij hierin gesproken, over allerlei anderewerpen. Politiek: zal het vrede blyven? Ik meent van ja, heeft van de Franschen nog al gunstig denkbeeld. Over den toestand der Hooge School. Zy heeft hare schitterende en ook hare dankbare tyde. Uitstekend goed zijn de vakken van natuurlijke historie en Scheikunde. Achterlyk is de Natuurkunde. Prof. Erman is zeer bekwaam, doch wordt oud, behandelt slechts eenige takken, en overigens zijn er geen natuurkundigen van naam. Voortuitgang zijn er byna geheel niet en praesen kunnen er dus nog niet gemaakt worden. Voor de Sterrekunde is Prof. Ewke een uitstekende rekenaar, maar waarnemingen worden er byna niet gedaan, de Sterrekunde is daartoe niet voldoende ingericht en de personen ook niet geschikt. Voor de Katholieke heb ik door anderen reeds zeer hooren van. Prof. De Richelieu, een jong man, die by den Generaal Fai huisonderwyzer geweest is, en dien ik laatst by Gans ontmoet heb.

Prof. Dirksen bevestigde my het goede, dat ik
 ontrent hem gehoord had. We spreken nu
 ook onstondig over Hegel en zyne philoso-
 phie. De Heer D. is met hem zeer bekend en
 heeft zyne philosophie ook anderszins
 nu en dan bezien, dat N. een man van veel
 geest en ingezette kennis is; maar hy
 kent geen Katholicisme en zeer weinig natuur-
 lyke historie. D. houdt zyne philosophie
 voor droomeryen. De wetten der natuur,
 reeds de kugels, die der zwaarte, door New-
 ton gevonden, zijn eigentlyk nog maar hy-
 pothesen; Newton heeft ze nooit als iets
 anders voorgesteld. Zy heeft de waar-
 schynlykheid, die daarentoe ontstaat, dat
 zy de onderzinking, die men tot nu toe
 heeft, oplost; maar elke andere hypothese,
 die de bestaande waarnemingen eveneens
 oplost, kan ook waar zijn. De natuur-
 philosophie van Hegel en van andere ma-
 tigt zich daarentegen ^(aan) regels en wetten aan-
 te wijzen, die geene ervaring behoeven en
 zelfs door geene waarnemingen vanden
 kunnen wederlegd worden. Overigens is
 er in die philosophien eene duisterheid, die
 geheeltyl voortspruit uit eene volstrekte
 ongeschiktheid van Hegel, om zich met
 woorden in den gewonen zin aangeneem
 uit te drukken. Hy gebruykt ze in eene dree-
 kenis, die in de taal niet hebben, en hy reeds ge-
 bruikt ze niet altyd in dezelfde betekenis.

Naar de dunsterheid komt ook daermit voort,
dat Hegel en vooral zyne navolgers geene
keuze begrippen hebben. De geringe schatting
van het gewoon menschenverstand het aan-
nemen van eens hoogere soort van waar-
heden, die daarmede geheel in strijd kunnen
zijn, draagt daartoe veel by. Onder de
stellige leerlingen van Hegel zijn tot nog
toe geen mannen van groaten naam of
verdienste. Hier zijn het Heinrich, Heide,
et, Matth. Geist wat het ook maar ruys-
er neer van af. Groote oppervlaktigheid,
en de inbeelding, dat zy alle natken kun-
nen behandelen kenmerken de Hegelianen.
Eenigzins in den geest van Hegel is ook
Karheineke. Voor de grondige studie
der natuurwetenschappen is de zooge-
naamde Naturphilosophie zeer na-
deelig, dewyl zy het eenig middel, de
naauwkeurige waarneming der natuur,
verwaarloost. De heer Mitscherlich heeft
my anlants hierover zeer geklaagd.
De andere professoren en dozenten der phi-
losophie hebben geen byzondere naam.
De Regering berondert zeer de philoso-
phie van Hegel, zy stelt by voorkens-
nalselingen van hem aan, ook by de
andere hooge scholen, daar zy toch tot
nog toe geen byzondere opgang maken.
Dit komt vooral omdat de heer Schülke
die fort-totum by den Minister van On-

Beslym.

derwys is, een leerling en vriend van Hegel is, -
 politieke gronden. Zyn daar eigentlyk niet voor
 Volgens myne eigene ervaring is er eene
 groote verbittering tusschen de school van
 Hegel en de vaagenaemde historishe school
 van Savigny, Meibner enz. van beide zy-
 den maakt men gezonde tegenwerpin-
 gen; en beide hebben ook hare fouten,
 namelyk oppervlaktigheid, en gekoch-
 theid van de draag materie, met belang-
 stelling in dikwyls nietige byzonderheden,
 terwijl de geest wordt voorbygezien.

Ik sprak ook met den Hr. Dirksen over de
 Staatshuishoudkunde. Hy leest de werken
 van Say en Ricardo, die ik hem heb aange-
 raden, en heeft een helder doorzigt in
 het vak.

Dezen namiddag heb ik den heer Kainf.
man opgeroepen. Wy spraken lang over
 Staatshuishoudkunde en over den Staat
 van Pruisen. In veel opzichten komen
 onze inzichten overeen, maar in andere
 zyn zy geheel verschillend. De Hr. K.
 kan niet afzien van zyne meening, dat
 hy Smith in zyne theorie van het geld
 wederlegd heeft, terwijl ik vind, dat hy
 niets van belang tegen Smith heeft aange-
 vaerd. Wy zyn toch goede vrienden. Gonde
 dit komen, omdat wy den hoogsten trap van
 geleerdheid nog niet bereikt hebben.

Berlyn.

Ik wandelde met den Hr. V. Kattendyke en
my luyzen daarna saam het boekje "Leibes
geschiedten" uit. De Roman is byna maar
het inkleedsel van een aantal wysgeerige
bemerkingen, die de schryver daar de per-
sonen laat ontwikkelen. Dikwyls is dit
niet onbelangryk; maar het is toch we-
el gedwongen, en alles saam maakt
het een middelmatig boek. De geschiede-
nis zelve heeft eenige vaerende toetsten
aan.

Climate,
wind, staf,
ligging.

Zaterdag 2 april. De maand maart
heeft byna geen mooye dagen opgele-
verd, weder, regen, wind hebben byna on-
afgebroken voortgeduurd. Regen was
het minder koud, de zon scheen en de lucht
was blaauw. Maar de wind was zeer
sterk, en hoewel het gisteren nach. regen
de, was het staf zoo ondraaglyk, dat
de vagen zeer deden, en ik eindelijk den
regen terugwenschte. Dit is een ongemak
van Berlyn, dat my zeer gewigtig toe-
schynt. De grond bestaat uit zulk fyn
land, dat de minste beweging der lucht
het in walcken doet opstijgen, en het kli-
maat schynt made te brengen, dat ex-
tra altyd wind is. Ik heb dit niet alleen
in need van december af anderwanden,
maar twee malen ben ik reeds in den zomer
hier geweest, en er was eveneens altyd wind.

De vlakke en lage ligging van Berlyn heeft
het groot nadeel, dat het water niet be-
hoorlyk afloopt; derandaan zyn de straten
by het ontdaagen van de sneeuw een zeer
geruimen tyd verschrompelyk moorig ge-
bleven; en thans nog is het water zoo
hoog, dat het in alle kelders staat en
de Placat Belle Alliance reeds meer
een lang en nog immer overstraamt is.

+ aan den Thiergarten.

Berlyn.

280.

De grootste pleinen, de breedste, lange straten,
die zeer slecht geplaveid zyn, vermeerderen
nog dit kwaad, enwarover de inwoners
ook zeer klagen. Al ware het alleen om deze
reden zoud ik niet verlangen achtig in Ber-
lyn te zyn.

+
Ik heb sereen morgen den heer Gädcke, Kap-
tein Hofrath bezocht, die ik in Luit voor
een paar jaren heb kennen kennen. Ik
zal hem nog nader bezaeken.

Voor en na het eten heb ik met den Hr.
v. Kattendyke gewandeld in den Thier-
garten. Er waren vele menschen, ook
verschiedene prinsessen. Er zyn aan den
Thiergarten en langs den weg, die van de
Leipziger poort derwaards vaert, zeer
mange woningen met tuinen. Voor
hen die zomert met weg kunnen, dienen
die als buitenplaatsen. De Thiergarten
is zeer laag en dit maakt het er vochtig
en ongezond, in den zomer zyn de weg-
gen eene ware plaag.

Wij gingen naar Elisium, 'soms noemt
men een tuin met eene groote zaal,
en eenige spelleryn, als schommels, 'nipp-
plancken enz. maar hier bemerkten wy
ook de laagte van den grond, want de
help van den tuin stond onder water. Er
waren geen menschen en wy hadden dus
ook geen lust om er te blyven.

Wij aten met den Hr. Ventres in het Café
royal, en wy spraken veel over Amerika.

Dezen avond zag ik in het Schanspielhaus 2e.
 ven: Der Verräther, een onbeduidend stukje
 van Halbein, en die Drillinge, dat ook
 niet veel bekeekent, maar anderhanden
 werd door het zeer goed spelen van Devri-
ent, die de drie broeders voorstelde. Deze
 is een van de uitstekendste toneelspelers,
 die in den geest der stukken dringt, en
 een buitengewone uitdrukking van
 het gelaat heeft, maar hy wordt anders
 versleten, hy kan niet meer goed van bui-
 ten leeren, en zyne vingers zyn krom 2e.,
 trokken van de jigt.

Dezen avond heb ik nog Thuis geschreven
 en gelezen.

Zondag 3 april. Eerste Paaschdag. Ik bleef
 Thuis lezen en schryven; toen kwam Prof:
 Dirksen en verhaalde my, dat de oorlog ver-
 klaard is tusschen Frankryk en Oostenryk
 Deze schrikbarende tyding trof my zeer;
 my spraken lang daarover en over niet
 anders. Ik schreef nog brieven, ging
 in het Café royal eten; en daarna need
 ik met de Heeren Kattendyke en Ventner
 naar Charlottenburg, waar my naar huis
 bleven. Het weder was mooi naal was
 het aangenaam, dat er weinig wind was.

Den avond bracht ik door by Prof Zeine,
 waar ook meestal gesproken werd over den
 oorlog, die schynt op handen te zyn.

x
Ik ging nog met den Hr. v. Kattendyke
een bezoek maken by den Hr. Kentner,
wy dronken saam thee en lazen de
Staatsrekening, waerint wy met gae-
gend zagen, dat de Lydingen omtrent
het verklaaren van den oorlog niet meer
zyn.

Berlyn.

282.
Maandag 4 april. Tweede paaschdag. Het graaf-
ste gedeelte van den morgen heb ik thuis met
lezen en schrijven doorgebracht. Ik heb verschei-
gens gewandeld in den Thiergarten, waar
veel menschen waren. In der daad is deze
toch ook de eenige wandeling naar Berlyn.
Dezen avond zag ik in het Schanspielhaus
„die Jäger“ van Jffland spelen. Men houdt
dit voor zijn beste stuk, en het is werkelijc
een natuurlyk en oorspronkelijc tafereel
van eene familie, die op het land woont.
De uitvoering was uitstekend goed. De
rol van Oberforstmeister Warberger werd
door Stawinski zeer in den geest van het
stuk verruud. Hy behoort tot de zeer goede
tanceelopleers, en begrypt gewoonlyc volko-
men het karakter dat hy voorstelt.

x
Dinsdag 5 april. Dezen morgen ben ik
met mijn landman in eenige winkels
gewees, onderanderen in dien van Gro-
pinski, waar men zeer maage zaken vindt,
ik kocht er een paar portretten.

Ik at dezer middag by Prof. Hegel. Er
was binten my eene officiersvrouw,
mer men in Luxemburg is niet kaven-
nader, en een schilder met name Rötel.
De familie van den wygeer bestaat uit
zyne vrouw, eene Heusenbergerin, dochter
van een aanzienlyken koopman en twee
zonen van 14 tot 16 jaren. Men was zeer
vralyk en spraakzaam, byzonder de Hr.
Rötel, een klein gebachteld mannetje, vol

nuur, die anderzondere verhaalt hoe hy op
zyne reis in Italië (1816) naby La Canea in
gelychtyd nau verwert geweest is, die hem
zeer goed behandelde. Pr. Hegel is geheel
met stoff, spreekt over alles mede: kunsten,
schouwburg, politiek enz.

Ik trachte den Hr. V. Bayen te bezoeken,
maar vond niemand thuis; - Toen ging
ik by den heer van Stürmer, en daarna
met myn landsman Kattendyke by Eber,
waar my ook niemand ontmoette en
by den Hr. Perponcher, maar my niet al-
len praten.

By den Hr. V. Kattendyke droont ik dezen
avond Larnas-wyn, dien hy hier taersul-
lij van een Griek gekocht heeft, en die
byzonder goed smaakt.

Woensdag 6 april. Ik eindigde dezen mor-
gen de Brieven van Raimon.

Ik bezocht Prof Zeine en ging met hem
in het Geneerbe Institut, Klatterstrasse 36,
en verkreeg met moeite de toezegging, dat
ik Zaterdag het Vondt mogen zien.

Ik ging by den heer Eber, aan wien ik uit
Rotterdam een creditbrief bekomen heb.
Ik vond alleen mevrouw, met wie ik niet ge-
praat heb.

Ik ging nog by den boek-
verkooper; - in den fraagen winkel op
den hoek der Bröderstrasse, maar ik een
tailethutje naar op reis kocht.

Dezen avond zag ik in den schouwburg een

het bekende stukje, die Rosen von Halesherberg en daarna, Iphigenie auf Tauris van Goethe spelen. Dit laatste stuk is geheel naar Grieksche mythe en ook met Grieksche gevoelens gemaakt; de poëzy is zeer schoon. Maar voor ons toneel maakt het weinig indruk. Men verplaatst zich niet licht in eenen tyd en ander menschen, die van onzen tyd en tydgenoten zoo geheel verschillen, andere vooroordelen en andere gewaarwordingen hadden. Mr Crelinger sprak de heine klassieke verzen zeer mooi uit.

Donderdag 7 april. Dessen morgen heb ik den Hr. Hoffmann bezocht; hy is een dergenen, die my in Berlyn het bekendste ontmoeten hebben. Hy heeft weder lang met my gesproken en heeft my veel meedegeedeeld. Wy spraken over den politieke toestand van Europa. Hy vermaakte nog altijd vrade; en omtrent België, dat het weder ander onzen koning, maar afzonderlyk bestuurd, komen zal.

Omtrent Pruissen deelde ik hem myne bezorgdheid mede, dat de Kraonprins eenmaal aan de regering gekomen zynde, wel ligt niet zoo gematigd en mild regeren zal als de koning. Hy zeide my, dat meestal de Kraonprins eene riddarlyke vaarige, nonchalance met het oude, vooral met oude geslachten en instellingen had. Maar tegelyk, zeide hy, verlangt de Kraonprins

dat lieden van oude geslachten zich door hun
 diensten onderscheiden, en hy heeft te veel
 gevoel van recht, om hen anders in het
 minste naar te trekken. Hy is zeer gods-
 dienstig maar geheel protestantsch en
 niet dwepend. Hy is vrolijk, geestig en
 heeft veel zin naar kunsten. Hy heeft
 ook veel kundigheden. Het ware niet
 onnatuurlijk, dat hy eenmaal koning
 zynde, aan kunstenaars en andere
 lieden van gele, om de aangenaamheid
 van hunnen omgang te licht toegang
 en eenigen invloed toestond. Het geen
 in dit opzicht te voren magt zijn, zoo
 wel als van het opvallend karakter
 van deren prins, wordt met de taane-
 mende jaren en ondervinding minder
 genaatlyk.

Wij spraken ook over het stelsel van
donane der Pruisische regering. Gedael-
 telyk zijn de inkomende regten vrij hoog,
 maar als belasting op het gebruik, zoo
 als op kaffy, suiker enz. Als maatregel
 tot bescherming der fabrieken zijn de
 regten niet zeer hoog. Zelden komen
 zy op meer dan 8 p 100 der waarde.
 Men laat naar het gewigt betalen,
 om de gemakkelijheid, en omdat
 de kostbaarste soorten van alle wa-
 ren het minst gebruikt en dus in-
 gevoerd worden. De mindere soorten zijn

als voornwerp van belasting, en ook voorn-
 pen van inwendige fabriekingsverkeid de be-
 langrykste. Om over het Prinsbisdom te
 nif te oordeelen, moet men bedenken, dat
 de regering veel bestaande betrekkingen
 heeft moeten in het oog houden. Er was
 te voren een streng verbodstelsel ge-
 weest, vele fabrieken zouden by een
 plotselinge vrijstelling zijn te grond
 gegaan; — men had ook vele naar
 oordeelen te verschoonen. Men heeft
 met de fabrikanten in de Rhympro-
 vincies lang onderhandeld, eer men
 het tegenwoordig stelsel heeft aange-
 nomen. In de laatste jaren heeft
 men telken meer vrijheid ingevoerd.
 Thans is dit zeer gemakkelijk geworden,
 omdat men dubbelde voorzigtig zijn
 moet, om alle voornemens van
 onterredenheid naar te komen, en
 tenensz omdat by 't verminderen van
 inkomende regten de schatkist ver-
 lieft, en deze tegenwoordig geene
 verliezen lyden kan. Maar de Regering
 is valkomen op de hoop, dat zy weet
 dat vrijheid van handel het voorde-
 ligste voor het algemeen is, en zy tracht
 ook nader tot die vrijheid te komen.
 Men verlangt ook daar overeenkom-
 sten met naburige staten de vrijheid

Berlyn.

van verkeer uittebreiden. Overal waar ²⁸⁷⁰
kleine vorsten en landen in Pruisen
hadden, hebben zy toegestaan, dat die
in de linie van pruisische talen in-
gesloten zijn, te weten: drie vorsten van
Anhalt, Zwarzenburg, Meiningen, Go-
tha, Mecklenburg, Keulen-Darmstadt,
Keulen-Köln, Coblenz (de twee laatste
ste voor hunne bezittingen over den
Rhein). Het Beieren en Wurtemberg
zijn overeenkomsten gesloten omtrent
het vry in- en uitvoeren van eenige wa-
ren, maar niet van allen; zoo dat
de Eyn van talke dienden niet ver-
moelt.

Wij spraken over de klachten over de
verdoornenheid der Berlynsche arbeiders.
H. twyffelt of zy erger zijn dan in andere
grootte steden. Het slechtste soort
van gemeen plagt hier te bestaan uit
de kinderen van geworvene soldaten,
ander welke het trammelen zeer plagt aan-
gemakd te worden. Het versen der
werklieden, haemel niet nuttig maar
schadelijk, zeide hy, had naar de zedelyk-
heid geen blykbaar nadeeligen invloed.

Ik hebreef nog brieven, bezorgde het een en
ander, en ging dezen avond op wandel in de

L. 6 268.
Hicalai 121.

Berlyn.

Erziehungsanstalt für sittlich verwaarloosde ^{288.}
Kinder. Ik vond ditmaal de kinderen in de school,
waarin hy des morgens van 7-9 en de avond,
van 5-7 ondernemen worden. De Inspector
Kopf ondernemt hen zelf in de aandrifskunde
met de geschiedenis verbonden. Ik heb velden
zulk onderwijs zoo doelmatig, onderhandelend
en belangvallend gehoord. Er heeft zich by
alle deze kinderen, vertig in getal, de grootte,
de opmerksaamheid, een zekere begier, and
op de vragen, die hy deed, te mogen antwoorden,
en nieuwsgierig om, hetgeen hy mededeelde, te
vernemen. Zyn onderwijs, dat hy op en neder
gaande, by wijze van gesprek gaf, was te ge-
lyk gedeelten en zelfs goedvriendtig onderwijs.
Er had ook, zoo het scheen, een goedvriendtig
stemming by de kinderen plaats, maar van
der omgeefing (kopfhangers) die hy bedacht.
Zakken vermaide. Ik moet zeggen dat ik dit
onderwijs, gegeven naar dit soort van kinde-
ren, zeer heb bewaard.

Naderhand werd een lied gezongen en een ge-
zang, en men sloot met een zeer kort gebed.
De heer Kopf zende mij, dat hy meestal veel
onderwijst, en zonder eenige verdeling in
klassen, ook komen de kinderen op andere
paalende tijden aan; en toch gaat het onderwijs
vry zelfkustig en snel. Hy spreekt hen alle
persoonlyk aan, maakt hunne nietigheid
op, zoo dat die noch achterlyt zijn, te hooren
en leersamerhand mede verhooren.
Des avonds na het eten heeft een minder
streng onderwijs plaats, en dat dient byzondere

Berlyn.

289.
om te herhalen dat ons de knapen te gemaekt te
kamen. De unen van regelmatig onderwijs zijn
des morgens van 7 tot negen en des avonds van
5 tot 7 uren. Op zond- en feestdagen heeft dit even-
eens plaats.

Eene byzonderheid is, dat het onderwijs geheel
protestantsch gegeven wordt; voor kinderen
die tot den catholiken of tot den joodschen
geloofskerk behooren, konde dit ongepast kon-
nen zijn. Daar de insigting daar partikulie-
re byzaken bestaat, kan men hier tegen niet
inbrengen. De Inspecteur zeide my, dat het on-
derwijs te zeer belemmerd konde zijn, indien
men dit wilde vernemen. Er waren reeds
enkele joodische en catholische kinderen
gemeest, maar dan hadden zich de naast-
bestaanden daarvoor niet bevestigd.

Het leesboek (byna het eenige behalven den
Bybel) was: Keunzel des Volksofschulfreinds
Leipzig Chr Dürr 1 D. 8. Het kwam my
zeer doelmatig voor.

De kinderen arbeiden dagelijks 4 of unen. Men
heeft opzettelyk daarvoor eene schraanf-
briek, hoedanig er in Berlyn nog niet be-
stond; verder maken zy klederen voor het
kuis, en werken in een grooten tuin, die by
het kuis is. Deze tuin met de gebouwen
ligt geheel op richbreef; dit is eene gunstige
omstandigheid voor de insigting.

Zoo lang de knapen in de insigting wonen,
gaan zy niet by andere merkbaaren arbeiden.
Naar die kazen melden zich, om leerlingen
te bekomen, wanneer ze ontslagen worden.

en dan zijn zy zeer gewaacht, zoo dat de heer
Kopff ons zeide, dat van 15 baren, die 7. ik wel
den, omkrent een een jongen uit het gesticht
bekant. Men is op die wyze in de gelegen-
heid, de beste baren te kiezen, om hun de
ze gebaterde knekelingen aan te vertrou-
wen.

In dit opzicht is het voordelig welk een
school in de hoofdstad te hebben; van de
andere zyde, kan men het gewaar, om welken
tot kwaaddaen verleid te worden, als
grooter bekendmen dan in een klein
plaats. Toch maken de jonge lieden, zoo
zy werkelijk gebaterd zijn, de gewanen van
verleiding kunnen overstaan. De uit-
slag is tot nog toe zeer voortvarend: vier
vijfde der leerlingen, die de school verla-
ten hebben, gedragen zich goed, een vijfde
nagenoeg blyken niet gebaterd te zijn.

Het getal bedraagt thans 60. Men neemt
altijd by, voorkent de slechtste op; oover-
gaans welke, die reeds wegens misdaden ge-
straft zijn. Zy kunnen van 7 tot 14 jaren
oud zijn; men heeft er zelfs van 20 jaren oud
opgenomen. Onder de 60 zijn er 48 uit Ber-
lyn, 12 uit de provincies. Eene byzonder-
heid is, dat er vijf onder zijn van adel,
namelyk echte, onechte wellicht meer.

Men berekent de kosten van onderhoud
op 50 Thalers jaarlyks voor elk kind. Voor
enigen wordt een jaargeld betaald, voor de
meeste niet. Het gesticht bestaat uit vyf

Brooklyn

willige bydragen van menschevrienden. Het 291
is den 1^{en} mei 1825 geopend. Jaarlyk wordt
een omstandig bericht gedrukt, en zulke be-
vrijten het ik van den keek kopf ontrukken.

Ik heb my hier even als in de meeste
menschevriende gestichtten overtuigd, dat
het veel slagen byna geheel afhangt van
het persoonlijk karakter van den man,
die aan het hoofd staat. De heer Kopp is
my voorgekomen juist de vereifakte hoe-
dingheden daarvoor te bezitten. Hy is streng,
een man van orde, en tegelyk een gastvrie-
dig zeer menschevriend man, die met
hart en ziel aan de kinderen, die hem aan-
vertrouwd zijn hangt, en ook wederkerig
hunne hoopzucht en genegenheid op-
wekt. Zeer juist kwam my het beginsel
voor, waarvan hy my zeide uit te gaan:
"ora et labora"; met een dergel twee volken
het niet, zeide hy: ik tracht het goddelijk
en goddiensdijf gevoel by die kinderen
op te wekken, en tenent gewen ik hen aan
regelmatigen arbeid; nimmer mogen
zy ledig zijn; in die twee punten bestaat
het geheim eener goede opvoeding.

Ik maakte hier kennis met een Duits
versch student in de theologie, Heller ge-
naamd, met wien ik lang over de viersame
philosophie sprak. Hy verhoorde my
onder anderen van den heer van Heand,
tegen de Hegelianen. Hy heeft my zeer

Nicolaas 200.

Nicolaas 200.

Berlyn.

"Keft" van het Collegie van Michielat geleend. 292.

Vrijdag 8 april. Ik was voornemens te
raken te maken, maar ik voelde mij an-
gesteld, zodat ik den voormiddag thuis
bleef en mij met lezen en schrijven
 bezig hield.

Na den middag ben ik met den heer van
Kattenblyke in den Plantentuin geweest,
een half uur van de stad op den weg naar
Potsdam. Ik had den tuin in 1823 (8.128)
reeds gezien; nu vond ik nog meer aan-
gelegde trekskappen en een groeten rykdom
van planten. Tot myn leedwezen kon ik
ze niet met het oog eens kennen of be-
schouwen.

In het nabyliggende dorp Schöneberg is een
school voor de tuinkunde (Garten-
Lehranstalt) zoo men ooit zeide, worden
10 jonge lieden door theoretiek en prak-
tisch onderwezen, en die komen ook in
den plantentuin zich oefenen en arbeiden.
De lessen over de plantkunde worden
aan de Hoogeschool in de stad gegeven.

Ik ging nog by den boekverkooper, bezag
de nog het een en ander in de stad, en
bleef verder thuis lezen en schrijven.
Onder anderen las ik in den cursus der Staat-
tuinkunde van Hoffmann, die ik
mij heb laten afschrijven.

Zaterdag 9 april. Degen morgen ging ik
reeds, tydig den Hr. Lemme afschalen, en kwam

Zie 8283.
Niolaui 80.

+ gedeeltelyk zelf

Berlyn.

293.
Zijn was toen gezamenlijk ^{des} Technische Genoot-
schap-Instituut, in de Klatterstrasse no 36, de
bestuurder Geheime Rath Bent was, zoo
gaat ont en nog eenige anderen te bevelen,
den. Het is een Hooft school voor fa-
brikanten en kunstlieden, doch alleen be-
steemd, om een bepaald getal jonge lieden
zeer na te brengen. Jaarlyk zendt
men ^(elk) met) der 25 "Regeringsbezirken" een
tweetyd twee der jonge lieden, die zich
aanmelden, en die by een examen bevonden
worden de nodige voorkeunissen te bezitten.
In Berlyn worden zy gewoonlyk ten ge-
talle van 35 tot 40 toegelaten; doch needs
men het maken zendt men diegene, welke
het aan aanleef, voorkeunissen af nlyt
ontbreekt, niet, en er blyven er zeiden
meer dan 30. Het dezelfde strengheid
gaat men steeds voort. Alle die niet
byblyven kunnen af zich niet klipp aan
de voorschriften houden, worden wegge-
zonden, andere straffen heeft men
niet, maar deze is ook onverbiddelyk.
Het instituut is niet voor het publiek,
maar voor weinig uitgerichte be-
lingen, die men verlangt zeer na te
brengen. Het onderwijs kost niets, en
60 kwakelingen ontrouwen van de re-
gering 300 Thalers jaarlyk, zy wonen
meer zy goedvinden, en zy verder dan
het onderwijs zonder byzonder opzigt.
Bekenden hen, die door de regering ander

En zijn thans ongeveer 70 kunstelingen.

Bemeynt.

294.
honden worden, zijn er doorgaans maar twee
ing; dewyl rykere jonge lieden velden vlyt
en naanngesetheid genoeij hebben, om
alle de voorschriften naauwkeurig na-
takamen. De leerlingen maken ten min-
sten 14 jaren ond'rym. *

Het algemeen onderwijs duurt $2\frac{1}{2}$ jaar
(5 Cursus) Wat men anderwyts vindt ik
op de Eyt, die in de zalen hangen, en waar
van men mij een afschrift gegeven
heeft. Voor velen is dit onderwijs val-
deende, en zy verlaten met een eeting
schreef de school. Een veel groter ge-
tal gaat dan over in de werkplaatsen en
asfent zich praktisch. Hier zijn zy verdeeld
in Mechanische en Chemische klassen,
naarmate zy zich naar fabrieken of
handwerken bestemmen, die tot een
ander technologische afdeelingen be-
hooren. Zy blyven daarin nog twee
jaren en somtyds meer. In de werk-
plaatsen wordt yzer en staal gesco-
ten en bearbeid op allerlei wyzen,
ook koper. Men handelt zich bezig
met het vervaardigen van modellen,
welke in groote zalen blindaard wor-
den en veldt een belangrijke versame-
ling opleveren. Elk der leerlingen maakt
zich de werktuigen, die tot zijn ad-
staand beroep betrekking hebben, draai-
banken, gereedschappen enz; en die worden

hen oeffent niet ook in het plaattnyden. 7

Eigentlyk worden de byzonderheden van
elk handwerk niet geleerd; maar men
brengt de jonge lieden zoo ver, dat zy
voor alle handwerken voorbereid zijn
en ze spoedig leeren kunnen.

De aanvang is jaarlyks met Michaelis.

Snappen heeft men niet nodig; maar de
meerspanningen en nalenningen worden onder
biddelyk weggelaten.

Berlyn.

295.
zyn eigendom. Men neemt de volledige
en kartbaarte chemische proeven voor
de verworpen, bleekeryen enz.; — met
een woord, men tracht intotekende
jonge lieden voor de nyere standen
met alle wetenschappelyke en prak-
tische kundigheden te voorzien, om,
wanneer zy het instituut verlaten,
belangryke ondernemingen met goe-
den uitslag te kunnen maken. Zy die
op die nyere het onderwijs volcindigen,
ontvangen een volledig getuigschrift
hetgeen hun onderanderen, even als
den studenten het voornagts geeft, om
een jaar in plaats van drie als zal-
daat te dienen. Die tot nog toe het
Instituut verlaten hebben, zyn zeer wel
terechtgekomen; sommige zyn dadelijk
in fabrieken enz. met een jaarwedge
van 2000 Thalers aangesteld.

De landbouw behoort niet tot deze
school, ook niet de byzonderheden
van den bergbouw. Men vormt hier
ook geen instrumentmakers voor
physica en mathesis. Daaraan, zende
men my if geen gebrek. Naeml de in-
rigting algemeen if, wordt by de ont-
wikkeling byzonder achtgegeven op de
behaefte van het volk, en daarom zyn

de fabrieken en de behandeling der meta-
talen meer dan andere natuuren dat de
besmerpen naar het grondigste onderzoek
getoosden.

Men verstaat hier geheel geen staatsbe-
ambten, en fongelieden, die van het
Instituut komen, zonden niet worden
aangesteld; dit zijn naar de nyznerheid
bestemd.

Men maakt in het Instituut niet,
om te verkopen. Men zijn vermerpen
naar het Instituut gelve, of naar de
knekelingen, toentyd geschenken, of
leer bewegten naar de gemaakte
vorderingen naar den koning, die
men vermerdijft.

Jaarlyk worden twee ^{vragen} pryzen voor de
kooyske en twee ~~pryzen~~ voor de tweede
klasse voorgesteld, en onder het oog der
onderwyser beantwoord.

Ik moet nog vermelden een pracht-
werk, dat bestemd is, om den toestand
der knekelingen te vormen, en waar
van wy de platen in de teekensaal
zagen hangen.

Vorbilder für Fabrikanten und Hand-
werker, auf Befehl des Ministers für
Handel, Gewerbe und Bauwesen her-
ausgegeben von der Technischen Depu-
tation in Berlin 1821. 92 Platten.

De meeste dieser platen zijn geteekend door
Kauk, een man van veel verdiensten.

Er is eenmaal met een rijke versameling van afbeeldingen in gips van de beroemdste standbeelden, welke door de leerlingen worden nagetekend.

Eene bibliotheek bevat de beste werken in de onderscheidene spraken, die op de vakken van onderwijs voor de rijpheid betrekking hebben.

Het wel slaan van dit Instituut is menigvuldiger aan de uitgestrekte kennis en de vlijt van de heer Benth schuldig. Ik ben het daarom toch niet met hem eens, dat geschreevene reglementen overbodig zouden zijn; die strekken tot niets, ook waar by niet werken kan, en neigen dood.

Berlyn.

297.
die hier ook onderwijs geeft, en welken kennis bij die gelegenheid maakten. Eenige zijn geteekend door Schinkel. Vele zijn gegraveerd door denzelfden Schinkel, andere door de beste plaatsnijders in Parijs en Londen.

Dit werk is met de grootste zorg uitgevoerd; de heer Benth zende ons, des sonmige platen meer dan 1000 Thalers voor het snijden gekost hadden. Het is niet in den handel, maar wordt aan de Scholen, aan uitstekende Fabrikanen, ook aan veele voorsten geschonken.

+ Alles draagt hier de blyken van een groote mildeheid der regering. Het gebouw is ruim en mooi, leest voor kort is het waardig geworden en men ziet, dat het zonder besparing van kosten doelmatig ingericht is. Zoo men ons zende, wordt behouden de 18000 Thalers, die aan de knechtelingen betaald worden, jaarlyk nog 20,000 Thalers voor het Instituut besteed.

Eigentlyke reglementen bestaan er niet zoo als ons de Hr Benth zende, zy zijn namelijk niet geschreeven. Daar by zelf by het Ministerie werkzaam is, zende by, zende by wel die reglementen eerst maken en naderhand intsaeren, daarom kwam het hem korter voor ze niet op te schrijven, maar onmiddelyk zyne wyze van zien te

Nicolaus 79.

Berlyn.

298.
volgen. En worden ook geene berichten naar
bekend gemaakt; alleen heeft hy voor een
ge jaren iets omtrent het Instituut
laten drukken in de Verhandelingen
van het Verein zur Beförderung des
Gewerbleißes in Preussen; - en binnen
kort zal hy daarin een naamwaken
nig bericht bekend maken.

Dit „Verein“ is, zoo ik hoor, zeer belang-
rijk; het bestaat uit particulieren; doch
heeft door eene beschikking des Koning,
een lokaal in het reeds gebouw, waar het
Instituut is. Sedert 1822 geeft het jaarlyk
zes Heften „Verhandlungen“ uit.

Ik zing met den heer Leine achter het
museum eene naaf gezien, die men
benig is te slypen. Zy is bestemd om voor
het museum geplaatst te worden, en
zal de grootste zyn, die tot nog toe be-
staat. Zy is gemaakt van een graniet,
blok, die zich bevond te Tivitenwalde
 $6\frac{1}{2}$ myl van hier aan de Spree, op den weg
naar Frankfurt, en die genaamd werd
de Markgrafenstein, omdat by zekere gele-
genheid een markgraaf daarop gezeten
heeft. Deze naaf heeft 22 voet in mid-
delyn en weegt 1600 centner; de blok
graniet weegt meer dan het dubbel.
Men heeft dien de Spree af gehaald.
Het onderste lag nu boven en was geheel
glad geslepen. Dit is geschied door een
werking dat vandaan de armyl de

De heer Ebert bracht mij 400 Thalers op x
een credietbrief dien ik naar hem uit
Rotterdam antwoorde. heb.

Berlyn.

naar bleef liggen. Een stoommachine²⁹⁹
bragt het slijpende werktuig in beweging.
Viermaal heeft men de naaf geslepen.
1 met zand, 2 met smergel, 3 met yzer,
vlakken, 4 met tinasch. Zy is nu ook
volkomen glad.

Zy ontmaakteden in het terugkomen
een vriend van den heer Leun, den
heer Advokaat (Anwalt) Kunow
kei, die over Polen sprak. Hy zelf is
geen Paul meer, haewel zijn naam
de Poolse afkomst bewijst. Hy is Can-
tor van de stukken, die in het König-
städtliche Theater gegeven worden. Het
waardig waren de gesprekken, die hy zande
met den Koning gehad te hebben, byge-
legenheid dat men stukken, die op Polen
betrekking hadden, gespeeld heeft. De Ko-
ning had daarin onderanderen gezegd:
Ik heb de verdeling van Polen niet op
mijn geweten, en als het van my had
afgehangen, had ik dat onrecht gaarne
hersteld.

x De heer Gadeke bezocht my. Wy hebben lang
gesproken over Ruiland, waar hy vele jaren
overgebracht heeft; - over den staat van Euro-
pa en de vraag, of het waarschijnlijk is, dat
de kleine staten door de groote zullen ver-
zwolgen worden, hetgeen hy bemerde. Wy
spraken ook over de philosophie van Hegel,
waar hy zeer voor was, hy bemerde, dat

Plato heeft veelal dezelfde dankbetooningen gehad
heeft. Hy reide onderanderen, dat het niets
maakt, volgens het oude testament de
wereld geschapen is, datzelfde niets is waar
van Hegel spreekt, en dat hetzelfde is als
zyn. Tenens reide hy, dat de "Goofenaam"
de boeken van Homer eene zeer late
redactie van de jaonke overleveringen
bevatten, en dat de vier eerste hoofdstuk-
ken nog later byvoegsel zyn, waarin men
de sporen der platonische mystiee
duidelijk gewaar wordt. Alle deze mee-
ningen waren buiten mijn bereik, ik kan
onmogelyk beoordeelen, wat daarvan zy.

Hy bracht my by de twee broeders
Wickmann, die als zeer goede beeldhou-
wers gelden, en hunne werkplaats hebben
in de Neue Wilhelmstrasse. Ik zag van
den oudsten een beeld der Keizerin van
Rusland in wit marmoor. Zy is voorgesteld
zittende met een gedenkpenning, waar-
op haar vader en moeder zyn voorgesteld,
in de hand. Hare handing, zelaat en
haar kleed zyn zeer mooi. Dit beeld is
voor den Keizer bestemd, en zal eendragt
naar Petersburg gaan. Een dergelyk
heeft de Beeldhouwer reeds vervaardigd
en dat staat in Charlottenburg. Ik zag
ook het model van een beeld des Keizers
eens zittend met het Grieksche kruis in de
hand. Dit zal denkelijk ook in marmoor won.

den uitgeroerd. De jongste broeder had een zeer fraai klein borstbeeld des keizers voor den ryken heer Dimidof onderhanden.

Ik was nog angsteld, bleef daarom ver, der thuis drank thee in plaats van misdageten, en hield my bezig met intrinsieke te maken uit stukken betrekkelijk de statistiek, die my de heer Kaffman heeft medegedeeld.

Zondag 10 april. Degen morgen bleef ik thuis lezen en schrijven; maakte vervolgens een wandeling met den H. v. Kattendyke. Wy zagen de parade en lezen in een candeloney de dagbladen. Na't eten wandelde den wy in den Thiergarten, bezochten Eli lium, maar nu muziek en veel menschen waren. De nieuwgebouwde zaal is nog al mooi; maar de gehele aanleg is veel te laag; de tuinen zijn nog grootendeels overstraand. Wy dronken elk een "Stange Kühle Blonde" dat is een zeer laag glas wit-bier, waarvan men in Berlyn veel merk maakt, maar dat ons niet zeer behaagde. Om de zondagse nasmakelykheden meer algemeen te zien, zijn wy vervolgens gemaand naar de Zelten. Zoo noemt men eenige herbergen, die nogh van den Thiergarten aan de Spree gelegen zijn. Hier waren vele menschen, en even als op alle openlyke plaatsen, zat men aan tafeltje, drank wyn, bier, kaffy of thee; de

het myn landtman Cal ik The Pampine +
van Byron; een gelyke verhaal van onge-
beurlyke yffelykheden.

Berlyn.

302.
heeren rookten, de dames breiden en praten;
overal hoort men muziek, maar nergens
wat men danfen. Zoo als in andere hoofd-
steden, zijn het met de hoogere standen,
welke zulke openbare plaatsen bezochten,
het is de middelftand, en veel bedienden,
die men van de burgers niet kan onder-
scheiden. Een gunstig teken voor de yaden
is, dat meestal gehele families komen
en de vrouwen ook hunne kleine kinde-
ren meebrengen; - terent dat men algemeen
zeer vroeg huiswaarts terugkeert.

Mer weder is dezer dagen zeer zachter en zonnig,
de zeer aangenaam zijn inden en niet zoo
veel stof was.

Ik bezocht dezer avond den heer van Stierum.
+
Maandag 11 april. Dezer morgen ben ik
beggonnen met een bad te nemen in de "Frei-
liche Bäder" in de kleine trichelmufttrappe, die
my vry goed voorgekomen zijn.

Ik maakte thuis myne notatien af uit
de stukken van den H. Hoffmann, en gaf
in het Collegie van Hege over de historie,
dat ik my heb laten afschryven.

Dezer namiddag wandelde ik met myn
nau landtman, maakte eenige bezorgin-
gen by den boekhandeler enz. en bracht den
avond door in de Gesellschaft für Deutsche
Literatur. Men las een stukje van Arndt
over de grenzen van Duitschland en de tegen-
woordige toestandigheden. Het is wel
gemeend, bevat eenige goede aanmerkingen.

Berlyn.

303
maar ook veel declamatie. Aan tafel spraken men onderanderen over zekere zebeloafheid, waaraan men Ifland en Johann Müller beschuldigd heeft, en die niet sonder voorbeeld in Berlyn schijnt te zijn. Zoo ik hoorde legt men ze ook aan Fabvier die lang in Griekenland gebied heeft te laste.

Dinsdag 12 april. Ik bracht een gedeelte van den morgen door met lezen en schrijven; vervolgens ontving ik een lang bezoek van doctor Kaufmann, die mij mededeelde, dat hy tot Professor in Bonn aangesteld is. Wy spraken over allerlei wetenschappelyke onderwerpen.

Ik ging in den kaartwinkel naar Schrop en in den boekwinkel naar Hieslari, en wilde toen met den Mr. v. Katten dyke in het Museum gaan, maar vanden het gesloten. Wy deden toen eens een deling in den Thiergarten, maar werden gertaard door een ander, dat zulk werk deed hooren haemel de zon scheen.

Desen namiddag zijn wy gereden naar Trappow, een dorp aan de Spree, nog gaen ons boven de stadt gelegen, dat in den 20^{en} meer veel bezocht wordt. De landstreek is zoo laag, dat wy een groot gedeelte van den weg door het water moesten ryden, en naetgangerf en geheel niet door kunnen. De weg is overigens mooi met populieren.

Berlyn

204

en ander geboovinte beplant. Treptow half ligt in het midden van matbasschen, waar men op het balkon der herberg een vrij uitgestrekt gezicht over heeft. Men ziet boven dit een, zelvig gebaante alleen eenige torenten, staken, onder anderen die van de kleine stad Köpenick, die hoogerop aan de Spree ligt. Deze rivier was nu zeer breed, maar zy maakt met hare lage boorden, en hare traagen loop geene moeye vertoning; de vaart is er vrij levendig. Tegenover ons lag Stralow, byna nog lager dan Treptow. De kerk stond rondom in het water. Deze landstreek vereenigt de onge- makken van lage moereprijzen en dorre zandige gronden. Het is toch buitenge- woon, dat het water om dezen tyd van het jaar nog zoo hoog is.

De avond was zeer mooi; ik wandelde nog onder de Linden waar het nog laat vol menschen was.

Dorser dagen eet ik met den heer V. Kallen, dyke in het Cafe' royal en met ons eet de heer Ventres van wien ik reeds gesproken heb. Deze heeft ook den uitstap naar Treptow met ons gemaakt. Wy spreken dan veel over America.

Woensdag 13 april. Ik bleef tot half 2 thuis lezen en schrijven. Toen kwam Prof Kaufmann my bezoeken; wy gingen samen in de Biblio- theek, waar my verlangden den Catalogus door te zien naar onze vatten van studie. Men vernam

ous op een anderen tyd.

Zij gingen vervolgens naar de tuerkplaats van de beelthammer Ramck en Tiack in het Lagerhaus (klosterstrafte). Zy zelden, byzonder Ramck, voor de uitstekendste beelthammer van Duitschland, en in der daad zyn de standbeelden van Blücher, Bülow, Gneisenau, het monument op de koningen Lodovik en meer andere, die men hier aantreft, zeer schoon. Onder de stukken, die wy in deze tuerkplaats zagen, beviel wy zeer een monument van het graf van een jonge prinses van Darmstadt, die op veertig jaren oud, gestorven is. Het lieve meisje scheen zoo gervult te slummen. Ramck heeft een monument gemaakt voor het graf van een menschliedende Francken in Halle. Zy zagen hier een der kinderen, die daarop staan, dat allerliefsst was: inderdaad het ideaal van een kind.

Een groot standbeeld in bronzen van Friedrich Wilhelm I, der vader van Friedrich den grooten, bestemd voor Gumbinnen. Deze koning heeft aan vele Saksburgers die stad tot schoolplaats aangewezen en hunne vestiging aldaar ondersteund. De nakomelingen dieser Saksburgers, die meestal zeer welvarende burgers zyn, hebben met dankbare herinnering dit standbeeld besteld, dat zeer wel uitgevallen is, en den anderen strengen koning volkomen gelykt. Toen de tegenwoordige koning deze trek naar dankbaarheid der Gumbinners vernam, was hy daarover zeer voldaan, en beval dat het beeld op zyne kosten vernieuwd zoude worden, en aan de stad ten geschenke gegeven. Zulke gezindheden van dankbaarheid

Zie p. 319.

Berlyn.

308
en geregenheid tusschen den vorst en de andere,
men zijn tuchter naar natuurlijk baren het mantren
men en de meespanningheid, die tegenwoordig
was algemeen worden.

Wij zagen het model van een elexhuil van
brons, die ter eere van Frederik den groeten,
aan het einde van de Linden naby het slot
zal worden opgericht, zij zal 120 voet hoog
zijn (die op de Place Vendôme is 120 voet hoog)
Indien de koning het model goed keurt,
zal Rauch medena aanvragen de modellen
voor de bronzen platen te maken, maar er
kunnen wel eenige jaren verloopens eer dit
grootte werk volendigd is.

Van Tisch zagen wij een beeld naarstellen
tende de hoop, dat op het graf van de
vrouw des ministers van Humboldt zal
geplaatst worden, - en een sarcophaag,
die ter eere van den generaal Scharnhorst
op een der kerkhoven zal worden opge-
richt, een leeuw van brons, waarna
wij het model van Rauch ook zagen,
zal op den marmeren sarcophaag lig-
gen. De basreliefs van dezen vrouwen
was niet genoeg gevonden, om er over
te kunnen oordeelen.

Het lagerhuis, waar deze werkplaats
zijn, is al oud gebouwd ook merkwaardig.
Hier woonden de Markgraven van
Brandenburg in de 15^e eeuw naar dat
het Slot gebouwd was.

Het heeft zeer veel gedandeld en gereynd,
dezen avond was het toch weder schoon mede.
In den met den heer v. Kattendyke (gezaat) in het

^x Burgereschulen en Mittelschulen zijn ook niet
merelyk daarvan onderscheiden, alleen wordt
het anderzins daarvan niet zoo ver voortgezet.

Paarschappel, dat by de Brandenburgerpoort in
een daartoe bestemd gebouw (Lincurs) plaats
heeft. Het was nog al mooi; er waren weinig
mensen; het gebouw is very goed. De ander,
nemen, Baptiste Lijst, naamt zich paandry,
der van zyne Majesteit der koning der Neder-
landen, en heeft daer zyne aankondigingen
een groot wapen met de spreuk, "Je main
tientrai" het meertin "wie ik welke taken
halen; de bevoegde Kefels, veride ook met
zyne maatschappij onder koninklijke titel
en bescherming. Hy dunkt het is de meer-
digheid van anderen koning ten toon ge-
steld, dat hy als patroon van "welke lie-
den door gantich Europa wordt nietje
trompet.

Ik las met myn landsman in de Karappa
van Byron, en bleef daarna nog tot half
een te hagen.

Donderdag 14 april. Dieren morgen ben ik
op nieuw gecomst in de Berlinische Gewerbs-
schule en werd daar den Directeur Kloden zeer
vriendelyk ontfangen. Hy heeft my veel om-
trent de inrichting medegedeeld, het lokaal in alle
byzonderheden verstaand, en heeft my verscheidene
gedrukte berigten medegedeeld, waarmede ik dan
aard naar deze school kan leeren kennen. Men
verstaat onder den naam van Gewerbschule
eigentlyk hetreepse al, Realschule,^x het zyn scho-
len voor hen, die niet naar de hooge school be-
stemd zyn, en waar men meer zaken dan spra-
ken geleerd worden. Het is in het midden der
navige eeuw, dat men de beoefte aan schalen
voor de niet-geleerden levendig gevoeld heeft.

De teksten van Babelow behooren onder de eerste die dit hebben ontworpen. In Berlyn heeft de Oberlandiskorralrat Hecker in 1700 in de zestig naar eigene rekening met een school opgericht. Hy vond veel weerstand en wat ook niet raken hoe die school zijn moest, en hoe hy daarvoor meesters en middelen zande verkrijgen. Van die school is nog overgebleven de Realschule in de Kochstrasse. Hecker liet jonge lieden nemen, om zich tot onderwijzers te vormen, en hy trachtte te ook in de school zelf te vormen. Zoo ontstond ook een Seminarium voor schoolonderwijzer op het land, het eerst met de Realschule verbonden was, het is thans in Potsdam. De welmenende stichters vonden weinig ondersteuning; hy richtte eenen boekhandel op, waarvan de opbrengsten naar de school bestemd waren. Het is die welke thans de Rheinmaische geworden is. Frederik de Groote was niet zeer gunstig naar de school gestemd; hy was gewoon de schoolmeestersposten op het land aan oude soldaten te geven, en wilde niet een inrichting ondersteunen, die andere lieden naar die posten opleide. Laup een omweg verkreef toch Hecker ondersteuning, toen hy zijne school ook bestemde om de cultuur van maerboxen en de verzorging naar hydewormen te onderwijzen; dewyl Frederik die algemeen wilde innemen.

Na den dood van Hecker, en onder het bestuur van zijn zoon veranderde deze school reeds eenigzins van aart: de oude kalen werden er meer opzettelijk ondermeester, en werden veelal

+ koninklyk

Berlyn.

309

hoofdzak in de hogere klassen. De school konde
toen niet wel uit eigene middelen bestaan, en
het was moeilyk naar de hogere klassen
goede onderwyzers te bekomen, omdat zy niet
den titel van professoren hadden, en de school
niet den rang van Gymnasium. Dit gaf aan
leiding dat men niet aan de regering wende,
om in beide opzichten te bekomen wat schoen
te ontbreken. De nader des tegenwoordigen
koningst bewilligde in het verzoek; de hogere
klassen van de Keizerlike school werden
verheven tot een Gymnasium, en de onderwy-
zers daarnaast werden professoren. Hiermit ont-
stond het Friedrich-Wilhelms Gymnasium,
waaraan ik onlangs het examen heb afgege-
ven. Men vroegde aan de hogere klas-
sen welken lagere taal, en zoo was dit een
volledig Sprach-Gymnasium, maar de
jonge lieden naar de hooft school wer-
den voorbereid, maar zonder betrekking
op de Realschule (in de Kochstrasse)
waaraan het was afgescheiden. Deze
school werd nu ook koninklyk, maar zy
was niet zeer blaasend, daar ze van hog-
ere klassen beroofd was, en vele vakken
zo als natuurkunde en aardrykskunde
niet onderwezen werden.

Van de andere zyde werd de behoefte aan een
wetenschappelyk onderwijs naar de niet-geloo-
de standen meer en meer gevoeld. Tusschen
meer gymnasia voor de arde talen zekeren
te zijn dan nodig waren, had men geheel geen
Gymnasium voor andere natien. Er waren
twee stedelyke gymnasia: het Kollnische en
het Berlinische. In 1767 had men by het eerste

+ Fische

x By deze school is eene afdeeling voor meisjes.

Berlyn.

de hogere klappen, afgeschaft omdat zy byna 310.
met bezocht werden, en voor de weinige leer-
lingen die klappen in het Berlijnseke taerghen
waren. Reeds in 1808 schreef een der professo-
ren van dat vereenigd Berlijnseke Kallnische
Gymnasium een grondig stuk om te betogen,
dat men een Gymnasium naar hen, die
niet naar de Hooge school gaan, moet
dooftellen.

Eindelijk in 1824 heeft de stedelyke rege-
ring het plan van plan van Prof. Fische-
ten intraer gebragt, zy heeft het Kallni-
sche Gymnasium van het Berlijnseke af-
gescheiden en heeft het tot Real-Gym-
nasium gemaakt. In hetzelfde jaar
heeft zy de Gewerbschule (in de Stroder-
walstrasse) opgericht, en over beide heeft
zy den heer Klöden, te voren in Potsdam
bestuurder van het Gymnasium, tot di-
rector gesteld. De (staats-)regering heeft
toen ook de noodzakelykheid ingezien, om
de Realschule (in de Kochstrasse) eene her-
vorming te doen ondergaan, dewyl zy an-
ders door de mededinging zonde vernallen.
De Director van het Friedrich-Wilhelms
Gymnasium en van deze Realschule, de
heer Spilleke, een zeer werkzaam en ver-
licht man heeft hiertoe ook aanleiding
gegeven; zoo dat deze school thans ook
zeer goed en zeer bloeyend is. x

Berlyn heeft nu drie openbare, syna-
gelyksaartige scholen voor de niet-gelcerde
kinderen: 1 de Gewerbschule, 2 het Real-

Gymnasium en 3de Realschule.

Zij zijn niet volkomen gelijk: het Realgymnasium is meer algemeen, de Gewerkschule is meer noodig wetenschappelijk naar de nymerstanden; de Realschule is meer elementair, men neemt in deze de kinderen zeer jong en leert hen zelfs lezen.

Alle deze scholen zijn geheel verschillend van het koninklijk Gewerke-Instituut. Zij zijn algemeen, voor allerhande leerlingen, en de mindere vlugge gaan langzamer, maken dikwijls slechts een cursus twee maal; zij zijn ook bestemd voor opvoeding zoo wel als voor onderwijs, de kinderen worden zadelijk en godsdienstig aangeleerd en opgeleid. In het Gewerke-Instituut wil men alleen een beperkt getal uitgelezenen bekendmaken; men verlangt, dat zij de algemeene kundigheden reeds bezitten, dat de opvoeding volleindigd zij, daarvan mogen zij niet jonger dan 14 jaren zijn, en leeren niet meer rekenen of spreken. In de Gewerkschule leert men Duitsch, Engelsch en Fransch. Overigens, zende mij de heer Kläden, zijn de praktische vakken veel vollediger, ook het teekenen, aan het Gewerkschul-Instituut; maar de theoretische bijzonder Kathedrisch en Chemie, worden in de Gewerkschule ten minsten even grondig bekend geleerd.

* Welke de vakken van onderwijs in de Koninklijke Gewerkschule en Real-Gymnasium zijn, zie, heeft ik niet op te teekenen, zij zijn vermeld in de gedrukte berichten, die ik van den heer Kläden ontvang van het.

De bestemming is voor alle klassen in de

De Geographie wordt ook in het Gewerke-Instituut met meer onderwezen, in de andere scholen daarentegen zeer grondig.

De leerlingen worden in deze scholen ook niet zonder betaling onderwezen. In de Gewerkschule kost het in de eerste klas 24 in de laatste 36 Thaler jaarlijks.

Voor de eigentlijke arbeiders zijn deze scho-
len niet bestemd, en daarvoor is in Pruisen
nog weinig gezorgd. Dit is moeilijker, zende
my de heer Klöden, omdat de gelden niet
meer bestaan, en de gelyksoortige arbeiders
gheel geen betrekking onderling hebben. Toch
ware het wenschelijk, dat men zulke voorle-
zingen of scholen inrichtte naar hen die
derzelver soort van kundigheden behoeven,
b.v. voor alle de arbeiders die metaal be-
werken, voor hen die hout bewerken, voor
allen die zich met verwerkten bezig houden,
enz. Byzonder scholen voor elk ambacht,
b.v. voor slotmakers, timmerlieden enz.
zouden niet wel uit te voeren en ook over-
bodig zijn.

Men vindt in de Gemeenschule geen ander-
ze straffen aan dan vernaming en, maar
die niet helpt, verwijdering uit de school.
Daar de andere zoo wel als de kinderen zeer
ongearne de school, dat men een knechteling mee-
re ondergaan, zoo heeft dit middel veel meer
aanbeveling te worden.

Berlyn.

312
maatschappij, die wetenschappelijke kennis
behooren, en niet voor de hooge scholen bestemd
zijn: landbouwers, fabrikanten, handwerkers,
handelaars, militairen, apothekers, mechanici,
en andere kunstenaren, ambtenaren in
verschillende takken van bestuur. Voor vele
van die zijn dan nog andere byzondere scholen,
zoo als militairen, landbouw (in Haglin)
leghoorn (geene meer in Pruisen, men zende
de knechtelingen naar Treiberg enz.) neerzetting,
knecht enz. Maar deze scholen (Gemeenschule
de Real. Gymnasium en Realschule) bezorgen
de kundigheden, die de andere scholen moeten
vooraan gaan.

* De Gemeenschule geniet uit het voorrecht dat
hy die zekere graden bereyken, met eenjarige vrij-
willigen militairdienst, in plaats van drieja-
rigen vrijkomen.

De gemene tijd om de school te volgen is vier
jaren, welc blyven langer, omdat hy som-
ge eertus twee maal bywonen.

Het is niet geoorloofd eenige vakken achter-
wege te laten, of in een andere dan de voor-
geschrevene order te volgen. Elk leerling
maet, overeenkomstig het voorgeschrevene
ne plan, regelmatig het gehele stelsel
van onderwijs volgen, of hy wordt niet toe-
gelaten. De heer Klöden zende my, dat de
onderwijding geleerd heeft, dat men vol-
streekt niet aan de andere, en veelmin aan
de kinderen, kan toestaan, om zich eigen-
dunkelyk van het plan van onderwijs te ver-
wyderen.

Ik heb het gehele gebouw gezien, het is een

der intotekendste die ik ken; het is bijna geheel
van de straat afgescheiden, alle de zalen zijn
graat, luchtig, licht. Een fraaye tuin is
voor den bestuurder, die zoo veldaan de
inrigting verlaten kan, een groot voorwerp.
De stad heeft dit lokaal gekocht en zo,
oetdelijk nieuw gebouwd.

Voor het gewoon anderhand ^(de school) geeft de
stad jaarlyks 4000 Thalers.

Ik sprak ook met den Director over de
vraag, of men de gewone Gymnasien door
het byraegen van klaffen torent voor Real-
schulen zande kunnen inrigten; zoo dat
de leerlingen, die naar de Konig school be-
hooren, en zy die tot de nyere schou-
den behooren, eenige leeren gemeenschap-
pelyk bywoonden, en andere voor elk der
afdeelingen byzonder waren. Deze wyze
van zien heeft hier ook verdedigers gevon-
den; doch men heeft niet overtuigd, dat
het plan onuitvoerlyk is, en altyd eene af-
seeling der leerlingen, zoo niet beide, mis-
lukken vanden. Hy weet my een werk dat
opzettelyk daarover geschreven is: „Gotthold
Beantwortung der Frage: ist es nuth-
sam, die Real- oder Bürger Schulen mit den
Gymnasien zu vereinigen. Königsberg 1825.“

Zeer nuttig is het, dat sommige Gymna-
sien en Real-schulen stedelyke en andere
landinrigtingen zijn; hierdoor ont-
staat eene heilsame mededinging. Al-
hier zijn, behalven de gewone Real en
Gemeinde-schulen en het Friedrich-Wilhelms-

Gymnasium, ook nog het Joachimssthalische en het Friedrichs-Gymnasium koninklyke of landwyrftingen.

Ik heb uit Utrecht brieven en boeken bekomen, om hier te bezorgen. Om dit te volbrengen, ging ik by Prof. Lichtenstein, dien ik niet vond en vervolgens by Prof. Altman een mathematieus en geograaf. Ik vond dezen in een beklagenswaardigen lichaams toestand. Hy is van natuur reeds half lam, en naat drie jaren is hy gevallen, en heeft zich zoo bezaard, dat hy sedert niet meer gaan kan. Ik vond hem toch nog vol van en leven in zyne geleerde werkzaamheden, bezig met de proeven van eene Geographie, waarvan het eerste deel dezer dagen verscheenen moet, en die zes deelen groot zal worden. Hy verheugde zich bezaard te ontmoeten en wat val gesprek. Hy scheen zeer bemoeid en zyn leven geheel niet maade. Het was ~~my~~ my belangrijk, dezen waardigen geleerde te zien en waar te nemen welken traak de studien opleeren. Door haar verheft zig de mensch boven vele uiterlyke misser, waardigheden, en zelfs in den beleumterden en verlaten toestand waarin zich deze man bevindt, heeft het geestige leven nog zyne waarde. Hoe ongelukkig zoude hy zyn, indien hy zich niet met wetenschappen bezig hield.

By Prof. Senne bragt ik de verhandeling van Bennet en van Weyl over de Speder, landtsche ontdekkingen, welke ik naar de Geographische Gesellschaft ontvingen

heb. wy spraken over den inhoud, waaraan 315.
de Hr. Leune een Bericht zal opmaken.

Het heeft reden veel geregend. Dit heeft ge-
maakt, dat ik na taten weinig meer
ben uitgegaan. Ik las thins het een en
ander: eene Satire op Hegel en zyne vol-
gelingen, onder den titel van „Die Winde“;
enz: ik schreef in myn dagboek; - en met
myn landman zal ik het tweede ge-
deelte van Kazappa. Byronische driel-
ing daarin de beschrijving, hoe hy na
vermoed in onmacht gevallen te zyn, ont-
waakt en zich bevindt in het huis van
een Colak appart door een jong meis-
je. Wy lezen ook nog een Fragment waar
in Byron den dood van een reitgenoot op een
Turksch kerkhof in Klein Azie verhaalt.
Er is in alle de verhalen van dezen dichter
een zucht naar het naadselachtige en
verschrikkelijke.

Vrijdag 15 april. Dezen morgen ben ik
met den Hr. Kaufmann in de Biblio-
theek geweest, en heb gelezen in den Catalo-
gus van werken over politieke wetenschap-
pen. Het is my belangerijk bekend te wor-
den met werken over myne vakken van
studie, die my nog niet zyn voorgeko-
men.

Ik ging nog by Prof. Dirksen, maar
vond hem niet thuis.

Dezen namiddag woonde ik in de Er-
ziehungsanstalt für sittlich vernachlässig-
te Kinder het anderszins by in schryven

Ik heb Dr. Gans onder anderen gevraagd ^x
naar de wetgeving omtrent de conflicten in
Prinzipen; ik had Ramm in zijn collegie hooren
zeggen, dat men in Prussia geene conflicten
had, en alle zaken door de geregtshoven beslist
werden. Zoo zag Gans goede, is er voor een jaar
eene twist onzer verbekeeren, die zeer duister is.
Naar volgens die wet zijn niet alle conflicten
weggerallen: men kan alle zaken voor den rechter
brengen, maar wanneer bevonden wordt
dat zij betrekking hebben tot de Administratie,
verwijst de rechter ze naar daartoe; en
in geval de rechter dit niet doet kan de
Koning verbieden in zulk een zaak oordeel
te vellen. Zoo dra de Koning dit doet handelt
alle rechterlyk onderzoek op. Het is dus niet
juist de Principiële instelling in dezen zoo
hoog te ruimen; alleen de saadzaam, dat de
Koning veldsaam den gang der rechterlyke
doervaking stuit kan geyneren worden. Kan
men vermaakt steeds de instellingen met de handelingen.

Berlyn.

en in den goddienst, beide door den heer 366
Kopf gegeven. Ik heb my op nieuw verwon-
dend over de naefzaamheid, vlyt, en de vor-
deringen deser kinderen. Het schryven
was nedelyk goed; hunne opmerkzaam-
heid onafgebroken, en hunne antwoorden
doorgaande zeer goed. Ik heb reeds gezegd,
dat de heer Kopf veel belang stelt in vro-
me gezindheden. De kinderen zekeren
oprecht die stemming te beretten, en
hoewel ik juist niet met alles wat my
zeide hande hebben kunnen instemmen,
was hierin geene dwangery die aan kwaad-
lykheid en vlyt zoo veel kwaad doet.
De lieberen die men opreide behaagden
my niet, maar zy waren uit het ge-
wone leederboek der kerk.

Ik moet nog vermelden dat in de eet-
en slaapsalen de grootste orde en
reinheid heerschte. Elk kind slaapt af-
zonderlyk. Voor de andere byzonder-
heden kan ik my verlaten op de gedruk-
te berichten waaraan ik er hebben nog een
bekomen heb. Daarin worden nu ook by-
zonderheden vermeld van het instituut
voor meisjes dat ik nog niet gezien heb.

Zaterdag 16 april. Deken morgen Dinsdag
ik Prof Lichtenstein en Prof Gans. ^x Ik ging
met den H. Van Kattendyke in de kerkel-
briek van Feilner, en in de kerk, wy werden
in beide op een anderen tyd beseheden. Wy
gingen in eenige winkels, wandelden wat,
en togen 3 uren later in de Schied.

Voor het academisch onderwijs zijn bysondere
clinische inrichtingen; zie Nicolai 128.

Berlyn.

klub, maar my de heer Dietrich had niet ge-³¹⁹
maakt. Men sprak daar veel over de voor-
de Pallu, over den anderen tyd in Berlyn en
veel andere onderwerpen. Het Dietrich
sprak ik ook over de philosophie van
Hegel.

Den avond bracht ik met mijn lands-
man door by den Hr. Ventres, waar
ook was de Hr. Haven, die ^{zondag} had van
hier vertrekt, en een Griek des nam die
heeren lessen gegeven heeft. Wy waren
vrolijk en spraakzaam. Ik heb met
den heer Ventres gediscuteerd over de be-
ginselen van Bentham.

Zondag 17 april. Heden ben ik met den
Heer v Kettendyke in de Charité geweest.
Ik heb dit groote ziekenhuis reeds in 1819
bezoekt, en heb toen Laten en ander
daarvan opgeteekend. Hier wil ik dus
maar weinig daarbyvoegen. Men onder-
vindt dergelyke, dat Berlyn en Potsdam
te veel zieken opleveren, die in openbare
hospitelen behoorden verzorgd te worden
dan dat dit eenige gesticht, dat slechts
voor 400 bestemd is, taereykende zijn zoude.
Men is er dan ook op bedacht, om voor de
syphilitische en schurftachtige zieken, en voor
de krankzinnigen, bysondere gebouwen in
te rigten. Voor een gesticht ter verzorging
van krankzinnigen heeft men reeds een
stuk grond buiten de stad aangekocht en
daar zal men volgens den laatste stand

Der wetenschap een gebouw voor dit belang-
ryk gedeelte naar de geneeskunst oprigten.
In het zedert wy vele ziekenhuizen gezien,
en door de verspreiding velddeed het my
nu veel minder doen toen. Hoewel het
gebouw uitwendig groot is, vindt men
het van binnen bekrompen, de gangen
zijn smal de kamers laag van verdie-
ping.

Eene nuttige nieuwigheid was, dat men
voor de kinderen, die dikwyls zeer lang
hier blyven, eene school heeft ingerigt.
By de zinnelosen is ook een meestersaan-
gesteld, om aan hen die daarvoor nathe-
ten eenig onderwijs te geven. Onder de
middelen, om hen bezig te houden heeft
men het mandemaken ingevoerd, dat zeer
doelmatig schijnt te zijn. Het lokaal voor
deze ongelukkigen kwam my zeer somber
voor.

Men meet ook een meisje, die men eene
nieuwe neus (mit de huid van het voor-
hoofd) gemaakt had.

By de behandeling der beenbreuken meet
men ook, dat de eerste dagen het been
tusschen zandzakken legt; en, wanneer de
ontstekking voorby is, het in eene vierkan-
te massa van gyps insluit. Dit gyps, om
het been stallende en zeer hard worden,
de, blyft het been onbeweeglyk en de gene-
zing gaat zeer geregeld. Het blyft het
twee of drie weken.

Er waren nu 60 zwangere en onlangs ver-
loste vrouwen.

De typhilitische en de schurftkranken
worden niet meer vertoond, dan alleen aan
geneeskundigen, en op byzonder verlof. De
ze verandering is, dunkt mij, zeer goed.

De bedstellen zijn byna alle van graan en
zijn graan geverwd. Men zande mij, dat dit
opzettelyk geschied, omdat in de graane-
nerw veel graanspaan gedaan wordt, waar-
door men vrij blyft van wandluizen. Al-
le twee of drie jaren worden zy ook op
nieuw geverwd.

Er heerschte veel order, maar, zoo mij ver-
kwam, was er in de zalen niet genoeg
versche lucht.

Ik heb een groot gedeelte van den dag
gestudeerd op de historie der nieuwe phi-
losophie.

Dezen avond heb ik den heer van Stirum
bezoekt.

Maandag 18 april. Dezen morgen bleef
ik grootendeels thuis. Ik ging met mijn
landsmen in eenige winkels, wy poogden
verveels eenige merkwaardigheden te zien.
Na het eten gingen wy in de Koninklyke
Yzerpietery, buiten de Oranienburgsche poort.
Wy zyn alle de werkplaatzen doorgespan,
zagen ook het gieten, zelve. Byzonderheden
hiervan behaef ik niet op te tekenen. Voor
uitloopen van ander metaal giet men hier zel-
den. De Leeuw bestemd voor het gedenkteek.

ken van Schamhoort, dat op het kerkhof der "Invaliden" zal geplaatst worden, is hier gezien en kwam my naar zeer mooi te zijn.

Er is eene groote verscheidenheid in de waerwerpen, die hier verdaardigd worden; meestal zijn zy zeer mooi en niet bovenmatig duur. Er is ook vrye en talryke mededinging, waartoe de koninklyke fabriek denkelgelyk veel de aanleiding gegeven heeft; want het Berlynsch yzer is algemeen beraamd en maakt een deel van fabriekarbeid naar den uitvoer uit.

Deren avond maakte ik met den heer Dietrich een bezoek by Prof. Altman, met wien my lang en belangryke spraken, vooral over aardrykskunde en ontdekkingen. Hy klaagde zeer over de onaanwakenheid en leegzinnigheid van vele Berlyners. De reis van Caillié naar Tombuctou houdt hy voor geheel valsch. Het stalen en afstrikken is ook onbereikbaar, ziede hy, en daaraan maakte zint schattebrou byzonder schuldig. Hy weet ons een stuk te, dat in der tyd tegen dezen schryver uitgekomen is: "La mayen de parvenir en l'little nature" waarin eene menigte plaatsen worden aangewezen, die hy erwoordeelyk heeft afgeschreeven zelfs uit schryver waarvan hy met minachting spreekt.

Ik wandelde nog verscheidene malen de Linden op en af met Pr. Dietrich, die alles van de min gunstige tydte gewoon is te beschouwen, en my van het personeel der hoogeschool alhier geen zeer gunstig tafereel opkimp.

Dinsdag 19 april. Ik ben dezer dagen niet wel, dit maakt mij ongeschikt, om bezaken te maken, desalniettemin hoop ik, dat het later zal gaan, en stel daar op dingen uit, die nog in myne plannen lagen.

Dezer morgen ben ik met den heer v. Kattendijke het Stot mezen gien. Ik had het reeds gezien in 1819. Thans waant er de kroonprins en vorst, koning Prins Albrecht schaans van den koning der Nederlanden. Voor dezen wordt een paleis in de Wilhelmsdijk gebouwd. Een aantal zalen dienen voor groote plechtigheden, en vele vertrekken, die te voren bewoond waren, zijn dit nu niet meer. Men wijkt aan de vreesde lingen alleen wat niet bewoond wordt. Wij zien de kapel, waar de vorstelyke personen getrouwd worden; — Paraderiummer, zoo als het onder Frederik I is ingericht; — de Ridderzaal, waar den 18 januari de riddersorden werden uitgedaald, en het onderscheit gevoerd; — de Gallery, waar een groot getal schilderijen hangen, maar weinig die uitstekend zijn; — de Willezaal, die zeer groot is maar zonder heraden, men danste er den Takkeedans by plechtige gelegenheden. In deze onderverste zalen is de meelde van vroegeren tyd merkbaar, ook met men met belastingen de portrekken van een groot aantal vorsten en vorstinne. Op de eerste verdieping boven de straat worden ook de vertrekken, die de vorige koning, Friedrich Wilhelms II, bewoond heeft. Hy vertoefde de meelde van een ander tydperk, meestal naar Franschen smaak. Opmerkelijk is een zeer kunstig vermaardigde kast, met hout ingelegd, en inwendig met

Nicolaas 82.

Nicolaas 116.

+ immensief markten my op, dat de gangen zeer
donker waren, de verdiepingen laag.

Berlyn

neel lasten en onmerken voorzien, die 322.
door velen niet opmerken, sleuten, spalen, slaand.
Dit kunstmus is vervaardigd door Röntgen in
Nemwed, en werd door Friedrich Wilhelm
II gekocht voor 14,000 Thalers.

Wij hebben dezer namiddag de Porcelain fabriek
bezoekt, doch konden alleen het magazijn
zien, omdat het te laat was. Er is veel en vele
lei, maar, zoo ons voorkomt, alles barbaars
tijden en niet zoo uitstekend als b.v. in
de koninklijke fabriek van Sevres.

Wij gingen vervolgens naar het Oranien-
burgerthor, en zagen anderweg in de Karl
straate een geheel nieuw gebouw bestemd
om ^{er} de schakelen by nacht weder te openen.
(Exercierhaus) Het is eenvoudig, net, en
sterk; immensief bestaat het uit eene groote
vierkante zaal. Ik heb elders reeds meer
zeker gebouwen gezien, doch ik meende,
dat men van het gebruik daarvan moet te-
rug gekomen, en de schakelen liever, ook by
nacht weder, in de vroege lucht wilden openen.

Onze wandeling voerde ons verder
naar het Invalidenhuis, door Frederik den
grootten in 1748 gesticht, met het opperhoofd: Laaf
et invictis militis. Als gebouw heeft het niets
uitstekends, het ligt laag en heeft een onbedin-
dend voorkomen. Over de inrichting kan ik niet
oordeelen. De praet van sommige dergelyke
inrichtingen is gewis voor het meltye met nog
eene goede zaak is het, dat de invaliden hier
als op het land wonen, en men hun gelegenheid
geeft, om elk hun stukje grond te bevruchten.

Nicolaï 159.

Nicolaï 44

Zie 1823 & 1833.

Berlyn.

Wij zagen naby deze poort (Oranienburgerthor) ³²³
een groot kerkhof, dat nog weinig bezet is
tekenen. Ik verwonderde mij, dat men de kerken
niet met wat meer nauwgeerd heeft; zij zijn, zoo
als wij zagen, algemeen bij de poorten, en daarom
al voorsteden zijn, konde mij dit niet geschieden voor.

Woensdag 20 april. Ik voelde mij meer en
meer ongesteld, zoo dat ik reden den heer dokter
Charlins, met wie ik by Linné in gezelschap ge-
weest ben, heb later verzoeken bij mij te komen.
Hij heeft mij gezegd, dat ik de netelkoorts heb,
en heeft mij wat voorgeschreven. Gelukkig
is dit geene ernstige aandoening, zoo dat ik
niet behoefte heb te blyven en denkelijc binnen
kort hersteld zal zijn.

Ik heb nu i eten eene wandeling naar
Ballerne en in den Thiergarten gedaan, over-
geeft den ik thans gebreken.

Dezesdags heb ik veel gestedend op de
geheindenis der nieuwe philosophie, tot
nog toe kan ik weinig begrypen naar het
Helsel van Kegel, en wat ik er van begryp,
heeft naar mij niet de hoop waarde, die
zijne volgelingen er aan hechten.

Donderdag 21 april. Dezes morgen ben ik
met mijn landman in de munt geweest.
Ik heb zo reeds in 1823 gezien, en vand weinig
veranderd. Wij zagen het zilver naar deelderig
geveed maken, polletten, uitsnijden, twegen, wit-
maken enz. Het omschrijft door een zeer kon-
stig werktuig draaitellen, en eindelijk het
Hempelen. Zoo mij naorkunnen zijn deze stadi-
ken zeer goed gemaakt. Men heeft ons de ver-

1 naar Uhlhorn in Sappledorf.

Zie. 8 325.

Wij zagen nu ook de schoone naar naar agaat, x
welke de Keizer van Rusland aan A. van Kun-
bold ten geschenke gegeven heeft; zy staat op een
voetstuk van porphyer, en beide zijn in de fa-
briek van Silberstein gemaakt. Dit geschenk
is uitstekend schoon en kostbaar, zeer verre,
rend voor Kumbold, maar het kan hem van
welk nut zijn. De naam is te groot voor een
afzonderse woning, daarom is zy ook in het sch-
terum geplaatst.

Berlyn.

324

Willelme werktuigen uitgeleigd. Dfenningen zagen
my nog op de oude manier met een heimer sloven.
Een stempelwerktening door de Frempoken, ver-
vaardigd heeft het voordeel, dat men de stuk-
ken niet met de hand onder den stempel legt;
een ander, maar dit wel geschiedt, en dat thans
in werking is, is door den H. Kleinstüber
naar 16 jaren vervaardigd; dit beruht men
in het gebruik zeer doelmattig. De werktui-
gen, die gedraaid worden, en waar de stukken
door het werktuig zelve onder den stempel
gebracht, en ook weer weggenomen worden,
sien alleen naar goud en naar kleine
zilverstukken. Zoo men reide breekt de
stempel daarby veel lighter dan wanneer
men de stukken met de hand legt en aegstoot.

De H. Kleinstüber heeft een werktuig
uitgevonden, dat de gelyke stempelt en het
omwringt op den rand brengt; dit was
in deze munt (de groote) niet in werking.

Wat eren zy in het Museum van
standbeelden en Schilderijen gemaakt, waar
men dit alles met gemak kan gaan.

Dezen avond ging ik in het Schouwspel
haus en zag spelen: Jeder fege vor seiner
Thune en Carl XII auf seiner Heimkehr.

Het eerste is een kofse, het tweede is een
geschiedenis van Karel, die op zyne terug-
komst uit Turkije zich op het eiland Rügen be-
vindt, waar een onschuldige veroordeeld geweest
edelman gelooft was; niens onschuld ontdekt

wordt, en die bus door kanaal in zyne eer hersteld
wordt. Het is vol aanmaatschappelykeden, maar
eenige ontmaatsingen zyn zeer nuwe, en de uit-
voering mat goed. Derrient speelde voor kanaal
en treksuer voor een vand en vrolyke landman.
zyne gezondheid gaat reeds mat betaf.

Vrydag 22 april. Dezen morgen zyn wy ge-
gaan in de meene munt in de kuunststrafse,
maar het zond gemunt words met het werk-
tuig dat te zelyk den rand en het stampel daar-
stelt. Wy vonden den heer Kleinstitzer zelf,
die zeer beleefd was. De ring, waardoor de
rand of het omschrift wordt voortgebragt te
staat uit drie stukken, die gesloten zyn wanneer
het stampel op het stuk geld drukt, en uit
een geheel, dat openen wanneer het stampel
naar boven gaat; zoo dat het gestompele stuk
dan geheel ryg blyft liggen. Wy hebben dit
samenstel uit een geskreef naauwkeurig
bezien, en konden de kunsthoe intrasering zoo
wel als de uitruiding, met genoeg bewonderen.
Dat nog toe is dit alleen voor zond in gebruik,
voor daelderf heeft men alleen de proef en van
genomen en eenige zoo vernardigde daelderf
worden ons door den heer Kleinstitzer ge-
toond. Hy is naar Londen geweest om
welk een werktuig te maken.

Wy gingen vervolgens de Kunstkamer
bezigtigen. Men naemde in vraagtyd met de-
zen naam een verzameling van alle hande-
taken, die men benaemfwaardigheide: wille-
den, natuurwerpen van kunst, historieke herin-
ningen, naturalien enz. thans brengt men

meer onder in die verzamelingen, en zoo zijn ook vele
voormerpen uit de Kunstkamer overgeplant naar
het Museum van natuurlijke historie, naan des
van standbeelden, tabildingen, penningen enz.
In hetgeen hier blyft wordt ook meer en meer
order ingevoerd, men neemt eene afdeeling
aan in: 1° Ethnographische voormerpen, 2° His-
torische herinneringen, 3° Kunstzaken. Het veel
bezoekheid werd ons alles aangemerkt. Enkel
de byzonderheden wil ik alleen opteekenen.
Eene groote menigte voormerpen van de Lind-
zeëeilanden, ook van noordelyke landen me-
degebragt door Cook en Forster, ook veel uit
Brazilia, Mexico, ook veel Chineseke. Gedeel-
telijk zijn deze voormerpen medegebragt door
het Prinseslich schip, Prinses Louise, dat in
1829 de wereld omgezield is, en thans eene
nieuwe reis ondernomen heeft. Onder de Chi-
neseke zaken merkte ik papier op, dat zeer mooi
was en gezegd wordt van ryststroos gemaakt
te worden.

Onder de historische zaken zijn vele herinne-
ringen aan Frederik II, ook aan andere vorsten,
de riddersorden en de haad die Napoleon by
den slag van Waterloo gevangen heeft. -
Twee kanonkogels, die by de belegering van Haag-
denburg in den Zovarijzen oorlog tegen schan-
aar gekomen zijn en zich half verpletterd hebben.
Een dobbelsteen, die aan een zondeling voor-
nat onder Frederik Wilhelm I koninkst. Twee
sabelstenen waren ter dood veroordeeld, de koning
bepaalde eenen en beval dat het lot de-
slepen zou wie van de twee vande vrykamen. Zy
wierpen met den dobbelsteen dien niet hier be-
maakt, de eerste wierp zelf, hetgeen aan den an-
deren alle hoop deed verliezen; - hy nam met weld-

Nicolaï 151

Berlyn.

324

den steen en wierp hem zoo hard ten aerde dat
hij in twee stukken brak welke nu te sinnen
vanen oogen uitmaakten. De koning nam dit von-
derling tueral onderzigt bevestigde hem beide
Van kunstwerken heeft men er veel, des voorts
naar de geschiedenis der kunst van belang.
niet zijn. By intiemheid de Kunst, die in 1606
door 24 kunstenaars in Meunenberg, nam een
Kerstag van Pannier, veranderingen vindt
daarom een opeenhooping van werken in goud
zilver, goud, steen enz., dat dat alleen de waarde
van het metaal en gestante daaraan te kopte
gelagd op 50,000 daalder geschat wordt. Men
heeft ook mooge kunstwerken in goud, een
metaal kop van Benvenuto Cellini enz.
De natuurwetenschappen markt is op een
hartekop, die volkomen in een boomstam
ingegraveid is.

Men bezigtigen daarna het Zoologisch
Kabinet van de Universiteit, dat te veel
meer gerief heb. Het is zeer rijk en met veel
zorg in orde gebracht. Teer vele voorwerpen
zijn geschenken.

In de Universiteit bezigtigen wij het groote
Auditorium op voogdaande Anla naar
de plechtigheden plaats vinden. Het is een
mooie, groote zaal, de banken en het spreek-
gestaalt zijn van mahoniehout. Men vindt
hier, als gedankteken aan de dapperheid der
studenten in den krijg tegen Napoleon, een
groen plaat met de namen dargena, welke
in de veldtochten van 1804 is zijn aangekomen.
Het getal is 42 te weten uit de gespleerde facult.
teit 13; rechteleerde 12, geneeskunde 8, philosophie
7.

Ik at by den heer Ebers in klein maar vnelyk gezelschap.

Deren avond lagen wy in het konigstättische Theater „Lindane oder der Pentapfalmacher im Felsen“ spelen. De inhoud van dit stuk, zoo als gewoonlyk, heeft meening kin; maar de vertooning en veranderingen van decorationen zyn zeer mooi en kunstig. Uit een laker ontstond in een eene tent, een andermaal ontstond een fraaye val uit een stuk doek dat men aan een wierp enz.

Zaterdag 23 april. Ik bezocht prof. Dirksen; ging vervolgens by Anillon en Reizny. Aan de politie haalde ik mynen papieren. Ik maakte een bezocht aan den heer von Büsch, die my zyn werk over de Canarische Eilanden voor de Utrechtsche Bibliotheek gaf. Ik deed nog een paar boodschappen, en daarna ging ik naar de Erziehungsanstalt für Letztlich verwachte Colate Kinder, Kurfürstenstrasse no 15. Deze instelling is in mei 1828 begonnen op denzelfden voet als die voor jongens. Het gebouw is zeer goed en een groote tuin is er achter. En waren thans 30 meisjes, de meeste waren met den Zaterdag bezig het tuin schoon te maken, andere werkten in den tuin. Men neemt drie meisjes van de 6 tot 13 jaren, andere worden afgeleverd. Zy zyn niet zoo bedorven als de jongens, evenwel zyn wel de helft reeds volgens oorsifal af andere man bedorven. Het oordeel. By de meisjes, schoon zy nog zeer jong zyn, hebben onzedelykheden door ontziedig ontwikkeld de driefte plaats gehad. Ik verwonderde my.

Straffen zijn zeldzaam noodzakelyk, ver-
maaningen zijn gewoonlyk voldoende, ten-
tyde toch moeten slapen of hongerlyden wor-
den aangewend; tegen sommige misbruike-
ren heeft men met goed gevolg hande voortbaan-
aangewend. Opzichten daer men de kinderen
voort.

Berlyn.

329.
dat hare zeldzaamheden meestal gunstig waren,
en haar inderlyk voortkomen gezond. Twee-
maal heeft men aan het hoofd derer in-
ving een vrouw gesteld; met verschillende
overzaken of elk dorer maar een paar gebaren,
nu is een man en vrouw aan het hoofd,
Zoo my voortkamen goede wel onderrichte
kinderen; behalven hen is slechts een per-
soon voor de kinderen en het opriest aanse-
stels. De kinderen doen overigens al het
kindlyk werk; zy maken hare eigene klasse
van en ook die voor ^{de} invijting der jongen,
in zoo ver haar nog tyd overblyft te be-
men zy nog besteld werk; Zoo dat men
ze steeds kan bezig houden. In de school
ontvangen zy het gewone onderwijs. De
byzonderheden staan overigens in de gebruy-
te berichten.

Ik ging ook nog eens in de Instelt für
little's verwaholofte Knaben, om de kin-
deren by het werken te zien. Dit was niet
onbelangryk. Zy waren zeer vry zonder
eenig voortkomen van dwang of vrees; de
Inspector was onder hen als een vader,
sprak met hen, werkte met hen in den tuin,
en de kinderen zehanten zeer verpauwd by
hun werk. Zoo men my zegt, zy ook hier
straffen zelden noodzakelyk, by volkomene
wederopspanningheid worden tanyd slapen
aangewend; wanneer zulke die neptelyk
veroordeeld zijn by terhaling wegloupen word-
ten voor eenigen tyd een kleine ketting
die de beenen verbind (Springfessel) aangedaan.

Berlyn.
Spandau.

März 151.

De heer Kopf heeft maar twee helpers, een voor
het onderwijs en een voor het opzicht by den arbeid.

Er zijn thans in Pruisen nog tien gelyksoortige
inrigtingen, te weten: te Hettin, Danzig, Leitz,
Mennel, Marienwerder, Königsberg, Dussel-
thal, Oberggoh (in Westphalen) Quedlinburg
en Frankfurt a O. Lammige zijn taak
meer bestemd voor kinderen van middel-
derf, dan voor zulke, die reeds ver-
reken zijn. Het uitzondering van de in-
rigtingen te Dusselthal en Quedlinburg zijn zij
alle jonger dan de Berlynsche, en meestal
naar het model van deze aangelegd.

Donen namiddag ben ik met de Heeren
Fentres en Kattendyke in het Anatomisch
Museum geweest. Het is bevestigd door de
namen van Walter en anderen. My kma-
men de preparaten taak niet zoo zorgvuldig
en kunstig uitgeraaid voor als ik ze reeds al-
ders, byzonder in ons land gezien heb. Zy
waren ook niet zoo goed in onderzochte,
men zag vele sporen van vernieuwing
en moortigheid. De opschriften zijn slordig
en bloot in het Duitsch geschreven; my
dunkt voor een wetenschappelyke ver-
melting is dit niet passend.

Een paar bezoeken konde ik noggeef te make,
toen ging ik by Prof. Leine, waar ik tot 10
uren bleef. Hy is onder alle de professoren
degen, die my het beleeftste ontvangen heeft.
Ik zoepeerde met hem, zijne vrouw en twee
kinderen, en my spraken over allerhande on-
dewerpen betrekkellyk Berlyn.

Zondag 24 april. Tegen 12 uren ben ik met de Hr.
Duckson en van Kattendyke naar Spandau gere-

Nicolaï 197.

Nicolaï 200

Spandau.

aan. Tot Charlottenburg was ons de weg bekend;
de Thiergarten was daar het eerste groen zeer
mooi; hier en daar was toch het hoge water
nog zichtbaar tusschen de boomen, en ont-
ziende dit fraaye wand. Charlottenburg is
een net, vrolijk stadje met 5 tot 6 duizend inwo-
ners, alles is met boomen beplant, en van
dit vlakke land is hier het nabijgelegen zeer aangenaam
naam, zoo dat vele Berlyners, die ook niet op
een grooten afstand verrijden kunnen, hier
den zomer doorbrengen. Het paleis der ko-
nings en de tuinen heb ik bij vroegere geleg-
heden gezien.

De weg van daar tot Spandau gaat door
lyne vlak en onvruchtbaar, maar toch be-
bouwde land. De afstand van Berlyn is om-
trekt drie uren. De spoorwiel voor de
stad in de Ravel, de brug daarover werd
breder gemaakt, om een ^{stoom} dampboot door te
laten, die wy hier zagen en die voortaan ge-
regeeld tusschen Berlyn en Spandau varen zal.
De stad is onregelmatig, heeft toch nog bre-
de en nog al rechte straten, vele huizen zijn
nieuw en goed gebouwd. Wy gingen in de
Nicolaï-Kerk, die zeer treurig is, donker en
moedig. Men treet er op in een bijgestroopte om-
geving, die nedroefd waren omtrent als in Pruisen.
Aan de muur hangen een aantal glazen kast-
jes met papieren kransen, of zwagenaande kro-
nen van papier, en met opschriften, dat zy
"Denkmahlen" van overledenen waren. De opschrif-
ten dezer plompe gedenktekens waren nal na-
de grofste taalfonten. Dit alles gaf zeer gun-
stig denkbeeld van de betrekking der Spandauers.

Spandan.

336
332

by behuwend in den. Russen. Arend maar een
middelmooij middagman, en haerel Span-
dan aan de rivier ligt, wat er geen vish te be-
kamen. Dit komt daervandaen, dat men de
vish, die hier overvloedig gevangen wordt,
naar Berlyn zendt, waar men meer afzet
vindt. In de vesting veroverloofde men
ons alleen op de opene plaats, maar niet
op de wallen, te wandellen, zoo dat wy er
weinig van zagen. Men bewaart hier
staatsgevangenen en militaire gevangene-
nen. Zy zyn in afzonderlyke gebouwen, die
niet groot zyn, waarmit wy besloten, dat
het getal der gevangenen ook niet aanmer-
kelyk zyn kan.

In de stad is een groot gevangenhuis (Kriegs-
und Besserungs Anstalt), zy staat aan de
straat en levert geen mooi gezicht op. Er wa-
ren ongeveer 600 gevangenen, mannen en
vrouwen, allen veroordeeld en meest uit Ber-
lyn. Dit gevangenhuis is voor de Provin-
cie Brandenburg. Wy konden het niet zien
omdat het zondag was. Wy hoorden de ge-
vangenen oefenen in het zingen, dat zy zeer
mooi deden; er is een meester om het kan te
leeren.

Er is eens geweerfabriek, die wy eveneens
om den zondag niet konden zien, het geen
wy ook onderschellyk was.

Wy wandelden naar Charlottenburg,
waar veel menschen waren, haerel het we-
der niet gunstig was. In de Turksche tent
dranken wy kaffy, bleven lang praten en
reketwisten; vervolgden toen onze wandel.

De Hr. Kaufmann kwam afscheid van
my nemen, hy vertrok naar Bonn, waar
my ons dankelyk binnen kort zullen zien.

Berlyn.

ling, en knamen tegen 9 uren thuis.

Ik drank met mynen landman thee en
at en schreef nog wat.

Maandag 25 april. Deren morgen bezocht
ik den heer Aucillon en eindelyk gelukke het
my hem te vinden en lang en omstandig over
allerhande onderwerpen met hem te spreken.
Hy is zeer beleefd, eenigzins hoofsch. Over
het anderszins der geschiedenis sprak hy met
kennit van Zake, hoorde de lichtzinnige
myzo van Raimier en vele andere, die
zonder waarheid de geschiedenis behan-
delen, zeer af; hy raemde Ranke. Over de
politiek sprekende, beklagde hy zulk, dat
er zoo weinig menschen van karakter in
het tegenwoordig geslacht aanwezig zyn.
Over onze regering en onze laatste om-
wenteling wat hy van myn gevoelen ont-
trent de onbekwaamheid en de blindheid
by de eerste, en de onverpofflykheid der laatste
aan de zijde der Belgen, wier diepe verdon-
kenheid hy, zoo wel als talent. en karakter
loofte, opmerkte.

Ik had nog eenige bezorgeringen by boekver-
koopst, in den kaartenwinkel enz, schreef
een brief naar Rotterdam, bracht dien op de
post, en zoo was het half vier en stopte.

Derz. avond zag ik in het Schanspel
haus de "Schuld" van Hübler spelen. De
intreking was zeer goed uitgenomen het karak-
ter van Jekta waarvoor de Vinselman speelde,
die daarvoor niet paste. Deze toneelspreker
is naar het treuspel overgehuist. Hr. Crelinger

Nicolaas 124. 153.

Berlyn.

336
374
Hield het karakter van Elvira zeer goed voor.
Rebanstein was als Hugo en Lemm als Don
Palkos zeer goed. Deze twee tanselpeleers heb-
ben naar vele karakteren groote gelijkenheid.
Bekalven den 27en nog Truimer en Blume
zeer brinkbaar; maar om tanselpeleers
sterk is groot gebrek: M. Grelinger is de ee-
nige uitsteekende, bekalven hem 27en nog
M. Umselmann en M. Fournier in eenige
vallen, maar geene sterke driften behooren
uitgedrukt te worden, vrij goed, alle de
andere 27en minder dan middelmatig.

Ik moet nog bemerken, dat bij de beste stuk-
ken, ook weder dezen avond bij t. vaarskollen
van de Schild, bijna alle de eerste loges be-
dig waren. De Zwijgernaamde koopers ston-
den hebben alleen smaak voor opera's en
farces, en dit is, zoo als men mij zegt, regis-
tré exemplum.

Dinsdag 26 april. Dezen morgen ben ik met
mijn landman de Vertaling van Gips
beelden in de Akademie der Kunst en
vrij. Het is zeer rijk, zoo als men uit het bericht
in den "Wegwijzer" zien kan. De meeste beelden
waren mij bekend, en ik herinnerde mij met ge-
noegen, dat ik ze in marmer te Parijs, Rome,
Florence en elders gezien had. Er zijn ook afge-
sets van moderne beelden, hieronder viel mijn
oog op eene Koningin Tharwallow, die mij
onbekend was; zij heeft een appel in de hand en
is zeer mooi; de uitdrukking komt heel mee-
delijk der Koningin de medius overeen, en zonder be-
heid de beeldhouwer waarschijnlijk deze niet zoo
schoon gemaakt.

x met glasuur overgoten.

Wij bezichtigden de Opfabriek (Kachel-³³⁵
 bruck) van Teilmann. Zij is bekend als de beste van
 Berlyn en merktalijk zijn de kachels, de deelen
 der en andere necessaries, die men hier uit
 leem vervaardigt, zeer fraai. Men weet van
 alles met veel doeltreffendheid. Men gebruikt
 drie soorten van leem, die komen van Ratenau,
 11 meilen, Telken 6 meilen, en uit de nabij-
 schap van Potsdam 2 meilen van hier. Ieder-
 telijk wordt deze leem eerst gereinigd door
 werktuigen, die er water over doet loopen en
 de leem in beweging brengt, zoo dat het sand
 en de steentjes op den bodem sinken, en het
 rein boven afspoelt. In een ander werktuig
 wordt deze leem gekneed. Het is geschiedt
 tronds gevormd, dit geschiedt met de hand, en
 gedeeltelijk wordt het ook gevormd. Hiervoor wordt
 veel oefening en bekwaamheid vereischt. Men
 vormde de steenen die op elkander gesteld wor-
 den om een Ofen uit te maken, deze stukken van
 hetgeen wij Kachel noemen, heet men Kachel
steden. Het gevormde wordt 8 of meer da-
 gen in verminderde nestrekken te drogen gesteld,
 dan komt het in den oven, waarin het gedro-
 gen bleef 29 tot 31 uren aan een sterken gloed
 wordt blootgesteld. Vervolgens worden de
 naarmopen nog eens met glasuur overgoten,
 ten tweede maal in den oven gesteld, en dan 7
 uren naardig. Het glasuur is, zoo men het
 een mengsel van lood en tin afst, met sanden
 hout. Het klein maken van deze stoffen van
 het glasuur behoort onder de bezwaarlijkste
 verrichtingen in de fabriek, wij zagen dit door
 vier paarden met een malen daer die steenen
 deed ronddraagen over het gruis dat men wilde

Berlyn.

he-gebruikte het paarden.

zijn malen. Men heeft het paarden, die al het
werktnijge in de fabriek in beweging brengen.
Het voornamste, dat men hier maakt, zijn ka-
chels, volgens lands gebruik, gelijkt om met
hout te vernemen. Men maakt er ook, die
gepikt zijn, om met hete lucht, volgens het
beginsel van Scheffer te vernemen. Alles
samen vernemendigt men ~~jaarlijks~~ 400 tot 450
kachels in het jaar. Behalven die maakt men
allerhande andere voornemen, tot pomade,
potjes toe, wy zagen een man daarmede bezig,
die reeds, dat hy er 1600 tot 1800 stuks ver-
vaardigt. Men maakt nog eens anders dan
hier aanden had knipen; die zijn zeer mooi;
men levert die voor ongeveer 80 Thalers het
stuk. Hy is daardoor dunnader, dat er 400
veel mistukken, 400 dra te springen, zijn 40
met bruikbaar; maar een goed ingeslagen
zijn hy zeer sterk, en voor het gebruik zeer
goed, thans verkoopt. Er werken, in deze
fabriek 36 gezellen en 24 leerlingen. +

Wy deden eens wandeling in het afgelegen
gebede der stad, maar op de fabriek heen ge-
noed had; alles heeft daar een ander aanzien
dan in de nabijheid van het slot en de Linden;
men is als in een kleine stad en diktzel, als
op het land; stille straten, lage huizen en
groote tuinen. Over het algemeen kan men
in Berlyn nog veel bomen eer de aentrek
der stad behoefte uitgelagd te worden.

Na het eten zijn wy in het Museum gegaan
waar wy dit maal byzonder de schilders
van Duitche en Nederlandische meesters be-
zagen. Er zijn nu nog stukken, maar daarbij

Berlyn.

ook naar deze afdeeling het Museum, veel minder rijk dan vele andere.

Dagen avond ben ik begonnen op te pakken. Ik bezocht den heer van Schuren, die mijne kat in gezondheid brengt.

Waarndag 24 april. Ik ben was het Biddag (Bijstap) de winkel, waren gesloten, en er was dienst in alle de kerk, in de opera was "Concert spirituel" van Spontini. Ik heb veel opgepakt.

Wij zijn verzeft aan het Museum gemeent die was heen gesloten.

Wij bezochten den heer Tenne, en gingen vervolgens in de Wadguckische Anstalt. Dit is een weeshuis voor kinderen, die een kind verloren hebben, en door den overblijvenen vermaard worden, ook sommige voor kinderen, die nog beide ouders hebben, maar niet door hen worden verzorgd. Het getal is honderd, jongens en meisjes, zij worden aangenomen van twee jaar af en blijven tot hunne confirmatie (lidmaatschap). Zij bekomen het gewoon lager onderwijs en worden tot eenig handwerk opgeleid. Wij vanden de kinderen aan het eten; zij zagen er allerleest uit, reinheid en order heerschte in het ganse huis, en op het gezicht der kinderen stond gezondheid en vrolijkheid te bepalen. De zeer goede zorg, die men hier aan de kinderen heeft, is deze inrichting, om hun oorsprong merkwaardig. Zij is een van de bewijzen, hoe veel goede gezondheid met maten wil vermogen. Zonder eigen vermogen,

Nieuw 8

Wij hebben het Anatomisch Theater be-
zocht. Het is sedert een paar jaren nieuw,
naby de garnisoenskerk (n. 1) ingericht; daar-
om verwachtte ik, dat het in de grootste
volkomenheid zoude; maar vond
mij hierin bedrogen; het is middelmatig,
niet opzettelyk naar zyne tegenwoordige
bestemming gebouwd. Het oude theater
was bouwvallig en moest door een ander
gebouw, dat men op dezelfde plaats wilde
aanspreken, vervangen worden.

Berlyn

848.
dat teengengedrukt, is het den menschenlevenden man
gelukt, om met volharding en een vast ver-
trouwen op God, dit meest heil, maar na by de
mutiliteit in zyn tot stand te brengen. De Ag.
Zonderleden daaromtrent vindt men in een
Lustige, dat ik mij in het hiel des aangeschafte.
Te voren knamen ook uit de stad kinderen
in deze school, die nu alleen naar de 200
knechtelingen van de Stichting zalne deelt,
de meugrunderige aanspokenen zyn, zoo
men maent teorykend voor de andere kin-
deren. Een ruime open plaats dient
voor de kinderen tot uitspanning, wy za-
gen te na kunnen maaltyd vroelyk spelen.

Wij bezochten de Kavienkerke. Zy is een
oud gothisch gebouw, zoo my voorkomt
de meeste kerk, die ik in Berlyn gezien heb.
Men ziet er ook eenige schilderijen, die hier
vanden verdienste zyn. Zy beviel zeer goed
dat op de muur getekend, voorstellende
Paulus te Athene predikende over den on-
bekenden God.

Alles wat op de wandeling en, daar ver-
keering en winkel gesloten waren,
konden wy ook niet veel anders doen. Het
meder wat zeer schoon, en gedurende het
gansche jaar zyn de Linden niet zoo
schoon als thans, nu het graen nog jong
en frisch is.

Na't eten heb ik een aantal bezochten ver-
geef gepoep te maken; de eerste dien ik
heb aangevonden, was de heer Van Boyen,
die lang en delingryk met my gepoep
leefte. Zy is een der genen, die, naar my ver-

gekomen is, met het meeste kennis van zaken,
en met de meeste onpartijdigheid over den
toestand van Pruisen, en over de tegenwoordige
dijge tydsomstandigheden oordeelt.

Zaterdag 28 april. Vandaag heb ik voorge-
bragt met pakken, bezorgingen naar mijn vertrek,
afscheidsbrieven. Ik ging onder andere by doc-
tor Harting, en varen avond kwam by my de
heer Gaedcke, die lang bleef en over vele zaken,
ook over de Keizerlijke philosophie, sprak.

Ik heb toch nog herhaald het museum bezocht,
dieren morgen de verzameling der varen en
dieren middelen die der schilders. De va-
ren zijn pas onlangs in order geplaatst, in de
nevenallen van het groote gebouw. De verza-
meling is zeer ryk en behoort zeker tot de schoon-
ste van Europa.

Vrijdag 29 april. Laatste dag in Berlyn. Ik
heb my met de laatste bezorgingen, afscheid
nemen, inpakken, verzending van goed, dat
ik op reis niet gebruik, naar Keulen, zeer ver-
maand. Men kan niet wel vermyden, dat zich
tegen het vertrek veel opeenhaapt. Toen ik
mijn plant, reeds genomen had, deden plene
misrekeningen in hetgeen ik nog te bezorgen
had, my dit bezaamen. Ik moest met veel
aanstrenge het zoo ver brengen, dat ik ver-
trekken kon. Dit duurde tot in den nacht
twee uren.

Zoo is dan mijn derde verblyf in Berlyn ten
einde gelopen, zoo ik hoop niet zonder eenige
vrucht voor myne studies en ontwikkeling.

Ik wil hier nog eenige punten opteekenen tot
aanvulling van al hetgene ik reeds van Ber-
lyn en van Berlyn gezegd heb.

+ afschaffing der gilden

Berlyn.

339.

Prinssen heeft in de laatste vyf en twintig jaren zeer groote veranderingen ondergaan, die zonder volkomene omverftating der richtingen, deze toch geheel vernieuwd en gewijzigd hebben. Twee typpunten zijn daarvoor gunstig gemaakt, en die heeft men ook met veel vrucht gebruikt. Het eerste was na den ongelukken slag van Jena en de daarop gevolgde vrede van Tilsit. Toen wilde men de algemeene noodzakelijkheid eener hervorming, en men wette de groote zedelijkheid van Prinssen aan inwendige zedelyke kracht te doen herwinnen, wat het aan uitwendige magt na loven had. De nood deed moedigheden overwinnen, maarvoor de regering in andere tyden woude lang, getreden zijn. Zoo schafte men de meeste voorrechten van den adel af, en waerde de vrijheid ⁱⁿ van den boerenstand; men nam een uitstaand goed stelsel van landbouw aan; men waerde goede stedelyke regeringen in, en meer andere instellingen, die den besten invloed gehad hebben. De schrikken Stein en de Generaal Scharnhorst zijn de voornaamste mannen, welke deze verbeteringen te weeg bragten. Het tweede typpunt was na den val van Napoleon. De Koning had naar den twintigsten der natie eener groeten oorgang uitgeroepd, en kwam als overwinnaar terug. Prinssen werd weder groot en magtig. Ook toen zijn vele verbeteringen tot stand gekomen; men maakte het stelsel van de algemeene verplichting tot den krygsdienst nog volkomener, men waerde een goed stelsel van financien in, en meer andere.

De daaropvolgende gebeurtenissen hebben aan de Prinsipale regering eener dikwijls onzekeren gang gegeven. De vraag ontbent eens Constituten, te wel zeer moeilijk en de eerste staatsmannen

Berlyn.

waren daaronder verdaeld. De overdrugging van velen, die het een doortrigh ontkrakte, en van sommigen omwentelingsmannen, die voor den Staat niet kelyk genaralyk waren, maakte de zaak nog moeilij, het. Het heeft de regering zeer beschuldigd, dat zy haar woord niet gehandten heeft; wat daan van zy wil ik niet beslissen; maar dat het minst, lyk wel eene constitutie in te voeren, die velen welke ongelijkssoortige deelen des Ryks eene mal, raad gemaect have, laat niet met ontkennen; en door eene onrype constitutie ware de regering welverschynelyk verhinderd geworden nee goed te doen, dat eerst by een uitslag erkend wordt.

Zoo veel ik er van heb kunnen overzeelen, is er in de Prinsipiele regering nee goed, haemel de Berlynert en vooral de ambtenaren dit dik, wylt overdragen, en dikwylt bewegen, met niet maar if en instellingen van andere landen dan der grond berispen. Als vreesdaling heb ik getracht van alle vooringenomenteit vry te blyven. Een naarnaam punt is de goede wil by den koning, en byne hangende beamtten, aet, ting naar recht. Dit alles is my voorgekomen, dat die bestaan en dat de Prinsipiele regering eerlyk is; dit is een gewigtige karaktertrek. En bestaat dan ook, met mede zoo gewigtig is vertrouwen op de regering.

Eene andere byzonderheid, die byne als eene maerhang der vryheid beschouwd wordt, is de toestand der ambtenaren. Sedert lang is al, beginsel aangenomen, dat zy nimmer met bekandig kunnen worden afgezet, en men beschouwt het al, eene grondwet. Uitgesproken is het in eenige artikelen van het Landrecht, en in de wet omtrent de pensioenen. Deze zekerheid der

ambtenaren van niet te kunnen afgezet worden
 wanneer zy kunnen plicht waarnemen, gaat zo,
 paard met eene groote strengheid wanneer hy
 kunnen plicht verzuimen. Regterlyke ambte-
 naren, verliezen kunnen post door eene int-
 spraak van het hoogste gerechtshof, alle an-
 dere door eene intsprak van den Statenraad,
 die daarvantrant met de regterlyke formen
 te make gaat. Hierdoor is de stand van
 ambtenaren onafhankelyker en eerwaard-
 ger in Pruisen dan in de meeste andere landen,
 tenens is hy zeer talryk en heeft reeds sedert
 lang een voort van democratische vertegen-
 woordiging opgeleverd. Het bestuur is na-
 melyk algemeen collegiaalisch, wat in an-
 dere landen door een man geschiedt, dat zo,
 schiedt in Pruisen door eenen raad, deze is
 gewoonlyk samengesteld door een President,
 die van adel is en meerdere leden, die burger-
 lyk zyn, en de President heeft maar eene
 stem. Hierdoor is reeds sedert lang, zonder
 dat men het algemeen opgemerkt heeft,
 de invloed van den adel krachtig afgewo-
 gen. Eene byzonderheid van groot gewig,
 die hiermede samenhangt, is het beginsel dat
 elk ambtenaar bekwaam moet zyn. Dit is in
 de laatste tyden nog zeer uitgebreid, en wordt
 ook algemeen vernomen het streng meer-
 genomen. By elken trap van opklimming
 zyn examens naarschreven, van den eersten
 maar men referendaris af ambtenaar
 want, tot zeer hooge bedieningen toe, b.v. om
 uit eene lagere rechtbank tot naastheer in een
 gerechtshof bevorderd te kunnen worden, moet
 een, dikwyls reeds bejaard rechtgeleerde, bepaal-

Derzelvde beginselen zijn wel dikwijls uitgespro-
ken, maar nergens zijn zij zoo volkomen
ten uitvoer gebracht, en daarop komt het aan.

In den militairnen stand worden zij byzon-
der streng toegepast, en daaraan komt het,
dat men waarschijnlijk nergens zulke goede
officieren vindt als in Pruisen.

Bevleijw.

342
de eijgenant ondergaan; men heeft dit zelfs tot
lagere posten, zoo als b.v. Lohrmeester van
een postwagen en briefbesteller uitgestrekt;
zoo dat niemand zulk eenen post bekومت,
die niet het gewoon lager onderwijs van lese,
schryven en rekenen behoorlyk gemaakt heeft, en
zich bovendien met de byzonderheden zijner
toekomstige ambtsverrigtingen bekend zo,
maakt heeft. Dit algemeen beginsel nu, dat
ambtenaren bekwaam moeten zijn, geraakt
by het ander, dat ambtenaren, die kunnen post-
goed waarnemen, niet kunnen worden afge-
zet, en dat zij, die kunnen post niet goed wa-
nemen, onmisbaar worden afgezet, geeft aan
de Pruisische regering eene superioriteit, die
men meer en meer bemerkt naarmate men
langer in het land is, en die ook in gansch Duit-
land erkend wordt.

*
Pruisen is deze instellingen verschuldigd
aan Friedrich Wilhelm I, der. kunnen vader
van Frederik den grooten, die voor het inwen-
dig bestuur de grootste verdienste gehad
heeft. De form van collegien voor het in-
wendig bestuur, naar allet benaderen en byna
negterlyk beslissend wordt heeft ook zijne by-
zondere nadeelen; zij maakt sommtyd den
gang der zaken langzaam; zij doet de toe-
lenten, de krachten, de werksaamheid van en
keede personen niet altyd uitkomen. Dit is
ook de zwakte zijde van de Pruisische regering
hetgeen dit knaad minder groot maakt is, dat
de meerderheid altyd uit bekwaame en gekochte
personen bestaat; zoo dra men dit meeneemt
is het stelsel ellendig.

Berlyn.

Wat nu betreft het constitutioneel karakter van
 deze instellingen, zoo zijn het eigenlijk meer
 bepalingen door den koning gemacht, en die
 dus, wat den vorm betreft, door den koning
 kunnen worden vernietigd of overtroden; en
 hieromtrent heeft men sikeniger aanvechtan-
 dig het tegendeel bewezen. Doch het lang be-
 staan dier instellingen, de heiligheid waaraan
 de men ze nakent; het belang dat men
 algemeen doervuistelt; het denkbeeld, dat
 by de natie algemeen is, dat deze instellin-
 gen niet zullen, en niet behooren afgeschafte
 of overtroden te worden, dit alles heeft re-
 eeniging als onveranderlyk doen worden, en
 geeft inzicht dat zy in stand zullen blyven.

Het is niet zonder voorbeeld, dat ambtenaren
 by eene blote kabinetsoorder des konings
 afgezet zyn. Men waakt daaraan aan, dat
 Prof Wette afgezet is, omdat hy aan de ma-
 der van Land geschreven had. Doch dit is ook
 als eene mederregtelijke handeling beschouwd,
 en de mening daeromtrent is openlyk uit-
 gesproken. Zyne calléget in Berlyn verze-
 den zich, om hem zyn inkomen te verrake-
 nen, tot dat hy op nieuw goede aangezeldt zyn.

Het kan tamelyk naar den gang van het destina-
 telve belummend zyn, dat ambtenaren al-
 leen op stellige beschuldigingen van pligtver-
 guen kunnen afgezet worden; dit wordt even-
 wel daardoor opgewogen, dat zoo ome pligtver-
 guen bewezen wordt, de straf altyd en onverbe-
 delyk volgt. Hierdoor is ook voorgekomen, dat
 een ambtenaar niet uit onschiktheidheid voor
 een hongerend ambtenaar verkeerd handelt;

want elkeen kan klagen inleveren, en op elke klage
volgt een naauwkeuring anderzoo.

Omtrent de financiën bestaat eene bepaling, die
nog meer het karakter van constitutie heeft.
De koning heeft namelijk in de meest omtrent de
staatschuld beloofd, dat hy die schuld niet zal
vermeerderen zonder medewerking der Ryks-
Stenden; en de leden van het College der „Haupt-
verwaltung der Staatsschulden“ moeten pleg-
tig eed doen, dat zy geene schulden door den ko-
ning tegen den inhoud deren wet gemaakt zul-
len erkennen. Wat men door die Ryksstenden
zouden moeten verstaan worden, en in welken
naam kunne medewerking tot het daarstellen
van nieuwe schulden zoude moeten plaats
vinden, is nergens bepaald.

Ik heb reeds opgeteekend, dat men ten aanzegte be-
meert, dat hier de botting tusschen de administra-
tieve en regterlyke magt niet zoude kunnen
voorkomen, en deze laatste in alle stuyfigheden
competent zoude zyn. Het gaede is, dat men
geene rechtsgevingen, die merkelyk tot de compe-
tentie der Genegtkoren behooren, daaraan ont-
trekt; doch eene volkomene onafhankelykheid
der regterlyke magt bestaat niet, en kan niet
bestaan zoo lang als de koning alleen wetgeeft.
Op een beral des konings staat de rechtsple-
ging stil, blyft een vormis onuitgevoerd; doch
zulke bevelen pleegt de koning niet te geven.

Inkelde voorbeelden van willekeur komen
toch voor, maar die zyn zoo matig en zoo
zacht, dat de Pruisen niet vermelden, dat men
die eldert als groot onrecht zoude beschouwen.

Een voorbeeld, dat ik uit zeer goede bronnen ken, wil ik opteekenen. Een man die ruimschap verdient, men en geen goeden naam had, was heeft men mij gezegd, met name Skaltitz, maakte een komedie, zoo ik weet, de "Paulsche Stude" het betiteld. Bij de Censuur werd daarna, het een en ander uitgetrokken, en de vertaling op het koningsofstedische Theater veroorloofd. De Schryver wist door het aankopen van eenige toneelspelers en door bedrug het zoo ver te brengen, dat niet alleen de uitgetrokken plaatsen by de vertaling hersteld werden, maar zelfs, niet te verstaan, aanstadelijke byzondere en byzonder een opvoering liet men het oude daar by kwamen. Dit gaf groot ongenoegen; de zaak werd onderzocht, en de Schryver gedragte zich by dat onderzoek zeer slecht; loekende de waarheid en zocht anderen in verdenking te brengen. Toen nu zyne schuld bewezen was, beval de koning dat hy Berlyne verlaten moest. Deze man is toen naar Hamburg gegaan, en heeft daar een stuk geschreeven tegen den koning van Pruisen, waarin hy zich als martelaar voor zyne vrijheidsliefde voordoet. Dien ik dit heb hooren verhalen wat de adrokaat Kunowski, cenior by het koningsofstedische Theater. Hiermede beklagde hier dien slechten mensch; zyn gedrag had eenige straf verdient; evenwel komt

Berlyn.

my voor, dat zyne verbanning uit Berlyn een
bewijs oplevert, dat de waarborg voor de per-
soonlijke vrijheid tegenover de regering op gebre-
ken, op een bekende goeden wil steunt, maar
niet ^{op} instellingen.

Als een gebrek, dat nog in het Pruisisch bestin-
deftaat, komt my voor, dat de registers van
den burgerlyken stand nog by de gaestelykheid
zyn. Alleen in de Provincien, die onder Frank-
ryk geschaan hebben, zyn de Fransche invier-
ten in dit opzichte gebleven.

Men heeft plan, om het Pruisisch wetboek te
herzien en te verrijzen. Daarvoor zyn, zoo men
my gezegd heeft, vele bouwstoffen uit alle pro-
vincien verzameld; die zijn evenwel zoo uit-
eenloopende, dat het maaielyk zyn zal daer-
van gebruik te maken. Prof. Gail heeft een
oprettelyk Tydschrift uit al bydrage tot de
hervorming van het Pruisisch regt; - dit
moet ook, zoo men my gezegd heeft, ~~xxx~~
voor metgeving in het algemeen belangrijc
zyn. Hy zelf heeft my gezegd, dat hy er een
hoofdonderwerp voor zyne tegenwoordige
Studien van maakt; maar dat hy er voor
eerst weinig vrucht van verwacht, de-
weyl dat nu by de regering in handen van
zeer middelmatige mannen is. By die
gelegenheid zal op nieuw in overweging
komen, of de Rheinprovincie en Westpha-
len onder dezelfde metgeving zullen ge-
bragt worden; iets dat onder de tegenwoor-
dige metgeving voorloopig ontkennend be-
slust is.

In zyn nog andere verschillen in het regt en de
regtpleging van sommige provincien; eeni-
ge titels van het landvoegt zyn in sommige
provincien opgeschort. In de Provincien
Pruissen heeft men Scheidtschichtencom-
missien ingevoerd, om de menigvuldig-
heid der proceffen voortakomen, en van
dese proef zegt men veel goeds.

In het kerkelyke opzigt de koning veel
macht, haerwel er groote verandering aan-
heid bestaat. Te Berlyn hebben een aan-
tal nieuwverwete Joden een byzonder
kerkelyk genootschap willen oprigten,
waar het Duitsek in plaats van het Ho-
lennisch zonde gebruikt worden. De
koning heeft hun dit niet geoorloofd,
en in Silezien is eveneens aan eenige ca-
tholiken de vryheid ontzegt, om een
genootschap te vormen, dat, by be-
houd der kerkelyke plegtigheden, de an-
derwerping aan den Paus en het gebruik
van het Latyn zonden laten varen. Het
is mogelijk, dat dit nuttig is, maar onge-
twyfeld is het eens aanmerkelyke beper-
king der vryheid.

In de laatste tyden is de tusschenkomst
des konings op nieuw ingevoerd door
een aantal zeer orthodoxe Lutheranen
of Pietisten, die professoren en predi-
kert van kettery beschuldigen. Tot de
pietisten behoren in Berlyn Hengsten-
berger, Strauß, Gerlach, Götner; in Halle

Tullack, in Berlijn Steffens. In hunnen
zeest wordt geschreeven de Kirchenreiting
die zy beschuldigen zijn de zogenaamde
Rationalisten, byzonder Geseunten Weg.
scheider in Halle. Schlegelmacher, Har-
keimke en Meander zijn in de misde;
de laatste heeft een stuk daaronder geschre-
ven, met de strekking, om vrede te sticht-
ten, hetgeen zeer geraemd wordt.

De Franfche ammenteling heeft deze zaak
int het oog doen verliezen; ook is de reger-
ning niet geneigd infubkenbende te treden;
haemel de koning zeef voor de streng
orthodoxen overheelt.

Dere vrone, heilige party is niet in
vriendfchap met de Jesuitifche haemel
zy veel gemeen daarmede heeft. Van de
ze laatste zijn hier eenige aankuipers.
Voor een paar jaren zijn de professoren
Jarke en Phillips Katholiek geworden
een derde, Prof: Schmidt, is, zoo men
zeft, cryptokatholiek. Dit is niet in den
geest des konings; maar sommigen heb-
ben my gezegd, dat er onder de hooge re-
geringsbeambten wel zijn, die niet gaarne
met deze party vlieenigen zonden. Zy
predikt het absolutifmus.

Van de vyghaid in het fpreken over de regering,
op openbare plaatsen, heb ik my dikwyls kun-
nen overtuigen. Doorgaans overtuigde ik
my van de meene kennis en doorgaans
die hier zelfs onder de befehmerfde klaffen
verfpreid zijn. Doorgaans stand tegenover
elkander eene bekrampene vooringsmoring.

heid met Pruisen en met alles wat de regering doet, en een kortzigtig liberalisme, uit Franse dagbladen geleerd, en gepaard met een zware bewondering voor de Fransen, en vooral ook voor Napoleon. Grondige oordeeling van den toestand van zaken, en van de handelingen der regering, heb ik enkele reizen, maar zeer heldzaam gehoord.

Voor hetgeen gedrukt wordt, bestaat nog altijd de Censuur; toch heeft men getracht het willekeurige daarvan te matigen, door een hooger censuraal college in Berlyn de artiestellen, waar aan men appelleren kan. Hier is men, zoo ik hoor, zeer toegerand. Voor dagbladen is dit echter niet aanwendbaar. Voor het invaeren van boeken en tyd-schriften in vreemde spraken, maakt men zeer weinig zwaarigheid, omdat men rekent, dat die niet op het volk werken.

Ik had my niet voorgenomen, om aan het einde van myn verblyf in Berlyn een algemeene slottens van hetgeen ik gezien, opgemerkt en ondervonden had, op te schrijven; doch, zelfs by een tamelyk lang verblyf, heeft my daartoe de tyd ontbroken, omdat ik my met veel andere zaken, vooral studies heb bezig gehouden. Ik wil alleen enkele punten, die ik my niet herinner in den loop van myn dagboek gemaakt te hebben, nog tracken aan te vullen.

Hetgeen Berlyn zoo schoon maakt, zijn de zeer regelmatige brede straten, groote pleinen, en intotale kennde openbare en byzondere gebouwen. Welk is er geene stad, die hierin met Berlyn kan gelijke gesteld worden. De goede smaak in het bouwen neemt nog steeds toe, de laatste ^{gebouwen} zijn intotale, kend veel uitgevallen, zoo als de rei van 7 in 10 naar het nieuwe Museum.

Ik heb niet gesproken van de drie standbeelden van Blucher, Bülow en Scharnhorst, door Rauch, die aan het eind van de Linden stult een waardig teken van de stand intinken, en het nationaal gevoel moeten opwekken. Ik heb zo altyd met nieuw genoege geniet.

Eene verfraging van den laatste tijd, die mij zeer bevalt, is, dat men opene plaatsen in parken verbeeldt en die met gras en boomen beplant, ontrent als de Square in Londen. Dit heeft men gedaan met de Leipziger plaats en men is bezig het te doen met de plaats voor het slot.

Intotale is des avonds de verlichting met gas, zy maakt de regelmatigheid van de straten nog meer in het oog loopend.

Het groote gemis naar Berlyn, en dat daar geene kunst aangerond kan worden, is dat eenet goede ligging. De landstreek is dor, zandig, onvruchtbaar, en tegelyk laag en moerasig. Men heeft daardoor te gelyk het nadeel van een laag en lagen grond. Het stof is onverdraaglyk en niet te overwinnen, de plakte levent nagen doortage van den wind, die het met zich voert. Dit an

vruchtbaarheid maakt het leven in Berlyn duur. Het water komt menigvuldig in de kelders en zelfs op straat en pleinen. De eenige toevlucht, de Thiergarten, is maaraffig, hierdoor ongezond, en onaangenaam in de winter en val meegaan. De landstreek levert voor uitstappen buiten de stad, voor zomervroed, blyven byna geen gemakken.

Dit heeft nog een ander nadeel, het afent-eenen invloed uit op de menschen, haerel de Berlyners het niet vanden Taetsamenen. Het onpuistieke land maakt ook de menschen prolaif, dat, weinig natbeid voor opgete-zenheid en diep gerael. De vreedelinge merken dit op, en de letterkundige gete-hiede niet ook Berlyn aan als een aard van geestige overvloedigheid. De opper-vlakheid der vorige eeuw is hier alleen eenigzint geweest voor de Universiteit, wien leden byna niet uit Berlyn zyn. En zelfs menen nelen, dat op de geleerden en de buktart het verblyf in Berlyn ongunstig werkt.

Over het karakter der Berlyners denk ik niet in staat een beslipend oordeel te stellen. Eene zekere interlyke vorm van bekanning vinder men natuurlyk in zulk een groote stad, algemeen, ook zyn de rykere standen genot van beschaaf. In nellen kringen zyn ook meten-tenschappelyke verdelingen geheel niet zelden. Toch heeft men my naar algemeen verkeer, dat de kundigheden, de belangstelling in alle, maar tot wetenschappen behoort, op verre na niet zoo

Berlyn.

groot is al men uit de uitbrekkende en menigvul-
dige hulpmiddelen. Gande moeten vernachten.
In de laagste kringen spreekt men met over-
ken, zamtzot over kunsten, en in de middel-
dere standen is men ^{er} ook tamelyk vreesd aan.
Zeer veel worden gelezen de tydskriften, die
beiden zyn an den tyd met weinig verma-
kende ligte letterkundige voortbrengsel be-
zig te houden.

Als een troek van het zedelyk karakter heeft
men my het groot getal echtzinnigheeden aan-
gevoerd. In den burgerstand zyn goede bren-
lyken vreesd aan. Dit zyn echter welke alge-
mene trekken, dat ik ze natuurlyk behoef-
op te tekenen. Meer in het oaf loopend is een
zekere onbeleeftheid, onhulpvaardigheid by
den burgerstand, en zoo men my gezegd heeft,
weinig kiesheid in de middelen om trek te
verryken. Nogtrot vindt men minder voor-
kennendheid in de winkels, en meer aanman-
tiging by den geringen burgerstand. Het Ber-
lynske volk is goetig, vlag in het antwoorden;
maar in zyne goetigheid is het altyd toekop, de-
ledigend, koud; - juist het tegenovergekeelde
van het weener volk, dat ook goetig is, maar
tegelijk goetig, welwillend; meer over zichzelf
dan anderen trokpend.

Het heeft myne verwondering opgewekt, dat
in Berlyn zoo weinig gedaanst wordt. Merken
heeft men het handaf ^{aan} muziek: in den Thier-
garten, Tivoli enz. indien er muziek is, zoo

Berlyn.

wordt te alleen aangehoord. Men heeft mij gezegd,
dat in de stad eenige danssalen naar Duitsche
en geringe burgerij zijn; ook enkele buiten de
stad, te Pankow enz. Maar de welhabbende
burgerij hebben niet de gewoonte des van-
dags te dansen, en de lage klassen vertoeren door-
gaans de kroeg aan de dansaal.

In de kunst, naar ik woonde, is met het be-
gin van april groote levendigheid gekomen, want
geraad ik altemit dit niet bespaard. De kamers
zijn meestal door inschikkelijke meisjes be-
volkt, die elk hare eigene inwerking intaafelen.
Int alle nieuwstert zij welke wezen dan voorby-
gaangen vriendelyk aansien; eindelyk van de
keeder tot uit het oakenongster. Indien de jonge
hier knipte blyft, maakt het zijn, dat "le ven-
est dans l'espier du mal." En inderevond verliet
eene maar, die het algemeen aangehouden wordt,
hare aansluitendheid. Voor zeer jonge lieden
maakt dit toch haaschelyk zijn. Het is hier al-
tans zoo veel als in andere hoofdsteden het
geval, dat het hoopste en schoonste in de men-
schelyke betrekkingen op een laagsten trap
vernederd wordt. Dit is een nadeel van
groote steden, dat daar geene invijtingen ge-
heel kan weggenomen worden. Eeders is men
niet kinder, maar er blyft nog meer over, dat
aan eeller bekoeften herinnert dan blote zinn-
lykheid; de zinnen zelfs verduygt hier; de overvloed
bevoordert die menigvuldige verandering, welke de
diepste vernooptendheid ten gevolge heeft. My heeft
nuur de stonden, welke niet sadelyk met het heneid
in eenmaking komen gaat ook de invaaf van de
schied in groote steden. Personen.

Van Berlyn Zaterdag 30 april. Ik stond om half 5 op, en
naar Frank. toch was ik maar even op het bestemde uur,
fort aan den half 7, aan den portwagen, om naar Frank.,
fort aan den Oder te kunnen vertrekken.
De vernediging van de twee laatste bergen en
de syna. slapeloozheid van den afgelopen
nacht hebben mij angstig gemaakt; ik
hoop, dat dit van geen gevolg zal zijn.

Het regende bij t vertrek, spoedig werd het
helder, en als schoone voorjaarsdag de.
zonnigste het begin d'zeker zee. Het land
tusschen Berlyn en Frankfurt is niet vrucht-
baar, maar goed bebouwd, en langs den weg
ziec men goede huizen, zoo dat men dadelijk
ziet, dat hier velyke en spaarzaam wonen.
heestel is de grond vlak, maar
de menigvuldige beplantingen met spinnen,
berken en populieren, vooral ook de vrucht-
boomen, die prachtig bloeiden, gaven aan alle,
een vrolijk en aangenaam voorkomen. Hoe
zeer staken daarbij vele streken van Frankfort
af, die veel meer door de natuur bevoorrecht
zijn, doch maar de mensch niet een enkel
boom geplant heeft.

Wij ontdekten te Vogelsdorf de eerste wijfel
planten. Op weinig afstand van daar is een
klein meer omringd van beplante heuvels
dit leverde een lief gezicht op.

Halfweg tusschen Vogelsoorf en Munchenberg
las ik op eene heberg:

„Als Heidekring waer oft bekant
„Jeter wirds zum grünen Wald genant.
Werkelyk is men rondom in het geboomte,
zoo heeft men ook van het schraalste land
noch zoo veel nut getrokken als mogelijk.

Frankfort
aan den Oder.

* Men waant thans dat Kerkhof den Jongarten en
men begraaft er niet meer.

Wij aten zeer goed te Münchberg, een zeer
kleine stad, de eenige die wij geregeld
zijn. Men had hier de oude kerk zeer net
opgemerkt, en een gansch meermalen toen
naar ondermetsthe bouwvorder daarvan
gebouwd. Het stadje is ook blykbaar in
een staat van toenemende welvaart.

Petershafen naaf de laatste wisselplaats, en
om 5 uren kwamen wij in Frankfort
aan, waar ik mijn intrek nam in een
Gode. Leent aan de Ode. Zijn reize-
gelschap is weinig talryk en zonder belang
gewest.

Ik heb een groote wandeling gedaan. De
stad heeft een zeer gunstig voorkomen, de stra-
ten zijn breed, niet zeer onregelmatig, de huizen
zijn goed gebouwd en onderhouden, men vindt
alle de blyken van welvaart. Ik ging naar
een der beroemde wandelingen, de Linden,
alleen, en den Anger of Exercierplatz, die daar
by gelegen is, deze voert naar het Carthaus,
Leinhard, maar een klein is, die tot uitspanning
dient. Inderdaad zijn deze wandelingen
zeer lief, en vele goede huizen daarby gebouwd
hebben een aangename ligging. Er waren vele
wandelaars, de vrouwen kwamen mij van
Revalleij en goed gekleed te zijn.

Men komt op deze weg over een Kerkhof, dat
met boomen beplant mede tot wandeling
dient en waarop eenige gedenkteeken ver-
spreid staan*. Ik vond er dat van Kleist, opge-
rigt door de vrijmetselaars. Het heeft een la-
tynsk, een Duitsh en een Fransch opschrift,
het laatste luidt als volgt:

x le 5 mai 1815

Frankfort ³⁵⁶ "Ci git le guerrier, poète et philosophe Ewald Chre-
aan den Oder. tien de Kleist ne à Tellen en Poméranie, mort
à Frankfort sur l'Oder le 24 août 1759

In het naar hinfgaan zag ik de Synagoge der Joden,
zy is niet groot maar zeer niet, en zy is nuur aan de
straat gebouwd, hetgeen ten blyk strekt van de ver-
draagzaamheid.

Zondag 1 mei. Ik bezocht de Maria of Oberkirche,
zy is zeer oud, in 1320 is aan des kintz tarent ingestort,
en sedert is de andere nu wel als de kerk nieuw op-
gemaakt. Men ziet er eenige oude schilderges en hout-
sneden, betrekkelijk de heilige Nedwig en andere he-
ligen, die hier byzonder vereerd werden. Een nieuw
schildery van Thade stelt voor den Hertog Magnus-
licaan Julius Leopold tot Brunswick, den 17 april 1785
veroordeeld in den Oder, toen hy liep, die door de over-
stroming in gevaar waren, wilde redden. Men ziet
op dit schildery het vinden van zijn lyk eenige dagen
na zynen dood. Deze novit was Gouverneur Thad-
kunder des koning en had alle harten gewonnen
door zyne menschlievendheid.

De kerke of Nicolaus Kirche, die ik ook bezoch-
te, is niet intrekend.

Deze beide kerken zyn Lutherf. Naby de laatste staat
de hervormde. De glussentent zyn intreklyk maar
niet eenige.

Naby de hervormde kerk staat de Franfche. die
is tot een schouwburg gemaakt, tot groot
ongenaegen der geestelijken. De koning heeft
aan den aantocht te verminderen, bevalen,
dat het intreklyk voortkomen en de kerk van
den schouwburg vande worden weggenomen,
en byzonder de kerkhof, die van Rome vande wa-

Frankfort van hierheen moesten gemaakt worden.
aan den Oder. Er zijn meermalen Katholiken, zy hebben een kleine
kerk.

Ik heb in de Nicolaï-kerk nog eenige knaopen af 400,
genaamde Legerknaopen, tot aandenken der overleden
opgemerkt. De gewoonte, om die in de kerkten op te
hangen, schijnt te verdwynen; my kwam ze toch
aandachtlyk in niet ongepast voor.

Nauw den linker oever van den Oder, by den 200,
genaamden Dam, staat een steenen gedenkteken
van Leopold van Brunswyk, op de plaats waar
hem zyn lyk gevonden is. Jaarlyks, op zynen
sterfdag, gaan de kinderen eener groote arm-
school, die door hem gesticht is, in plechtigen optocht,
en bekraanfen zyn gedenkteken omstreekt het dan-
koffen van lidenen ten zynen eere. De kinderen,
die het best geleerd hebben, bekomen, den mis-
zine stichting danken als pryze. Eenige der
knaopen van het laatste feest konfen nog
om het monument.

Van kofel waren meermalen officieren. Zy spraken
anderzandere over het onverschied der salddaten
in het Pruische leger, eenige stelden de afne-
mende waarde des volgs: de Polen de Rypen, dan
de Pommeren, Pruisen, Sileziërs, Sakken, Bran-
denburgeren, onder dere nog de slechtste de Ber-
lyners. Omtrent de waarde der Polen was men
het meest volkomen eens, omtrent den rang der an-
deren scheen de meening der aanmerende offi-
cieren eenstemmig.

Na te eten deed ik eene wandeling naar de Simon
mühle, een hof met een tuin by een watermolen
die naar den eigenaar genaamd wordt. Onderweg
ging ik over een pad genaamd den Pactenstein,
en ik kwam voorby de Shilkmühle, eene andere

Frankfort plaats naar uitspanning voor de mindere standen.
aan den Oder. Deze ganse streek is nog leef zonder intrekende
schoonheid: het land is min of meer hemselachtig
en daarby welig begraaid met gras, kaven en
gebouwen. In het terugkomen passeerde ik
het kerkhof, dat al een klein bosch geworpen is
door de boomen die tot aandenken der overledenen
geplant zijn; ander de opschriften zijn my deels
belangwekkende in het oog gevallen.

Men treet my ook wynbergen in de nabijheid,
zy zijn toch maar voor een klein gezelschap meer
met wijnstokken beplant, waaraan, zoo men my
zeide, voor het genoege der drinkers niet veel
verloren gaat. Men heeft in veel streken, waar
het klimaat nu ongunstig is te varen wegs te
kruisen, nu vraagt men, of kan het klimaat
beter of de maas lighter te beredigen wout. Het
laatste komt my waarschynlyker voor, en ik
zoude er bynaagen, dat by de maagelykheid
van vervaer vele van de nood eene deingde
maakt hebben, en zich niet meer wylde
helpen, omdat zy den vreden niet behouden
konden.

De poorten der stad zijn geslecht en de in-
gang is nu gansich vry; men sleet ook de
wallen, en langzamerhand wil men de dubbelde
grachten vullen. Buiten om kan men nu wandel-
en, het leet daar die groffe ind die kleine halve
stad. vele huizen worden hierna gebouwd,
die het voorrege van hooge ligging, name lichte
en meermal groote tuinen hebben.

Frankfort is eene maage stad, de landstreek is
midveluistig: de boorden naar den Oder zijn hier

Frankfort
aan den Oder.

en daar heuvelachtig en met populieren en andere boom-
men beplant. Er zijn verschillende voorsteden,
waaronder de eene over de brug, aan de linker
zijde van de rivier, zij heet de Damm-Voorstad;
hier is het monument van Leopold van Pruis-
sijk, en hier was ook myne herberg.

Frankfort heeft eenige fabrieksnijverheid, toch
is die meer af- dan toegenomen; eene groote
sijdenfabriek in de Dammvoorstad is te niet ge-
gaan; men ziet nog het groot gebouw, dat men
naamelyk hervanert vindt, vooral om-
dat de Oder in de laatste jaren zoo hoog
gestaan heeft, dat de betrekking met de stad
soms tijdelijk afgebroken was. Een voorname
tak van nijverheid is het stoken van aardap-
pelsbrandewijn, hetgeen veel op het land getuigt
ken verrondt dezen schadelijken drank in groo-
te hoeveelheden naar Polen.

De ligging aan den Oder is voor den handel
gunstig, evenwel is Frankfort niet de sta-
pelplaats voor hetgeen van andere plaats-
ten aan deze rivier naar Berlyn gaat, alles
wat naar Cuthen en andere plaatsen bene-
den Frankfort komt gaat door het Finow-
kanaal, dat den Oder met de Havel ver-
bindt, en alles wat van de Boemeren komt
gaat door het Friedrich-Wilhelmskanaal,
dat den Oder met de Spree verbindt. Zeer
groot vertier geven aan Frankfort de vier
jaarlijkse messen, die vooral dienen om
Polen, en gedeeltelyk ook Rusland te voorzien.
De laatste onlusten hebben hierop hare na-
deelige invloed reeds doen gevoelen.

* In het goed vertrouwen op de Pruisische
brieuwagent had ik my de voorgenomene
reis over Polen naar Breslau als zeer
gemakkelijk voorgesteld; myne eerste
onderervinding was zeer teleurstellend:
met een onderwetsen plompen wagen zou
der veren of riemen moest ik langzaam
deren weg afleggen.

362
Ik heb van hier een pakje met voorwerpen, die ik
met op de reis wilde medenemen, naar Kaulen ge-
zonden. Een doos van linnenbedrading, met
naam Twende, heeft die zeer goed voor my
berogd. Daar dit pakje by het tolkankantoor
onderzocht en verzegeld moest worden, en
er niet den vanden dag niemand op dat kantoor
was, moest ik de byzondere beleefheid van de
ambtenaren inspreken; en ik had daardoor
gelegenheid, om my, zoo als meermalen te
voren, van de bereidvaardigheid, om in hun-
nen post dienst te bewyzen, zonder fooyen, te
overtuigen.

* Om 7 uren verlieten wy Frankfurt; een eind
wegt reden wy langs den Oder, toen slaagen
wy links om en kwamen in de breede
spoorvalle landwegen, waar wy dikwyls
stapvoets voortgingen. De avond was hel-
der, wy reden veel door maïsboesch, zoo dat
de eerste indruk van dezen tagt niet onaan-
genaam was. Om goed te kunnen zien had
ik my voorin geplaatst; in den nacht was
de koude zeer hinderlyk.

Maandag 2 mei des nachts om een uur kwa-
men wy te Drossen, waar ik my met kaffy
verwarmde, maar niet verkwikte. Ik zag
het eerste aanbreeken van den dag, want sla-
pen kon ik niet; de lucht was volkomen hel-
der, het graen in zyne eerste vlinheid, en rond
om hoorde men de leeuwerik zingen. De aan-
genamelijke aanblik van de zon in die om-
standigheid te zien opgaan, overtroof het pynlyk
geval van de scherpe koude en van het spotten

van den wagen. Om half zes kwam men weg te
Ziellurig, een klein stad, die eenige goede huizen
heeft, ten gevolge van een brand, die de
steekte voor eenige jaren vernietigd heeft. Hier
werd ontboden, en daar ik gaarne riemen onderaan
mijn pantalon had, richtte ik een schoenmaker op.
Hij woonde in een kamer, waar ik eerst niets van
dan twee leerlingen, die aan het werk waren; doch
toen ik nauwkeuriger onderzoekte, bevond ik dat
de meester in een bed de vrouw in een truijke en
een kind in het derde lag. Hier en vrouw stonde
op, de eerste tusschen de riemen de andere maande
te naft, en voor vier grafiken was mijn woning
valdaan. Ik konde niet nalaten bemerken
gen te maken over de ellendige huisvesting van
het liede, met eenig vertrek voor woonkamer,
keuken, slaapkamer, waschplaats. Dien men inder
in het zuiden is dit niet beter, maar het is niet
zo onaanvaardbaar de wijze men leeft en verhoud
in de vroege lucht, hier is dit nauwer en meer
vertrek naar het grootste gedeelte van het jaar
een gevangenis. Daarvan maakt in het noorden
een ruime, nette en vaagzame woning de
eerste trap van welde zij even als in het zuiden
den frische, schitterende klederen.

Om 8 uur kwam men weg in Schiermeijel, een
klein dorp, dyne geheel door joden bewoond.
Naamelijk deze hier en elders veel op het land ver-
spreid zijn afgeven zij geen landbouw uit; zij zijn
winkeliers, kleedermakers, schoenmakers, vervullen
alle saarten van beroep uit meer meestal voort zijn
zij handelaars of factoren, dat is: zij bezorgen den
handel tusschen den koperen en den verkooper.
Schiermeijel plaagt berucht te zijn wegens zyne
onveiligheid, dit wijl worden reizigers hier ver-
moord of geplunderd

Ik deed hier eene wandeling met mijn Bureau en
den wagen, die mij reide, dat hy anderwyls was
in het teekenen en douchen, en dit beroep in Frank-
fort en ook in naburige plaatsen uitoefende;
- Zoo was hy nu voor drie maanden in Ales.
mits werknaam en deswaardt begaf hy zich
ook dikmaal. Hy was nog al een aardig man,
netje en verhaalde mij veel van de Lauenburgers
in deze plaatsen; ook van de joden.

Het land was nog al mooi en het inder-
steekend, zoo dat ik gaarne, waar het daenlyk
was den wagen voort wandelde.

Wij kwamen melding van het dorp Grochow
en nu bereikten wy de Poolsehe grenzen.
De weg slingerde hier schilderachtig door een
maatschap, en ging veel naar boven en naar
beneden zoo dat wy eene goede wandeling kon-
den doen onder het vrolyk gezang der vogels.
Het eerste Poolsehe dorp was Tempele. Het land
is hier zeer vruchtbaar.

Om 12 uren kwamen wy te Meseritz, eene
kleine stad, die ook eenige goede huizen heeft ter-
gevalgen van een brand. Er was jaarmarkt
en groote levendigheid, zoo dat onze post-
wagens met nog drie bywagens makkelijk door
de huizen en tafels met koopwaren door
konden komen. De voornameste voorwer-
pen der markt waren de paarden, die waren
zeer talryk en sommige zeer mooi. De kon-
king is hier nog meest Duitsch, men ziet dit
aan de opschriften der winkels; op de markt
hoorde men ook nog weinig Poolsch. Afke-
kende klederdorpen zag men byna niet. De
vreesdeling werd dadelijk omringd van
bedelende jodenkinderen. Het middageten
was hier slecht.

Moskwa en vele andere kleine steden, ook ^{de} ~~Silencing~~ ^{Silencing},
waar my dezen morgen, maan, plagten aanmerken,
lyke gewin te vinden in meningen vooral van Louk,
dat goddelooslyk in Rusland verschaft werd. De groo-
te fabrieken die beter en goedkoopere laken leverden,
en meer nog het Russisch verbroodstelsel daer
die meningen te niet gaan. Hierdoor zijn deze
kleine steden meermal in eenen knygenden toe-
stand.

Daar de wegen niet nog al lang opgeleid, heb
ik na een uur niet meer kunnen te voet gaan,
ditmaal gaande alleen. Moskwa ligt in een
grootte, veldige vlakte, die niet nog bebouwd
was; - vervolgens kwam ik door een groot
moestbosch; hier haalde my de wegen in.

My reden door eenige dorpen, onder anderen door
Poltsig en niet ver van daar passeerden wy de
Ober, die in de Wartha valt. Hier maakte ik voor
het eerste een beeld van Nepomuc op, dat my ood-
ken, dat my in een Catholiek land gekomen
waren. Aan de schermen van op eenzelfde
balken konde men bemerken, dat de streck
veel hout bezit.

Om kwartier over vieren kwamen wy aan de
ruisplaats Schillen waar my koffy dronken.
De wegen zijn nog goed, bijna enkel van zand,
ook door een rozen thaus onder wafelen zeer
gelijk; nu en dan zijn zy geplaveid, maar
met vleschte ongelijke stenen, zoo dat de wa-
gen daaronder rydende ondraaglyk staat; - de
hooflyk van steengruis aangelegd of met kei-
stenen geplaveid zijn zy sedert Frankfort by
na nergens.

Om vijf uren kwamen wy door Leewitz, een
vreslyk dorp, waar de kerk van balken gebouwd
was, ook de edelfits of het verblyf van den heer

der plaats, dat bestond uit 2½ huf met een
brandery, schapenstallen en andere naden-
banen. Het volgende dorp met Lumbou-
ko. De boerenhuizen zijn van haken en van
een met deken van schindels of van stro,
zeer eenvoudig gebouwd.

De avond werd koud en bewolkt, het regende
toen wij om 11 uren aan de volgende wijk,
plaats, Pine, kwamen. Hier treffen de
twee wegen, die welke van Custrin, en die van
Kefortz te komen, en naar hier tot Posen is
ook een goede weg van steengruit (chamfere).

Op de bymagenen zijn een aantal konnetjes
met geel die naar Berlyn naar Posen bestemd
zijn, ter somme naar 90,000 Thalers. Te
men mij zegt zijn er nog voor een grootere
som van goud en papier in de postwagens
zelf. Het is een blyk van de groote noodlijd-
dat men zulke sommen zonder eenige be-
king verwaaren kan. Ditmaal bleven de by-
magenen lang terug, dit verwaarte ge-
heid maar wel apothoud, en was namelijk
een veld gebroken.

Er is hier te Pine een groot adelyk goed te-
waant door den heer von Rappard, 200 akers.
maede dien ik in idig gezien heb. Men vertelt mij
hier dat hy tot de laatste der voorgaande he-
ligen behaart, een byzonderen prediker heeft,
en een levendige briefwisseling onderhoudt
met de andere heiligen in alle landen.

Dinsdag 3 mei, het was half een eer wij Pi-
ne verlieten; het weder was slecht geworden.
Wij reisden met het ambachten van den dag stil
te Pythin, en tegen acht uren kwamen te Posen
aan. Naaby de stad is het land goed bebouwd,
maar de boerenwoningen zijn er erbarmelyk
uit. In een dorpje op een halve myl af.

De zeer groote aanleg der nieuwe stad is ze,
waar onder de Prinselijke regering voor
1806, men wilde ten Polen tot eenen voorne-
me stad maken, en ten koste van twaalfhonderd
duizend Rixdaalers. Het bleef niet als of Pruisen
voorzag, dat Polen alleen van Polen Prins-
sich zoude blyven. Vele gebouwen zijn on-
volcindijs blyven staan tot in de laatste
jaren; toen heeft men enkele afgebroken
en de andere weder weggebroken. Daarmee
is de tegenwoordige wydruttengebouwe
nieuwe stad ontstaan.

245
Stad van de stad lagen my een park verticillie en
vele militairen.

Ten de drie herbergen, maar ik my vermaagde
waren twee zoo mooi, dat ik er niet blyven
wilde, de derde, het Hotel de Kreml, vind ik re-
delijk goed.

Ik was van deze reis zeer vermaagd; het gemel-
dig Hotel van den wagen, waardoor men tel-
kenf als men insliep zoo ontzucht gemaakt
werd, had my gebruikende deze twee nachten
van alle rust beroofd; dit maakte my voor
derzen dag weinig geschikt om my bezig te
houden. Den voormiddag heb ik slechts
een eerste ontdekkingwandeling door
de stad gedaan. Zij heeft een vroelyk voorho-
men, en bestaat uit eenen oude en nieuwe
stad, de eerste dicht bebouwd maar toch
niet regelmatig, de tweede geheel onregelmatig
Rechts uit huizen, die meestal alleen staan, en
mange pleinen en wandelingen bestaande.

In de oude stad is veel levensigheid, maar
in de nieuwe is het als op het land, men
ziet er byna geene menschen en hoort
meenigvuldige nachtegalen. De stad was
gansch open; in den laatste tyd heeft men
de toegang met palissaden en hekken bezet
zoodat zij des avonds gesloten wordt.

Ha't eten heb ik my, naar s lands gebruik, van
een Joodschen facton laten begeleiden, om het
merkwaardige te zien. Ik ging door de Lief-
helmsstrasse, een breed straat met kas-
tanjebomen en populieren beplant, en
als wandeling zeer geschikt; - Parade-
plaats, met bomen onplant. Hier staat
het Theater, intwendig zeer eenvoudig. Op
den hoek van de Paradeplaats en de Wilhelms-

strafze staat een paleis met eene fraaye calomade, het behoort aan den Graaf Radzinski. Ik ging vervolgens over des Exercierplaats, waar het militair Leraarsch staat. Niet ver van daar steekt boven de andere gebouwen uit het militair Proviantkuis, het heeft vele verdiepingen en een plat dak. Ik zag nu ook het Landgericht en het Friedensgericht, het laatste gaantich nieuw gebouwd. Dit alles was in de nieuwe stad. Ik merkte op, dat de officiële opschriften meestal enkel in het Duits waren; nu zag ik ook de meeste kortend voor ambtenaren en militairen en die zijn Duits, tehoort. In de oude stad meet men nu de hoofdwacht, een mooi nieuw gebouw, - het paleis van den Graaf Jalonski, tot militair hospitaal gemaakt, omdat de sege naar naar Polen gegaan is. De markt is regelmatig en met goede huizen bezet, maar niet groot. Het raadhuis is een oud lelijk gebouw, intwendig met figuren beschilderd. Intwendig vond ik niets merkwaardigs, op den toren had ik een ruim gezicht over de stad en de omstreken.

Ik ging in de Dominikanerkerk en vond er niets bijzonders, dan een man, die zich wederwies op en drie maal met het voorhoofd zeer hoorbaar op den grond stakende, en eene vrouw, die voorover met de armen en beenen uitgestrekt op den grond lag en prevelde. Dit waren geene goede stalen van godsdienstige verlichting. Ik merkte op, dat de gewone opschriften en intmodingen om te bedelen enkel in het Pools waren. Is dit omdat men het overbodig ne

Hier ver van hier staat ook het Seminarium
der Katholieke geestelijken.

* Wallelschey en

De huizen zijn meestal van boen spits en se-
den der oude huizen met schindels der mien-
wien met platte pannen gedekt.

364.
kent de verlichtere Duitschers aan te spreken, of wel
omdat de geestelykheid de Duitschers niet er-
kent als tot hunne gemeenten te behooren?
Het laatste komt my waarschynlyker voor.
Ik ging over de zoogenaamde Lange brug
naar de andere, rechte, zyde van de Wartha, die
hier reeds een breede rivier is en veel berone
wordt; - zy valt by Custrin in den Oder. De
brug is in twee wegen afgeedeeld een voor de
gaande en een voor de komende wagens. Men
ziet er, zoo als gewoonlyk, een kruis met twee
Christusbeelden, waar hen die de rivier op en
afvaren.

De Domkerk is een groot gebouw dat nieuw
opgemaakt wordt, maar dat niet schoon is.
Er zijn eenige merkwaardige grafsteenen,
meest van geestelijken. Ik merkte hier
een paar schildergen op, waar het lichaam
van kunstig gemerkt zilver opgecegd was
en alleen de handen en het gelaat goud-
dend. Ik herinner my dergelyke stukken
gezien te hebben, die uit Rusland gekomen
waren. Zoude dit wellicht een byzondere
form der kunst by de Slawonische volken
zyn?

Naby de Domkerk staat het aartsbischoffe-
lyk paleis, en eenige woningen van kanon-
niken. *

Ik ging nu door de groote voortstad aan de
zyde van Warschau, ^{de} Schratke genaamd; zy is
als een kleine stad. Aan het uiteinde staat de
Johanniterkerk; en op eenig afstand een
kerk en gewone klooster zoo men my zande van
Reformaten; thans een Seminarium voor Dorps-
schoolmeesters, en lereufarm-school. De velen van

Het Slot is het gebouw der Jesuiten en staat
naast hunne kerk. Zy hadden hier, zoo als in geheel
Polen, alle instellingen van onderwijs en ook groo-
te rykdommen na zich getrokken.

onderwijst werden voorby. Men zeide my dat alle
kinderen hier en in alle de armste kolen. Polen,
en Duitseh leeren; het staat de ouders niet
vry eene ander taal door hunne kinderen, niet
te laten leeren.

Men liet my vaeren door de Jodenstraat. Zy is op-
gepropt van bewoners, evenwel mogen de jo-
den wonen waar zy willen, en wonen veel aan
de markt en daar wellicht nog naanmer
byeen. De jodenstraat is in 1824 geheel afge-
brand, daardoor heeft men ze wat breeder
kunnen maken. Men weet my een huis,
waar voor eenige maanden twee verdiepin-
gen zijn ingestort by gelegenheid eener bree-
loft. Tien mannen zijn daarby aangekomen
en veel meer gewond. Men heeft toen ook an-
dere huizen ondersocht en heeft er vele gevon-
den die zeer bouwvallig waren, en nu niet
meer mogen bewoond worden.

Men heeft my het zoogenaamd Slot gene-
zen, waar de vorst Radziwil, Gouverneur
generaal der provincie, plagt te wonen, en
waar de Regering haren zetel heeft, - het is
een uitgestrekt gebouw maar niets meer.
In den tuin van het slot hoorde ik verschei-
dene nachtegallen; die schynen hier zeer me-
nigvuldig te zijn.

Ik ging in den Schouburg, waar gespeeld werd.
"Heinrich IV vor Pavi over der Schenkwinth
als König" Het gebouw is zeer middelmatig,
de konkelspelers knamen my voor ellendig
te zijn, en het stuk onbeduidend. Er waren
weinig menschen. Polen komen, zoo ik hoor, by
na niet in den Schouburg, in hunne taal wordt

hier niet gespeeld.

Woensdag 4 mei. Heden heb ik uitgevlagen van de vermaeyenij der reis. Ik ben voortgegaan met my in en om Polen aan te zien. Eigentlyke merkwaardigheden heeft de stad Byna niet, minder hetz my belangrijk eens Poolsehe stad en bevolking te zien, en my zoo veel mogelijk van den toestand van dit land en ook van het naburig Polen te onderrigten. Ik heb een beraak gemaakt by den heer Trentini, Overintendant der Casernen aan wien vrouw my haar broeder, de heer Kaufmann, in Charlz een brief gegeven heeft; ook den heer Professor Killeer die aan het hoofd staat van het Gymnasium. Het myn waard die half Pool is en aan tafel met een paar officieren heb ik veel gesproken en zoo traakt ik my eenige kennis van den toestand van zaken op te doen.

Polen was in de laatste jaren zeer kland, er was veel handel, de rijkdom en de bevolking namen sterk toe. De opstand van verscheidn het dit alles hier ook terug. De edelen zyn af zelf naar Polen gegaan of hebben groote sommen vermaardt gezonden. Behalven alle gelden die zy hadden hadden zy nog, zoo men berekent, voor twee of drie millioenen Thaler van de joden geleend op panden, die zy wel nimmer zullen kunnen incassan. De groote bron van welvaart voor Polen, de verkeringen der edelen is dus gestopt en de rykere stonden verlies van hun bestaan. Dit is byzonder het geval met de joden; die leren byna gansz van de edelen wier zaken zy bezorgen, voor wie zy de voortbrengsels van den landbouw verkopen, alle behoeften inkoopden, alle belangen waan

270.
namen. De edelen hebben zich altijd maar meer
verkeken nog sedert vijf jaren van allen om-
gang met de Duitse afgescheiden. Alleen
by den Gouverneur Radziwil waren gezels-
schappen, maar ook vrouwen van de Tuze na-
tien ontmoeten, en die waren dan zeer styf;
de mannen ontmoeten zich somtyds in an-
betreffingen, ook in het Casino en andere open-
bare plaatsen, maar zelf deze ontmoeting
heeft een naafsche afgezonderd: in het Casino
b. v. komt sedert de ommekeer van Ma-
schau geen Pool meer. Poolse middel-
stand is er byna niet, de winkeliers en an-
dachtlieden, de mynne stand in het alge-
meen bestaat uit Duitse en joden, de
laatsen zijn vooral in den kleinen handel,
een groot aantal zijn, hetgeen men factors
noemt, menschen, die zich met alle werk-
zaamheid aanbieden. Alles wat zwaren
arbeid vereischt zoo als metselen, smeden,
zelfs schoenmaken doen de joden niet.
De Duitse en joden winnen dikwyls in
hunnen handel met de edelen aanmerkelijke
vermogen, waartoe de lachend en slachte knif-
hending der edelen veel bydraagt; zij kwamen
zander overleg veel te duur, dikwyls slachte
waren, zijn het gekachte spandig maar, verko-
pen het weder met groot verlies, om wat an-
ders te bekomen; kunnen dikwyls niet dadelijk
betalen, geven daarentegen dubbelde al. zij gold
bekamen. Dit alles maakt het handelen met
den Poolen veel voordeliger dan met de
ryke lieden in andere landen, die wy op zinken
stellen. Hierdoor sluiten zich de Duitse bar-

zijn joodsche leidsman, dien ik hierover gesproken heb, zegt mij, dat het geen men mij gezegd heeft over Sion is, en dat het in den laatste tijd beter geworden is; zeldzaam woont tegenwoordig meer dan een familie in hetzelfde vertrek.

Er zijn een aantal zeer rijke joden; mijn leidsman wijst mij telkens zeer schone huizen die hun toebehooren. In het algemeen kennen de joden wonen maar zij willen; zij kunnen huizen en landbouw kopen; maar zij zijn geen burgers en nemen ook nog geen deel aan der krygsovername.

37.
zorg, die in eenige geelachten hier gebleven zijn, en niet in betrekking staan met de negering, die wijls veel nauwer aan de Polen, dan aan de nieuw aangekomene Duitschers, en het is veel meer te verwachten, dat deze Duitschers Polen, dan dat de Polen Duitschers worden.

De gehele bevolking van Posen is 25000 en daar van zijn 6000 joden, naar het grooter getal zeer arm; zij leven algemeen zeer matig en de armen zeer ellendig, vooral met de woning betreft: aan de markt vooral zijn de meest, vijf of zes families in een vertrek vereenigd. Deze opeenhooping, die met veel onreinheid gepaard gaat, doet voor de gevolgen der Cholera zeer vreesen. x

De adel is niet algemeen rijk, men rekende in het graafschap Posen ongeveer 20 zeer rijke families, en 40 meer bemiddelde; alle de anderen zijn arm en leven van kleine inkomsten op het land. Er is geen politieke afscheiding van hogen en lagen adel, maar de eerste families blijven altijd anders ziek en komen in geen aanraking met de armen, die wel hunne ziekte lyken heten, maar toch om hunne armoede niet minachting behandeld worden.

De baareustand is nog zeer achterlijk, met uitzondering van eenige Duitse kolonien. Deze worden Holländer genoemd, zoo het zijnde omdat zij Hollandse landbouwen naar tijl hebben ingevoerd. Men noemt in Duitse land op veel plaatsen de Hofsteden, die zoo aangelegd zijn Holländeren. Anderen leiden den naam af van het omkomen der bofschen, waarmede deze kolonisten hebben moeten aanvangen, en beweren, dat men ze Holländer noemen moest. Het is mij niet bekend, dat zij uit ver-

x Nooral in den omtrek van Posen.

schillende strecken van Duitsland gekomen zijn, uit
de Paltz, uit den omtrek van Anspach, van
Bamberg enz. Men noemt ze ook op sommige
ge plaatsen nog Bambergers, gedeeltelyk heb-
ben deze Duitschers hunne taal en zeden behou-
den, gedeeltelyk zijn zy Polen geworden, maar
overal zijn zy betere landlieden, hebben orden
en reinheid in hunne huishouding en de
huishouding voor den veldbaan; - zy zijn
overal vrye lieden. Van de vorming der
andere baeren heeft de regering ook veel
werk gemaakt, doch dit heeft veel grotere
zwaarigheden dan in Duitsland, omdat de
baeren zoo zeer onbeschaafd en onachtzaam
zijn. Terwijl in Pruisen de baer in den regel
niet wat gespaard had, en, als hy eigenaar van
het land werd, den heer voor zyne verplichtingen
konde afkopen; zoo heeft de Poolse baer niets
en verdriekt alles wat hem gegeven wordt,
de edelman is dus verplicht, om een aantal
lyke lam op te offeren, ten einde de baer een de-
wonderbaar knif bekomme op het stuk land, dat
zyn eigendom zal worden, en tenens toe gelyk
schappen, raad en, om het bebouwen van zyn
land te kunnen aanvangen. Dit heeft niet de
adel opgelegd, en het kan ook niet wel anders,
maar hierdoor is de ontevredenheid van den
adel ook zeer toegenomen. In sommige stro-
cken, maar men den baeren deze wildheid be-
houden heeft, zijn zy uit hun lieverlyk leven
tot merkzaamheid en onder overgegaan en
vormen een nieuwen stand van vrye boe-
ren. Dit is nooral zoo gedaan, waar zy de
Duitse kolonien in hunne nabijheid had.

den en zich met die kolonisten hebben kunnen vermengen; in andere streken, waar dit het geval niet was, zijn zij by hunnen anden slenden van leelijkheid, ongelovschheid en dwaanlenfchap gevallen, en dan is hunne ellende dikwyls nog grooter, omdat men de heer niet meer voor hen als voor minderjarigeen koegt. In sommige streken is de maatregel der regering nog niet kunnen in uitvoer gebracht worden; men moet daar de baaren eerst in staat stellen, om vrij te worden, alvorens men ze vrij maakt. De regering heeft veel aangenomen, om de schalen op het land algemeen in te voeren en goed te maken, dit heeft toch ook groote zwarigheden, zoo wel wat de middelen tot bekostiging van den meester en de school betreft, als wat het pers. deel der onderwijzers aangaat, die men onder de Polen zoo weinig vindt, en die toch veel veele kunnen zijn. Men tracht ze nu in de Seminarieën voor doopffchoolmeesters te vormen. Het is inderdaad een groot en moeilijkt merk om een volk zoo als de Poolsehe landlieden tot verlichting en bekoming te brengen; en wanneer men dan bedenkt, dat de Pruisische regering in hare edelmoechtige pogingen nog den meest in der vreedheid en de tegenkanting van den adel en de gaestelykheid te overwinnen heeft, zoo niet men ligt in, dat er veel valharding gedurende lange jaren zal nodig zijn, om het doel te bereiken, en dat eenige algemeene en schoonklinkende maatregelen van het Ministerie niet toereikende zijn. Prof. Muller zeide mij, dat men in Berlyn dikwyls dit onderwerp niet te weinig kennis

nam sake beoordeelde. Dat mag toe heeft het
meeste het de beschaving der landlieden uitge-
maakt de militairdienst in het Pruisische leger;
daar leeren de jonge lieden ander en reinheid
kennen, zy worden onderwezen in lezen en
schrijven; zy zien steden en landen, zoo dat
ze doorgaans met eenige beschaving op hun
dorp terug komen.

Wanneer de Pruische ontwikkeling de on-
ontwikkeling de onafhankelijkheid van dit land
ten gevolge had, vande het met deze bescha-
ving en met de vrijheid der landlieden over-
eigen. De stryd der eedelen is veel eer tegen dan
voor de ontwikkeling en de vrijheid hunner
volktgenoten, die niet van adel zijn.

De hoagere beschaving heeft ook nog niet vele
vorderingen gemaakt. Gelderde Polen, zelfs
in hunne eigene taal, letterkunde en geschied-
enis zijn er byna niet. De adel leest niet,
steekend goed nieuwe talen vooral Fransch,
leest veel nieuwe naastbrengende naar Fran-
sche poëzie en politiek; maar naar grondsche
geleerdheid heeft hy weinig lust. Lommingen
maken goede vorderingen in de natuurwet-
enschappen en mathesis, ook in alles wat
tot den krygsdienst behoort. De openbare
scholen, met name het Gymnasium de vach-
de jonge eedelen zelden; zy willen niet het rege-
de onderwijs ontvangen met de joden, en
deze hebben veel yver voor het onderwijs: zelf
weinig bemiddelde joden getrouwen zien de kas-
ten hunne kinderen in het Gymnasium te zenden.
Een andere grond voor den adel tegen het Gym-
nasium is de Grieksche taal, die men verlangt dat
daar geleerd worde. De weinige die er komen
beginnen gewoonlyk laat, en maken middelma-

tige veranderingen; zy hebben zeldzaam verandering.

Daarom namiddag heb ik veel gewandeld in en om
Peters. Het land is doorgaande vlak, maar aan
en by de stad zijn eenige hoogten, die afwisseling
voor het gezicht opleveren. Ik was in den tuin van
Sitchellski, die uitgestrekt en mooi gelegen is,
ook even als het paleis geheel vernieuwd.
Dere eenreunlyke familie heeft meer Paul,
like gewoonte te veel verstoord, en thans zijn
de drie zonen naar Warschau gegaan, de
een is reeds dood en de tweede gewond.

Er zijn ook buiten de stad eenige tuinen, maar
men doet erom niet veel verlustigen. Dit doen al
leen Duitkers, de Polen hebben die gewoonte niet,
de graven blyven op hunne landgoederen, of zoo ze
in de stad zijn ryden zy uit in hunne wagens, en
de lagere standen vermaken zich in kroegen in
de stad.

Op eenige hoogte noordoostelyk van de stad worden
een uitgestrekte nesting aangelegd, men ar
kijdt nlyk daarheen, maar het zal nog lang
duren eer zy volmondigd zijn zal. Toen de opstand
van Polen uitbrak, wat men zeer bedrukt,
dat hier ook onlusten zouden plaats hebben.
Men heeft toen dadelijk het gedeelte der nesting door
gereed met, door voorloopige werken in verbin
ding gebracht met het gedeelte der stad, dat het
hoofst daarvan lag, en maar zich toepallig de voor
naamste militaire en regeeringsgebouwen bevond.
Alle kassen en magazynen zijn in dit gedeelte der
stad blyengebracht, en rondom zijn palissaden
geplaatst; op de hoogte zijn kanonnen geplaatst,
die de stad in alle richtingen bestryken, en ook allen
aanval van buiten vruchteloos zouden maken.
Boven op het proviantmagazyn, dat boven alle
gebouwen uitsteekt en een plat dak heeft, zijn

In de eerste dagen maakte men het niet de Palda X
ten in kantonieren te laten overnachten; zy bleven
op de paradeplaats bivakken. Anderhand ma-
nen was altijd een gedeelte aldaar steeds gereed
om te kunnen handelen. Er staat nog een
houten loots, die men om de strengte kade
heeft opgeflagen, ten einde daarin den wach-
doer te brengen. Dit heeft nu niet meer
plaats; maar de wachten zijn steeds zeer
menigvuldig en des nachts gaan talrijke pa-
trouilles door de stad.

eveneens kanonnen geplaatst. Een officier dien ik
in den schouwburg gezien had, en uit mijn interlyk
voorkomen berispen had, dat ik een Engelisch genees-
heer was, die naar Trarichan ging, was zoo veel
selyk my den samenhang van deze voorloopige
berestiging uit te leggen. Men is op alle voor-
nallen bedacht geweest, en heeft anderende-
ker geheel in kleine noeken afgedeeled, zoo
dat, als op een plaats de aanvaller mochten
doordringen, de troepen niet dadelijk achter een
andere reij palissaden kunnen terugtrekken en
verdedigen. Het geslacht is voodanip gesteld, dat
indien de burgerij dal genoeg waren, niet tegen
de militairen te vereenigen, en de berestiging
aan te vallen, de gedeelte stad zoude vernomen
worden, en zy zelve aan het maandelijke
vuur zonder blootgesteld zijn. Deze maat-
gel van voorzigtigheid heeft, zoo men my alge-
meen gezegd heeft, groeten indruk gemaakt, en
is waarschijnlijk de oorzaak, waarom hier al-
nuttig gebleven is.

X Ik ging nog in het Confessio naar de heer Ten-
tini my inwende. Het lokaal is misbaar-
tig; er waren weinig leden tegenwoordig; ook
blyven de Palen gantich weg.

De avond was zeer schoon; in de Wilhelm-
strasse waren vele wandelaars en wandel-
lovers, maar bijna alle Duitsch, eenige
uitstekend jonge vrouwen behoorden tot
de families der beambten en militairen, die
hier als het ware een kolonie uitmaken.

Donderdag 5 mei. Handhandel kwam op
mijn kamer jaadische kooplieden, die alhier
de waken te koop aanbieden; zy beginnen hun be-

De joodse Synagoge heb ik alleen uitwendig ^x
gezien; zij kwam mij voor niet uitsteekend
te zijn.

377
zaak meer voor 7 maanden en bijkomst, zijn zij zeer lastig,
eenige eindigen, wanneer ik niets hoopen wil, met
een aalmoes te vragen. De knecht heeft mij gezegd
dat het onmogelyk is deze lieden uit het knif te
houden.

Ik heb weder de Jesuitenkerk bezigtigd; zij is de
leukste van Polen en is werkelijk een prachtig
Grieksch gebouw, maar zoo als gewoonlyk meer
versterkt, overladen. Ik heb weder gesproken
van het slot, dat naast deze kerk staat en dat
de woning van deze heerschmachtige geestel.
lyken en hunne knechtelingen plaats te zijn.
Tegenover de kerk is het tegenwoordig gym.
nasium, dat wel eene school naar lager
onderwijs ten tyde der Jesuiten.

Mijn leidman weet mij de naaste omme
Duitse kerk, dat bekend protestant is,
want die twee moorden zijn by de Polen
Synonime, haewel er toch ook Duitse
katholiken zijn, doch in Polen heel weinig.
In het voorbygaan zag ik nog de Hebren.
menschen en de Freimaurerloge, dere is
een mooi gebouw.

Ik bezocht nu het Seminarium voor dorps.
schoolmeesters en werd door den Directeur,
Gruszevski, zeer wel ontvangen. Dit semina.
rium is naar katholieke meesters in Braunsberg
is een dergelyk naar protestantsche. Er zijn hier
18 knechtelingen geheel voor rekening der regering,
nog tien die onderhouden worden, en in gevone
tyden zijn er nog meer dan 30 voor eigene
rekening. Het bestaat reeds sedert 1804 maar
is in de laatste jaren uitgebreed. Alle de knech.
tingen wonen in het gebouw. Naamaef alle die
op eigen koften waren en. ryft men hen deo door de.

Ik berocht de Hr. Luitenant van Pirich,
met wien ik ook Polen en over myne reis
naar Bresslau sprak.

Koning bevestigde meermalen zijn naar Warschau gezand.
Ongeveer 300 kinderen, jongens en meisjes, gaan hier
in de school; zij betulen niets. Protestantische kinde-
ren worden ook toegelaten, ja zelfs alleen afg-
luikend, daarvoor zijn afzonderlijke ook vrye scho-
len. Ik heb met den heer Grubaczewski de
kloster doorgezand, eenen was naar de tuken...
steige schoolmeesters, in de andere gaven deze an-
derzigt aan de kinderen. Overal worden, de twee
talen Poolsch en Duitsh vereenigd, en volgens de
instelling moet dit in het geheel Gruttkortagdon
plaats hebben. Het kwam mij voor dat het anders
wijt vry goed was, maar ik heb het niet grondig
beoordeelen; - nagenoeg een derde der kinderen
zijn en meisjes.

Behalven deze twee hoofdsamenvattingen, hiervan
te Braunschweig, zijn er nog kleine nieuwsmi-
nuten, en worden ook in eenige scholen twee
koningen naar meesters opgeleid, want er zijn
er nog altijd te weinig vooral Katholiken.
De geestelijken werken het schoolonderwijs
niet tegen, de vorige aartsbischop was er zeer
voor, de tegenwoordige bevestigde het ook.
De Edelen zijn ook niet tegen de scholen, geve-
ranten bydragen daartoe, maar trachten het
onderwijs naar het Duitsh te naar kinderen en
hierin moet men hun dienszels tegenover, opdat
de kinderen alliant Poolsch leeren.

Op myne wandelingen om de stad ben ik ge-
weest in den Lythesken Gärten op den weg
naar Kuchdorf. Aan dezen tuin was niets by-
sonders te zien; het dorp is een der kalmen
van de Braunschweig, welke in deze omstreken
vry talryk zijn.

Na den middag ben ik by verschillende gemeenten
om een wagen naar Bresslau te zenden. Kerral
gaat ben ik op de Citadelle af misse vesting ge-

meest. Dit is een zeer groot werk, dat vele jaren
arbeid zal behoeven, eer het volbragt is; wie weet
wie het ten einde zal brengen. Er worden vele
mensen gekonnd, een groote toren, gebouwen
voor cafeterien enz. Voor hem die niet inge-
leid is valt het moeilijke uit een denkbeeld
van het plan en den samenhang te maken.

Den avond bracht ik daar by Prof. Kullen
met de H. Consistoriaalrath Fackner en Pro-
fessoren van het Gymnasium Martin en
Czwalina. Eerst werd thee gedronken, en het
volgens zetaapend. Het was my zeer belang-
ryk met zoo goed onderripte lieden, die zich
reeds zeer lang in Polen bevinden, de laat-
ste Pool is, over dit land en den toestand van
Zaken te spreken; my onderhouden, en daaronder
dyna intekintend. Slechts enkele punten
kan ik van onze gesprekken opteekenen.
Veel van hetgeen ik reeds heb opgeteekend
hoorde ik herhalen.

De toestand van het groothertogdom Polen
lorent byna alle onvrijheden op naar de re-
gering, twee tegenovergestelde beginselen doen
zich op. Indien men van dit land een Pruis-
sche provincie verlangte te maken, de inwo-
ners aan de regering verbinden, dan schijnt
het onvermeidelyk, dat men ze Duitsch maakt,
Duitsche taal en beschaving, Duitsche wet-
ten en instellingen invoert. Dit schijnt te
meer aannemelyk en nuttiger te wezen, reeds
een derde der bevolking Duitsch is, en daar
in zoo vele andere streken Slavische bevol-
king Duitsch geworden is, met name in Pruis-
sen. De Poolse nationaliteit moet dan
verdragen. Hiertegen staat het beginsel van

recht en zachtheid, dat in de Pruisische regering
 zoo intrekend wordt in acht genomen. Men
 kan de Polen niet zonder verongelyking en
 eenig geweld geromaniseren; men wil hun niet
 neden het klagen geven. Daarenboven heeft
 men hun by het Weener Congres het behoud
 van nationaliteit toegezegd. Doch zoo men
 geheel in den zin der Poolen, vooral adelyke
 bevinding nageende, maar dit den afval der
 provincie met zekerheid voorbereiden. De
 nationaliteit bevorderen maekt natuur-
 lyk de anafhankelykheid met zich brengen.
 De Pruisische regering heeft gezegd, en
 het konde haast niet anders zyn af te
 maekt schromen een dier beginsels als grond
 slag van haar staal aan te nemen. Zy
 heeft de beide Polen ingevraagd; maar hier-
 door was al dadelijk de kens der ambt-
 nen, die alle Duitsch en Poolen maekten
 kennen, zeer beperkt, en de ambt-
 nen niet zeer goed. De strekking was meer
 Duitsch en de belofte eene vestigingswoord-
 ging werd niet vervuld; dit veroorzaakte
 eenige klagen; maar de men hoop, om
 de nationaliteit te zien herleven maekte
 juist, dat de adel zich tot de regering en de
 Duitschert begon te uygen; toen naar vyf ja-
 ren de koning om eeniffent naar het belofte
 de te voldaan, aan Polen, even als aan de
 andere provincien, eigene stenden gaf. Toen
 ontwaakten de oude herinneringen; de oude
 denkende Polen begonnen weder alle te
 hopen, en dadelijk deed de vergadering der

Stonden de overvloedige vorderingen, die een af-
 nae van Prinszen onmisbaar moesten maken,
 zoo als het intolant gebruik der Poolische
 taal in het Groothertogdom, het intolant
 van alle ambtenaren, die niet in het groot
 hertogdom geboren waren, het vermen van
 byzondere Poolische troepen met natie-
 naal uniform en met intolant Pool-
 sche officieren; de verwydering van alle
 andere troepen uit het Groothertogdom.
 Deze voorstellen konde de koning niet
 aannemen zonder merkelyk afstand te
 doen van Polen. Zy werden dus allen afge-
 slagen, en daarop is de graatide verstillen-
 ning en de verwydering tusschen de Polen
 en de Duitschers gevolgd. Deze byeenkom-
 ping der Staten heeft ons het tegenoverge-
 stelde bemerkt van hetgeen men bedachtte.
 Zy zyn twee maal vergaderd geweest en die
 jaar vande hurre derde byeenkomst moe-
 ten plaats hebben.

Langst menen, dat men den adel, die maar-
 al veel schulden had, vande hebben konne
 uitkoopen, en zich hebben laten verplaatsen
 in het koningryk, en dat men andere win-
 peld dit geselschap van Polen Duitsch had
 moeten maken. Dit mane inelligt naad-
 zaam en intraerlyk geweest, maar de
 halve maatregel van het Congres van
 tweenen stand zeer in den weg.

Zoo als nu de toestand is, laat zich moeilyk
 voornut zeggen, wat er van worden moet. In
 dien het koningryk Polen magt vryworden,

zullen de inwoners van Polen steeds hunkeren
 om daarby te komen en zy zullen door Prin-
 ten alleen niet geweld van wapenen kin-
 nen onderwerpen gehanden worden; iets dat
 niet met een blyvende toestand kan daar-
 stellen. Doch in dit geval is niet alleen
 het Groothertogdom in gevaar, maar ook
 de Provincie aan de Oost-Zee; want het
 Koninkryk Polen zich onttrekkelende
 maakt noodzakelyk Dantsig bezitten en
 afzet en tusschen voor zynen handel op
 de zee bekomen. Wordt Polen niet vrij,
 nu als voor het oogenblik dit niet waar-
 schynlyk is, dan vraagt men af het Rus-
 sich worden zal, nu dit gebaarde meer
 naar Polen geene andere taakmaat dan
 Duitsch te worden. Doch waarschynlyk
 het is het, dat zelfs anders dan deuk Paul
 teke taal en nationaliteit zullen voort-
 duren, en nog eens weder bovenop komen.
 In dit geval zijn de vragen slechts uitge-
 steld. Men verwacht hier, dat Polen dit
 maal weder onderdrukt zal worden, maar
 dat het niet zal toestaan. De laatste
 voorvallen zullen dan voor het Germa-
 nisme en de behaaren van Polen gunstig wer-
 ken. De adel zal niet met daar verblijven
 verklaring maar door de opofferingen der
 laatste tyden zyne zaaden grootendeels ver-
 liezen. Duitseke edelen zullen ze deukelyk
 niet koop, maar men zal ze verhoelen en al-

Het is eene byzondere moegelykheid voor de ont-
wikkeling en de beschaving, voor het gaansche maats-
schappelyke leven van een volk, wanneer het doorkomt
uit inwoners die van verschillende afkomst zijn en
verschillende talen spreken, terwijl niet wel meer uit
de twee bevolkingen eene ontstaat kan, zoo als, b.v.
in Engeland uit de Sakken en Noormannen in Engeland,
— of de eene zich verliezen en versmelten, zoo als dit
in vele landen heeft plaats gevonden. In de landen
door Slavonische volken bevolkt is deze versmelting,
ne nationaliteit der bevolking zeer algemeen:
Rusland heeft zyne Duitse, Finnische en Pool-
sche provincien, Boekenen heeft eene talryke Duit-
sche bevolking, in Hongaryen wonen de Slaven
Magyaren en Duitschers naast elkander. Het is
eene merkwaardige vraag voor de toekomstige ge-
schiedenis der beschaving, wat van die verschillende
eigenschappen der bevolkingen en der talen wor-
den zal. Waar de bestanddeelen zich ontrent
openbaar kan voorloopig althans een tweetalig volk
ontstaan: hier toe leidt het stelsel der Prinspske
regering in Polen, die moet ook in ons land heb-
ben plaats gevonden, indien België en Holland
vereenigd zouden worden. Wat zoude de invloed
zijn op het volkarakter indien het volk werke-
lijk talen in plaats van eene spraak?

383.
kleine kolonisten verkoopen, desmaals rekenen; op
die wyze bekoemt het land eene nieuwe Duit-
sche bevolking; en als het meer en meer de
overhand bekoemt, en de adel steeds zwakte-
ker wordt, is het te verwachten, dat in Polen een
deelyk de Duitse bevolking de overhand be-
koemt, en met haar de beschaving.

Men was het daaromtrent eens, dat het Poolse
volk intrekende aanleg heeft voor beschaving van
lichaam en geest, maar teneer dat het nog zeer te
rug gebleven is, waarvan vooral de lyf-eigenschap,
en het lastdijf leven van den adel schuld is.

De maatregel, om de boeren tot ryge lieden en
eigenaars van hun land te maken, is daarom
de grootste weldaad, die aan dit land konde
kerken worden. De adel zelf heeft er in het
voordeel by, want de boeren moeten voor hetgeen
hun taagsel is, wordt een jaarlyksche cyra aan
den heer betalen, en het is voor den heer veel
voordelliger zyn land door ryge lieden voor
dagloon te laten bebouwen, dan door lyf-
genen by hofsdiensken. Doch de adel is val-
strect nog niet zoo ver, om dit te kunnen inzien,
en beschouwt dit rygmaken der landlieden als
een inbreuk op zyne rechten. Dit blykt onderande-
ren uit de berispingen in de Kamers te Wan-
schan, waar men niet dat zeer weinige edelen op
de hoogte van verlichting staan, om voor de ry-
heid der landlieden gezind te zijn. De voorslag
die men daar gedaan heeft, om aan elken haer
vier morgen grond te geven, is eene begreepeling
voor andere landen, waar het land vruchtbaar,
de steden menigvuldig zijn en daardoor de afzet
voor de voortbrengsels gemakkelijk. In Polen
kan een landman met zyne familie van vier
morgen naamlyk eenige weke beftaan.

De regering heeft naar de edelen een inrigting
doorgesteld, die van het grootste belang is en vele
van hun noodtoestand heeft gered, namelijk een cre-
ditië kapitaal. De meeste edelen hadden vele schulden,
zij aan den geld van de joden, betaalden zeer
hooge renten, verachtten steeds meer en achteren,
en hunne goederen werden verwaarloosd en
brachten jaarlyks minder op. Uit de Creditië
kapitaal kan elk geleend bekomen een som ge-
lyk aan vyf twaalftal zynen landgoederen, en die
som kan niet worden teruggevorderd, maar hy
betaalt jaarlyks $5\frac{1}{2}$ procent renten, waarvan
een procent dient naar aflossing van het kapi-
taal; zoo dat na een bepaald getal jaren de
edelen hun goet weder geheel vrij heeft. Hi-
naar hy de $5\frac{1}{2}$ procent jaarlyks, niet betaalt
wordt hy geexcentueerd. Door deze inrigting
zyn de edellieden in staat gesteld, om zich van
de bezwarende schulden aan de joden te ontdoen,
om het nadeel te keeren te leggen, ten einde hun-
ne goederen in een betere staat van opbrengst
te doen geraken, en tenant om de noorschotten
aan hunne bueren te doen by gelegenheid der
afdeeling (separation) met hen. De noodzaak-
lykheid, om jaarlyks regelmatig de renten te beta-
len heeft ook eenige doen gevoelen dat zy niet
meer dan hun inkomen moesten resteren.

De opstand in Polen zal in de fortuinen der ede-
len in het groot hervat worden, groote omkering te
weegbrengen; zy zullen geheel hinnen staat zyn
hunne schulden, ook de $5\frac{1}{2}$ p. a. a. de Creditië
kapitaal te betalen, en vele goederen zullen dus in
andere handen komen.

Het behoort tot het Poolisch volksharakter, om
geen zyns op zake te stellen, en by de vrouwen, om
zich niet om huiskandje te bekommeren; dit is
in alle standen. Hier van daan komt het, dat men

Zeer veel inkomen heeft en twee schulden, het geel
wegwerpt, zich laat bedriegen door bedriegen,
en maar men geel schoude aan te wenden, dit
nalaat. Zoo is het huis of landgoed, maar de
edelman zich berispt opgehoofd, van mannelijk
en andere voorwerpen overduidelijk voorzien;
maar zyne andere gaederen worden temptige
heel niet onderhanden, en wat er in is laat
niet bederven af stelen; dit dunkt het dat
hy er eens zyn verblyf houdt.

De vorst Radzivil gaf hiernaar zelf het
voorbeeld; hy vertoende een inkomen van
80,000 Thalers, leefde op een whitteende in zyn
ontving met veel benalligheid vele gasten en
vegeelde uitstaakend goed de farmen van dals
en maaltijden; maar voor zyne knifelyke
inrichting hield hy geheel geen oordeel, betrekke
zyne schulden niet, liet zich naar de bresen
die hem wat levenden bedriegen, was dat zyne
knifelyke deambten ryk waren en hy geen ene
dijt had. Het was hem een anderzelyke last
hiernaar te spreken, en daarom leefde hy altijd
naast zander zich om zyne financien te be-
kammenen. Een der heeren verklaarde, dat hy
in een bakwinkel gemeest was, toen een seere-
taris der vorstin een fact voor haar kwam
vragen. De bakverkooper toonde het boek
maar verlangde dadelijk betaald te worden,
en toen de secretaris dit niet doen wilde, vroeg
de bakverkooper of hy, de secretaris, het dan op
zyne rekening hebben wilde, want dat hy wel
crediet had, maar de vorstin niet, dewyl hy nooit
betaalde. De secretaris meigde het fact voor
eigene rekening te ruopen, en de bakverkooper
gaf het niet. Dit was in alle winkels hetzelfde.

By de boeren is de onraadskandheid en liederlykheid in den hangsten graad. Na den oogst de, gint het lot en vroelyk leuen; dan gaat de boer dagelyks in de kuseg, barukt en verkwapt zoo lang hy koren heeft, datke brood in overvloed en drinkt met zyne vrienden naar het goed dat hy van de markte medebrengt. Op die wyse is zyn voorraad dourgaant met kerfmit reeds op; den begint de ellende; in plaats van brood eet hy nu aardappelen, en hy moet naar den heer boeren om te kunnen zaagen en om niet van gebrek om te komen per de valgen de angst daar is. De edellieden zyn hiermee niet antevreden, deroef hy op die wyse kome boeren in de volkomente onderwerping der handen. Deze verdorvene liederlyke landlieden hebben inderdaad geen andere toelaps tegen hangstmoed dan den heer, die hen beha, eet als zyn vle en kan daarom ook niet laat sterren. Zoo lang dus de lyfgeusfchap voort duurt, is daarin geene verbetering mogelyk, het denkbeeld van sparen kan by de boeren niet optkomen, wanneer alles wat hy heeft van den heer behaort. De boeren kunnen heel, gaau en de heer kan ze ook inegranden; zy ver, plaatsen niet ook sautys; maar dit veran, deert kunnen taekand niet, want zy kunnen niet mededenen. De boeren knechts en maagden zyn (waar nag niet het Prinsfuit recht bestoat) nul, kanten aan den grond gebonden; het is hun niet geoorloofd in een natuif doorp te gaan werken zonder taekemming van den heer.

De afdeeling heeft in de laatste jaren zeer taeg, namen; wel 300 dorpen zyn jaarlyks afgedeeld. Het zyn de jonge boeren, die in den koggdienst becha, ning ontrangen hebben, welke goede jonge boeren

Onderweg naar Polen naar Breslau heb ik
met mijn waerman, die een katholieke Duitser
was, veel over de Polen gesproken. Hy heeft mij
bereshtigd, wat ik er van vernomen had, ook om
trent het nog worden der baaren. Eenige, reeds
hy mij zeer welvarend geworden en nu
men hoort de maatregel der regering. Hy heeft
mij verhaalt van een, die op afdeeling had van
gedrangen tegen den wil van den heer. Hy had
toen dodelijk zijn land beter bekend en naar
zijn schapen beter verzorgd. In een tyd van
schaarste had hem zijn heer een aantal scha-
pen leentruand, omdat hy nog naeder had,
dat den heer ontbrak. Onder de schapen kwam
eene ziekte en daarna sterven de meeste
van den heer weinige van den heer, omdat
dese door vroegere goede behandeling beter
tegen de ziekte bestand waren. De heer deed
hem hierop een proces aan en betichtigde
hem dat hy de schapen had laten sterven.
Dit proces kostte den heer veel, het duurde
drie jaren; eindelijk ging hy zelf naar Ber-
lijn, hoewel hy geen woord Duitser kende. Eindelijk
won hy zijn proces, de heer moest een deel der
kosten betalen en de heer bleef in het bezit
van zijn goed en zijn schapen. Dese baar nu
naemde hoog de Pruisische regering; aan zul-
ke negtraandigheid, aan zulke gelegenheid om
zelfstandig en welvarend te worden wat onder
de Pruische regering naar een baar niet te denken.

Twee zonen van den Regierungsrath Wittmer
zijn stil mede naar Warschau gegaan, zeer tot
ongenoegen des nader, zoo heb ik van een reijgenaar gehoord.

387.
en eigenaarf wanden; de oude zijn meermal met te
verbeteren. Dit nieuw geslacht begint ook de
mildheid van de regering in te zien en kan de
ziek aan haar hechten, indien niet nog de taal
de overlevingen der nationaliteit, samtyd,
ook de godsdienstige vooroordeelen, derastig-
schen stelden. Die baaren, welke eigenaarf ge-
worden zijn, maar nu slechts hingschanden heb-
ben, dat hy bankraak gemaakt hebben, en nu
weber aan de genade van de heeren hebben, na-
ten overgeven, zijn zeer tegen de regering en zijn
thant meermal met de edellieden naar Wars-
chau gegaan.

Ontrent den staat van het onderwijs heeft
men mij nog het volgende medegedeeld. De
Lemnianen naar de meesters der lagere
scholen waaraan ik deren moesten het voor-
naamste gerien heb zijn vrij goed; en het ge-
tal der scholen neemt jaarlyks toe. Gymna-
sien zijn behalven hier nog te Lipsa en te Brown-
dorf; Realschulen zijn er nog niet; dit maakt
dat veel kinderen de Gymnasien bezoeken, die
niet naar de huize school konden zijn. In de
lagere klaffen van de Gymnasien wordt het on-
derwijs Poolsch en Duitsch gegeven; in de twee hoog-
ste enkel Duitsch; hetgeen toch ook dikwijls
zwakheid heeft. Op het Gymnasium in Polen
waren naar evenredigheid de meeste Poolse
knechtelingen. Het getal naar alle de knechtelin-
gen heeft reeds tot 400 bevestigd; in den laat-
sten tyd beliep het nog 300; daaronder waren
ongeveer 200 Polen en van die de helft edelen.
Er zijn ongeveer 60 van de knechtelingen naar
Warschau gegaan, daaronder zijn enkele Duit-
sche die in Polen geboren zijn. Dit getal van 60
is groot als men bedenkt dat dese knechtelingen

Ik heb dezer dagen hier veel over de Cholera +
hooren spreken; men is zeer beducht, dat zy
hier komt. Raemel deze ziekte reeds tot nu
by de grenzen gekomen is, hoewel men nog niet
naauwkeuring te maken heeft waar aard is en door
welke middelen men hare verspreiding kan verhinderen.
Deskundigen zeggen dat zy epidemisch en
contagieus maar niet minder dan de eigentlijke
pest of gele koortz; daaromtoen twyfelt men of zy niet
even als die twee ziekten laat afschieten. Zy maken
soms tijdt sprongen die doen vermoeden dat de
lucht ze doet voortgaan en dat zy de richting
van den wind volgt. Anderen meenen opgemerkte
te hebben, dat zy den stroom der rivieren volgt,
en vermoeden dat zy Phant niet schadelijk is,
maar dat naar de lagere landen des Tweeds
tel zal voortgaan. Sommigen meenen, dat zy
magnetischen en anderen invloed der aarde volgt,
en in betrekking staat met de aardbevingen.

De Pruisische regering is zeer besluiteloos geweest
omtrent de voorbehoudingsmaatregelen. De Hr. von
Pirch, de de Oostenryksche insigtingen op de Turkische
grenzen gezien en betrekken heeft zende my, dat men
niet hieruit voortslagen bevoent naar Berlyn
gezonden heeft, waarop men een besluit vernam.
Om een volkomen Cordon te trekken. Zende hier een
talryk leger nodig zijn derge de grenzen overal open
zijn, en derge de inwoners te doen en te omvallen,
handt men om het gerader in te zien en de afsluiting
te bevestigen. Denkelyk zal men der maatregelen
niet, dat men alle wegen kerst en tusschen beide canalle
vrie laat heen en weder patrouilleren. Toch is te ver-
zen dat dit de gemeenschap niet volkomen zal af-
sluiten, en dat menschen en goederen toch zullen bin-
nenkomen, en wellicht de ziekte aanbrengen.

nag zoo jong waren; ook zijn er mede gegaan die
slechts 13 en veertien jaren oud waren, en van die
zijn sommige reeds getrouwd of getrouwd.

Twee der onderwijzers zijn ook mede gegaan.

Onder de invigingen van onderwijs moet ook nog
gerekend worden het katholiek Seminarium voor
de geestelijken. Ook hiervan zijn vele knechten
naar Warschau gegaan.

+ Te voren hebben de Jesuiten zich van het onder-
wijs volkomen meester gemaakt; zy hebben alle
bestaande invigingen, die van de Universiteit
van Cracau plagten uit te gaan onderdrukt en
vernietigd. Hun invloed is zeer schadelijk ge-
meest, zoo als overal; zy hebben naar de beke-
ring der lagere standen niets gedaan, maar veel
tot verduwing af bekeering der protestanten,
zoo dat in veel dorpen waar deze plagten een
kerk te hebben, thans niet een protestant meer
gezonden wordt. Deze onverschroomdheid
is overigens niet in het Poolsch karakter over-
gegaan en zy is niet de Jesuiten weder verduwen.
Het volk is te lichtvaardig om dweepend en
onverschroomd te zijn. De aadl heeft niet
al het opperslachtig Fransch dweepen aangenomen,
en bekommert zich weinig om de geestelijken,
de baaren hebben de gewone bygelovigheid, maar
zy hebben weinig eerbied voor de priester. By
het volk betekent hetwelke waard Duitsche
en protestant en zoo er haat of meent in de
staat is dit tegen den Duitschen als vreesdeling
niet als ketter. En zijn Poolsche protestanten
maar weinig in Polen, ook Duitsche katho-
liken; deze vindt men veel op de Silezische gren-
zen.

Omtrent den opstand in Polen heeft men my alge-
meen gezegd, dat die niet uitgesproken is ten zwa-

ze van een groote verzameling; maar daar
 een kleine aanleiding, namelijk ontevredenheid
 en ineenstrammigheid van eenige jonge lieden
 der militaire school; en dat de voornaamste per-
 sonen lang in twyfel zyn geweest of zij zich naar
 af tegen dezen onbescheiden en gewaagden stap van
 den verkleeren en den opstand ondernemen of niet.
 Indien Constantijn een man van gelid en maas-
 gemeest moere, zoudde hy nog den deuren, dog alle
 hebben kunnen herstellen, de meeste troepen
 waren hem nog getrouw; de aanzienlykste
 Pater verlampten, dat hy in Warschau kwam,
 dat men eenigen, die zich getoond hadden, liet
 ontkomen en dat het voorgevallene niet als een
 opstand beschouwd wierde. Eerst toen deze po-
 gingen mislukte waren en men de invloed der
 Russen meende te verliezen te hebben, werd alge-
 meen het besluit genomen, om een algemeen
 opstand te wagen. Toen begon een va-
 menzaming te intaken, die reeds reeds vele
 jaren bestond en die zeer algemeen was. De Po-
 len hadden zich namelijk onder zich plegtig ver-
 bonden, om zoodra de gelegenheid zich zoude
 aanbieden, met hun leven en hun vermogen
 naar de onafhankelykheid op te komen. Van
 die verzameling zyn de aanwysbare
 bewyzen voorhanden; ook was de Pruisische
 regering daaraan reeds te voren onderwys.
 De jonge lieden op de scholen, vooral aan de
 universiteiten behoorden algemeen tot deze
 verzameling. Een der Onderwyzers aan het
 Gymnasium heeft dit aubewimpeld aan zyne an-
 genoten verklaard; hy was een braaf man en was
 allen bevestigd, hy gaf onderwijs in den godsdienst.
 Het deed hem zeer leed, nalgens zyne eigene ver-
 kla-

x De geestdrift naaral by den adel is zeer groot
zoo veel in het Grootkroonland als in het ko-
ningryk; byna geen jong mensch is terug-
gebleven, en in geest heeft men al het mogelijkste
opgeofferd. Een voorbeeld hiervan zag ik tussch
ik hier was. Eene gravin Skorzewski, van
eene der eerste families in het Grootkroonland,
een meisje van 25 jaar, was alleen naar Wars-
chau gegaan, om aan haren broeder, die daar
by het Lager Mand en aan de andere Polen geld
te brengen. Zy kwam terug terwijl ik hier was,
en nam haar intrek in dezelfde herberg. Zy had
zoo weinig geld overgehouden, dat de paarden
maar half genoeg naeder bekwaamen, en zy het
geld aan den ruard moest schuldig blyven;
haar koetsier zag er uit als een bedelaar.
Dit alles vergat zy als ze van de overminningen
der Polen sprak. Zy was niet mooi.

390.
ning, dat hy ^{zich} naar de opstandelingen begeren moest;
maar hy had zich niet als verbonden aan by de
eerste oproeping te verschynen, en hiernaas handte
hy zich nu niet onttrekken. In diezelfde ver-
gelyking waren byna alle edelen.

x Onvergeet zyn de omstandigheden van den
opstand naar waarheid verhaald in het laatste
getiteld Polen Befreiungswache; dit is my
door verschiedene personen verhaald.

Het getal dergenen die uit het Grootkroonland
naar Warschau gegaan zyn wordt opgegeven
6000 te bedragen. Tusschen men de jonge lie-
den der landwehr niet had weggelaten,
zoude dit getal veel grooter zyn, wat men
ook in Berlyn daarnaan mag zeggen. Ik her-
inner my, dat ik daar vele lieden die meende
zeer goed onderricht te zyn, onder anderen den
koning Willem, het hooren bemerken, dat de ge-
zindheid der inwoners van het Grootkroon-
land Polen zeer goed was, dat men daar niet
te vrezen had. De maatregelen van voorzorg,
die de regering nam werden zeer afgekeurd;
tien duizend man waren genoeg, om alle
mogelyke voorvallen af te keeren; zoo sprak
men. Hier op de plaats heb ik my volkomen
van het tegendeel overtuigd; de gezindheid is
ganssch Poolisch, en dat men rustig gebleven is
en nog blyft moet alleen aan de maatregelen
der regering worden toegetrokken. Men heeft
toen het nog tyd was de landwehr opgeroepen
en dadelijk naar het wapen laten omtrekken;
dit was wel geschikt om het wantrouwen te
doen blyken, maar dit was minder gewenst,
lyk dan de gelegenheid om het wantrouwen te
zien vermenigvuldigen daar te laten. Zoo men my ge-

Het is de Generaal Röder, een man van 70 jaren welke alle deze krachtige maatregelen genomen heeft.

He heeft mij gezegd dat onze koning drie groten gaederen in het Groothertogdom bezit, waaraan het minste wel twintig duizend Thalers jaarlijks opbrengt. Tot mijn bedruivenen volgde men er by dat die gaederen behoorden tot degenen waar de dier, men het strengste en hardste behandeld worden. De bestuurder had zelfs geweigard het navergehoorene tot onderhand der schalen by te dragen, zoo dat het gezegt een roofzinnig Interimistieum heeft moeten vaststellen, dat is eene torn die betaald moet worden zoo lang als men het niet eent is. In het algemeen, zegt men, is het niet goed welke gaederen te bezitten wanneer men niet af waant. Onze koning draat deze needt voor 1814.

391.
Zegde heeft maar en, toen de tyding van de overneming in Warschau kwam meining garmiden in Posen. (1000 man) De Duitchers waren in groot vrees dat hier ook onlusten konden uitbarsten; maar de bevelvoerende officier liet zonder dreilen op alle plaatsen kanonnen stellen, waarbij steeds brandende lanten geneeld waren. In aller gel kunden toen andere traepen en toen maakte men de naarloopige bevestiging waaraan ik needt gesproken heb. Het is die overtuigende taal der kanonnen, en geestrijke de dankbaarheid der inwoners voor de weldaden, die zy van de regering genoten hebben, waaraan Posen en het gehele Groothertogdom in rust gelle, van zyn. x

Het is hier, zoo my de heeren, met welke ik in verhouding geweest ben, gezegd hebben, met welke naam voor Duitcheit. Zy worden daar de Polen slecht aangezien en zelfs vindt geene eendheid onder de Duitchers plaats. Zy die by de derde invijting geplaatst zijn waren meermalen langer hier en werden door hunne verdiensten geplaatst, omdat men geen anderen had, die de twee talen kenden. Sedert komen nu van tyd tot tyd uit Berlyn ambtenaren van meer verdiensten, die zich op het Pools hebben toegelegd en dit nog doen. Deze zijn by de vragers aangestelden slecht aangezien, omdat die met hunne middelmatigheid by deze mededinging verlazen. Hierdoor heeft eene verdelheid zelf onder de Duitchers tusschen oude en nieuwe ambtenaren plaats. Dit is niet zonder introuding, want deren arond traf ik ook de en nieuwe ambtenaren. by elkander aan.

Byna alle, die ik gesproken heb, ook de militairen, verlangen naar slecht geplaatst te worden.

Vrijdag 6 mei. Hedon was het marktdag; in de ochtend op de oude markt, in de aanliggende straten, op de nieuwe markt en andere plaatsen verzamelen en komen naar het Landvolk en de stude-lingen. In het oog loopend is het verschil van de onderscheidene natien. De Polen zien en meestal armlyk en verwaarloosd uit; over hunne lakense jassen of binnse hebben zy schuypapieren of vulte witte linnen overrokken, zy dragen rode of blaauwe lakense mutsen met bont omzet; hunne vrouwen zyn meestal met blote voeten of laarzen. De Duitschers of Bambergers zyn gaeder en zindelijk gekleed, met haarden op en de vrouwen met witte kousen. Welke Baker, naar worden byna intilrentend door Bambergsche vrouwen. Een markt gebragt; groen, groenten en vele andere waren door Polen en Duitschers. Het handelen gaat wan-derbaer in de twee talen doorheen; ik hoorde een heftige stryd van eene Poolse vrouw tegen een Duitse meisje dat haar niet ver-stand en dus niet antwoorden kon. Deze herhaalde, "Ik verstaake niets" en dit roede haar de Poolse met bitterheid na en sprak daarby alle ontfandspaan. Zy wande niet ook tot my, maar ik behoorde ook tot de "Ik verstaake niets" en kon niet beoordeelen wie gelyk had.

* Ik deed vervolgens eene wandeling buiten de stad. Ik kwam voorby het Schaeffhaus, hetgeen de Palenar binnst tot vermaak en aefning dient. Na Pinksteren wordt hier naar den vogel geteld. Ten en wordt de koning met een goeden hek.

Als de Polen elkander ontmoeten zeggen zy + "Hy zy gevraet Jezus Christus" - het antwoord is "voor eenwig". Alleen die meer met de Duit- schers bekend zyn zeggen "Goeden dag" (Dahin gahere).

Omtrent de uitspraak der namen heeft men my gezegd dat C altyd wordt uitgesproken als in het Duitsh z; - L als sch; - Ch als thch.

Als volktgebruik heeft men mij gezegd dat by de Polen alle overeenkomsten gesloten worden met luit jar; dan komen alle lieden van het land, die eenen koop, een huus enz te sluiten hebben, naar Polen; de stad is driegend vol, vermakten van allerlei aard het den plaats; maar een eigentlijke mis of jaarmarkt is het niet.

Ik hoor hier overal een groot aantal nach tegalen, meer, denkt mij, dan in andere landen.

Ik zag er vele naar de markt terugkomen met hunne wagenen en vier goede paarden, veel beter dan die der Polen welke ik ook ontmoetede. Men zag duidelyk uit het gehele voorkomen den afstand tuschen rijke lieden en lyfpeiden.

393.
omhangen plegtig door de stad geleid. De jaden mogen hieraan geen deel nemen, en zelf want niet men by dien optocht een goed antw is de gewoonte, dat de jongens hem met stokken slaan.

Deze streek naby de stad en zelf een gedeelte der stad was overladen om sereu tyd overstroand, dit heeft zeven en twintig dagen geduurd. Polen is in het algemeen aan overstromingen blootgesteld; het land is doorgaand vlak en laag en doortreden van maaassen.

Ik ging naar Eichwald of Louisenhagen, een klein landhuis van een vorst Radziwil, sedert acht jaren in een mooi eikenberg aangelegd. Het wordt van de stadelingen veel bezocht, ook is de ligging in het het geboonte zeer mooi, maar by nacht is weder wat laag. Voor een paar jaren heeft de vorstin Radziwil hier aan den koning een bal gegeven het gebouwt en de aanleg zijn onbedruind en worden naar Paalsche gewoonte verwaarloofd. Het ligt aan een weg naar Hof en Lipsa.

Ik ging om van dezen weg recht af naar Jampow een dorp van Bamberger. Dit is geheel Duitsh. De inwoners hebben de kleding taal, gewoonte, ook de wyze van landbouwen behouden, zoo als die in de streek van Bamberg voor 80 jaren waren en nagenoeg nog zijn. Zy zijn welhabend en spaarzaam. Een heeft een huis, een schuur, een koe en paarde stal, en ruygnetal. Deze gebouwen zijn niet schoon, maar voor Polen zijn zij intrekend goed. Deze kolonisten zijn altyd rijke boeren geweest; zy zijn grove kathaliken. Ik kwam terug door een ander Bamberger dorp, Tinterwilde. In alle deze dorpen wa

den militairen.

Dezen namiddag ging by den voorman, de-
zag waegen paarden en knesht, en daar my die
wel bevelen, kwam ik ontrent de reis naar Breg-
lau overeen voor Zelfien Tholers.

Ik bezocht den heer en mevrouw Trentini en
trof daar de Frau' Regieringsrathin Klüß
aan. Ik heb nog al veel gepraat over Polen
en het leven der Duitschen, alhier. Ook deze
lieden verlangen naar elkest verplaatsing te
worden. Het leven onder de Polen die de Duit-
scheit haten is onaangenaam. Het verschil
van volksharakter schijnt zelfs alle taenade-
ring te verhinderen. Zoo men zegt naar de
overeenstemming tusschen de Russen en Po-
len veel eer mogelijk gemaakt.

Er is hier een prediker, afgezonden van de
Engelsche Sociëit om de joden te bekeeren,
hy is een Duitseher, maar zyne vrouw is een
Engelsche en verstaat hier niemand. Hy pre-
dikt alle zaturdagen, en bewyzt voor de joden
uit het oude testament, dat de messias reeds
gekomen is. Mijn Israëlitische landman had
my reeds daarvan verhaald, en had my ge-
zegt, dat het wel mooi was om te hooren,
maar dat hy de joden niet konde overtuigen,
alleen eenige arme joden hebben zich laten
dopen om in hunnen nood geholpen te wor-
den; maar een gedoopte jood, zeide hy is
ook niet in aanzien. Deze dames zeiden
my ook dat de Christenen meer deel ne-
men aan deze preken dan de joden, en dat
deze poging tot bekeering samenhangt
met de lichte der heiligen die in Berlyn,
Walle, Breslau en ook hier zich onderscheiden,
en waaraan de heer Rappard in Pirm

een voornaam voorstander is. Daar de joden
 zoo verstoort zijn, zal de zendelingsprediker spae-
 dig weder weggaan. Een paar rijke bankiers zijn
 christen geworden niet door het prediken,
 maar even als in Berlyn uit mode; deze is
 veel krachtiger dan de bewyzen uit het oude
 testament.

Ik bezocht de Bibliotheek van den Graaf
 Radzinski, die sagelyk van 5 tot 8 uur
 open is en die met het paleis na den dood van
 den graaf het eigendom van de stad wordt.
 Zy bestaat in 20,000 boekdeelen in drie zalen
 met veel order geplaatst. Ik vond in de
 bibliothekarif een beschreef en melander
 rieht man, vol liefde voor zijn vaderland
 Polen. Voor de oude letteren en eenige an-
 dere natken is de verzameling tamelyk
 volledig. Men weet my den eersten Poolchen
 bybel, in 1560 te Brzeselitski georuk;
 die is hervormd of helvetisch, zoo als de Polen
 het noemen. Hy heeft my nog eenige andere
 werken getoond vooral die op Polen betrek-
 king hadden. Er zijn vry goede Cataloguspen,
 alphabetisch en wetenschappelyk.

Achter het paleis laat de broeder van een
 graaf eene gallery bouwen bestemd voor
 eene verzameling van schilderzen; beide
 zullen ook aan de stad gelegekeerd worden.
 Dit zijn uitstekende voorbeelden van mild-
 heid.

Ik ging nog by den heer Prof. Muller en
 trof daar een jong geneesheer. Wy praten
 over allerlei onderwerpen, byzonder over
 dit land, dat ik nu na myn kort bezoek
 denk te verlaten. Ik heb in den heer Muller en
 zyne vrouw zeer vriendelyke, gastvrye lieden

Het vee ligt in Polen ook veel van de koude, x
want de boeren onderhouden de stal en het
dak zoo slecht dat het vee vaak als of het vee
onder den bloken hemel stond. Hierdoor kun-
nen deze lieden nimmer goed vee hebben.

396.
gevonden; zij verdrongen mij op nieuw om den
avond te blyven, dat ik toch niet aannam. Ik
ging naar huis om mij voor de reis van den vol-
genden dag voor te bereiden.

Zaterdag 4 mei, om half vijf heb ik Polen verlaten.
Het weder was helder maar spoedig begon het te
regenen. Het regen het regen den middag voort en
door een scherpe zuiden wind gevolgd werd. Dit valt
te meer hard omdat de vorige dagen zacht en
schoon waren.

Wij passeerden een paar dorpjes, reden voort een
moai vikenstreek en kwamen om half negen te
Radziewo. Hier zag ik een echt Poolse kerker; men
verstaand geen woord Duitsch. Het huis was in
twee vertrekken afgedaald een voor de menschen
en een voor het vee, de gemiddelen en de kleine vee-
tuig bij de menschen. In vele boerenhuizen, zegt
men mij bestaat zelfs deze afdeeling niet. Men
leeft hier geene kachels: in den haak van het vee-
vertrek is de bakoven en daaronder een open
schroefsteen. Dit maakt dat de Poolse boeren
in den winter veel van de koude lyden; want
eenig hout op die wijze gebrand verwarmt in
het geheel niet het vertrek. De familie was zeer
talryk, alle die morsige kinderen met blote voe-
ten ontvingen hun onthijt, staande in een
stuk zwart brood met een stukje boter, maar
zonder drinken; zij aten dit gretig op en speet
den vrolyk; doch de raauw lag niet te led en
het eenige woord dat ik uit het gesprek der
moeder konde verstaan was geboen, maar
uit ik begreep, dat hy de kaorts had. Ik liet
door mijn naarnamen vragen of er geen school
in dit dorp was; de vrouw zeide neen en schoot
het gewis daarvan te begrypen. Zoo groeyen
dan alle deze jonge Polen op zonder iets te leeren.

Het eenige, wat men in Zulk een^(doort) kerkerf behouden
kan is slecht brood en avondappelsap.

Ma merk hier op het land even als te Mesevitz en
elk in Polen op, dat de landeigenbommen niet
door slaten of hekken afgescheiden zyn maar
door kleine heuseltjes van zaden of van de
die als grentmerken zyn daar gesteld. Hetzelfde
heb ik in Hongaryen gezien.

Ik heb ondersocht of een ander gebruik dat ik
in Hongaryen opgemerkt heb ook in Polen plaats
heeft, namelijk dat men het graan, om het te
bewaren in den grond graaft. Mijn waarnemer, die
het land goed kent, zegt dat dit in gansch Polen
niet geschiedt. De daar heemaart zyn graan in kye
schuur of op het veld; zyn voorraad is daar
enkele kleen en duurt kort, de heer heeft
grootte schuren. Het land is evenwel zynlyk te
laag en te vruchtig, om koren in den grond te be-
wasen.

Tuy reden door een groot maatschap en door
eenige kleine dorpen. Men ziet weinig menschen
de dorpen zyn ontrakt door dat de landeigenen
naar Pruisen of en vele inwoners naar Turan
schan gegaan zyn. Enige huren kye gaafte
verlaten.

Om half twaalf kwamen wy te Ovrin, een
kleine lichte stad met twee parochiale kerken,
en een houten Synagoge. En had by myne
aankomst zoo even een plaatsheid by de Pruis-
ische troepen plaats gehad; het gansche corps had
in het open veld het nachtmal genoten en de
redprediker had, zoo men my zeide, by zere ge-
legenheid een treffende aanspraak gedaan. Het
leed my leed, dat ik niet niet wat vroeger daar aan
gekomen. Het weder was naar de pligtigheid niet
gunstig geweest.

Eene herberg was zoo vol officiezen, dat er waer-
ing geen plaats was; de tweede was een waerdeel
niet maatschappelyk; het was my byna niet mogelijk
iets te eten, haerwel de honger my oreef. Het ge-
zelschap was zoo als Walter Scott het nu en
dan beschryft; het was even als de waerd Duitse,
maar Pueluk konde het niet slachter zyn; het
bestond uit eenige Engelen handelaarf met lang
zwezen, een koopman in citraenen, een Indisch
eenige landlooper, zoo het seker, en handelen
kerf. Hunne gesprekken, hunne complimenten,
ten aen de twee meisjes in het huis, behoorden
tot de laagste soort van gemeenheid en leeder-
lykheid. De brankewyn maakte hen steeds le-
diger. Een klein mannetje had zich reeds niet
gedronken, en terwyl hy van kaart en dronke-
schap niet meer overleind konde staan, zong
hy nog en naemde zich, dat hy, een Schmeitser
Bier, allen in een zak en onder de tafel konde
drinken. Men ziet in zulk een kraeg de men-
schen niet van een te huane zyde, en is wel
hier en daar iets grappigs in den onzin en
de onkeligheid oorer gesprekken, en het is niet
geheel wonder belang, het maatschappelyke te-
ven ook op dezen lagen trap waer te nemen,
maar met dit alles was ik toch zeer tevreden
de herberg van Cyrim te verlaten; en in de
wensel der waardin: "Betinken Sie und bald
wieder" konde ik niet wel instemmen.

Om een uur deed ik af en om drie uren
kwam ik te Dalzig, een kleine stad aan een
meertje gelegen. Het land is niet meer zoo vlak
maar golfend en nu het dag nu en dan
aanafenaam. Is is te Dalzig een groote
Praktdag.
Wij hielden nog wat stil in het dorp Gornorrek,

Als een kleine trek van nationale littérè mekte +
ik op, dat de beeltenis van Colsiusko naast die
van Chabonne hing.

De priester sprak Duitsch.

hier was het in de herberg wat minder marigand
er was geen gezelschap; ik konde wat brood
en vleesch met knaap gebruiken.

* Om zes uren kwam ik in het klooster te
Gostyn aan. De heer luitenant van Pirck, die
by het opmeten van dit land hier eenigen tyd
heeft doorgebracht, had my een brief gezonden
aan den Proost Dominikowski en by afwe-
zigheid aan den Pater Groblewicz. By myne
aankomst vond ik niemand die Duitsch ver-
stond, doch een paar bedelende jongens, naïd,
zakelyke menfelen op de bafpaccour van een
klooster, vielen my oadelyk aan.

Men bragt my naar de kamer van den
Proost, dien ik bezig vond met kaenaken en
brieven te lezen en eene kaart van Polen voor-
zicht had. Hy zag my vreemd aan, las aan,
leuchtig een brief van aandereling en was
taen zeer belooft. Myn goet werd in eene
kamer gebracht, die my tot verbliff werd aan-
gemerk, en de Proost hield zich onafgebro-
ken met my bezig. Hy bragt my in de kerk
die groot en mooi is met een dome naon
Italiannifchen styl. En zyn vier fchilderijen
van eenen mefter in Dneffen, Arnold, die
onlangs gefparren is, zy fteilen voor: Maria
en Johannes van Nepomne; — Carol van
Baronico, — Barbarea, en den droom van
Joseph. Er is in deze ftukken veel indruk-
king en ik konde te ander de deffe der levende
fchilderf fteilen.

De bewoners van dit klooster zyn geen mon-
niken, maar wereldlyke geestelyken, die geene
klooster gelofte daen; de bekebruederf zyn
ganslyk vry; zy kunnen kaenfaan en trouwen.

In manen thant 14 geestelijken en 3 lekenbroeders.

Het klooster is gebouwd van 1696 tot 1698. De stichting was de laatste afstammeling der familie Konarszowski, gehuwd met een graaf Michalski. De zaden behoren nog aan deze familie die zeer talrijk is. Zy zijn eigentlijk maar tydelijk aan het klooster verbonden en kunnen alle drie jaren door de familie Michalski worden teruggenomen. Dit is de oorzaak waarom dit klooster niet, zoo als andere, is opgeheven en de zaden van den Staat aangekocht.

De sacristie was ook zeer fraai; maar zy draeg zoo veel als de kerk en het klooster de sporen van verniel. De regen was op vele plaatsen door dak en gemelnen gekomen. In de schoone kerk der kerk waren vele beelden.

De Proost heeft my ook de gemelnen onsen de kerk, maar de leden der familie Michalski en de Paters met het klooster worden bygezet.

Ik ontving vervolgend in het rectorium myn avonden bestaande uit gort met eger, loof; dit was hetzelfde dat de porters bekomen hadden; hunne avondmaaltijd was reeds afgevoerd; die heeft plaats om half zes; hun middageten is om elf uur. Overigens vragen zy den dag niet byzonder vraag aan: hunne eerste godsdienst is om zonen enen.

Men maakte my een goed punt van hant, dat by het gort weder keer narknickend was. De Proost bleef tot by negen uren met my praten, en daarna gaf ik my spoedig ter rust.

Zondag 8 mei. Ik stond reeds tydig op; het was my zeer vreemd in een klooster te ontwaken; het was ik niet in een cel, maar in een vrij groote kamer gemeenteld met een tafel, een canapee, twee stoelen en myn bed; er was tegelyk een open

Schwarsteen en een kachel. Een kleine jongen,
die geen woord Duitsch verstand heeft, riep
het avondt een. groote fles met goed bier ge-
kraft; dezen morgen heeft hy my meken en
vervolgent kaffy met boterkannen. Ik ont-
maakte melkna weder den Proost, met wien ik
nogmaals in de kerk ging en vervolgens nog
wat sprak. Hy nadigde my zeer na te bly-
ven, en althant het middageten af te wachten,
hetgeen hy my zeide, dat beter zyn vande dan
het avondeten van den vorigen dag. Hy reis-
plan gedongde niet zyne intodiging aan te nemen
zoo dat ik om half twee vertrok.

Het klooster heeft op my geen aengenaemen in-
druk gemaakt, het was zeer treurig, en ik
konde niet zonder schrik denken aan een lang
verblyf in het eenzaam gebouw, in een vlak land
gelegen, zonder iets dat de afgescheidenheid ver-
goedt. Het was toch ook nog treurig door den
staat van verval en het gebrek aan zindelyk-
heid, die men in kerk en klooster zoo duidelijk
waarnam. De portier heb ik alleen in de gangen
en gisterenavond in de kerk gezien, elk kanner
woont in zyn vertrek. De kanner van den
proost was met en met goede meubels, toch van
der meeste nootien; daar waren ook boeken en land-
kavotten. Ik heb my over het onthaal en de beleef-
heid van den Proost te bevaemen. In zyne gesprek-
ken was hy blykbaar gehinderd door het verschil der
tusschen onze wyze van tien hande plaats vinden;
ik nam my ook in acht, om hem geen aanstaal
te geven. Hy kwam my voor geen man van
groote kundigheden te zyn, zyn interlyk was
zonder waardigheid maar ook zonder eenige aan-

matiging. Hy was wel belangstelling in den oorlog der Polen, van de familie Mitroilski, in wien Kloss, ter hy zich bevond stonden niet drie, zoo als de gewoonte had, maar nog veel meer by het leger. Hy wilde toch niet tegen de Pruisische regering zeggen, maar de oorlog in Polen, zeide hy, was niet tegen den koning van Pruisen. Het Belgie was hy in briefwisseling en hy zeide, dat hy alles ontving wat daar uitkwam; zyne belangstelling was niet twyfelachtig, maar hy was zeer voorzigtig, en als of hy nood te veel gezegd had, hernette hy op eens dat hy het gedrag van Laffa zeer bewoond had. Het was ditzelfde, dat ook hier in het klooster de politiek een hoofdonderwerp was inaarneede men zich bezig hield.

Ik begaf mij nu naar het steepe, dat ik nog niet gezien had. Het draagt de blyken van Poolse nalatigheid; naar vele jaren is het gedeeltelyk afgebrand; eenige huizen zijn nog goed herbouwd, maar vele andere liggen nog in puinhoopen; steenen liggen alomtegenwoordig verspreid; de markt is zoo ongelijk, dat de nezen van den laatste markt meer dan de helft onder meken gesteld had. Hierdoor waren de goederen, die men te koop had aangehaagd de kraamen en de menschen ineenward ooreen geplaatst op die gadeallen welke droog gedroeven was. De Polen getrouwen zich liever by voortdurende disorde dan eens de moeite te nemen de markt gelijk te maken en afloop naar het water aan te brengen. Ik zag hier nu de volksdracht in de zondagskleding: de boeren met hunne schapevellen, de wol naar binnen, sommige met gekleurde slaan en gestikt en met witte

489.
linnen jafan als ze geen pellen draagen, de andere
kleding van blaauw laken, blaauwe en rode
mutsen met donk en ruwe laarzen. Lange
blinkende haren en knoerels bekoren mede tot
de volkdracht. De vrouwen draegen blaauwe
of groene lakenze jakken, katene rokken,
kleine witte mutsen lanttyt met goud
gefticht en bante daeken daarover. De men-
nen zeiden er rustig maar ongefelyt int
de vrouwen waren te plomp om meer te
zyn.

Het land is hier vruchtbaar, maar zeer
melatig bebouwd.

Om noon enen kwam ik te Krobien een
kleine vrij netle stad. Hier zag ik ook de
lieden in hunne zandafkleeding, weinig
verschillend van die te Goltzen; er waren
toch reeds veel Dintkerf onder, die zich
anderaanderen door hoeden met paarmere-
nen of verferzels van klaterpand opgetouw-
den kennen. In de kerkhof was reeds
wat meer zindelykheid.

Het land bleef nog vlak, er was nu en dan
gaede weide en vrij goed rundvee.

Om 12 noon kwamen wy te Sarnamo, een
andere kleine stad, maar eenige gaede lin-
zen waren, en waar alles het voorkomen
van welken had. Onderweg was ik even
ingefloopen, terwijl niet myn haed mit den
wasen; ik ging nog een eind terug, maar
vond hem niet weder. Men zande my, dat
een Pool hem gewet niet kereft zande bron-
zen; ik moest my dus dit klein verlies ge-
troosten. Na een sober middagmaal te Sar-
nomo genomen te hebben vervolgde ik mynen
weg.

Ik bespeurde ik duidelyk, dat ik de grenzen naar
Sileziën naderde; de orde, de zindelijkheid en de
goede landbouw namen steeds toe met de
Duitsche bevolking, alles dekwam een en
des voortkomen. Ik liet Raminz rechts liggen,
kwam door een paar kleine dorpjes, en
daarna door een mastbosch. Het zaaiel
deed my hier levendig gewaard worden welke
gelijkheid er is tusschen Reilengangen en
nagen boomen: ik was ingeslopen, en
ontwaakte pas juist toen ik langs een
rei grante, regelmatig geplante mastboomen
voorbijreed; - de eerste indruk was voor my
vermaakende die van een prachtig gebouw
met schoone tuinen.

Ik verliet ik Pallen en kwam in Sileziën,
nabij van mynen kleinen togt in het
Savonische land, maar zonder lust, om
dien te hervatten.

Ik passeerde de dorpen Corlaan en Schütz
en kwam, om 5 uren te Traakenberg, een
net stadje van ongeveer 1200 inwoners.
Naby het stadje is het slot van den vorst Hatt-
feld, dat ik bezigtigde; het is groot en nog
al mooi, maar men bemerkte dat het reeds
door den vorst verwaand wordt. De tegen-
woordige is nog zeer jong; zijn vader, wel-
ker gezant in Nederland en in Keulen is voor
eenigen tyd gestorven. Uitstekend goed en
uitgestrekt is de jacht en daarvoor komt de
edele bezitter gewoonlyk herwaart.
By het intreden der stad zag ik eens kleine
wandeling aangelegd naby het Schützenhaus;
die is een paar dagen ^(in de week) bestemd voor de leden
van het gezelschap, dat ze heeft laten aanleggen.

407.
en alle de andere dagen naar het predik. De
plaats was te naven tot land; - jaarlykt worde
nog met bygeplant tot uitbreiding en ver-
fraaging derer wandeling. Dit zyn neest
blyken naar eene beschaving, die in Polen
nog geheel ontbreekt.

Ik need nog naar Praunfritz een dergelyk
stadje, waas ik met het vallen naar den avond
aankwam. Fraichenberg en Praunfritz
met nog eenige dorpen maken een vorsten-
dom uit dat aan de familie van Hatt-
feld behoort en vorstelyk Gerecht en
Cancellari heeft; maar ander Prinselijke Kung-
heid staat. Het belangryste van dit vorsten-
dom zyn de goederen; die bestaan onderan-
deren in kleine meeren (Teiche) waarin veel
visch gevangen wordt. Hiervoor zyn by-
zondere ambtenaren en men heeft veel
zorg om die visschen te doen vernemen
oigen. Een' ganstake strack land wordt regel-
matig gedurende drie jaren overstroamd
voor de visschen en dan weder gedurende
drie jaren bebouwd. Thans was dat land
droog.

Men heeft hier mooi vruchtbaar kleiland,
dat alles welig bedekt met met koren, waar
in men valstreckt geen ankruid nog; - het was
veel verder gevorderd dan in Polen, hetgeen
ik vermoed, dat veel meer aan de betere be-
sonning dan aan de meer miselyke ligging
van het land toe te schryven is. De woningen
zagen er ook goed gebouwd en onderhouden
uit. De boeren hebben algemeen met hunne
heer afgedaald en zyn eigenaast van hunnen
grond. Zoo ik hoor heeft men de gemeene wei-
den en bosschen ook algemeen verbeeld. Tot

mag toe mag elk zyne baumen omhouwen zoo
 als hy wil en er gaat uit Silesie veel hout den
 oever af naar Berlyn en zelfs naar Hamburg.
 In Prausnitz zyn verskeide lakenfabriken,
 in Freckenberg eenige. Deze tak van negotie
 werd eens veel meer uitgebreid toen men het
 laken mag in Rusland magt invoeren. De
 Circumscriptoren hebben in deze streek ook
 verloren omdat men niet meer naar Spanje
 kan reizen naar de koloniën in America,
 zelyk dit veelvlt plaats had.

Buiten deze kleine stad zag ik weder een bewys
 van Duitseke beschaving, namljk een uitgetrokken
 begraafplaats, waar het onmiddeld, met boomen
 en slaamen zangvuldig geplant, zoo dat het een
 leeuw, en ook bezocht, wandeling oplevert.

Ik vond hier goed nachtwedde.

Maandag 9 mei. Het stads Prausnitz heeft
 een vrolyk en welvarend voorkomen. Rondom
 de markt zyn de huizen zoo gebouwd, dat de
 tweede verdieping naar intspringt en men dus
 beneden een oirgang, of voorgebouwde Lante
 heeft.

Onder de kleine opmerkingen die den waari
 aangevaan verlaffen moet ik vermelden,
 dat ik in den vroegen morgen van alle kanten
 kleine kinderen, meidjes zoo veel als jongens,
 met hunne bakken en legden zich naar de school
 zag spoeden. Dit ziet men in het hoog beschaaft
 Frankryk in de kleine steden niet.

Ik ben om half twee verrokken, de afstand
 dien ik zag te maken had bedroef $4\frac{1}{2}$ myl. De
 weg was zeer goed onderhouden, eerst nam kler
 en op een paar mylen afstand van Brellan
 van steengruis (chauffee). Een groot gedeelte
 deed ik door fraai gebouwd, waar my de

407.

besellige berken byzonder behaagden; ongeluk-
tig werd ik door den quaden wind alle omgave
naar met aangedaan. Op een grootten afstand
zag ik van de hoogte de Toren van Breslau
en daarachter in een ver noordoost het Riesen-
gebergte. Eenige dorpen waar ik doornad
reizen en inelnsend uit; het land was met
melig koren bedekt; overigens leverde de
weg niets merkwaardigs op.

Om twaalf uren kwam ik in Breslau aan,
zocht vergeefs in de Drie Bergen, in de Gold-
ne Gans naar een goede kamer, en kwam
eindelijk in het Blaue Hirsch, waar ik met
een middelmatige kamer maarst gevoelen
namen; hetgeen my spoedig bevestigde, toen
ik bemerkte dat de grootste kindelykheid
hier niet thuis is.

Ik zat met een paar kooplieden uit de provin-
cie. Zy verhaalden my van den vragenden hand
del van Silesie. Men plagt op alle dorpen laken
en linnenweverijen verspreid te hebben; die
waren werden in Breslau door kooplieden
opgekocht en in het groot weder afgezet.
Voor het laken was Rusland de voornaamste
verbruiker. Russische kanakenen kwamen
regelmatic naer Breslau, om laken te kopen;
die kampeerden op de markt af in het open
veld voor de stad tot dat zy met hunne
lading weder vertrokken. Dit bracht zeer
groot vertier aan. Het laken, dat zy kochten
was veelal flecht en gaaskoop; het diende
met alleen voor Rusland maar ook voor
China. Voor eenige jaren heeft Rusland
een verbodstelsel aangenomen en daar
door zijn in Polen vele fabrieken ontstaan
en zijn die van Polen en Silesie grootten

Zie Breslau und seine Merkwürdigkeiten u. s. w.
S. 32.

408.
deels te niet gegaan. Voor het linnen had men
magazynen in Cadix van waar het naar de
Ipaansche kolonien gebracht werd. Het ging
ook naar vele andere landen. Nu heeft
deze handel niet geheel opgehouden; de
handelsmaatschappij in Elberfeld heeft
bepraefd het linnen naar America af
te zetten, ook in Europa wordt het nog
steeds veel gebruikt; maar de mededinging
van het Iersche en ander linnen
heeft zeer toegenomen, en het katoen
heeft in het algemeen veelal de plaats van
het linnen ingenomen. Op die wyze
heeft Silezië, en vooral de bevolking in
de gebirgen, ook voor dit soort van
nijverheid veel verloren.

Ik heb eene kaart en eene beschrijving van
Breslau gekocht en heb begonnen my
een weinig om te zien. De eigentlijke
stad is niet groot, maar zij is omringd
van zeventen voorsteden; - de straten zijn very
regelmatig, doch meestal naauw en met
hooge huizen bezet, die er oud en zwart uitzien.
Ik ging aan de poort en in het universiteitsgebouw, en wandelde vervolgens
op de gamenezee wallen. Deze zijn sedert
den laatste oorlog geslecht en tot
wandeling aangelegd. Dit is wellicht nergens
met zoo veel overleg en smaak gedaan.
Het geheel vormt een halfcirkel ten
Zuide van de stad, tusschen deze en de voorsteden;
en bestaat uit lanen met alleeën
de gebouwen, gras- en bloemparken; heggens

x over de Natuurphilosophie

409.
nauw nazend, kamperfaellie en andere stamiken.
Dit alles is met de meeste zorg onderhouden
en het publiek is zeer opmerkzaam niet te
beschadigen. Byzonder goed heeft men par-
ty getrokken van twee bastions; - men ge-
looft daarop door slingerpaden en besnids-
ziek op de kroon onder mooye boomen en
omringt van bloemen. Op het een heeft
men het gezicht op de bergen.

Van deze wandeling zijn vele mooye ge-
bouwen geplaatst, en men is er nog de-
zig met bouwen.

De felle koude en de zeer scherpe wind be-
namen my het genoege der wandeling;
ik voelde my aangesteld, had pyel op de borst
en dit maakte my minder opgevend dan
gewoonlyk. Ik schreef thuis aan myn
dagboek waarmee ik ten achtsten geraakte
was

Dinsdag 10 mei. Dessen ganschen voor-
middag heb ik thuis geschreven. Ik ging
eten aan de publike tafel in de gouden
gaaf, waar ik het vry goed vond. Ik
wilde in het collegie van Prof. Steffens
gaan; maar ongelukkig kwam ik en
dat van Pr. Klose over de Medicina foren-
sis, dat niet kwaad was, maar voor my
meinig belang had.

Vervolgens bezocht ik Prof. Carl
Witte, dien ik in 1818 in Zwitserland ont-
moet had en die zich myner zeer vriende-
lyk herinnerde.

Ik wandelde nog wat, maar de koude
dreef my spoedig naar huis; ik voelde
mij nog niet wel, tevent laat het weder.

410.

met toe naar het gebergte te gaan; dit is my
eene onaangename teleurstelling. Ik ben
nog laat blynen schryven.

Woensdag 11 mei. Het weder en myne
gezondheid zijn wat beter.

Ik bleef thans schryven tot tien uren; toen
ging ik in de voorlesing van Pr. Witte
over de Encyclopedie des Rechts. Hy
sprak over het nut en de bestemming
van Rechtsboeken en Tractaaten. Zijn voor-
drag was klaar, gemakkelijk en belang-
wekkend. Zijn hoorders scheenen toch niet
byzonder opgemerkt.

Ik besocht met hem Prof. Steffens en
vond in hem een aangename, beleefden
en belangryken man.

Wij gingen daarna in de Bibliotheek,
waar wij aantroffen Prof. Hoffmann,
Custos van de bibliotheek en taalkenner
die zich byzonder op Hollandse taal en
literatuur heeft toegelegd. Hy was zoo
goed my rond te leiden en my de gehele
inrigting uit te leggen. De Bibliotheek
is groot en byzonder rijk voor de ge-
schiedenis. De rangschikking is streng
wetenschappelyk en met meer naauwge-
zetheid uitgeraard dan ik dit nog ergens
gezien heb. Er behoort veel arbeid en
lange valharding toe om het zoo ver te
brengen. Nu zijn er ook vele personen
by aangesteld: een eerste en twee andere
bibliothecarissen, een custos, schryver,
een eigen boekbinder en oppasser. Het

De Bibliothek staat in het gewone kloof,
ter der Augustiner. L. Breslau und seine
herkennungszeichen. 130

411.
Zeer ik de rangschikking bewaardene, was konnt
my nog twyffelachtig voor af "zy de maai",
te belooft, en de heer Hoffmann stonde
met mynen twyfel in. Zeer nuttig kwam
mij voor de naauwkeurige schifting,
en verdeling van de kleine gelegenheids,
schriften, die men het beste kan gebruiken
wanneer men ze byeenvindt over het
onderwerp waarmede men zich bezig
houdt. De Bibliothek is van het oude
Jesuiticallegium afkomstig, maar daar
by zijn vele andere bibliotheken van
kloosters en geleerden gevraagd. Het lo,
kaal is ook dat der Jesuiten.

Ik at weder in de gouden gaaf, dronk
koffy in de Mineralwasser und Capper
Etablissement aan de Promenade,
schreef thuis een paar uren, en ging
taen in den Schanzenburg. Men gaf ko,
nig Euros. Het gebouw is minder dan
middelmaterig; in het portiere staat nog
het publiek. De intrasering was by de
herinneringen aan Berlyn niet uitte,
houden. Ik ging spoedig weg, deed nog
eene wandeling en kwam thuis lezen
en schrijven.

Donderdag 12 mei, hemelvaartdag. Het weder is
nog niet zacht, maar althans heeft de gure wind
opgehouden en dat maakt my het uitgaan minder
on aangenaam. Ik heb veel gevraagd, begin
het nuttelijke van Breslau nog wel te kennen. De man,
delingen, die van de gewone vallen gemaakt zijn,
bewonen ik staet meest. Het is een blyfs voor de

beschaving der inwoners, dat men de modieuze en
kunstbevruchte struiken en bloemen in opene parken
plaatsen kon. Zonder dat zy getteld of bescha-
digd worden. Zelf het gras wordt niet verstreden
en men zorgt dat de kinderen geene bloemen pluk-
ken. Alle avonden zie ik deze bloemen begieten
de paden harken en in order houden, zoo goed
als gelden de eigenaars het laten doen.

De inwoners van Breslau, die ik reizen me-
nigvuldig gezien heb, komen mij behaagden
zonder de praalreuk die in Berlyn zoo in
het oog loopt voor; de vrouwen hebben, zoo
als men te zien een aangenaam voorkomen;
ik bemerk hier niets van die tekenenkeloo-
heid die in de hoofdstad zoo sprekend is.

Dezen morgen ben ik lang by Prof. Hoff,
mann gemeeft en heb met hem over Ital-
landische Letterkunde en Hollandische geleerden
gesproken; hy is uitstekend daarmee bekend, en
heeft my vele volksliederen en andere oude poe-
zie medegedeeld.

Dezen avond bezoekt ik Prof. Wachler, en
vind in hem een bezwaard, eerwaardig man, nog
zeel levendig in zyne gesprekken, met de nieuwste
gebeurtenissen en met de nieuwste schriften over
geschiedenis bekend; hy heeft my veel belang-
rijks medegedeeld. Onderanderen spraken wy
over de betrekking tusschen de Duitshen en
Slavisch. Hy meent dat in de streken waar men
vroeger vrienden en thans Duitshen vindt, geen
zinn de eerste germaniseerd zijn, maar terugge-
drongen. De Slavische volkstam gaat in geen

Hoog Lillien is bewoond van zogenaamde Tug. x
Per. Polen, een antaarde soort van Slaven,
die zeer echt Slavonische taal spraken en
geen Duitsh meerstaen. Zy zijn in een staat
van diepe onbeschooftheid. In 1742 werd Trade
nisk de groute, dat men daar Duitshke scholen van
te oprigten, en in 1828 beoond men by ondersoek
dat nog altoesmaal als in 1742. De scholen waren
of niet opgericht, of niet bezocht, en vernellen.
Ik houd beraadslaagt men of men er Poolshke
of Duitshke scholen oprigten zal. De taal, die men
spreekt is geen schriftspraak, men heeft daarom
zelfs geen catechismus. Door den kroygdiens
worden thans de jonge leden eenigzint bestraft,
en leeren zy Duitsh. Dit belooft wellicht een
beter toekomst.

413.
anderen over. Zelfs de Letten zijn in Pruisen
niet Duitsh geworden, maar zy zijn nietge,
nooit en is alleen een klein volkje aan de
Kette van aangekeken. De Letten in Lithuanië
en zijn ook gaene Slaven geworden. De Duitsh
liken worden ook niet Slaven. Zulke over
gang, meent hy, heeft byna alleen by enkel
de familien plaats. Hy heeft my gezegd, dat na
by Karburg, waar hy vroeger professor geweest is,
dorpen zijn, waar nog Fransh gesproken wordt
en die zulke van de intrekking van het Eest van
van Hantet tot nu in het midden van Duitsh,
land bewaard hebben.

x
Hy spraken ook over de bewegingen in de me
te landen van Europa. Het Polen heeft men me
velgen maar, zoo het nu verward, rond de
zaak der vyheid in een hoogen zin, de men
lokelyke ontwikkeling en bestraving daarby
niet winnen. Het Poolshke volk zal echter niet
verdwynen, een latere ontwikkeling en onafhan
kelykheid is gewis nog in de toekomst voor dat
volk bewaard. Dit, meende hy, kan men uit de
geschiedenis van dat volk opmaken. Ontkent
de andere volken mag men niet verwachten dat uit
de bevoeringen eindelijk met goeds komen zal,
maar het is niet te voorzien. Wanneer en hoe.
Een zeer moeiljk punt is, dat de possibiliteit in
hallingen en begrippen hunne waarde verliezen
hebben; zy passen niet meer voor den tegenwoord
digen tyd en het laat zich niet voorzien, hoe
aan de behoeften in dit opzigt voldaan kan
worden. Tot het einde terug te keeren is onmogelyk,
dit is nimmer geluk.

Hy had een groot en very opmerksaam gehoor.*

Vrijdag 13 mei. Ik heb eenige colleges, bygewoond.
Prof. Washler over de nieuwste historie. Hy heeft een
sermeendig voorkomen, groote haren, goede stem; 27
en naardragt is welpraktisch en belangwekkend.

Hy sprak over de 16^e eeuw. De ommanteling in de
eeuw is niet alleen kerkelyk maar ook politiek
gewees. Twee katholieke schryvers hebben het
best de voorreellen der hervorming ontwik-
keld: Villers en Caron. Hy sprak intusschen over
de jesuiten en herrees het groote kuisd dat zy
gehad hebben. Dit deed hy in het lokaal dat
voor de jesuiten gebouwd is en voor jesuiten
collegium gediend heeft. Deze verandering der
typen is groot en benaedigend voor de toekomst.

*
Doctor Melzer, Privat Docent over de Statistiek
van Rusland. Zyn voordragt was eenvoudig en
zeer belangrijk. Toen had hy maar 6 toehoorders.
Prof. Regembrecht over het kerkelyk regt. Deze is
katholiek; hy behandelt echter ook het kerkelyk
regt der protestanten. Zyne behandeling is heel
grondig te zyn. Voortendees diende hy. Het
anderzins wat de magt van het opperkonink van
den staat om iets aantrent den eigentlyken cultus
naar te schryven.

Prof. Steffent, een Noorweger, over Natuurphi-
losophie. Hy spreekt zwaar en zwaar, haast
men hem eenigzins aanhoort, dat hy geen Duitser
is. Hy behandelt de transcendente filosofie
naar Kant en sprak over ruimte en Tijd.

Doctor Schön, Privat Docent, over de wetenschap
der financien. Hy hield met zyne zes toehoorders
een Responsoorium of raamspraak, en behandel-
de de beginselen der wetenschap. Het eerste nega-
tieve beginsel, volgens hem, is in de Staatshuishouding.

Een der schoonste gebouwen van Breslau is het huis (L. Breslau
een zeer rijk edelman, Graaf Henkel von Donner) ^{ind. f. a. d. d.}
markt. Het staat aan de Promenade. Pr. Hoffmann) L 90
wilde mij bekend maken met den heer Bontemach
die huijzonderruyzer in de adelyke familie is. Dese
poging mislukte; men zeide ont, dat de H. B. nog
aan tafel en men hem niet raepen konde. Het
maakt toch niet zonder belang voor my nog eens
een staal van onderwetske indolentie der hooze,
delyke bedenden tegenover liden van minderen
rang dan hun meester te zien. „Der Ritter weilt
ist noch bei Tisch“ z. zeide ont in het voorbygaan
een lakei; - als my vroegen dat men hem maar
even zat ont deed komen, zeide de lakei: „dank
da er sich nicht wieder setzen können, sie können ja
wohl eine Kiestelstunde warten“; en liet ont staan.
Wij hebben hartelyk over dese grofheid gepraet;
maar beklagen moet men nog steeds jonge geleer-
den, die als onderwysers in zulke families leven,
moeten; evenwel moet het in vroeger tyd veel erger

415.
de. Hy heekte zeer veel daaraan, dat het doel van
den Staat (Staatszweck) niet zoo als de meeste
schryvers stellen het eerste beginsel by de uitgaven
zyn moet, maar, dat men de middelen, die de
staat in het vermogen der burgerij vinden kan,
als eerste beginsel aannemen moet. Die on-
verschikking komt my nog onverschikkelijk voor.
Het doel van den staat kan niet vorderen, dat
men uitgaven doen zoude, die de krachten
te boven gaan, en dus den staat zelven zoude,
doen te gronde gaan.

Ik heb met Prof. Hoffmann gezeten in den
Tempelgarten; een restaurant met een woone-
tuin aan de Promenade; en na t eten zyn wy
staarw genceeft in de Bibliothek van het dom-
kapittel. Dezelve eenmaal zeer rijk aan
handschriften, doch in den aertgjarigen oorlog is
zy over de Zweden geplunderd. Er zyn toch nog
belangryke handschriften gebleven. De H. Hoff-
mann, groot liefhebber daarvan, koopte my
een Episcopale van de elfde eeuw, dat hy zeer
bewaart, dat echter voor een inhoud geene
waarde heeft. Dese Bibliothek staat in het
katholiek Alumnat of Seminarium. Die er
ons bracht was Prof. Ritter, behorende tot de
katholike faculteit aan de hooft school, een zeer
verlicht man. Die faculteit is in zeer goede ver-
handeling met de protestantse. De jonge
beden komen eerst in het Alumnat wanneer
zy de lesse aan de universiteit gevolgd hebben.
Men bemerkt spoort eenigen tyd steeds verdraag-
zame en geleerde mannen tot domherren en die
heeft een zeer gunstigen invloed.
Goedvriendschap en veralgning bestaan in Silesie

met. De heer Theiner, te naven buitenpansoon
professor alhier, schryft van het werk over de kerk-
like kerk in Lelesien is wel door geschreven aangestel-
len, maar niet door de koning geestelykheid ver-
volgt. Hy is, daar hy aan de koning school meening
uitrijt had, naar zijn zonszegen tot Pfarrer op het
land benaamt; en maar het mogelijk is wordt op
de voorlagen, in zijn boek voorkomende, wel dege-
lyk acht geslagen. Men heeft onderanderen het ge-
bruik van gezangen in de landtaal by den
godsdienst meer en meer ingevoerd.

Dezen avond heeft my de H. Koffmann gevraagd
by den H. Schild fabrikant in de Ohlauer voor-
stad. Ik vond een zeer berhaafde familie en byzon-
der den van een zeer onderricht man die in vele lan-
den gereisd heeft, Engeland, Frankryk en Duitschland
ook Holland zeer goed kent. Ik heb zeer belangryke
zaken hem gesproken. Het katoen komt als jaren
uit Manchester, de H. Schild laten het in de oopen
op het land vullen, en hier in de stad wordt het
gedrukt. Zy vinden effect in den geheelen Pruis-
tischen Staat, ook aan den Ryn, maar maar een
gelyksoortige fabriek, in Elberfeld, bestaat. Het ka-
toen komt over Stettin en wanneer men het spee-
dig hebben wil over Hamburg. Hy heeft my ge-
zegt, dat in Pruisen 250 duizend menschen zich
met katoenfabrieken bezig houden; - een 48^e der
bevolking. In Frankryk bedraagt het getal
der arbeiders naar dit gedeelte der nyverheid
 $\frac{1}{20}$, in Engeland $\frac{1}{15}$ der bevolking.

Ik hoorde nu antwort de Pruisische regering
aanmerkingen maken die op de laatste zyde openen
kamen daen zyn. De invloed van den Kammer of
Regierung. President is zeer groot, daarvoor heeft

men niet altijd de geschikte mannen gekoren; de Hoofdel, die het hier is, heeft vroeger voor volkshoofd gezeld, der; hy is het echter niet, hy is het edelman gemisacht en is aristocratisch en willekeurig. De inrigting der Collegien is niet altijd gunstig voor de onpartijdige en grondige behandeling der zaken, maar zy maaken alles langzaam, onplagtig en kostbaar. In de collegien is de gewoonte aangenomen, dat een der leden de zaak onderzoekt, een rapport uitbrengt en eene meening voorstelt. De menigte van zaken maakt, dat men niet verder niet op elk daarvan kan insleten, en zoo wordt de meening van den rapporteur gewoonlyk blindelings aangenomen. Dit zelfde heeft by de Geregten plaats en veroorzaakt dikwylt zeer onverschuisde uitspraken. Het hangt van het taerel af, wie rapporteur is, of men een proces wint of verliest.

Daar de drukpers niet nog is, komen zulke misbruiken niet oen het licht, en worden zelfs in Berlyn niet bekend.

Het afschaffen van ambtenaren beschouwt men hier niet als zoo onmogelyk, en men voerde my aan dat niet lang geleden een referendaire willekeurig afgezet is, omdat hy iets geschreeven had, dat misdaadte. Ontrent hen, die by het openbaar onderwijs aangescheld zyn, bestaat eens wet van 1827, dat zy allen zonder eenigst vorm of andere zaak kunnen afgezet worden. Deze wet is wel niet in uitvoering gebracht, maar zy bestaat nog altijd, en niet waanborgt tegen hare aanwending.

Ik wil hier ten opzichte van Polen zeer stryden te werk gezet. Filosofen van de rege hebben kunnen leeren en daardoor vandaar vandaar gemist; maar de

413.
regering heeft den uitvoer naar alle waaren naar Polen ver-
boden; zoo dat men sommige voorwerpen naar hier
door Gallicien en Krakau derwaarts gezonden heeft,
zelfs zeld en plukkel heeft men aannam, niet daar,
gelaten. Naderhand heeft men dit laten intrekken.

Eene dame uit Breslau wilde naar hare dochter, die
uit Oost-Polen gevlucht en te Calisch bevallen
was, het nabije kinderziekenhuis en kleedren brengen;
dit heeft men haar niet veroorloofd.

Zaterdag 14 mei. Dieren morgen heb ik het
college van Prof. Ablegg over het spraak-
bygewand. Hy was nog aan de historische op-
gave van de stelsels der criminaliteiten omtrent
de grond van de straffen; - hy dreef de byna
al den tyd, en hetgeen hy er als uitloop by sprak
was aanbiddend. Zyn gehoor was kalme en
zwaar vlytig. Het is niet mogelijk om met een
staal over den man te oordeelen; de manier van
ondermyden kan ik niet goed vinden.

Ik wilde ook by twee hospitaalen maar vond
het auditorium maar hy volgde de aankomst;
ging college moest zaren leig.

Reken heb ik thans nog veel geschreven. Om
een mint haalde ik Pr. Hoffmann in de Biblio-
otheek af en wy gingen samen eten aan de jou-
blike tafel in de gouden Gaaf.

Na t eten gingen wy in de Rekeizerke Bi-
bliothek, die zeer belangrijke is. Ik zag er het hand-
schrift der evangelien, dat Pr. Hoffmann beschouwd
als byna uit de 7^e eeuw; de handschriften
van de Franseke vertaling van Valerius Maximus
en Froisards Chroniques, getekend naar
een onrecht van van Karel den Stanten van

419
Bourgeoisien, beide met uitstekend schoone minna-
turen verziend. De Bibliotheek bevat vele belang-
rijke handschriften, die ook menigvuldig ge-
drukt worden. De eigenaar was een levende
van Cijacius en leefde in Keulen een tijd
lang met Bonaventura Vulcanius.

Ik leerde nu ook den Bibliothecaris kennen,
den Conscriptorath Kengel, die een geschie-
denis van Duitsland geschreeven heeft. Hy is
geen geleerd man, zijn voortkomen is tamelijk
laag. Hy zeide my eenige harde aanmerkin-
gen omtrent het afsnijten van den Rijn door
de Hollanders en ik nam de vrijheid die op
denzelfden toon te beantwoorden.

Ik ben vervolgens by den heer Hoffmann ge-
weest die my veel belangrijks heeft vertaand en
medegedeeld; te veel om hier op te teekenen. Ik
poogde nog eenige collegas te bezoeken,
ik wandelde nog wat, maar de gene wind
maakte den avond onaangenaam. Thuis
lat ik wat na over het Riefenberger. Waars-
am heeft men op reis altijd te weinig tijd.

Zondag 15 mei. Ik heb heden vele bezoeken ge-
maakt. Het Prof. Wittke heb ik lang over Italië
gesproken; hy heeft my nog bijzonderheden van zyne
reise in 1818 en op verhaald en heeft my teekeningen
en teekenen gegeven. Hy heeft ook met my op
de kaart het plan myner reis naar het Riefen-
berger onderzocht en my daarvoor raad gegeven.
Prof. Weber ontmoet my zeer vriendelyk en
veest my de verzameling van modellen voor den
landbouw, van herbaren, houten, zaden enz. Ik
staand voor de les over Landhuishoudkunde
bofhuizen enz. Deze les is echter over het die

over Staatskuntthoudskunde, welke Prof. Weber had over-
gehandigd, hebben zeene taekvaardig genonden, zoo
dat hy dit half jaar geen Collegies geeft. Hy schryft
het toe aan de, meeningen lust voor die vakken; andere
zeggen dat zyn ambterings meening belangwekkender
ziet op de hoopte der wetenschappen. i. l. ualligst
is beide waars.

Des Prof Hoffmann sprak ik veel over Duits-
sche en Hollandsche litteratuur. Die xlytische en
grondige onderzeker is vol van zyn nat en het is de
Lengryk hem daarover te hooren. Hy heeft my ander
anderen gezegd, dat men onderscheidt ond- mid-
del. en nieuw hoopdintich. Dat van de 13^e eeuw is
het middel. hoopdintich. Deze taal was reeds ver-
maakt: de uitgangen in. a. o. u. i. waren allen in e-
overgegaan; maar het is in die taal dat men. de
meeste onerblyfaals van poëzie byzonder uit 4de.
delijk Duitschland heeft. Het was de tyd van de
nareening der liefde, als dienst van. kavia en al
galanterie. Naderhand heeft met een onpaati-
ke geest verspreid, maar men meer practisch ge-
worden is; dit begon in de 14^e eeuw, die ons uit
de middel-eeuwen. het minste bekend is. Over de-
geschiedenis dazer tyden, en de meken, waarin zy de-
handeld wordt sprekende, merkte hy met alleen
grond aan, dat Mullmann in zyn werk over het
Stadtemeisen de font regaan heeft, om de middel-
eeuwen als een geheel te beschouwen, en hetgeen in
verschillende landen en in verschillende landen de-
staar heeft zyn te plaatsen zonder onderschei-
ding. Hammer heeft, zonder kritiek de stukken
die over de Hakenstamper handelen al, krannen
beschouwd, kroniekshyverf uit de 15^e eeuw
op gelyke rang gesteld met de tydenoten, daar
daar is zyn werk als grondige historie misplukt.

Ik ging met Dr. Kaffmann by Dr. Stenzel, en vond
 in hem een zeer levendig, open man. Zijn vak is
 nieuwe geschiedenis, en wij wandelen dus vele andere
 uitloperen om ons te spreken en onze wijze naar
 men te vergelijken. Na lang geproost en somtijds
 gediscussieerd te hebben, verstaan wij ons zeer
 goed over constitutie, vertegenwoordiging, druk-
 pers enz. Wij behandelden de Belgische omme-
 taling, het congres van Luken, de Rhynwaard,
 de Pruisische regering. De Dr. Stenzel heeft
 somtijds aantastend gezegd als al te vrijzinnig
 het komt mij voor dat het Provinciaal be-
 stuur in Lillie door kortzigtige en wille-
 keurige handelen berispt is, en daardoor mannen
 die het met hun land goed meenen, aanleiding vin-
 den, om onverschuldig te zijn, en tenent menner
 zij kunne afkeuring interpreteren, by de regering
 als opvoering en kwaad gezind in verdenking ge-
 bracht worden. Dit is zeer jammer onder een
 regering, die het zoo goed meent. De censuur,
 zegt men mij, is hier schadelijk streng, de politie
 overdueren bang, men stelt niet by de bestuurs-
 ders voor dat de Lillie's Genegen zonder zijn
 gemeene zaak met de Polen te maken; hoewel
 zij inderdaad de trouwste en goedmaedsigste onder-
 danen zijn. De regering doet veel voor de schol-
 len, maar zij doet niets voor de politieke verlichting
 en ontwikkeling des volks. De provinciale steun-
 den zijn ten spot geworden, omdat men door in-
 vloed de ongeschikte leden heeft doen kiezen, en
 torent alle openlijke behandeling der onderwerpen,
 die by hen ter sprake komen verbijdt.
 Wij waren het daarover eens, dat nog vertragen

422
 waardigheit met magt van het, vrye dinst
 pers niet op eens kunnen worden ingevoerd, zon-
 der alle de gesaren van het misbruik, en dat in
 België deze instellingen het knaad bevorderd
 hebben. Maar men kan het niet niet laten
 ontwikkelen, ons meer en meer aandeel aan
 zake belangen en aan de regering te nemen,
 en deze opvoeding, deze vultontwikkeling
 wordt in Pruisen niet bevorderd maar be-
 lemmend. Dit is een denkwijk, waarvan
 trewt ik geen beslissend oordeel, alleen kan men
 die ook wellicht niet in alle provincies op gelij-
 ke wijze plaats vinden.

Ik hoor hier derzelfde klacht, die mij reeds veel
 voorgekomen is, en die met het voorgaande sa-
 menhangt, dat de regering het honger ander-
 wijz, niet op een gelijke wijze voor alle nat-
 ken bevordert. Een overvloedige aanmoediging
 wordt gegeven aan de philologische studien
 de Gymnasien bekomen bijna uitsluitend
 deze richting; voor natuurlijke historie worden
 ook veel gedaan, - alles wat zich lecht aan
 de philosophie van Hegel wordt met party-
 digheid bekeerd (zoo men zegt uit grondene
 loper des keeren. Lehnmat's Schulle voor
 deze philosophie) doch zeer weinig geschiedt
 voor historische en politieke studien, zoo dat
 deze overhalet kugnen. Zelfs in de menig-
 vuldige Staatsexamen worden die natken
 bijna geheel daargelaten, hetgeen ten gevolge
 heeft, dat de studenten de collegies daarvoor al
 overtoollig bekeken.

Ik bezocht enige merkwaardige kerken.
 De Landkivike is mooi en groot, val naar te bekeken.

Ik zag hier meer eenige schilderijen van opgevoerd
metaal en geschilderde kappen en hande.

ryen en heren, die ook op my intyding indruk maakten.
Een prediker hield een leer klagerige rede over de nood-
zaaklykheid die men om het geloof te hebben moet.

De Kneukirche is merkwaardig in meer dan een opzigt.
Er zijn twee kerken boven elkander gebouwd en beide
zijn uit de 13^e eeuw. Men was bezig met het bouwen
wanneer de anderste tot eene van den heiligen Bar-
tholomaeus toen men in de grond een overblyfsel vond,
die eenigzins den vorm van een konink had, en dien
men nog als reliquie bewaard; die bewaard den hertog
van Breslau, om boven de Bartholomaeus kerk
eene kerk ter eere van het heilige konink te bouwen.
De anderste wordt niet meer gebruikt, zoodat men
hare gemelken die eene andere kerk dragen zeer
dienpvaard. In de eigentlyke Kneukirche ziet
men een mooi overblyfsel van middeleeuwsche
bouwkunst nog goed in orde. Hertog Hendrik
IV die de kerk stichtte, en in 1290 in den oorlog tegen
de Turken overleed, in de kerk na 400 jaren
met den raem van held en dichter, ligt in het
presbyterium begraaven en zijn graf is een gaaf
overblyfsel van de kunst van dien tyd. Het doptafel
uit een sarcophag met yathische figuren en om-
schryftten waarop Hendrik in wapenrusting en
kroonelyk ornaat uitgestreekt ligt.

Van de nauwen, die verder in deze kerk getoond
worden behoeft ik geen aantekening te maken.
Men oog viel op twee gesneden, die Bartholomaeus
verbeeld in glazen kasten boven altaren liggen; die
zijn reliquien van heilige overblyfsel waarvan
niets dan de namen bekend zijn. Dergelyke ont-
boud men in vroeger tyd veel uit Rome maar
die handel was nu overal opgeheven. De koster
zeide my, dat deze reliquien geene wonderen meer
doen. In deze kerk wordt alle zandag nog
in het Poolsch gezprekt.

De Dornkirche is groot en prachtig. Van het ge-
en merkwaardig is vinding de naamscheuys op.

gane in het aangehaalde boekje over Breslau.

Van de wandelingen, die ik doen heb moeten maken, en naar ik Breslau's burgers in hunne harte kleding zag, behoeft ik geene byzondere melding te maken. De ligging van de rivier is ook een gewaagen zoo wel als een voordeel voor Breslau. Het inwendig van der stad heeft minder aantrekkelijk: de straten zijn meestal regt, en niet byzonder smal, maar door de knage huizen zeer tamelijk. Zy zijn slechts geplaveid en niet vriendelyk. In de voorsteden daar entegen, die ik had en vorige dagen ook reeds door wandelde, is alles ruim en luchtig, vele nieuwe huizen zijn daar, met groote tuinen, en alles heeft een vroely voorkomen.

Onder de merkwaardige gebouwen moet ik nog vermelden het Rathhaus op de markt of ring; maar ik heb niets te zeggen by hetgeen daarvan in de beschryving van Breslau voor komt.

Het behoort tot de eigenaardigheden van Silezie, dat in de steden het noodhuis, dikwyls met nog andere gebouwen midden op de markt staat en dat deze den niet markt maar Reiz genoemd wordt. In Breslau is nog byzonden dat de meeste straten Bruggen (Brücke) ge- noemd worden. Een zeer groot getal huizen hebben namen en dragen in den genal deelen of figuren om zo daarvan te herkennen s.v.t. Adam en Eva, de Heilige Hieronymus, het nliegende paard, de twaalfst.

Ik bezocht Prof. Steffens en heb lang met hem gespraakt; hy is een levendig, geestryk man, die met veel doorgif over vele onderwerpen spreekt. Hy behandelde onder anderen den tegenwoordigen toestand der maatschappy, des letteren en der literatuur, en waren het een, dat my in een overgang tot een andere periode zijn; alle

Breslau 11. 1. 187.

Breslau 11. 1. 187.

175.

schijnt dit aan te duiden. Wy mogen hopen, dat de
nieuwe toestand beter zijn zal dan de vorige, maar
wat nog moet plaats vinden, om daartoe te gene-
ken, dit laat ons niet berisken. Men heeft de
lagere geslachten van de maatschappij te veel voor-
bijgezien, die ontwikkelen zich, die hebben eene
blinde antwoordeheid, waardoor zij kunnen toe-
staand mag verergeren, en het geheel verstoren. De
nigverheid neemt, vooral door de misvattingen, ook
een anderen vorm aan. Zoo is dit alles maar eene
vernieuwing van maatschappelijke betrekkin-
gen ontstaan. My bemerkte, zoo my voorkomt
reeds te vege, dat, by al het spreken over gelijkheid
en liberaliteit, in de laatste tijden eene veel groo-
tere „Vornehmheit“ met intellectuele vernis-
sen en kundigheden betreft plaats vindt
dan te voren. Zy die door talenten uitsteken,
of geleerden zijn rekenen niet zoo laag anderen
verkeken, dat zij schamen daarmee in aan-
king te komen. Deze aristocratische behoort
ook te vervallen. Als ik dezen helderzienden
verzamenen men hoor, kan ik mij moeilijk
voorstellen, dat hij gemeene vaak maakt met
onverdraagbare, orthodoxe Lutheranen
die strijd voeren tegen de zoogenoemde Ra-
tionalisten. Zoo weinig blyken zij zelfs mit-
stehende menschen gelijk.

Der avond bracht ik door by Prof. Tucher met
zine vrouw en eene vriendin van haar. Wy
hadden veel over Breslau, Silezie, Polen, Prui-
zen, België en Holland gesproken. My heeft
my onderandere gezegd, dat de Silezische adel
even als de meeste andere veel schulden heeft; die
heeft reeds een aanslag genomen in den vromen-
rijen oorlog, van het einde van welken de gae-
den der edelen met 40 millioenen Thalers be-
ruwaard waren. Het ^{bedrag} stelde of hier niet zoude

als in het grootskerstogdom Polen. De edellen kunnen geleend bekomen tot de helft der waarde van hunne goederen, betalen daarvoor $\frac{1}{2}$ procent, maar zonder amortisatie, zoo dat de schuld blyfs bestaan. Belangryke bepalingen omtrent den toestand der grondeigenaars komen voor in het Edict über die Verhefierung der Landcultuur, van 14 Sept. 1811.

Zaterdag 16 mei. Heer. heb ik veel gesproken, onder anderen een brief naar Rotterdam verzonden ik ook een brieftje naar Pr. Hoffmann gezonden heb. Ik heb my ook naar de reit in het Rosten geburje voorbereid; en myn goed vooruitge, zonder naar Kirschberg. Het zulle herangien van neelofs men neel tyd.

Ik heb de kennis gemaakt van de privaatdocenten Schön en Helzer. Het den laatste, die ik collegie heb hooren geven over de statistiek van Rusland, heb ik veel gesproken over dit land en over Polen. Zyne vrouw is uit het koningryk Polen en hy is veel veel daar geweest en heeft er bezittingen. Hy sprak ongunstig over de Russen, zonder evenwel te ontkennen, dat de Polen, zoo zy may worden, naauwkeuriglyc hunne vyghheid niet wel zullen weten te gebruiken, en vele misbrinken weder invaeren zullen of aankonden. Van hunne middelen had zy gansstige voorstellingen; zy worden van alle zyden ook uit Engeland en Frankryk, onder andere de bankier Eichhorn alhier heeft hun onlangs nog zeven honderd duizend Thalers overgemaakt, en toen de regering hem gevraagd heeft van waar hy die gelden bekomen had, heeft hy geantwoord dat te zeggen.

Dr. Helzer is voornemens een werk over de philosophie des rechts te schryven; hy reide my dat, naar

zine meening Regel daarin merkelyke nieuw licht op
 zpreid heeft, nuwel door aan te komen, dat men
 de redepligten die tot de families behooren afson-
 deren moet en kan van de verbintenispligten die
 tot den staat behooren; dat men hiervoor an-
 dere namen dan Lethaliteit en haat kiezen
 moet, dewyl die eigentlyk betrefte de teekening
 zyn stelsel is evenwel onvolledig, zende hy, dat
 de geschiedenis der wereld door hem als een
 deel van dit stelsel, en als het ware om het
 ontbrekende aan te vullen, wordt aangevo-
 men, hetgeen niet consequent is met het
 beginsel, dat den tinendlichen Prognostic
 meept, want de geschiedenis wordt eerst
 een geheel, wanneer hy aan het einde zyn
 zal. De tyd was te kort, en ik was niet genog
 in Hegels philosophie ingeleid, om deze
 deelen nader te ontwikkelen; ik teken te
 alleen op, om er in myne latere studies op
 terug te komen.

Het Prof. Hoffmann heb ik gezeten in de zon-
 den Jan en den nag Camp by hem geweest en
 heb veel met hem gesproken. Hy gaf my verkeer-
 den gedichten en andere opstellen aan hem
 naar, waaraan eenige blyfend waren gemeen
 naar de Huischloze Geselschap, waaraan eenige
 stukjes uitgekomen zyn. De veel geestige, berette-
 en door satyres aanteekening gegeven hebben.
 Over Holland, zyn verblyf aldaar en zyne
 kennis met de familie Kemper hebben wy ook
 veel gesproken. Van Silésie heeft hy my gezegd
 en anderen hebben het my beretigd, dat er
 veel provinciale geest bestaat; een aantal
 dagbladen en andere tydskriften verschynen
 hier enkele naar Silésie, worden by voorkeur
 gelezen, haemel te meestel zeer onbeduidend
 zyn, tenzyl men andere werken af tydskriften

En buitengewoon hoogleraar in de theologie,
Luckow, heeft een kleine roman, "Liebesgeschicht-
ten", uitgegeven onder den naam van "Fehlgen-
n". Ik heb ze onlangs in Berlyn gelezen.

428.
Byna niet leest en ook deze telegraphische zedert om-
treunt niet bekend zijn. Voor de studien is hier
ook weinig oppermachtigheid en de liggende is water.
schappelyk ongunstig; men grenst aan Oost-
Polen en Rusland, waarmede men geene weten-
schappelyke betrekking heeft; wat uit Duitsch-
land komt, blijft steeds eenigen tyd terug, zoo
dat het zelf onvolgelyk is, om met de ver-
reinde boeken volledig bekend te blijven. Rei-
zigers, nuwel geleerden bezuchen Berlyn
veelden. Onder de studenten heerscht weinig op-
gewektheid, en alle professoren hebben my ge-
klaagd, dat dit ontwaardigend naar hen is. Er
komen alleen jonge lieden uit de provincie, die
zijn of Edelen, die niet weinig om studie bekomen,
menen of zeer arme, die alleen broodwinning
hebben; - die eenigzins uitsteecken gaar, nog meer
Berlyn hunne studien vollediger. Dit is
deed der afgelegenheid heeft Berlyn met
Königsberg en Greifswalde gemeen. Er zijn
toch 1200 studenten, hetgeen men niet vermag
ten zande, als men het kleine getal ziet, die de
lepen bywonen. Voor politieke wetten is
geheel geene oppermachtigheid, omdat men haer
niet examineert. Dit maakt onderscheiden, dat
er byna geene gelegenheid is voor proefavonden,
ten om zich te normen. Zy bekomen voor hunne
collegies over Staatsrecht, landbouw, Medecine, etc.
niet meer dan 10 of 12 die intrekken, waer-
van de helft niet deksels, en daarop aan meer
dan de helft niet komt, zoo dat de docent veel
meer aan boeken bekomen dan by de komst, en dit
wijl, geen collegies kan geven, omdat hy niet een
toehoorder vindt.

Ik heb een afschrift bekomen van het versmaard^x
van de referendaris Simpson in Berlyn afge-
zet is. Men beweert dat zulk een afzetting
niet anwettig is, zomglt een referendaris mag
geen regter, maar alleen candidaat om regter
te worden is. Dit wordt door anderen niet er-
kend, hy is zeggen zy toch ambttenaar de ko-
ning zelf heeft deze afzetting gedaan, omdat
dit niet in een dagblad gestaan had. Het zenege
had verzocht, dat hy niet magt worden afgezet.
De Hr. Simpson is een ryk jong man.

429
Omtrent de provinciale regering is men byzonder on-
tevreden over den President Kerpel, die te voren reeds
als volkshind heeft voorgedaan; thans adalderen
gevonden is, en zoo men zegt zeer willenkoning kan-
delt. Ook de Polizeipresident is zeer streng en in
de censuur zeer angstvallig. Hr. W. heeft my een
staal daaraan ter handgesteld, namelijk een ver-
bod om een niet verboden boek aan te kanden,
nadat het in andere dagbladen reeds aangeko-
digd was. Men verbiedt lantzys in de dagbla-
den over te nemen wat in de Berlynsche Staats-
Zeitung voorkomt.

Ik heb Dr. Hoffmann de opmerking medegedeeld,
die ik sedert myn verblyf in Duitsland heb
wyl maak, namelijk: dat onder de geleerden een
bellum omnium contra omnes bestaat. Het
eenige zeer eervwaardige uitvindingen komt
my voor dat zy zich niet zoo zeer om de weten-
schap en hare bevordering bekommeren, als om
zelf een groote naam daarin te bezitten. Zy
maken zelden goed van iemand in hun nak, die
niet hun leermeester of leerling is; alzo andere
betekenen niet: zy zijn of zonder geest of niet
grondig. Het is als of het hun leed vande daen, dat
in hun nak groote vorderingen gemaakt werden
zoo die niet van hen uitgingen, en zy daaraan de
eet hadden. Dr. W. stemde my dit hoofdsake-
lyk toe, en zeide, dat het veel komt van de alge-
meene middelmatigheid, die menkelyk in Duit-
land bestaat; zeer intstaekende menschen he-
ben niet die angstvalligheid, om in de meening van
anderen loop te staan, voor die is de wetenschap
zelve hoofdsake en zy erkennen de verdiensten
van anderen; maar die alleen door den schyn
wat gelden, kunnen den schyn van anderen niet

Dresden. In de Duitse taalgeleerdheid, reeds hy, heeft Grimm een anderen geest verspreid; men schaamt zich gaarne om en ander hem, en er heerscht geen afgunst by hen die niet daarop taeleggen.

Pr. H heeft my gesproken van een jong whagner, met wien ik gaarne kennis gemaakt had, de Hr. Cosmelli. Hy was lid van een gerechtskamer wat als zandampt tegenwoordig al, eene kinder-moordenes terechtstand. Een pluf werd over hem dat berispt en hy ter daad veroordeeld; maar toen over de proceskosten geraadpleegd werd, was er geen eind aan de beraadslaging. Dit maakte hem zoo veeleel, dat hy zyn afscheid nam en wegging. Leupen by hoorde men niet van hem. Hy maakte groote reizen, onder anderen in Griekenland en Turkijen, en daar hy zyne geen normagen had, nam hy zyne kunst in de muziek te raak, speelde op de fluit en gaf concerten. Hy heeft van deze reizen een stuk uitgegeven onder den naam van „Wanderungen am Caucassus.“ Hy is nu weder hier en is in plaats van jurist kunstenaar en auteur geworden. Ziet een karakter met een natuurlijk belangstelling; hy herinnert aan Giedtmitz en Lemme.

Dezen namiddag woonde ik het college by van Pr. Stenzel over de nieuwe geschiedenis. Hy behandelde de annuenteling van Holland in 1787, den intagt der Pruisen enz. Zyn voor- dragt is niet uitstekend; hy heeft geene nieuwe intpraak van het Duitse; levendigheid ontbreekt hem niet.

Daren avond bracht ik daar by Pr. Steffens, waer
behalven zyne vrouw en dochter ook was de
hager Millise, dien ik in Berlyn by Raimen
had aangetroffen. Wy spraken veel over
den Chulena handus en de maatregelen
die men daartegen neemt, ook over de poli-
tiek omstandigheden.

Ik zoude nog veel kunnen optekenen over
Prasien en Silezie; maar de tyd is vooral
dat schryven te kort. De provincie behoort
tot de rijkte der Prinselijke monarchie.
Zy heeft overvloed van graan, veel wol;
als brandstoffen steenkolen, turf en hout.
In het gebergte, dat ik ga bezoeken heeft zy de
uitgebreide fabrieksnijverheid, die het veld,
dat de grond oplevert, spin en weeft, en van
eene groote waarde aan linnen uitvoert.
De Oder is het natuurlijke middel van
vervoer, waardoor zelfs van de bergen
alle waren gemakkelijk tot in de zee komen.
Door kanalen is de Oder met de Elbe ver-
eenigd en dus het vervoer naar Berlyn
gemakkelijk gemaakt.

Terwanner dat de oorlog niet alle vooruit-
zichten verstoort, en de regering voortgaat
met wysheid de instellingen te verbeteren,
de burgerlyke vryheid uit te breiden, het
onderwerp, onder alle standes te verspreiden,
zoo laat zich verwachten, dat Silezie een
bloeiend, volkryk en gelukkig land worde.
Hoge dese voorspelling geene goede heren.
Wien? Zyn!

harting 91.

Dinsdag 17 mei, om 4 uur, het morgen, heb ik
Breslau verlaten, om een uitstapje in het bergachtige
land van Silesien te maken. Ik reed
door de Schmeidsche kanalen, waar het nu
nauwelijks voor Faubourg staat, vervolgde door
de groentetuinen en daarna door het uitge-
streckte kanalenland. Ik passeerde verschillende dor-
pen; om 6 uur was ik te Kadowitz. Er staan
vele vruchtboomen aan den weg, vooral kersbo-
men. Het gras staat zeer goed en wat reeds
is gerooid. Ik zag ook veel meekrap.

De eerste berg, die men reeds van Breslau ziet
en die ik nu voor mij had is de Lobtenberg. Ik
kruiste hem nu wel. Hij is 2274 voet boven
de zee, en verheft zich 1800 voet boven de vlakke
naar Breslau. Het stadje Lobitz ligt aan
een vaart. Daar liet ik mijn paard liggen.

Om half 9 ontbeek ik in het dorp Ruedersdorf.
Nu kwam ik meer en meer in het bergachtige
land. Voor 11 uur was ik te Krimpsdorf, een
kleine stad aan een steile helling gebouwd, het
welk ligt aan den ingang op een hoogte.

Wanneer de wagen stil stond of de stelten stopte,
raakte om stapvoets te gaan trachtte ik gelegenheid
te vinden om te wandelen. Dit deed ik nu by de
Silesische over een hoogte waarin men zegt, dat
edele gesteenten gevonden worden. Recht op de
bergen zag ik de vestingwerken van Liebenberg,
het stadje ligt wat lager.

De weg is steeds zeer goed onderhouden, en
meestal met kersboomen beplant.

Om half een kwam ik te Frankentheim, waar
ik middagsmaal hield. Het is een kleine, vrij net-
te stad. Het was jaarmarkt, maar die scheen ook

Martini 363.

Martini 364.

Martini 366.

Reizend te zijn. Men kent hier meest van den
Landbouw. Ik vervolgde spoorloos mijn weg
en naderde van de Kreijsse. De bergen, veld en
manen met verschillende gebouwen met mooi beplant.
Langs den weg stonden meestal kerkeboomen.

Om drie uren kwam ik in het stadje Wartha,
lang naar te voren zag ik reeds op den berg een
kapel maar een wonderbaarlijk Maria-beeld is.
Men maakt een uur klimmen, om er by te ko-
men; dit liet mij de tijd niet toe; ik wilde het
gevoel gedaan hebben om het uitzicht niet
om het beeld. De kerk in Wartha is groot
en mooi, maar met egyptische beelden aus-
tiend. Ik zag hier in het klein de hand, die in
in Italië in het groot gedraaid wordt, namelijk
in Kaarsjes, beeldjes en ander speelwerk voor de
bedevaart.

Op de brug der Kreijsse ontmoette ik een trap
van zulke bedevaart, die om het Maria-
beeld kommande kwamen. Zij trappen. Reken-
sthe ladder, welke talen door een werden
aangeroepen, en door allen vervolgde. De aanman-
der droeg een groot kruis. Zulke optogten heb-
ben iets schilderachtigs.

Men kwam nu meer en meer in de bergen; het ge-
zicht op Wartha terug was byzonder mooi.
Ongeacht werd de kerkel weder bevestigd.

Om 5 uren kwam ik te Glatz, een schilderachtig
gelegen stad met ongeveer 7000 inwoners. Het
heeft zeer stijl straten, de huizen zijn meestal
niet en het geheel heeft een vrolijk voorkomen. Er
zijn enkele kerken, en zeer uitgestrekte kaza-
nen en magazijnen. Men deelde zijden van de
rivier liggen op de hoop groote nettingen
van welke door de kerkel bevestigd worden.
Ik heb niet de tijd te te bevestigen.

Martini 396

Dese vallei moet nu zoo nuttig en het riviertje
stroomende nu naderig door zyn bed; intusschen
is de taentend dekking, geheel anders in den win-
ter en het voorjaar hebben dekking, overstromin-
gen en vernieuwingen plaats. Den 10 juni 1829
had in het dorp, Lauterbach een wakkere plaats,
waardoor in de ganse vallei vele huizen, een
groot deel van den weg, en hier en daar stukken
land werden weggeslept. Men ziet nog vele spoo-
ren der vernieuwing; de rivier heeft op sommig-
ge plaatsen een ander bed ingenomen. Het veel
moete heeft men den weg hersteld en die loopt nu
veelal reghel na de rivier thuyt hy te voren links
liep.

Martini 384.

* Schneeberg

Ik heb nu 12 mylen afgelegd met een henneg-
ting waarnaar ik so Thalass en een dringende be-
traede. Nu vernagde ik nog mynen weg naar
Landeck met de post en betaalde voor deze drie
mylen met dringende 3 Th. 6 Gr. —

Ik kwam op dezen weg spoedig in het dal der
Biele, dat men met bosch, weide en graan be-
graaid was en waar ik door leere dorppes need.
In Ullersdorf is een groot slot met nevenge-
dammes; en een lange grens afdeelt, welke
de heer der plaats, graaf Kagnif, in 1802 heeft
opgericht ter gedenking, dat de koningin Lan-
ise zich daar heeft opgehouden. Zulke gedenk-
teekens hebben weinig zin.

Landeck is een tamelyk stadje, met 1100 inwoners,
die byna alleen van den landbouw leven, en
eenig voordeel genieten van het bad, dat niet by
de bron buiten de stad bevindt. Er zyn eigentlyk
twee bronnen en baden: Georgenbad en des Heine
Bad, maar zy zyn gelyksoortig en liggen dyen. De
tyd voor de garten is nog niet gekomen, hetgeen
ik ondervond, want in de herberg trof men niet
ingericht om reizigers te ontvangen. In den 20-
mer komen hier ongeveer twee hondert families.
De ligging tusken de bergen is zeer aangenaam.

Woensdag 18 mei. Tegen 7 uur ondernam ik
met een gids den weg naar den Schneeberg;
mijn gaed hand ik voortuit naar Kappelwerdt.
Daar ~~de~~ na den 8-ten de dekking voortant, nam
men desen Glatzer, ook Spiegelitzer-Schneeberg.

Wij gingen door een mastbosch, dat aan de stad
Landeck behoort; elk hinfperen ontvangt daarvan
zoo veel als het nodig heeft. Er is groote overvloed
van hout in dese streken: het harde hout komt

x nader dorp Leifenberg.

twee Thalers, het wachte $1\frac{1}{2}$ Th. de klapfer in het huis
gebragt.

Wij gaan steeds langs de Biele, en hebben vele
bergen voor ons, rechts den Schwarzenberg, links
viele andere, en voornamelijk den Schneeburg,
waarop men werkelijk nog sneeuw ziet.

Dorp Schreckendorf, altes welken zijn gaede be-
kandt, ook merendeels zijn gaede weiden.

Ik klim langzaam den berg op, nog steeds
is het land met eenigen nog ^{ten gaste} bebouwd, die
toch steeds kleiner en dunner wordt. Ik
heb reeds van gisteren morgen opgemerkt,
dat het graan minder gevoerd en klein
der is naar mate ik hoger kom. Hier
wordt ook het gras kleiner en fijner.

Omtrent half weg kwam ik door Kleppen,
grond, een bergdorp of gehucht, dat tot Wil-
helmsthal behoort. Mr. Kruem er in de
marktbofchen, waar ik steeds ruissende berg-
stroompjes naast mij had. Ik rustte wat op,
sterkte mij met brood en rhum en onder-
nam met maed de laatste helft van den
weg. Diep in het bosch vond ik nog een raafmo-
len en eenige huizen. Men merkt de kracht van
het water aan op de plaats welke naar de bos-
men zijn: ik zag hier heerlijke stammen liggen.
Ten half uur van den top, dien men hier
als steep, die koppe" noemt, vindt men op
weinig afstand van elkander twee Zwitser-
woningen met verenggebouwen. By den hoof-
den Zwitser zag ik eenige vertrekkingen, die
men gewaalyk hier vindt; doch my vernamen,
dat in den winter de Zwitserfamilie, de een
in twöfelgrund de andere in het dorp Leifenberg
zich ophouden, en dat zy nog niet hier terugge-
komen waren. Zy laten den op den berg andere

Martini 388.

* Hier zag ik in de nexte een klonster merwaards men
ook in de overaant pleegde te gaan.
H. Schönfels,

arme lieden die in den zomer ook hier zijn.
By deze lieden vand ik niet, dan melk.
Het was niet aanbeldingryk te haaren, hoe deze
lieden hier den winter in het midden van de
tweentwintigste eeuw van de wereld doorbrengen.
Deze winter is de vrouw bevallen, zonder
eenige hulp; niemand had op den Berg tot
bystand willen haaren; maar God had haar
haar aanderstaand, zeide zy, en dit kind na
13 weken oud, is gezond en sterk. Het is de
jongste van een drie, en bovendien zijn
er twee dochters. De oudste van deze drie
kinderen was niet hier, maar by familie
in Linen, op dat by in de school konde kom-
men. Dit spoor van beschaving by zulke
arme verlatene menschen verdient opgemerkt
te worden. De kinderen van kleinspand,
zegt men my, gaen in Wilhelmsthal, op een
groeten afstand, trouw in de school, en bly-
ven den middag over.

Op den top was het zeer koud; de lucht was
zonder nevel, maar niet helder en doorschy-
nend, zoo als ik zoude gewenscht hebben. Ik
overzag hier een menigte andere bergen; zy
hadden zachte vormen en zijn zonder natu-
relteit. Daar de top zeer vlak is,
moet men, om in de valleyen te zien, zich naar
de zyde begeren. Open naar my zag ik op de wyde
zuidoostelyke horizon en noordwestelyk het
land van Glatz. In het eerste lagen naar my de
dorpen Spiegelitz, Altschadt, Korum (niet het dorp van
den naam in het graafschap Glatz gelegen) nader Grotz.
Meer plaatsen zag ik in het graafschap Glatz: Grotz,
Jelsdorf, Kappelmeist etc. Naar Silesien zag ik
een vele bergen. Hier was een uitgestrekt land. De
Schwarzwald was gans nabij my en in de nexte nexte

+ volgens Talliger en 4007 volgens v Bunt.

De Scheekappe is 4940 naar hoog.

+ of Morawa

de trek van de Zolttenberg, dien ik gisteren zeer nabij ge-
zien heb. Maar Bohemen zag ik boven de bergen
die mij het naaste waren en vele andere uitste-
ken, zoo dat ik een uitgebreid uitzicht naar mij
had, maar in de dalen van Bohemen konde ik
niets zien; dit verhinderde ook anderen de kleine
Schneeberg.

De hoogle, waarop ik nu was, bedraagt 4462 parys,
en reekt tot aan de oostreef. Op sommige plaatsen
lag nog sneeuw, die noordwaarts spoedig gesmolten. De
Schneeberg is in heel opzichten een belangrijke punt;
voor het uitzicht verduut hij de klommen te worden.
Tarent is hij juist op de scheiding van Silesie, Mo-
narchie en Bohemen, en in elk der landen vloeyen
rivieren van hier naar de afgelegene zeeën: de
Adelr naelt in de Elbe en brengt haar water met de
naar de Noordzee; - de Heife naelt in den Oder
en gaat naar de Oostzee; en de March naelt bij
Priesburg in den Danau en gaat naar de Zwarte zee.
Ik wenschte zeer den oorsprong van elk der rivieren
die niet ver van een zyn, op te zoeken, maar de sneeuw
maakte, dat mij niet alle gemakken toegankelijk
lyk waren, en de eenige bewoners van den berg wilden
mij niet nauwkeurig den weg te wysen.

Men niet op den top van den Schneeberg en aan zyn
voeten de sporen van groote verwuistingen, de rotsen
liggen tot kleine stukken verbroeyd dooreen; maar
al zyn zy niet met begravid. De boomen groeyen hier
niet meer, zy staan als kleine stronken tusschen
het gras. Inzamen niet men aan de overblyfsels van
andere stammen, dat hier in vroeger tyd boomen ge-
staan hebben.

De Zwitser, in wiens hut ik gemeest ben, leeft in
den zomer zoo stints rondree, maar van 20 aan
den heer, een graaf Magnif behaaren, de andere zyn
van konink of van eigenaerf uit de dorpen. Boten
en karren worden dan hier bereid, aan beide ont-
breekt het niet. In den winter gaat het niet in
de vallei, en er blyft slechts een koe en een geit van
de bewoners van het dorp. De andere Zwitser heeft

zomer 50 Stukken. Brood bekomen zy in Wölfe-
dorf; tegenwoordig ook wel in Thonau, omdat het daar
goedkoop is. In den winter kan men somtijds
byna niet binten het huis kumen; dan moet de
voorraad van brood en aardappelen toereykend zyn.

Ik was dit jaar de eerste reiziger die uit meening
gierigheid op den Schmelzberg kwam, naar de lieden
van het land roept de pastoor, om naar Moravia
te gaan, hierover, wanneer zy een grooten anneg
over Nittelwaldte willen vernemen.

Over een uur verliet ik het huis van den Luitken
en dooede naar Zwölfsgründ af, ontrent twee
uren ver. Ik ging steeds door een moerlandschap, maar
in ook eenige denkeboomen meken, naast my
stroomde de Wölfsbach. Het eerste gebouwe waar
ik aankamen was een yzerkamer, onlangs door
den heer gekocht, om de kracht van het water en
tenent het hout aan te maken. De inrigting is zeer
eenvoudig: het water doet een rad draagen, dat
twee vierkanten houten blaasbalcken bestelings
toedrukt, en een yzeren hamer op het aanbiedt duet
vallen. Eene gemakelijkheid is ook dezer, dat het
yzer met wapent of steden moet worden aange-
bragt van Stuhenseifen by Altdorf, waar de
mynen en de kougouen zyn. Ik vermoede dat
het gemaakte yzer hier by Zwölfsgründ voor de
afmaak beter geplaatst is en daardoor de kosten
van vervoer worden opgewogen.

De eerste huizen liggen verspreid in het bosch
zyn allen van balcken gebouwd. Ik vond welken
welke raafmolen, die de natuurlyklyke fabrieken
zyn in dit land van bergstroomen en van bosch.
Men is er zeer op uit om de kracht van het water
aan te maken: men ziet veel my een huis, maar
des zomers, als er veel arbeid is, door middel van
een klein waterwad het kind gewiegd wordt, ten
ende de moeder daardoor niet in haar werk ge-

+ Grond wordt in deze streken voor vallee gebruikt.

staand water.

439
Ik zag op dezen weg algemeen plaatsen met kaesen
open hebben deze arme leden niet. Kunne arbeid
weinig beklaand; slechts zelfzaam oogten sy 2½
maal het gemaakte haren.

Ten einde hant, must en andere voorwerpen van
den Schneeberg naar beneden te kunnen brengen
heeft men een weg gemaakt over welken sliden en
samtlyt ook waggens passeren, hetgeen toch altyd
zeer moeilijk is.

Het dorp Wälfelgrund ging ik door en kwam om
kinnen in Wälfelfall, waar de Wälfelbach, dien ik
theds gevolgd was, eene waterval van 80 voet valt.
Ik bestudee my forellen, die hier veel voorkomden
zyn, en ging dadelijk den val zien. Het stroompje
heeft niet veel water, maar de rots is zoo naauw
dat het toch niet weinig gemaal daar door stort.
Byzonder mooi zyn de knoppe vanden met veel
gebruikte bakken, die zich rondom verheffen;
wanneer men beneden naar de val staat, is
men als in een afgrond, waar het waterstof als
wolken oprijst. Men ziet slechts een zeer nauwe
opening waardoor het gevallen water weg,
stroomt. Toevallig zagen, door deze opening de
van toornje ik hier stond en dit maakte eene
schilderschepte uitwerking. Men kan door
waterval van verschillende punten beschouwen,
van boven op eene brug, die over den val gaat.

Dit water dient om het hout te verzaagen; men
noemt dit Schuennen. Alle jaar geschiedt dit
seemal, en zoo men my zeide, maakt het
eene wonderbare vertoning zoodaer men op
eent het hout met het water naar beneden
laat gaan. Dit heeft in het begin eener maand
plaats gehad, hier en daar liggen nog verborgene
stukken hout.

Naby den waterval waant een liefhebber van

Martini 389

konigbyen: hy mect my een aantal uitgeholde boom-
stammen in plaats van bykorren ingericht en met
glas vastriem, zoo dat men de byen kan zien werk-
ken.

Ik nam nu een wegen aan om mynen weg te
vervolgen en verstrak daarmee tegen het uilen.
Ik werd steeds door deelfas vallen, die zeer
moe is, en zich by het dalen der van gunstig
verstaande; ik passeerde het dorp Twäpeltedorp
dat wil een uur lang is. Aan myne rechte 7,
de rap ik hang boven de maatschappen een
kerk intrekken die een zeer goede uitwerking
doet; met niet te van zeer ver en ook van vele
kanten. Joseph II liet in 1781 den schat van het
bezoemde beeld Maria Tell ter beschikking zynen de
meinen stellen; Frederik II dezerentagen beschon-
de de bedevaartskapel op deren berg. Toen kwa-
men de vromen lieden uit Boheme herwaards
en draeften daar toe by, dat de hantel kapel
door een fraaye kerk vervangen werd, welke
sedert veel bezocht wordt.

Ik nam mynen weg over Keder Langenau,
een der menigvuldige badplaatsen deser streek.
Zy ligt in een vry ruige vallei met valle
tweiden aan de Riepe. Het water dat my de een
deelfas inspecter liet proeven, heeft geen onaang-
nemen smaak. Er zyn goede gebouwen voor
de gasten, de baden zyn middelmatig, de aan-
gelegde wandelingen onbeduidend. De trou-
en de gebouwen zyn het eigendom der stad
Kadettwerot, voor wier rekening alles bestemd
wordt. Zoo men my zeide, komen er ontrent
50 families jaarlyks; de eerste was reden aan
gekomen. Prof. Weber in Breslau heeft my ge-
zegd, dat hy er verleden jaar met goed gevolg ge-
weest is.

Om 8 uren kwam ik te Habelcampert, een kleine stad, die meestal van een landbouw en kleine hand, del der amstrosken bestaat. Zy was er vry net uit, daarran is haar groot ingevalt de aarsach. In 1800 brande zy nagenoeg gansich af en derafde noomp had plaats in 1823: den 31 oktober des avonds om 10 uren ontstond brand, en om half 11 stond de gansche stad in vlam; slechts 4 huizen aan de Stadmuur bleven staan, alle andere in de stad en voorsteden branden af: de sterke wind en het menigvuldige hout in de huizen maakte alle redding onmogelyk. Dit noornat was nog verrek in gekegen en wat schrik sprak men hem des nood waarin men zich bevonden had. Men moet zich veranderen, dat niet meer dan negen menschen daarbij het leven verloren hebben. Er is veel gedaan, om de inwoners in het wederopbouwen hinnen hinnen te stellen, maar zy hadden niets kunnen redden en was wat hun verliet en ellende zeer groot. Men reklaagde vult, was als by alle dergelyke gelygen. Zeden, dat de giften ongelijk verdeeld waren. Op de markt had men een vanderling opschryf van een brief behouden, te weten: Van domo de minus sed domus domus honestanda est. 1556.

Donderdag 19 mei. Dieru morgen om 4 uren werd ik gewekt door een heaver bedevaarder die nootbykwam, het waren als gewoonlyk meer vrouwen dan mannen, zy zongen choortzre kunne gezongen en de vrouwen hadden wille thongest over het hoofd.

Om half 4 need ik naar Reeuwijk. Ik maakte een groote driehoek op degen, waf en kwam door een aantal dorpen: Glandorff, Aelsumitx, Hen. Bakdorp, Hen en Aet. Wilmsdorp. Ik was hier steeds op den kant eens mooge vallen, waan door de Heijse vromt, ook was ik nog altyd in

x Men is in deze streken zeer vroom katholiek;
behalven de bedevaarten bewyzen dat de
kruisen en beelden aan de wegen.

x van de Weststr., die in de Stijle valt.

Martini 395

+ De wegen zijn in deze streken niet goed;
men wordt door de harde klei en de vele ste-
nen gemiddig gestoken; evenwel het is te ver-
geest ras vermaaslaad gevonden als de dorps-
wegen in de provincie Luik menen.

442
de strek der bafchen, ik zag vele raagmalen, die
daar laagstoversprijd gedrukt worden. Deze
natuurkrachten zijn hier toch niet overal even,
in den zomer is er dikwijls gebrek aan water en
dan moeten de malen stil staan. De zware
kleigrond is met vele stenen gemengd, evenwel
wordt hy vlytig bebouwd, meestal met rog.

Ik passeerde nog door Abt. Heyde, waar een
mineraal bron is en een nieuw badhuis daartoe
ingerigt wordt. Te Hen-Heyde kwam ik op een
straatweg van Glats. In het laatste dorp, Rie-
kerts zag ik een landhuis en grote verengelen,
wel van den heer des plaats, Koberg.

Ik moet nog altijd op een aarzenlyke hoopje
en had afschikkelijk een mooi uitzicht over de
valley. Om in het stadje Reinerz te komen
doelde ik in de valley af, en van daar was het
gericht op de hoogte zeer eeuwenlang, zoo dat
mij het bad, dat een kwartier van de stad ligt,
niet volgt naarkomen. Men komt er van
Reinerz door een moeye laan, er zijn eenige
gebouwen naar de gatten aangelegd, ook eenige
wandelingen; toch is dit alles zeer beperkt, en
tonder zeer goed gerustheid, dunkt mij, moet het
niet aangenaam zijn. De bron was nog gesloten.
De tyd is naar alle deze bronnen en baden nog
te vroeg.

+ In de stad hield ik middagmaal; zy zelyke
naar alle deze kleine steden en heeft behalven
binnenlandfchen handel, linnenmarkt en
eenige fabriken van papier enz.

Om half 2 vertrok ik met een man, die mij
goed droeg naar Carlshang. Deze man was
zeer aardlyk; hy zeide mij dat hy lakemeyersge,
vel was en naamljk gemoeg hadde vordene.

443

om naar gebruik benaamd te zijn. In Reims
zijn 80 meesters maaers (baeren) die werken
meestal alleen, en er zijn slechts 12 gezellen
(knechts) Het heeft in den laatste tijd zeer
aan arbeid ontbroken, nu is er eenig uitrijf
gekomen door bestellingen van de regering
waaraan niet de meesters genood hebben. Men
kunnen nu van gaat het nog toe beter.

Om 4 uur kwam ik te Carlsberg, de weg
derwaards over Friedwäldorf naar vier
uur, steeds in de kerpen en bosschen.

Ik werd dubbelde teleurgesteld. Men had mij re-
zegt dat ik zeer goed zoude overnachten bij den
heer Oberförster en in zijne dachter een lief be-
schadigd meestje vinden met wie het aangenaam
was zich te onderhouden. Men vernam ik dat
de Oberförster reeds twee jaar dood was, dat
onlangs zijne dachter ook gestorven was, en
dat de nieuwe Oberförster de vreesdelingen
niet bij zich ontving. Ik moest dus mijn
intrek nemen bij den Schout (Schulz) die
eene gewone baarenkerkerij houdt. Ik wilde
de Heuschke's bestrygen, en nu kwam een
nervet, die alles bedekte, zoo dat ik hierin ook
teleurgesteld werd. Op reis moet men zich tegen
zichte tegenspieden wapenen en ik richt aan
ook troost in te krijgen en lezen, maar men
altijd te weinig gelegenheid is, en in eenige
gesprekken met de baeren.

Ik bemerk derer dagen overal eene groote
verspilling van hout, de vertrekken zijn be-
vonnematig vernieuwd; dit geschiedt met
groote kachel, van baksteen.

De koor, die ik naar de Landlieden hoorde spreken,
is derzelfde, maar nu met de toneelspeelen Smal,
na in Berlyn op het Koninklijktheat. Theater de,
dient om het toegevend publiek te doen lachen.
Zoo lacht men in Landen over het Yorkshire
patois. Dit is een goedkope wijze om komiek
te zijn.

Het dorpje Carlsberg, waar ik nu bevind, ligt
2200 vaet boven de Oostzee, midden in de bof-
schen. Voor den landbouw is deze hoogte ligging
niet gunstig; de schout zegt mij dat het land
in het nabijste opgeschoven is als $2\frac{1}{2}$ koren op,
teverre; maar dat dit te hoog is, denge me
dikwijls niet meer dan het gesaende inavogten
reedsom boven de $2\frac{1}{2}$ maal. Men konnt nog
haver en aardappelen. De weide is nog goed en
men heeft tamelyk rundvee.

Na de schrikkelijke geschiedenisfen der branden,
die ik dezer dagen vernomen heb, konde ik mij
niet genoeg verwonderen over de onvoorzichtig-
heid waarmede men met het licht omging.
Ik zag dat men in de stal en by het koring
met een brandende spaander, waarvan men
nu en dan de afgebrande kool op den grond
het vallen zonder dien uitremaken. De schout
gaf mij, toen ik myne verwondering te kennen
gaf, tot antwoord, dat hier nog geen brand
gemaakt was. Zoo weinig spijgelt men zich aan
het ongeluk van anderen.

Vrijdag 20 mei. De nevel was zeer dik, zoo
dat ik het beftizent der Kneufcheur niet zandelyk on-
dernaam. Ik maakte van den tyd, dien ik veruylde
maakt, gebruik, om de geschiedenis en de omstan-
digheden van het dorpje Carlsberg te leeren kennen.

4415

Het is waargehyglyk, dat vele dorpen naar dit nummer
beoondveeld worden. De schout heeft my uit zyne
ambtsaankvnen medegedeeld het Urbarium dat in
1787 door de Kriegs- und Domänen Kammer in
Berlyn, volgens de vroegere privilegien vastgesteld
is. In 1728 zyn eenige colonisten op dere plaats
gekomen en hebben verlof bekomen "mit hui-
zen te bannen; in 1730 bekwamen zy van kei-
zer Karel VI den naam van Carlsberg van hui-
dorp en terent eenige negten. In het Urba-
rium van 1787 worden die negten nadet om-
labresen en terent de plichten van de onderden-
nen zegenf den grondheer, dat hier het Domein
is. Daarin wordt gezegd, dat de inwoners zyn:
"Kleine Gärtner und sich ernähren durch Kr-
beit im Büsche, durch Spinnen und Weben."
Zy betalen voor hunnen grond een Erbreint.
Het gunstike dorp is verdeeld in 26 bezittingen,
waaronder de eigenaars in het Urbarium genoemd
worden, met de son die elk betalen moet, en
die van 45 Kreuzer tot 6 Reichsthaler be-
loopt. De halendaer betaalt nog voor hühle,
zint 2 Rt. 20 Kr. Het geheel bedrag derer
Erffpacht is 78 Reichth. 20 Kr.

De dienften waren vroeger "Ungemeffene Ro-
bothen"; - nu worden zy in het Urbarium ge-
meffen. Daartoe zyn de bezitters der 26
eigen dominen in drie klaffen verdeeld
(Zacht!)
waaronder de eerste jaarlyk 3 klastert) hout
moet hakken; de tweede twee de derde een
klastert; - of wel zy moeten jaarlyk drie
twee of een dag in het bosch arbeiden. Naam-
kenryk wordt bepaald voormelken tyd die
klastert hout gezeed moeten zyn en terent, dat
een klastert 20 voet Rhynlandt hoog, 20 voet

breed en drie vaer lauf zijn maat.

Zeven huifgenoten moeten nog jaarlyks elk 18 Gute Grofchen Schutzgeld betalen.

De overige bepalingen zijn onbelangryk, met uitzondering van deze. Dat indien, inwoners van Carlsberg zich willen in dienst van anderen begeren, de ambtenaren der domannen dan de voorkeur boven de andere zullen hebben, met behoudende het gewone loon; - insgelijks dat de leden van de plaats de voorkeur zullen hebben boven vreemden.

Er zijn thans ongeveer 300 inwoners. Zy arbeiden het gansche jaar in de koninklyke boschen, die hier voor uitgetrekt zijn. Er wordt jaarlyks ongeveer 10,000 klaffers gehakt; en de anderszins bekomen voor het omhaksen, het klein maken en het schillen, 9 Silbergrofchen het klaffter (5 centen) De schoor wordt aan de laagste verkocht.

Het gehloofte hout blyft klaffterwyse liggen, en in den winter komen de bewoners der omtrekken het met sleden afhalen. De prijs is dan 1 Th. 8 Silbergr. het klaffter. Er komen tenminst 300 sleden in eenen dag, veelal uit Bohemen.

Dit zijn Tannen, Drieten, Kiefern en Berken; - de denkeboomen zijn hard hout zy zijn veel duurder en zijn hier niet veel voorhanden.

De inwoners van Carlsberg maken alle drie jaren eens overeenkomst met de domannen om hout te bekomen; het dorp betaalt thans daarvoor 46 Thal. in het jaar; deze som wordt dan weder onder de inwoners verdeeld; elk heeft voor zich het nodige hout, dat hem de Oberförster aanwijst.

Het hout der kiefern, dat men Kienholz naemt, wordt gebruikt voor licht; beter nog daarvoor is het denkehout, dat minder rook geeft. Men heb

Hantuin 415

Men heeft zelfs een houten huisje gebouwd, om
te schuilen

417
by den schant die verlichting gezien. Het hout is tot
lange spaanders geschaafd, en die steekt men aan
eene yzeren stang die op drie poten midden in
het vertrek staat. Men maakt menigvuldig het
stuk hout vromen. Het roet van het kien
halz wordt verzameld en voor keraarlijk gebruik.

De kinderen van Carlsberg gaan in de school
van Pappendorf; daar dit in den winter niet veris
verlangt men eene eigene school te hebben, daar
zoo my de schout zegt, is men sedert 1821 niet
geef daarover in onderhandeling

Om 10 uren den ik niet tegenstaande de nevel op
de Heusekeer geklommen. Zy bestaat uit rotsen
van handsteen die boven de mastbofschen op eene
zanderlinge rug uitsteeken, en die op een groot
afstand gezien zoo men zegt, eenige gelijkenis heb-
ben met eene hoefschuur en van daar de naam naar
gekomen hebben. Van Carlsberg heeft men ruim
zest honderd roet te klimmen, en dit is door
trappen en leuninggen zeer gemakkelijk gemaakt.
Deze inrigting zijn de reizigers verpleegd aan
des konings nieuwsgierigheid. Zy was hier met
zine gansche familie in 1813. Voor het aenstond
dezer trappen en verdere inrigting betaalt men
elk reiziger 5 Silbergroschen en dit is zeer billig.
Als men tofschen en op de rotsen gekomen is staat
men verwonderd over de vreemde en dikwijls on-
begrijpelijke vormen die zy vertonen. Zy zijn veel-
vuldig gescheurd en afgetrokken, hier en daar in groote
blokken tot zinken opengestapt; op vele plaatsen
zijn zy zoo overhangend dat men zoude menen, dat
zy moeten nedervallen. Men heeft aan de figuren,
welke de natuur uit de rots voortgebragt heeft, aller-
hande namen gegeven, die dikwijls nalomen overeen-
stemmen met hetgeen de voorstelling uit die figuren

onmiddellikerwijf daarstelt; zoo als: de leeuw, de beer, de
kaneeel.

Het meer is zacht en aangenaam, maar een dikke
nevel bedekt alles rondom mij; dit maakt het
schouwtonaal der naties nog wonderlijker. Op een
stylen rand, waar ik sta, zie ik beneden mij niet dan
de toppen der boomen, en ik ben als in de wolken
opgenomen. Ik hoor de vogels zingen, de klappen
luyen, ik hoor menschen, mergent, kaegen; maar
van dit alles zie ik niets. De nevel is als een vloed
achtige slinger die mij omringt.

Op eens komt de wind en scheift de nevelwolken
weg, eene uitgetrakte streak ligt in welkomte
zaamschyn voor mij; het is als een schildery
in deelen in een kranz van wolken. Ik zie Paf.
Lendorf, Brannau, Lunnischeldorf, Friedland, in
de verte het Rensengebergt. Dit is een dier
naastendste vertaalingen, die mij zo voorziet.
men: Zyn volgt zo onverwacht en oogenblikke-
lyk op niet zyn dat aan de verachtingen doet
denken, die in de oude verhalen voorkomen.
Na ongeveer 10 minuten wordt de kranz van
wolken weder naauwer en eindelyk is op
nieuw alles bedekt.

Ik vervolg nu zynen weg door en over de rotte,
die mij steeds andere vormen aanbieden: dan
Bakofen; — Grasnatierstüke, hoogste punt, 2810
naft boven de Oostsee, en 50 graad 28 min. 25 sec.
noorder breedte. (volgens een inschrift aan de rotz); —
Tuchgewölke; — Trogarten; merenbyl als een laby-
rinth van rotte, waaraan de sparnebonde zyn
op alcerhande wyzen, gekeet hebben; — Kamrel, —
Keller; — Zekt. Hier heeft men eene tafel met ban-
ken geplaatst, zoo dat men zich tusschen de rotte
aangenaam met gezelschap kan ophouden.

Het en aake eene zondarlinge uitwerking, dat de
van schen en ik toch geen uitzicht had. Een paar

+ Myne eerste bestemming was naar Politz.

* naar Akerbach

* Biedowitz, Lechau en

479.
malen echter is de nevel verdwenen en heb ik het
land rondom, ook Karlsberg van waar ik geko-
men was, duidelijk kunnen zien; doch dit wa-
ren voorbygaande verschijningen.

Alles aangenaam geloof ik de Heuschens
zeer gunstig gezien te hebben; althut met
groot genoege.

Om een uur heb ik Karlsberg verlaten, ver-
reid van den raai des Scholzen, die myn goed
draegt. Men komt op dezen weg door een paar dor-
pen: Scholten en Bieley, neel door maatschap, en
over twee of drie bergen waar men een ver gezigt
heeft. Het weder werd zoo ongunstig, dat my die
andere aangename weg zeer berwaarlyk werd.
Geweldige regen deed my doornat worden, en
maakte de paden over den kleigrond zeer glib-
berig; - zoo dat ik eenigstuit ontmoedigd over
myns vaetreif om 3 uren in Politz aankwam.
Dit is een Boheemsk stadje, maar alle lieden
de Slavische taal spreken. Men bestaat hier
meestal van de linnenweverij en den landbouw.
Terwijl ik my hier met verkwikte helderde
het weder op, zoo dat ik spoedig moed had,
om myne reis te vervolgen en my al gaan,
de de klederen te dragen, hetgeen werkelijk
het beste is, wanneer men daartoe gelegen-
heid vindt. Nu werd ik byzonder beloond,
op den regen volgde een heerlyke avond en ik
ging door een zeer schoon land. De vanden-
dennen stonden in vallen blaai, de koren en gras-
velden waren door den regen rege fris en
kleur gewaard; en op veel plaatsen hoorde ik
den nachtegaal. Ik kwam door Tweckelstorf
eene groote blaaijende plaats, waar de men-
schen gezand en vergenoegd voortkwamen.

450.

Een gezelschap van doren mag maaken ik niet aan-
 armbtenaar by het provinciaal bestuur. Die
 heeft my naar den hofstand dier streek en
 zeer gunstig denktbeeld gegeven. De inwoners
 hebben in dit gezelschap van Bohemen, even als in
 Silezie de gewoonte naar te spinnen en te weven,
 maar zy hebben byna altijd eenig land en veel
 waarvoor zy een gezelschap van hunne behoeften
 vervullen; in Silezie en in Saksen hebben de
 spinners en wevers meestal geheel geen ander
 del van bestaan. By Weiskelldorf zijn zeer ruwe
 bleekeryen. Men konwt hier het vlas maaken,
 naar men het linnen maakt, en het wieslaken
 daaronder is naar de dwarsen een groot on-
 luk, neemt dan maaken zy het vlas naar elken
 dunt koopen, tusschen zy dwarsen het linnen
 niet daren der gewone prijs kunnen afrekten.
 Eene byzonderheid is, dat men het linnen alle
 twee of drie jaren uit Polen laat komen,
 anders zoude het vlas antaarden. In Polen
 daarentegen konwt men dit vlas voor het
 zaad, en het graait daar laag en heeft weinig
 waarde; doch hier wordt het vlas hoog en
 sterk, maar het zaad wordt slecht. Wanneer
 men in de byzonderheden der rynerheid, en
 in het algemeen der menichelyke behoeften
 treedt, bevindt men steeds meer het nood,
 zekelyk het wederzijts terkeer voor allen is.
 Er heerscht veel welbekendheid wanneer er
 geen misverstand plaats heeft. Het gewone naad
 del bestaat uit aardappelen. De belastingen
 zijn minder hoog dan in Pruisen, vooral voor
 de arme lieden, die hier geen "Kloppenstein" zoo
 als in Silezie afbrengen. Men heeft hier nog

481
 vragenaande. Robotten af haerendelen, maar
 de gewone heeft ingevond, dat men ze voor een
 geringe som afkoopt, de landlieden maken daar
 ontrent overeenkomsten met de heeren, die van
 tyd tot tyd vernieuwd worden en weinig drink-
 kend zijn.

Ik kwam nog tijdig in Adersbach aan om de
 naties die de reizigers derwaards lokken te besoe-
 ken. Zy zijn gelykstaartig met die van de Heu-
 schen, ook hier ziet men de vanderbaarte si-
 guren, die als een spel der natuur allerhande
 gelykenissen opleverend. Een der eerste is een omge-
 keerd zuikerbrood, waarvan de punt in het
 water staat en het uitgereten is, dat men zich
 verwondert, hoe het brede eind nog in de hoogte
 kan blijven staan. Vervolgens gaat men door
 de menigvuldige naties daar, die nu en dan
 naauw byeenkomen en zich vervolgens weder
 verspreiden, en die naar de gelykenissen aller-
 hande namen hebben, ter herinnering heb ik er
 eenige van opgeteekend: de Kanderhaen, de
 Wan, de Burgermeestershop, die "Schöne Wand",
 het klein hartje, die "Lange Gasse", Pyramide,
 Waertthorn, Gesichtstafel Hofes, Falkenberg,
 Riesenrath, Elisabeththorn, Kapdalenabrücke,
 Landshutterpoorte. Hier weet men nog een stuk
 rots, dat van de hoogte gevallen was, en waarop
 een opschrift gestaan heeft, dat ik niet meer lezen
 kon. Volgend het verhaal, waren een paar Engel-
 sche reizigers nieuwsgierig in deze naties een on-
 meder te haaren. Zy wachtten negen dagen, en
 toen werd, op een kleinen afstand van de plaats
 waar zy zich bevonden, dit stuk rots door den blik-
 sem afgeslagen, en zy zagen dat in welk geruis zy
 zich daar hunne nieuwsgierigheid begeven hadden.
 Tot waarschuwing van anderen lieten zy het
 in de rots withouwen, maar de zandsteen is te
 weinig duurzaam, om het daarnal te berouwen.

Ik kwam vervolgens aan de Silberquelle, een
 bron van zeer heet water; - aan het groote
 marktplek; - de kleine watermaal, die aanbadi-
 send is; - eindelijk aan de groote watermaal.
 Dore is merkwaardig niet om de haareel,
 rond van het water, maar om de plaats waar
 het valt: het is namelijk in een donkere grot,
 waar men alleen een kleine opening ^(zie) die door
 overhangende mastboomen bedekt is. Dit
 maakt een treffende uitwerking. Ik ben
 opgeklimmen naar de plaats van waar het
 water valt. Hier verloor ik my haast tof-
 schen de eng en stijl rotsen, waaraan ik
 niet mocht weder naar beneden komen.
 Langzamerhand zag ik terug, de
 avond viel en de maan kwam op, zoo dat
 ik in de donkere schaduw van deze rotsen
 een nieuwe salangryke vertoning vond.
 Toen ik uit dien doolhof weder in het vroe-
 ge kwam vond ik lieden met schietgeweer
 en smutschikinstrumenten, die my den Echo
 deden hooren, die zeer benaamd is, en inder-
 daad zeer treffend. Het geluid wordt op een
 verschillende wyzen, van onderscheiden kanten
 tot zeven maal herhaald, somtyds zeer sterk, som-
 tyds zwakker, eindelijk nog eens geheel in de verte.
 De rotsen vormen een groot half rond en
 daar tusschen zijn die verschillende weerkaat-
 selingen.

Het dorp Aersbach levert overigens niets mer-
 kwaardigs op.

Zaterdag 21 mei, om 7 uren ben ik vertrokken
 naar Waldenburg. Ik reisde ditmaal met een
 laarzenwagentje. Ik reed door het dorp Hertelsdorf

en kwam daarna spoedig aan de grens van
Allesie, ^(welke) het stadje Friedland bereikte, dat
wel te onderscheiden is van het Boheemisch Fried-
land, dat ik later denk te bezoeken. Er zijn in
het Lilepitz Friedland onthrent 1000 inwoners
die meest naar linnenweven en linnenhandel
leven.

Ik zag op mijnen weg veel bloesbergen, ook
uitsteekend goede weiden waarin het ree aan-
tinnen vastgemaakt was. Men heeft met veel
zorg het water door deze weiden en bloke-
nien gevoerd, zoo dat zij vooral bevruchtigd
worden. Ik reed ook veel door bossen die
met bosfiken bedekt waren. Door Stadler
Waltersdorf en Kienhain kwam ik tegen 11 uur
in Waldenburg, een stadje met 2000 inwoners
die naar den linnenhandel en naar de steenkolen-
mijnen in den omstreek leven. Het ligt rondom
in bossen. Ik vond hier groote benedigheid
door de linnenmarkt, die het mij belangrijkst
te zien. Als gewoonlijk staat hier het randschijn
midden op de markt, die men Ring noemt
en de huizen rondom zijn met galloren (kale-
den) Onder deze galloren wordt de linnen-
handel geopen. De kopers zitten daar op lange
houten staelen, en de baelen komen met het
linnen dat zij genomen hebben, en bieden dit, by
stukken die zij gekocht naemen (bo alleen) aan
deze kooplieden aan. Deze bieden hun een zake-
nen prijs en wanneer die aangenomen wordt
schrijft de koper dien bintan op het stuk. Zoo
dra dit op de markt afgeloopen is, heeft elk de
van koperen een plaats waar hy de gekochte
stukken linnen ontrent en dadelijk betaalt.
In de herberg waar ik mal waren drie kamers
door welke opkopers ingesomen; daar zag ik
de kooplieden met hun linnen komen en hun

454.
geld aantrekken. Deze koopers bezochten alle
markten; en de landlieden gaan ook wel
meer hun binnen terug om op eens andere
markt te bezochten of zy het beter kunnen
afrechten; doch het is zelden, dat de prijs die daar
een geboden is, door anderen overtroffen wordt,
dewyl de koper zoo ligt daarentrent af,
spreek kunnen maken. Het lijken dat op
die wyz verkocht wordt is gewoonlyk aanblijft,
de opkoper bezorgte het bleken, managen
of klanderen, en dan komt het in den handel
in 't groot.

Op de markt kopen de landlieden ook het
garen, dat door verkoper met kisten ander
de Landen komende te koop wordt aangeboden.
Dit garen wordt niet ter markt gebruikt door
de landlieden die het spinnen, dit wordt te
amslafte by; maar opkoper gaan in de
dorpen aan de linien rond en kopen het
garen. In den omtrek van Zwaltendburg
wordt alleen geweven met gespannen, zonder
kooplieden in garen zeide my, dat hy van
Strigon met zyn waer kwam; dit is verre
der, men van hier. Men zey hier ook geen vlas
ter markt; dit vind men alleen in de steden
waar gespannen wordt, en waar ook dat de
landlieden, naar zoo nes zy niet zelf genaeg
vlas bawen, komen voorren.

De landlieden vinden in het spinnen en weven
slecht een lader bestaan; maar de handelaars
vermerven niet zelden groot vermogen; zy heb-
ben hunne betrekkingen in veele landen en
hunne ondernemingen hangen van vele wijfel-
valligheden af. De invaering van katoen en
de menigvuldige verbodwetten hebben dere

In 1803 had hy eene klanderemachine opgezig
die door het water gedreven werd. De tydsom-
standigheden belemmerden welken was zeer
den binnenlandel, dat deze machine geene
aanwending vond; toen begon de H. A. met
die werking proeven voor het spinnen te ne-
men; en daarmede is eindelijk de ontvindingen
de fabriek ontstaan. In dit kleine gebouwe
waarin de klanderemachine was, is nu eene
klopmachine, bestemd om het linnen op te
maken.

455.
bron van welvaart zeer verstoord.

Om den ring staen vier goede huizen, maar de
neden zijn nu meestal herbergen en zelfs het
Raadhuis is tegelyk stadsbrouwerij en ik zag er
eene groote „Schenkstube“

Er was, behalven linnenmarkt, ook markt
van allerhande andere waren, zelfs van blaas-
en.

Ik bezocht den heer Alberti intzinder van
werktuigen om vlas te spinnen. Professor Hoff-
fman in Breslau had my een brief van aanbeveling
aan hem gegeven. Gewoonlyk laat hy niemand in
zyne fabriek toe; voor my maakte hy eene uit-
zondering maar toch met onzigtigheid. Sedert
zeer vele jaren heeft de heer Alberti proeven
genomen om vlas even als wol te spinnen
en het is eerst sedert 12 jaren dat hy eene
kleine en sedert vier jaren dat hy de tegen-
woordige groote fabriek in werking heeft.
Zyne zonen, drie in getal, zijn met hem werkzaam,
een daarvan geheel praktisch in het ver-
vaardigen der werktuigen. In zyn twee
stoomwerkten, waarvan het eene 32
paardenkracht heeft en waaraan de na-
deren in beweging gesteld worden. Vier der-
zend spinnrokken (Spindel) worden in twee
groote zalen op die wyze gedraaid, en by
elke 50 spinnrokken is een meisje om de draaden
die afbreken weder aan te knopen. Schynbaar
heeft dit veel overeenkomst met de katoen-
spinneryen; doch dit vlas is reeds vooraf
spannen en het linge zeer intrekbaar dra-
den gemaakt. Dit voorspinnen is eigent-
lyk het moerlykste en belangrijkste; daar-
van wilde my de heer Alberti niet gaarne alle
de bijzonderheden wyzen. Hetgeen deze be-
sichtiging onderzocht, is dat het vlas niet zo als

456

het katoen door kaarding tot draden kan ge-
maakt worden. Dit heeft men steeds gewild
en zoo lang men daarbij bleef is dit spin-
nen slechts gezag. In Engeland gaat men
nu ook van dit beginsel af; en daarom
vroeg de heer A. dat men achter zyne wege
van spinnen komen zal of reeds gekomen
is; althans vindt hy voor zyn garen geen
affect meer in Engeland, terwijl hy er te
voren veel verkocht.

Hy spint tot nog toe slechts kettinggaren, en
dat van vier loorten; ander garen, vooral
veel fyn, kan hy nog niet wel spinnen. Hy
vindt steeds affect voor zoo veel garen als hy
spinnen kan, evenwel zoude het gewenscht
zyn zyne fabriek niet te breiden, om de moge-
lykheid der mededinging. Hy is in zyne onderne-
ming door de regering ondersteund, maar hy
heeft geen patent van uitvinding.

Er werken in deze fabriek 150 weeffers en die
winnen dagelijks voor twaalf uren arbeid vier
zilvergraffiken.

Ik vroeg den Hr. A. of zyne fabriek niet veel
menschen kunne kortwinning zoude doen
verliezen. Hy zeide my, dat hy dit niet lacht,
omdat zyn plat maar een klein gedeelte
van het algemeen benodigde garen opleverde
en slechts kettinggaren; - dat dit garen sterker
was dan gewoonlyk en dat de weeffers daardoor
den tyd uitwinnen, die door het meerder affbre-
ken van het gewone kettinggaren verloren gaat.
Het was ook in den loop der nyverheid, dat

de arbeid met werktuigen steeds voortgang
maakt. Zyne fabrick, welke hy, bezorgde ook
van vele anderen arbeid in die hande hy meer
laten verdienen dan zy met spinnen in de
familien verdienen. Een andere vraag, die
hy my opkwam, stelde ik ten niet voor, na-
melijk of niet de zedelykheid by deze fa-
briekmatige wyze van het vlecht te spinnen
schakten moest worden dan by het spinnen
in de kuisgezinnen. Het nitelyst voorkomen
der meijst, die hier werkten, had vroege na-
melijkheid gaf my een treurig antwoord op deze
vraag. Het ware een groot en belangrijke
onderwerp voor den wysgeer en staatsman,
om de belangen van de nuyterheid en ver-
lichting met die van de zedelykheid over-
een te brengen.

De heer A. die omtrent de voortgang der
werktuigen de beginselen der theorie zeer
goed ontwikkelde en aanreunde, was in an-
dere opzichten een groot vyand van de theo-
rie, die hy geheel ten onrechte aan de regerin-
gen toeschreef. Niets was andersflyker, zeide
hy, dan de invaar van vreemde manufactu-
ren; en naar zyn inzien behoorde men in
Duitschland elk die zich niet met hantien kleede
op te hangen, dan zoude de linnenweverij we-
den blaagen. Hy beklagde my, dat ik dit niet
inzag, of op zyn autoriteit aannam. Hy was
toch een verstandig en in sommige zaken
kundig man.

Ik deed nog een uitstap naar Altmasser omtegen-
een kwartier van de stad, om den ingang te zien
van een steenkoolmyn, de Tüschstollen, ge-
naamd. Dit is een onderaardsch kanaal, dat

x anderhalf uur van Waldenburg.

Martini 322.

452
het binnen in de mijn vaest, en dat dient, om de
steenkolen te veruuen. Het is 3200 ellen lang,
en wordt onderhouden door het overvullige wa-
ter uit de mijn, dat op die wyze ontlust wordt.
Ik heb geen Fy of lucht eens naar in de mijn
te daen. Deze stollen of kanaal vande mit-
tiger rynd indien het met een bevaarbaar ka-
naal of rivier buiten de mijn in betrek-
king stond; maar in deze streek is weinig
water, en de steenkolen als zy uit de mijn
door de stollen gekomen zyn, moeten te land
verder veruuen worden.

Genaamd
Om zes uren ben ik van Waldenburg
naar Charlottenbrunn, een dorp van 430 in-
woners, dat naar de bron genaamd wordt,
die tot baden dient. Ik passeerde Rauschen-
dorp en vond op de hoogte een zeer mooi gezigt op
de vallei waarin Wamborn ligt, en waar
in ik behalven deze plaats Wülfe Gierdorp
en Tankhausen zag. De menigvuldige blokken
hadden in de pertoos het voorkomen van rhyen
en vivianen.

Ik deed nog een wandeling door het dorp en
ging in de kerk die blykbaar voor een grootere
gemeente dan die van Charlottenbrunn bestemd is.

Zondag 22 mei. Dieren morgen heb ik een
groot wandeling gemaakt. Het baden is
nog niet begonnen. De invistingen en gebou-
wen zyn onbeduidend; men rekent gevels op
niet meer dan 70 families. Ik kan nu voor-
stellen, dat men, om goedkoop eenige werken te
op het land doen te brengen, deze plaats de
maar als een verzameling naar groote be-
dijking en vermaak zocht. Charlottenbrunn niet in
aanmerking te komen.

De wysselaar Garve was veel in deze plaats
en na hem heeft men een bank in het dorp op

+ Men leeft hier even als in de amstreken groute,,
deels van spinners en wevers

+ Men bloot hoofd en blote voeten.

+ Een algemeene landschaps bij de vrouwen is
een goud of zilver ornamentstuk aan een koordje
om den hals hangende

439.
eene der krochten Jarenbrunke genaamd. Dit is
merkelyk een mooi punt: aan, de eene zyde heeft
men een marktstads en aan de andere eene zeer
leene vallei waarin men de huizen van Japhi,
enau en Schinwager verspreid trefken ho.,
nauwelden reis liggen; rondom zyn alle de
bergen met bosschen begraaid. In het dorpje
daneden my werd om een dode geleid, die
maakte eene aangename maas teraf van
deze uitwerking.

Ik wandelde vervolgens naar eene andere
krochte, den Bloksberg genaamd; daar over,
zag ik de vallei in eene andere richting: Jan.,
hansen, Gierdsdorf, Charlottenbrunn; een meer
bevallig land.

Men ziet in deze streek veel steenkoalingen,
die bekooren tot de middelen van bestaan voor
vele inwoners. In Waldenburg is het koning-
lyk bergamt van het gemene vorstendom
Schneidwitz.

+ Als een gunstig blyk van de beschaving mag ik
opteekenen, dat ik aan my den magt wezen een
arm meisje, dat ik op de straat vond, medenem-
elf of twaalf jaren oud; en dit kind zeer goed
Duitsch sprak, op alle myne vragen antwoort
het land, de levenswijze enz. met veel gepast-
heid en zeer valdeende antwoorden, en in alle
opzigten blyke van zeer goede opvoeding zag.
Haar vader was timmerman en zy heete
Ernestine Wagner. Zy ging dagelijks in de
school en daar leerde zy zeer goed spreken
en zeer wel antwoorden.

Men ziet hier nog veel ander landschaps,
vooral by de vrouwen; maar die is zeer plom,
dikke rokken en lakenen jassen, met goud of
zilver gestikte mutsen en witte handschoenen, de
mannen zyn stijf en leetig gekleed. Men is hier

Martini 297.

* Leden 1509.

Martini 287.

* Men gaat 308 krappen af in de vallei, waarnaar een stroompje, de Hellenbach genaamt, loopen.

algemeen protestantus en ik zag de lieden met de naburige dorpen vlytig opkomen, en vullen ook de kerk zeer vol.

Toen ik van Charlottenbrunn noldaan was, ben ik naar Fürstentstein gereden. Ik kwam nu door het dorp Altwasser, waar ook mi, versaalwater naar baden en drinken gebruikt wordt. Hier zijn ruwe wandelingen aan te legd en het dorp heeft een vralyk voortkomen, de gebouwen zijn niet zeer merkwaardig. Ik heb uit de Niederbrunner gedronken en vond het water zeer goed.

Fürstentstein is een der bevaemds en meest be-
rechte punten van Silezie, rees uit Breslau, dat 9 mijlen ver is, komt men menigvuldig daar. De pinkstendagen zijn juist voor vralke uitvlappen geschikt, en ik kon mij dus niet ver-
wonderen toen ik voor de herberg veel menschen en vralke muziek vond. Men reide mij ook, dat gezelschap veel minder teelgk met dan ge-
maantlyk.

Fürstentstein is een zeer groot kasteel, thans van de familie Hochberg, het ligt aan een enge natie, tegen valler, die men bofsch begraaid is. Op een half uur afstand staat, eveneens op den rand van de valler, een ondermestte burg door den tegen-
woordigen eigenaar gebouwd op dezelfde plaats waar in de middeleeuwen een burg gestaan heeft.

Ik heb een wandeling door de valler (den Grund) naar de oude Burg gemaakt*. Op eenige plaatsen heeft men toegangen gemaakt naar uitloekende natien, van waartmen maar intygt heeft, hetgeen men op banken in de schaduw der eikenboomen ge-
nieten kan: Charlottenplatz, Louisenplatz. In het oude slot of Burg vindt men de vertrek-
ken ingevige als in vroegere eennen, de wandels nog uit dien tyd, maar de gehele bouw is toch op een kleine schaal: Speilstadt, Prankrummen,

461.

Haarprertrick. Een oude Meusekerfische kast
niet onbelangrijk, ook eenige oude borden.

In de Rustkamer zijn veel oude wapenen van
onbekende personen; merkwaardig is het veldkleed
kast waarin Frederik de groote plagt te slapen.
Aan den walder niet men een pyl, die een Bashir
in 1813 er in geschoten heeft.

Men ziet hier vele portretten van de familie
Hochberg.

In 1800 heeft hier een koninklijk plaats gehad ten
eere van de koningin Louise; de wapens en ver-
meels die daarbij gedient hebben, worden nog in
de burg bewaard.

Van de vangsters heeft men een mooi gezigt
op het dal, het nieuwe kasteel en den omtrek.
Loopt een anderen weg dan is teruggekeerd
en kwam voorby de Schweizeren.

Ik berichtigde ook het nieuwe kasteel dat
grootendeels naar ruin toe jaren gebouwd is.
Tienterlyk is het niet meer althans niet als
regelmäßig voortbrengsel van bouwkunst. In
wanneer is er een overvloed van zalen, die
tack neelal de kamers dragen van versier-
ding, eenige portretten zijn recht mooi,
anderzander, de kleine harmoniaal, ik zag
in vele portretten mooi schilders op platen
hangen, zoo als gezigten van Zwitserland.

De tuinen zijn merkwaardig om de mooge-
gezichten; zy zijn als terrassen aan de rots
aangelegd. Een gedeelte is door gebrek aan on-
derhoud ingestort, en de tuinman verkoopt
de bloemen, omdat hy van den graaf niet
betaald wordt. De oude maeder van den
tuinman klaagde zeer hiervan en nam
mynen favoriet als een walmaal. Zulke byson-
derheden staken zeer af by de overvloed
van verspillende weelde, waarmede zy leefde.

naauw samenhangen.

De avond was heerlijk schoon; ik wandelde nog lang in den maanlichte onder de hoge boomen, en had een ver zicht op de omliggende bergen. Na by het voorgevaand Gantenhaus liet men, ten eere van den pinksterdag, eenige vuurpylen opgaan, hetgeen de wandelaars des avonds lichte. Het avondvloed, de klanken die in de omliggende dorpen luiden, de vogels die vrolijk zongen, de geur der blaemen, alles naspeelde zich om dezen avond bijzonder gezonylyk te maken.

Maandag 23 mei, tweede pinksterdag.

Dezen morgen ben ik op den toren van het meen, we korterel geseoft, van waar men een uitgestrekt gezicht heeft. Men ziet noordwyl de valle (den Grun) en de uitgestrekte kofuken, die tot dit gaad behooren; oontelyk ziet men Salzbrunn en een groot aantal heuvels, die niet zeer ver af zyn. Na de andere zyden men veel verder: tot Brestlun en een aantal bergen op grootten afstand. Dit land wasde veel moeyer nag zyn indien er meer water was; doch dit is zoo zekant, dat het voor het ketschal mit de valle moet over den aangedragen, en meeren af rivieren van eenig belang heeft men hier niet.

Er was hier nog steeds veel lezendigheid, en vooral uitbrekende muziek van Bohemers. Ik heb op myn kamer wat gelezen en geskruwen en den ander het gebaante het middagmaal gras gebruiken. Ik maakte by dese gelegenheid andere anderen kennis met den heer Schmieder Justiciarius voor het patrimonialgerecht van Finstunsteinen met den heer Wentwich administratour der goederen van den Graaf von Goltz te Wiroben. Ik ging met hen naar de oude Rittersburg, die ik gisteren reeds bezocht had; wy dronken er thee en rhyngyn, en lieten een ander voorbygaan. Vervolgens zyn wy ge-

463.

wandelo naar een punt genaamd Heinrichsplatz,
van waar men een zeer mooi uitzicht heeft op het
meeste slot, en op het vlakke land van Lilliesien,
beuwend de Striganerbergen, den Lobben enz.

Ik heb met deze heeren veel gesproken over den toestand
van dat land en onder anderen over den heer
derer plaats, den Graaf von Rochberg. Deze is
van de rijkste Silezische edellieden. Hy heeft
36 dorpen en vier steden, te weten Waldenburg,
Freiburg, Gottesberg en Friedland, - zijn inkomen
bedraagt ongeveer honderd duizend Daalder
(180,000 gulden). Maar hy heeft zoo los en veel
dierf geleefd, dat hy twee millioen Daalders
schulden gemaakt heeft. Sedert zes jaren is hy
goed voor die schulden geteugelstreed en de
komt hy niet meer dan 3000 Daalders in het
jaar om te leuen. Hy is zwager van den Heer van
Anhalt Köthen en hy deren is hy gewoonlyk. Zyne
schuldeischers betalen een bekenamen cyfer
die hem altijd verzeft in de hoop van zyn leuen
te rekenen, want na zyn dood gaan de goederen,
den, die alle fideicommiss zijn van zyn
zoan over en bekomen, deze schuldeischers niet
meer. De oude huishouding had dat gelyk
toen hy my zeide, dat de Graaf zyn financien
niet betalen kon; maar men heeft my nu
der hand gezegd, dat zy zelve niet zoo arm was
als zy voormende, maar in de goede jaren
van den afnaal verzameld had. Dit vernam van
den adal in Silezie, zoo als in veel andere lan-
den is zeer treffend, en daet eene verandering
in de maatschappelyke betrekkingen naar
intien.

Zeer steekt daarbij af de rykdom van
enkele burgers door rykheid en ander
werknezen. Men weet my op andere teryn

x of liever by elke nei streken gaten
want thant ten minste ruend en gaven
gebleete.

484
may een bleker van Kramsta te Treibung. Hy
was zeer mooi ingeryt: by elk stuk linnen
stand een kimp waarin door pyper steeds
water aangevoerd worde. Deze Kramsta
was een eenzijdig pelsmerker (Kirschner) en
is langzamerhand door velt, zinnigheid en
doorrijgt zoo ver gekomen, dat hy thant een
uitgestrechten handel heeft, zyne agenten naar
alle speunde landen zendt en zoo vele fabri-
ken en magazynen heeft, dat hy twintig du-
zend menschen laat werken. Men meent te
weten, dat hy in de laatste jaren meer dan
honderd duizend daalders ruinen gewon-
nen heeft. Hy is het die ook een vlasffinnery
wil oprigten en waarschijnlijk een genaauwe
mededinger naar den heer Albert worden
zal; toch zeide men my, dat hy needt wel om
zende daalders aan mislukte praenen be-
steed heeft.

Ik heb nog lang met myne nieuwe kennis-
sen gemaandeld en gespraat, en daarna hebben
wy thuis saam forellen gegeten.

Dinsdag 24 mei. Ik heb thuis met zalen en
getekenen, ook heb ik nog in deze moorge streek
gemaandeld. Ik ging onderanderen naar het
vaagenaamd Rietengraben, een zeer stile roff,
waaraan men zeer mooi in de diepte van de
Gründ, zoo noemt men de enge valleij, ziet;
ook op den Schuttenitz vond ik een ruwige
zicht in die valleij en verder naar Salzbrunn;
de oude Rietengraben maakt op al die punten
een schilderachtige vertoning.

Ik zag weder het water met rier afen uit de
valleij naar Furstenthein brengen; dit is voor
dit kasteel een groot bezwaar.
En zyn hier vergiftige slangen, die met riet tal

nyk, toch zeer zwaarmoedig zyn, vooral aan de gewoonten
der vrouwen om koudere te gaan. De heer Schme-
der heeft mij, dat sedert hy hier is, nu acht jaren,
twee sneijfes daarvan gestorven zyn.

Ik zie van tyd tot tyd in deze streken vrouwen
met krapgezwellen.

Om twee der. ik verstraken naar Kynau, en ik
nam den weg over Salzbrunn. Deze is eens der
lieftste badplaatsen in deze streken; hy ligt in
de vallei van de Salzbach en is eens myl
lang. Men schryft aan het water uitstekende
kracht toe vooral tegen den steen. Voor de bad-
gasten heeft men manye wandelingen aange-
legd, maar men heeft daar ver uitrust heeft.
Er zyn hier ook nette gebouwen onderanderen
eene gallery of zwafelwand Promenade,
kanf, om te wandelen als het regent.

Er komen gewoonlyk twee tot drie hon-
dert vreemden; verleden jaar zyn er twee
honderd acht en vyftig geweest. De heer
Schmieder heeft mij dat hier toe vermeld. Hy heeft
mij gezegd dat hier en aan de andere liefs-
like badplaatsen aantrent de helft Polen
pleyten te komen. Hier hebben zy verleden
jaar zamengewoond; in de lyst vonden zy
verschiedene namen, die men in de ommen-
ting voorkomen. De heer S. is met eene Pool-
sche vrouw getruwd, en hy was zeer bedrukt
over haaren toestand. Zy was naar Polen ge-
gaan voor de ornamenteling, om hare ou-
ders te bezoeken, en men had hem verloofte
weigerd, om haar aftehalen; toevens was men
de cholepe als nieuw karmen voor de to-
rugreis, die zy met hare kinderen doen
moest. Zy vande binnen kort in de qua-
rantaine aankomen. Hy heeft mij ook
veel van de Polen medegedeeld; hetgeen

Martini 329.

Bevondt 422.

De pachter, die thans op de oude berg her-
berg houdt maemt zich Professor Otto uit
Berlyn; ik konde my niet voorstellen hoe
ik dezen hoogleeraar nimmer had kunnen
noemen, en terent hoe hy de herberg met
zyn professaaraat konde vereenigen. Dit hel-
derde zich op toen ik vernam, dat Professor
der Optiek was en alleen in den winter zyn be-
roep als voordragt uitdruyende, terent dat hy
geene vaste woonplaats had. Ik begreep toen
dat hy een professor de physische amusements, in
het Hollandsch Gockelaar was.

466.
met de byzonderheden, die ik vroeger heb opge-
teekend vry wel overeenkomen. Zyne vrouw
was de dochter van een Poolsehe vader en
Duitsche moeder, daardoor, ziedt hy had
zy niet de nalatigheid van huislyke zorgen,
die anders by de Poolsehe vrouwen werke-
lyk bestaat. Van zyne zwager, ziedt hy,
was er een by de Russen gebleven en een ander
is by de Polen.

Wij ontmoetden in Salzbrunn eene begra-
fenis, die mat eenzijdig en vroegzaam: een
groot aantal inwoners volgden den overle-
dene, die een dalkker geweest was. Men is
in deze streek algemeen protestantisch.

Ik reed door Dittmarisdorf naar het dorp
Kynau gelegen in de vallei van de Weistritz.
Op de hoogte naby dit dorp staan de over-
blyfsels van de Kienburg het oude fami-
lie kasteel van Schafgatsch. Ik wandelde
vadelijk de waarden vond op den toren
een uitstekend schoon uitzicht over het Schle-
sien, dat beneden Kynau aan de Weistritz
ligt; over de bergen heen ziet men naar Bres-
lau; twestwaards naar den berg ligt Berf-
dorf, in het dal naar boven ligt Hausdorf. Op
de bergen zyn veel mastboschen.

De rivier is als andheid met zeer merkwaa-
dig; maar in de verte maakt zy eene schil-
derachtige vestoning.

De avond was uitstekend schoon, ik deed
nog eene wandeling in de vallei, door het
dorpje Lankenendorf den weg op naar Schmei-
nitz, de natuur is hier zeer leukend; de
maan scheen helder over de bergen, en ik
zande my zeer gelukkig gevoeld hebben,
indien ik niet altyd door den treurigen toe-
stand van myn vaderland werd ter neder

+ en Waldenburg

Martini 99.

+ Het gezicht is hier zoo mooi, dat Frederik de
grootste en altijd met zijn wapen ging om het te
genieten. Martini 104.

getlagen.

Woensdag 25 mei. Om 5 uren verliet ik Kynau en
ging door Jankhausen en Charlottenbrunn naar
Gotteshberg, de hoofdstad van Silésie. Zy is klein
en onaanzienlyk. Zy heeft de gewone bronnen van
bestaan in dit land, nameelyk landbouw en linnen-
handel. Men heeft een uur van hier naar prussen
geboord, om iets te vinden, doch die hebben niets
opgeleverd. Verder ging ik over Schwarzwalden
naar Landshut eveneens een stadje, doch veel
water en welvarender dan Gotteshberg; het heeft
zeer veel linnenhandel; de huizen zijn met galle-
nen (Linden) aan de straat gebouwd, en vele
zien er zeer goed uit. Als een byzonderheid wordt
vermeld, dat het braud hier geen naasten prys heeft
naar daerover gedoupen wordt.

Ik vernam de wegen weg naar Schmiedberg
over vele bergen, onderanderen had ik de Schnei-
denhof een mooi gezigt rugwaarts, en by
het afdaalen lag eens schoone uitgetrokken valle
voor my. Ik need naaby de Abtey des
he, een zeer dikke denkeboom, die men zoo naemt
omdat men uit Schmiedberg de afkeizende rijk-
den gewoonlyk tot daar verzeelt en by dien boom
afcheid neemt. De Landshuterberg is de laatste
waaronder men komt, en van de hoogte ligt
Schmiedberg zeer schilderachtig in de rechte
van heuvels omringd. *

Tegen een uur kwam ik hier aan en hadelyk na
het eten ging ik de markenaardigheden der plaats
bezien. Aan het uiteinde der stad ligt een land-
goed van de vorstin Radziwil, Rukberg genaamt
het is een rondij maar omringd van mooi ge-
boomte; - op een hoogte staat een paviljoen van
maar men deze schoone valle ontbreekt van de
eene zijde zag ik Bismarck aan de andere Bismarck
noemte; verder Amstorf, de Falkenstein by

488
 Fickhards. Ik zag hier nu ook den Landthuttenberg
 dien ik afgekomen was, en daarop de Fickhardsberg.
 Boven de arduine bergen staken de Reunenberg,
 uit die men hier niet tot aan de muren van den
 Kynast. Langs het landhuis loopt de Eglice of
 Fickhards.

De Stad is byzonder lief gebouwd, zeer ver uiteen
 met veel gebouwen en karnenellen en fischen de
 woningen. Men weet my het huis en de tuin
 van een handelaar en fabrikant met
 name Gebard, die men byna voortelyk van de
 kunnen naemen. Hy is ongetrouwd en zyne schat-
 ten zullen denkelijk onder vele opgenomen
 verdedd worden.

Men heeft hier veel linnenhandel, ook wordt
 hier damast geweven en voorgehouden lreed
 een soort van linnen van gebleekt linnen.
 Men heeft hier ook veel blokken, gebouwen
 om het linnen te drogen (Kaufländer), maar
 zeld, klandert enz. Ik heb nergens getracht by
 zonderheden daarvan te zien. En waren vroeger
 veel groeven en smeden, die zyn te niet
 gegaan.

Ik heb in de steendrukking van Kattif eenige
 mooye prenten gezien, en heb my tot herin-
 nering kleine strijken van deze streken gehouwen.

Donderdag 26 Neden heb ik een grooten toer door
 de valleien gemaakt. Om half 7 verliet ik Schmie-
 deberg. Ik need naar Fickwald een landgoed
 van de Gravin van Reden, dat voor een der uit-
 steekendste in Silezie geldt. Ik vond het uitschietelyk
 zynen naam waard. Het huis het is niet ge-
 men, maar de afzetting, het gebouwen van eiken
 en beuken, de tuinen zyn heeltyl schoon. Op
 myne wandeling zag ik een paviljoen dat de
 graaf in 1803 voor zyne vrouw heeft laten bou-
 wen; men heeft daar een gedeelte van de valleien

469.
 en een halfroond van de Reurenbergen naar zich.
 Vervolgens ging ik op den hoogenaamden Wart-
 thurm, die op eene hoogte staat en waarop
 men de gansche vallei overziet; vandaar eene
 zyde de rei van hooge bergen en aan de andere
 zyde eene menigte lagere, in de valleien,
 schuilen op zichzelfstaande bergen, zoo als
 de Amelsberg, de Falkenbergen enz. Daar
 tussehen ziet men een groot aantal dorpen
 veel geboonte, akkerland, weide, vyer, —
 de uitgestrektheid is zeer groot en levert
 veel afwisseling op. Men komt op veel pun-
 ten, waar men enkele gedeelten ziet, zoo als
 eene grut waar men enkel de Schneekop-
 pe ziet. Het Boerenkint of de Einfelderei
 is zeer eenaam tuschen hooge boomen ge-
 legen aan een grooten vyer, waarvan achter
 het water niet zeer zinnen is. In andere vy-
 ners is dit beter. De Abdei is een nieuw
 gebouw in ouden styl, gothiek. Zy maakt
 eene schilderachtige uitwerking; inwendig
 is zy eene kapel, en in een gewelf ligt de
 graaf begraven. De gravin plaat hier zane-
 gemaal veel te komen hetzouden, en uit
 de verhalen maakt ik opmaken, dat merkelyk-
 dere echtgenoten zich beinnend hebben, hetgeen
 in den hoogen adel zoo zeldzaam is.
 De tuinman heeft eene boomkweekery en
 dryft handel in planten.

In dit dorp spinnen de inwoners.
 Ik reed van hier naar Fischbach, een middel-
 matig dorp van 200 inwoners, waar een
 oud kasteel is, dat sedert 1822 tot zomeren
 blyft dient voor prins Wilhelm van Pruisen
 broeder des konings. Dit jaar zal hy niet
 kunnen komen, omdat hy als Gouverneur

x. het Stadje

470
der Rhyndprovincie in Keulen is. Ik heb het kas-
teel niet inwendig gezien. Verleden jaar
waren de Koning van Pruisen en de Keizer van
Rusland, met de overige leden der koninklijke
Pruisische familie hier. Men heeft voor die bij-
eenkomst een groote zaal buiten het slot
van hout gebouwd, waer zy naar het oog
der taetschouwerf spysden. De orangerien en de
tuinen zijn zeer mooi.

Naby Firschbach is de Falkenberg, aan die-
naet is een Zwitsersk hinf zeer net in-
richt en bestemd om voor de vorstelyke
personen tot plaats van intspanning te
dienen. Op den Falkenberg vond ik op
nieuw een mooi gezicht; de valleij verstaant
zich van eene andere zyde; ik zag hier
anderanderen^x Kupferberg, Genauitz,
de Baber.

Ik ging vervolgens naar den Welkelmstein
en Marienfeldt, meer dan een uur afge-
legen. Het zijn natien midden in maftdof-
zenen. De natuur heeft deze genaasten van
steen wonderling door elkander geworpen
en op eengetapeld. De Marienfeldt is
naar de dochter van onzen Koning genaemd.
Als men dies bestygt ziet men over den Fal-
kenberg heen, en de valleij verstaant zich eenig-
tint ander dan op de andere punten. Een lig-
gende leeuw van brons versiert deze nat.
Langs een aafgenamen weg reed ik over het dorp
Lomnitz naar Hirschberg, een merkwaardige
stad van 6000 inwoners, die even als de meeste ande-
re in deze streken door den timmerhandel ge-
blacid heeft en nog bestaat. De ligging is mooi,

491
 maar de stad zal niet by zonde, toch zijn er eenige
 breede straten en zeer goede huizen. Merkwaardig
 is de Lutherse kerk; zij is mooi gebouwd en tusschen
 tenminste 27 eene goede doord naar Koning Karel
 XII van Zweden. Deze bedankt narmelyk in het trak-
 toat van Alt-Ramstadt, in 1704 met Keizer Leo-
 poed I gesloten, dat de protestanten, die byna geene
 kerken hadden, nog zes kerken zouden mogen
 bouwen, en eene daarvan is deze van Hermit,
 berg. Zij is groot en toch ziet men uit de vele
 galeryen boven elkander dat de gemeente naar
 evenredigheid nog groter is. De portretten van
 alle de predikanten hangen by een altaar.

De jaarmarkt was op handen, en daarvoor
 had men reeds op de plaats van de herberg, waar
 ik mij bevond, eene menagerie met beeren en
 apen gezet, die veel levendigheid gaf.

Ik vond aan de post mijn koffer, dat ik uit
 Breslau voort gezonden had, en vernamde mij
 men weg langs de Zaken door de dorpen Kümm-
 dorf en Hermsdorf naar Warmbrunn. Deze
 weg is allerleijst, men is in eenen moede groote val-
 leij, die ten gevolge der mynerheid anaxel bevaand
 is, zoo dat het een dorp begint naar het andere
 eindigt, uitwendig vernader de woningen
 gaane armoe, zy zijn van halve sterig en
 aangevallen naar het oog gebouwd.

Ik moet nog vermelden, dat het land anaxel naar
 ik weder voorgekomen ben met veel zorg behouwd
 is, nergens zag ik onkruid of blaumen tusschen het
 gras. De ganzen zag ik in de velden met een paar
 aan een paaltje vastgebonden.

Ik passeerde den voorgevonden Schultzenberg, een
 heuvel waarop de Schult Janethen Preussel eene
 herberg heeft aangelegd, die veel bezocht wordt.
 Eindelijk berikte ik Warmbrunn, deed nog eene
 wandeling en nam een bad, om mij van de vernatig-
 te herstellende.

Martini 141.

482
Vrijdag 24 mei. Om 7 uur ben ik van Warmbrunn
naar Stonddorf. Het weder was zeer schoon.
Het dorp Stonddorf ligt aan den Prudelberg
dien ik dadelijk beklaan. De graaf Rint, die
leer van deze plaats is, heeft met wandelingen en
tappen het bestygen van den berg zeer gemakke-
lyk gemaakt. Het gezicht is er zeer uitgestrekt,
vele dorpen liggen in de valleien en een aantal
lagere heuvels overziet men. Zuidelyk heeft
men den rei van Rennensbergen voor zich, waar
van de Schneekuppe de topste is, en waarvan
een aantal lagere bergen als takken voortvrom-
gen. Op een dier naarderbergen met men de ruïne
van den Kynast, een alreid kasteel. Onder de
bergen, die in de valleien op rijt staan, en dus
door een mooi panorama opleveren, behoort
ook de Prudelberg, de Stangenberg, ik over-
zie hen van hier, en zal hen dus niet bestygen.
In Adersbach en op de Renschen wat ik op
de roeten van Zandsteenen; nu bevind ik mij
op graniet: de Prudelberg bestaat uit eene
opgestapelung van groote granietblakken,
die ook Zandsteenen vormen opleveren, evenwel
verschillend van die der Zandsteenen. Men
wijst mij de Rifschmaufhöhle; eene enge
opening tusschen de roeten, waar deze pro-
phet, als hy uit met den staf verroed gevoel,
de afwaande, zyne voorzeggingen aan het volk
mededeelde. Hy heeft in het begin der 17^e eeuw
geloofd en nu verhaalt men van latere hy voor-
spoed heeft. Het is zeer bleet taenat, dat zulke
voorbeelden ras menigvuldig in bergachtige
streek voorkomen. De groote panelen der na-
tuur werken sterker op het gemoed, en daaraan

Martini 147.

+ Dit was niet by den jager zelf.

Men ziet over vele afnemende heuvels, in het vlakke land, waarvan een groot aantal dorpen liggen.

473.
geloof ik, maar men zou wel de inblikkingen als den bynaal, dien by vinderen, taeschrijven.

De brouwerij en de brandery van Standvoort zijn zeer bekende gebouwen, in de eerste heb ik van het zeer barbaarsche Standvoortse beer ge-
dronken, dat ik niet halve zeer goed vond. De brouwerij hebben hier gewoonlyk taent herberg. Deze plaats wordt in den zomer van warm-
brun en eldert veel bezocht.

De weg gaat hier over een hofstade, van dat de eigenaar dien kan afschieten; hetgeen hy even-
wel nooit doet. Dit zelfde heb ik reeds dik-
wylt opgemerkt.

Om half 10 kom ik te Legdorp en nu begin ik te voet te gaan.

Ik vang aan met den Gräberhof of Grädel-burg te doftigen, die een der voorbergen of trappen van den Riedenkam is. Boven het dorp Legdorp, aan den kant van den Gräberberg staat de Sint Anna kerk met het huis van een jager, daar by. Tusschen de maathbushen, die boven en bene-
den de kerk den berg omliepen, maken deze ge-
bouwen een keer goede uitwerking. Na een uur geklommen te hebben kwam ik daar aan en dronk in het jagerhuis koffie. ⁺Eene vrouw uit de Brabbande heeft een kamer by den ja-
ger gehuurd, en komt dagelijks, om de veld-
lingen met werkzaamheden op te maken; zy betaalt daar voor 10 Thaler huur.

Men heeft hier een mooi uitzicht op de vallei. In de kerk is maar een in het jaar, op het feest der heilige Anna, goddienst. De graaf Schap-
gottsch, die hier en in Wambroen grondheer is, behoort tot de katholieken, wier getal in deze

strecken nog te lang is; maar zij zijn door hunslyken en goetmoedigheid eenig van de protestanten afgescheiden.

Door een mastbosch ben ik opgeklimmen naar de Grabaltsteinen; dit zijn punten van de rots, die naar borenuitsteeken; een daarvan kan men bestygen. Van daar heeft men een nog intressanter gezigt. De graaf Schaffgotsch heeft de paden en leuningën laten maken, en komt somtijds zelf hier; zijn gewoon verblijf is des winters in Tuarnbrunn, des winters in Braslau, nu is hy in Praag, om een zynen zonen uitdassene cyken.

Een half uur hooger kom ik op den Stionberg, dien men hier ook Sennmelfungen noemt (de eigentlyke Sennmelfungen is by Agnetendorf). Deze is een der vooruitstekende hoogen waarmen het best de bergen overziet. Zeer duidelyk in den helderblauwen hemel staan voor my de Schnuckkoppe, de Mittagsstein, de Mädelkam, en vele andere. Aan de helling voor my ligt het dorpje Brück lang en een aantal verspreide Bauden; dat zijn baerenwoningen, die eenzaam op de berghen liggen, en als het ware eilanden van groene weiden tusschen de donkere mastboschen doorkellen.

Aan de andere zyde, van de berghen af, zie ik de Schuone dalen, die ik reeds vagen bezocht heb, en de vele steden en dorpen van dit sterke bewoonde land: rechts Schmiedberg, Steinseifen, Amsdorf, Kromhübel,; links Krühberg, Waarnbrunn, Giersdorf, Seidorf, De Prinselberg, die boven vele andere uitsteekt, is hier reeds tot een kleinen heuvel geworden.

Ik hoor hier Trommelen op de Schnuckkoppe; dit is het teken, dat er neigingsdamp komen.

herkinn 181

* Op weg naar den Schumburg naar de Bruckbunde heeft een overvloedige wolk wat regen aangebracht; dit maakte het uitrijden nog moeilijker, want op de hooftwegen bleef men nog de regen.

* Het nederen van hout is hier zeer moeilijk, daar daar men niet veel gekonnen en verkocht worden.

Was afdalende dan ik gekomen aan de Bruckbunde de, een nette baarwoning, behorende tot het dorp Bruckenberg waar ik met eigen, brood en hier middagsmaal hande.

* Ik heb hier eenige bijzonderheden vernomen aangaande den toestand van de bewoners deser streek. De lieden leven in dit dorp Bruckenberg zeer eenvoudig; elk gezin heeft twee tot vier koezen, en den meer; zy hebben behalven de weide een weinig aardappelland. Het spinnen bereikt weinig op en in het bosch van den heer (den graaf Schapottat) is weinig te arbeiden; dikwyl. lyden zy gebrek. Men dan ontvanger zy eenige ondersteuning van een heer. In dese Bunde wonen nog de vader en moeder, vader de vrouw met zyne vrouw, dese ontving ook, zy hebben een kind, en nog een, dat zy hebben aangenomen, omdat een maagtkesstaande gestorven is, en men de kinderen niet wilde laten bedelen, de vijf andere zijn by andere verwanten. Lane dienstmaagd hebben zy, om de koezen te hoeden. Het huif heeft men toe en is 600 Thaler waard met het land voor tien koezen. Dit is van de dafte, andere huizen zijn dikwyl. minder tot 200 Thaler waard. Men huif is ook niet vrij van schuld. De grondhuif aan den heer betaalt 4 Th. 1 Lgr. Drie tot 4 Thalers maken zy jaarlyk aan den heer voor hout betalen.

Men belasting betalen zy maandelijks 8 Lgr. voor Gemeentebeter, 4 Lgr. klappenstener, en den nog 4 tot 8 Lgr. voor allerlei andere stener zoo als Bodengeld, Brandstener, Machtstener (dewyl men mand hen bewaakt over). De vrouwen klaagen zeer dat dese belastingen jaarlyks toenemen en zeer onregelmatig zijn.

Omteent het spinnen zende zy: men koopt het vlas tegen 3 tot 5 $\frac{1}{2}$ Lgr het pond; daarmede spint men ongeveer

476
 twee stenen gaten; die verkoopt men voor $2\frac{1}{2}$ tot 3 fgr.
 het stuk. Een persoon kan hangtouw een straat daags opin-
 nen, dan moet hy tot laat in den nacht wachten, ook
 niet men in den winter tot een of twee uren het
 nachts licht by de haaren. De winst is by gevolg
 zeer gering. Dezen winter hadden deze drie
 personen: man, vrouw en kind aangenomen me-
 je, tot pond gewonnen de helft van eigen ge-
 loand en de helft van gekocht vlot. De needre-
 ste zijn by gevolg zeer gering. Twee maal in
 de week gaan opkopers in alle de huizen, om
 het garen te koopen.

Welk, waaraan het net voor baten en haaf ofte
 ukeft is, brood en aardappelen zijn het gewone
 voedsel, eyeren of zwammenleefst zijn buitengewo-
 ne meelde, ander vleesch eten zy byna nooit.

Om half 2 heb ik myne wandeling hernat, lang
 een gemakkeelyk pad ga ik over den Dorren Heu-
gel en de Landhoke. Hyen zidd zegt my, dat
 een plaats op de eerste inaar de weg zeer ge-
 lyk is, genaamd wordt 'Rüderahls hegelbaan'.
 Deze naam van Rüderahls is veel in den mond
 der bewoners van dit gebied. Hy was, zeggen
 zy een berggeest, die allerhande vanderbare
 stukken aanving, sommige lieden zeer gelukkig
 maakte, vele barenmetumelyke eigenschappen.
 Een berot, zeer lang gelooft heeft; maar nu is
 toch niet meer verhoort. Over den oorsprong
 deser fabel, die met de helling der bergbewoners
 tot bygeloof samenhangt, is veel nagepaard en
 geschreven. In Schrieddelog blieft men, dat
 hy daar gewaand vande hebben, en eenzijdig een
 man geweest die eenzijdig wat knapper was
 dan zyne bygenoten. Hier zegt men, dat hy een
 Boheemse edelman geweest is, Richardus van

* Vaccinium myrtillus.

477.
Zaken genaamd, die aan godsdienstige meningen door
de Jherenten vervolgd wal, en in deze streken aan
schuilplaats vond. Door dat hy ook niet deed
kennen, maar met zynen rykdom bekynst
weldaden bewaert, zunde der geharnuung
van zyn lazen ontlaan zyn. Iuelligt zyn
beide ontlegginsf maar, en is uit de gashu
denif ver meer dan een waanachtig persoon
eene fabelachtige geschiedenif antolaan
even als in de oude mythologie.

Onder de middelen van bestaan voor de bewo
ners dezer streken, doet myn gids my nog de
volgende kennen. De marktschapsken zyn zeer veel
met Heidekrans of Blauwekrans begraaid; waanneer
die ryp zyn worden zy door de lieden, die geend ander
dorewarheid hebben, geplukt, en de van gebruyge
en aan de distillanten verkocht. Zy bekomen dan
8 tot 12 Ggr. voor de shetien. Men bereidt een loort
van brandewijn uit deze berien. Elk mag ze vry
plukken.

Het yslandisch wat is een voortbruyg
el van denzelfden aart, het graeit algemeen op de
bergen en moet ook geplukt en in Schmeideberg
en ellet van de kooplieden verkocht, die het in
het groot verhanden. Die het plukken, bekomen
ongeveer 12 Ggr. voor het Centner, en zo myn
gids my zegt kan een persoon met een centner in
eenvon dag plukken. De tyd, gedurende welken
deze berien en moer geplukt kunnen worden,
duurt te kort, om aanmerkelyk voordeel op
te leveren.

In minder dan een uur kan ik van de Brabban
de aan de Stingelbande en Kalenbande gekomen.
Die liggen lyeen maar overigent reeds zeer eenzaam.
Rechts op een grooten afstand zie ik nu de Opreifsteine,
die Larnengeteld zyn uit zeer versteerde stikken

gramet, die, als overblyfsels eener oude meer naar
ontuuschelyke groote, daar staan. Voor my, ook niet
ver, is de Mittagsstein, eene dergelyke rots, die op den
berg op zichzelf staat.

Het is als of die punten overgebleven, zijn naar eener
tyd, toen het gebergte veel hooger was; het zijn de bly-
ken van het veranderen der wereld.

In een half uur kom ik aan een kleinen Teich (vij-
ver). Deze weg gaat reeds door een zeer woeste streek.
Steenen naar allerhande groote liggen dooreengeworpen,
hierendaar ligt sneeuw; de bomen worden klein en
verminkt. Rechts heb ik naast my de Teichwand,
een wand van afgebrokene, spitse rotsen. Naar
mate ik hoger kom, ruikt het water meer en meer
aan alle tyden en dikwijls onder myne voeten.

De kleine Teich is op de hoogste plaats van deze rots-
vallen; het water is zeer helder en komt van de man-
del, van onder de sneeuw, ook uit de bergen welke
toesnelend; - door een smal stroompje tusschen de
steen en door loopt het in de vallei en vormt de Teich-
fen, die in de Lammitz, Bahr, Oder, Oostsee valt.
Er zijn veel forellen in dit kleine meer; in den groeten
Teich zijn er geen. Er staan vele blaasman panden
maar bomen groeijen hier niet meer.

In deze van de wereld afgezonderde plaats is ook
eene Bande byna enkel van hant gekomst. Het
nieuwsgierigheid der ik er in gegaan, men bewaakt
ze velden. Ik vond eene oude vrouw met hare
dochter; de man was dood. Zy heeft zes vrouwen,
die waren eenigen in het bosch aan het rook en een
salbaat. Alles had het ruukhomen van groote betrou-
wenheid; ook moesten deze lieden alles kopen, en
groeijen zelfs geene aardappelen meer. Zy hebben maar
drie magere koeijen en een paar geiten; een kalf
en een jonge geit hadden zy om de kande in hun woon-
vertrek by zich; het was sterft hier menigvuldig door
de ruukheid van het klimaat. Deze lieden zijn eijer,

naarf hunner woning; zy betalen 42 Lgr jaarlyk
aan den heer voor grondrent, en 5 Lgr maandelijks
aan den koning voor klaffenrenten. Zy spinnen
ook, om nuif wat te verdienen. De eenzaamheid
dezer plaats is verschrikkelijk, evenwel bestaat
by de bewoners de gewone zakezucht aan de
plaats hunner geboorte. Van de vijf vanden kof-
den drie reeds in het koninklyk leger gedient,
twee by de garde, en zy hebben verkoren, hier
weeder tusschen de ratten armee te komen. Zyde
boven het onbezorgde leven van soldaat.

In een kwartier kwam ik nu aan de Kampel-
Bande. Zy is eene der beste, men bezocht ze over,
gaaf en de bewoners zijn welbekend. Zy bezitten
7 koezen en 7 geiten; hun grondrent bedraagt
7 Th. 6 Lgr.

Hier komen vele smakkelaars die gaederen in Bo-
hemien en in Silezië brengen; men naamt ze
Pasfchers en hun handwerk Pasfchen; zy handlen
zich by dag in de Bander of dorpen op, en vragen
het goed in den nacht over de grenzen. Zy kiezen
daartoe de gemakkelijkste bergpaden, en vragen het
goed op den rug. Dooftaans zijn zy meesters te
tamen 20, 20 tot 30. Wanneer zy betrappt worden
verdedigen zy zich, en op zyn ergst vliechten zy en
laten hunne vraag in de steek. In handlen komen
zy byna nooit, want op de bergen, waar zy alle
paden kennen, is het naar de beambten ondoenlyk
hen te verruigen. Scheffal brigen zy hun hand-
werk ongestoord; de tollenaars zoeken hen niet
op. Hiervoor draagt by, dat de oostenryksche ke-
sliche betaald worden, en dat gaarne nuif met ver-
dien en paar niet waakraam te zijn, en dat de Pruis-
sische regering wellicht geene groote strengheid ver-
laaft, dewyl meer naar Bohemen dan naar

in Pruisjen gebrage word. Tabak, kaffy, suiker, fabriekwaren worden int Pruisjen in Bakenen getmokeeld; myn is byna het eenige, dat naar Pruisjen komt; doch die smokkel men ook regelmatig. Heel, gedroogde vruchten, komen ook enz. worden voortgebragt uit in Pruisjen gebragt. Dit bedryf handelt men heel in de bergen naar zeer geoorloofd, en de Pasteren zijn in alle de Banden bekend en worden goed ontvanger. Toch is eigentlyk de afstand van hen tot noers niet zeer groot. Zy zijn in stryd met zeer onverstandige en onbillyke verbaadsmetten; de noers met de wetten ontrent eigendom, die ook niet altoos verstandig en verstandig zijn.

Ik ging nu verder over den Leiffenberg en de Koppenplan, en had weliswaar de Kleine Koppe links. Rechts had ik den Brünnenberg, waarvan een deel der afkelling, die nu nog niet geheel bedekt is, Rübensch. Lustgarten genaamd wordt. Van dien berg stroomt de Aupe en vormt den Aupenfall, dien ik hooren maar niet zien kan; de vallei heeft nalkomen het voorkomen van die der Alpen, zy heet Aupen of Riefengrond, en men ziet er in zeer groene weiden kanten hinnen met platte baken.

Links zag ik onder anderen den Helzengrond, waarin de Lomnitz ontspringt.

Zoo kwam ik eindelyk aan den kegel welken, die men Schnee - of Riefenkappe noemt, en die men voordoet als een hoop granietpuin; nu had ik nog ongeveer een half uur te stygen. Steeds ontdekte ik meer bergen en dalen. Ik zag nu nog duidelyker in den Riefengrond, en zag ook verder aan de helling van den Brünnenberg.

+ de Plambanden; zy maken het dorp Aupen uit.

+ De ondernemers van dit bergwerk woont zelf
zomer en winter in den Riesengrund.

+ Uitmendij is zy met lakindels bedekt.

Berg tot zeer hoog een menigte Banden, ver-
spreid; eenige daarvan zijn alleen des toernij
bewoond, wanneer men het hier in deze berg-
weiden brengt. In den Riesengrund is een
bergwerk van arsenicum, koper en eenig zilver;
ik zag de ingangen, die omtrent liggen achter
den berg. Een partikulier heeft dit werk ondernomen.
+ Tegen 6 uren kwam ik op den top van de kapel,
waar ik ook met getrouwel ontvingen
ward.

Het weder maakt mij tot hier toe zeer gunstig
gewest; groter was nu myne teleurstelling,
toen ik niet holder over de onderliggende
bergen en dalen konde heen zien. Byna siddelyk
na myne aankomst rezen groote wolken op.
Dit was een grootse, gerigt, maakte evenwel
een zeer aardigen indruk, want met
elke wolk verboden een landschap, en spoedig
vond ik mij geheel in nevel gehuld; naderhand
begon het te regenen. Zoo verloor ik de vrucht
van mynen togt voor deze avond.

Voor gezelschap vond ik een professor der phi-
lologie Weiske uit Leipzig met zyne vrouw, na-
derhand kwam nog de broeder uit Verden,
broeder en zyn broeder, de maand en zyn vrouw
en knecht, gedien en dragers, alle deze anderhal-
den uren nu kwam, om den tyd daar te komen. Ik
vond in hunne gesprekken weinig belang; het
was my een treurig slot naar met een schone
dag.

De Kapel, waarin ik mij nu bevond, is een
vond gebouwd met zeer dikke muren en ge-
welf, zeer stevig, maar ook als woning zeer
luischer. + Zy is gebouwd van 1668 tot 1681; den
10 augustus van dit jaar werd zy ingewijd en
aan den heiligen Laurentius opgedragen; zeldzaam
werd er gaedredienst en gevierd, en den 15 augustus
1807 vond dit voor het laatste plaats. In 1824

489

tusd'ng tot een soort van herberg voor de neerigst
ingerigt.

De Schuetskappe is, volgens Gerlboef 4949 pa.
rylsche vaeten boven de Ijzardree; volgens Kater
4889; - Volgens Charpentier 4950 boven de
Oostree.

Zaterdag 28 mei. Op een soort van gallery
liggen eenige matrassen, of leeren stroorakken en
wollen deken; daarop leggen zich de neerigst
zonder zich uit te kleden, en slapen als zij
kunnen.

Het valt niet uitwaer van dit nachtleger
vraag op te staan, wanneer men de zon kon
zien opgaan. Heten was dit niet mogelijk;
newel en negen uren onafgebroken voort.
Er komen nog eenige lieden, die een nacht
in de kampelkande hebben doorgebracht; alle
zijn evenzeer teleurgesteld.

Men is in de kapel, wat eten en drinken betref,
maar de omstandigheden, vrij wel; Koffy, Kan-
gaarsche wijn, brood, kaas en worst kan men
bekomen; overigens is het verblijf niet aang-
naam; het gruwelijke gebouw is maar een ver-
tiek, het verkeer en gesprake dus algeheel
en de vinnelghheid niet uitstaekend. De
muur is byzonder spraekzaam, maar
zine gesprekken bevellen my minder dan my
myner collega uit Leipzig schenen te doen.
Ik heb veel over het Riefengebiede, dat ik niet
kan zien, gelezen.

De muur bekwaamt aan den graaf Schaffgotsch
wie alle in deze straat taekekaart, 25 Thaler
pacht in het jaar, en tuch schijnt by zich goed
te staan; ook blykt uit het daek, maar zich de
neerigst inschryven, dat hem getal zeer groot is.
In 1828 is de blikken in de kapel geslagen, sedert

heeft men te niet afleiders voortduren.

Daar er geen hoop was op beter weder, heb ik om 11 uren de kapel verlaten met den braven van Tiedemann en diens broeder. Wy namen toch niet den naasten weg, om zoo het weder nog beter werd, de reis over den kam te kunnen voortzetten. Wy namen daarom westwaarts.

De regen nam af, en de nevel begon niet te bewegen; dit gaf wat hoop. Om 12 uren kwam wy boven aan den kleinen Teich; over der weg ryen wy over den Silberbach getapt, op een steen wy den Teich gansch duidelyk, en nu toont hy zich uit de hoogte zeer schilderachtig. Het alle mocht worden eenige steenen verzameld en in de diepte geworpen; wy vallen lang van de eene rots op de andere. De nevel komt weder en vliegt als waken over het dal.

Over de Teichpauze hervolgen wy onzen weg naar den Großen Teich, dien wy even als den kleinen aan onze rechte hand hebben. Het onder vergaat ons weder duidelyk alles te zien. Beneden ons is de groote Teich, wat veran zien wy de Kafen en Klingel-bande, waar de gisteren voorbygekomen ben, en daarna het dal Katzenschloß, een rots, maar men zegt, dat zich wilde katten plagten op te houden. Het is een moorge wilde landstreek.

Het meeste kornen wy door den nevel tot aan den Mittagstein, dien wy kort te voren nog duidelyk gezien hadden; zoo wisselt nevel en helderheid af. Het is een daver den tyd zeer versterkte en verbrokkelde rots.

Wy hervolgen onzen weg, maar steeds in nevel, over den Silberberg, voorby de Lieben Gründe, wy gin

+ ten zuiden van de Stürmhainberkape en

486
gen⁺ ten noorden van de Stürmhainbe (de klea,
ne). Deze weg ging nu en dan langs de
grenzen van Bohemen en Silezië. De uit-
tegten misten wy gaafsch. Nu kwamen wy
op den Querberg, en aan de helling daarvan
in de Spindlerbande, om 2 uren.

Deze Bande is een zeer goed baarsenhuis,
waar het weemelt van kinderen, en waar
blykbaar veel welhebbendheid heerscht. Zy ligt
op Boheemsch grondgebied. Men heeft hier geen
anderen landbouw dan vee fokkerij, er groeit
niets dan gras en boomen, de mest dient, om
over de weide te strooijen. De koezen zyn tien
in getal en evenveel gyten. De stal is met
balken gevlaerd en byzonder net, gestrooid
wordt er nooit. Het gezin bestaat uit den
grootvader, zyn zoon en drie vrouwen, en zes
kleinkinderen, drie of vier bedienden, nog eeni-
ge kinderen uit naburige banden en een
leeraarsmeester, die voorloopig hier woont
en school houdt. Dit huis behoort tot
het dorp St. Peter, de naaste stad is Hohen-
elb; men is algemeen katholiek.

Terwijl wy hier waren, kwamen er twee Pau-
liser, die door myne neitgenoten dadelijk
daarvoor gekend en aangelproken werden en
van hun handwerk geheel geen geham maak-
ten).

En aagenblik moei de nouw weg, en toen
hadden wy een ver uitzigt over de bergen in
Bohemen; doch spoedig was weder alles be-
dekt, en zelfs kwam op nieuw neeuw.

Wy gingen dus tegen 4 uren hinfuarts,
dat heet naar Trarubrunn. Doet men
doch en over een maeelyk pad van ongelijke
steenen in vochtigen grond geworpen, klom,
men wy den Querberg af, en kwamen in de

487
 vallei van de Kain. Nu werd het weder goed.
 Ik ging een weinig uit den weg, om den
Kainfall te zien. Die is niet zeer bedui-
 dend, maar de ratten en borschen rondom
 maken het geheel schilderachtig en aange-
 naam om te zien. Ik was hier om half 6.
 In het dorp Kain vond ik mijne reisge-
 naten weder. Dit dorp ziet er weliswaar
 vreed uit, even als Giesdorf, waar wij nu
 volgent doorkwamen. De avond werd nog
 zeer helder, de vallei van den Kain is zeer
 mooi; wij kwamen langs den Kynast, een
 rivier van een flat op een berg tusschen twee
 borschen zeer mooi gelegen. De inwoners
 van deze streken zijn meestal wevers; de
 huizen zijn sterk van balken gebouwd.
 Om 7 uur kwam ik in Wasmubrunn
 terug; en zoo schoon was de avond, dat ik
 niet groot gemis aan het einde der reis
 oelung de zon zag ondergaan. De toppen
 der bergen bleven toch met wolkjes bedekt
 en ik had dus dien troost, dat, zoo ik op de
 Koppe gebleven was, ik daar nog geen schoon
 uitzicht zoude gehad hebben.

Zondag 29 mei. Ik ben veel thuis gebleven, om
 te schrijven en aan mijne reis notulen. Het weder
 was na den middag schoon en helder, toen het ik ge-
 wandeld. Wasmubrunn is een nette plaats, ruim
 gebouwd en, zoo als de meeste bosplaatsen, inderijk
 zeer opgevoerd. Er zijn 1900 inwoners, die van land-
 bouw spinners en wevers leven, en van de bosson ook
 eenig voordeel genieten. Nog heeft men hier al
 binnende takken van nijverheid het glasflappen en
 het schaarmaken, die vele handen bezig houden.

x. In de kerk hoorde ik een deel van de lykpraak
op eene begrafenis, welke in de doorkijk,
omringd van brandende kaarsen, naast des
prediktael lag. De predikant was een oud
man, die met veel hartelykheid over de over-
ledene sprak. Hare naastbegravenen waren
in ruimgezindheid tegenwoordig en hoorden
met veel aandacht naar den spreker. On-
vergeet waren en byna niet aan vrouwen
tegenwoordig. En is in dit Duitche gebruik
der lykpreken iets aandachtelyk, dat men
melligt niet goed doet afschaffen.

488
Den kofel was een and keur die lang in Polen ge-
maand had en veel Hoaroner sprak. Al de Polen
my worden, zeide hy, hebben zy nog niet gewonnen,
dan zullen zy ongelukkiglyk zyn den te voren. Zy
hebben ingeboren moed en rucht naar den oorlog,
maar eigentlyke vaderlandsliefde of gehucht.
heid aan de vyheid hebben zy niet. Toen zy nog
geheel onafhankelyk waren, verhoorden zy niet
aan de vreemden, en lang voor de verdeeling wa-
ren zy Russisch: de Czartoriskis en de Sapi-
ha, die den meesten invloed hadden, stonden steeds
in verbinde met Rusland, Oostenryk en Prus-
sen hadden wel gedeelten van Polen moeten ne-
men, om niet het geheel aan Rusland te laten.
De Adel wil zyne oude voorrechten en vrijheden
terug bekomen, maar nationale vyheid of onaf-
hankelykheid zyn niet het doel van den opstand.
Ik ben ver af van zulke meningen als antwoorde-
lode waarheden aan te nemen, maar dit getuige-
nis van een man, die zeide, dat hy 30 jaren in Po-
len gewoond heeft, komt by dat van vele anderen,
die ik er over heb hooren spreken, en verdient eenige
opmerking.

Dezen avond was ik op den Tweevoudtberg, eenen heu-
del op eene hoogte nabij Warmbrunn. Er wa-
ren niet dan baeren en baerinnen, die byna niet dan-
ten, haemel doortoe in eene masje taal murmel-
den. Later in den Hainer kamen hier de badgasten,
ook is de ligging zeer mooi. Ik zag er de zow an-
dergaan, dat naar den rei van bergen, die men hier
niet, eene treffende vertoning opleverde; ook was
er niet een dezer heiden, die daar naar omzag.

Maandag 30 mei. Het weder naarvelden gisteren
was niet goed, dat ik my opgewekt gevoelde, was
een de heiden te bestygen. Een luitenant der

Martini 195.

489
artillerie Wiltshy, met slansig, hand rich aan, vry
neefgemaakt te vry, en met dezer en mynen vrede,
nen zid, Innerts Pappeler, anderszoo ik deeren man,
geen, om niet weten, den kleinen togt in de Ransen,
bergen.

Wij reden naar Hersfdaarf, maar een slot van den
graaf Schaffgotsch, waarin eene bidsthuus is, die
mon dingsdags en donderdags vier keer; en kuisen
in Petersdorf maar wij ontdekten in de herberg
den Kachelfall, nabij het Prellersche Hofschloß,
dat wij vlytig bezagen. Nu begon onze wandel-
ling door het eng en wilde dal van den Lacken
naar den Kachelfall. De natien en het bosch
maken alles zeer schilderachtig; de rivier maakt en
brukt tusschen de steenen door. Tweemaal heeft men
haar een doortogt gemaakt, dat vry de Große und
kleine Gerinne.

Alles is meer na den de sprong van Reichs
zahl: wij pareren Rinderables Wein Keller, een uit-
koming onder de rots; - R's Tuffstufen.
Verreijing van de Kachel met den Lacken, dat
Brent par; - Rub's Stufen, R's Kirche
De Kachel vervolgens, kamen wij aan twee
beekbaanen, waar de koning en koningin, in 1800
hunne namen ingesnelde. Hetten. Die vry met meer
leesbaar. Badglanischer Thron, Rinderables Kan-
zel. Alle deze rotsen hebben zeer ronderhousen for-
men en dit heeft aanleiding tot welke benamingen
gegeven.

Na nu een half uur gemaakte te hebben
kuisen wij, om 7 uur, aan den Kachelfall. Even al
de Kachelfall is hij niet zeer beduidend door veel
water, maar maar door de omringende rotsen en
bafken. De natien worden heeler, enger en dier-
baar staat het water in vryen val op de wanden;
dit heeft eene afwijking in den vorm van een val
op een stuk marmer, dat men in de rots heeft

* Van hier namen wy Honellen mede naar ons
middagmaal, die kostelden 1 Lys. het stuk.

reeds, staat in geheel chineesch style, dat de moester
ten nou. den Koning en de Koningin aan de wateren
met hebben willen de een aanduen, no te bewaarden.
In dit opzicht is men toch aangewijzen van te gaen.
op de Koninklijke, maar de Koning later geheel
is, staat alleen dat hij met zijn familie daartoe,
en niet de anderen, die men verslegt daarbij nae de.

In het magazijn komen de fonellen tegen den matras af. Zy gaan dit door te springen van de eene helling, hind in de ruik naar de andere, tot dat zy eindelijk beneden lozen; men vangt zo. den door het net met den straam te bewegen.

Weg namen nu rechten afdalen weg naar den Stackenfall,
en kwamen spoedig aan de Kochelhäuser^x en in de
mooie uitgestrekte velden, waar het dorp Schneibachau
aan de helling van den Berg ligt.

Wy hebben den Reiztrager en de daarop liggende Trane-
 steine aan onze linkerhand. Men wijst ons een
 groeten steen die wy voorbijgaan: Ruderakhsquab
 moel. Links van ons zien wy de Alte Schleibke
 Banke. Wy zien den Fackoterei naakant, de Quack-
 steine links. - Nu komen wy in Marienthal,
 dat men ook Jammertal noemt, om de omvassende
 doorkheid en de vele steenen. Het ziet er naar uit
 oeg zeer lachend uit. Hier worden meelt glaffly,
 pers; - de gaaldrenstige ^{vervalgen} en aanslaff rampen hebben
 aanleiding gegeven, dat dit sal bewaand geworden
 is. - Wy bestygen den Radenstein, eens rot, ^{die} aan
 den Zaeken omtrent 400 voet ^{hoog} ^{steil}, en byna over
 hangend, verheft. Men ziet daar de bergen, die tot
 den kam behaaren, aan de andere zyde de lagere bergen
 en daan tusschen het groote Marienthal. In de diepte
 onder ons ziet men den Zaeken. Op den anderen oever
 staat een rot, die noemt men den Kahlen Stein of
 Ruderakhs Kucke. - Door het marktloze veld
 den wy onze weg. Ruderakhs, Radebank; hier
 hoort men neest den val.

De Zackenfall is de manuscript, waarin ik in dit geslopte.

* Links wijst men op den Teigenabandstein, eene
rots dien men zoo noemt, omdat zy daar de
laatste stalen der zon beschouwen worden.

491.
gezien heb: het ineen valt zeer gracieus over eene
met gras en mos begroeide rots; door het trapwysse
naarontoprijgen dier rots wordt het water meer
malen opgehouden en verdeelt, neemt andere rig-
tingen aan, en men heeft niet weder. Deze afwijking
en slingerende formaten maken een zeer aangenaam
indruk. De rotsmanden, waerdoor de Laeken ryd
loop vervolgt, en waartusschen ik sta aan den voet van
den val, zyn by uitstek schilderachtig.

Langs zeer goede ladders, die de gemaal schaf-
gatels heeft laten maken, klimt men af. Van boven
verstaant men de val ook zeer schoon.

Men vindt op alle deze punten, maar de vrees-
delingen gewaars. Zy te komen, bieden die rots-
kingen, en kleine dorchwarpen tot aandenken te
loop hebben.

Wij bezorgen den Teidenberg, een aamhang (Ab-
stufing) van den Reifträger, meestal door mast,
burch, vry styl; nu en dan gezigt op Schneiberg,
de Kopfsteine; nexts op een aantal bergen.

* Om 11 uren komen wy in de Nieuw Schelpeke Bos,
de, waar wy middag houden. Het gewoonlyk is
het woonsentrek zoo warm, dat wy het in niet
kunnen uithouden. Men heeft hier koken.

Om half een vervolgen wy onzen weg, welken
komen wy in het Kuchholz, dat een blyk is, dat
wy op eene aamwerkelyke hooft zyn; ook hebben
wy een zeer uitgestrekt gezigt.

Kort daarna komt de nenel en aankomt op
Tuy gaan voorby de Schneiberg. Dat zyn opeer
gestapelde stukken graniet. Wy hebben hier geen
intygt door den nenel. Over de Teigenaband
Lauwille komen wy aan de Quarsteinen, die
liggen als schalen op elkander. Wy maken een
half rond om den Reifträger, dien wy steeds links
hebben, en zyn wy altyd op den Teidenberg.

Wij gaan over de Sneeuw, die men nog niet ontdekt is.
 Men zijn wij op de Grenzwijk, tusschen den Rijnstroom
 en den Spitzberg.

De rivier vliedt al, walcken naauw, en meer rijk
 dere nu en dew openen, niet meer een geheel land-
 schap. Dit verschijnen en verschijnen heeft een
 eigenaardige schoonheid. Men bemerkte, dat van
 heel achter dien walckenlanger ligt, en men mengde
 alle aagenblikken, weder een Blick in jene tuelt te
 kunnen werpen. Groot en verkeren schoutpel.

Om 2 uren komen wij aan de Eldgrulle. In het
 midden een einde is een opening en daarin
 met men het water tusschen de steenen en het
 land opkomen. Het is kristalhelder. Dit is de
 oorsprong van den schoonen Stromen die naar
 Hamburg loopt. Ik heb van dit water met
 veel smaak gedronken.

De Eldstroom of Gedachtigheidsstroom, maar
 men wilde verneemen, dat hooge personages
 hier gemeest zijn, waren reeds verneemen. De na-
 tuur ontvies met lang menschenwerk in
 deze laatste streken. En lag hier rondom nog
 veel sneeuw.

Wij vervolgden onze weg over de Eldwijk
 naar den Eldfall. Naar ons lagen wij den Rijn-
 stroom, nege den Krokodil, licht den Spitz-
 berg.

Op een kwartier uur afstand maakt de rivier
 aanspraken rivier, daar vele nevenstroompjes
 aangevoerd, een val van ongeveer 200 voet.
 Wij komen den eerst van boven en vervolgens
 klimmen wij met veel moeite af in den Eld-
 grond van waar wij den val van onderen kun-
 nen waarnemen. Het schoon stroomt het wa-
 ter in eindig veel stralen verdeeld over de ro-
 te roet, die aanmerkelijk heet, waardoor de val

x den Kynast, de Falkenstein, Kupperberg,
Gierdooft, de Anna Kapelle, de Grobelsteine,
alle de plaatsen, die ik naar eenige dagen
bezoekt heb;

x vele handende muzen overzien mij.

493.
minder maakt is. Random ligt veel sneeuw.

Wij hebben eenige groote stenen naar beneden ge-
worpen, die sprongen van de ene rots op de andere
en sommigen verbraken met niet verwonderlyk ge-
noeg.

De meeste boomen aan de rotsen zijn dood; zy schy-
nen te weinig nactsel in de stenen te vinden.

Wij zijn opgeklimmen naar den Grubenstein, een
mer ook Rübzenkes Kannel noemt, een hoop gro-
nietsteenen die opeengestapeld liggen op het hoogste
punt van den Schnee-grubenwand.

Hier is ons het lot gunstig, de nevels gaan weg, en
wij overzien een grotere uitgestrektheid dan
eigens te noemen. Den Zaterdag zien wij rechts, den
Kochstein en den Gierham links, daartusschen het gan-
sche land tot aan den Oer, of tenen zoo ver als het
gezicht reikt, met alle de bergen, kusten, steden, dorpen,
een groote afwisseling. Aan onze voeten
ligt Agnetendorf; wij onderscheiden Tuarmboorn
met alle de omringende plaatsen; den weg dien
wij gekomen zijn ^(Kaden) ^(Tuarmboorn) Tharienthal, Schreiderhan; die
alles ligt klaar voor ons. x

De groote en kleine Schnee-gruben zijn zeer merk-
waardig; wij staan hier boven aan haren rand.
Zij bestaan uit groote holigheden in de bergen
die aan deze, de Zuid. zyde omringd zijn van
hooge, steile afgebrokkelde rotsen, die beloften
dat de zon in de openingen schijnt; zoo dat
de sneeuw tot laat in den zomer blijft liggen.
Tuit deze Gruben ontspringt de Kachel, die
wij deren moeren gezien hebben. Aan een
reind deser rotsen ziet men diep naar be-
neden. „Je frippanne et j'admire" voor
korten tyd is een gids, die met neuzigst hier
was en een steen wilde opmaken, van deren
rand gestort en dadelijk zagen de rotsen ver-
brokkeld.

x wy zagen ook nog den Lüderstein.

494
Wij bestygen dat Höhe of Große Rad, op de Schree-
koppe na het loopst punt van het Riefen-
birge: 4661 voet hoog. Een oneindige menigte
naar evenredigheid kleine granietsteenen liggen
opengeworpen, en vormen den kruis of kegel
van het Höhe Rad. Wij bekamen zelden vrij
uitzicht; dit verwiltte bijna niet van hetgeen wij
te voren gehad hadden.

Van den voet naar den kegel van het Höhe Rad
zien er de steenen, die niet nog begraven zijn, niet
als koolkladen.

Wij gaan over de Große Stimmhauke, den kegel
laten wij links; de weg blijft een weinig lager.

Een weinig links naar ons pad bereiken wij de
Agneten-Schnee-grube; zij is kleiner dan de
twee andere, en heeft wanden van niet zoo steil.
Zij is nog wel bevroren.

Onze gids wijst ons in de vallei naar ons een
steen, die door het anneder een groot eind naar
uit gedreven is, en om deze verwondering naar
plaats den Wanderenden Stein gezonden wordt.

Onze weg vervolgende zien wij reeds het Be-
kensche dorp Sauck-Peter.

Wij komen aan den Kaufstein, op den top van het
Kleine Rad. Zoo als vele andere gelijke deze
steen naar een natuurlijke ruïne.

Over den Kadelkam komen wij aan den Kadel-
stein en vervolgens aan den Kleinstein; die
van gelijken aard zijn.

Het gezicht is hier weder eenigzins anders, wij
zien nu ook de vallei van Schmiedeborg, die ons
te voren verborgden was, daar achter niet men
den Takt en links het onbegrenste land waar
van ik reeds gesproken heb. Het streek of dorp
de walke lang het zwarte gedeelte.
Wij gingen van hier door de Kadelnische naar de

Spindler-af Stürmhauke-Bande, maar my om half 7 aankomen.

Ik was in deze Bande reeds geweest; de be-
leefde bewoners aankomsten ons zeer goed. Wy
werden verwelkomd door wyndes van zaai-
hangen. Wy, die nu niet later konde
wenschen. Deze Bande ligt in Boemen en
heeft den naam van den bewoner die ze gedurende
heeft. Uit de gesprekken met dezen ander man
wil ik het volgende optekenen. De namen
van de bergen en velden zijn dikwijls met ja-
del en sprookjes verbanden, maar van sam-
mige weet men weinig der oorsprong. Een
konde by my zeggen van maar de naam van
Stadelstein en Stadelkam gekomen was. Zy
ne grootmoeder was zwanger zynde in een
nabijge dorp ter kerst geweest, en terugke-
rende keerde zy op den berg by een roep-
woordigen Stadelstein van zyne moeder
dit heeft plaats gehad naar 93 jaren, want
zyne moeder was 47 jaar toen zy stierf en
zy was nu reeds 46 jaar dood. De geboorte
van dit meisje by dezen steen heeft hem den
naam van Stadelstein doen geven, en vervol-
gens is ook de kam naarrap de steen staat
Stadelkam genaamd.

Dinsdag 31 mei. Wy hebben den nacht nog wel
geslapen op hooi waarover men een laken gespannen
had. De man en vrouw sliepen in een klein ver-
trek naast het onse, dat in het groote woonver-
trek uitkwam, maar de andere man, onze gids
en nog een man sliepen; de jonge familie sliep op
den hooiwalder, dit is de gewoonte, ook van de
kint gebroeken zy niet; ook de schouwenester sliep
in een anderen hoek op den hooiwalder. Deze

beiden hebben weinig behoeften, en leven toch vrolijk
en gezond. Hunne kleding is goed en eenvoudig
byzonder goed en fijn is het linnen, dat zij
dragen, en waarvan men steeds de hands,
mannen ziet. In het huis is ook orde
en reinheid. Hun voedsel is zeer eenvoudig:
melk, brood, aardappelen, kool, syna
minnen vleesch, ook geen bier. Het vee
levert hun het nodige. Linnel, en, wat zij
inkoopen moeten, wordt bestreken uit het
geen zij van katten en kalf ter markt brengen,
dat toch niet zeer veel is, en hetgeen zij van
de reiningers, die hier verkwikking of nauw
verblijf zoeken, verdienen. In den zomer de
draagt dit nog al wat.

Om half zes hebben wij onze weg voortge
zet en nu ging ik naar de Schneekappe over
derelfde paden langs welke ik voor drie dagen
daarvan afgekomen was; maar toen handte
syna niets om mij zien, en nu was het vrij hel
der. Wij bestegen den Quarberg een aantak
(Afstufing) van de kleine Skirrhauke; wij
hadden reeds den Krotkanal der Diegenrücken
en den Keidelborger Liegenrücken; links de val
lei van Warmbrunn, waarin wij den Kynar
en de menigvuldige bergen en kopen ander
scheiden.

Byna alles wat men aan deze zijde ziet be
hoort aan den Graaf Schaffgotsch.
Wij gaan aan den noordelijken rand van de klei
ne Skirrhauke, vervolgend over den Tenfelz
plan, hier zien wij reeds den Tenfelzgründ, en
der twee Gründe, die hun water in de Elbe gieten.
Over de Silberborge, die uit 5 kleine en een groote
kopen bestaan, die met de kleine Skirrhauke

aanhangen, naar den Mittagsstein op den Lahn
berg.

Hier is het wuikampel byzonder schoon. Linksf
zien wy Greiffenberg, Lahn, de ruine Greif-
enstein door de rook befeanen; - daar is
helder blaauwe lucht; - dan komen "wante wol-"
ken, die toch niet beletten, het gehele land tot
aan den Spitzberg duidelijk te zien. Rechts staan
de Hochwald (by Fünftenstein) en de Taltes in
rode en groene bukten, en al het land beend, en alle
de bergen daantufiken liggen klaar voor ons.
Landthut Schneideberg, en zoo vele andere
steden en dorpen. Niet ver boven den horizon is
eene laag witte, volachtige wolken, die als het
wate een kraak vormt om het gehele land,
schap. De nevel vliegt als een dunn gaas door
steppen wind gedreven voorby. De Drei Steine,
de Brudelberg, de Kynast, liggen voor ons.
Het steeds veranderende licht: zonneshyn, zonn-
dunn, nevel, heeft eene byzondere schoonheid.
Voor de kleunen buven de "wante bafchen",
de groene velden, de ugnest, de gebouwen met
rode daken, eene groote afwispeling.

Wy vervolgen onzen weg over de Teichrände,
die aan de helling des Lahnudloffs zyn. Van
hier is het gezicht weder zeer mooi: byzonder
mooi steekt de treun af by de "wante bafchen",
de zonneshyn, de vaadgenerende wolken. Het
weder wordt steeds schooner.

By den kleinen Teich zien wy een plekje waar
men "waferruben" genaaid heeft, deze is de
eenige eetbare plant, die hier houwtijd groeit.
Wy gaan langs de Silberwiefe en over het kle-
nen wafel, dat in den kleinen Teich loopt, -
over de Kappenpläne: rechts den Brinnenberg
links de kleine Koppe.

Om kwartier naer 9 kwamen wy aan den Koppen-
kegel. Nu hebben wy links den Salzgrund
waarin de Lomnitz stroomt en valt; die gaat
naar Hirschberg; rechts den Kupfergrund, waarin
het dorp Grotz-Kupfer

Wy bestygen den kegel; - onderweg zien wy den
Rieslen of Kupfergrund en aan den Brunnens-
berg den Kupferfall. Over den Brunnensberg
zien wy de tweestanden (neue).

Nu in gaven Korn ik voor de tweede
maal op de Schnee- of Rieslenkoppe by
de kegel aan. Ongeukkig komt zeggelyk
met ons een dikke nevel die de koppe on-
doordringbaar omhult. Wy gaan in de
kegel; nemen het nodige, om ons te
verkwikken; spreken als gewoonlyk met
den waard, kanel tekenbaer, over het weder
en de uitsigten op een helderen kanel, zien
naar den barometer; . . . om 10 uren; om
12 uren; alles vergeeft; - de nevel blyft on-
doordringbaar, en alle uitsigten op beterbisap
onverruut.

In het doek, waar de nevelige hinnen namme
en dikwyls veel onzen daeroveraf schryven;
vind ik deze regels, die mogelyk verdreuen af-
geschreeven te worden.

De gite Koppe sitt ein Ries in diesen Landen
Ein Zwerg, gestellt in Alpen oder Anden.
So wenig kommt oft auf dem Mann
So viel auf seinem Handspunkt an.

August Pfeffer auf Hagdeburg.

Tot 1 uur hebben wy vergeeft gemaakt, en wy
maeken ons daarmede vrootten, dat wy an-
derweg nageuaeg alles gezien hebben, wat de
nevel ons hier verbergt. Zoo verlaat ik den

x Het ree in de Bunde komt des middags
en des nachts in de stal, en behaant daze
lyk eene marne loep; - het wordt drie
maal dazs gemaakt.

499.
tweede male de kappe, zonder van haar eenig
intrigo genoten te hebben.

In drie kwartier kwamen wy aan de Kampel-
Bande, die ik te voren nooit bezocht had. Men kan
men zien, zoo als in deze streken algemeen, bezig
met spinnen, haemel men niet ook zande, dat
de verdiensten zeer gering zyn: het pond vlas
kort 4 tot 6 lillberggrafen; daermit spinnt
men ongeveer 2 streken, en die zyn elk
elk hoogstens 3 lillberggrafen; een parton
spint niet meer dan eene strek, dazs, zoo
dat men geen dagloon van eene Lyr. (6 cent)
dazs verdient. Eene byzonderheid merkt
ik nog op te kennen. Er waren doorgaans
meer dan eene familie in eene Bande;
maar de huithandigen zyn afgezonderd;
men heeft my dit reeds gezegd in de Brod
Bande, maar de vader en moeder voor zich
huithanden, en de zoon met zijne vrouw
kind enz ook voor zich. In de Kampel-
Bande heeft de familie 7 kinderen; maar de
vader van den vader, een man van 70
jaeren, ongehuwd, heeft ook hier, heeft 4
kinderen, en byzondere huithandigen voortzetting.
+ Deze Bande staat op de helling van den
Leifenberg; in de nabijheid plakt nog te staan
de geestlike Bande, die bestemd was, om de
geestelijken, die in de kapel op de kappe gingen
dienst doen, te huithanden; in deze Bande werd
de koning op hare reise in 1800 ontvangen
dazs, daar de kapel niet meer tot godsdienst
aefening dient, heeft men de geestlike Bande
afgebroken.

Martini 190. Schmidt 116. Bermda 445

500.
Om twee uur zijn wij langs de Leipziger rivier
der afgedaald. Hier zagen wij onder en door
den nevel nog eenmaal het donkere landschap,
dit was juist wat men in het Fransch "entre-
voir" zoude kunnen noemen. Door een
mastbosch en daarin komende zijn wij by de
Schneibartsbunde. Nu kwamen wij onder
den nevel en hadden van dit lagere standpunt
weder een mooi gezicht op Schmiedeberg en
de omstreken; de Pfaffenberg lag voor ons.
Wij ontmoeteden op deren weg een aantal zoo
genaamde Paschiers of smokkelaars met goe-
deren, die zij naar Bohemen draegen. Zoo
lang zij op Pruisische grond zijn hebben zij
niets te vrezen; zij gaan dus by dag tot aan
de Rameelbunde, en als het nacht wordt
gaan zij over de grenzen in Bohemen.
Zij ^{hadde} een zeer goed voorkomen. Hun werk is
hier als een gewaardij, maar geheel niet
schandelyk. Deraep aangesien.

Om half 4 kwamen wij in het dorp Kron-
kübel, dat bestaat uit verspreide, zeer wel
gebouwde huizen. Merkwaardig zijn hier de
zoo genaamde Laboranten; lieden welke in
de bergen kruiden verzamelen, daarin aller-
hande geneesmiddelen, zoo als barbitheer, maag-
elixer enz. bereiden en die in de omstreken en
zelfs veraf verkoopen. Wij hebben den voor-
naamsten der Laboranten bezocht, met name
Grafmann. Hy is 83 jaar oud, maar nog uytig
in zijn laboratorium. Ongelukkig is hy zoo dof,
dat ik weinig met hem heb kunnen spreken. Vol-
gens de boeken, is deze tak van nymerheid ontstaan.

door twee Studenten in de geneeskunde, die in 1700 Praeg ter zake van een tweegerecht maekten, verlaten. Grofman stemt dit niet toe; maar hy maakt wel, dat een zynes voornader de eerste Laborant, of liever de eerste leerling van hen die deze kunst hermaardt gebragt hebben, ze weet is. Hy tuonde ont een glas waarop deze, met name Melchior Grofman, te paard, met een fles in de hand, benevent zyns talryke familie afgebeeld is; op dit glas staat behalven zyn naam het jaartal 1709 en de woorden: „Es gehe unt allen wohl.“ De leerling of Jahu, zege my, dat de eerste grondlegger ter zake van godsdienstige vervolgingen hermaardt zonden gekomen zyn. In den laatsten tyd zyn zy door de regering zeer belamurd ge worden, zoo zy meenen op aemdrang den apotheker; men heeft geen nieuwe toege laten, zoo dat zy van 30 tot op 5 uitgestar ven zyn. Grofman beklagde zich bitter hierover. Aan vast is ook blynd tot Lelisia beperkt, vroeger verzonnen zy veel in andere landen, maar dit wordt ook niet meer geduld. Het is niet te ontkennen, dat deze laboranten gevaarlyk kunnen zyn; maar men kan, dunkt my, kunne geneesmiddelen onschadelyk doen zyn, en zelfs nuttig zonder hun bevalp te vernietigen. Zy men zeer veelvuldig en tammen zyn het nog; by Grofman heerscht de intateekendste orde en zindelykheid. De breuken en kromden zyn by

de laboranten interest goedkoop, en tussch berogen
my aan vele leden kortwinnig door ^{het} konink
in de berogen en bafsen te laten raken.

Van Kromhübel syn my gezonden naar
Schmiedeborg, waar my aten; van daar
naar Erdmansdorf, waar my het landgoed
van den Feldmarschal Jucifnan bezig,
tieden; dat zeer mooi aangelegd is en veel
mooye plaatzen voor het gezigt op de
bergen oplevert. Er is een groote vijver
met helder water, hetgeen in deze straken
zeer zeldzaam is. Wy zagen hier de zon
ondergaan.

Voor gaven kwamen wy in Warmbrunn
terug.

Woensdag 1 Junii. Dieren dag ben ik nog
in Warmbrunn gebleven. De H: Luit.
nant Wilutsky heeft my eenige merk-
waardigheden gezegd; hy is nevelde
jaar reeds hier geweest. En syn twee bader:
het kleine en het groote, beide boren de bron
waarmit het water ontspringt; het een
is wat warmer. Men maakt daarin met
verschiedene personen te zamen. De meeste
toevlaecht van water beperkt eenigzins
het baden. Voor hen, die dit verkiezen, zyn
er ook ook afzonderlyke bader in gewo-
ne badkuipen. Men drinkt zelden van
van het mineraalwater alhier. Wy heb-
ben ook de invigting voor de douche, het
vrygen enz. gezien.

Boven op het dak van het groote bad

Martini. 130.

503
is een balkon van waar men een zeer valledig
uitsicht over de armstroken heeft.
Wij zagen buiten het dorp eens zeer eenvoudige
inrichting om water in de kugle te brengen,
zoo dat het in den tuin van het kasteel
teel en in vele huizen konne. Men heeft
een groot yzeren rad zoo geplaatst, dat
het door het water van den Lachen raaf
ronddraait. Dit rad heeft een aantal
kleine bakjes, die tusschen beneden vullen,
en boven uitgieten in een vergaderbak,
waaruit het door uitgeholde boomen
loopt. Wervwaardt men het gaarne heeft.
Wij zyn ook eens mangel waren zien die
dient om het linnen glad te maken, en
die door een wateraad heen en weder ge-
trokken wordt. Dit werktuig is zeer een-
voudig en doelmatig.

Deze namiddag bezocht ik den Kynast, een
zeer bereijnde man op eenen berg ontfant ander
half uur van Warmbrunn. Ik ging door het dorp
Hermuldorf, dat my reeds bekend was, en waar ik
gaarne de bibliotheek van den graaf Schaffgotsch
in het kasteel zande gezien hebben, maar die is al
een oer maands en donderdags open. Het kasteel
teel wordt overigens door ambtenaren, meesters zyn
geestren besturen, bevoord. Het men my zeft,
bezoit de Graaf Schaffgotsch drie steden: Liebsthal
Greifenberg en Triebelberg, en 90 dorpen, die tot nu
alleen tot het majonaat behooren. De grootste inwon-
nen bevoeren de bapken. Ik heb veel over eenen graaf
en zyn besturen hooren spreken, want ik den Robert een
ge dagen steeds op zyne grond. Men zeft, dat zyne stuf

Martini 135.

tenanen zeer streng zijn, om inkomsten naar hem in
te rooveren, en hierdoor zontyd arme lieden drukt,
maar overigens handelt hy met groote mildheid;
bewijst vele weldaden aan zijne onderdanen, die in
den nood zijn, laat goed zorgen voor wegen, naar
miltige inrigtingen aan de dorpsplaatsen, die hem
bekennen enz. Hier, in Hermsdorp en in andere
plaatsen, die ik dezer dagen bezocht, heerscht welge-
meen welvaren, de huizen zijn goed gebouwd
en de menschen goed gekleed; by den landbouw
komt steeds nog spinnen en weven als alge-
meen verspreid tak van nijverheid. De inkom-
sten van den Graaf zijn buiten onvredeigheid met
de uitgestrektheid zijner gaederen, uit hoofde der
vele uitgaven, die hy als grondheer te doen heeft, en
de kopphaarheid van het bekeer.

Het is niet algemeen in Silesie, dat de edelen
zooke groote gaederen bezitten; er is ook veel
weinig rijke adel.

Ik ging naar de kynast door den Köllinggrund
eene enge vallei met groote steenen en laatsch-
schen mastbosch. De ander minen en de tonen,
die staan gebouwen zijn, geven een vrij dondelijke
voorstelling van den vroegeen toestand van dit
ridders- of roovers- kasteel. Ik verlaat my van
de byzonderheden op eene kleine beschrijving die
ik my daar heb aangeschaft; ook omtrent de
verhalen en overleveringen, die zich aan deze ander
minen knopen. Van de minen waarop de rid-
derst maecten ryden, om de hand van Cunigunde
te verwinnen, staat maar een gedeelte meer.
Ik heb tweemaal laten schieten met een vogenaan-
dekkend, om den echo te hooren. Die ik valmaakte
als een onneder dat door de verschillende bergen
valt, de laatste hoort men het nog ganssch niet
de warte als van den Reiftrager komen.

Ik heb nu in het oog, dat deze streken zeer x
sterk bevaand zijn; men ziet de dorpen als
een langen keten. Daar het ganse land gaau,
maar het eene ophooft begint het andere. Dit
is blykbaar het gevolg van de verlamming van
den landbouw met de fabrieksnijverheid. Ook
verbruikt men in deze laagstreek meer graan
dan men voortbrengt; dit moet uit het
vlakte land aangevoerd.

Martini 184.

x De nevel belékte ons van de rivier uit zigt te
kijken.

Op den toren had ik een mooi uitzicht over de rivier,
en aan de andere zijde zag ik den kam, die toch niet
geheel van walcken vrij was. Het was mij belang-
rijk hier een aantal punten te zien als gren-
zen van mynen horizon, die ik te noemen als
kleine verhevenheden op een heel ontfermt
veed gezien had, zoo als de Ribarkstein (eene rots) de
ruine Greifenstein, den Gräbithof, den Kapellen-
berg, de Falkenberg, de Frieftenstein, den Lohm-
acker en kam. x

Het weer was gunst en ik wachte, dat my het
milieut in de open lucht kwam deed. Ik was
selds daarvan spoedig terug, maar nu lang
een anderen weg, namelijk door den Kohlen-
Stein, een zeer ruime opening tusschen de
invalleende rotsen, maar men moest naar
beneden en dan een eind weeg voortwaarts
gaan of klimmen moet.

Donderdag 2 juni. Dezen morgen om half 5
heb ik met myn vroegeren reisgenoot Wilhel-
m Warmbrunn verlaten, om myn reis naar
Lützen te vervolgen. Wy hebben om te Flins-
berg te komen, een groeten omweg gemaakt.
Wy reeden door Reichsberg en kwamen by Reich-
nitz op den straatweg; wy reeden verder door
Spiller, Langwasser, en kwamen tegen guren
in Greifenstein, maar my de ruine van het
slot bezochten. Zy ligt op een hoogen maaile
toegankelyke rots, en men kan zich voorstellen
dat het keizer in vroeger tyd zeer sterk was.
x Het weder was zoo hard, dat wy ons niet
waren hier verkwikken.

Wy reeden nog door vele dorpen en kwamen te-
gen 11 uren in Flinsberg aan. Wy waren hier
in het Quersthal, dat zeer lief is. Deze kleine
rivier valt in de Bode en daarmede in den Ode.
Het bad van Flinsberg ligt op eenigen afstand van

het dorp, op de hoogte; het is aan alle zijden door den
 zee ingesloten, met uitzondering naar de noord-
 oostzijde, maar men in het Quisisthal ziet. Het
 men aankomt heeft men reeds den Kapenberg
 en de Tafelfichte, links den Gazenberg en den
Herken. Er zijn verscheidene bronnen die eenig-
 zins verschillend naar smaak zijn. Wij hebben van
 den Sauerling gedronken, die heeft heel grove deelen,
 wat lager is de Heine Brunnen, die wij ook
 gedronken hebben. Men heeft zeer lieve man-
 delingen naar de Brangasten aangelegd, en by
 de laatste bron een overdekten gang voor
 den nevel. Eenige goede gebouwen zijn be-
 stand, om de gassen te onttrekken. Het badhuis,
 dat niet groot is, zal spoedig door een ander
 vervangen worden. Men baadt hier elke af-
 dertig. Het water uit de bronnen wordt
 kend in de badhuizen gevoerd, en het is he-
 menbe warm water is ~~is~~ niet uit minnake
 bronnen. De ligging is, althans voor den aer-
 sten indruk, allerleest; het gezicht tusschen de
 bergen daar is uitteekend schoon; de zee die
 doorbreek vertoont het ons zeer gunstig.
 Men kan aan de bergen heel wandelen; een
 weinig beduidende, maar lieve wandeling, die
 van zeer hoog tusschen het gebaante komt,
 verliert eens der wandelingen.
 Hier behoort nog alles aan den graaf Schaf-
 gotsch.

In de herberg heeft men ons een groote zaal
 waar de badgasten dagelijks bijkomen en ma-
 lyke dansen. In 1829 zijn hier 180 in 1830-204
 families geweest. Nu was er nog maar een.

Om 1 uur heb ik mijn reis hervat; mijn reis
 genoot keerde naar Warmbrunn terug. In drie
 uren heb ik naar Liebmader, meestal door moer-
 losse over bergen en door dalen ^{heen} galden door

dorpen. Ik kwam nu op Bohemisch grondge-
bied, en de eerste plaats die ik daarop doorned,
was Kentstätt, een onbeduidend bergstadje. De
bergmerken hebben hier alle belang verloren,
maar men houdt ze nog aan, om niet de na-
men van bergstad te verliezen, waardoor
men van vele belastingen vrij is. De stad heeft
ons nog twee of drie bergmerken in handen
dienst, die een kleine haareelheid ert, uit,
graven.

Lilbmerda is een klein net dorp en badplaats.
Men heeft hier ook Lander en Städt. binnen
die gedronken worden, en die voor baden
dienen; men draagt elk afzonderlijk. De
Graaf Clam-Gallas, heer der plaats heeft
hier een slot met maagte wandelingen, die
voor de badgasten open staan, en boven,
hier zijn er nog vele andere wandelingen.
Men ligt hier nog steeds in het gedachte dat
men toch meer noordelyk heeft. De her-
berg en andere gebouwen schynen voor
de vreemdelingen die zich hier willen op-
houden zeer goed en goedkoop ingericht te
zijn. Vele jaren zijn er 159 families ge-
weest.

Ik heb myne wandeling voortzet tot een
naburige Kaindorf, een net dorpje, maar
een. Dervende kerk is en een klooster van
Franciscaner monniken. Ik vond in een
daad deze kerk zeer mooi; zij is groot, van
grieksche bouw, met mooie gewelven,
en twee torens. Een klein Mariabeeldje,
dat wonderen doet, en nog staat veel door
bedevaanders bezocht wordt, is de aanlei-
ding geweest tot het bouwen dier kerk en
het stichten van dit klooster. De mon-

nik, die my rondleide, naar de Sacrifthaan, een
frater, die te voren kerk gemaakt is, een beschafte
man, die zeer verstandig en zonder eenige wo-
men-gemaktheid sprak. Hy weet my in den
kruijgang een altaar, dat Mallenstein in
het veld medegevoerd en naar zyne goddijne
gebruikt heeft; - in de Sacrifftie weet hy my
twee kruisfen welk zeer mooi met porselein
inleefd waren, en die braders met dit kleef-
ter uit Jerusaleem medegebracht hebben. Er
is thant nog een van hen in Jerusaleem.

Er zijn maar zes monnikken meer in dit
klooster, dat eens als de kerk in een staat
van vernat is. De Graaf Clam Gallas
heeft de verplichting, beide te onderhouden,
zyne ambtenaren daen die met zeer groote
spaarzaamheid.

De berittingen van deren graaf zijn zeer
uitgestrekt: hy heeft 4 heerlykheden:
Friedland, Reichenberg, Greifenstein, Lem-
berg; - daarna is Friedland alleen ²tes
□ meilen groot; doch ongeveer de helft is
bosch. Het geheel besat 5 steden: Reichen-
berg, Friedland, Grotow, Grünau, Neustädt;
- 128 dorpen, en 80,000 onderdanen. De nei-
ne inkomsten deren goederen worden op
250 duizend conventiengulden berekend.

Men heeft hier nog de Corneen af Rastoken;
maar het gebruik heeft ingevoerd dat zy op
eene niet al te bezwarende wyze worden
afgekocht. Alle drie jaren maakt men mee-
den heer de overeenkomst om hem te betalen
voor elken Mandtag 8 of 8 kreutzer, en voor
elken Lugtag 18 kreutzer w. w. Terwyl het
gewone dagloon 60 kreutzer en nog de kerk
bedraagt. Zoo heeft my de waard, die toen af-
weert.

tenaar van den graaf is, geregd.

Vrijdag 3 Juni. Heden heb ik myne reis naar
Bernhut voortgezet. Tegen 8 uren, vertrokken
het eerste belangrijke punt op dezen weg was
het Slot Friedland. Het ligt op eenen hoogen
Bergzultberg af rots, dien ik eerst van anderen
besigtigde. Zeer merkwaardig is de vorming
van de basalten als zeilen tegen elkander ge-
steld zijn, en zoo eene vaste rots uitmaken.
Het kasteel is nog goed in order, maar vooral
alleen van aanblijven van den graaf de-
waard. Het is in onderscheidene tyden ge-
bouwd, en heeft aan vele families toebehoort.
Zoo my de castellan zegt hebben met zeyen
families opgevolgd: 1. Merkwitz 2. Berge
van Dub. 3. Biberstein 4. Raderer. Deze ver-
loor het, omdat zy protestantisch was. 5. Wal-
enstein. Toen de hertag vermoord was de-
knam het de familie 6. Gallas, en toen deze
uitstierf 7. Clam.

In de zalen weet men my de portretten
der familie Raderer, een zeer goed portret
van Wallenstein, dat men naar zeer gelyk,
kenend heeft. Het drukt veel kracht en lie-
maer geen adel des gemaeds uit. My toont
ook uit dat portret in levensgroot, een
klein knipser men gemeest te zijn. Het por-
tret van Gallas, die hem in het commando
des leger en in het beris van dit slot op-
gevolgd is, heeft geen uitdrukking; het is
een onbeduidend gezicht, vooral ook geen
adel in de trekken. De mannen van den
30 jarigen oorlog hadden geen adel in het
hart, zoo konden zy dien ook niet op het
gelaat hebben. Wy zagen onderanderen de
twee gezanten (Bingnerlieden) met zwa-
den; de Rüsthammer, maar vele wapen.

In deze vallei leeft men Heerkoolmijnen.

540
maar niet van bekende personen bewaard wor-
den. In de kapel is de eene altare nog zoo als
hy door de familie Räderer naar den prokes-
lantischen godsdienst was ingewijd, en ook ver-
schiet de byna niet van de katholieke altaren.
Walleinsten is niet veel hier geweest; hy be-
zoekt het slot, waaraan hy den naam voerde,
slechts vier maal.

By het slot zijn tuinen en wandelingen goed
onderhouden. De heerscherpselijke Braumery
en Brauery zijn ook hier.

De stad is op eenigen afstand van het slot;
zy is klein, maar nog al net en levendig. In
de kerk zag ik het monument dat de last-
ste graven van Räderer, die hier woonde,
naar haren man heeft laten oprichten; en dat
ook tot graf voor haren en haren zoons be-
stemd was; doch zy en hare kinderen stierven
als ballingen in vreemde landen.

Om 11 uur heb ik myne reis hervat, door het
dorp Reichenau naar Reichenbach, waan ik
middag hield. Hier moet ik in Lachau; naar
het oostenryksche grondgebied heb ik slechts een
klein stuk gepasseerd. In het interlyk naar
kamen bemerkte men weinig onderscheid;
de huizen, de kleding der bevolkering kan-
den overal welkhebheid aan.

Van Lachau, eene netke welvarende stad, naar
12 duizend inwoners; met moorge wandel-
lingen en publike gebouwen, vooral ka-
sernen; - maakte ik links af een mit
stap naar den Oybin, omtrent ander-
half uur afgelegen. De weg deed ons gane
door eene enge vallei omringd van Rotzen.
De Oybin is een opkieschelpstaande berg afwa-
middeu kufken hogere kloffen en alleen aan

eene zijde vrij. Het dorp, dat aan den voet ligt,
draagt denzelfden naam. By den school-
meester van dit dorp vindt men den steen-
tel en ook begelading, om op den berg te
klimmen en de ruïne te zien. Deze school-
meester kwam my voor een beschreef en
verftanding man te zijn, die in dit afgelei-
gen bergdorp zijn beroep met vlyt en lust
waarneemt. Hy zeide my dat het getal
der inwoners 800 ongeveer bedraagt en
dat der kinderen in de school 119.

De Oybim is niet zeer hoog maar, om zyn
ne ligging en ruïne merkwaardig. Hier
stond lang een Ridder af Roon. Het
heel, waaraan men nog een anderen toren
ziet. Vroeger had er een kerk en
klooster, die met de hervorming verla-
ten werden, en waaraan zeer schilderacht-
tipe ruïnes zijn overgebleven. De muren
zijn gedeeltelyk uit de rots gehouwen.
Hier is ook het kerkhof, dat nog leden
dient. Ik had van eenige punkten: den kai-
serstahl en het keizerrijk mooi uitzicht,
de van brak stuit door en gaf eene schoone
verlichting. De hoogste der bergen, die den
Oybim omringen heeft den naam van Kach-
wald. Voor de byzonderheden verlaat ik
my op eene kleine beschrijving, die ik by den
schoolmeester vond.

Een Boheemsch meisje, dat geen woord Duitsch
kende, en by den schoolmeester woonde, ging
met ons en speelde bollen op den Oybim op
de hoop.

512

Lager aan den berg is de protestantsche kerk, die
nog gebruike wordt; zy is ook in de vots uitje-
hanmen, en gaet schuif op als in een
schommeling; de vots heeft deze helling, die
zeer duelmartig voorkomt, nadrukkelgk
gemaakt. Ik zag in deze kerk het avond-
maal in kans getreden en gekleerd, ver-
vaardigd door een kunstenaar van Brix-
stein in Boheme, niet ver van hier; dat
my zeer mooi en val uitdrukking voor-
kwam. Dit is een soort van kunstwerk
dat men zelden zeer goed aantreft.

Leider Litan, merwaards ik van den Og-
ben terug kwam, had ik onverbetterlyk
goeden streekweg; en daarover, door een
ze dorpen, kwam ik om 8 uren in Horn,
hut aan.

Myne reisgenoten waren twee jonge lie-
der uit de amstraken van Liebenwerda, die
my weinig gezelschap opleverden. Zy heb-
ben my veel verhaald van den Smokkelhan-
del (Pafcheren), waarop voor een gedeelte
de welvaart van de grensbewoondt gegrond
schijnt te zyn. In den laatste tyd is het
heel moeilgker geworden; de Oostenryk-
sche regering heeft in plaats der gewone
tolbeambten, die zich lieten omkopen
of bang waren, grensgaest opgevoert, die
hunne wapenen gebruiken, wanneer zy
Smokkelvaart antwoorden; reeds een paar
Pafcher zyn doodgeschoten. Dit maakt
evenwel niet dat het verboden verkeer
van goederen zoude ophouden.

513.
Ik heb in Kerkhof nog niet rondgewandeld,
een zeer vriendelyke broeder heeft mij be-
geleid en veel medegedeeld. Ik ging op
het kerkhof en den daarby gelegen Hut-
berg; ook doormandelde ik de plaats, die
byzonder niet zo regelmatig is. Tot myne
verwondering vernam ik, dat er slechts
twee inwoners zyn: het getal der huizen
vande eene veel grootere bevolking dan
vermaaden.

Als eene byzonderheid maakt ik nog
opteekenen, dat ik in het boek der vreem-
delingen hier vond eene Turksche vrouw
Fatma Abdallah, die onlangs Kerkhof
bezocht heeft. Men zoudt my dat zy by
eene Auffsische familie in Dordrecht woon-
de en Christin geworden is. Zy was hier geko-
men om door de Kerkhutsche kooplieden
navigt omtrent hare verwanten in
Turkye te bekomen.

Zaterdag 4 juni. Dieren morgen heb ik de
merkwaardigheden van Kerkhof bezigtigd.
Ik ben op nieuw gegaven op het kerkhof,
maar de doden, over al in de kerk de levende,
met de grootste order, mannen en vrou-
wen afzonderlyk gerangschikt zyn. Zy hebben
hier elk een steen met den naam, tyd en plaats
der geboorte en van het overlyden. Sedert
1722 dat Kerkhof gesticht is zyn de doden
niet gestrood, en men heeft de begraafplaats
onlangs uitgeleegd, om hen steeds te kunnen
laten rusten. In groote plaatsen waren ditte
steelen onnutbaar: op die wyze vande
eindelyk het gantsche land kerkhof worden.

In het oude Bethhaus hangt een schilderij waarop 4
de eerste bekeringen. Daar de zondelingen voorgesteld
zijn. Als kunstwerk heeft dit geene waarde; maar
het is merkwaardig, omdat, zoo men zegt, de perso-
nen in 1724) men uit de verschillende geslachten der wereld
die er op voorgesteld worden, merkelyk
portretten zijn van de gezinnen, die het eerst door
de Kerstelijke zondelingen bekeerd zijn.

514
Kronalis ligt hier ook begraven, maar men weet
niet te zeggen. Op den Kerkhof heeft men een zeer uitgestrekt
gezicht. Men heeft om den rand van een
parilyen de namen geschreeven van alle
de bergen, steden, dorpen enz. die men
van hier zien kan.

In het Kerscheftliche Haus is het bestuur
over de zaden en aangelegenheden der
gemeente. De gravin Linckedel, die thans
vrouw van de Kerslykheid is, bewoont
een ander huis, en is ook aan het hoofd
van het Zusterhuis.

De Voigtshof, waar de graaf twaalfville
gewoond heeft, is thans het eigendom
van den graaf Dohna, die ook hier
hutter is, maar zelden hier komt. Ach-
ter dit huis zijn moorge tuinen en wandel-
wegen aan den Keimichsberg; deze staan
voor elkeen open. Voorby den Keim-
ichsberg is de Kersstberg, waar ook
moorge wandelingen zijn. Deren wegen
maaktten eenige liefhebbers daarin mu-
ziek van blaasinstrumenten, dat door
de ganse stad klank.

Ik bezichtigde ook het Bethhaus, dat
groter, maar even eenvoudig is als die
in de andere gemeenten. Men heeft my ook
getoond het oude Bethhaus, het eerste, dat
by het oprigten der gemeente gebouwd is.
Het is niet groot en zeer laken gesteld. Het
dient thans nog voor de kinderen.
In het Zusterhuis heeft my een zeer beschryf-

en wel onderricht zette, als Rembida, alles
gemeen. Hier was het eenen als ik het elders
gevonden heb. Order, vriendelykheid, eenvor-
digheid in de gansche insigting. De kerken
was een voorbeeld van netheid. En
zyn ongeveer 150 zusters, en vele anderen,
in de stad zaten. Ziek het eten uit deze
kerken komen.

In het Bruderkant is het niet zoo
aangenaam voor het oog; daar wo-
nen ongeveer 100 personen, die eten niet
te zamen; vele zyn in arbeid buiten
het huis. Men verblyven ook de werke-
lieden, die niet tot de gemeente behoo-
ren. Enige ambachten hebben in het
huis zelf plaats, zoo als leerloozen,
broodbakken.

Er zyn wel 200 vrouwen meer dan man-
nen in Herenhut.

Vele byzonderheden, die ik hier wilde op-
teekenen, vind ik in een klein boekje dat
ik my hier heb aangeschaft en waartoe
ik my dus nuil verzagen. De Kolonie
is nu 109 jaren oud; aan den negen dag
ik gisteren avond een monument, dat
ik nu vernemen, dat de plaats aangevuld
was in 1722 het eerst een boom geplant
is, om een huis te bouwen naar de ho-
narrische Broeders. Het was de Graaf van
Lendorp, die hun schoolplaats verleende op
zyne gaderen van Rennerdorp en Bartel-
dorp. Toen deze familie intoties volgde.

x Herenhut ligt op Bertelsdorfer grond.

van Watterville, nu naaraan de laatste in 1811 gestorven is,
leest is de heerlijkheid in de familie Linsiedel. Dit
is toch eigenlijk maar in naam, want de goederen, de
huizen aan de gemeente. Die niet tot de gemeente de
laart kan in Kerubut geen huis bezitten; zy die rige
naam van huizen zijn Kerubut ze bleef aan andere
leden der broederschap, of aan de gemeente zelve ver
koopen, deze bezit een groot aantal huizen, die zy
verhuurt. Men verhoudt evenwel niet dat an
dere dan broeders zijn hier met de wesen ophanden
ook zijn ander de bedienden en werklieden staet
personen, die niet van de gemeente zijn.

De bevolking van Kerubut neemt niet afnemend
toe nog af, en zoo is het in de meeste koloniën, de
afname door het overgaan tot andere bezittingen
en wordt vinnig opgemerkt door de aankomst van
andere die tot hen overkomen. In Kerubut is nog
altijd veel melassen vooral door uitgestrekte lin
nenhandel die men hier uit onmiddelyk met
Spanje, America en andere landen gedreven
wordt.

Veel byzonderheden omtrent het bestuur en de invig
ting der gemeenten van de christelijke broeders, die ik
hier wilde optekenen, vind ik vermeld in een boekje
gedrukt te Gnadon in 1823, dat ik hier gevonden heb,
en waartoe ik nu ont kan verwijzen.

Om 10 uren heb ik Kerubut verlaten en ben
het avondt om half 10 in Driefden aangekomen,
ik deed deze reis met een wagen uit de haven
te Kerubut. Van den weg heb ik weinig af te zie
kenen. Loban is een kleine maar nette en wel
varende stad. In papereerde het dorp Houtkui
chen, en kwam om half twee in de stad Buntzen.
Beide plaatsen zijn wegens melsslagen bekend.

In de laatste hield ik middag, zy is een vrij groote
stad met 12000 inwoners, en heeft een goed vaarho
men: de huizen zijn goed gebouwd en onderhouden.

er zijn twee wandelingen en er was veel gezelligheid.
Ik passeerde naderhand door Bischofswerda,
een weinig betrekkenend vlak, dat toch niet zo
bevat is. Overigens ben ik door vele dorpen gega-
men, die met de Silezische welken ik in de kra-
ste dagen gezien heb meerzeldzame gelyk te stellen
zijn, evenwel nog steeds een tamelyk welva-
rend voorkomen hebben. Meestal heerscht hier
nog dezelfde soort van ruigheid, namelijk
spinnen en weven. Het land was weinig berg-
achtig, evenwel had ik nu en dan meer gezigt
op de bergen die op grootten en kleindere af-
stand liggen. Sedert Bischofswerda reed ik
meer door maffbosch.

De straatweg is overal uitmuntend onder-
houden, en van afstand tot afstand zijn
zitplaatsen met boomen omringd, zoutz-
and met blaasjes, voor de nachtgangster de
stond. Deze inrichting behoort tot de ver-
deringen in de beschaving.

Zondag 5 juni. Keven was het slecht weer, ik
was door verhouding lusteloos, en door het geen
ik in de nieuwspapieren gelezen had zeer naarslagtig.
In de tyd myner terugkomst in het vaderland na-
deest vernemen van de smarte beelden van het onge-
luk en de armoedigheid, die daar plaats hebben
die ik er onvermijdelijk wel aantreffen.

Ik heb veel thuis geschreven; aan tafel heb ik geen
kennissen gemaakt; na taten ben ik naar het
Linkse Bad gegaan, en ben daar in den
schouwburg geweest, waar gespeeld werden „Eerste
Leke; en Metche und Paul, een ballet; - de intres-
sing was nog goed, en voor uitspanning was de
re vertoning zeer geschikt. Telle konde verhin-
derde, na den schouwburg nog buiten te blyven.

x deze door Julio Romano gecopieerd.

Maandag 6 juni. Myne ongesteldheid en nevelagtigheid zijn niet beter. Den woensdag heb ik nag thuis met schrijven doorgebracht. Na den middag heb ik gemaand in den Grofsen Gerten, maar ik in het Kuffee. Daar was, maar concert gegeven werd; - in den Thrukschen Gerten en op het Tennel, ook door en om de stad. Men kan de wandelingen naar dreef den niet genoeg bewonderen.

De heer Tweber, by wien ik gisteren verzeef, geweest was, bezocht my heden, en verzoekt my by hem tegen morgen.

Dinsdag 7 juni. Dieren morgen was ik in de Gallery van Schilderijen, die niet publick is, omdat men er verandering in maakt. Het onuitsprekelyk vernemen zag ik hier de meesterstukken weder, die my te voren zoo verrukt hadden. De Madonna van Jan Leys, ook de kopieën van de Madonna d'eler Sagolien uit Florence en van de heilige Cecilia uit Bologna. Merkten als trecken de heiligen uit een andere wereld op myn gemaed. Zulke scheppingen van de genie verzuemen niet om geslacht en geslacht de verrukking, dat by al de aardvolgheid, die ons in de werkhelyke wereld zoo tegenstaet, iets hougen in den mensch is, dat niet verloren gaat. De heilige stukken van Correggio; de nacht, Shagdalen; - die van Titiaan, onder anderen Jesus maar by zee. Geftoen Keizer, wat dat Keizer is, Hannus, patten van Arratins; - De bruidloft van Canaan door Paul Veronese; - vele stukken van Michel, vooral, dat maar by het portret zyne vrouw schiedert; - van Rembrandt, vooral de jage; - van Wouwerman, en hoe vele andere nog trokken als welken myne aandacht.

Ik hoor hier den heer Hansen uit Portsmouth in

Nieuw-Hampshire aan, met wien ik in Berlyn reeds kennis
gemaakt had.

Wij waren nieuwsgierig, om de gevangenen
te zien; zoo wij vernamen, zijn die hier drie,
eerly, naar de onderscheidene gerigten: 1 Amt,
gevangenis, 2 in de Altstadt, 3 in de Neu-
stadt. Wij gingen saam in de eerste, die if
sedert zes jaren in gebruik, en if vry goed
ingericht. Er zijn 28 vertrekken, die alle goed
licht en lucht hebben, en inaar in 1, 2 tot 4
gevangenen zijn. In den winter worden die
vertrekken verwarmd. Men heeft hier be-
schuldigden, en veroordeelden voor eenen ko-
ter tyd: 24 die tot jaren lange gevangenis
veroordeeld worden, blyven in het Incht,
hief te Waldheim; landloopers en bed-
elaar worden in het verbeteringsthuis te Zwick-
kau opgesloten. Als een byzonderheid
van het Saksisch Strafrecht moet ik optee-
kenen, dat hier verscheidene vrouwen zate,
die tot gevangenis van 14 dagen veroor-
deeld waren ter zake van vleuklike Be-
schwängering. Of deze straf billijk en mee-
matig if, wil ik hier niet onderzoeken. Het
getal der gevangenen bedroeg 79. Men geeft
hun ter lesing een bybel, maar gedooft
geen andere boeken.

In de gevangenis der Altstadt ben ik niet
zelf geweest. De Hr. Hansen heeft my gezegd
dat hy slecht if; de gevangenen zijn vele te
zamen in kleine vertrekken geplaatst. Er
zijn ook anderzoodke geweeftde kotten, die
men toch sedert vele jaren niet gebruikt.

120.

De gezamenlijk der Heustkader vond ik my goed.
De verstrekte waren luchtig en niet over-
laden.

Ik heb gezeten by den heer Tweber, die thans
vice-president van het Hof van appel is. Hy
heeft 10 kinderen, waarvan ik er eenige zie.
Ik hoorde van hem en een ander gast veel
over de onlusten en over de brandstagen,
geen betrekkelijk de minne constitutie
spreken. Ik kan er niet over oordeelen,
maar zoo my voorkomt, is de veelvaan
het valk zeer groot is zal men aan den
baerensstand ontsient den afloop der heer-
lyke regten zeer veel taftaan.

Ik maakte een bezook by Treck, die my
vriendelyk ontfing en my tegen vrijdag
avond verzocht.

Woensdag 8. Het weder is altijd slecht,
myne gezondheid en neerslagtigheid is wat
beter.

Dezen woensdag bleef ik thuis zek-
ker. Ik ad in de stad Wien met den heer
Haven; de taal maar men eet is in die her-
berg zeer mooi en groot.

Wy gingen na 8 eten met den heer Tod, een
schot die in dezelfde herberg woont, de schil-
deryen van den heer Quandt zien. Voor een
particulier heeft deze eens enige narra-
meling, enige oude beschildeerde glazen,
landschappen van Steinkopf en Rode; voor-
al vier hoofden, zoo de bediende ons zeide
van Ekerfsh. Een daarvan was het hoofd
eener heilige, met eene gouden glorie; maar

x in 1638 gebouwd

in de liefste uitdrukking van onschuld en
goedheid was voorgesteld. Dit stukje de,
hoor onder de liefste, die ik my herinner
gezien te hebben; er was iets hemelich in
dat gelaat.

Wij vonden hier een vanderling ver,
werenden en zich opdringenden man,
over wien wy wederhand zeer gelachen
hebben. Men zende ons wederhand dat
hy een engelsch taalmeester was; zyn
naam was Adolf van Rosenberg.

Vervolgens zyn wy in de verzameling
der Gijstaffzetels van Mung geweest;
ik had die reeds meer gezien maar zag
ze met veel belang op nieuw. Er is
nu een catalogus die te voren ontbrak.
Wij zyn nog in den Brühlischen Garten
gewest, maar de regen dwong ons spoe-
dig naar huis.

Donderdag 9 juni, om 5 uren ben ik
met de Hn. Haren, Tod en Van Trail,
de laatste Gueeduk nitmeester, naar
Freyberg gereden. Wy passeerden den Ple-
ischen Grund en Javant; om ruim 10
uren kwamen wy aan.

Wij bezagen de Domkerk een der schoonste in
Sakken; het gewelf is zeer mooi. Er zyn twee pri-
vilegiën, een die gansich op zich zelf staat en
zeer hoog is met den Katholiken. Tegen een heel
laag tegen een der pylonen; beide zyn aan mooi
beeldwerk merkwaardig. Een ingang wordt ge-
naamd de "Geldne Pforte" omdat vroeger de beelden
nondan vermeld waren. Deze poort sluyt onder

aan de kerk en in Byzantijnschen styl gebouwd.
In het chœur dazes kerk liggen de koninkrijken
van Saksen tot aan hunne verandering aan
godsdienst begraven; George IV die in 1694 getrouwd is,
was de laatste die protestantisch stierf. Naar
allen zijn gedachtenboeken en opschriften; maar
byzonder groot en rijk is dat van den eersten
konink van dit geslacht, Moritz, die twee
maal het lot van den nederlandschen vorst bekleedde,
en 1553 by Sierikhuizen den duud vond. Het mis-
sionair is van Floren van Antwerpen; het is
veel rijk en met stelden overladen. De wapen-
rusting, waarin hy de dodelijke wonden behaagde
is ook hier. Zijn vader is de eerste van het ge-
lacht, die hier begraven ligt.

De beroemde mineraloog Werner ligt ook hier
begraven; het eenvoudige opschrift van zijn grafsteen
is, dankt my, zeer wel gekoren: "Hier ruste Adria-
nand Gottlob Werner. Dittes Dankmaal aanwijst
te ihm schmeekelike Liebe; ein Stübchen er-
nist selbst." Zee opzigtige toorts met het jaartal
1750 duidt zijn geboorte; een omgekeerde toorts met
het jaartal 1817 duidt het jaar zijner overlijdens aan.
Freiberg ligt in het midden van vele zilvermyn-
nen, en is tevens de plaats waar de metaal-
welke voor het uitgraven, minnen en smelten
van het metaal vereischt wordt zeer grondig
onderwezen wordt. Ons opmerk was van
dit een en ander was te zien en te leeren was
heel alz dit voor niet ingewyden magelyk is.
En bevinden zich hier thees, vele reukende, om
zich te onderwerpen, een saarvan, een span-
jaard de Pardo, heeft ons in de Schmelzhütte
en in het Amalgamerwerk begeleid. De Hr.
Kunze had eene aankomeling aan hem. Hy is
een zeer kundig man, die bestemd is om aan
de Bergacademie in Almaden onderwijs

te geven. Wij zijn naderhand in de mijn Dalschacht
gelijkt genoot en hebben daarbij de eerste bemerking
van het metaal gezien. Naar de omstandigheden
met ik het meenige, dat ik optekenen, hierby aan-
vaagden.

Als gewoonlijk bekamen elk van ons een mijn-
werkspak, en daaraan werd een bestaan naar
op de boort bevestigd; Was stegen wij af langs
ladders die schuin stonden, ongeveer in eene
helling van 45 graden. Deze helling is de-
zelfde van den "Gang" af het vlak waarin de
aders naar het metaal voortkomen (in het
Franssch filon). Wij hadden naast ons de
pompen, die het water in de hoogte brengen.

Het eerste waar wij aankwamen was de
Stallen-Straske of gallery waardoor het wa-
ter uit de diepte, door een Stallen of kanaal
wordt afgeleid naar de schilde, by Künardsdorf,
ongeveer twee uren naar hier. Deze Stalle
is 600 voet diep in schuinste lyn; want daar
na reikt men in de mijnen. Hooger heeft
men weinig water uit te pompen.

Beneden deze Stallen-Straske heeft men op
elken afstand van 144 voet (20 bukten) een Ge-
sang-Straske, dat is eene gallery, om het water
op te sporen en het naar boven en naar beneden
te volgen en uit te graven. Deze mijn (Grube)
heeft 11 enkele Gezang Strasken. Wij zijn in de
eerste en tweede geweest. Daarin hebben wij
op verschillende plaatsen het ontdekken van het
eerste gezien. De galleries zijn meest in de rots
uitgehauwen; waar men ook gevonden heeft
zijn zij ook daar bakken ondersteund; over het
algemeen zag wij toch weinig hout in deze mijn.
Het eerste en ook de rots, waarvoor men geen
plaats heeft, worden in kleine magen (Klein
de gouaanid) gebracht naar de Treibschacht, daar

Men noemt Fahrschacht, die waardoor men
in de mijn gaat, en Kunstschacht, die waer
door de pompen gaan.

* Deze mijn heeft vier schachten.

de Schacht waar door de tonnen naar boven
gaan. Men begint de Kuinde hier over planken,
zonder andere insigting, groeven en vanden
reer karkeraan zijn en in deze gallegyen, die
byna nooit ganzik recht uit gaan, niet veel
aanwendbaar zijn.

In de mijn en naberschap in een madel van
geen myn de twee nerschillende wyzen van het
ertz uit te graven. De eerste noemt men
Türstebau; zy bestaat daarin, dat men van
onderen naar boven voortgaat, zoo dat de
opening, waeruit men het ertz genomen
heeft, steeds weder aanvult met den afval
van hetgeen men hooger uitkakt. De tweede
wyze heet Strassenbau, zy bestaat in het uit
graven van boven naar beneden, steeds de aen
volgende. Men maekt hierby de opening, die
men boven niet zalaken heeft, aanvullen
door eerst een rei van balken tusschen de rotsen
te benestigen, en daarop de uitgegravenen steenen
te plaatsen, tot dat men aan het laagste
punt gekomen is, als wanneer men de opening
te opening ganzik aanvult. De eerste wyze
heeft, maar ze aanwendbaar is, groote voordeelen;
men bespaart veel hout, en men stelt
zich niet bloot aan het gevaar van instorten
gen. In de mynen van Freyberg wordt
met weinig uitzondering Türstebau ge
breken.

Tot de diepste Schacht wordt het ertz door middel van
een waterred opgetrokken; de tonnen zijn twintig mi
nuten onderweg, by de andere schachten gebruikt men
paarden. De arbeiders gaan altyd langs de ladders
naar beneden en naar boven. Er zijn in deze om
tak (Rauv) 70 mynen (Gruben) die bewerkt worden,
die waerin myn enen, Batschert Glück is een der be
langrykste; maar een andere, met name Klein

melpforte is ryker. Wy zyn niet tot het laagste punt
afgedaald, daar men niet meerder te zien en wy ver-
loren, als wy dat men wilden, de gelegenheid, om bin-
ten de myn nog veel te zien. Onze schotruke reitge-
maakt, Tod, verkeer dit en. ginf ofronderlyk met een
leidsman "to the very bottom." En merken in deze
myn 920 menschen. Elk werkt acht uur de vieren-
twintig uren, de tyd van het klimmen medegereken.
Alvorens in de myn te gaan verzamelen zy met
telkens in een groote zaal en zingen liederen. Ik
heb deze godsdienst oefening bygewoond, zy heeft
iets aandoenlyks, als men bedenkt dat ze de voorbe-
reiding is om niet in levensgevaar te komen. Toch
is het geroen hier veel minder groot dan in vele
andere mynen; men heeft byna nooit instortin-
gen, of inthoutingen van water, en er is geen ont-
vlambare of verstikkende lucht; zoo dat men
hier ook niet de lange schuorsteenen niet die elken
bestemd zyn om de lucht te doen doortreuen.
De werklieden, wanneer zy hun proefwerk ge-
maakt hebben, bekomen nog af het zilvergraf.
Zeken daags, men naemt ze Doppelkeger, andere
bekomen nog minder. Een Gangkeger winst 3 Th.
12 Lgr; - een Vintersteiger 5 Th.; - een Oberstei-
ger 5 Th. 6 Lgr. wekelijks. Ongeveer 20 menschen
werken buiten de myn.

Het eerste uit de myn komende vondt in vier ton-
ten gescheiden naar dat het meer af manne me-
taal bevat; dit werkt geschiedt door kinderen.
De beste stukken worden droog gestampt en ge-
zift; de slechtste worden nat gestampt en
dan gewaschen. Dit waschen geschiedt door het
gruis over vierkante houten ruitjes. In de ruitjes
en er water over te laten loopen. Dit water neemt
de lichtste deeltjes die van metaal bevatten mede
en laat de zwaare liggen waerin het metaal

deret is. Dit wasphen geschiedt drie maal.

Uit het gruis van erts, dat men daar het ziftten en wasphen verkeer heeft wondt op tweevly wyze het metaal afgeschieden, door het amalgameren en door het smelten. Wy hebben beide de bemerkingen gezien. De metaalshop en de ondersinding worden hier met het grootste overleg aangeend, om op de volkomenste wyze het metaal met de minste kosten en het minste verlies te verwerken. Ik woude dit alles niet kunnen beschrijven want men moet van het nab zyn om het met kennis van zaken te zien en te begrypen. Het was my tuch belangrijk op te merken hoe veel kennis en arbeid vereischt worden, om het zilver na dat het reeds uit de aarde gegraven is, van nieuw de deelen te zamenen en in eenen bruikbaaren staat te brengen.

Het Amalgamerenwerk is beschreven in een klein boekje Description du procédé d'Amalgamation à Kalsbrücke d. - par H. Muller. Daarvan kan ik my verwijzen. Het grootste roef maakt men het mengsel van erts, dat niet te veel en niet te weinig metaal bevat; - men maakt het; - men doet er $\frac{1}{10}$ zout by; - men roaft het; - men zift het; - en aldan wordt het in twintig vaten met kwik en met grove staven rondgedraaid. Elk deres vaten af tounen kan 10 kwintalen erts bevatten. Men laat ze zef eens draagen en daardoor geschiedt eigentlyk het amalgameren; dat daarin bestaat, dat het zilver zich chemisch met de kwik vereenigt en het gres de andere deelen aan zich trekt. De volgende bemerking geschiedt, om het amalgame, dat is de vereeniging der kwik en zilver, van het overblyfsel in de tounen af te scheiden; - eenvoudig om door indamping de kwik van het zilver te scheiden. Men bekomt op die wyze het zilver nog gemengd met eenig koper, dat ook men er mede vereenigt, dewyl in de markt, waar

529

waardoor men het zilver heeft, dat bynemengsel waard,
zakelyk is.

De andere wyze om het metaal te winnen is be-
staat in het smelten. Hierby heeft ook veel over-
leg en chemische berekening plaats. Men mengt
andere zeldene stoffen men erts, dat er flak-
ken van voregere smeltting by, ten einde een
stof te bekomen die goed smelt. Het armste
erts, dat men smelt bevat $\frac{1}{16}$ ^{zilver} lood op de 100
pound; dit wordt met ryker erts gemengd, en
zoo bekamt men stukken lood met zilver;
— die worden op nieuw met erts te samen
gesmolten, zoo dat men na veelmalen smel-
ten, en verschillende mengfels, eindelijk stuk-
ken (als kacken die ander in den oven blyven)
bekamt die ten minsten twee mark zilver
op het kwintaal (100 pound) bevatten. Dit
smelten geschiedt in oven, die 16 voeten hoog
zyn. Het koper wordt reeds onder de be-
werking van het lood en zilver afgescheiden.
Om het zilver van het lood en andere me-
talen te scheiden worden de kacken die re-
verceing bevatten op nieuw gesmolten,
dan accideert zikt het lood en dit met
smavel en andere metalen men lighter dan
het zilver, dat er zikt van afscheidt en op
den bodem van den oven blyft liggen als
het ander metaal lood &c. Daervan afloop-
dit laatste nooft men op hout, om het
arsenium, de smavel enz. te laten ver-
vliegen, en eindelijk met minder maeste
het lood zilver te bekomen.

In alle deze bemerkingen is een uitsteekend
overleg, om niets te loor te laten gaan. Zoo-
zeft men b.v. by andere vakken by de schaar-
stenen ingerigt, waar door de rook gevoerd
wordt om de metaalreestjes af te leggen,
die anders in de lucht zonden vervliegen.

528

Het amalgameerwerk is eene ander inrigting, te-
genwoordig is het smelten noodceliger, maar
het zoude niet raadzaam ^{zijn}, eene zoo kostbare
en onslagtige inrigting, als het ^{algemeen} amalgameerwerk
is, lichtvaardig te veranderen. Voor de weten-
schap is het zeer belangrijk, dat beide wyzen van
het metaal te ruinen in werking blijven. Hy
zijn als het ware groote laboratorien voor
chemische proeven, waaraan men alders niet
wel nemen kan. Zulke werpen als deze heb-
ben veel toegebragt om de Chemie als weten-
schap te doen ontstaan, thans werkt de we-
tenschap terug op de praktijk, en vooral hier
wordt elke stap die de theorie meent voor
de bemerking van het metaal aangewezen.
Van dien kant bekend, is het van groot belang
dat de bergwerken niet enkel als financiële
speculaties behandeld worden, maar ook
worden aangehouden al brangen zy geen gel-
delyk voordeel op.

De amalgameel en smeltwerken liggen drie
kwartier van de stad Freyberg; het metaal
uit de mynen van twintig uren in den om-
trek wordt hier gemineerd. Men rekent dat
jaarlyks tusschen 50 en 60 duizend mark zilver
gewonnen wordt. Het veel overleg wordt het
water gebruikt, om de nederen in beweging te
brengen.

Vergelykender dezen belangrijken dag met een vro-
lyk avondsmaal, hetgeen voor ons merkwaardiger
was daar wy uit 300 verschillende landen byeen
gekomen waren en tevens geheel uiteenloopende
mynen van rijk hadden. Onze Schatkamer reis-
gezant vernamte ons door zyne naime van
beslanghend, hy was nog zeer jong, zeer ryk,
en juist zoo als men vroeger de Engelfche
keizerijert beschreef. Hy reisde, omdat het zoo
kwaad, maar het was hem een lastig werk,

529

daarom deed hy het zoo spoedig mogelijk af. Hy stelde geen belang in hetgeen hy zag, maar verlangde dat hy zyne terugkomst te kunnen zeggen, dat hy hy op alle beraamde plaatsen geweest was. Hy wilde volstrekt de Saksische Schmeitz in eenen dag zien. De gurewilde neigingen was zeer meetpiens, maar van heel dingen wist hy nog te weinig; verrees de best vaarbende in de de Amerikaanse; toch zag hy te veel door Amerikaanse oogen, en kon niet niet in den toestand der Europeische volken verplaatzen.

Vrijdag 10 juni. Alvoorens wy Frachtoef verlieten zyn wy in het gebouw der Bergakademie de verramelingen waren zien. Een Spanjaard, ook betkend voor Almaden was zoo vriendelyk hier onze biddman te zyn. Zyn naam was Baranda. In de verrameling van modellen merkte ik op het ruerting om het water uit de myn te pompen door middel van een kolonne water. Men weet ons ook de modellen der werktuigen waarmede men in de aarde boort om zich van het bestaan van ertz te verzekeren. Men maakt met diergelijke werktuigen de zoogenamde Artesische bronnen.

Het kabinet van mineralen is by instotek ryk, wy konden het slechts vlytig bezien. Dat van Turner wordt afzonderlyk bewaard, het rymt uit door schoone uitpersochte voorwerpen; men weet ont onderanderen vele fraaye stukken zilvererts.

Er zyn in de Bergakademie 30 inlandske leerlingen en gewoonlyk ongeveer 20 bintanten doof. Er zyn 8 onderwyzer. De cursus duurt 4 jaren, en zy die zich voor koopere potten de stemmen, studeren dan nog in de reghen.

Het ligt 1230 Paryske voeten boven de
oostzee.

530.
Het onderwys is verschillend voor hen die zogen.
lyke "Berghente" willen worden en voor de kanten.
stege "Huttenente". De eerste zijn die welke in
de zynge zelve werkzaam zijn, de tweede die rust
met het amalgameerwerk en de finaltey de.
zich houden. Dit vertoel heeft in het ander
my, toch eerst plaats gedurende het vierde
jaar.

In een prautwinkel bezagen wy een zopenning
de Parade; dat is een gekleurde afbeelding
van alle de bergheden en andere werklieden
dat de bergwerken behaovende in hun plegt
gemeend, zoo als wy by groote gelegenheid op
tocht houden. Er is in deze kledrigen iets, wat
aerachtigt, en de kleuren en vormen der kle
deren hebben allen eenig verband met de by
vondene tak van werkzaamheid waartoe
zy behooren; ook draagt elk de werktuigen
die hy gebruikt. Voor eenigen tyd, toen de ko
ning hier gemeest is, heeft er nalk een optoeg
plaats gehad. Deze Parade, waarop die op
tocht werd voorgesteld, was 24 ellen lang.

Dreiberg is een vry nette stad met 9000 inwo
ners, die veelal van de zynmessen leven; zy
heeft een welvarend voorkomen.

Het weder wat bleekt; wy keerden langs den
zelfden weg als gisteren naar Dresden te
rug. Te Tanant zagen wy in de herberg
eenige kniekelingen van de Forstschule;
hadden graene kleding wat het eenige waar
door zy zich onderscheiden.

Den avond ging ik met den heer Haven by
Tisch, die my had uitgenodigd. Het gezelschap
was niet talryk, en bestond behalven zyne
familie meest uit toneelspelers en toneelspe

stert, evenwel met van het Driedensthe Toneel.
Na dat men thee gedronken en wat geproost
had, las de heer Teek ons het geheele Frans-
spel Romeo en Julia volgens de oversetting
van Schlegel voor. Hy deed dit met int-
steekend veel indrukking, attys in den
passenden toon; derent zeer eenvoudig. Ik
had nimmer, naar myn oordeel, zoo vol-
maakt goed hooren lezen.

Tuy gingen by 1 naar huiskomen nog
wat in eene bevalende Conditorei op
de Oude Markt.

Zaterdag 11 Juni. Daren dag heb ik vroo-
deels thuis met tekenen doorgebracht. Maar
toch lang in het museum van Schilderjen, dat
men nooit te veel zien kan. Het viel my
maagelyk afscheid van die heerlyke voortbreng-
sels der kunst te nemen; lang stond ik nog
naar de Madonna di San Sisto, in de hoop van
haar nooit te vergeten. Behalven de stuk-
ken die ik reeds heb opgeteekend, viel my byzon-
der myne aandacht op Herodias en Cecilia
van Carlo Dolce, Verus van Guido Reni,
Joseph met Potifars vrouw van Cignani;
het portret van Casimirus II de Koning van
Angelo Branzino.

Men is nog bezig verbeteringen in de zalen en
in de onder der stukken te maken. Het gebouw
is niet voor het aansen bestemd geweest; en
dit bemerkt men maar al te veel; want vele
stukken hebben zeer slecht licht.

De heer Haver kwam afscheid van my nemen.
Voor het laatst wandelde ik nog veel in en
om Dordrecht; de schoonheid der stad en hare lig-
ging daer my zeer wenschen, dat ik nog meer

hier zal kunnen komen.

Dezen avond was ik op nieuw by Tieck; hy en de mede- van Prof Salzer, die in hetzelfde huis woont gaven my brieven van myn Collega Thordicke in Leyden. Ik had half gehoops Tieck weder te haaren lezen, doch dit had geen plaats. Ik vond er nagenoeg hetzelfde geselschap als gisteren, en de gesprekken waren niet byzonder belangrijk; men verhaalde veel anekdotes van den vergaarden hertog Karel van Brunswyk. Ik heb wat gesproken met de dochter van Tieck, welke men zegt dat zeer onderricht is; zy verhaalde my van de onlusten waaraan zy uit de angstert getuige was geweest; het bleek my dat zy van den geest konat naderst ten gunste van der Katholiken goddienst en de onbeperkte magt der vorsten door drongen was; ik wilde haar liever aanhoo- ven dan tegen spreken. Tieck is uit hoofde zyner geneesent in Dresden niet bemind; als Bestuurder van het toneel heeft hy ook weinig bynaal; men zegt dat hy wel- lekenig en vooringenomen is; wellicht is het Dresdensche publiek niet volkomen negt- vaandig.

Zondag 12 juni. Dezen morgen heb ik thuis geschoenen en opgepakt. Om 12 uren heb ik met den Snelwagen Dresden verlaten, om my naar Beieren te beieren.

Ik reed nu den grooken weg naar Treiberg; die gaat over Herrogenwalde, met over Tarsenb. Op een kleinen afstand van Dresden was het gezigt uitzwaardt op de vallei der Elbe zeer

Lehman; tusschen die stad en Freiberg eveneens, en op nieuw toen wy uit de koopte de vallei der Aulde ragen waaraan Freiberg ligt.

Wy kwamen vervolgens te Odesan, een net stadje, waar veelaken- en flanelweverijen zijn. Niet ver van deze plaats ragen wy een koninklyk slot Augustustad, dat hoog boven de boschen uitsteekt; zeer lang konden wy het zien, het lag linker van ons.

Op onzen weg naar Chemnitz kwamen wy nu door het Flöha-Tal, dat zich zeer mooi vertoont. In het dorp na denzelfden naam dronken wy beer, dat zeer beraemd is en ook zeer goed smaakte. Rechts ragen wy een kasteel van den groaf Fittsb., thans, mooi in het bosch gelagen.

Om half negen kwamen wy te Chemnitz een bloeyende stad met 12000 inwoners, haar voornaamste tekken nymerheid bestaat in kataenspinnerijen, die ook in den laatste tyd afgenomen hebben.

Wy hielden hier ons avondmaal, en wy verbleven een jeugdig reisgenote, die ons door hare levendigheid zeer onderhouden had. Zy was uit Dresden, een klein plaatsje in deze streek, vandaan, had eenige jaren in de hoofdstad doorgebracht, waar zy de werkzaamheden van winkeldochter in de bekende Lohse'sche winkel vervuld had. Nu keerde zy naar het onderlyke huis terug. Zy was vol herinneringen aan de vernaken van Dresden, vertoont gaarne de vele geschenken die zy daar bekomen had. Het weer wil ging zy naar de haven terug, en gewis zal zy in dien stillen kring niet zoo aankomen als zy dien verlaten had. Lachende wees zy op een geschenk, haar tot aandenken, gezonden het opschrift "Ewig dein Hermann 11, Juni 1830," en Leden

neest zoude zy zeer ligt die eeuwigheid nau
have wyde geindigd hebben. Arm meisje, zy
weet niet, waartoe zulke lichtzinnigheid an
misbaar waart. Gaarne had zy nog verder
niet ont gereisd, en als iemand van ons de
plaats van Hermanns heid willen inne
men, had zy waarschijnlijk vergeten, dat
zy op weg naar Sint was. Zy zal, veel
ik op die wyse noch niet noch anderen ge
lukkig maken.

Maandag 13 juni. Deze nacht om half
twee kwamen wy te Twicken, een vry aan
merkelyke stad, waar vele boeken gedrukt
worden, doch waarvan ik nu niets zien kon.
Om 4 uren kwamen wy te Reichenbach, een
kleine nette stad op de hoogte. Het land
werd meer en meer bergachtig, dit gaf my
gelegenheid, om een half uur te wandelen:
de landstreek was zeer mooi en het was een
heerlyke morgen.

Om half zeven kwamen wy te Plauen, een
leere kleine stad, hoofdplaats van Voigtland,
er zyn vele fabrieken van katoen, en 7000
inwoners.

Het land werd nu meer en meer bergachtig, wy
naderden het Fichtelgebirge. * Wy verlieten het
koninkryk Saksen, en om half elf kwamen wy
in Hof, de eerste Beiersehe stad aan: zy behoorde
vroeger tot het markgraafschap Bayreuth.

Deze plaats behoort tot de welvarendste van
Beieren, zy bezit veel laken- en katoenva
nyen, ook handel, waartoe naauwelijks het
smakelen moet gerekend worden, dat hier veel
geopenen wordt. De stad is uitbrekend net en ge
gelmatig gebouwd, hetgeen veroorzaakt is door
dat zy in 1811 byna geheel en in 1823 weder gedeel
telijk afgebrand is.

Wy hielden hier middag; dit gaf my gelegenheid,

Het rundree van Voigtland is beroemd; wy had, *
den dikwylt gelegenheid op te merken dat het
inderdaad zeer schoon is.

435

in en om de stad te wandelen. Zy ligt aan de Saale,
die vier uren van hier ontspringt; het land rond
om is mooi en vruchtbaar. De vrouwen hier
zijn hier mooier dan op anderen vroegeren weg.

Om half twee zijn wy vertrokken en konden
ons dadelijk overtuigen van de nalatigheid der
post en de onbekwaamheid der personen die er
tae behoorden.

Wy hadden nu links mooi gezigt op het Fichtel-
gebergte, en beraden ons op de lagere vooruit-
springende toppen daarnaan, maar de weg was
slingerend. Op veel plaatsen is die weg te stijl.

De bergen zijn meestal met mastboschen bedekt.
Wy kwamen nu door twee wisselplaatsen: Muen-
chenberg en Gefrees, maar daar geen steden of
dorpen van eenig belang. Ik vermoedde nu
over de geringe bekendheid van dezen weg, die
toch naar Muenchenberg naar Leipzig loopt: wy
antwoordeerden bijna geene vraag; wy zagen
een paar families van landverhuizers, dit
maakt treurige gedachten op: met zak en pak gaan
die arme lieden naar een onbekend land waar
zy zelden vinden wat zy er zich van voorstellen.

De bewoners dier straken zijn Franken; zy zijn
meestal protestanten en zijn geheel verschillend
van de Beieren hoewel zy nu tot het reus-
rijk behooren.

Tegen den avond daalden wy van de bergen af
en zagen zeer mooi naar ont de vallei waar
in de stad Bayreuth ligt. Het had geregend,
maar nu brak de zon weder door, zoo dat
zich dit schoone land zeer gunstig vertoonde.

Bij het aankomen in de stad troffen ons de
mooie brede straten uitloekend geplaveid
met marmorsteenen. In de Galdene Sonne vande-
wy zeer goede herberg.

Dinsdag 14 juni. Een der reiffenaten van Drey.

den is tot hier toe met my gekomen, en wil ook naar
der nage met my gaan. Het is de heer Hempel waard
van een Speisehaus in de Grootte Brudergasse te Drogen.
Daren dag hebben my besteed om Bayreuth en het
land rondom te leeren kennen.

Het oude Slot is in 1753 afgebrand, en is maar ge-
deeltelyk weder opgebouwd. By dit Slot is een to-
ren waar men te paard en des noods met een wa-
gen op ryden kan. Het nieuwe Slot; Caserne, Land-
gericht, Reithaus en andere openbare gebouwen
zyn zeer mooi. Men heeft in den omtrek zeer goe-
de Steengraeven; hierdoor is de bouwstof zeer
goedkoop; ook zyn alle huizen van gehouwen
steen gebouwd. Men wykt ons een mooi, groot
huis dat onlangs gebouwd is en alles waard
15000 gulden gekocht heeft. Voor 250 tot 300 gul-
den in het jaer kan men eene goede ruime
woning huren. Het zeer goede plaatsel
kan men ook aan den overvloed van deurstoe-
geschikte marmorsteeuen in de nabijheid toe-
schryven.

Daar eene nuwe leen mandelden wy naar
de voorstad Sanct Georgen, een kwartier van de
stad. Zy is gesticht in 1700 door den markgraaf
Georg, die in 1726 gestorven is. Op hem is gevolgd
Friedrich von Culmbach, wiens geslacht gere-
geerd heeft tot aan den dood van Alexander in
1807. Dese laatste regent was gekund met
Lady Craven, die onlangs in Napels gestorven is.
Dese voorstad lag aan een meer dat een half van
lang en een kwartier breed was. Markgraaf Ge-
org bouwde ook een slot aan dit meer; nu
dient het naar ziekenhuis. Hy schafte Byron
ter zamen in het varen op dit meer, en had
daarvoor 24 matrosen uit Engeland laten
komen. Hy liet die in knipjes wonen die hy op-
zettelyk had laten bouwen; en daerom heet nag
eene straat "Matrosenstrasse." Het meer is on-

x in 1400 in de tachtig.

537.
der den laatste markgraaf, Alexander, draagge,
maakt, en het land voor 80000 gulden verkocht.
Dit is een dubbelde voordeel geweest want het meer-
wat ondiep en daardoor ongerond voor de stad.
Nu is er goed vruchtbaar land waar dat meer
plagt te zyn. De meez loopt nog over de ge-
meene dyken en is mooi met populieren be-
plant.

Er zyn in deze voorstad 120 huizen, zy zyn
allen gelykvoornig. Eigentlyk staan zy te ver-
van de stad en zullen wel nooit daarmede in sa-
menhang komen; maar eenige voorrechten en
eene veemarkt, die alle 14 dagen plaats heeft
loppen altyd een gemaegzaam bewoners dervande.
De omstreken leveren uitstekend goed rundvee,
en het wordt van hier uitgevaerd.

In de voorstad zyn het Arbeitshaus en de
Jourenanstalt, welke beide als ziemwaardig
worden opgegeven.

Het Arbeitshaus is alleen voor de veraar-
beelden tot eene geregenis van een tot 8 ja-
ren, in den Ober-kainkreis; voor de twaar-
dere misdadigers zyn tuchthuizen te Lichte-
nan, Würzburg en München. Er zuden
thans hier 100 mannen en 20 vrouwen.
Men laat hen alle werken. De mannen zagen
en bearden, maar, waar van 54 soorten
in het Fichtelgebirge gevonden worden. Men
ziet in dit marmer vele overblyfsels van schel-
diere, die als de steen geslepen wordt eene zeer
goede uitwerking maken. Wy hebben veel
naarwerpen gezien die hier vervaardigd worden,
zo als schavotteumantels, groefrenten enz.
van my naarkom zeer goed zwerkt. Een
ander werk, dat de geregenen ook daen is bre-
ken slypen; dit geschiedt in grove ketels van
de bolle glazen en op halve kogels voor de
holle glazen. Men sleet 14 glazen tegelyk.

538.

De vrouwen spinnen vlas. De klederen voor het
huis worden door de mannen en vrouwen ge-
maakt. Er is ook een molen om graan te
malen, die eenigen bezig houdt.

De tijd van werken kwam mij zeer lang voor, die
begint in den zomer des morgens om 4 uren
en duurt tot s' avond 7 uren; alleen met uif-
tekenpauze van een kwartier voor het ont-
byt en een uur voor het middageten. In den
winter begint men later.

De mannen slapen 10 tot 20 byeen in geheel
de nestrekken; de vrouwen in dezelfde zalen
waarin zij werken. De voeding teken zeer
goed te zyn; twee malen s' weels bekomen zij
vleesch.

Er is geene school in dit huis maar wel god-
dienstig onderwijs.

Voor de zekerheid kunnen mij voor, dat niet
zeer goed gevoegd was; de gesongen en werken
ganzich vrij en meermal hadden zij werktui-
gen, die als wapenen konden gebruikt worden.
Twee draegen een ketting aan de henen, doch
alleen als straf voor weerspannigheid, niet
tot verzekering. Er waren slechts 5 oppassers
in het huis, en de wacht bestond uit 14 man.

De inrichting voor zinneloozen (Irenanistall)
was in de beschryvingen zeer gemaakt. Ik
vond ze toch veel minder goed dan andere die
ik gezien had. Er waren 49 mannen en 18 vrou-
wen. Zy zyn in drie klassen afgedeeld naar mate
van het vermogen. Zy gingen kamelyk vrij in
de gangen, en men toekende hen recht te bebandelen
er was ook vriendelykheid; maar de lucht was
niet zinnig, vooral niet in de vrouwen-nestrek-
ken, waar men gehinderd was alle wegzeters
te openen, omdat die gezelschappelyk aan de straat
waren. Er is te weinig plaats, hierdoor kan men

ze niet genaeg af te onderscheiden, dat naamal voor hen, die
 zeker worden, zoo belangrijck is. Er is een fraaie
 tuin, daarvan gaen de mannen en vrouwen
 zonder afscheiding. Men vindt ook zoo my
 voortkomt niet zoo alt elders alle middelen
 tot hoofdel, d. v. geene spelen, billard, muziek,
 men heeft geene boeken.

Wij vragen onderaankenden een ryk en beschaafd
 man, die sedert negen jaar neerslagtig is en
 byna niet spreekt; nu en dan vervalt hy in
 maad.

De heelmeeftor is altyd in het kuis, er zyn vier
 mannelijke en twee vrouwelyke oppassers.

Als eene anecdoote van de zinnelaren ver-
 haalde my de opzichter dat de organist van
 Dinnel zinnelooft zynde in het doekhuis zyne
 vrouw die ook zinnelooft wat heeft leeren konnen.
 Zy zyn herited, gekend en de zinnelooftheid
 is niet weder gekomen.

Wij hebben in Saint Georg zeer goed hier gebronde,
 op onzen weg hinnerwaards zagen wy een padent-
 teken maarsaan ik het opschreef, om den vander-
 lingen in hand, het afgetekenen.

"Amno 1714 den 30 juni abends um 5 uhr ist
 der hochf. Br. hochbeliebtgemefener Kammers
 zweig Georg Wilh. Landenberg hier mit seinem
 Pferd gesturmt und hat seinen Geist noch die-
 selbe Nacht auf dem hochfürstlichen Schloss zu
 Barenth im 21 Jahre seines Alters aufgegeben,
 liegt in der Gottesackerkirche begraben."
 Sein Leichenbekleid war: Der Mensch weis seine
 Zeit nicht."

Boven dit opschrift is het voornal op de
 steen uitgekouwen.

Na den middag hebben wy een paar andere plaat-
 sen in de nabijheid bezocht.

Aan den weg naar Kemptadt.

Wij reden eerst naar Hermitage, een gemeen slot van de Markgraven, uitsluitend een uur van de stad, zeer lief aan den blik gelegen. Het wordt thans door den hertog Piis bewoond. Het slot is eenvoudig, er zijn enige verengsbanken en zeer mooie blaauwtuinen en wandelingen bij. De tuinen werken worden ook geroemd, doch zijn niet zeer beduidend. Een hoogte die om de kapelen, bij de Rosenberg genaamd wordt, biedt een ver gezicht op. Nabij het slot is een heuvel, die veel bezocht wordt.

Wij maakten een uitstap in het naburig dorpje Sankt Johann, om den brouwer Dalkhof te bezoe- ken, maar wij vonden hem niet thuis.

Wij reden nu naar Phantasia, een landschap aan den weg naar Bamberg, mede een uur van de stad gelegen. Aan den weg zagen wij in de rots een opschrift door Franse emigranten daar geplaatst om hunne dankbaarheid te verduidelijken voor de wijze waarop zij in dit land ontvangen zijn. Dit opschrift draagt het jaartal 1796.

Wij zagen ook op dezen weg een zeer onder- lij- delboom waarvan de stam 42 voet in omvang had. Er hang een houten raaf en bij aan, dit beteekend, zoo men ons zende dat de ongetrouwen, Regenttalre en andere vogels, daar mede deren boom zullen moeten vallen.

Phantasia heeft Markgraaf Friedrich voor zij- ne dochter laten bouwen, die met Alexander van Wurtemberg, thans Russisch generaal getrouwd is. Hem behoort het ook nog toe.

Het wordt niet meer bewoond en de gehele aanleg vernielt. Het gezicht is er zeer mooi.

Op onzen terugweg zagen wij van de hoogte den ganschen rei van Fichtelbergen; zij hebben bijzonder zachte formen. Wij zagen ook den Sophien of Leinfenberg, die ligt ruim een uur van de stad bijna gansch op uitbreij. Men

De wagen, die mij ontmoeteden, zijn meermalen x
met het open bloppen, die met de horens
trekken; dit is in deze bergachtige streken,
zoosamen mij zegt het geschiedtste voornamst,

541.
beklimt dien dekmyl, naar het uitzicht.
Wij zijn het dorp Alt-Bayreuth doorgereeden.
x Voorby het kerkhof, of liever de begraafplaats
buiten de stad, komende roepen wij het graf,
teeken van den beroemden geestigen schryver
Jean Paul Richter. Hy heeft lang in Bay-
reuth gewoond en is er in 1825 gestorven. Zoo men
mij zegt wat hy dagelijks dronken door veel
vuldig gebruik van champagne wijn, waarmede
hy reeds het morgenstond begon.

Er zijn naby de stad vele zoogenaamde "Felsen",
keller; dat zijn hier kelders in de rots uitgehou-
wen, waar het bier byzonder goed blijft, en
waar men het dan ook by voorkeur gaat
drinken.

Ik heb hier het beste bier gedronken, dat ik
mij herinner ergent gevonden te hebben.

Men heeft hier zoo als in de meeste Duitse
steden verkeidene gesloten gezelschappen, die
naar de standen onderkeiden zijn; van de
voornaamste beginnende heeft men 1 de Kar-
monie, 2 de Ressource, 3 "Frohsinn" 4 het
"Bürgerverein".

De stad heeft mij byzonder bevalen, de
breede wel geplaveide straten, de schoone hu-
zen van gehouwen steen, de fraaye wanden,
lengen, het mooye land, dit alles maakte
een zeer aangename indruk. Er zijn ruim
12000 inwoners, men runde er meer ver-
machten; maar zy heeft weinig braven van
bestaan sedert zy geene residentie stad meer
is. De Rode hain, waaraan zy ligt, is niet be-
vaarbaar. Er zijn eenige fabriken, vooral bray-
werken. Deze avond wandelden de inwo-
ners algemeen door de schoone straten, hun in-
terlyk voorkomen was niet onaanstij.

Wij gingen nog in den schouwburg, die zeer be-

naemd is. Hy is werkelijk zeer groot en prachtig, veel
meer dan thant voor de stad past; de verlichting
was zoo slecht, dat wy nauwelijks de zaal goed
zien konden. De vertooning was een allendig
melodrama zeer slecht gespeeld, en de toeschou-
wers waren dan geraaid, zoo dat wy het niet
lang konden withouden.

(Lutherisch)
De inwoners zijn hier meestal hervormd, men
rekenet ongeveer 1000 Katholiken.

De kleding der landlieden is niet zeer af-
steekend: de mannen dragen donkere rokken,
laarzen en driekante hoeden; - de vrouwen
korte rokken, meestal kanten zonder vachten,
rode duiken of breede witte banden om
het hoofd

In onze herberg vragen wy vele Bayersche of
Freisers, die loekenen lof en vry van te leven.

Woensdag 15 juni. Dieren morgen zijn wy met
een wagentje met een paard verstrooken naar
Amberg 18 "Poststunden" ver. Om 4 uur. reed
wy af. Om 6 uur. waren wy in het stadje Creuf-
ten, een stedsje aan de Rode Rijn. Dit was de
Poetle plant van het vorstendom Bayreuth
of Culmbach nuwaars Hoff de eerste gemeente
was. Wy verlieten nu ook den Franckischen Kreis
en kwamen in de Opperr. Palts die tot den Baye-
schen Kreis behoord heeft. Wy gingen neelal berg-
op en de vruchtbaarheid nam zeer af.

Om half negen kwamen wy te Tumbach, een
marktslek, $7\frac{1}{2}$ uur van Bayreuth. Wy ontbeten
hier by den postmeester die een voorbeeld van
nugheid was.

Hier hoorden wy needt "Ave Maria" bidden, om te
bedelen, en bemerkten daaraan, dat wy int het
protestantische Franken in het Katholike Bayern
gekomen waren.

Wy reed neel door gevoige masthofen (Kiefer),
en eveneens welvriendende grafvelden, die men alge-

meen bezig was te maagen.

Op 4 uren afstand van Amberg hadde wy van de hoogte een ver gezicht: reghs eene uitgestrekte vallei van bergen omringd; voor ons Amberg en op eene hoogte daarby de bedevaartskerk Mariahülfe.

Het stadje Vilseck hebben wy links laten liggen.

Om half twee waren wy te Hahnbach, een Stadje, waar wy middagmaal hielden. Men leeft hier van den landbouwer en eenige handwerken. Het waren en spinnen heeft hier geheel opgehouden. Ik vond hier weder het goede wytebrood, dat wy in Oostenryk zoo wel bevalen had, en daar "Kipfel" genaamd wordt; hier noemde men het "Hörner Brod" naar den vorm van eene halve maan dien het heeft.

Wy waren en bleven nu in de vallei van de Vils die in de Naab en met deze in den Danen valt. Het land is hier zeer vruchtbaar, maar aan vele overstromingen blootgesteld.

Naby Amberg zagen wy eene groote gemeene meide waarin het ree der stedelingen graafde. Aan de rivier zagen wy eene zwemschool.

Om half 4 kwamen wy in de stad aan, wier intrekke naarkomen zeer aangenaam is. Wy gingen dadelijk het merkwaardige bezien.

De Jesuïtenkerk is zeer prachtig, de markt is een mooi schiedeweg op, voorstellende de afneming van het kruis. Het Collegium naast de kerk is een zeer uitgestrekt gebouw. In 1772 werden de Jesuiten opgeheven, en hunne goederen aan de Malthezer orde gegeven. Deze bleef in het bezit daarvan tot 1799, toen de vorige koning deze orde ook vernietigde. Nu is er in het gemeten Collegium een Gymnasium met 420 en een Lyceum met 200 leerlingen; dit laatste voor philosophie en theologie. Deze instellingen zijn naar de ganzsche opper Paets. Behalven dien is er in het gebouw

Deze gonssefabriek is de eerste in Beieren;
de kanonnen worden in Augsburg gegoten.

of "Kützle" in de eigentlijke Beierische taal.

544.
een Seminarium voor 60 jonge lieden, die het Gym-
nasium en het Lyceum bezochten en byzonder in de
muziek geïnteresseerd waren. De andere leerlingen
woonden niet in het gebouw.

Het Stads- en Landrecht is niet merkbaar
dij; thans heeft het Landrecht er zyne zitting.

Het gewone Stadsrecht is thans Carceris van de
Cherak legerd.

De Martinuskerk is een mooi gebouw, het heeft
zichzelf is met meening en onderstaand. Er zijn
twee schilders die zeer geschilderd worden: Leber,
thans met de kerkmeester van Maria en de ont-
staafing van Johannes, deid van Casper de
Crayer. Het werkt er ook op twee gonsse-
ten van meening beroemde heiligen: Crocentianus
en Astoria, zij zijn mooi versierd en liggen in
glazen kisten.

Op de Markt tegen by het Raadhuis dat ook
groot is, en een fraaye herberg, de Wittels-
bacher Hof, die ook naar het intrekende te
overdeelen verkieslyk vaarkind van den
Wildeemann, maar ook onze intrek genomen
hadden.

De gemeene Kunst is thans een Gonssefa-
briek en heeft een mooi gebouw te zyn.

De stad is ook niet, de huizen zijn meestal gepleis-
terd en wit of geel gekleurd. Een byzonderheid
is, dat men ^(in de) meete huizen kleine openingen met
venstertjes in een technische richting door de
muur gemaakt heeft om in de straat en naar
al op de straat van elk huis te kunnen zien. Men
noemt die openingen of kykgaten "Kückerle".

Er zijn nog muuren en poorten, maar geen ver-
tiefen om de stad. Een nadeel van Amberg is zyn
ne lage ligging aan de Rief, die dikwijls overstroming
in januarij stond een groot deel der stad onder
water.

Rondom de stad zijn moorge wandelingen en vele
tuinen en kleine landhuizen. Wy zagen er ook
verkeerden "Felsenkeller", dat zijn kelder in de
rots uitgehouwen, om er hier in te bewaren.

By eene der poorten staat een gedenksteen ter
eere van Maximilian Joseph, als hy 25 jaren
geregeerd had. Het bestaat uit een groot borst-
beeld op een naakstuk met passende opschrif-
ten.

Een half uur buiten de stad, op eene eenzaamelyke
hoogte staat eene Bedenaartskerk, genaamd Ma-
ria Hülf. Wy zijn derwaards gemaand. Het is
eene moorge griekshe kerk. Maria is geschilderd en
met goud geborduurd. Een aantal egyptaf be-
mynen de menigvuldige wonderen, die zy verricht.
Eenige schilderingen met lange onderschriften be-
helzen de geschiedenis van het wonderdadige
beeld en van de kerk; ik heb er het volgende
van opgeteekend.

In 1634, toen de pest in
Amberg reeds zeer gewaerd had, is dit beeld in een
toren, die op dezen berg stond, gebracht, om den
verderwen voortgang der pest naar te houden.
In 1651 werd eene kleine ronde kapel by den toren
gebouwd.

De taerlaed van Bedenaarders
gaf aanleiding, dat men den toren en de kapel af-
braak en van 1697 tot 1703 daarnaar in de plaats
derze schone kerk bouwde, die in 1711 in haaren
opgewoondigen toestand ingewijd werd. In 1764
is de klokken in den toren geslagen, maar
Maria heeft gemaakt, dat dit geheel geen kwaad
deed. Dit wondermerk is door eene groote pro-
cessie gevierd. Van overvloed van voorzigtig-
heid heeft men tuch afleiding aan den toren der
kerk gemaakt. In 1793 was een vuur brand
in Amberg, Maria Hülf maakte dat die niet
verder ging, en de Regering der stad besloot welken
eene groote priester ter zake van dit wonder.

Men heeft van de hoogte een mooi gezigt op Amberg en de vallei, waarmede de stad ligt en die rondom van lage heuvels begrensd wordt. Naby de kerk wonen drie geestelijken, en de koster die men hier Kofner noemt. Deze heeft het recht om bier te schenken, maar op de drie of vier be-
 zwaartdagen mogen anderen ook bier, brood en worst verkopen. Ik verstaand eerst, dat men dit alles aan moet aan de bedevaarderij int-deelde; de kostervrouw lachte niet weinig met myne misvatting, die inderdaad zonderling moet dewyl ik Maria als doel beschouwde. Terwyl zy niet anders dan middel is om veel geest, telyke en lichaamlyke verkwikkingen te kon-
 nen afrekten.

Men heeft rondom Amberg veel bergwerken, in de stad zijn 200 „Knappen“ (mynerkers) het yzer wordt ook hier gesmolten. Er zijn drie blaasende fabrieken van aardewerk (Tayence) waarvoor men de grondstof naby de stad vindt. Er is ook een glazfabriek. De streek levert overvloed van hout en steen-
 kolen.

Donderdag 16 Juni. Deze morgen om half vyf hebben wy ons op weg begeven naar Regens-
 burg. Wy reden ruim vier uren ver over het de met mastboomen (Kiefer) begroeid naar Pitsersdorf een arm dorpje. Sedert wy in Regeren zijn worden de wegen steeds slechter, ook betalen wy sedert Bayreuth geen chauffee-
 geld.

Om half negen kwamen wy te Schwandorf waar wy antbeten. Het is een kleine stad met 1800 inwoners, die een vrij goed voorkomen heeft. De Naab is hier een maagte breede rivier.

het leeft hier meest van den landbouwe. Een ander middel van bestaan leveren de ysering, new; ook zijn er glasblazen in deze streek. By Heuburg aan de Rijn en ook in deze nabyheid zijn yserhamers, het meeste erts vindt men naby Amberg, maar men brengt het maar veel kant is, zelfs in Bohemen, soms twintig uren ver.

Tuy had een gelegenheid om hier de stupiditeit van den waard, die tegelyk postmeester was op te merken. „Heer postmeester, zende een demoedig landman, ik ben daar met een zware vraag komt.“ „Ja“ was het antwoord. „Mijne paarden zijn zeer vermoeid“ — „Wat gaat my dat aan“ — „Ik had gaarne vaarspan“ — „Dat geef ik niet.“ — „Heer postmeester, mijne paarden kunnen het niet langer uithouden“ — „Dat gaat my niet aan“ — „Maar zie toch, dat gy my helpt, geef my tegen betaling twee paarden vaarspan“ — „Dat kan niet, dat is tegen het postreglement.“ De postmeester zag ander dit gesprek niet op naar het lezen der kaerant, en de arme boer, die geen ander antwoord kreeg, maekt ongetroost heengaan. Het Beijersche dialect maakte voor ons dit gesprek nog meer merkwaardig. Tuy vervolgden onze weg door eenig vruchtbaar land met vermaasloorden landbouwen en slechte huizen. Burg-Lengfeld, een stadje met een kasteel, lieten tuy rechts liggen. Links zagmen tuy de bergen van het Böhmerwald

x
Hiertoe draeg waarschijnlijk ook by, dat
het de feestdag was van den heiligen Benno,
den patroon van het land.

548.
Wij reden door Jenblitz, een armlyk dorpje,
naeml. het een "Kopmarks" is. Wij zagen er een
kasteel, dat, zoo men ons zeide, toebehoort
aan den Beyerschen gezant in Petersburg.

Om een uur kwamen wij in het dorpje Bon-
holz, maar wij middaghielden in een goede her-
berg by een ryk landeigenaar, die tevens
branner was en 30 koejen had. Wij bewon-
den de vlyt van deze familie, die in de
keuken en op het veld werkzaam was. Een
dochter maakte ons eten klaar, een andere
zagen wij met blote voeten en groote
straakhaed koren maaien, beide enage
jonge meisjes.

De vruchtbaarheid neemt langzaam toe,
en het land wordt vlakker; toch ziet men
noodoorn nog altijd kennelyk. Wij passeerden
het dorp Regentstuf en het stadje Calverberg. Lang
bleef Regensburg achter de heuvels verborgen.
Eindelijk kwamen wij aan de Regen, en toen
ontdekte wij langzamerhand de stad. Wij re-
den nog door het dorp Sallermühl en einde-
lyk Steinweg. Wij waren te Regentstuf over
de Regen gegaan nu kwamen wij op nieuw
daarover. Hier is die rivier breed en mooi.

Toen wij, om vyf uren, in de voorstad, Stadt
am Hof genaamd, kwamen, trof ons de be-
dijheid der bewoners, in vele huizen was men
ziek en daut. Wij meenden daaraan te herken-
nen, dat wij in het Zuidelyk Duitschland
waren.

+ Deze voorstad is in 1803 door de Oostenrykers
afgebrand, om hunnen terugtocht te bekomen.

Prül.⁺

549.
en by derzelfde gelegenheid zijn 154 huizen door
de Franschen in brand gesloten. Dit alles is
herbouwd en de Stad heeft voor het uiterlyk
daarby gewonnen. Doch, zoo onze laarke,
diende, een oud man, ons zegt, zijn de levendig-
heid en de welvaart sedert de oplafing van
den Ryksdag uit Regensburg verdwenen.
Wij vanden goede herberg in het Gouden Krans
en bezochten nog aeras avond de wandeling.
Hiertoe behooren de tuinen van het Slot van
den vorst Thurn und Taxis, welke naar het pr.
blik openstaan. De groutnaden van den te-
genwoordigen vorst, met name Carl An-
telm heeft ook in 1806 de wandelingen rond
om de Stad aangeligd, die zeer lief zijn. Een
Obelisk met een opschrift is tot aandenken
hervan opgericht. Men vindt in deze wandel-
ingen een gedenksteen voor Keppeler, wiens
graf men hier in 1806 ontdekt heeft. Dit ge-
denksteek bestaat uit zijn borstbeeld op een
voetstuk en is door Dalberg opgericht.
Wij gingen vervolgens naar het gewone
Cartousserblooster⁺ een half uur ten zuiden
van de Stad. Dit is thans een beroemd
bierhuys, en wij vonden op de groote bin-
nenplaats, waar eertydt de monniken
plagten te wandelen, een zeer gemengd gezelschap
vrolyk bier drinkende. De waard
heeft ons door zijne brouwerij en de groote
keuker rondgeleid, en van het beste bier
laten proeven. De monniken hadden hier
en elders in Zuid-Duitschland needt de gewoone
te om bier te brouwen en te verkoopen, en zij
schynen algemeen de leermeester in de brouwerij.

Wij spysden dezen avond in de Restauratie +
der Refectorie. Die is openlyken wy vonden
er een very goed gezelschap in eene mooye
zaal. Het gebouw is zeer groot en bevat
allerhande zalen en ook een Schouwburg.

550.
kunst gemerkt te zyn.
Vrydag 17 juni. Wij hebben dezen morgen
niet merkwaardigheden van Regensburg be-
zigtigd. De Dom. of Peterskerk maakt een
treffenden indruk, zy behoort onder de
zeer schoone Gotische kerken en heeft een
statig, verheven gewelf. Op den predikstee-
staat het jaartal 1482; de oudste grafste-
nen, die men ons weet draegen tot op
schroeft 1576. In het midden der kerk ziet
men het beeld van een hartog van Beieren,
die geknielt naar het kruis zit; hy heeft
in de 15^e eeuw den Dom gesticht. Men weet
ons twee grafsteenen, die als staten des
beeldhouwkunst in de 17^e eeuw kunnen
dieneu: de eene op Bifchop Johann Georg
Herbertstein, gestorven in 1662, voorstel-
lende Jesus, die met vyf braken en twee
visschen het volk spyst; — de andere op
Franciscus Weinhart, gestorven in 1686, voor-
stellende de arbeider in den weinberg; — bei-
de in hoef relief, en met veel uitdrukking
gearbeit. Hier ligt ook de gemene voor-
vrouw Carl von Dalberg begraven. Hy
was geboren 1744 en stierf 1817. Op zyn graf
staat als gedenksteen zyn borstbeeld in
wit marmer, en daarby zit een gewelf, die
op het voetstuk de laatste woorden van den
overledene schryft: „Liebe, Leben, Gottes
Willie“ De neugsterf zyn met veel glas-
schilderwerk versierd. In de kerk is een
pus, die bifchop Weinhart heeft laten graven
en waerint alle zaturdagen tynwater geschept
wordt.

Naby den Doms is de Heere Pfarrplatz, waar
verschieden merkwaardige gebouwen staan:
de nieuwe hoofdwacht; - het gemene Pa-
leis van de vorst-bischoppen, dat thans
een koninklyk gebouw en zeer verma-
keel is; de tegenwoordige bisschop woont
er niet. Hier staat ook de voornaamste
protestantsche kerk, er zijn nog drie ande-
re, en de protestantsche gemeente bedraagt
6000. Zielen. Zoo men weg gaat, neemt men
af door de gemengde kerkelyken, waar
van de kinderen veelal katholiek worden.

De Emmeraus kerk. In het voorspoortaal
merkten wy op het gedenksteen op Joannes
Aventinus, gestorven in 1534, zijn kop is zeer
sprekend. Het is eene ruwe kerk, verward
men, om het geslacht van brand, den toren
gansch afzonderlyk gebouwd heeft. Het ge-
meente van den heiligen Emmeraus wordt
in een zilveren kist bewaard. Zijn mar-
tyrsdaad is op een schilderij van Sandrart
voorgesteld: men haalt hem handen, voeten,
open en af. Door gebrek aan goed licht
kan men het niet behoorlyk zien. Men
liggen de keizer Arnolf die in 899 stierf, en
zijn zoow Lodewyk het kind, die in 911 stierf,
begraven; - ook hertog Hendrik IV van
Beyeren, en Arnolf der Biele; - alsmede
de Graaf Wasseburg die de Fran in
de kruistogten naar Egypten heeft aange-
voerd.

De gemene Emmeraus Abdei is thans
het paleis van den vorst van Turen en Taxis,

De vorst heeft in dit paleis verzamelin-
gen van natuurlijke historie enz: die kon-
den wy thans niet zien.

552.
die het in 1809 als schadevergoeding voor gele-
dene verliezen bekomen heeft. Het was te
voren een Benedictinerklooster. Het is thans
als paleis zeer net ingericht en met smaak ge-
meubeld, en zijn zeer fraaye behangen. Dalberg
heeft in den laatste tyd van zijn leven hier ge-
woond. Thans woont er zwaartse de vorst
van Thurn en Taxis met zyne familie; in den
zomer trekt hy te Diefkingen. Hy is gehuwd
met eene met adelyke vrouw, de dochter van
den President van het Kreisamt, met name
Dörrenberg. Dit was tegen den zin van zyne
moeder, die, zoo men my zegt eene zuster
was van de overleden koningin van Pruisen. Zy
woont thans in Wurtzburg. De vorsten zijn ka-
tholiek, de vorstinnen protestant. De twee
zusters van den vorst, de hertogen Dörrenberg
zijn, de een in Frankfurt aan het hoofd der pro-
testant, de andere hier aan 't hoofd der economie
(beheer van de gederen) van den vorst, men klagt
over hunne strengheid; hetgeen wellicht eene
lafzinnigheit is.

Op de Limmengrabenplate staan het gebouw
der Regering, het Archief (hier plaatst de oude
vorst van Thurn en Taxis te wonen) het Bru-
derhaus (een hospice).

Men weet ook ook de Jesuitkerk, het Jesu-
tecollege, het Damenstift Obermünster. De-
ze gebouwen dienen thans voor het Seminarie,
enz. De bisschop Sailer woont in het stift
Frederiksmünster. Hy is oud en gebrekkelyk, men
heeft hem voorgesteld Witmann, een zeer werk-
zaam bisschop; deze woont hier by het Seminarie.

hen klaagt zeer over zyne zwicht om bekeringen
daar te stellen.

En zyn twee Stadsscholen voor het lager onder-
wijs, een daarvan, de luterse Stadtschule, heb
ik bezocht. Er waren ongeveer 400 jongens, zy
blyven er zes jaren, namelijk van hun 6^e tot
hun 12^e jaar. Zy zyn verdeeld in vijf klassen,
doch hebben slechts 4 onderwijzers en eenje on-
dermeester. De uren der school zyn des mor-
gens van 8-10, des namiddags van 2-4. Eigent-
lyke armbescholen zyn er niet; de arme kinde-
ren worden met de andere hier opgenomen, en dit
geeft geen aanstoot. Byzondere scholen voor
lager onderwijs zyn hier niet. Dit een kort
bezoek kan ik geen oordeel over deze school
vellen; het onderwijs kwam my voor mid-
delmatig te zyn; de meester ruimen "taakt"
vinnig en lachen niet zeer veel van de kin-
deren te rugen. Het bevreemde my algemeen
Beijersche en geen rein Duitsch te hooren; een
der meesters, met wien ik hiervan sprak, zei
de my dat men dit wel trachtte te verbe-
ten, maar dat die wyze men spreken by de
kinderen te veel ingeworteld was om hen
tot het spreken van "zuivere taal te brengen.
Mijzelf zeide my dit in Beijerschen tong-
val, en ik konde my dus overtuigen, dat die
werkelijk deep ingeworteld is. Dit heb ik in
geen protestantische scholen aangetroffen,
en men zegt my, dat zelfs hier in de protes-
tantische school beter gesproken wordt; de
tyd heeft my niet toegelaten, het zelf te on-

van 1862 tot 1806.*

De "Turnirplatz" naby de Reichsfal heet
Kaiden. Op myne vraag naar den oorsprong
van dezen naam, gaf de loonbediende my
het antwoord: "Om dat de ridders die hier
streden heedenen waren."

554.
derzaken. De meisjes worden door mannen
onderwezen, gedeeltelyk Dominicanen en
gedeeltelyk Clarysken. Ook deze schoolen had
ik gaarne bezocht was de tyd het gedwgd had.
In het algemeen is my voorgekomen, dat hier
aan de beschaving nog wel wat ontbreekt;
het voorkomen der menschen is donk; in den
donk trof ik een Cheerjongen aan, die niet
lezen konde; aan het postkantoor vond
ik by uitstek onwetende ambtenaren.

Als een historische merkwaardigheid bezochte
my het gebouw waar de Ryksdag plaats te
vergaderen*. De groote zaal, "Reichstagsaal" is
heel veranderd, alleen de zolder en de reug-
sters zijn nog oud. Een andere zaal, waar
men in den winter byeenkwam, is nog meer
onderwekt; nu dient zy voor de lotery. In de
Presidentenzaal ziet men nog de gallerij, waar
de Secretarissen zaten. Uitmwendig is het ge-
bouw gedeeltelyk nog oud. De Franschen heb-
ben het voor gevangenist gebruikt, waardoor
heeft het heel geleden. In oktober 1830 is de
koning hier geweest; by die gelegenheid zijn
in de groote zaal 500 armen gespyd; en de
koning heeft voor het open reusster op de
gezondheid der Regentburger gedronken uit
een gouden beker dien hem de stad ter ge-
schenke gaf.

By diezelfde gelegenheid heeft de koning
den grondsteen gelegd van een groot gebouw
dat hy Walkallen genaemd heeft. Om dit te
beziigen zijn my aan twaalfuren gereden naar
Danaufstuf, een marktplek waar een flat van
Thuren en Tafel is, doch dat weinig bekend.

Het ligt een paar uren van Regensburg, aan den ^{555.}
Donau nederwaards op den linkten oever.

Walhalla moet een tempel worden, waarin de borst-
beelden van alle de groote mannen van Duitsch-
land zullen geplaatst worden. Het punt, dat
de koning daarvoor gekoren heeft is eenigzins voor-
uitstaakend aan de rivier en tegelyk verheven, zoo
dat men het op een aanmerkelijken afstand zal
kunnen zien. Het gebouw zal zeer groot zyn;
een oprichter had de gaafheid om de teekeningen
te wysen en uit te leggen. Het plan is ontwor-
pen door den bouwmeester L. von Klenke in
München. Men was nog maar bezig met het
leggen der fundamenteen, 350 menschen werkten
daaraan, en volgens de berekening zal het
tien jaren duren eer het gebouw voltooid is.
Er is in deze onderneming iets grootaardig Duitsch,
dat den koning eer aan doet, maar het is zeer
twyfelachtig of dit het nationaal gevoel zeer zal
opwekken. Het is toch niet het Duitche volk,
maar de koning van Beieren welke hier de
groote mannen zal vereeren, en er zal in
het taalgebruik in den naam der onsterfelykheid iets
zeer willekeurig. Ook worden nu reeds aan-
merkingen gemaakt op het al- of niet opnemen
van sommige mannen in de lijst van
hen wier borstbeelden voor Walhalla be-
stemd zyn. De plaats is wellicht ook niet
zoo gelukkig gekoren als het mogelijk was.
Het is niet een der meestbezoekte plaatsen van
Duitschland; de Donau is wel eene hooftri-
vier maar zy wordt weinig bezaden. De in-
woners van deze streken zyn geheel niet op
de hoogte om de betekenis van zulke gedenk-
teekenen te begrypen. Toen wy aan een vaerman
zeiden, dat wy derwaards gaan wilden, zeide

556.
dese, dat hy zeer wel wist wat my bedoelden, dat
Hallawal te gaen de koning liet bouwen. In der
daad zyn de namen en de denkbeelden zoo veel
van Pantheon als Walhalla aan de Christen,
volken van onzen tyd vereend, en zy zullen,
zoo my voorkomt, in ons karakter geen bly-
venden indruk maken.

Er is tegen dese onderneming des konings nog
aan te merken, dat het voor het geld van
het volk is, en de verhoging van de onkosten
vooraf kunne toestemming hadden behoo-
ven te geven.

Onderweg zagen wy de ruine Stauffen. Zy is
ontstaan door de Zweden, die het slot verniel-
den. Men vindt in dit land even als in Lillie
 vele sporen van Zwedische overwinning, en
toch gelden de landgenooten van Gustaaf
Adolf voor de menschelykste in den dertig-
jarigen oorlog.

Wy bemerkten in dese streek reeds huren mee-
schindely, waerop men, om ze te bereyden,
grooten steenen gelegd had even als dit in Salz-
burg en Zwitserland de gewoonte is.

In de stad teruggekomen, merkten wy nabij
de Douanbrug op een huis waerop men
in zeer groote figuren „Goliath” en den
„Davidem” geschilderd had.

Ik moet ook nog vermelden de Ober- en
Unter-Jacobsplatz. Op dese staat het ge-
wezene huis van den president Dörren-
berg; ook het schoone gebouw der Ressource.

Ik berispte nog den ingang van het Jaco-
binerklooster en kerk. Dit is als overblyfsel
van bouwkunde zeer merkwaardig, zynde

Ik heb met mijn reisgenoot een bezoek ge-
maakt by den heer Trefel, een zeer oud koop-
man, maar nog zeer levendig, en belang-
rijk in zijn gesprek. Hy heeft ons veel verhaald
van Regensburg en van het verblijf der Fran-
schen in dit land.

557.
met gothische maar Arabische, namelijk met
met spitse bogen, maar half rond en verheven
met palmbladen en met kasten. Het heeft
geen samenhang met de bouwvallen van het
klooster en de kerk, die zeer gansch anders.
Het uiterlijk voorkomen van Regensburg
is minder oud dan men verwachtte, want
de huizen zijn meestal nieuw opgemaaht,
maar inwendig verraden zij nog hunne
ouderdom. Het Gouden Kruis, waar wij lo-
geerden wat van binnen met gewelven en
bovenop wat een toren; zoo men reede, is
het een „Abteigekwartier“ van Karel V geweest.
De straten zijn veelal eng en krankelend.
Men ziet hier ook algemeen „Kuckers“ aan
de huizen.

Men berekent het getal der inwoners op
21,000. Handel en fabrieken zijn hier niet zeer
beduidend. De rivier op den Donau zoude
meer van belang zijn, zoo het Oostenryksch
verbodstelsel niet de meeste vaarsen uitsloot.

Om 4 uren zijn wij vertrokken naar Abens-
berg. Op een half uur afstand kwamen wij op
eene heuvel, van waar wij het gezicht hadden op
de stad, den Donau, zijne oevers met vele
dorpjes, en aan de overzijde op de bergen; dit
landschap een heerlijk tafereel op. Wij zagen
van hier ook het dorpje Wunsferle wat hooger
dan de stad aan den linker oever van den Donau
gelegen. Daar gaan des vrijdagt avonds de Re-
gensburgers uit te eten. Onze Eyd heeft ons niet
toegelaten, leden die uitgraving mede te ge-
nieuen. Men had ons ook aangeraden naar
Kehlheim, wat verder opwaarts aan den Donau
te gaan, waar vele ratten en eene marktwaaier

ze groot zijn. Op drie uren afstand van Regens-
burg kwamen wy te Abbach een zeer welvarend
marktvlek, waar op een hoogte nog een toren
staar van het kasteel van Keizer Hendrik de
Vogelaar. Hier kwamen wy weder aan den Donau.
Afscheidende ontmoet de landsdracht in
Bayeren moet ik optekenen, dat sedert Hofal-
te landlieden bloemen op den hoed dragen, en
sedert Amberg vele vrouwen "aufgesamde Rie-
gelhauben" van goud of zilver in het haar. Ders
laste dracht is kerkbaar, maar zy is duurzaam.
Eene vrouw draagt welk een kappe gedurende
haar gamsche leven en, dat nog behoudt het een
groot deel der invande, om het goud of zilver.
De boorden van den Donau zijn hier zeer mooi;
vele ratten; de bergen met boschen begraaiden
menigvuldige dorpen.

Wy kwamen aan een plaats, waar men om
den weg breeder te maken de ratten heeft over-
springen. Tot aandenken hiervan heeft men
uit de afgebrokene stukken ratten twee kalf-
talle liggende beenderen vernaardigd, en die zijn
op grote voetstukken aan den kant der ri-
ver geplaatst; en deze beenderen niet naar
den Donau en de andere naar de afgehou-
wene ratten, en op deze ratten leet men dit op-
teekent. *Carolo Theodoro C. P. R. Boiorum
duci electori, optimi principis, exerta dejecta
imminenti Saxorum mole, limite Danu-
bioposito strata a Saal ad Abbach via no-
va monumentum statui curavit Jos. Aug.
Taerring Her. Boic. praef. 1794.*

Tot Pöhl Saal zijn wy meermal aan den Do-
nau gekomen; heerlijk land, vruchtbaar en behaard.

achtig tegelyk. Om half negen kwamen wy te
 Abensberg, een stadje van 1500 inwoners die meest
 van den landbouw (hier zegt men oeconomie)
 leven. In 1809 is hier een slag geleverd door de
 Beieren in Franfchen tegen de Oostenrykers.
 Wy hadden een plan van wat verder te gaan,
 maar gaven dit op omdat het ons in de her-
 berg te goed beviel. Daar vonden wy groote
 levendigheid, lieden van alle soort: Boeken-
 ke munzikanke met vrouwen en dochters
 die vrolyke zongen, Iydelst met hunne
 families die handel dreven, lieden uit ver-
 schillende straken, zeer jonge meisjes uit
 het huis, levendigheid en vromt aan alle
 kanten. Wy vroegen waarom men niet
 danste daar zoo veel vrolyke jonge lieden
 byeen waren en de muzik daar toe zcheen
 uit te lokken. "Maar gy dan niet dat het vy-
 dag, avond is, gaf men ons ten antwoord,
 wordt by u op vastendag gedanst?"
 De vrolyke stemming der inwoners deser
 plaats kwam overeen met groote welkhabend-
 heid.

Zaterdag 18 juni. Des morgens om 4 uren
 zijn wy vertrokken. Door zeer vruchtbaar land
 waar veel weide, tarw en hop groeide, kwa-
 men wy om 7 uren te Mainburg, eene kleine
 stad, waar de straken met bomen beleyd
 waren. Dit naemt men "Brücken" en men
 laet ook "Brückengeld" betalen, even als in an-
 dere plaatsen Pflastergeld. Deze kleine belas-
 ting, die byna in elke kleine stad gekend wordt,
 vervangt eenigzins het chaufsegeld, waar
 van men in Beieren geheel vrij is.

Het land werd meer en meer vlak. Overal werd
gras gemaaid; de vrouwen werken in deze straken,
made op het veld.

Voor guren kwamen wy in het marktplek Au,
waar wy ontbeten. Wy ontmoeteden hier even
als in Akenberg reizende Tyroolse kramers.
Eene byzonderheid, die wy dezer dagen opmer-
ken is, dat men in de herbergen eene groote
zaal heeft voor de gasten zonder onderscheid,
en daarin een klein afgeschoten vertrekje
voor de honorations. De baron Katerny
is heer van dit dorp en heeft er een mooi
kasteel.

De dorpen zijn menigvuldig maar klein;
de huizen middelmatig.

Het land werd weder heuvelachtig; wy za-
gen vele denneboschen.

Tegen een uur kwamen wy te Freisingen
dat wy reeds van verre mooi hadden zien
liggen. Deze stad was te voren de hoofdstad
van het geestelyk vorstendom van eenzelf-
den naam. (Hochstift Freisingen) hetgeen
door den Biskop geregeerd werd. In 1806
klommen dadelyk ^{naar} het gewesene residen-
tieslot dat op eene aanmerkelijke hoogte staat
het is in onderscheidene tyden gebouwd, toch
is geen gedeelte zeer oud, zoo als het volgende
opschrift, dat daartoe betrekkelijk is bewaard
"Philips Biskop van Freising, Administrateur
van den Kumburg, Pfaltzgrave heyl Rein
Karczoge in Beyern, hat disen Bau von
Grund aufgefueert und verbracht anno
"Dom 1519" Dit stond op het oudste gedeelte
wy zagen een omvang met twaalf zuilen
die alle verschillend waren. In de groote
zaal bewonderden wy het schoone uitzicht op
de Alpen van Salzburg. Het slot dient

thaus naar Seminarium; maar de Koning heeft zich eenige vestrekken voorbehouden, maar hy nu en dan eenige dagen konstdoorbrengen. Men heeft in het slot water dat van hoogere bergen derwaards geleid is.

Wij troffen hier toevallig een zeer beleefd en wel onderricht man aan, die ons begeleide; hy bleek ons naderhand te zijn de heer Zerbe, Directeur van het Seminarium.

Hy bracht ons ook in de Domkerk, die by het slot staat en veel merkwaardiger is. In 750 stond deze kerk reeds, maar zy is veel nieuw opgemaaakt. Het voorportaal is nog oud. Men ziet daar onderanderen de borstbeelden van Frederik I Barbaros, la en zyne gemalin Beatrix, die men zegt, dat echt en zeer gelykend zijn. De bouw is voor gothisch. Wij zagen den grafsteen van Corbunau de grander der kerk; hy was van Chartres en stierf in 730; - de tweede bisschop Ermbertus ligt er eveneens begraven. Wij zagen ook het graf van Godfried den dertigsten bisschop, die in 1314 gestorven is.

De Directeur wees ons byzonder het graf van Franz Ecker, die hy zeide dat de uitsteekende ste van alle de bisschoppen geweest is. Hy stierf in 1730. Onder een gedeelte der kerk is de zogenoemde Grufte of onderaardse kapel van Maria. Die moet reeds in het jaar 250 gebouwd zijn, en sommigen beweren dat zy aannam een heidensche tempel der Druiden geweest is. Hier zijn 32 kisten welke alle verschillend zijn, sommige hebben zeer zonderlinge versierdels. In den kruisgang ziet men een groot aantal grafsteenen, waarvan sommige als

voortbrengtels der kunst en vell naar de ge-
schiedenis der kunst markwaardig zijn.
Zoo men ons zeide, is de groote klok een van de
mooiste die er bestaan, zy heeft een zeer lage
toon uit g.

Deze mooge belangrijke kerk wordt geheel ver-
maantlaasd, zoo dat men haar volkomen vernieu-
maet tegemoet zien en toch heeft de regering
by de opheffing van het Stift de groote inkom-
sten aan zich getrokken. Terwijl men met
veel pralery in Beieren meene gekonnen
en investigingen voor kunsten daarstelt ver-
zint men het noodnakeijst anderhand
van belangrijke overblyfsels uit vroegeren tyd.
Van de bibliotheek, die zeer beroemd was, is
byna niets meer over. Dit bragt ons op de af-
schaffing der kloosters waarover de heer
Tarkel zich zeer beklaagde. Niet, zeide hy men-
neen men, zoo als Joseph II in Belgie en elders
gedaan had, de schadelijke kloosters had opgehe-
ven, maar linheid en vadebedorf schuilplaats
vonden, dat konde hy zeer goed; - maar in
Beieren had men de Benedictiner kloosters alle
vernietigd, terwijl die mare Colonien, oeken van
beschaving en geleerdheid waren. In die kloosters
konden geleerde geestelijken zich ongestoord aan
de studien wijden, zy deden dit gemeenschappe-
lyk, en daardoor hadden zy enkele groote werken
tot stand gebragt. De geestelijken op het land
vonden daardoor ook gelegenheid en opwek-
king, om zich op wetenschappen toe te leggen.
de ryke backeryen in die kloosters stonden voor
hen open, en zy vonden raad en leiding voor
hunne studien. Nu was dit alles verdwenen, en
de vernielingen naar de wetenschappen, zoo als de

Er lag op eene hoogte nearby Treisingen eene *
benaemde Benedictiner-Abdy, Weihenstephan,
zy is thans tot eene schaal voor het volk,
meer ingesigt.

583
Benedictiner-moaniken, tot stand gebragt hebben,
zyn onmogelyk gewoorden; - de bakeryen zyn naar
de hoofstad geslept waer te op een gehoopt zyn
en weinig nut doen; vele zyn geplunderd en
een groot aantal zeldzame werken zyn niet meer
te vinden. Wanneer een geestelyke sent het se-
minarium verlaten heeft, kan hy niet byna
niet meer oefenen, hy is te arm, om zelf eene
bakery te hebben, en elders dan in de hoof-
stad vindt hy es gaane; daernaer kan hy
niet verren om te gaan studeren. In Oos-
tenryk heeft men van de gaderen der vernietigde
kloosters een fonds gemaakt, om inscriptien
naar onderwyf op te richten en te onderhouden;
in Beieren daarentegen zyn die gaderen op de
schandelykste wyf gedilapidieerd door de amb-
tenaren, en overigens gebruikt om schuilen
van den koning te betalen of gunstelingen ryk
te maken; zoo dat men nu geene middelen
heeft, om scholen te onderhouden. De slotrom-
was, volgens den heer Larbl, dat men onder den
tolyn van de verlichting te bevorderen, inder-
daad die zeer had teruggeset. Het was my de-
langryk de zaak van dien kant te hooren voor-
dragen en ik geloof niet dat het geheel zonder
grond is.

* De heer L. reide my ook dat de Benedic-
tiner-moaniken in Oostenryk, te Götweig,
Salzk en elders, nog zeer werkzaam zyn, en
ouderaanthen ondernemen eene groote ver-
zameling voor de Oostenryksche geschiede-
nis niet te geneu. De heer Ruffenau, die niet
in die kloosters heeft opgehouden, heeft my
hetzelfde gezegd.

De stad Treisingen heeft een levendig en welne-

nend voorkomen. Zy ligt aan den Graaken weg
naar München en wat thans nog levendiger
ten gevolge der jaarmarkt, die toch niet naar
beduidend toeneemt. Men leeft hier meest van den
Landbouw, en is vooral veel looi, wy zien het
niet alle tijden inhalen. Er zijn ruim 8000 in-
woners.

Na dat wy middagmaal gehouden hadden,
zijn wy om 3 uren vertrokken. Het land
wordt steeds vlakker, maar naar ons Zagen wy
de Alpen. München ligt 80 vaet hooger dan
Freisingen, ook heeft het een veel warmer klimaat.

Om 5 uren kwamen wy te Garching een
mooi dorp, waar wy van het goed Begeer
bier dronken. Door een matig vruchtbaar
land veelal met gras, hier en daar met bosch
begroeid, kwamen wy om 7 uren in München
aan.

Wy namen onzen intrek in den Luarden Hof-
laar, doch het beviel ons daar zoo slecht dat wy
nog dezen avond ons kamers bestelden in het
Gedone Hirsch om morgen derwaards te gaan.
By de eerste wandeling trof wy reeds de grootste
verfraging, welke de stad sedert myn laatste
verblyf daarin (1824) ondergaan heeft.

Zondag 19 juni. Ons eerste merk was te verken-
nen naar het Gedone Hirsch. Hier namen wy
een loonbediende aan en besteden den voormid-
dag, om eenige merkwaardigheden van Mün-
chen te bezichtigen. Veel daarvan had ik reeds
in 1824 gezien en wat dat voor my herinnering.

Wy gingen over de Maximilians Platz naar
de Karolinen Platz, die byzonder schoon is. Het
weet ik ons de woningen van eenige rijken,
de gezanten, ook van den gewoone minister
shoutgalas. Door de Brunnertstraße, alom
naar het gerecht by Breinle genaamd, tota,

men my op de Königsplatz, waar de Glyptothek
staat. Hier brachten my eenige uren door
met het beziemen der oude standbeelden,
welke met veel smaak en schone zalen ge-
rangschikt zijn. Ik behoeft daaraan geene
byzondere aantekening te houden dewijl
de Catalogus zeer nuttig is. Onder de
stukken, die my by uitstrek troffen, was
het beeld van Ino, no 97, — dat van Alexan-
der, no 152; — en het borstbeeld van Aie-
no, no 224. De zalen zijn prachtig ver-
sierd en men ziet aan de wanden een ge-
weldig veel fresco's van Cornelius en
andere schilders. Men heeft uitwen-
dig den grond, waarop het gebouw
staat, rondom veel lager gemaakt,
hierdoor is een groot gebrek, namelijk
van niet verheven genoeg te zijn, om af-
tezien verholpen. De zeer aanmerkelijke
kanten van dit afgraven van den grond
rondom de Glyptothek is een der punten
op de begraafing, welke by de steden
tegenspraakelyk is.

Wij gingen op onzen weg naar de Glypto-
theek en van daar naar den Hofgarten
het grootste gedeelte van de Maximili-
aan-voortstad, die meest nieuw aan-
gelegd is; ik vond daar in de laatste 20
jaren zeer taferen; schone, groote
gebouwen zijn nieuw opgericht, maar
zy staan toch dikwijls nog ver van
elkander.

De verzameling van Schilderijen staat ⁵⁶⁶ verplaatst te worden naar Pinako-
theek, een nieuw gebouw dat in dezelfde
voorstad daartoe wordt in gereedheid
gebracht. Thans is zy nog in de gallery
by den Hofgarten, waar ik ze te voren zo
zien had, en waar wy ze nu gaan
besichtigen. Onder de zeer talryke stuk-
ken heb ik er enkele aangestipt, die my
byzonder beviel: De drie Koningen
van Van Eyck; — Voorlesing van het
testament door David Wilkie; — twee
stukken van Fernet; — de wyze en
duizend manieren van Schalken; — veel
stukken van van der Werf die zeer
uitgemeest zyn; — eenige uitstekend
leukone portretten van van Dyck; —
eenige stukken van Morillo, die wel
wat gemeen, maar byzonder natu-
lyk zyn; — portret van Thomaesko,
nuut van Kalbair; — Albrecht Du-
rers portret van hemzelf met het
jaarstal 1500; — Raphael, portret ook
van hemzelf; — Marias hemelvaart
van Guido Reni.

Van de publieke tafel in de herberg waar
den wy groot en levendig gezelschap.

Ma 't eten was wy naar Hefelloke, een
veel beroekter plaats aan den IJzer, twee
uren van de stad, by wonden er ongeveer

Tafelamb. v. München 106.

Er bestaat ook een Volkstheater, dat ik gaarne eens bezocht had; maar de tyd heeft het mij niet toegelaten. Tafelamb. 108.

Tafelamb. 111

Description de Munich 91

567
duizend menschen uit alle standen, er was
muziek en dans, verder zat men onder
mooie glazen en dronk meestal bier.
Dit bier wordt hier gebrouwen en gekouken;
de afzet daarvan is zeer aanmerkelijk. Op
paarschevandaag had men 140 eimer ge-
maakt en 2 eimer wit bier gebrouwen; - alle
eimer van 60 maat (pand) of 120 grov.
te glazen. Meden, heeft men nu, dat on-
geveer 40 eimer vershonken worden.
Dit goed behoort aan den graaf Et.
Low; zijn kamerdienaar en pachter
heeft de herberg.

Den avond brachten wij door in het Hof-
and National-Theater naar een nieuwe
opera: Mitternacht, gegeven werd. De insig-
ling van het gebouw, de precht van de de-
coraties zijn uitstekend, er was een zeer
talryk en schitterend publiek; de opera
welke weinig; de muziek was somtijds
mooi; maar het stuk was zonder een
afzamenhand, zeer lang en vervelend.

Maandag 20 juni. In het heden begon
men mij eenigzins bekend te maken met
de Hoogeschool. Om 8 ure was ik
een voordracht by van Driesch over „Bey-
nisches Staats- und deutsches Bundesrecht“.
De onderwerpen, die hy behandelde, waren
niet geschikt om met veel levendigheid
behandeld te worden, namelijk de formen
die vereischt worden, om plaatselijke be-
lastingen uit te schryven. In heden was

Een voornaam spreker, dien ik hoorde,
was Dr. Schwindel, Landwirtsch. ains Land.
huf. Hy maakte vooral de aandacht voor
te brengen tot goedmaking van het bekortings
van de Egyptothek, Pinakothek enz. belachelijk.
Die Verreuking.

468.
moeizelyk den schryver herkennen van het on-
derhoudend handboek der geschiedenis. Na de
voorzetting heb ik even met hem gespro-
ken, en my kwam een ooreen dat ik hem
betrachten zonde. Hy is een man van mid-
delbaren leeftyd, naar geslief ongeveer 50
jaren oud; in de tweede kamer van den
Landdag is hy een goed spreker van
de zyde der regering.

Ik waande vervolgens een zitting van de
tweede kamer by, en hoorde eenige spre-
kers over de begrooting handelen; alleen
tegen de regering. Zy spraken eenvoudig,
maar niet zonder bekwaamheid, deden
meermalen de taakhoorders lachen, en
als gewoonlyk scheen hun aan de goed-
keuring van het publiek niet min-
der dan aan de zaak gelagen te zyn.
De vergadering is zeer goed ingesigt.

De verzameling van den Hertog van
Leuchtemberg had ik te voren reeds gezien,
en met groot genoegen zag ik nu
meder. Zy bevat vele uitgesochte stuk-
ken ook van meermalen schilders. Byron
der beviel my onder anderen eenige schil-
dergen van Anvillo. Er zyn ook eeni-
ge beelden waaronder de drie Gracie
van Canova die zeer mooi zyn, en de
Kagdalena van den zelfden die my meer
vonderling dan uitstekend schoon
voorkwam.

Inmiddels een bezoek bij den beroemden 369.
hoogleraar en wysgeer Schelling. Hy ont-
ving my zeer beleefd en sprak lang over de
hooge school, de studien in Duitschland, de
politieken toestand van Europa. Zyne wyze
naar dien kwam my voor gematigd te zijn; hy
was zeer voor vryheid van studien, ook wor-
den zyne voorlezingen zonder omringing vlytig
betrocht. In de politiek waren wy het wel
eens omtrent de bestaande maatschappelyke
den, maar ten opzichte der oorzaken en hulps-
middelen vond ik by dezen dieper wys-
meening menue licht. Men had, volgens zy-
ne meening te veel geregeerd; en daar-
door waren de burgers in de voorstel-
lung gekomen, dat alles wat niet goed
is aan de regering moet gesneden wor-
den. Wat anders, zoo als b.v. Regel on-
derzwerp getrokken hadden, zende
hy my, had hy niet gelezen. Hy kwam
my voor in de bozamen ond te zijn en
zijn uiterlyk voorkomen zonde my
geen zeer uitstekend man hebben doen
vermaeden.

Aan tafel vond ik gemeren landgenoten
namelyk den heer Aert, te voren grippier
van de staten van Antwerpen met zy-
ne vrouw, zoo ik meen, geboren van den
Kerkhoven; - ik heb nog al veel met hen
gepraat, de vrouw had vooral een de-
lehaafte en bevallig uiterlyk; zy zeiden my
dat zy om de tydsomstandigheden een

neid naar Waanen ondernomen hadden, 570
en den winter aldaar dachten door te
brengen.

Om 4 uren woonde ik eene voordracht
af liever eene voordracht van Gorres over
de geschiedenis by, want hy las niets. Hy
sprak over Conrad den Salier en Meloe
sius lotgevallen met veel gemakke-
zaam aanschoumelyk, voor. De klank zy-
ner stem is een tonig, zangerig en zeer
langzaam, evenwel zeer onderhandend,
zyn gelant en handing zyn met eed,
hy scheen my te zijn 50 jaren oud te
zyn. Hy had een saltyk en opmerksaam
gehoor; schryven deed byna niemand.
Ik maakte hier veel kwakelingen van
het Seminarium in het zwarte pak
op. De kleur die Gorres aangenomen
heeft bezorgt hem die soort van haas-
ders.

Het volgende uur hoorde ik eene les
van Schubert over Anthropologie en Psy-
chologie. Hy is reeds een bejaard man, doch
sprak met groote levendigheid en in een
omringd van eene schaar toehoorders, die
aan zyne lippen hing. Hy sprak over de
voormerpen in de uitwendige wereld, met
het naast schynen te komen aan de ziel
en als het ware den overgang daarvallen
van het stoffelyke tot het onstoffelyke,
bestaande uit de onmeegbaren, zoo als

Tafchenb. v. München 101.

Tafchenb. 143. 164. 165

571.
licht, warmte, electriciteit, magneet enz.
Door vele verhalen, en geestryke vergelykingen,
poujde hy de analogie te bewyzen b.v. de
plotselyke uitwerking van schrik, vrees en
dwaefheid zeer zelyk aan die van den blik-
sem; - zeer sterk licht heeft somtijds zelyk
taartige uitwerking gehad: sterke gemaag-
aandaemingen, zegt men, doen licht en
electriciteit uit de zinnen te waar-
schyn komen. Deze vergelykingen wa-
ren dikwyl, stout en gemaagd, maar
toont zeer belangwekkend en onderhou-
dend.

Derom avond was muziek en gezelschap
in den Englischen Gasten, eene uitgestrekte
wandeling aangelegd door Rumpfort in
1789, onder den kenorvorst Karl Theodor. Hier
zag ik weder lieken van alle standen, ook
prinsen. Zonder veel afkeiding in de
gemeenschappelyke vreesde deelen. Maar
al zat men in het gras aan tafeltjes
en dronk bier. Op een zoogenoemen
Chineschen toren vond ik een mooie,
zigt over de wandeling en de vele vro-
lyke menschen, verder op de bergen van Tyrol
en Salzburg. Ik reed nu over de Ikar naar
het dorpje Bogenhausen, waar de Sterneten
is die door de werktuigen van Reichenbach
bevaend geworden is; - vervolgens naar
den Bogenhausen, ook eene plaats waar
nu en dan gedant wordt; - voorby Tivoli,

Klein Hebelste, den Groeten ryner nam ⁵⁷²Skell
tot aan den Augarten; - verder naar Bieder-
stein, een landhuis der Koningin moeder,
waarin de verandering alles kan bezielen.
In de tuinen was het nog lief en vol van
zeer mooge blaemen. Eindelyk kwam
ik nog door den Paradijs Garten. Dit
alles was in den omtrek van den Engli-
schen Gärten waarin ik nu terugkeeren,
en het gedenkteken van Rumford te
recht. Die hier het opschrift daaraan

Thun der das schmälichste öffentliche Übel
Den Müßiggang und Bettel tilgte,
Der Armuth Hülfe, Erwerb und Litten
Der vaterländischen Jugend so manche Bil-
dungsanstalt gab.

Lustwandler geh!

Und seine nach ihm gleich zu sein
an Geist und That

Und uns an Dank.

Lustwandler steh!

Dank starker den Genüß

Ein schöpferischer Wink Carl Theodors
Vom Menschenfreunde Rumford

Mit Geist geführend liebgeliebt

Nat diese ehemals öde Gegend

In das was du nun um dich siehest
veredelt.

Thunsgeschehen vond ik myn neigement weder
die ledert dezer morgen op Zichzelf was vond,
gegaan en my nu verhaalde van Nymphen-
burg, dat ik reeds te voren gezien had; en van de

bierbrouwerij van Pechorr, welke om hare uitge-
 breidheid en goede emigting vermaard is. In den
 laatste winter verbruikte de heer Pechorr
 dagelijks 80 Schepel mout, en vernaasde 3de door
 een elken dag 480 Eimers bier, elk van 60
 maat of 120 groote glazen. Hy had 72 brou-
 knechten in zyn dienst. Hy heeft om het
 bier te bemannen eens groote Bieruetting
 buiten de stad daer aanleggen. De vele
 honderde vaten liggen hier, in 20 afdeelin-
 gen, onder gemelnen, waarboren de opgewor-
 pen aarde het voorkomen van wallen
 heeft, zorgvuldig bewaard. Deze wallen
 zyn tierlyk met boomen beplant. Het
 bier is de algemeene veld drank in Bege-
 ren, hierdoor behoven de brouwerijen tot
 de belangrijkste fabrieken. De regering
 beschouwt het als zoo gewigtig, dat er geen
 slechts bier gebronnen of verkocht worde,
 dat ny door vaste bepalingen daartegen
 waakt. Zoo mag alleen in den winter en
 niet later dan in de maand maart ge-
 bronnen worden, en mogen geene andere
 dan voorgeschrone grondstoffen daarby
 gebruikt worden. Voor een drank, die
 zoo veelvuldig kan vernasend worden,
 en waervan de vernasching zoo dikwyls
 schadelijk is, kan men de tofschoukunst der
 regering wellipt gao kennen. De onder-
 ding, geloof ik, heeft wel eens nadeelige ge-
 volgen der vryheid voor deze nyverheid in
 Engeland en Belgie opgeloverd. Daanantegen

574
Schynst in Beyeren de onderrinding naar de
bemaetingen der regering te pleyten; al
toest kwam my voor, dat men noggens
Inakelyker en onschadeliker hier vindt.
Vogt aan desen avond in de herberg den
Kaat en treffen daar den toneelspeeler
Devrient uit Dresden, die te voren ook
genaamt van de beroemde en beruchte
Zangerin Schröder. Devrient zameest is,
en nu naar de hand der toneelspeelster
Kagz staat. Hy was een kennis van
myn reisgenoot, die gunstig over zyn
persoon en talent sprak.

Dingsdag 21 Juni. Om 7 ure troonde ik
het collegie by van Schelling over de Philo-
sophie der Mythologie. Hy behandelde de sa-
aken der Indische godenleer. Het was maege-
lyk uit dese sampe het mit een voordac-
ling van zyn onderwys te maken. Heert
al bestond zy uit opgaven van de verschil-
lende Incarnaties der godheid. Men heeft daar
in vele geheimnissen en diepe wysheid mee-
ren te vinden; die meende S. dat er niet
in opgesloten waren, zelfs waren dese ver-
halen volgens hem niet van de oudste
oorspronkelyke Indische Mythologie; maar
van elders later daaringebracht, uit Griek-
sche en Christelyke bronnen. Zyne voordragt
was eenvoudig en levendig, valkenen wy.

Om half 9 uren wy vertrokken, om een
uitstap te maken naar het Meer van Starn-
berg of Wirmsee, op 5 uren afstand van

+ By het intygen varen wy het groote
Krankenhuys, dat zeer schoon ver-
toont, geheel op zichzelf staat en van
wandelingen naar de herstellende aus-
ringd is. *Tafelboek 29.*

575.
München. ^T Aankomst, naden wy langs de rivier de Isar
als naar Heselbake, die ook de groote weg is naar
Inspruk. Wy kwamen daar Kieder- en Kitter-
Feldling, Fürstenried; — vervolgens door een groot
marktborst, dat omringd was en waarin wy
een groot aantal herten zagen; — verder het dorp
Wanzen en toen te Starnberg, ^(Kastel en) een dorpje waar
naar het meer gemaakt wordt. Hier vonden
wy eene goede herberg en vriendelyke menschen.
Na dat wy ons wat versterkt hadden, namen wy
eene schuit aan en voeren naar het jachtslot Berg
op den oostelyken oever van het meer. Wy troffen
Ickon, waarna weder, hetgeen onze reize naar zeer
aangenaam maakte. Deze Würmsee is eene
van talryke meeren aan den voet van de Alpen,
waarna ik in 1823 eenige zalen in Opper-Oos-
tenryk bezocht had. Hier wordt ik nu hetzelve
karakter doch een minder wild landschap. Het
gezicht op de Alpen in het zuidelyk vertoont menig-
maal deze streek zoo schilderachtig. De Würm-
see is 5 uren lang en $1\frac{1}{2}$ uur breed. Het jacht-
slot Berg is van den koning doch by den keizer
men vindt men zeer goede herberg. Hier hielden
wy middagmaal onder de bomen en het meer
mer 4 uren lachende hemel vonden, waar ons, wy
konden ons zeer wel begrypen, dat de inwo-
ners van München gaarne uit hunne vlakke
landstreek naar komen uitspanning zoeken.
Wy troffen slechts twee oude heeren aan wier
gesprek niet onbelangryk was, zy spraken zeer
vry en streng over de verkeerdheden der rege-
ring en der party die de regering tegenover
dey aansaet: hunne jansen en hun stand hielden
hen zeer onpartydig gewaakt te hebben.

576

Na het eten wandelden wy naar het Schlooschen
Leoni een half uur verder ten zuiden. Hier
vanden wy ook eens fraaye herberg, waar
naar de waard uit Palermo van daar was,
doch hy reide out, dat hy niet meer om 't
land dacht zoo gaad had hy het hier gevonden.
Wy vervolgden vervolgens naar het eilandje Wotho,
onderweg zagen wy aan den oever de dorpen
Allmannshausen en Amerland. Het eilandje
ligt zeer schiedersachtig. Wy troffen er twee
Zwitsersehe Studenten van de hooge school van
Munich aan. Zy zeiden ons, dat het hier
meer behaagde hier en elders op het land
de plantkunde en andere natuurwetenschap-
pen te beoefenen, dan in de stad op de kalle-
gies; zoo deden vele studenten.

Op de terugvaart zagen wy Pöfzenhofen aan
den westelyken oever, waar de Engelsche ge-
lant van Zomerneerbley handt; — verder het
dorp Leitrutellen, waarby de badplaats Pe-
tersbrunnau ligt; — den mond van de Isar,
die uit dit meer naar den Donau stroomt.

Niet ver van Starnberg, waar wy weldra to-
verry gekomen waren, is een heuvel met enkele
boomen begroeid, en die als eens historische
terminating wordt aangemerkt. Hier zegt
men heeft Pepin de schoone Emma ont-
maet, en deze ontmoeting had ten gevolge,
dat Karel de groote op een nabyliggende molen-
ter wereld kwam. De heuvel heet Kavelberg

en er heeft eene burg gestaan die nu verdwenen,
 noch is. In eest plaatste is de eigenaar eene
 pyramide tot aandenken, die nu ook reeds ver-
 naakt. Het opschrift volgt hier zoo als ik het
 in het reistboekje vind:

Allewaar van tairland Jachuen auf freudiger Jagd
 Keld Popin erblickt hat Bartha die schone Jagd
 Wo ihr Kind, grafs Karol, oft geschaut zur Sonne.
 Die ein Bild geworden seinem Lebenslauf, auf
 Da hat, Freund aller Sage, zur Kenntniss dein,
 Dir, bayrischer Mann, gesetzt diesen Stein.

Omtrent de visschery op het meer heeft men
 my het volgende medegedeeld. De koning is
 daarvan de eigenaar: dinsdag, woensdag en
 donderdag wordt naar het haz gevist; op
 de andere dagen wordt gevist door lieden
 uit de aangefleete dorpen, welke voor dat
 recht zekere intkering maeken daen. Zy mo-
 gen de visch niet anders dan aan twee
 vischmeesters te Paffenhofen verkoopen en
 tegen een vastgestelden prijs: de beste voor
 10 Krentsens het pond. Van Paffenhofen wordt
 de markt in Munchen voerren.

Op den terugweg gemaken wy een zeer aangef-
 naemen zomervond; de maen scheen hel-
 der taen wy te Munchen aankamen.

Woensdag 22 juni. Rezen morgen heb ik
 weder eenige collegies bygevaand en hooft-
 leeraaren opgezocht: Schmidt klein over het
 kerkelyk recht. Hy behandelde de leer aentrent
 de legaten a latere enz, en deed dit met uit-
 spreekende dinnelykheid historisch en recht.

kundig. Hy is nu een jong man, sprak vy en
 zeer gemakkeelyk.

Sindsmer over statistiek. Hy was aan de
 metentenschappelyke inrigtingen van Frank-
 ryk, bezwaarde zich meest met de zaken
 op te geven, hetgeen my druyf waken door
 hetgeen hy er nederzinkende byvoegde weinig
 belangrijker werd. Hy kwam my voor een
 man van Tufchen de 50 en 60 jaren te zyn.

Omtrent nelo collegies werd ik teleurgesteld,
 door dat hy af geheel niet of niet op de
 aangekondigde men gegeven werden. Het eer-
 ste vernam ik ten opzichte van die van Ham-
 mert, Klebe, Steinlein, - het laatste trof
 ik naar de Collegies van Thieritz, Oken en
 anderen. In het beracken der hoaglesna-
 ren was ik ook niet altyd gelukkig, hoe-
 wel ik meestal myne pagingen herhaalde;
 zoo heb ik Hammet, Dretsch en anderen
 niet kunnen aantreffen.

Görres ontving my zeer goed en sprak lang en
 veel met my, vooral over de tydsomstandig-
 heiden. Van het standpunt, waarop hy zich ge-
 plaats heeft was hetgeen hy zeide zeer confo-
 quent en voor my in allen opzaken zeer belang-
 ryk. Het was meelydelyk zich voort te stellen, dat
 hy zelf te voren een geheel andere wyze van
 zien beleeden had; en ik konde hem deswege-
 geene vragen voorstellen, dewyl ik wist dat hy
 antkent van gevoelen veranderd te zyn. Hy be-
 riepde vooral de vorsten welke reeds in het

laatste der vorige eeuw begonnen hebben, welke
alles wat men voor heilig hield omver te werpen,
en welke het voorbeeld van gemetenloosheid
aantrent het verbreken van bestaande wetten
en instellingen te geven. Hierdoor, ziede hy,
hebben zy de volken opgewekt om eveneens
te handelen. Het laatste wat nog overend
stand werpen zy welke omver byzonders door
de Belgen in hunnen opstand te onderstaan,
nen. Enen als in zyne geschriften gebruikte
hy in zyne gesprekken dikwyls, zonderlinge
beelden die de zaak somtyds met kracht uit
drukken. Zoo spraken hy over de vernorpen-
heid van de leden welke invloed uitoefenen
of zouden kunnen uitoefenen. Het kan niet
andert zyn, ziede hy, of het grove eigenbelang
moest alleen overblyven: men heeft eerst
alles verworpen wat uit het hart kwam,
taen wat uit het hoofd kwam, nu blyft
alleen over wat de maag oplevert. Hy is
my voorgekomen ruim 50 jaren ondte
zyn, aan levendigheid en geeft ontbreke-
het hem niet, maar in zyn persoon en wy-
ze van spreken, vond ik hetgeen de Engel-
schen vulgariteit noemen. Hy gaf my
eene aanbeveling aan zynen schoonzoon
Steingaf, te Frankfurt, welke daar aan
het Gymnasium de geschiedenis voordraagt
voor de katholieke knakelingen.

Deren namiddag heb ik met myn neitgenoot
Schleissheim bezocht. Dit is een koninklyk
slot, 3 uren van München, door Maximili-
aan Emanuel 1684 - 1700 in den tegenwoord.

ouden vorm gebouwd. Het is zeer groot, maar de
 best lang zeer verwaarloosd. Het ligt in een
 vlakke dorre landstreek. De vier saluizen va-
 len zijn behangen met Schilderijen welke uit
 verschillende verzamelingen byeengebracht
 zijn en nog niet geschilderd en gerangschikt zijn.
 Vele zijn gekomen uit de vroeger beroemde
 gallery van Dusseldorf. Laatstelyk is hier
 bygekomen de beroemde verzameling van de
 broeders Boisseree. Deze had ik reeds te ve-
 ren gezien en beslag op mijn met groot
 genoege dien schat naar Oud. Duitse
 werken, waaronder ik de „Thebeetserius“
 van Lucas Cranach, het schoone Christus
 hoofd en vele andere. zeer bewonderde.

Er is by het slot een zoogenoemde Schwa-
 berey en modelhofstede. In de stallen wa-
 ren 60 of 70 en 100 koezen; wy bewonderden de
 reinheid en goede order welke hier heerste.
 Drie meiden passen dit ree op. Wy zagen
 ook de kelders naar boter en kaas be-
 waard worden, en die waren ook zeer rei-
 delyk. Van de kaas maakt men byzonder
 veel merk; zy wordt lang bewaard; een
 half jaar is het minste, en na een jaar
 zende men out, wordt zy eerst nogt goed;
 zy wordt gedruif met zout bestrooid. Zy
 is dan van 8 tot 18 kreutzers het pond
 waard. Er zijn 20 kneukelingen, waaron-
 der 4 praktikanten.

Onderweg kwamen wy door Schwabing,
 een zeer lief dorp naby den Englischen Garten,

Donderdag 23 Juni. Heden is mijn reis
gemaak verboden. Hoewel hy tot een
ganssch anderen kring behoort dan ik, kon
den wy zeer goed samen verzen; magelyk
vinden wy elkander in Heerenberg weder.

Van de Begeerte hogeschoolen is eene
Rechtswetenschappelijke Faculteit. Zy is
hier zeer groot. Ik heb heden drie col-
legies daartoe behorende bygewoond.
De Privaatdocent Prand draeg de
"National Oekonomie" voor aan het toe-
hoorders. Hetzoo hy zende kwam my
zeer alledaagsch voor; het werd evenwel
door zyne weinige toehoorders vlytig op-
gehooren.

De buitenperone Hoogleraar Hermann
behandelde derzelver wetenschap. Hy sprak
over de pacht van landgoederen, en ont-
wikkelde, naar my voorkwam, dit on-
dewerp zeer duidelyk en op de hoogte der
wetenschap; hy sprak geheel vrij, en werd
door een groot aantal studenten met
opmerkzaamheid aangehoord. Na het col-
legie heb ik met hem gesproken; hy
is een man van middelbare leeftijd.

Prof Zierl hoorde ik handelen over de
wetgeving betrekkelg den landbouw.
Dit was geheel praktisch; hy heeft vele
gebreken aan in de bestaande wetten van
Beieren over dit onderwerp, en ontwikkelde

de hae die gebroken handen worden verkocht, 582
dit kwam mij voor niet onbelangrijk te
zijn; maar voor het onderwijs te weinig
wetenschappelyk. Hy had het taakoor,
dorst. Na de voorlezing zande hy mij,
dat dit byzondere lessen anders dan ander
werpmaten, die hy gaf by gelezenheid dat
een nieuw "Kultuurgesetz" by de natie,
nande kamert voorgedragen was en
daarover veel gesproken werd. Hy
kwam mij voor meer een praktisch land
bouwer te zijn, dan een theoretisch ge-
leerde.

De aangestelde collegies van Niekham,
mer en Steinlein over Staatshuishoud,
kunde hadden die half jaar niet plaats.

Der heer Steinlein heb ik berocht en heb in
hem een zeer vlytig man voor het vak der
Staatshuishoudkunde gevonden; hy troude
mij het eerste deel van een werk dat hy nu
gaf en waartoe hy zich met alle schriften
over deze wetenschap tracht bekend te ma-
ken. Wy spraken ook over eenige punten van
verschil zoo als het aannemen van onstof,
gelijken rykdom.

Ik berocht ook Prof Oken, die zeer bekend is
als overdrager van natuurphilosophie en bonen-
dien als domagoog. Ik vond in hem een klein
zwart, zeer lerendig man, die gaarne veel en
zonder overhanding spreekt. Wy behandelde
ander anderen de vraag omtrent het nut

of nadeel van de hooft scholen in groote steden,
 te plaatsen. My was minder voor dan tegen
 die kans welke in de Landsteden my algemeen
 gevonden is. En is in de hoofdsteden voor studen-
 ten en professoren aantrekkelijker te noemen; doch,
 de wetenschappen blyven niet hoofdzakelyk zoo
 als in de kleine universiteitssteden. Wat be-
 troft de voordeelen van volledige kabinetten en
 bibliotheken, zoudt hy, zoo men die voor het
 onderwijs niet zoo onmisbaar, men volle-
 dig maar wel ingerigt kunnen. Zy daarvan
 dekrugts evenveel nut stichten; tenzyl die
 volledigheid welke overzigt word, wanneer
 men de wetenschap in haar geheel omvat,
 ten en uitgebreiden wil, zelf, niet in de
 hoofdsteden te vinden is. De geleerde kan
 zich niet nu of dan verplantzen naar de
 uitsluitende punten waar hy alles voor zyn
 vak vinden kan. Zoo b.v. als hy over de
 natuurlyke historie een volledig werk
 wil uitgeven, kan hy in Amsterd., zelfs in
 Berlyn, niet het nodige daarvoor vinden. Hy
 moet dan in Parys, Leiden, of wel,
 ligt in nog eens plaats van Europa eenige-
 tyd vertoeven, om een kabinet te vinden,
 hoewel alle bekende verzamelingen zyn; want
 de boeken of wellicht alleen te Parys en Göt-
 tingen een volledige verzameling aanme-
 ren. Het is ook inderdaad voldoende nu of
 dan die volledigheid te kunnen vinden, die

omvassende algemeen kan worden. In den
dagelijkschen loop der studies, zijn de beperkte
vernamelingen, zoo als die aan de kleine kun-
stehelen gevonden worden valdeuande. Ik
had dikwyls dit vraagpunt van de ander-
de zyde hooren verdedigen en beslissen, en
herinner mij zeer wel dat Pr. Savigny en
Berlyn zeer knaelyk naem dat ik de zaak
als twyfelachtig beschouwde.

Ook over de politieke zaken sprak Oken, vol
bemondering voor de Fransche omwentel-
ling en deelneeming voor de Polen. Naar
de goede beoefeningen en de wenschen voor
vryheid en beschaving viel ik gaarne gelo-
ven, maar aan de kennis in politieke za-
ken, aan de wysheid en het beleid van den
Katurphilosof, als het op Landelen aan-
kaamt zoude ik zeer twyfeleu.

Later berocht ik Prof. Thiersch, met wien
als philoloog ik weinig punten van aan-
king had, maar met zyne belangryke schrif-
ten over de vryheid van het onderwijs en voor
de studie der klassieke avonien haddeu by
mij den wensck daen ontstaen om hem
persoonlyk te leeren kennen. Hy ontving
mij zeer vriendelyk, en daer het voor hem
evenitjs wat nodigde hy my dadelijk uit, om
zyns ditzemout te zyn. Ik bevond my op die
wys in het midden zynes vry talryke familie.
Het maal was eenvoudig en er hoortu onge-
woneu beschaaftheid. Hy sprak over de

Beyzondere inrigtingen van onderwijs, vermaakte
 daarvan guaden ontslag; zyne veelwingsen
 ontrent de vryheid waren niet veranderd;
 de misbrinken die daaromtrent opgemerkt
 werden, hield hy niet voor zos heerslyke, men
 moest niet wankelen, zoo hy dacht, and
 het beginsel van vryheid door te setten. Ten
 oprigte van de oude studien bleef hy ook
 denken dat men die niet te veel konde be-
 worden. De klassieke literatuur is de
 grondslag der mensche beschaving geheel;
 zelfs naar de jongenaande niet geleerde
 standen, zal hy de goede grondslag zyn.
 Men heeft wel beweerd, dat lang een an-
 deren weg, door studie der moedertaal, der
 natuur, der geschiedenis, beschaving en ont-
 wikkeling kan plaats vinden; doch het is
 beter de oude letters als algemeenen grond-
 slag aan te nemen, dewyl die de onderrinding
 voor zich hebben. Hy sprak ook van de
 reize in Italië, die hy gedaan had en, die in
 Griekeland, welke hy voornemens was te
 doen.

Vele andere professoren heb ik reizeafs ge-
 tracht te bezoeken, doch myn verblyf in hun-
 chen was te kort; zoo heb ik de inrigtingen
 ook niet bezigtigd: de Reukerij had ik reize-
 te voren gezien; hare plaatsing heeft niet,
 byzonder merkwaardig. De kabinetten
 heeft men my gezegd, dat niet uitteekenen.
 Om trent de inrigting der hooft school in het

algemeen is het my niet onmogelyk grondig te ondersce-
ken. De reglementen heb ik medegedeeld; van de
zeer onbepaalde vyfheid is men, evengints twyfelge-
komen. Wie hetgeen ik heb veruomen komt my
voor dat er weinig eenheid in de marktsaamheden
en gevoelen der hoogleeraren bestaat. Naast schaa-
der zyn jesuitisch catholiken, onverschraane libera-
len, onverschraane philologen, natuurfilosofen,
phen, en in 't algemeen mannen welke aan de stu-
dien geheel verschillende rigtingen geven. Te gene-
tel mag toe tekenen dit meer satting en veru-
ning dan veelzijdigheid te medegedeeld te hebben.
By de studenten schynt veel verwanclering van
studien te bestaan; naar evenredigheid van hun
getal worden de collegies zeer weinig bezocht.
Het is twyfelachtig of de mindere vlyt, het gebrek
aan belangstelling in wetenschappen toe te rekenen
van is aan de mindere behoeving en het ver-
schillend karakter der Zuidelyke Duitchers verge-
leken by de Noordelyke; — dan wel af op byzon-
dere omstandigheden bestaan de de Bayersche
hooge scholen, met name die van Munchen
by de Noord Duitche doen achter staan. Welke
loop en vele oorzaken zamen. De aanleiding
tot lofbandigheid verpersoemt van eene groote
vyfheid an de studien te verwanclen den
elcers bestaat is gewis in Munchen eene gevaar-
lyke klip voor de jeugd. Het zyn, vooral
schelling en Thierck welke die groote vyfheid
voorstaan, en tevens de klassieke literatuur bo-
ven andere studien doen veruolken; waaste-
gen onder anderen Oken, zyn zeer beklaagt over
veruolking van de Natuwwetenschappen.

Tafchenbuch 63.

Tafchenbuch 75

Tafchenbuch 60.

597.
In het heden een paar der merkwaardigste kerken
bezoekt; in het algemeen is München overvloedig mee
te vergelijken met eenige andere Duitse steden
waar men nog uitstekende middeleeuwige
kerken vindt. De hoofdkerk of Leese vrouwe
kerk is van het einde der 15^e eeuw. Het merk
waardigste is hier een groot metalen gedenk
teeken naar Keizer Lodewijk van Beieren,
die in 1347 onder pauselyken ban gestorven is,
en hetwelk Maximilian I in 1622 heeft
daen oprigten; het is heraannd als kunststuk
van dien tyd. In het Tafchenbuch staat ee
ne naamenbescrijving de beschrijving. Overigen
vind ik weinig in deze kerk dat myn
aandacht tot zich trok, dan eenige mooi
geschilderde niefster.

De Michaelkerk, die weleer van de Jesuiten
gemeest is, werd aan het einde der 18^e eeuw
gebouwd. Zy heeft een zeer breed en stout
gewelf en hooge Corinthische pilasters. Ik
zag hier het praalgraf van Eugene genaamd
onderkoning van Italië, gestorven in 1824.
Het is door Thorwaldsen vervaardigd. De
port is levensgroot in wit marmer voor
gesteld, staande met een kruis in de hand.
Het byschepers beeltd uit de woorden
"Honneur, Fidélité."

In beide deze kerken zie men vele mooie
brengrels der kunst van den Bruggenwhe
schilder Pieter de Witte, die onder den naam
van Candido bekend is, en die onder Maximi
lian II in München veel geschilderd heeft.

Meermalen heb ik de Theatinerkerk, die ook
naar den heiligen Cajetaan genaamd wordt, be

588.
 zoekt. Zy was naby onzer kerkhof. Het begraaf-
 lieu, dat zy veel jonger is dan de anderen,
 namelijk uit het laatste der 17e eeuw. Het
 daar onderscheidt zy, even als andere men-
 tue kerkker, niet met gunstij: men vindt
 er veel pracht en versiering; maar niet
 de verhevenheid van vroegere kerken. Het
 ligt koning Maximiliaan Joseph I, die in
 1825 gestorven is, begraven

Het algemeene kerkhof is op de wyze der
 nieuwe begraafplaatsen doelmattig en met
 smaak aangelegd. De struiken en bloemen,
 die algemeen by de graven geplant worden,
 geven er het voorkomen aan van een tuun,
 aelplaat. Men ziet er ook een groot aantal
 gedenksteenen waaronder ik die van Reich-
 bach en Franenhofer opmerkte. Vele van die
 gedenksteenen zijn in houten kisten bewaard
 en worden slechts by het allervielendst ont-
 dekt. Het klimaat moge zulke voorzorgen
 noodzakelyk maken om kunstwerken van
 marmer en metaal voor bederf te bewaren.
 Het merkmaal, dat men tot bewaaring aan
 afgestorvenen op hun graf plaatst moet
 niet zulke bewaaring behoeven, het mist
 daardoor geheel zijn doel. Men maakt zulke
 een merkmaal eenvoudiger en duurzamer,
 en zoo het te vroeg is om lang te wedervaren
 vernieuwen men het indien het aandenken
 merkelyk langer duurt dan het zoeken.
 Onder de prachtige familiegraven miste
 dat van den Baron Plehove uit.
 Een mooi inscript zijn de dodekamer,

589
maar de lyken bewaard worden tot dat men
zeker is tegen het levend begraven. De woning
van den bewaarder dezer lyken is zoo inge-
richt, dat hy uit zyn nestek in die katen
zien kan, terwijl door schellen en andere
voorzieningen gezond is, dat hy dadelijk
te weten komt al een schyndage tot het le-
ven terugkomt. Ik zag een aantal lyken
op die wijze de begrafenis afwachten; ook
eenige kinderen met kransen versierd. Zy
hinnenden zoo lachend, dat men hen benyden
konde zoo vroeg reest gevonden te heb-
ben en niet meer te zullen ontwaken
„in this bad world“.

Ik ben heden in de fabriek van optische in-
struimen geweest die door Reichenbach en
Fraunhofer zoo bekend geworden zijn
thans door Utzschneider wordt voortge-
zet. Er werd heden niet gemerkt enen,
wel had men de beleefheid my de katen
en den voorraad te vertonen. Het gebouw
is nieuw en goed gelagen; de vraag, zeide
men my, is nog steeds grooter dan men
nalden kan, zoo dat zeer weinig voor-
uit gemaakt wordt om daggelyk te ver-
koopen.

Verscheidene zaken heb ik ongezien moeten la-
ten, omdat de tyd te kort was, of dat ik in
myne paging ben teleurgesteld. Zoo moet ik
het Museum Brasilianum, — de Polytech-
nische verzameling in het gemeene theater
aan de Isar-poor, en eenige andere ver-
zamelingen en instellingen overlaten, voor als
ik weder in München kom.

Tafelberg 54.

590
Hetgeen in Munkken byzonder in het oog loopt,
is de reuk naar bannen en de louches die daar
in heerscht, het is hierin nader ad exemplum.
Men poogt hierin steeds oude voorbeelden te vol-
gen en voor sommige gebouwen valdeet
dit zeer goed. Men het Paleis der koning,
is een groote "Königsbau" onderhanden, de
zouwen onder den vorigen koning, - de Elgg-
tottek is voldeindigd, de Pinakothek onder-
handen. Tusschen een paar kasernen,
de eene op een eiland in den Ikar. Een der
bruggen over deze rivier behoort mede tot de
nieuwste gebouwen, zy heeft vijf bogen en is
zeer fraai gebouwd. De vorige brug was in
1813 door het ys vernield. Een prachtig ge-
bouw is de Trakufette, welk de schoonste
gevangenis, die bestaat. Dit kwam my
voor geheel stoffig te zijn met het deel naar
dit paleis. De bestemming is te tronen en
vermeden van den mensch, onder een
voornemig naar schoonheid en weelde naar
te maken. Niet te streng naech te eeuwen,
dij kan de bouwde naar een gevangenis
zijn.

Dezen avond ging ik by den ryken Plekon
een glas bier drinken. Dit behoort namelijk
tot de Bezenke gebruiken, dat die bier dronk
het ook schenken moet. De jonge mevrouw
bezorgt aan elk der gatten een glas met een
stuk brood en is jagers elk even bekaf. Van
de volkswaagte blijft ook nog iets over, te weten
het goud of zilver kappe waarmede men de
samengebonden haren dekkt, de "Ringschande".

Vrijdag 24 juni, des morgens om 'tied eenen, ^{ke}
ik met den Eilwagen van München naar
Heimleberg verstrooken. By het uitryden
bervanderde ik nog de schoone stad; wy reden
over de Max-Josephsplatz, voorby den Bo-
tanischen tuin, ook voorby de Bierfesting
van Plakarr. Daar vlak, weinig vrucht,
baer land kwamen wy aan het dorp Bruck-
heim, waaraan de rijkheid nog verneemt, dat
men naby de hoofdstad is.

De weg was slecht; men heeft hier geen
goede bouwstap daarvoor, men heeft slechts
kleine kistteentjes, die niet vast teramen
pakken.

Het land wordt vruchtbaarder maar niet
mooyer. Om 9 eenen kwamen wy te Pruck,
eene nette, kleine stad aan de Ammer. Een
wy hier aankwamen, reden wy voorby het
gemeene klooster Fürstentfeld, dat thans
dient voor Invalidenhuys van het gansche
Koningryk; - er is tenent eene paardefokkerij.
Wy passeerden van tyd tot tyd vyf goede dor-
pen, ook mastbofschen en zagen de herten over
den weg loopen. Het ree zag men nu en
dan by groote traepen op gemene velden die
hier nog veel bestaan. Wy waren hier nog
steeds in Oud-Beyeren, dat veel graan ople-
vert, zoo dat men steeds intruist naar Tyrol, ^{en}
de boeren hebben hier meer land dan in de
nieuwe provincien: Würzburg, Bamberg, Auf-
pach, Bayreuth. Deze zyn veel vruchtbaarder
maar ook meer bevolkt.

Omtrent halfweg tusschen München en Augsburg
kwamen wy door het dorp Mering. Het land
verandert weinig. Wy passeerden de Lech, eene

breede, snelstroomende rivier met vlakke boorden,
en kwamen om half twee te Augsburg, waar
middagmaal gehouden werd.

Mijn reisgenoot in de cabriolet was een
lid van het "Schotgericht" in München, met
naam Dr. "Pregler". Omtrent den landbouw
in deze streken zegt hy my, dat wanneer de
eigenaar van den grond kapitaal nodig heeft,
hy dit bijna niet geleend kan bekomen door het
deurste hypotheekstelsel, of liever de procedu-
re om te ontzigenen. De formen, daarvan
duren veel zel zamen, en de kosten zijn zeer
hoog.

De wijze van procederen in Beieren is overal
derzelve; zy is van 77 honderd in de 80; - in 1819
is zy daar een Novelle nog veel langzamer
en omslachtiger gemaakt; - in 1825 is een nieuw
hypotheekstelsel ingevoerd, dat wat beter is.

Er werd lauff deren weg schaamteloos gebe-
deeld.

Ik zag aan tafel in Augsburg den baron van
Leopoldin, die uit verheerlijkte stammen van
Duitschland verdreven is om opreijde ge-
schriften. Hy is uit Beieren ook verdreven,
doch heeft, ten gevolge van de verandering
in de stenden, vrijheid bekomen, om terug te
komen, en hy was nu uit Parys op weg
naar München. Ik zag met weerdin deren
schaamtelosen man, die zijn talent niet
brukt om te lasten en het nalk op te ruigen,
enkel met oogmerk om geld te winnen.
Zulke lieder zijn als men de gevolgen van hun

(Klammer) mit Milaan. x

daen opmerkt zeer mildadig. Het verwondering
was dat de Hr. Prinsel zeer vriendschappelyk
met hem was. Die zeide my op myne vraag
délwegent, dat de meeste nosterlyke ambtane
van tegen den koning, waren.

Ik apherde een gedeelte van het middageten
op, aan het Raadhuis en het kabinet schied
dergen aldaar te zien. Het is een prachtig ge-
bouw met mooge trap en groote zalen.
De schilderijen zyn zeer ranswaard. Ik
merkte op: Pinxtarfeest van Rubens; -
Maria, Jesus en vele heiligen van Capper de
Craxer, hetgeen voor het beste stuk van deze
meester geldt; - Maria's hemelvaart van Ci-
guani; - vele stukken van Holbein en van
Birkman; - de Eichtbreuker van Tori.

Het Raadhuis is gebouwd in 1614 en men
weet my eene groote yzeren, gegoten kag-
chel van gelyken onderdow.

Augustus kwam my voor nog verfraaid
te zyn sedert 1824 toen ik er ook doorge-
reisde ben. Het deed my leed, dat ik op
nieuw geen tyd had om deze oude merk-
waardige sterd naauwkeurig te zien. By-
zonder schoon zyn de fonteynen, meestal
van gegoten metaal. Het getal der in-
woners wordt op 27000 beproot.

My vervolgden spoedig onze weg en
waren nu in Luken, waar het land steeds
zeer vruchtbaar was. Wy rangen niet
byzonder merkwaardig naar Damaerth,
waar wy om 7 uren aankamen en avond.

moedtyd hielden. Het is een nette stad met
2500 inwoners, die veelal van de vaart op
den Danau leven; zy zagen er gezond en
vroegenaegs uit. De rivier maakt hier vele
eilanden, het water is very helder. Wat
hoger ligt eveneens op den linker oever het
slachveld van Hochstedt of Blenheim
waar Marlborough in 1704 de Francken
niet slaeg.

Wij passeerden de vorsteelyke abdy Kaiters-
heim, waarby een zeer mooie park is, en
Zaterdag 25 juni, des nachts reizen een
uur kwamen wy in het stadje Weissenburg;
om half 5 in het stadje Roth; het weder was
vochtig en gunst geworden. In deze streken
wordt veel tabak gebouwd. Om half 7 kwa-
men wy te Schwabach, een net en schyn-
baar welvarend stadje, waar naalden-
kataen- en andere fabriken zyn. Het was
goed geplaneid. Wij waren nu in Franken-
land, waar het veel veel beter en de landbouw
veel verder gevorderd is dan in Oud-Beye-
ren. Ik zag nu weder de wagens door open
trassen; in Oud Beyeren gebruikt men daar-
toe uittellend paarden, hoewel dit veel kost-
baarder is. In beide streken wordt het graan op
alle bedden gebouwd; dus men zegt is dit
voor de natte jaren, waarin op die wyze het graan
dat op de bedden staat althans behouden blyft; -
in de voren staat ook graan en in gewone jaren
verliest men dat niets. Men was nu overal
aan het oogzigen

Van tyd tot tyd zien wy aan den weg kornen
en andere gedenkheeken van leden die omge-
komen zyn door moord of tsaal; men noemt

hier die gedenksteen „Marterföulen“.

Voor 20 jaren waren hier nog geen bruykbaare wegen; de vrachtwagenen moesten tot 20 paarden aantspannen en maakten des. nag maar twee uren draaf. Het nut van de goede wegen wordt toch niet algemeen erkend, want er zijn vele lieden die voordeel trokken van het leveren van voorspan.

Om 8 uren kwamen wy te Hemsbarg, waar ik mijn intrek nam in het Beyersche Hof.

Ik heb sexen dag verstaad, om die merkwaardige stad te zien. Daar ik niet in de gelegenheid ben, om nauwkeurige berichten in te winnen, maar ik mij bepalen met op te tekenen wat mij een nog knudig loonbedende heeft medegedeeld.

In de Carolinerstrasse weet men mij het huis waan de Granen van Nassau gewoond hebben, het staat op een haek der straat, en is in den smaak gebouwd, met drie torentjes.

Hier ver van daar staat de Lorenzen Kirche welke door Adolf van Nassau in de 13^e eeuw gebouwd is. Aan het portaal is leedhouwerwerk van Hans Decker die in 1274 geboren was; - men ziet er ook gemelken in Byzantinischen styl; - Sacramentshausken van Adam Krafft 1596 tot 1600 gemaakt; - veel glaschilderwerk van de gebrueders Hirschvogel 1458 tot 1473 vernieuwd. Ders neugster 4de meestal door vanzientlyke familien bekostigd, vele dierse familien zyn uitgestorven, maar niet alle: het leeuwste neugster is geschilderd door Leo in 1458 en verstaad door de familie Volke, mer die nog verstaad; de kleuren zyn intrek.

596.

keud levendig; eenige figuren zijn ook mooie teekend, maar er is geen goed geheel en vooral geen perspectief in die stukken. Men weet mij een mooi schilderij van Wählge smyth, voorstellende Maria en Jesus, Barba ra en Bartholomeus, Helena en Jacobus. Deze kerk is nog in hare oude pracht, de hervorming heeft er bijna niets in veranderd; - zy is 322 vaet lang; zy is een uit steekend gothiech gebouw.

Ik bezocht het magazyn van Bestelmier, een zeer beraanden winkel, waer men eene groote verscheidenheid van waren, die de rygerheid van Nieuw-Berg en van andere plaatsen en landen oplevert, by eenvindt: menbels, tapyten, glaswerk, alle kst en marmormerken; - ook allerhande speelgoed zoo als in deze stad en in Firth in groote hoeveelheid vernaardigd wordt.

Fleischerbrücke over de Pechnitz, met een brug. Spitalplatz; hier heeft Tatsel ge precht.

Het huis van Hans Sachs, schiedmaker en volkdichter uit de 16e eeuw. Het is vernieuwd, en dient tegenwoordig tot herberg, waervoor zijn portret door Rejser vernaardigd naar een oorspronkelyk van Albrecht Durer, als uithangbord ver strekt. De straat is ook naarken ge naamd.

De Frankenkirche, sedert 8 jaren voor de katholieken ingewijd. Die gemeente is heel nig kaloyk, ook is deze kerk eenige kerk. En zijn nog minner Calvinisten; het groote

getal is Luthersk.

Nürnberg heeft eenen als Augsburg een groot aantal zeer mooge fonteynen, zy zyn meestal van gegoten metaal, int onderscheidene tyden en naar verschillende kragtendaarf. Men heeft er nog een van Bonavent Würrzelbauer, in 1589 vervaardigd; - een van Peter Vischer; - een op de markt, genaamd Schöne Brunnen, in 1361 door Schenkhofer vervaardigd, en omdat zy vervallen was in 1824 door Burgschott naar hier volgens het oude plan hersteld. Zy gelykt in vorm naar het monument op den Knechtberg by Berlyn, en is met een aantal beelden versierd.

Myn leidsman voerde my door de Knechtstraßen en Burgstraße naar het Raadhuis. Het is van 1604 tot 1616 door Graf gebouwd; en zyn niet zeld een schone trap en groot vestibul als te Augsburg. Enige gebeeldens zyn van veel anderen Roomen overgeleverd. Men heeft my de kleine Raadsaal. Hierden valde van een gang is afgegaan een toernooi in 1446 door de patriciers van Nuremberg gehouden; by elk is zyn familiewapen geschilderd. De Keizersaal. Hier zyn op de muren allegorische voortkellingen door Albrecht Dürer geschilderd; men heeft ze naar het jaer afgevoerd. In 1828 heeft men hier het driehonderdjarige jubileum ter ere van den Schilder gevierd. Deze zaal is reeds in 1340 gebouwd en in 1421 vernieuwd. In 1830 heeft men hier ook de herinnering van de overgang der Augsburgsche Confessie gevierd. Voor dat feest is de plechtigheid valne aan het einde der zaal door Fleischmann en Heidelaf van keij met waterverf op doek geschilderd. Deze voorstelling kwam my byzonder welgevalt voor.

De Sebalduskerk is de oudste. In den kruitgang zag ik een hout. relief van Adam Knafs voorstellen, de de begrafenis en opstanding van Jesus, dat een goed staal uit latere kunstwerken is; - nu nog is een bronzen beeld van Jesus aan het kruis intwendig aan de kerk.

Intwendig bezag ik de Petruskapel, die ander der kerk is, en reeds in de 9^e eeuw gebouwd. Het gedeelte, dat daarboven is, werd in de 11^e het ander gedeelte in de 12^e en het choir in de 14^e eeuw gebouwd. Het doopsteken is naar 1361; de zoon van Keizer Karel IV, Franseslaaf is hier gedoopt. En zijn vertoehden onder schiedingen op gansen grond; - de kruitiging van Michiel Wohlgemuth, leermeester van Albrecht Durer. De andere beelden en schilderingen zijn hier bewaard gebleven zoo als zij naar de kerk verminst waren. Die beelden van den heiligen Sebaldus worden bewaard in een nistaken gedenksteen van Peter Vischer, in 1506 tot 1519 vervaardigd, de beeldjes van de apostelen en de andere vertoehingen op dit gedenksteen zijn zeer mooi. Ik zag ook een schildering van Sant Culmbach, leerling van Albrecht Durer, in 1513 vervaardigd; - een steenen houtrelief van Adam Knafs, 1501; - een reliefschilderwerk; - het paradijs geschilderd door Knafts, felder, en gesticht door de familie Bekheim, men igt daarop het portret van Martinus; - houtreede van Albrecht Durer voorstellende de begrafenis van Jesus. Aan de muur van de kerk hangen menigvuldige Gedachtenistafelen, dat zijn houten borden waarop men de namen van de leden der voornamste familien schreef, waaraan zij stierwen. Slechts weinige Pa...

trivier ratten deze openbare geslachtslyden voort.
By de kerk went men my den "Pfarrhof" opwa-
ning van den geestelyke diel in 1361 afgebrand is,
toen keiser Wencisslas gedoopt werd.

Na by de Sebalduskerk naast de Moritzkapelle,
waarin de koning eene verzameling van Oud-
duitsche Schilderijen heeft doen plaatsen. In
augustus 1829 is die verzameling naar het pub-
liek geopend; zy is niet groot, maar bevat een-
ge zeer fraaye stukken. Ik merkte op: eene Ma-
donna naar Byzantinische kunst, in wasch ge-
schilderd zoo als men dit veel deed voor de uit-
vinding der olieverf; — Heilige familie naar
Schwaer uit Groningen; — Christophorus naar
Kant Benschmayer, Annyke naar Joseph en
Maria naar de zelfde; — Afneming van het
kruis door Albrecht Durer; — Nicomachus
door Georg Paul Beerling naar A. Durer; — por-
tret van Calvyn door Halbein jr.; — het jong-
ste Jerocho (Laatst overleed) naar Albrecht Me-
jer, als miniatuur geschilderd. Verscheiden stuk-
ken naar de bekende meesters Joh. Van Eyk, Rem-
ling, Schorel, Quintin Meiffis, Michiel Waelze-
mitz, Joh. Culmbach. Een stuk van Lucas
Cranach wat om den inhand merkmakend:
het stelde voor den heer Von Tucher die 68
jaren oud zynde een meisje van 14 jaren huwt
opdat zyn geslacht niet zoude uitsterven; ook
bestaan nog leden zyne afstammelingen.

In de Bergstrasse weet men my de plaats waan
een gedooptsteekken naar Albrecht Durer wordt
opgevoert, volgens het ontwerp van Raich; het
wordt hier gezeten. Hier was van die plaats zag ik
het huis waar de groote Kauffmanns gewoond heeft.

x Margaratha-capelle.

x Dese kleenadien waren meest in de Heiligen,
geistkerke.

200.
In beschrijft de "Burch" of "Reichsfeste" maar niet
de keizers plachten op te houden. Zy ligt op een heug-
te; aan den ingang is een overblyfsel van een tempel
van een Romeinchen tempel van Diana; men
noemt dit Heidenthum. In de nabijheid staat
een "Festungsthor" van het jaar 1593, die nog zeer
goed is. Een zeer oude lindeboom, dien men hier
vindt, is, zoo men zegt, in de 11e eeuw door Kai-
serin Cunigunde geplant. In de Burch ziet
men de vestrekken waarin de Burchgraven van
Hohenzollern plachten te wonen; de oudste toren
is vyfhoekig, men noemt hem Herol. Thurm.
In nog ook in de Burch een zeer oude kapel,
zoo men zegt van de elfde eeuw, zy is gedeelte-
lyk in den Heidenthum waaraan ik gesproken
heb. Te voren werden in deze Burch de
Ryckskleynaden bewaard, doch in 1796 zyn
zy naar Weenen vervoerd. Sedert 1811 is er
eene gallery van Schilderijen die kulryk, maar
niet zeer goed geordend is. Zy bevat veel merk-
waardige stukken; ik merkte de volgende op:
Magdalena van Van Dyck; - Magdalena van
Schalcken. Dit stuk is naar een byzandese
aard: het stelt de doekwaardige vrouw voor
by licht, zy werpt hare kleynaden van zich
als zy een licht in den hemel ^{ziet} en een engel,
die haar een kruis vertoont. De apostelen
Johannes en Petrus, Marcus en Paulus van
Albrechts Durer; - het portret van dezen
schilder door hemzelf gemaakt in 1500, toen
hy 28 jaren oud was; - het "Friedensmaal" in
1650 te Heunenberg gehouden, door Landrecht
geschilderd, en vooral merkwaardig omdat
vele personen naar het leven zyn voorgesteld.

Landschappen naar Benschien; — portret van Wal-
enstein door Heer, gelykt naar op dat in het
kasteel Friedland; — twee gezigten van Vene-
tie, en een derde voorstellende het hemelryke
van den Dage met de Adriatische Zee, door
Caneletto; — Catharina van Bona door Hol-
lein, zeer levend; — Lucretia en Cleopatra
van Glaser; — oude Byzantinische stuk-
ken, een daarvan voorstellende de krooning
van Maria, op gouden grond; het hoofd is uit-
stekend mooi.

Ik moet nog als eene merkwaardigheid naar
de Burch opteekenen, het kleine intzigt over de
omstreken, dat men uit de uengtest heeft.

Het Johannes kerkhof enen buiten de Stad
is beroemd wegens de personen die er begraven
liggen en de gedenkteekenen daar goede kun-
stenaars vervaardigd. Ik wil opteekenen met
myz landman myz gemeren heeft af myz in het
oog gevallen is. De kruisiging in metaal voor-
gesteld door Adam Kraft; — graf naar een
meisje naar 16 jaren dat gestorven is door een
kagedis die haar in den mond gekropen is; het
voornal is door een metalen kagedis herinnerd;
— monument naar Wolfgang Munzer naar
Bamberg, † 1534, en liet syn goed aan de armen,
ook door Adam Kraft vervaardigd; — Graf
naar Albrecht Dürer, † 1528; — naar Hans
Lacht; — naar Veit Stoss; — naar den schilder
Landwehr; — naar Grubel, een dichter in de Ne-
urenbergseke landtaal, naar ongeveer 10 jaren ge-
storven. Op het kerkhof staat de Heilands-
Capelle, in de 14^e eeuw door de familie Holz

schuer gestikt; - daarin ziet men de begraafenis
in levensgrote beelden voorgesteld door Doorn
krafte en een Schilderij van Jeruzalem door Wohl-
gemut. Het eerste is zeer mooi; - ook ziet men
er Altaarbeeldhouwenij voorstellende de op-
standing enz: door Veit Stoss, Tygenoot van
Albrecht Dürer.

Thongen is in deze parochie "Kirchweibe"
(kermis) men wast in de nabijheid naar
het kerkhof bezig, om alles voor het dan-
sen der kermisgasten in te rigten; Zoo ont-
moeten elkander vreugd en draefheid.

Ma kwam voorby de Schiefplatz en langs de Stein-
schanze; deze is eene der vestingen door Gustaaf
Adolf aangelegd; zy is nog in bruikbare staat
gehouden; naar nels andere vestingwerken uit
denzelfden tyd ziet men nog overblyfsels. Ma
bezoekt ik ook de Kallenwiese, dit is eene wandel-
ling gemaakt naar eene meide aan de Peg-
nitz; welke door een Fräulein van Kalle aan de
stad vermaakt, is en die men naar het Fran-
lein genaemd heeft.

De Pegnitz is hier eene leere rivier maar
zy is niet bevaarbaar.

(Ketting.)

In de stad teruggekomen zag ik de brug over
deze rivier naar voetgangers gebouwd in 1825.
Zy bestaat uit twee gedeelten en beantwoordt
goed aan haar oogmerk. Ik ging over de
Markplatz, die met boomen beplant is en
waar met twee moaye fonteynen gemaakt
heeft; eene ten eene naar Albrecht Dürer en
de andere naar zyn vriend Pirckheimer. In
het voorbygaan zag ik de Deutschhauskirche,

die onvalbond is ten gevolge van de vernietig-
ging der Duitse Riddersorde; zy was be-
stemd voor de Katholiken. Aan de Ja-
cobskirche vond ik niets byzonder te zien.

Ik deed nog eene wandeling over de wal-
len, en bezocht een der tuinen, welke tot
ontspanning veelvuldig uitlokken. Dore
was Scharrers Zwinger, maar gelegen, zoo
dat men een ver gezicht naar buiten
heeft. Er wordt gekegeld, somtyds is er
muziek en men vermaakt zich met
het gezelschap. Ik ging ook in het Bier-
huis van Jammerthal. Zoo treurig als
de naam van den waerd is het lokaal,
door een naauw gangetje komt men in
een paar kleine vertrekken, en eene inge-
slotene plaats. Evenwel wordt deze plaats
veel bezocht, omdat het hier en vooral
de kelder voor uitstekend goed gehou-
den worden.

Ik heb my hier in Heunenberg naauwkeu-
rig willen onderwerpen van eene bysonder-
heid met de regering van Napoleon, die
my dunkt dat te veel vergeten wordt,
namelyk het ombrengen van Palm.
Men heeft my het huis gewezen waar
hy gewoond heeft, en tenen het valgebied
als algemeen bekend medegedeeld: Johann
Philip Palm, burger en boekverkooper
te Heunenberg, werd op bevel van Napo-
leon meggemaakt en den 26^{en} augustus 1806

Onder de merkwaardigheden, die ik niet heb
kunnen bezichtigen behoren de Bibliothek,
en het Museum van natuurlyke hystorie en
andere verzamelingen, sedert 1810 in een zame-
nen binnentempel geplaatst.

te Braunnau doodgeschoten, omdat hy ver-
kocht en verronden had een boekje getiteld
„Deutschland in seiner tiefsten Er-
niedrigung. Hy had het niet gedrukt,
maar weigerde den drukker te naemen,
hoewel men hem althans dit doen wilde,
vryspreek belooft. Als men zulke
gruweldaden hoort, moet men zich ver-
wonderen, dat zoo vele Duitschers niet
opgetogenheid van Napoleon spraken,
hem en zyne overheersching terugwen-
schen. Waarlyk Duitschland is nog niet
uit zyne vernedering herverzen.

Ik had gehoopt hier den belangraken-
dendsten Caspar Häuber te leeren ken-
nen, en wellicht van de personen die hem
omringen byzonderheden omtrent zyne
lotgevallen te kunnen vernemen. Hierin
vond ik mij te leus geteld. De familie
waarin hy gewoonlyk is, was op reis en
daarom bevond hy zich thans by den
heer Ferienbach te Ausspach.

Ik ben in het Bayersche Hof zeer goed gemaakt,
maar ik heb er geen gezelschap noch eenig aan-
belang aangetroffen.

Indien ik langer had kunnen blyven zoude ik
gaarne my veramenkenen met den vorst
van Hunsenberg hebben bekend gemaakt; hy be-
staat uit een gewigtige plaats in de geschiede-
nis der rykheid; nu maar ik mij niet met het over-

007
ligt naar haar uiterlyk voorkomen nagenoeg.
Dat voorkomen is zoo al, men vermoeden kan,
oud en niet mooi; de straten zijn onregelmatig,
reeden niet men fraaye gebouwen; de Ruck-
nitz loopt midden door de stad, daarover zijn
vele bruggen maar alleen de nieuwe ketting-
brug is merkwaardig. De handel en fabrieken
hebben zeer afgenomen, ook is het gemis van een
bevaarbare rivier by de groote mededinging een
groot nadeel. Men heeft echter noch veel rijk-
dom en belangrijke fabrieken vooral van hout,
wanneer die veel afzet vinden. Men heeft lagen prys.
Het getal inwoners bedraagt ongeveer 32000.
Zoo men my zegt worden vele der zaagzagen
de Heunenbergse waren in het naburige
Fürth gemaakt. Deze stad ligt anderhalf uur
van Heunenberg en behoort onder de leu-
digste fabrieksplaatsen van Duitschland.
Er zijn 13000 inwoners, waaronder vele joden,
die zich daar genestigd hebben, omdat men ze
in Heunenberg niet toeliet. Hier overleefde hij
in 1499 verdronk, en sedert bleef hij het volk
ontzegt. Ook vele andere personen, die in Heu-
enberg geen burgerrecht konden bekomen,
plaatsden zich te Fürth en zoo werd deze stad
levendig en bloeyend.

Zondag 26 juni. Degen morgen om half
zeven ben ik met een waerman vertrokken
naar Bamberg. Voor ginnen kwamen wij
te Erlangen, een nette stad, geheel regelma-
tig gebouwd, in een leere straat nabij de Ruck-
nitz die beneden Bamberg in den Main valt.
Er zijn ruim 10,000 inwoners in Erlangen, de
brunnengren en eenige andere fabrieken zijn

+ de Peterlberg genaamd,

106
zeer blaayend. Men zonder er gaarne neder te
hebben om de heuge leeuw, die toch men
zeer talryk is. Wy vervolgden onzen weg
tot Bayersdorf, eene kleine stad. De landstreek
is byna vlak; in de verte ziet men Faak bergen.
Hier en daar wat eenig bosch, doch meestal
ziet men akkerland. Wy kwamen door
scheiden middelmatig dorpen; de huizen
met spitse pannen daken belyk voor het ge-
zigt maar niet zeer aantreklyk. Wy ontmoet-
teden meermalen beelaars op deren weg, maar on-
der vele "Handwerksburschen".

Vaan Lunen kwamen wy te Bamberg en van
den Vorstend gelegeheid om deel te nemen
aan de publieke tafel die talryk en goed be-
diend was. De stad is mooi gelegen aan de
Reichnitz en heeft een vroelyk en welvarend
voorkomen. Er zijn reeds 20,000 inwoners.

Ik deed eene wandeling om de markt en om-
heden te bezichtigen. Het Raathuis is in de
rivier gebouwd en versierd met allegorische
frescos. Het slot, waarin de vorst bishop
plag te wonen, is een groot, statig gebouw, nu
woont het door Wilhelmin van Beieren, bruesen
des laatst overleden konings, bewoond. Het een
vengster van dit slot heeft reeds, 12 novemb. 1815,
Berthier, de vorst van Neufchatel en Wagram,
nedergevoeren en is daardoor ongekomen.
Een koning troont de plaats aan, waar dit ge-
beurd is. Naby dit groote slot, staat een klein
oud gebouw, daar heeft, nu men zegt, keizer
Kendrik II en Cunigunde gewoond.

Men heeft my ook getoond het paleis van den
aartsbischop Franenberg, die nu 70 jaren oud is.
De Dom- of Kruiskerk is een oud en verheven

607.

Schoon gebouwt. Men was bezig het te kristallen,
maar vandes de blyken van onderdom te vernie-
tigen. Men bewaart hier de reliquien van ke-
zer Hendrik II en Cunigunde, hy was Hertog
van Beieren en laatste keizer van het Saksisch
keint; hy stierf 1024. Het zedertstecken bestaat uit
een steenen sarcophaag met beeldwerk, dat aan
Albrecht Durer wordt toegeschreven.

Hier ligt ook begraaven Georg Karel van Tie-
chenbach oud van Landen, laatste bisschop
van Wurzburg sedert 1795, en van Bamberg
sedert 1800, gestorven 1808. De "Involuten,"

gruft" in deze kerk was vroeger de algemeene
rustplaats naar de vorstelyke bisschoppen.

Tenyzl ik in deze kerk was, werd er Beth-
steinde" gehouden. Dit bestond daarin, dat
de geestelyke met veel zedering geboden voorlas,
die de gemeente hem nazende, en die door ge-
sang werden afgewijfeld. Dit duurde maar
een half uur. Alles was in het Duitschen
de gehele gemeente sang mede. Deze dienst
was zeer vroegzaam en zeer stichtelyk.

Er was een groot aantal bezoekers in
de kerk: mannen en vrouwen, oud en jong,
Zoo zy my zonden, te zamen 200. Zy waren
uit het Liefveld van deen, gedeeltelyk onder
Prinzen, gedeeltelyk onder Kannonen, en
waren te Clabberg by Cranach gemeelt.
Men waren zy reeds op hunnen Tenyzpleeg.
De gehele bedevaart duurde 12 dagen. Deze
lieden hadden een zeer gunstij voorkomen.
Zy zagen niet zakt en pakt rondom den al-
laar uit te rusten. En was iets nasend en
paatibek in dit schouwspel.

Op een zand naby het Choor staat een mooi

In de Jesuitakerk heb ik niets byzonders opgemerkt.

Op den Michielsberg, een heuvel by de stad, staat eene prachtige kerk en een Benedicti-
nerklooster, waarin ongeveer 50 monniken
plegten te wonen; doch, dat in 1802 vernietigd
is. In de kerk zag ik het gedenksteen van
bischop Otho, die in 1184 gestorven is, — ook
de reliquien van den heiligen Ordinatus,
die in 1108 maect gestorven zyn. De kerk
en het klooster zyn zeer mooi gebouwd
van gehouwen steen. Dit laatste dient
thans tot woning voor oude mannen
en vrouwen. By het klooster is eene bier-
brouwerij en tenent braeg. Dit zoude
kunnen schynen af te steeken by de vroegere
bestemming der plaats; doch het is meer,
onder de monniken algemeen gebruike,
lyk gemeest bier te brouwen en te schen-
ken, en men heeft dus hier en elders in
de afgeschaftte klooster, nee, de oude
nering aangehouden. De tuinen staan
nu voor elkeen open: men heeft er een
mooi gezigt op de stad, de oude Burg, de
Rechmitz, verder ziet men op een der heuvels
het kasteel Giechschloß. De landstreek is
algemeen zeer mooi.

De Jacobs. kerk behoort aan de „Marienbrü-
derschaft“. Ik vond hier ook Duitseke Boekstien-
de.

Op een heuvel, een half uur buiten de stad, den
Kreuzberg, staan de overblyfsels van de Altenburg.

609

Zy bestaen in de ringsmuur en een hoogen toren, die goed anderhanden is. Daarby is eene goede herberg en vandom zyn allerliefste inwendelingen. Op den toren overriet men stad en land. Dit is vruchtbaar en goed bebouwd. Men ziet vele tuinen en gebouwen, noude, lyk en oostelyk is het heersclachtig, overigens vlak. De Rekenitz en de Rhein slingeren hiendoor. By het afdoelen zag ik in het gebouwen een gedemteetken voor den heer Marcus doctus in de geneeskunde, die in 1806 gestorven is, en die de burg aan een gezelschap vermaakt heeft, dat nu voor anderhand en verfraaying der tuindeluyfen zorgt.

Ik ben nog geweest in de Obere Pfarrkirche, die zeer mooi is, en in de Carmeliterkerk. Het klooster by deze kerk dient tegenwoordig voor magaryn, voor politiegenanzenis en voor bienskray.

De menigvuldigheid van kerken die doorgaans zeer mooi zyn, herinnert, dat Bamberg de hooftplaats van een gestelyk vorstendom geweest is. Twaert tien jaren hebben de heren vorstenden de St Stephans-Berg. kerk. Zy maken thans een derde der bevolking uit.

Ik deed eene wandeling in Theresienhain en aan het einde daarvan vond ik eene herberg waar ik hier dronk. Het gezelschap hier was niet zeer talryk en bestond uit saldaten, handwerkers en kunnige dannels; ook eenige lieden van hoogen stand. Men danste en sprok, at en dronk, zonder eenige onbehoulykheid. Ik vind

810

in de herbergen van Zuid-Duitsland weinig af-
scheiding van standen, eene zeer onthuisde
vrolykheid en byzonder liefdelijke herbergiers, die
heeft hier even als in de andere plaatsen, waar ik
gemoet ben, de gewoonte om het bier in vots,
kelders (Teckeler) te bereiden, het is daarin
koud, maar door het bier hetenem smaak niet
krygt.

Maandag 27 Juni. Reeds tydig ben ik op
mensen gaan wandelen in Theresienheim. Het is
eene allerliefste wandeling aan den rechteroever van
de Recknitz, weet minder dan een uur niet.
Men ziet steeds aan de onverzorgde rivier den
vloed met tuinen en huizen, en in de vlakke wei-
land en bosch. Aan het einde der wandeling
maakt de rivier eene kromming; als men
die overnaast komt men in het dorp Buch,
dat schilderachtig gelegen is en waar men
eene goede en veel bezochte herberg vindt.
Daar tegenover is de herberg waar ik giste
niet meer en die Buchhof heet.

Ik heb ook veel in de stad gemaandeld en
vondom. Zy heeft my byzonder veel be-
rukken; er zijn geen muren of poorten en
men is als op het land terwijl de mark-
ten aangrenzende straten zeer levendig zijn.
Het voortkomen der huizen komt wel
naast aan. Men heeft hier veel tuinbouw,
de groenten en zaden ook de bloemen van Bam-
berg zijn bekend; verder zijn er allerhande fa-
brieken. Het verkeer derzelve en de huizen
landbouw handel worden bevestigd door de Ri-

vier, welke hier de maasdam is en een uur langer
in den Rhein vaart. Zy vormt hier twee armen,
waaron een door de stad loop en waaron
men een katingbrug heeft gemaakt. In deze
vrielyke stad, in het midden van deze moorge
landschapp leeft men zeer goedkoop: men
heeft my gezegd, dat een goed huis met tien
kamers voor hondert Pruisische Daalder
(190 gulden) verhuurd wordt. Dit komt
overeen met hetgeen ik in het naburige Ba-
nath vernomen heb.

Een zeer goed ingericht bad met een fraagen
tuin beantwoorde aan hetgeen men er my
reeds gezegd had.

Een gedeelte van den dag besteedde ik om te
schryven; - aan tafel vond ik very goed
geselschap. Ik merkte op, hetgeen my
reeds meermaalen was voorgekomen, dat
de ambtenaren zelden thoeke tegen de rege-
ring spreken. Men kan er int opmaken, dat
de klachten niet ongegrond zyn; maar ook dat
er veel vyfheid bestaat.

Dezen avond ben ik op nieuw in Theresien-
hall geweest; ik heb myne wandeling tot
Bruck voortzet, waar ik even als vele
Bambesgers voor weinige stuurde een me-
tig avondeten gebruikte; er is hier algemeen
meer gezelligheid dan in Halland.

Dinsdag 28 Juni. Dezen morgen om 5 ure
ben ik vertrokken naar Wetzburg. De weg
was slecht, liep veel bergop bergaf; het land was
met gras en weinig vruchtbaar. Wy ontmoet

Briefking III: D. 3^e A. 8 1859.

812.
tegen veel hout op wagens met ossen gespannen,
dat naar Bamberg gered werd. Door ver-
schendende kleine armelijke dorpen kwamen
wij voort en ten te Burgwinheim een groot
maar lelijk dorp, maar wij in een zeer max-
sege herberg ontbaten. Hier is een groot
kasteel dat aan het klooster Ebrach plagt
te behooren even als de meeste landerijen
in deze streek. Thans wordt het kasteel
door ambtenaren bewoond en de inwo-
ners klagen dat zij het veel minder goed
hebben dan ten tijde der monniken.

Wij vervolgden onzen toeg door den Steiger-
wald, een weinig verheven gebergte, en
kwamen spoedig aan het dorp en kloos-
ter Ebrach. Dit klooster was een dierlyk-
ste in Duitschland en heeft ook het voor-
komen van een vorstelyk paleis, doch
thans in diep verval. Het was een Cisterci-
enser klooster, in 1126 opgericht, en is in de laat-
ste tijden vernietigd. De kerk is nog in vrij
goeden toestand; zij is van Grietische bouw,
orde en kostbaar versierd met marmer
en goud; - beelden, basreliefs en schilde-
ryen. Onder dezen merkte ik op: eene af-
beelding van het kruis; - stervende Maag-
dalena; - beelden van Petrus. Er is
haast al te veel pracht in deze kerk, die
even als het klooster met zijne vele neven-
gebouwen, de blyken draagt van de groote
schatten welke deze monniken bezaten.

Wij waren hier halfweg tusschen Bamberg en

Obrecht was de eerste plaats op het gemeen-
ten Würzburgsch grondgebied.

+ ten half vier ure.

May Beschreibung und Geschichte der Schlösser
Würzburg, Schaffenburg &c. -

613
Würzburg. Het land is heuvelachtig, overal
bebouwd, maar niet mooi noch vrucht-
baar; de boerenwoningen armelijk.

In het dorp Breitach was het te plecht, wy
gingen voort naar Stahl-Schwarzsach. Tuf-
schon deze twee plaatsen werd onze wagen
omgeparkt met een die eene familie bezatte
welke naar de baden maesten. Vervolgens
kwamen te Greibelsdorf, een middelmatig
marktplaats, en daarna aan het dorp en
klooster Schwarzag. Hier waren te vinden
Benedictijnermonniken. Wy waren nu aan
den Rhein gekomen en vaerden dien over in
eene pont, welke zeer onvolkomen was,
zoo dat er nog aan gebouwd werd. De
rivier was hier zeer ondiep. De volgende
de plaats was Tettelbach, een stadje met
een Capucinerklooster in de nabijheid. Dat
is niet vermeteld, omdat het arm was.
Wy marcheerden nog over een vrij hoogen berg
en kwamen toen op nieuw in de vallei
van den Rhein; wy vagen nu reeds heel
wagstokken; - om 7 uren waren wy te
Würzburg. Ik had nog tijd om myne wa-
deling in en om de stad te maken.

Woensdag 29 juni. De eerste merkwaardig-
heid, die ik ging bezichtigen, was het residentie-
kloot, een der schoonste paleizen uit de vorige
eeuw door twee bisschoppen uit het geslacht
Schönborn gebouwd. Het is zeer groot en

staant op eene ruime plaats. Tegenwoordig is
het bestemd voor de meden van den Landstun-
eder Koning, die toch verlooren haar naskilp
hier houdt. De Koning heeft het als kroonprins
gedurende acht jaren bewoond. En zyn, zoo
men my zeide, 344 kamers: de voornaamste was
den my nu vertoond. De vertrekken der Koning
in meden neemt en niet ingerikt; - die der
Koning; - de oude kamers; - de keizer-
zaal; - de kamer waar Napoleon geslapen
heeft. Men heeft my eene zeer knipstijg gemaakt
te kast in 1750 vernieuwd door Koning Wahl,
die te Dweeburg voor zyn leven gevangen zat. Of
hy door zyn vlyt en bekwaamheid verzoeking
van straf vernieuwen heeft wist men niet.
En zyn ook ruime vertrekken, om vrienden
te knipstijgen; - verder zag ik die, welke
tot woning bestemd zyn voor de prinses Ma-
ria van Beieren, welke nog ongehuwd is.
Men ziet in alle deze zalen en kamers een groot
aantal schilderzen; evenwel is dit slechts het
overblyfsel van de gallery welke ryk en beroemd
plagt te zyn. De grootkoning van Torane,
welke by den vrede van Amiens, 1802, dit van
Frankryk tot schadevergoeding bekomen,
heeft vele der schilderzen verkocht, en de beste,
die nog over waren, heeft de Koning van
Beieren, aan wien Würtzburg by den vrede
van Trianon gekomen is, 1809, naar München
daar overbrengen. De trap wordt byzonder
bewoond en is ook uitstekend prachtig.
Württemberg heeft, zoo al, men vernachter kan,

een groot aantal kerken, de voornaamste heb ik
bezocht; in de meesten was dienst uit hoofde
van den feestdag van Petrus en Paulus. De Dom-
af Kilians-kerk met de „Grüpf“ of anderzwaardse
Kapel, deze is zeer oud, en eenige gedenkteeken-
nen en opschriften behooren eveneens tot vroe-
gere eeuwen, insgelijks de kansel; maar de
kerk is van de laatste eeuw en, volgens den
gewonen stijl van dien tijd, met versieringen
overladen. Het merkwaardigste is de herin-
nering aan Kilian den apostel van Fran-
kenland, die in de 8^e eeuw uit Schotland
herwaarts kwam en volgens de overle-
vering ter doren plaats, al martelaren
omkwam. De Dominicanerkerk is
in denzelfden stijl gebouwd, zy maakt even-
wel een aangenaamen indruk. In de Mi-
chael of Jesuiterkerk vond ik niets merk-
waardigs. Op de markt staat een Maria-
kapel, die is een mooi overblyfsel van een
de Gotische bouwwoed.

Het interieuk der stad is in het algemeen
gunstig, hoewel vele straten te eng zijn.
Er zijn verscheidene mooie plaatsen, met
bomen beplant en met bronnen of
fonteynen voorzien. Eene nieuwe fontein
op de groote markt, in den vorm eener Obelisk
is byzonder fraai. De Meis loopt door
de stad en de brug daarover, met stand-
beelden voorzien, behoort mede tot de
merkwaardige gebouwen.

Ik bezocht mynen gewonen ambtgenoot
te Luit, den hoogleeraar Dendriep, dien

816

ik leedert angstus van het vorig jaar niet
gezien hadden die voor eenige maanden
herwaards gekomen was. Het veel belang-
stelling trof ik dien braven man en zijn
familie hier aan. Ik vernam, dat zy den
26^{en} maart Luit. verloren hadden. Wy had-
den veel stof van gesprek over het gebeur-
de en over onze latgenellen. Beraeken-
de die hy niet konde afwezen, deden ons
gesprek afbreken, om het weder te hervatten.

Ik verlangde zeer, ons my eenigzins met
de hoogeschool bekend te maken. Het
hoofde van den heiligen dag waren er
geen collegies; ik bepaalde my dus met
eenige hooglarenaren te beraeken. Twee
broeders Geier onderwyzen nachten van
„Staatswirthschaft“, een derde, Stöckh,
heeft een andere vertaaling van
men. De twee heeren Geier waren voor-
komend beleefd en deelden my mede, wat
ik omtrent het onderwijs verlangde te
weten. En is hier zoo al elders in Bayern
een byzondere faculteit dorer maken,
schap (of der wapenaande Camerales) 49
is ten intereste dier dorer, en ik kan
my niet voorstellen dat een vrees-
gief met de rechtgeleerde faculteit mee-
gande raadzaam zijn. Beide deze heeren
scheenen vooral te technische staatswirth-
schappen voor te staan; wy spraken oock
over met veel belangstelling en ook belang.

814
8
welkeheid. De afdeling van den handba-
ten, onder landbouw en handel, voor de
andere nakkens nullen, zy die van Schmalz-
Jacab en anderen.

De Raagelschool heeft een meer groot ge-
bouw waarin de verzamelingen zijn, de
leffen gegeven worden, en mag een gesels-
aan de regering der provincie (Unter-
mannkeis) verkennd word. Zy heeft ook
aanmerkelijke eigene inkomsten uit vroe-
gere kloostergraden.

Eene belangrijke insigting van andersz
is ook het stemenarium voor schoolcon-
deringzoot naar de provincie, waar 150
tot 160 jongelingen worden opgeleid, 400
men my gezegd heeft met zeer goed ge-
volg. Het gebouw wat te voren een Capu-
cinerklooster, en de bisschop Frans Lode-
wys van Erthal, die van 1779 - 1795 be-
regeerd heeft, en die veel goet voor ver-
lichting en welvaart in dit land ge-
daan heeft, is er de oprichter van geweest.
De tyd en gelegenheid veraorloofden my
niet, om er my nader mede bekend
te maken. Alleen heeft my de jongere
heer Geier gebrocht in den Industrie-Gar-
ten, welke sedert eenige jaren by disle-
minarium onder zijn opzicht bestaat, en
die, haemel niet groot, zeer doelmatig
schijnt ingericht ten nutte van toekomst
de volksontwikkeling. Ik zag er vele

618.
planten waarna de aankomst van
het noordelyk Europa van belang schyn
te zyn. De heer Geyer mees my ook zyde
wollen, waaraantrank hy niet opgeeft
praesent te nemen, haamel op eene klein-
ne schaal. Het vraeger mislukte naar
de invaering der zyde teelt was meer
nog, zoo hy dacht aan kinshoudelyke dan
aan, klimaat-beremeren, taekschryven, en
wanneer men zich bepaalt tot de plant-
ten, waer de beenswyre der inbouwlin-
gen het verrorge, der zyde wullen, ge-
heel als bywerk, taliet, Zoo zonde daerom
melligt eene vermeerdering van melkacht
kunnen gevonden worden, althant meer
de hy die mogelykheid nag te maken de-
praesent.

Op eene wandeling, die ik vervolgde met
zonen, brader deed, mees my deze de Dom-
kapittel-haal welke ingerygt is en dient voor
oefeningen in de muziek, waarin, hy my
ziede dat hier zoo intrekende vorderingen
gemaakt worden als in kleinij steden
van Duitschland. De smaak naar mu-
ziek is daar alle stonden verspreed.

Aan tafel was kalryk en vry goed gezelschap,
ik vond er onder anderen een student, die uit
Amsterdam van daar was, hy heette Van
Dinter. Men kwam aan de garten een jon-
gen pastore, die naar zyne jaren hertenpo-
vig groet en dit was. Dit haande veel op,

rien en genaegen, en indertand houd ik nimmer
zulk een kolopaal kind van vier of vyf ja-
ren gezien, want het gelovt bemoes dende,
lyke den kinderlyken leeftyd. Op my maakte
dere vertoning een zeer onaangename
indruk. Het was blykbaar, dat de andere
alles aanwenden, om den onnatuurlyken
aanval van kunnen hoon te beredene-
ten einde hiervan voordeel te trekken;
de gezondheid en het leven van dit
wonderkind worden waarschynlyk aan
dit onmensdijg geswin opgeoffert.

Na 't eten bragt my de andere heer
Gaiar in de Harmonie. Dit is eene inrig-
ting voor gezelschappelyken omgang,
welke veel vereenigt. In een groot en
goed gebouw heeft men vertrokken waar
de leden des middags en des avonds kun-
nen eten; andere om te spelen, om te le-
zen. Voor dit leestote aangewest heeft
men een grooten voorraad van letterkun-
dige, wetenschappelyke en politieke tyd-
schriften, vele nieuw uitkomende wer-
ken; verder eene vyf talryke bakery,
ook landbouwen. Eene groote zaal dient
om te dansen en concerten te geven. Het
kwam my voor, dat zeer goede orde
en doelmattige schikking, om het ge-
naegen der deelhebbers te beredeneen, hier
plaats vond. Ook wordt er veel gebruik
van gemaakt. De jaarlyke bydrage is

naar de gemene leden 16 gulden, naar de be-⁶²⁰
tenfemone 12 en naar de Studenten een
gulden 5 maant. Dit levert eene som
van ongeveer 14,000 gulden jaarlyk op.
Dergelyke invigten ontbreken in ons land
zelfs in grootere steden dan Wunstsbarg
byna geheel.

Ik ben verwildert de vesting Marien-
burg af het oude slot tweeën twee, gelegen
op een vrij hoogen berg af rats neby de
stad, en bestemd om deze te verdedigen.
De gebouwen zyn gadeelkelyk zeer oud, doch
in den laatsten tyd gaansch vernieuwd.
Op de Kerk moet getaan hebben: Prima
ecclesia Francorum. Ik las ook het jaar-
tal 1482, doch het meeste is later bygebouwd.
In 1631 werd de vesting door de Zweden ver-
overd: men twee my nag in de kerk het
bloed, zoo men zeide, van een priester af,
daar door de Zweden vermoord. In 1800
pouzden de Hollanders en Franschen ver-
geefs om deze Marienburg te nemen.
Ik zag ook de kelders, de put en het tui-
huis, waar eene vrij groote hoeveelheid
gemeren voorhanden was. Men gebruikte
deze vesting thans om veroordeelde
militairen te bewaren, behalven degen
bevonden er zich vyf staetgezangenen.

Het uitzigt van deze hoogte is zeer mooi,
het land rondom is zeer heuvelachtig,
veel bebouwd en beplant, en hierdoor zeer
schiedersachtig. Aan een berg tegenover de
vesting staat een gemeen hospitaal dat

capucinerst, "das Kappelle" genaamd. Het is 621
de streek van goede vignen, in deze nabij-
heid graeyen de Leistenwyn, Steinvynen,
Karfnerwyn. Wanneer men die Cachen
de vruchtbare streek overziet kan men
met mistkennen dat men zich in een
gezegend land bevindt.

De vestingen van de Stad zyn geslooten
en daerna in vereeniging met de brie-
de buntmerken en glacié heeft men
uitstekend fraaye wandelingen ge-
maakt. Behalven dien is er nog de
schone tuin van het slot en verschei-
den andere tuinen die voor het alge-
meen of voor de medelede van zekere
gezelschappen openstaan.

Dezen avond bracht ik door by den Heer
Dentsinger met den heer Prof: Brendel,
welke door zyne werken over het kerkelyk
regt en andere onderwerpen bevaand is en
den heer Gonsöther Director van het Schul-
Lehrerseminarium. Het was my belang-
ryk deze heeren te leeren kennen. Het ontbrak
ons niet aan gesprek over de hooze school,
den staat der wetenschappen, maar byzon-
der waren aan de orde van den dag de po-
litieke gebeurtenissen van het laatste jaar,
de toestand van Europa en die van Duitsch-
land. Ik maekt my verwonderen over de
overdruyene en ik maekt zeggen onbesonnen
zucht voor ommenhelling, die hier heerscht,
waaronder my de heer Dentsinger reeds ver-

haard hard, en waaraan ik nu een steun
 vand in den heer Brendel een geleerd,
 welmenend en need, bejaard man, by
 konden elkander spoedig ontrent de
 beginselen en de berisping der verkeer-
 leden der regeringen verstaan. Maar
 geheel verschillend was onze wyze van
 zien ontrent de hulpmiddelen en
 ontrent hetgeen Duitsland van Frank-
 ryk te verwachten had. De Belgische
 ommanteling vindt hier weinig by-
 nal, vooral om den weertin, die de vry-
 keuringen hebben tegen den invloed van de
 prietors. Maar men zoude niets meer ver-
 langen, dan de Franke ommanteling
 te kunnen aanvallen; dan ware de vry-
 heid voor Beieren, of voor Duitsland
 verknegen; en men verwacht dat de
 Franken belangeloos de Duitche vry-
 heid zullen bevorderen. Men vermoedt
 niet dat in Frankryk voor de rust en
 vryheid nog groote onzekerheid bestaat,
 en dat niets gevaarlijker zijn zoude,
 dan in Duitsland ook het valk in
 beweging te brengen om de bestaande
 regeringen omver te werpen. De geleer-
 den Zyn, zoo het my voorkomt, het
 verblindt op dit onderwerp. Zy besche-
 nen in haren binnenkamer, welke kragt

623
zy vanden kunnen uitrusten, indien zy
over het veld beschikken konden, en de
mogelykheid, om het veld inderdaad
tot handelen te brengen. Doch de een-
vondige waarheid die de ondervinding
u nu veel geleerd heeft, dat het veld
wel kan verwoerd worden, om te hande-
len, maar dan niet met meer last
leiden, en verwaart wat het gesticht
heeft, of wat het bereiken moet, bere-
allengzame opmerking laten zy alge-
meen ten zyde; en het schijnt dat zy
die zullen voorbyzien tot dat zy zelf
de ondervinding daarvan duim zullen
gevoelt hebben. Dat zy Franke
hulp vernachten en verlangen, komt
nu voor een slecht teken te zijn voor
het Duitse volkarakter even als
voor hun doorgift. Myne stelling,
dat, by alle misbruiken die in Duits-
land bestaan, het hulpmiddel van op-
stand door het veld weinig herstelt he-
loofde, dat het veld niet vande in ten-
zel te houden zijn; — dat Frankryk by
de eerste gelegenheid Duitschland voor
zyn eigenbelang zoude opofferen, — be-
reemde deze heeren; en het was ^(als) af de
aanvragingen, die ik het meagde om,

624.
trant den uitslag der waalingen te doen,
indruk op hen maaken. Mocht ik ze in
Duitschland nimmer beneestigd zien.

Donderdag 30 juni. Met den heer Damingen
den ik het groot hospitalal waren zien. Het is in
1576 door bisschop Julius gesticht, en dient thans
voor zieken en onden mit den ganzken Kreis.
Het gebouw is zeer groot en behoort tot de
schoonste van deze laant. De zieken liggen in
goede ruime zalen; hun getal bedraagt 200.
De onden, die men Pfründner noemt, wonen in
goede kamers; van den maan 175. Een by-
zonder gedeelte van het huis dient voor de
Zinnelosen; die naauwkeurig worden opge-
voerd in geestelike en ongeestelike; hun
getal bedraagt saam 40. Het huize rust van
kearlyk een geheel afzonderlyk gesticht voor
deze ongeluklike zieken te hebben; zy beho-
ren niet in een gewoon hospital. De kerk
is voor de plaats byzonder passend: zy be-
staat uit eene groote vierkante zaal met
eene gallery op ziele, alles met eene aselt-
eenvoudigheid ingerigt. Er hangt een schil-
dery van Michael voorstellende de tuijze en
denare maagden; het licht komt in dit stuc
uitsluitend van eene der tuijze maagden.

In dit hospital worden de klinische lessen
voor de hange held gegeven; - ook den over-
de anatomie, waartoe behoortlyke zalen 27
ingerigt, beneest anatomische en chemie-
getike verzamelingen. Ook is de botanische
tuin achter dit gebouw.

Wy bezochten saam Prof. Berks, die geschiede-
 nis en statistiek voordraagt. Ik vond in hem
 een jong en matker man, die levendig belang
 scheen te stellen in de nabben Lyner Studie.
 Over Lyne verdiensten als anderszins of nóg
 kan ik niet oordeelen. Het was mij be-
 langrijk ook met hem over den toestand van
 Duitschland en byzonder van Bayern te spre-
 ken: hy behaart tot de niet ornamentelingsge-
 rinden en geldt dus voor een dwijfeling.
 Hy vond den toestand van zaken zeer bedor-
 kelyk; er werden zoo vele middelen aange-
 wend, om het volk tot een ornamenteling
 op te wekken, en de regering is dikwijls on-
 voorzigtig, want het, geeft aanleiding tot
 klagten en berispingen. Het volk is nog
 zeer weinig op de hoogte om over zyne be-
 leidsen en de regering te kunnen oordeelen.
 In oktober van het verleden jaar bevond hy
 zich te München, en toen was de opgewon-
 denheid zoo groot, dat hy verwachten dede
 lyk onlusten te zien uitbarsten. De regering
 was in groote verlegenheid. Toen nam men
 den maatregel, om de belasting op het bier te
 verminderen, zoo dat het volk de maat voor
 een penning goedkoopst konde bekomen. Dit
 vermeerderde de uitbundigste vreugd, men
 sprak en dacht om niets anders dan om
 dit goedkoope bier te genieten, en de verbit-
 tering tegen de regering was voor ditmaal
 geheel weggenomen. Als een voorbeeld van de
 onvoorzigtigheid van de regering noemde hy het

valgende aan. Men had nog nooit aan den koning het recht betwist, om over de bevoordelingen in het leger te beschikken. Men had onlangs de koning, in een hofhuis te Parijs vele officieren bevoordend waarden, als inleiding gezegd, dat alle bevoordeling naar de koninklijke genade afhangen. Dit bleef gezegd, zoo ten onpasse in dat besluit ingelast heeft grante om, te bedenken in het leger vermaakt, en aanleiding gegeven, dat men in de dagbladen lezen, dat koninklijk recht afkamt en schakent.

Omtrent zyne lefen over de Statistiek naar Bayeren, zeide hy my, dat er geene goede werken daarvan bekend, en zelfs by het ministerie byna geene bouwstoffen daarvoor aanwezig zyn; hierdoor is het zeer merkwaardig, is een cursus daarvan te geven en onmogelyk om den volledig te maken.

Wy hebben reeds gesproken over de inscripties naar ondersoek. Bayeren is in dit opzigt het land van praefominingen, en, zoo my de heer Dantinger gezegd heeft, deent dit reeds meer dan 20 jaren; tekenen breekt men af wat men kon te noemen heeft aangesteld, tot groot nadeel van de jeugd. In 1828 is een nieuw studienplan ingevoerd, dat reukel door Theoretisch afgeheeld was, en waarin aan de oude latinitas een groot ondersoek gegeven werd. Behalven dit waren een aantal ondersoek theologie, afgeheeld naar verwikkelende bejensels uitgaande te palen in dat nuw schrift afgeheeld. De oorzaak hiervan was, dat zins in de conmissie, die het plan beoordeelt had, leden naar allehande genadeloos bevoordend, hadden; Wy

824.
Zinnigen en Jesuïtischgezinden, naast aanhefpen
nam het oude en blinde voorstanders van het
nieuwe, nochtan gematigden van alle kanten. Men
hebben onderling allerlei Concessies gedaan,
en dit heeft aan het Studienplan zoo veel
onsamenhangende bepalingen gegeven. De
deelyt van allen zyden klapten opgegaan,
en toen heeft de regering eens „Prüfungscom-
mission“ benoemd, 1829. De leden hiervan
waren meermalen leden die geheel vernieuwd waren
aan het onderwijs; en die hebben het Studien-
plan nog veel bleekter gemaakt; vooral de
strijdigheden nog vermeerderd. Nu is men
nog bezig met het invaaren: het volgende
jaar beginnen eerst de hoogste klassen van
de Gymnasien, en zoo men de voorschriften
streng nakomen, zouden dan in een paar jaar
geen nieuwe Studenten aan de hooge Scholen
komen, dewyl het vandaaruit onderwijs
zoo zeer uitgebreid is. Ontrent de grootste vrij-
heid, welke men in de laatste jaren aan de ho-
ge Scholen heeft ingevoerd, dacht hy zeer ongun-
stig: van jaar tot jaar, ziede hy meer de af-
toef der Studenten af en hunne losbandigheid toe;
men rekent dat 150 tot 200 Studenten hier naar
in de collegies gaan, dus ongeveer een derde
van het geheele getal. En is wel een examen
aan het einde der studien, een zogenaamd
absolutorium, voorgeschreven, maar dit heeft
geene uitwerking, ook wordt daerby niemand
afgemeten. Ik kan niet beslissen in hoe ver
de heer Beck in zyne meeningen en opmerkingen
gegrond is; maar het was my eters van belang
dit te vernemen; hy was, dunkt my, in staat

Het slot van Würzburg plaatst de total van
de kortagen van Thüringen te 490.

om de zaak goed inzien te nemen, en had nept, om
er eene stem over niet te brengen.

De eene gedrukte opgave ontrent de studenten
bleek mij dat hun getal thans bedroeg:

in de theologie	154
Rechten en Canonie	101
Medicijnen en Pharmacie	214
Philosophie	113
	585

Het kort verloop in Würzburg heeft by mij een
zeer aangenaam indruk nagelaten. Ik heb
ze met mijne gemeten onthfeningt mij in alle
richtingen doormendeld; zonder reglement
geband te zijn heeft zij een vrolyk en wel-
nemen voortkomen, de huizen worden verbe-
terd en verfraaid, onde en mildeljkheid ont-
breekt niet. De bevolking is toenemende,
zij bedraagt nu reeds 21,000 zielen. De zeer
vruchtbare landbouw heeft enige fabrieken,
veel binnenlandsche handel bevordert door
de ligging aan den Rijn zijn de voornaam-
ste bronnen van den welvaart. Het blijkt niet
dat Würzburg veel verloren heeft door in
plaats van vorstelyke residentie-stad, pro-
vinciehoofd te worden.

Dadelijk na het eten, om 2 ure ben ik, wa-
der met een huurwagen vertruken naar
Frankfurt. Het weder was slecht. Door een
achtig land kwamen wij om 5 uren in het dorp
Remlingen; - om 6 uren aan het marktplek Len-
ford, waar wy op een punt over den Rijn voeren.
Op den rechter oever zagen wy hier het gemaal
Augustinerklooster Trifelsstein, meer op een
hoofde gelopen. Het behoort nu aan Vorst L.

Beschreibung III. 3. - 8 1354.

Beschreibung III. 2. - 8 1079.

Beschreibung der Schlösser s. 170.

De Spessart, die vorstelyk domein is, bestaat veel
hout op, dat naar hier den Rhein en verder den
Rhein af vernaamt wordt; dit geeft veel leending
keis naar deze plaats. De groote boom gaen
veelal naar ons land en worden daarom Hollandsche boom genoemd.

629
menstein, die er op woont. De Rhein vloeit tuf,
roten kunnende, die veelal met myn beplant tyn, en
het land zeer lief maken. Voor 8 uren kwamen
wy in het dorp Eßelbach; wy waren hier aan
den muur van den Spessart, en daar het weder
zeer slecht was, besloten wy niet verder te
gaan.

Vrijdag 1 juli. Deken morgen om half drie
heb ik wy met myn neidgenoot op weg bepa-
nen. Wy moesten nu den Spessart overgaan.
Dit is een gebergte dat geheel met bosch be-
graaid is. Drie uren lang stegen wy en
vervolgens gingen wy weder bergaf staad,
door het bosch dat bestaat uit eiken en
beuken, en een der uitgestrekte van Duitse
land is. Op het midden vindt men een
harberg die tevens posthuis is, en Roks,
brunn heet; anders treft men op dezen
ganzen weg naar drie Duitse mylen
geene huizen aan dan een paar woningen
naar borchmeesters. Het zand geheel niet
onaangenaam gemeest zyn, den weg door
het statig wand af te leggen indien het weder
goed gemeest is; maar het regende zyn
onafgebroken en het was juist als in den
herfst.

Tegen 9 uren waren wy op nieuw aan den
Rhein, en kwamen te Aschaffenburg een
stad naar 7000 inwoners, die te voren aan het
aartsbisdom Keints behoorde en nu Bayersch
is. Zy heeft een gunstige ligging en veel
vertier, maar zy is niet mooi; de landstreek is
heerelachtig en wordt door den Kronkelender

hain, nog verstaad. Zeer merkwaardig is het slot, waar de aartsbischoppen den jaagtys plag, ten door te brengen. Het is in het begin der 14e eeuw gebouwd op eene groote heuvel met vier torens op de hoeken; inwendig is het by, zonder goed ingericht. De kapel met in de netle kerk een dienst by te wonen die voer eene zeer kleine gemeente plaats had. De se, ten zyn neelal zeer mooi, met schone groote spiegels versierd, en behangen met eene talryke verzameling van schilderzyen, waaronder vele van Nederlanders. De stukken, die myn aandacht byzonder tot zich trokken, zyn: een schipbreuk van Vernet; — landschappen van Laibleben, Schütz, Adriaan van de Velde, Daniel van Boon; — Hollandseke luitelken, die plunderen van Palamedes; — ontvoering van Johannes door Peter Lartman; — geboorte van Jesus door Hans Balding Grün, waar het licht van het kind uitgaat even als op het bevaemde stuk de Nacht van Correggio; — ontvoert uit Egypte door Frans Frank; — de kruisiging van denzelfden; — de stad Mainz in 1786 van Schütz; — portret van Napoleon, door Chaboud in 1810 geschilderd.

Men ziet hier ook de portretten der aartsbischoppen van Mainz, beginnende met Mathias groving van Baach, die stierf in 1328. De laatste zyn Friedrick Carl Joseph von und zu Erthal, die stierf 1802, en voer Carl von Dalberg, aartsbischop tot 1803, vertrokken 1817. Het is wonderling hoe in den loop der dixer portretten,

+ Freyherr

Van de andere vertaalingen en de beschrijving
die op dat slot waaraan is een gedeelte naar
München overgebracht; de gelegenheid en de
tijd lieken mij niet toe, om hetzelve en nog
naar over is, te beschrijven.

631
Zelf, onder het strenge priesterfemend, de ver-
andering der modes kenbaar is. Men bemerkt
het vooral in den haard en het koppel.
Vrij de reijders van dit slot heeft men zeer
mooi uitzicht op den Rhijn en het omliggende
land. De Speerart was voor den aarts-
bischop en zijn gezelschap onuitputtelijk
voortien. Men allerhande wild waarop zij
kwamen jagen.

Een heef van den hier ligt mede aan den
Rhijn een landhuis van den koning Schön-
burch, waarvan de tuinen en wandelin-
gen byzondere geraad worden.

By het slot van Afkaffenburg waren
vroeger geene tuinen, maar de voorland-
de bischop heeft de wortengrueten en graa-
ten der stad en den dijkgaard by het slot
laten aanleggen tot tuin en wandelplaats,
die nu allerliefs is en Schönthal ge-
noemd wordt.

Om half een verlieten wij Afkaffenburg. Er
is een steenen brug die over den Rhijn voert, doch
wij bleven op den rechter oever en vervolgden on-
zen weg naar Hamau, 4 mylen. Het land is
vlak hier en daar bosch, en hooft in het
verschiet. Halfweg kwamen wij door het
dorp Seltlingen, bekend wegen den slag dien
koning George II al, bondgenoot van Ka-
sar Theresia, den 24 juni 1743 leverde tegen
de Franschen onder den maarschalk Sadele
en voerde de Engelschen, en Duitschen
naamlyk repareerden.

Toen wij op de grenzen voorby het Buzum-
talhuis reden, merkte ik op, dat onze waer-
man op een zeer onbehoorlyke wyze de amb-

tenaren beledigde. De omstandigheden zijn zeer
 veranderd: te voren heb ik my dikwijls ge-
 gerd over de lampheid van dergelyke amb-
 tenaren in Duitschland, thans worden zy
 niet zelden door het volk mishandeld. Ik
 zoude verwelen zy te bestraffen. Het is, af zien-
 wat minder bekend is. Onze waarnemer
 was een Frankfurter.

Kanaan is naar het grootste gedeelte nieuw en
 zeer net gebouwd, er zijn vele opene plaatsen en
 de straten zijn recht en breed. Men rekent de be-
 volking op 14000 inwoners, er zijn vele fabri-
 ken, veel vuorkbuisgels den Main af gevaren
 in Frankfurt eens goede markt vinden. Ik
 merkte op dat er in evenredigheid zeer veel klei-
 ne huizen zijn, hetgeen tot een talryken mid-
 delstande besluiten doet. Zoo als bekend is, werd
 deze nieuwe stad oorspronkelijk door Holland-
 sche hervormden gebouwd, die in ity hervorm-
 den waren. Zy behielden vele vorrechten, en
 na afwends er in het Keizerrijk en Pruis-
 naar de hervormden gepredikt.

Bij de stad ligt het Slot, vroeger de woning
 der graven van Kanaan Kunsenberg. De keur-
 vorst van Keulen Cappel, aan wien thans die
 graafschap behoort, laat het Slot opmaken en
 vergraven. Het is een zeer onregelmatig ge-
 bouw, dat niet veel recht naar zal kunnen
 gemaakt worden. Toch zegt men dat de keur-
 vorst, dien het verblyf in Cappel zeer onvrije-
 naar gevonden is, zich hier wel vestigen. Hy
 is thans op een slot een kwartier van hier.

Langs eenen schone, breeden weg tusschen
 kantenelders en weiden, links de Main, dien

wy nu en dan zien konnen, rechts de Rijn, een
rei van kasteels, nu en dan, door dorpjes, ook
door eenige middelmatige dorpen, reden wy
naar Frankfurt en kwamen daar tegen den
avond aan. Ik ging niet meer uit en be-
vloot, my ook naar Keulen niet meer op te
houden, om het bekende land te zien.

Van Heusenborg tot hier ben ik steeds met
huurwagten (Lohnkutiken) gekomen, en
mijn reisgenoot was, Toeb, alleen op weg,
een rijkdom koopman van het huis van
Lohr und Willig, fabrikanten te Rheids,
drie uren van Crefeld, een weinig beland-
ryke jong mensch, een staal van de liederen
van zijn beroep; los, aannemend, diep
ontkennend en toch over alles met zelfver-
trouwen sprekend, blind ingenomen met
omwenteling, volksbemeyning, zich verken-
kende over datgene, wat zijn handel en bestaan,
onwrikbaar zoude doen te niet gaen.

Zaterdag 2 Juli. Dieren nacht om twee
uren ben ik van Frankfurt afgeden, om
te Mainz met de stoomboot die om
6 uren afvoer naar Keulen te vertrek-
ken. Wy werden in het eerst, op deze vaart,
beërft van de schoone uitzicht op den Rhein,
gaan en de andere boorden van de rivier, door
manhaddenden regeu. Na een paar uren
moed het helder en Toen genoot ik de ge-
zigten die my reeds bekend waren, doch die
ik steeds met nieuw genoeuen zie. Ik
bekeek er geene byzonderheden, naar op te
teekenen. Om 11 uren was ik te Coblenz,

om half 5 te Keulen.

Zondag 3 juli. Ik heb veel in en om Keulen gezien, wandelend, heb vele kerken bezocht, en very herinnert wat ik reeds vroeger gezien had.

Maandag 4, dinsdag 5 juli. Ik heb met verschillende plantsoen. goed herinnert, gezien, zonden; dit heb ik ook bekomen, en heb daarvoor de nodige beschikkingen gemaakt, ook getracht op te sporen hetgeen van bezittingen uit Lijk verloren gemaakt is.

Maandag heb ik een kleinen uitstap gemaakt naar Brühl, een kleine stad, op drie uren afstand van Keulen aan de linkse zijde van den Rhyu gelegen. De landstreek is zeer mooi, men begint reeds aan de Laubhe uoverbergen die naar Bonn af reiken, welke lijn verliezen. Ik zag hier het paleis dat de keizerin van Pruisen honderd jaar geleden hebben. Het is in groaten stijl en niet vervallen, maar sedert 50 jaren niet bewoond en zonder onderhoud, de trap is bijv. zonder muren. De wandelingen zijn in de oude Franschen, maar aanvaard. Ik kwam terug over het dorp Wesseling, langs den Rhyu; het land is hier nog mooi, hoewel het vlak wordt.

Ik woonde een geboorte der bekeuring van de zaak der plundering van Aken, voor het hof van affide bij, hetgeen my niet onbekant was.

Woensdag 6 juli ben ik met de stoomboot naar Nymegen gegaan, waar ik mij bij had rond te wandelen en met een Engelschen man op Balneaire thee dronk. Het was een zeer mooie avond.

Donderdag 7 juli naar ik naar Rotterdam, waar ik mijn vader en andere betrekkingen in toestand magt aantreffen. Hier eindigt deze reis.

[Faint, illegible handwriting covering the majority of the page, likely bleed-through from the reverse side.]

a 2727[#]

